

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

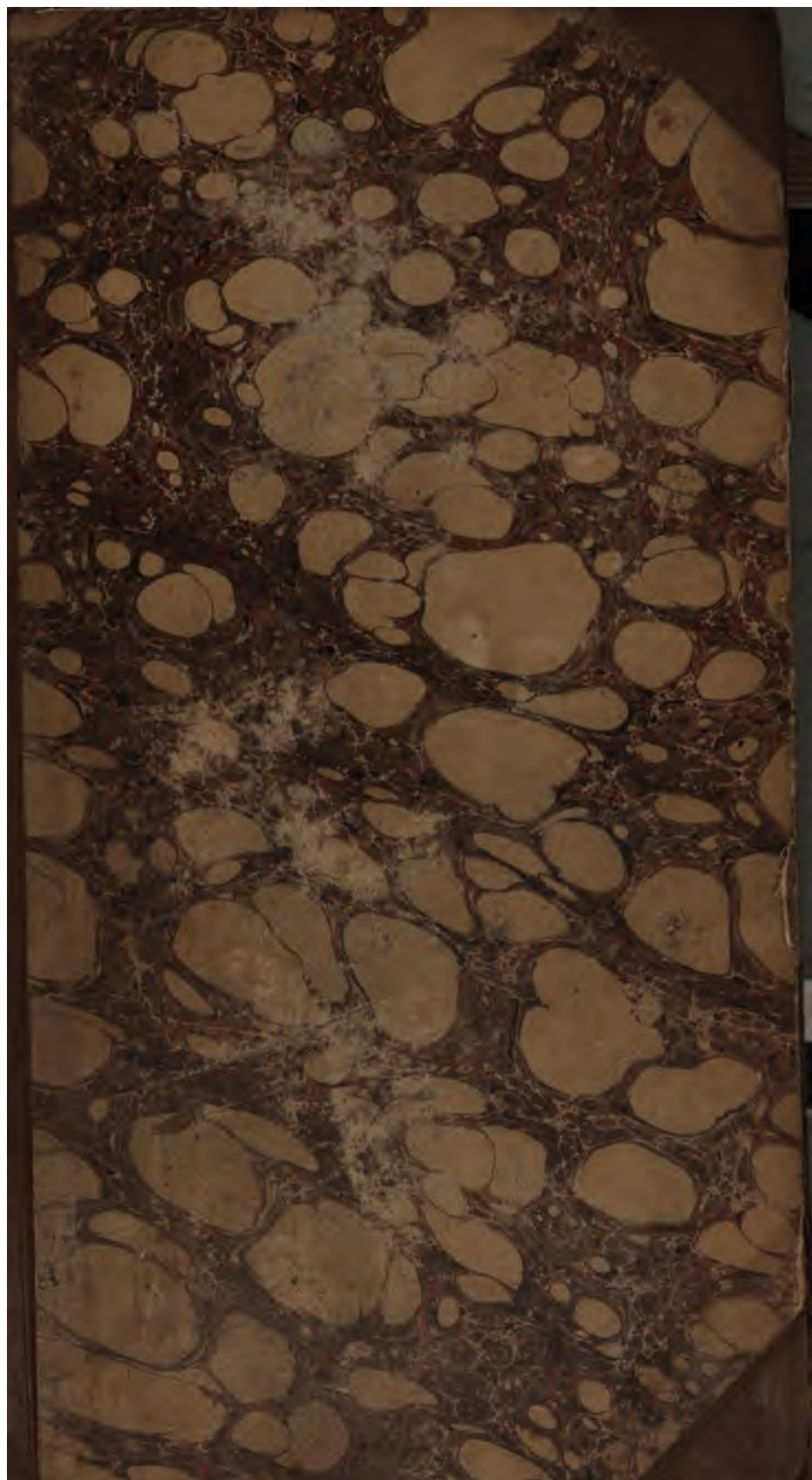
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600084505S

4975

19

FREDERICK H. M. BLAYDES,
CH. CH. OXFORD.

G. R. Fryer 1864.

1

2

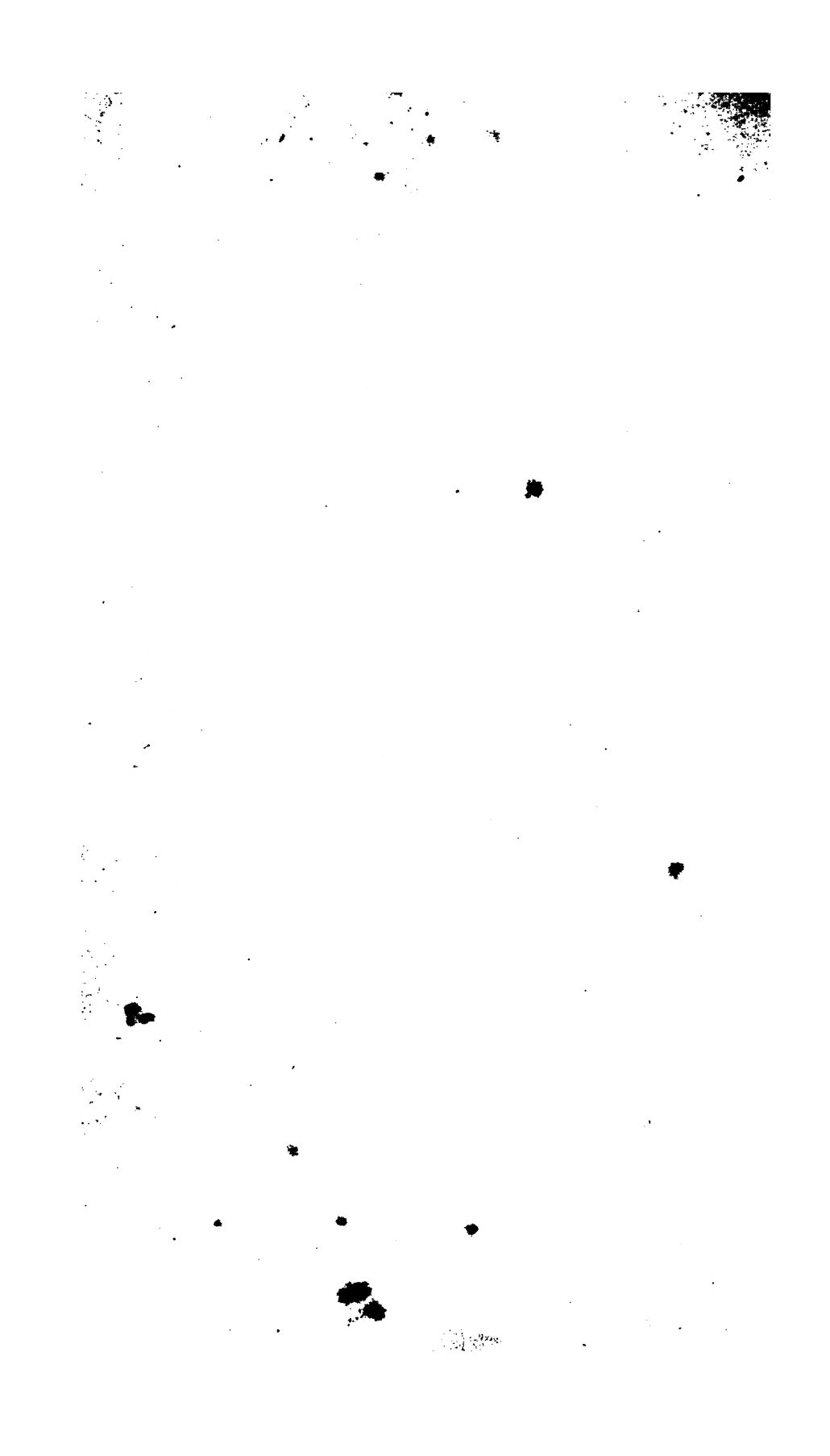
3

4

5

6

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES.

d

**T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM**

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT OMNES,

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORCHII.

ACCEDUNT

NOTÆ INTEGRÆ

EX EDITIONIBUS

J. B. L. CREVIERII.

CUM

INDICE RERUM LOCUPLETISSIMO.

=====
TOM. I.
=====

OXONII,

EXCUDERAT W. BAXTER;

IMPENSIS J. PARKER; ET GEO. B. WHITTAKER, LONDINI;

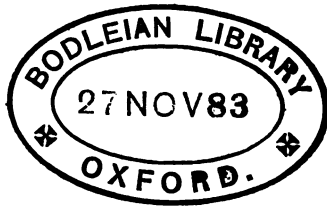
ET J. DEIGHTON ET FIL. CANTABRIGIÆ.

MDCCCXXV.

294.

e.

116.

MONITUM.

BREVITER monendus es, anice lector, nos in hac T. Livii Historiarum editione contextum ad recensionis Drakenborchianæ fidem, quam potuimus, accuratissime descripsisse: in annotationibus autem, quæ ex majore Crevierii opere integræ exhibentur, digerendis, hoc sedulo curavisse, ut *Notæ Posteriores ad emendationem contextus pertinentes*, quas singulorum voluminum calci subjecit Vir Clarissimus, nunc ceterarum notarum serie intertextæ legantur: tum porro, ex minore editione, quæ ad usum scholarum accommodata prodiit Parisiis 1746. 6 Vol. 12mo. multa deprompsisse, tironibus maxime profutura. Hæc vero additamenta, quo melius a ceteris distinguantur, asterisco ubique signavimus. Fragmentum libri XCI. Cl. Brunsii diligentia in lucem erutum, ex Taciti ed. Broteriana 12mo. 1776. accessit.

Quod superest, ita libros distribuimus, ut singulæ decades singulis voluminibus comprehendantur: quam ob causam, ne prior tomus nimia mole laborare videretur, præfationes, dissertationes etc. ad ultimum relegare coacti sumus.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI.

EPITOME LIBRI I.

ADVENTUS Æneæ in Italiam, et ejus res gestæ referuntur. Ascantii regnum Albæ, et deinceps Silviorum. Numitoris filia, a Marte compressa, ¹nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. ²In curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit; Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit. cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus. Ancus Marcius ceremonias, a Numa institutas, renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit. ³Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisca Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii protulit. Ostiam condidit. ⁴Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquinii, Etruriæ civitate, Romam venit; et, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cepit; et post mortem Anci regnum excepit. Centum additis,

1 Nati Romulus et Remus] Unus ab Hearnio inspectus codex habet nati ex ea.

2 In curias populus divisus] Olim in centurias: male et contra historiae fidem. Emendavit Sigonius ex c. 13. hujus libri.

3 Politorium, urbem Latinorum]

Hæc ob nimiam brevitatem obscuriora sunt. Res clare narratur cap. 33.

4 Regnavit annos triginta tres] Imo viginti quatuor, ex cap. 34. infra; sicque et Dujatius edidit, et Hearnius, qui ita reperisse se in uno MS. testatur.

Patrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causa Atti Naviæ auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse, eum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. ⁵ Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus egit. Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. Pomærium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a ⁶ L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suæ Tulliae, ⁷ quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit; et ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus et Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquini dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, et consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, et terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, impotenter se g. ido, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

⁵ *Is Veientes*] Vulgo abest pronomen *is*. Sed illud in veteribus libris reperiri Sigonius affirmat.

⁶ *L. Tarquinio Prisci filio*] Vid. not. ad cap. 46. hujus libri.

⁷ *Quum regnasset annos triginta quatuor*] Lege *quadraginta quatuor*,

quomodo habetur infra, cap. 48. Et hic, quoque Dujatii et Hearnii editiones a reliquis recedunt, et eum quem volumus numerum præferunt. Hearnius quidem niti se profitetur unius MS. codicis auctoritate.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE ¹ operæ pretium sim, si a primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui, quum veterem, tum ² vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturus se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcumque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et me³ ipsum consuluisse; et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obficient, me consolentur. ⁴ Res est præterea ⁵ et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; et quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque, haud dubito, quin primæ originis proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, ⁶ festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem præ-

¹ me del. Crev.

¹ Operæ pretium] Rem utilem, et cui haud frustra impensa opera sit.

² Vulgatam rem] Rem vulgo a scriptoribus historiarum factitatam. Hæc igitur mens est Livii. Est hic vetus et usitatus scribentium mos, ut si historiam, etiam post multos alios, condere aggrediantur, sentiant et dicant sese facturos operæ pretium; rati aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos. Ego facturuse operæ pretium sim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim, ne pravam ceterorum consuetudinem videar imitari.

³ Et ipsum consuluisse] Vulgo, et me ipsum. Sed et me eleganter supprimunt plurimi et optimi MSS. tum Gronovio, tum nobis inspecti. Notum est illud Virgilii: *Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum Ludere quæ vellem.* Sic et Justin. l. XIV. c. 4. *Aut si ipso pudet roganti vim adhibere, ferrum huc date.*

⁴ Res est præterea] Res quam tractandam suscipio, republica nempe Romana, cujus universam historiam

scribendo complecti volo, est argumentum quod excrescere debeat in immensum opus; ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, eademque ab exiguis. . . .

⁵ Et immensi] Cetera procul dubio sunt duo, quæ proxime sequuntur, orationis membra, ut quæ supra . . . et quæ ab exiguis . . . quum utrumque rationem afferat cur res sit immensi operis. Itaque vel delenda est vocula et ante immensi: (quam quidem ignorat unus e nostris codicibus) vel dicendum est ei respondere et legentium plerisque, prorsus quasi scripsisset Livius: *Præterea et res est immensi operis. . . . et legentium plerisque.* Non raro apud nostrum particula illa et et, quum tum, ita collocatae reperiuntur, ut, licet quoad sensum sibi respondeant, quoad structuram tamen verborum ex adverso sese non respiciant. Sic infra c. 25. *Feroces et suapte ingenio, et pleni adhortantium vocibus:* et l. VI. c. 23. *Ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis . . . spe inflatus.*

⁶ Festinantibus ad hæc nova] Quia

valentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut ^b me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam, ⁷ omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ⁸ ante conditam condendamve urbem, poeticis magis ⁹ decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, et ad Deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanas patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc et his similia, ¹⁰ utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, et partum et auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut ¹¹ desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire caperint præcipientes: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, sædum inceptu, sædum exitu, quod vitæ. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis

^b uti Gron. Crov.

intuitum autem desiderio cognoscenda ante omnia historia novissimorum horum temporum, quibus jam pridem prævalente populi vires se ipso per bella civilla conficiunt.

⁷ *Quæ ante conditam urbem* Non verobalio Livius, ut velus Numa aut Servii Tullii monumentis exjuquam antiquum ostendat. Itaque remississime illius antiquitate historiam scribenti velle esse non curæ erat animus: non itidem futuræ erat Constantia tempora tractandi.

⁸ *Ante conditam . . . urbem* His verbis designat veterum temporum remota, quæ tribuit monumentum et erat rerum antiqua, ut hinc et hinc conditam urbem et postea tempora ante Constantiam natam.

⁹ *Decora* Magis convenientia Poeticis signentur, quam incorruptæ et sinceræ rerum gestarum historiarum. *Decora fabulis*, quomodo infra c. 42. *Hunc ordinem vel paci decorum, vel bello.*

¹⁰ *Utcumque* *Utcumque animadversa*, i. e. quouomodo ad ea attendis, sive acriter, sive negligentius. *Utcumque existimata*, i. e. quouomodo de his judicaveris, sive vera, sive falsa putaveris.

¹¹ *Desidentes* Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ levi motu in semet deprimentur. *Desidentes hic a desido.* Ceterum hic olim legebatur *dissidentes*. Correxerit Lipsius ex suis libris.

exemplis ditior fuit: ¹² nec in quam civitatem^c tam seræ avaritia luxuriaque inmigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. ¹³ Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan et necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ^d rei absint. Cum bonis ¹⁴ potius omnibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut ¹⁵ orsis tanti operis successus prosperos darent.

^c civitatem del. Gron.

^d ordiundæ Gron. Crev.

12 *Nec in quam civitatem*] Ultimam vocem, quam ignorant vulgo editi, Jac. Gronovius exstare affirmat in antiquissima omnium editione ab Andrea adornata, et in Aldina anni 1518. in scriptis vero septem. Nos eam itidem in omnibus nostris invenimus. Huic MSS. codicum consensui repugnare fas non esse duximus. Offendit editores, quæ visa est non necessaria vox. Sed ejusmodi iterationes, vel nominis ejusdem post relativum, vel diversorum ejusdem sensus nominum, creberrimæ sunt apud Latinos scriptores.

13 *Nuper*] *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; et abun-

dantes voluptates desiderium ipsarum voluptatum, dum luxu solutos cives libido quædam pereundi perdendique omnia agit. Alii malunt *desiderium pereundi perdendique omnia per luxum atque libidinem*.

14 *Potius . . . libentius*] Sufficiebat *libentius*. *Sed ejusmodi pleonasmus non inusitati sunt apud optimos scriptores, qui perspicuitati maxime serviunt.

15 *Orsis tanti operis*] Tanto instituto operi. *Orsa operis* inceptum opus. Sic Statius IV. Sylv. 7. ad Maximum Junium: *Orsa Sallusti brevis*, pro opere ipso Sallustii.

T. LIVII PATAVINI

LIBER I.

JAM primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, ¹Ænea Antenoreque², et vetusti jure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. ²Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Hene-^{Antenor} Antenoris tûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsus, et sedes et ducem, ^{fata.} rege Pylæmene ad Trojâ amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: et in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, ³pagoque inde Trojano nomen est, gens universa Veneti adpellati. Ænean, ab simili clade domo pro-^{Æneæ fata.} fugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fati, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ⁴ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ et huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, præter arma et naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginisque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. ⁵Duplex in-

¹ Æneæ Antenoreque Crev.

1 Æneæ Antenoreque] Decem codices allegat Jac. Gronovius, in quibus exstat hæc scriptura, quam et sex nostri retinent. Eam itaque admisimus. Sensus est: Achivos jus omne belli, id est, quidquid jure belli in victos licet, nulla ex parte exercere in Æneam Antenoremque voluisse. Sic infra l. II. c. 12. Porsena ad Mucium: jure belli liberum te . . . dimitto.

2 Casibus deinde variis] Hæc communiter cadunt in Antenorem et Ænean, quorum mox casus varii describuntur.

3 Pagoque inde Trojano nomen est] Atque ex illa origine pagus quidam agri Veneti ad nostram usque ætatem Trojani nomen retinuit. Pagus con-

stat ex pluribus vicis, gens autem ex pluribus pagis. Itaque hic bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, et a gente universa Venetis.

4 Ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse] Ideo observat Livius Æneam ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse, ut indicet eum non ab Sicilia in proxima Italia transgressum, pedestri deinde itinere ad Laurentem agrum pervenisse, sed recto cursu ab Sicilia ad Laurentis agri littora navibus delatum fuisse. Hunc locum vanis conjecturis sollicitant ambo Gronovii.

5 Duplex est inde] Scripti aliquot a Gronovio memorati, et quatuor e nostris: duplex inde.

de iam ex aliis primis victis Latinum pacem cum Æneæ deinde adiutis iussibus tragique aliis. quum destructa acie conspicerent inassequi signa canerent, processiss. Latinum inter primos, ducebatque advenarum evocass. ac colloquunt. peremptoriam deinde. cum mortales essent. uno aut. qui eas. profect. domo. quidvis. quaerente in agrum Laurentem exissent. postquam audiverit. multitudinem Trojanos esse. ducem Æneam. filium Anchisæ et Veneris cremat. patria et domo profugo. sedem. condendaque urbi locum. quaerere. et nobilitatem admiratum. gemitu virique. et amicum. ut. deinde. ut. hac. paratum. dextera. data. hinc. futura. amicitie. sanasse. Inde. foedus. ictum. inter. duces. inter. exercitus. scintillationem. iactant. Æneam. apud. Latinum. fuisse. in. hospitio. in. Latinum. anic. Penates. Deos. domesticum. publice. adiunxiss. foedus. filia. Æneæ. in. matrimonium. data. et. res. utique. Trojanis. spem. *affirmat*. tandem. stabili. certaque. sedi. inveniend. erroris. Oppidum. condunt. Æneæ. ad. nomen. uxoris. Lavinium. adpellat. Brev. stirps. quoque. virilis. et. novo. matrimonio. fuit: cui. Ascanium. parentes. dixer. nomen.

Lavinium
conditum.
Ascanium
nascitur.

II. Belli. cuncta. aborigine. Trojanique. simul. petiti. Turnus. rex. Rutulorum. cui. dacti. Lavinii. ante. adventum. Æneæ. fuerat. praeparatum. sid. advenant. regis. patiens. simul. Æneæ. Latiniocum. bellum. intulerat: Neutra. acies. læta. ex. e. certamine. adit. victi. Rutuli. victores. Aborigines. Trojanique. ducem. Latinum. amiser. Inde. Turnus. Rutulique. offis. reorum. ac. florentes. Etruscorum. opes. Mezentiumque. eorum. regem. confugiunt. quum. Cæra. opulente. tum. oppido. imperitant. iam. inde. ab. initio. minima. lætus. novæ. origine. urbis. et. tum. minime. plus. quam. satis. tutum. esset. adcolis. rem. Trojanam. crescere. ratus. hanc. gravatim. socia. arma. Rutuli. junxit. Æneæ. adversus. tant. belli. terrorem. ut. animos. Aboriginum. sibi. conciliaret. hinc. suis. eodem. jure. solum. *sed*. etiam. nomina. omnes. essent. Latinos. utramque. gentem. appellavit. Ne. deinde. Aborigines. Trojanis. studio. ac. fide. euge. regem. Æneæ. cessere. fretusque. his. annis. coalescentem. in. dies. magis. quorum. populorum. Æneas. quamquam. tanta. opibus. Liturni. erat. ut. iam. non. terras. solum. sed.

Ascanium

Lavinium

3. Lavinia. (Grol. C. rev.)

1. Lavinium. (Grol. C. rev.)
2. Lavinium. (Grol. C. rev.)
3. Lavinium. (Grol. C. rev.)
4. Lavinium. (Grol. C. rev.)
5. Lavinium. (Grol. C. rev.)
6. Lavinium. (Grol. C. rev.)
7. Lavinium. (Grol. C. rev.)
8. Lavinium. (Grol. C. rev.)
9. Lavinium. (Grol. C. rev.)
10. Lavinium. (Grol. C. rev.)

1. Lavinium. (Grol. C. rev.)
2. Lavinium. (Grol. C. rev.)
3. Lavinium. (Grol. C. rev.)
4. Lavinium. (Grol. C. rev.)
5. Lavinium. (Grol. C. rev.)
6. Lavinium. (Grol. C. rev.)
7. Lavinium. (Grol. C. rev.)
8. Lavinium. (Grol. C. rev.)
9. Lavinium. (Grol. C. rev.)
10. Lavinium. (Grol. C. rev.)

1. Lavinium. (Grol. C. rev.)
2. Lavinium. (Grol. C. rev.)
3. Lavinium. (Grol. C. rev.)
4. Lavinium. (Grol. C. rev.)
5. Lavinium. (Grol. C. rev.)
6. Lavinium. (Grol. C. rev.)
7. Lavinium. (Grol. C. rev.)
8. Lavinium. (Grol. C. rev.)
9. Lavinium. (Grol. C. rev.)
10. Lavinium. (Grol. C. rev.)

mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui inpresset, tamen, quum

⁹ moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. ¹⁰ Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum ^{Æneæ} operum mortalium fuit. ¹¹ situs est, ¹² quemcumque eum ^{mors.} dici jus fasque est, ¹³ super Numicium flumen. Jovem ¹⁴ indigetem adpellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. ¹⁵ tantisper tutela muliebri (tanta indeoles in Lavinia erat) res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit.

¹⁶ Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem ¹⁷ pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quam hic, Creüsa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus, (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam ¹⁸ sub Albano monte condidit; quæ, ¹⁹ ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba adpellata.

Inter ^{Alba Longa} Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ^{conditur.} ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fuis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii

9 *Moenibus propulsare bellum*] Includus intra muros propulsare hostem.

10 *Secundum*] Intellige secundum ordine, cui mox opponitur etiam ultimum. Primum prælium Aboriginibus simul Trojanisque fuerat adversus Turnum.

11 *Situs est*] Conditus, sepultus. Monumentum ipsi a Latinis extractum Augusti ævo adhuc visebatur, teste Dionysio Hal. l. 1.

12 * *Quemcumque*] Quocumque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt. Relatis enim in deorum numerum novum nomen apud cœlestes imponebatur: ut Romulus dictus est *Quirinus*, Melicertes *Palæmon*. De vocibus *jus* et *fas*, vid. not. ad c. 32. infra.

13 *Super*] Juxta. *Super Numici ripam*, ut scribit Auctor lib. de Origine gentis Romanæ.

14 *Indigetem*] Dii indigetes erant ii, quos merita in cœlum vocaverant, quasi *inde*; i. e. e terra geniti. Hinc

Æneam, quem hic Livius vocat *Indigetem*, Dionys. Halicarnasseus Græce *χθόνιον Ἰίδν*, i. e. terrenum deum, appellat.

15 * *Tantisper*] Interea dum Ascanius adolescit.

16 *Haud nihil ambigam*] Dubito utrum Ascanius, qui post Æneam regnavit, fuerit hic, i. e. puer is, de quo hactenus, quem diximus natum ex Lavinia; an alter major *ætate* quam hic, Creusa matre . . . natus.

17 * *Pro certo*] Sic infra l. IV. 56. *illa pro certo habenda*. † Malit Gronovius *pro certa*; ei assentitur unus ex Hearnii codicibus.

18 *Sub Albano monte*] In eo monte, qui postea *Albanus* de nomine urbis dictus est.

19 *Ab situ*] Ab situ urbis porrectæ in longum super clivo montis, *Longa* cognominata est. *Alba* nomen ab colore suis cum triginta olim porcellis ab Ænea repertæ deductum esse videntur Virg. Æn. VIII. et Auctor libri de Origine gentis Romanæ.

Albani
reges.

adcolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. ²⁰ Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo ²¹ coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ annis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorém atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silvix gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rhæ Silvix per speciem honoris, quum ²² Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

Romuli et
Remi ortus.

IV. Sed ²³ debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique ²⁴ secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, ²⁵ seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant. sacerdos vincita in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. ²⁶ Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ²⁷ ad justis

²⁰ *Sylvius . . . Ascanii filius*] Eum Virg. VI. Æn. v. 763. et Diou. l. I. Æneæ ipsius filium fuisse volunt.

²¹ *Coloniæ*] Nominantur ab Auctore libri de Orig. gentis Romanæ, Præneste, Tibur, Gabii, Tusculum, Cora, Pometia, Corioli, (sic enim legendum videtur, non *Loeri*) Crustumium, Cameria, Bovillæ, ceteraque oppida circumquaque. Virgilius VI. Æn. v. 773. et seq. numerat quoque inter colonias Albanorum regum, Nomentum, Fidenas, Collatiam, Castrum Inui, et Bolam.

²² *Vestalem*] De vestalibus vide infra c. 20.

²³ *Debebatur . . . fatis tantæ origo urbis*] Oportebat ut fata divinumque nomen præfuisse origini tantæ urbis viderentur, et rem humanis consiliis

frustra impeditam ipsa per se ad felicem exitum perduxisse.

²⁴ *Secundum deorum opes*] Post ipsorum deorum imperium.

²⁵ *Seu quia deus auctor culpæ honestior erat*] Seu quia honestius putabat a se nominari posse Deum auctorem culpæ, quam virum mortalem.

²⁶ *Forte quadam divinitus*] Non insolitum antiquis Fortem ipsam, sive ea quæ casu eveniunt, divinæ curæ assignare. Sic aliquoties Plutarchus *Σίλην τινὸς ἐσθλῆς*. Blanditur tamen Gruteri conjectura: *Forte quadam, an divinitus*; quum præsertim Sueton. in Claud. c. 13. *casu quodam, an divinitus*.

²⁷ *Ad justis cursum . . . amnis*] Ad eum locum, ubi amnis pleno alveo fluebat. *Justum* quocunque in genere est

cursum poterat annis; et, posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ²⁸ ubi nunc ficus Ruminalis est, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam submissas infantibus adeo mitem præbuisse mammæ, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. ²⁹ Ita geniti, itaque^c educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare ³⁰ circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, præda onustos, inpetus facere, pastoribusque rapta dividere: et cum his, crescente in dies grege juvenum, ³¹ seria ac jocos celebrare.

Educatio et
adolescencia.

V. Jam tum in Palatino monte ³² Lupercal ³³ hoc fuisse ludicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein ³⁴ Palatium^d, montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ³⁵ ex eo genere Arcadum ³⁶ multis ante tempestatibus ea tenuerat^e loca, sollemne adlatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, ³⁷ Lyceum Pana venerantes, ³⁸ per kusum

^c ita Gron. Crev. ^d Palatium deinde Palatinum Gron. Crev. ^e tenuerit Crev.

id quod suam quamdam plenitudinem et absoluteionem habet. *Iustus exercitus, iusta arma, iusta ætas.*

²⁸ *Ubi nunc ficus Ruminalis est*] In media urbe Roma. Vid. Festum in voce *Ruminalem*.

²⁹ *Ita geniti*] Quomodo geniti, expositi, educati, agniti demum a Numitore Romulus ac Remus fuerint, fusius ac plenius disserunt Dion. l. I.; Plut. in Rom. Ceterum unus e codd. regii habet *itaque educati*, quemadmodum et MSS. a Gronovio inspecti.

³⁰ *Circa saltus*] Saltus qui circa erant.

³¹ *Seria ac jocos celebrare*] *Seria*, ut pugnas adversus latrones, adversus vastatrices agrorum feras: *jocos*, ut ludicra certamina, solennem festorum dierum lasciviam. *Celebrare* est magna frequentia, magno cum hominum numero peragere.

³² *Lupercal*] Hoc nomen plerumque designat locum ipsum in Palatino monte Pani Lyceo consecratum. Hic

dubitari non potest quin referatur ad ludicrum. Scripsit fortasse Livius *Lupercale hoc ludicrum*, quomodo Sueton. in Aug. c. 31. *Lupercale sacrum*.

³³ *Hoc*] Quod hodieque apud nos celebratur. Sic infra c. 42. *Hunc ordinem*, i. e. eum qui hodieque servatur: et sæpe alias.

³⁴ *Palatium, deinde Palatinum*] Optimi e scriptis nostris, ut et quidam e Gronovianis, *Pallantium, deinde Palatium*. Et eodem modo infra c. 7. et c. 12. *Palatium, Palatio*, ubi vulgo editi habent *Palatinum, Palatino*.

³⁵ *Ex eo genere Arcadum*] Ex illa Arcadum tribu quæ Pallanteum incolebat.

³⁶ *Multis ante tempestatibus tenuerit loca*] Sic habent plurimi codices, Gronovio teste: quibus adstipulantur quinque e nostris. Vulgo ea tenuerant *loca*.

³⁷ *Lyceum Pana*] Pan dictus est

atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollemne notum esset, insidiatis ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ³⁹ultra accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam et expositos jussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem, aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita, metu subactus, Romulo rem aperit. Forte et Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque, geminos esse fratres, ⁴⁰comparando et ætatem eorum, et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque ⁴¹eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita ⁴²undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem inpetum facit: et a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi,

[†] pro postquam Gron. et Crev. propemodum semper exhibent *postquam*. Id in universum monuisse satius opinor, erit, quam tædium lectoribus eadem adnotatione prope singulis paginis excitare.

Juvenes, inquit Servius ad VIII. Æn. v. 343. quod *lupos non sinit in oves venire*. Lupus enim Græcis est *λύκος*. Idem ait Pani montem Lyceum in Arcadia consecratum fuisse. * De *Inui* appellatione vid. Serv. ad VI. Æn. v. 775.

38 *Per lusum*] Olim editi, *per lusum*. Correxerit Gronovius: nec ullam tamen allegavit auctoritatem, quasi hæc emendatio sola conjectura niteatur. At duo e regis codd. vel optimi, et Sorbonicus, discrete exhibent *per lusum*.

39 *Ultra*] Hujus vocis hæc vis est, ut denotet quidpiam geri ab aliquo,

contra quam ab eo expectetur, aut fieri deceat. Sic hoc loco latrones, qui omnibus suppliciis, tum ob latrocinia, tum ob injustam vim in Romulum et Remum, digni erant, ipsi eos accusant.

40 *Comparando*] Comparando ætatem et indolem horum juvenum, cum ea et ætate et indole, qua esse debebant nepotes, si adhuc viverent.

41 *Eodem*] Quo Faustulus. Nisi forte malis *eo demum*. Duo e nostris MSS. *eo pervenit*.

42 * *Undique*] Et ab Romulo, et ab Numitore.

romulus
et Remus a
inuitore
gniti.

inulium
obtruncant.
et Numito-
rem restitu-
nt.

quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. et ⁴³supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Interventit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti ⁴⁴principio⁵. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium⁶ Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum ⁴⁵templa capiunt.

Urbis condendæ consilium capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. ⁴⁶tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, ⁴⁷certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatio fama est, ludibrio fratris Remum novos transiisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpatis adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; ⁴⁸condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, munit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem¹ in ea loca, Geryone interemto, boves

Remus a fratre occiditur.

Roma cond. Ol. VII. 1. 2. ante C. N. 751.

Herculis adventus in Latium.

⁵ principio. Hic minorem interpunctionem habet Gron. conjuncta oratione ad regeret usque. Ibi autem major interpunctio dirimit orationem. ⁶ Palatium Gron. Crev. ¹ Herculem etc. Hic initium capitis septimi fecit

⁴³ * Supererat multitudo] Abundantia.

⁴⁴ Principio] Nempe, ut, quoniam essent gemini . . . dii auguriis legerent . . .

⁴⁵ Temp] Templum dicebatur et spatium quoddam in aere ab augure definitum, intra quod auspicia captabant; et ipse locus, ubi sedem ceperat ad captanda auspicia. A templo ita intellecto dictum est *contemplari*.

⁴⁶ * Tempore illi præcepto] Illi qui Remo favebant, regnum ad eum trahebant, aive ejus esse debere contendebant, quod augurium ei oblatum tempore prius esset: hi, qui Romulo, ad eum pertinere regnum dicebant, quod major sese ei ostendisset avium numerus.

⁴⁷ * Certamine irarum] Dum certant utriusque iræ, et ex ipso conflictu exardescunt.

⁴⁸ Condita urbs] Ex Catonis sententia, Roma condita est ipsis Palilibus, XI. Kal. Maii anni 1. Olympiadis VII. ante Christum 751. Mirum profecto hic non indicasse Livium, quot annos existimaret ab urbe condita ad sua tempora elapsos esse. Quid de ea re noster scriptor senserit, expendit doctissimus Dodwellus, Dissert. X. de Cyclis Romanorum: et eum Catonianam æram secutum fuisse, quæ Varroniana duobus annis brevior est, probare nititur. Dodwellum secutus est in sua Livii editione vir multijugæ eruditionis, Jo. Clericus; nos Clericum.

mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium,
 qua, prae se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido,
 ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsam fessam
 via procubuisse. ibi quam cum, cibo vinoque gravatum,
 super obpressisset. pastor adcola ejus loci, nomine Cacus,
 ferax viribus, captus pulchritudine bovis, quam avertere
 cum praedam vellet: quia, si agendo armentum in spelun-
 cam compulisset, ipsa vestigia querentem dominum eo de-
 ductura erant: aversos boves, exitium quemque pulchritu-
 dine. caedis in speluncam traxit. Hercules, ad primum
 auroram summo excitus, quam gregem perlustraret oculis,
 et partem abesse numero sensit, perguit ad proximam
 speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quae ubi omnia fo-
 rum viderit, nec in partem aliam ferre, confusus atque
 incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum
 accepit. Inde quam actis boves quendam ad desiderium,
 ut ita relictarum magister, reddita inclusuram ex spelunca
 bovis vox Herculem convertit. quem quam valentem ad
 speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus cla-
 va. fœnem pasturam nequidquam invocans, morte occubuit.
 Evander tum ex profugis ex Peloponneso, ² auctoritate
 magis quam imperio, regerat loca: venerabilis vir mira-
 culis ³ interpres, rei novae inter rudes artium homines;
 venerabilis divinitate credita Carmentis matris, quam
 facinoram, ante Sibyllae in Italiam adventum, narratae
 esse gentes fuerant. Is tum Evander, concursa pasto-
 rum, deprehensum circa adventum manifeste rem cordis,
 factis, paucis facinus facinorisque causam audivit, ha-
 bitum furibundaque viri aliquantum ampliore suggestio-
 ne mitius intrens, rogat, qui vir esset? Ubi nomen pa-
 tris ac patris accepit: *Jove nate, Hercules, salve, in-
 hinc: et nunc mater, veridica interpres Deum, aucturum con-
 siderare nuncius in terris gens Maximam vocet, inique rita colat.*
Locum Hercules dicit, accipere se omnia impleruntque fata,
⁴ *et nunc conata atque dicata, sit.* Ibi tum primum bove ⁵ ex-

Evander
tunc.

Evander
tunc.

Evander. Famem veritatem in sequentibus, ne tanti quidem plerumque me-
 ritum. nunc nunc pueri.

² *Auctoritate magis quam imperio.*
³ *Auctoritate magis quam imperio, ut
 magis Tar. Sicut. II. quam imperio
 pueri. Auctoritas est, cui rita,
 nunc. pueri. venerabilis conciliant,
 et s. tam reverentia audiat. Inpe-
 rium est, cui nunc. et pueri co-
 muni pueri.*

⁴ *Evander. Hic intelligit ipsam
 interpres nunc. et factum. Hoc idem
 nunc. Tar. I. Ann. 14. et*

Auctor libri de Or. gentis Rom. ejus
 hinc sunt verba: *Deus Italiae leges et
 servare.*

⁵ *Si Ara condita]* An Evander enim
 condidit ac dicavit? an patris ipsi Her-
 cules sibi? Utique auctorem tradunt.
 Vid. hinc Dionys. l. I. Vng. VIII. *Ann.*
 v. 271. illinc Ovid. l. Fast. v. 588.
 Solin. c. 2.

⁶ *Evander]* Vox sacrum propria.
 Evander hinc est, ut legimus

imia capta de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta adponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: ⁵³ donec, tradito ⁵⁴ servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudo, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, ⁵⁵ jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quam cetero habitu se augustiorem, tum maxime ⁵⁶ lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. ⁵⁷ me haud poenitet eorum sententiæ esse, quibus et ⁵⁸ adparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde ⁵⁹ sella curulis, unde ⁶⁰ toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum

Rempubli-
cam ordinat
Romulus.

apud Macrobius l. III. Saturn. c. 5. que ad sacrificium destinata eximebantur e grege.

⁵³ Domoc tradito] Vid. infra l. IX. c. 29.

⁵⁴ Servis publicis] Servis Reipublice, qui non huic illive civi, sed communi Reipublice servirent.

⁵⁵ Jura dedit] Romuli leges, et totum, quem ille descripsit, ordinem civilis, fusc exponit Dion. II.

⁵⁶ Lictoribus] Lictores dicebantur, teste Festo, quod fasces virgarum ligatos præferebant regibus, ac deinde magistratibus iis qui imperium habebant. Intra virgas illas securis ita obligata erat, ut ferrum in summo fasce extaret. Eorum munus erat, ut populum summoerent, fontes virgis caderent et securi ferirent.

⁵⁷ Me haud poenitet eorum sententiæ esse] Hoc nobis suspectum esset loquendi genus, nisi eodem rursus infra, c. 30. Livius uteretur: eorum magis sententiæ mem. et l. XXVII. c. 25. ejus meminit et Fabius fuit.

⁵⁸ Et adparitores, et hoc genus] Et adparitores, et hoc apparitorum genus, nempe lictores. Apparitores communi vocabulo appellantur ii omnes,

qui præsto sunt imperiis seu regum, seu magistratuum exequendis. Lictores unum quoddam apparitorum genus. Melius tamen fortasse recio altero et legeretur, quod monet Jac. Gronovius, Et apparitores hoc genus, id est, hoc genus apparitorum. Neque enim verisimile est nullos Albanis regibus stipatores et apparitores fuisse, unde exemplum sumere Romulus poterit. Sed hoc genus apparitorum, illo habitu, illis insignibus, qui fasces et secures præferrent, lictores denique, ab Etruscis ductos esse facile credi potest.

⁵⁹ Sella curulis] Ex ebore. Sella curulis appellatio deducitur apud A. Gellium l. III. c. 18. a curru: quia nempe ii quibus illa utendi jus erat, eam curru quo vehebantur imponere solerent.

⁶⁰ Toga prætexta] Toga propria Romanorum vestis, albo colore. Tunica superinjiciebatur. Toga prætexta purpuram in ora habebat: unde eam Græci vocant *σιρρωδῆσσαν*. Prætexta dicebatur a *prætextendo*, quia nimirum purpura ei prætextata erat. Ea utebantur magistratus, pueri ingenui, &c.

placet: ⁶⁰ et ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi fictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus⁶¹ alia atque alia adpetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ⁶¹ ad id, quod tum hominum erat, ⁶² munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem ementiebantur, ⁶³ locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, ⁶⁴ Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, ⁶⁵ consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, ⁶⁶ qui creari Patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, ⁶⁷ penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia ⁶⁸ erant. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo

⁶⁰ quum alii a. a. u. loca in spem etc. Gron. Crev.

(60) Et ita habuisse Etruscos] Vid. Dion. l. III.

(61) Ad id quod tum hominum erat] Qui una cum Romulo urbem condere cœperant, non plures fuere, si Dionysio credimus, l. II. quam ter mille pedes, et pauciores trecentis equibus. Ad eam paucitatem illos redegerat consuetum inter Romulum ac Remum ob regni cupidinem prælium. Quando autem Romulus excessit e vita, positum reliquit sex et quadraginta milia, et mille ferme equites.

(62) Munirent] Tutæ et habitationi necessaria erant. Eodem quoque sensu intelligenda est supra vox munitionibus.

(63) Locum qui nunc septus] Locum qui nunc septus clausura occurrit deservitibus ex Caputolo circa eam partem que vocatur inter duos lucos. Hæc autem vicina inter duos lucos sunt hæc omnia, qui quidem hanc appellationem Livio vero etiamnum retinebat, quomodo nulli jam ibi vacent luci, Vid. Dion. l. II. Cæcio IV. ad Att. 3. In patris inter lucos hominum Milo. In partem hu. Marbancus codex.

omissa voce duos, habet inter lucos.

64 * Asylum] Vox Græca est, significans locum in quo neminem violare liceat: a particula *a* que privandi vim habet, et verbo *salvâs, spolio, laedo*.

65 Consilium . . . viribus parat] Consilium regendis viribus addit.

66 Qui creari Patres possent] Multum arridet Sigonii conjectura, qui creari patres possent. Firmat hanc emendationem locus ex oratione Decii, infra l. X. c. 8. Patricios primo esse factos, qui patrem creari possent. Et vero hic vix possunt a Livio indicari senatores Patrum nomine, quum nondum dixerit eam illis appellationem fuisse datam.

67 Penuria mulierum] Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam. Neque enim fieri potuit, ut nulla in tanto virorum numero mulier esset. Atque hac quidem in re habemus consentientes Dionys. l. II. et Plut. in Rom. Itaque ubi infra Livius ait Romanis non fuisse domi spem prolis, intelligendum est sufficientis liberorum multitudinis ad tædam urbis magnitudinem.

• Urbem auget.

Asylum aperit.

Senatum instituit.

Patres et Patricii.

Connubia petit a finitimis.

populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infans nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnun- que nomen facere. Satis scire, origini Romanae et Deo adfuisse, et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere. Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, Ecquod feminis quoque asyllum aperuissent? id enim demum contemp- tum fore. Egredere id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: ⁶⁸Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum ^{Consualia.} jubet: quantoque adparatu tum sciebant, aut poterant; ⁶⁹concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. ⁷⁰Multi mortales convenere, studio etiam videndae novae ur- bis; maxime proximi quique, Crœnenses, Crustumini, An- temnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem viderent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi ^{U. C. 4.} tempus venit, deditaque eo mentes cum oculis erant, tum ^{A. C. 740.} ex composito orta vis: signoque dato juvenus Romana ⁷¹ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte, ut in ^{Rapiuntur} quem quaeque inciderat, raptæ; quasdam forma excellentes, ^{Sabinae.} primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, a globo Ta- laeii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuiam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Tur- bato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugi- unt, accusantes violati hospitii foedus, Deumque invocan- tes, ejus ad sollemne ludosque, ⁷²per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, ⁷³aut indigna-*

68 Consualia] A Conso deo: sive ille idem cum Neptuno Equestri fuit, quod hic innuere videtur Livius; sive Consus quidam oecuratorum consilio- rum dux et praeses, qui in illo soleani conjunctos cum Neptuno honores ha- buit.

69 Concelebrant] Ita instruunt, ut sui quam maxime celebres, et eorum laeta fama spargatur.

70 Multi mortales] Emphasis est in hac voce mortales, ad significandam ingentem hominum ejusvis ordinis,

statis, et sexus multitudinem. Vid. A. Gell. XIII. 27.

71 Ad rapiendas virgines] Raptae sunt virgines 683. teste Dion. l. II.

72 Per fas ac fidem decepti] Decepti per speciem divini juris et religionum et fidei hospitalis. De vocis fas vid. not. 38. ad c. 32. infra.

73 Aut indignatio est minor] Verbum est revocavimus, quod exstare in quinque codicibus a se inspectis testatur Gronovius, et in quinque itidem e nostris reperitur.

tio est¹ minor: sed ipse Romulus circuibat, docebatque: *patrium id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; et, quibus fors corpora dedisset, darent animos. Saepe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod admisurus pro se quisque sit,⁷⁴*ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebrem ingenium efficaces preces sunt.*

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium,⁷⁵ regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustuminique et Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigre movent. ita per se ipsum⁷⁶ nomen Cæninum in agrum Romanum inpetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fustum persequitur: ⁷⁷regem in prælio obruncat et spoliat. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte⁷⁸ ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: ⁷⁹*Jupiter Feretri,* inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regio-*

Bellum Cæninense.

Jupiter Feretrius.

¹ est del. Gron.

⁷⁴ *Ut, quum suam vicem]* *Ut, quum secundum suam vicem, seu, quod ad se proprie spectat, suo quisque functus officio sit, i. e. quum eum sus quisque conjugii amore præstiterit, quem vir uxori debeat; cumulationem insuper impendat caritatis modum, quo patriæ et parentum amissorum illis jacturam desideriumque expleat.*

⁷⁵ *Regem Sabinorum]* Quiritium, Sabinorum e Curibus. Vid. Dionys. l. II.

⁷⁶ *Nomen Cæninum]* Populus Cæni-

nus.

⁷⁷ *Regem]* Acronem, ex Plut. in Romulo.

⁷⁸ *Ferculo]* Trunco quercus in tropei modum formato, ex quo Acronis arma loco et ordine quodque suo collocata suspenderat, ut habet Plut. ibid.

⁷⁹ *Jupiter Feretri]* Jupiter Feretrius dictus est a feretro, sive ferculo illo spoliolum, quod, ut modo narrabat Livius, ipsi sacrabatur.

nibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem ⁸⁰opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturus ea spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compotum ejus doni, vulgari laudem. ⁸¹bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parva sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus ^{Antemnates} per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos ^{victi.} incursionem facit. raptim et ad hos Romana ⁸²legio ducta ⁸³palatos^m in agris obpressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes: oppidum captum. duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile inpetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, ⁸⁴quod^a alienis cladibus ceciderant ^{victi.} animi, certaminis fuit. Utroque colonis missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustumino nomine darent. et Romam inde frequenter migratum est, a partibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia.

⁸⁰ palantes Gron. Crev.

⁸¹ quod jam Ead.

⁸⁰ *Opimis spoliis*] *Opimus* ab *ope* (quæ vox denotat abundantiam et copias) opulentum, luculentum, amplum in suo quidque genere significat. Sic *opimæ divitiæ* apud Plautum, *opima præda* apud Phædrum, &c. Hinc etiam *opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant, tanquam eximia, et supra omne reliquorum spoliiorum genus excellentia. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 7.

⁸¹ *Bina*] Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Veientium occiso, anno u. c. 318. Vid. infra IV. 19. Testis M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 590. Vid. infra XX. 66.

⁸² *Legio*] A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. quod legio- nis milites virtutem legi solerent. Pri-

ma legio sub Romulo trium millium peditum, et trecentorum equitum fuit, auctore Plut. in Romulo. Postea sæpe variavit hic numerus: ita ut plerumque quatuor peditum millia, aliquando quinque, raro autem admodum stante republica sex millia contineret; itemque modo trecentos equites, modo, sed rarius, quadringentos. Dividebatur in centurias sexaginta, manipulos triginta, cohortes decem, teste Cincio apud A. Gell. l. XVI. c. 4. * Vid. infra VIII. 8.

⁸³ *Palantes*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, *palatos*. Sed parum interest.

⁸⁴ *Quod jam alienis*] Particulam *jam* a Sigonio insertam omittunt sex Gronovio inspecti codices, tres nostris.

petitum ierat. Accepi obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. ⁸⁵ Additur fabula, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, ⁸⁶ directo arma petisse dicant: et fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere ⁸⁷ tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complexset, non prius descenderunt in aequum, quam, ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad caelum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emtam, Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque sedam siste. Hic ego tibi templum* ⁸⁸ Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, *rogo.* Haec precatus, ⁸⁹ veluti si sensisset auditas preces, *Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tamquam caelesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provocat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrebat, et effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicinus perfidos hospites, inbelles hostes. Jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum, haec glo-

Jupiter
Stator.

⁸⁵ fabula Gron. Crev.

⁸⁷ postera Eaed.

⁸⁸ Mettus. Sic semper Eaed.

⁸⁶ Palatino Eaed.

⁸⁷ et del. Eaed.

⁸⁵ Additur fabula] Scripta lectio fabula: quod mendum esse recte judicavere Glareanus et Sigonius.

⁸⁶ Directo] Expressis verbis acuta petisse. Id factum intellige, quum acceptis in arcem Sabinis, mercedem conditionis reposceret.

⁸⁷ Tamen] Quasi dicat: quidquid

existimandum sit de allata modo fabula, illud tamen, illud certe constat tenuisse arcem Sabinos.

⁸⁸ Statori] A sistendo. Moxe dixit fugamque sedam siste.

⁸⁹ Veluti sensisset] Complures MSS. tum v. Gronovianis, tum v. Hostis, veluti sensisset.

riantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: ⁹⁰ eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. et alia domana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: ⁹¹ adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, aduentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium. sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum Matronarum prælium dirimunt. ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausse se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando sociari generique respergerent: ⁹² ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si conubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnere ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam ⁹³ sine alteris vestrum viduæ aut orbæ venius.* Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium et repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces procedunt: nec pacem modo, sed et civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romanæ. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. ⁹⁴ monumentum ejus pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariore Sabinas viris ac parentibus, et ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in ⁹⁵ curias triginta divideret, nomina earum curiæ Quirites unde dicti.

90* *Eo pelli facilius fuit*] Ideo (quia nempe ex equo pugnabat, qui semel consternatus sessorem vel invitum abripit et aufert) pelli Mettium facilius fuit.

91 *Adverteratque ea res etiam Sabinos*] Ea res animos oculosque Sabinorum illuc converterat. Olim hic legebatur *averteratque*. Lipsius mutavit: recte: nisi malis *advertere*, ut habetur in uno s regis codd.

92 *Ne parricidio*] Ne partus suos, qui Sabinorum nepotes, Romanorum liberi erant, hac macula respergerent, ut parricidarum progenies dicerentur. *Nepotum et liberum progeniem*, i. e. nepotes et liberos.

93* *Sine alteris vestrum viduæ aut orbæ*] Viduæ, si Romanos maritos no-

stros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos parentes nostros.

94 *Monumentum*] Locum eum, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, adpellarunt Curtium lacum; quod monumentum ejus pugnae est, sive in monumentum ejus pugnae. Hoc autem nomen locus ille retinuit, licet postea aggesta terra repletus esset; quod docet Dion. l. II. Aliam de hujus appellationis originis opinionem refert Livius VII. 6.

95 *Curias*] Curia hic accipitur decima parte tribus. Romulus enim, ut habetur apud Dion. l. II. divisit universum populo in partes tres, quas sive a numero, sive a *tributo* dando tribus appellavit, namquamque rur-

inposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, ⁹⁶Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

U. C. 12.
A. C. 740.
T. Tatii
mors.

Bellum cum
Fidenati-
bus.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad sollempne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ⁹⁷ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cœsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen ⁹⁸expiarentur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convallescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. juventute armata inmissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exerci-

sus tribum in decem curias partitus est. Singulis curiis sua sacra attribuit, assignatis diis et heroibus, quos colerent; locis, in quæ convenirent; sumptibus in sacra, quos e publico præberet jussit. His autem curiis nomina Sabinarum mulierum imposita negant Varro apud Dion. l. II. et Plut. in Romulo.

⁹⁶ *Ramnenses . . . Titienses . . . Lucerum*] Fuerunt hæc tribuum nomina, e quibus desumptæ sunt equitum centuriæ tribus ipsis cognomines. Hoc testantur et Plut. in Romulo, et ipse Livius, qui X. 6. Ramnes, Titienses, Luceres antiquas tribus appellat. Porro Dionysius, ut supra diximus, initio statim ab Romulo divisum in tribus populum tradit: quas tamen hoc tempore institutas fuisse *Titiensium* appellatio probare videtur. Sed hæc recte conciliaveris, si dixeris, duplicato per Sabinorum adjectionem populo, novam institutam esse divisionem,

novisque his tribubus nova indita nomina. Illud quidem satis constat, in Ramnensem tribum coniectos eos, qui secuti Romulum ex Albanis fuerant, pastoresque aliquot Græcænici generis, qui ante conditam urbem ea loca incolebant: in Titiensem, Sabinos: in Lucerensem, advenas omnes, sive eos qui in lucum confugerant, sive e finitimis populis in civitatem adscitos tum, aut qui postea adsciti fuere.

⁹⁷ * *Ob infidam societatem regni*] Quia Tattius infidus regni socius fuerat. Itaque quod supra dicitur *concors duobus regibus regnum fuisse*, id eo sensu intelligendum est, ut res nullam ad apertam discordiam proruperint, licet occultæ subessent inter eos suspiciones.

⁹⁸ *Expiarentur*] Expiatione civili: i. e. ut satisfieret et Laurentibus, et Romanis. GRONOVIVS.

tum educit: castra a Fidenis ⁹⁹ mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum ¹ locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. et quum, velut inter pugnae fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relictæ fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, qui cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusus, (quippe vera fuga), ² qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripere se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno, inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati ³ Veientium animi et consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis, quam justî more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, et ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis incensibusque dimicaret. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit:

⁹⁹ Mille passuum] Intellige præpositionem ad. *ad passuum* regitur a nomine mille. Tam enim dicitur mille hominum, quam mille homines. Itaque hic mille passuum idem est, ac si scripsisset Livius ad mille passus.

¹ Locis circa densa] Possit fortasse utcumque exponi: *subsideri jussit in locis obscuris partem militum circa densa virgulta*, i. e. ubique sparsam inter densa virgulta undequaque obsita, seu circumjacentia. Verum rectius multo dici videretur *obsitis virgultis locus*, quam *obsita virgulta*. Itaque Gronovius emendat: *Partem*

militum locis circa densa obsitis virgulto obscuram subsiders in insidiis jussit.

² Qui simulantes] Melius legere videremur: *qua simulantes*, id est, qua regione, qua via Romanos simulantes fugam secuti erant, eadem oppidum repetebant.

³ Veientium animi . . . excurrerunt] Mira profecto locutio. Sed quia longo intervallo nomen a verba distat, licere sibi putavit Livius ad sensum magis, quam ad nudam vocum proprietatem attendere.

persecutusque fufos ad moenia hoſtes, urbe valida muris ac ſitu ipſo munita abſtinuit: agros rediens vaſtat, ulciſcendū magis, quam prædæ, ſtudio. Eaque clade, haud minus quam adverſa pugna, ſubacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque geſta: quorum nihil abſentium fidelis diviniæ originis divinitatiſque poſt mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis conſilium, non bello ac pace firmandæ. ⁴ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptiſſimus militum animis. trecentosque armatos ad cuſtodiam corporis, quos ⁵Celeres adpellavit, non in bello ſolum, ſed etiam in pace, habuit.

U. C. 37.
A. C. 715.
Mors Romuli.

XVI. His ⁶immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribusque tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum ſedem regiam vidit, eſti ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procella; tamen, ⁷velut orbitatis metu ſecta, moeſtum aliquamdiu ſilentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ ſalvere univerſi Romulum jubent. ⁸pacem precibus expoſcunt, uti volens propitiuſ ſuam ſemper ſoſpitet progeniem. ⁹Fuiſſe credo tum quoque aliquos, qui diſcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, ſed perobſcura, fama. Illam alteram admiratio viri et pavor præſens nobilitavit. Conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque

⁴ Ab illo enim profectu] Ab incrementis illis quibus Roma regnante Romulo aucta erat, tantus collegit vires.

⁵ Celeres] Sive a celeritate in exequeandis miniſteris, ſive a duce eorum Celere, ſive denique a Græca voce Κελει, quæſt. Certe Celeres prime dictos, qui poſtea equites dicti ſunt, teſtantur Plin. XXXIII. 2. et Feſtus.

⁶ Immortalibus] Hæc ſupplicata et ſeſquipedali voci non eſt hic locus. Legamus potius mortalibus. Reſpiciebat nempe Livius Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera. Sic cap. 2. ſupra: Secundum inde præ-

lium Latinis, Hæc etiam ultimum operum mortalium fuit.

⁷ Velut orbitatis metu] Metu non abſimili ejus qui orbatos parente occupat.

⁸ Pacem precibus expoſcunt] Uſitata locutio in ſacris. Pacem deum poſcebant, id eſt, ut placidi iſtis et faventes dii eſſent.

⁹ Fuiſſe credo tum quoque aliquos] Rem memorat Plutarchus, et alii; nec aliter ſenſere doctiſſimi quique et cordatiſſimi Romanorum. Hinc Tarquinius Superbus Romulum inſuppultum periſſe dicitur, infra c. 49. Popularem hic opinionem ſequitur Livius.

Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, et infensis Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnas rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce caelo repente delapsus, se mihi obotum dedit. quam, perfusus horrore venerandusque, adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia*, inquit, *Romanis, Coelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc, inquit, locutus, sublimis abiit.* Mirum; ¹⁰ quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, ¹¹ pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, ¹² in societate æquæ possessionem imperii amitterent, sui corporis creati regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adspernabantur. In variis voluntatibus ¹³ regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incoessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat; et nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se ¹⁴ centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in sin-

¹ *fidem Gron. Crev.*

¹⁰ *Quantum . . . fides fuerit]* Quidam reponunt *fidei*. Sed nihil mutandum. *ad quantum* refertur ad verbum *fuerit*, non ad nomen *fides*. Sic apud Virg. III. Æn. v. 348.

Et multum lachrymas verba inter angula fundit.

Et Plant. Prolog. Menæchm. Tantum . . . edest benignitas. Et Ter. Ean. Act. I. sc. 2. *Forſitan hic mihi parum habet fidem.*

¹¹ *Peregrinant]* Rectius videretur *proveniant*. Sed profecto majus ali- quod hic mîcus latet. Optimi quique codices habent, teste Gronovio, *factio- nibus*. Unde ingeniose conjiçit Græ- vîus: *Itactum ad singulos . . . per- venerat*, supple, certamen regni ac cupido. *Factionibus inter ordines cer- tabatur*. Favent huic emendationi tres et nostris codd. qui exhibent *per- venerat factionibus*.

¹² *In societate æqua]* Quamvis æqua

societas esset Sabinos inter et veteres Romanos, ac proinde jus imperii ad utrosque ex æquo pertineret.

¹³ *Regnari]* Hoc debetur Lipsio. Vulgati habebant *regem*: scripti, inter quos quinque e nostris, *regnare*. Muretus, Gronovio memorante, in uno quodam e suis plane reperit *regnari*. Hoc tenendum, et sensu ita postulante, et auctore Plutarcho, qui procul dubio intuens hunc Livii locum, sic habet initio Numæ, *ὁ μὴ ἀλλὰ βασιλεύειν μὲν ἴδιον ᾤοντο*.

¹⁴ *Centum Patres]* Dionysius I. II. ducentos hoc tempore fuisse ait, propterea quod, fœdere cum Tatîo icto, veteribus senatoribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti es- sent. Plutarchus, qui in Romulq centum adjectos senatores, Sabinis in civitatem acceptis, itidem memo- rat, in Numa tamen solos centum quinquaginta senatores hoc tempore-

U. C. 36.
A. C. 714.

Interreg-
num an-
num.

gulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, con-
sociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii
et lictoribus erat: ¹⁵quinque dierum spatio fiebatur im-
perium, ac per omnes in orbem ibat: annumque interval-
lum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen,
Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs; multi-
plicatam servitutum, centum pro uno dominos factos: nec
ultra nisi regem, et ab ipsis creatum, videbantur passuri.
Quum sensissent, ea moveri Patres, obferendum ultro rati,
quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate
populo permissa, ut non plus darent juris, quam detine-
rent^a. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset,
id sic ratum esset, ¹⁶si Patres auctores fierent: hodieque in
legibus magistratibusque rogandis ¹⁷usurpatur idem jus, vi
ademta. priusquam populus suffragium ineat, in incertum
comitorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex,
concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit*, in-
quit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres
deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, creari-
tis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi
beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut
senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Nectio
Numæ.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numæ
Pompili erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus
vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis di-
vini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non
exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Ser-
vio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in
ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque et Cro-
tona, juvenum ¹⁸æmulantium studia coetus habuisse constat.
Ex quibus locis etsi ejusdem ætatis fuisset, ¹⁹quæ^x fama

^a retinerent Gron. Crev.

^x qua Esed.

fuisse scribit. Sed Dionysiano nu-
mero standum videtur.

¹⁵ *Quinque dierum spatio fiebatur imperium*] Unius interregis, si
Dionysio credimus: totius decuriæ,
si Plutarcho in Numa. Ceterum
Dionysii fides potior habenda esse hac
in re videtur, quum postea, quamdiu
interregis imperium et nomen in re-
publica fuit, semper quilibet inter-
rex ad quinque dies potestatem ha-
berit.

¹⁶ * *Si Patres auctores fierent*] Si
Patres auctoritate sua rem compro-
bant.

¹⁷ *Usurpatur*] *Usurpatur idem
jus, ut Patres auctores fiant: vi ad-*

empta, i. e. vis ac robur abest; quum
Patres auctores fiant, antequam po-
pulus suffragium ineat, nec proinde
possint, quemadmodum olim, negan-
do auctoritatem, irritum efficere quod
populus jussisset. Vid. infra VIII. 12.
et XI. 28. De hoc loco fuse disserit
Gronovius, l. I. Observ. c. 25.

¹⁸ *Æmulantium studia*] Placita
ipsius æmulantium, et sectam se-
quentium. Sic et apud Cic. pro Mur.
n. 61. *Zeno, cujus inventorum æmulû
Stoici nominantur.*

¹⁹ *Quæ fama*] Sic plerique scripti
et antiqui editi: duo tamen e regis
codd. *qua fama*, quam lectionem
Sigonius in contextum immisit.

in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quoque præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? ²⁰ Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum. quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur, tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, ²¹ regiones ab oriente ad occasum determinavit; ²² dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. ²³ Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, ²⁴ dextra in caput Numæ inposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum ²⁵ peregit verbis auspiciis quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

U. C. 39.
A. C. 713.
Inauguratio
Numæ.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi et armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe ²⁶ efferatos militia, animos: mitigandum fero-

Numæ
instituta.

† capite Gron.

20 * *Suopte . . ingenio*] Per semetipsum, non aliena doctrina. *Ingenium* est id quod ingenitum est, vis insita; et opponitur doctrinæ, arti.

21 * *Regiones*] Cæli regiones ab oriente ad occasum certis terminis definit, inter quos sibi auspicia mitti postulare.

22 *Dextras ad meridiem*] Hinc patet augurum fuisse versa in orientem facie. Quod quidem auguribus solitum etiam aliunde constat.

23 *Signum contra*] Ex adverso observavit aliquid insigne et notatu facile, voluitque hoc esse signum, et quasi metam qua auspicia termina-

rentur, ita ut intra illud signum captaret auspicia, nec ullam rationem haberet eorum quæ ultra possent contingere.

24 *Dextra in caput Numæ inposita*] Sic edi jussimus, auctoribus quinque e nostris codd. plurimisque Gronovianis. Vulgo *in capite*.

25 *Peregit verbis*] Singula enunciavit.

26 *Efferatos . . . animos*] Hanc lectionem formavit Gronovius. Turba editorum habebat *efferatis . . . animis*: quidam scripti, inter quos tres e nostris, *efferari . . . animos*; alii, *efferos . . . animos*.

Janus belli
et pacis in-
dex.

omni populum armorum consuetudine ratus; ²⁷Janum ad infimam ²⁸Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatis circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numae regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostrae aetati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiatum, ab Imperatore Caesare Augusto, pace terra marique parata. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus junxisset animos, positus externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaeque militaris continuerat; omnium primum, rem, ad multitudinem imperitam et illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine Dea Egeria aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quas acceptissima Diis essent, sacra instituire; sacerdotes suos cuique Deorum praeficere. Atque omnium primum, ²⁹ad cur-

²⁷ Janum] Jani aedem. Janus antiquissimus Latii rex fuit, multaque ad vitas usum necessaria primus rudem homines edocuit. Pingebatur bifrons, aliquando etiam quadrifrons. Plura de eo vid. apud Macrob. I. Saturn. c. 7. et praesertim 9.

²⁸ Argiletum] Colliculus fuit ad orientem Palatini montis, in forum Romanum vergens. Varias hujus appellationis causas vide, si lubet, apud Servium ad VIII. Aeneid. v. 345.

²⁹ Ad cursum lunae] De anno Romano haec fere habet Macrob. I. Saturnal. capp. 12. 13. et 14. Annus a Romulo ordinatus habuit menses decem, dies quatuor et trecentos. Sed quam hic numerus neque solis cursui, neque lunae rationibus conveniret, identidem tantum dierum sine ullo mensis nomine assumebatur, quantum ad defectum illum supplendum opus foret. Numa ad lunae cursum in duodecim menses descripsit annum, adjectis Januario et Februario mensibus. Sed quia duodecim menses lunares non efficiunt nisi dies trecentos quinquaginta quatuor, desuntque dies undecim cum quadrante, ut aut solaris anni finem perveniantur; hos residuos dies octies, exemplo a Graecis sumpto, multiplicatos, ita ut nonaginta dies efficerentur, ita per octo annorum spatium dispensabant, ut biennio quoque unum mensem intercalarent, qui alternis binos vicenosque, alternis ternos et vicenos habe-

ret dies. Verum Numa unum diem anno suo in honorem imparis numeri addiderat: unde fiebat, ut octavo quoque anno octo abundarent dies. Ut huic incommodo occurrerent, tertio quoque octennio non nonaginta sed sex et sexaginta tantum intercalabant dies. Ita quarto et vigesimo demum anno, pleris omnium annorum spatium, dies cum solis cursu congruebant. His autem omnibus intercalationibus destinatus erat Februarius mensis, cujus post tertium et viceimum diem intercalabatur. Haec non inscite ordinata turbabat pontificum, quibus anni digerendi cura demandata erat, partim imperitia, partim ambitio: qui temere ac pro libidine, in gratiam saepe publicanorum aut principum civium annum aut decurtabant sine necessitate aut producebant. Huic confusioni tandem remedium attulit dictator Caesar, Aegyptiosque imitatus annum solemem instituit, quo etiamnum, emendato tamen in quibusdam, utitur. Henr. Dodwellus Dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 108. censet annum Romuli e mensibus decem, diebus 304. fictitum esse, nec unquam in usu civili fuisse: fieri tamen potuisse ut annus apud Romanos primo decem mensium fuerit, sed ita ut decem illi menses totum solaris cursus spatium exhaurerent, nec dies 304. sed 365. continerent. Idem ibid. sect. 100. anni lunaris ordinationem, quae

sumi lunæ, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, ²⁰da. suntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) ²¹intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto et vigesimo anno ad metam eandem Solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis ²²dies congruerent. Idem ²³nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ tunc ad ²⁴Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabatur fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regis vicis desererentur, flaminem Jovi adsiduum sacerdotem creavit, ²⁵Flamines. insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. hinc duos flamines adjecit: Marti unum, alterum ²⁶Quirino. ²⁷Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, et genti conditoris haud alienum. his, ut adsiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate

Livio ceterisque Numæ tribuitur, deberi potius existimat Tarquinio Superbo. De anno vetere Romano vid. et Joseph. Scaliger. de Emendat. Temporum. l. II.

30 *Desunt dies solido anno*] Desunt anno lunari dies ad complementum solidi anni qui . . .

31 *Intercalaribus mensibus interponendis*] Hic quoque bonam opem tulit Livio Gronovius. Ante eum legebatur, *intercalares mensibus interponendo*. Ille fecit id quod edidimus. Ei adstipulatur unus ex Hearnii codicibus. Quatuor e nostris habent *interponendos*: unus diserte *interponendis*.

32 *Dies congruerent*] Dies annorum civium pari cum diebus annorum solarium numero cursum absolverent ad eandem metam solis unde orsi erant.

33 *Nefastos dies fastosque*] Fasti dies erant, quibus licebat tria verba solemniter fieri, *Do, Dico, Ad dico*; seu ferre de re controversa in judicio sententiam: *nefasti*, quibus non licebat. Nefastis autem diebus agi cum populo non poterat, l. e. populus non poterat in suffragium mitti.

34 *Dialem flaminem*] Jovis sacerdotem. Flaminis appellationem Festus deducit a *filo*, quo caput cinctum flamines habebant. Quod quidem duplici modo intelligi potest. Nam et pilei eorum apex filo lancei totus ve-

labatur; et, Servio teste ad VIII. Æn. v. 664. quum Flamines pileum per aestus ferre non possent, nec fas esset eos nudo capite incedere, filo tantum capita religare coeperunt. Porro flamen Jovi addictus *Dialis* dicitur est *Διός τῷ Διῷ*, sive a *Dijoue*, quo nomine antiqui Jovem vocabant. De multis, iisque gravibus impositis flamini Diali caerimoniis consule A. Gell. l. X. c. 16.

35 *Quirino*] Romulo. *Curis* apud Sabinos hasta. Inde Romulus, postquam in deorum numerum relatus est, tanquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dicitur est. Vid. Plat. in Rom. Mars quoque sub Quirini nemine colebatur. *Quirinus*, inquit Servius ad VI. Æneid. v. 869. est *Mars qui præest paci, et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit*. Hinc Mars Gradivus et Quirinus pater simul junguntur infra L. V. c. 52. et utriusque aequalia tribuuntur.

36 *Virgines Vestæ*] Æterni ignis arcanorumque Vestæ sacrorum custodes. Quatuor a Numa lecta sunt: postea duo addite. Vestales necesse erat per triginta annos deo sacris operari: totoque hoc tempore a mixtis prohibebantur. Eo elapso, nubere licebat, si libuisset. Plura de vestalibus vid. apud Dion. l. II. Plat. in Numa, et A. Gell. l. I. c. 12.

Sabi.

aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit.³⁷ Salios item duodecim Marti³⁸ Gradivo legit,³⁹ tunicæque pictæ insigne dedit, et super tunicam æneum pectori tegumen- coelestiaque arma, quæ⁴⁰ ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripodis sollemnique sal- tatu jussit.

Pontifex.

⁴¹ Pontificem deinde⁴² Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia ex- scripta⁴³ exsignataque adtribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset, quo con- sultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque addiscendo, turbaretur. Nec coelestes modo ceremonias, sed justa quoque funebria pla- candosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque pro- digia, fulminibus aliove quo visu⁴⁴ missa, susciperentur atque⁴⁵ curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis,⁴⁶ quæ suscipienda essent.

Prodigio- rum procu- ratio.

Pop. Ro- mani religio et tran- quil- litas.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni a vi et armis conversa, et animi aliquid agendo oc-

* viso Gron. Crev.

³⁷ Salios] Sic dictos a saliendo, sive saltando et tripodando.

³⁸ Gradivo] Gradivus Mars appel- latus est a gradiendo in bella ultro citroque, sive a vibratione hastæ, quod Græci dicunt *αγάδαιον*. Festsus.

³⁹ Tunica picta] Tunica variis coloribus et figuris ad picturæ simili- tudinem exornata. Tunica brevior et adstrictior fuit, quam toga, cui supponebatur.

⁴⁰ Ancilla] Ancile scutum breve ex utroque latere recisum, ita ut sum- mum infimumque latius medio pate- ret. Hujusmodi scutum e cælo de- lapsum regnante Numa fabulantur: quod ne aliquando posset surripi, un- decim similia facta, ut indiscreta hu- mani operis similitudo insidiatoribus omnem internoscendi divinitus missi facultatem adimeret. Vide Dionysium de Saliis et ancilibus fuse disserentem lib. II.

⁴¹ Pontificem] Nempe maximum, licet tum pontificis maximi appellatio fortasse in usu non fuerit. Plures enim pontifices a Numa creatos et alii scriptores consensu tradunt, et ex ipso Livio adstrui potest. Vid. c. 4. l. IV. atque etiam c. 6. l. X. ubi

quatuor pontifices ea tempestate fuisse scribit, quum tamen nusquam men- tionem fecerit aucti pontificum nu- meri. Ceterum pontifices dictos vo- lunt a ponte faciendo. Nam ab iis, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. *pons publicus est factus primum et restitutus sæpe, quum ideo et uls, sive ultra, et cis Tiberim sacra non mediocri ritu fiant*. Eorum munia et jura sigillatim exponit Dion. l. II.

⁴² Numam Marcium] Veteres editi, Numæ. Sed multis probat Sigonius in nota ad hunc locum, legen- dum esse Numam: quod et in qui- busdam scriptis reperisse se testatur: et nos itidem in quatuor nostris in- venimus.

⁴³ Exsignata] Eodem signo im- pressa, quo et ipsum exemplar unde exscripta fuerant.

⁴⁴ Susciperentur] Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio haberi debe- ret. Quædam enim aliquando negli- gebantur.

⁴⁵ Curarentur] Procurarentur: et sic fortasse scripserat Livius. Procure- rare autem prodigia, expiare est.

⁴⁶ Quæ] Quænam prodigia.

cupati erant, et Deorum adsidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœlestis Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum,⁴⁷ proximo legum ac pœnarum metu, civitatem regerent.⁴⁸ et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et⁴⁹ soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis,⁵⁰ curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam,⁵¹ sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ⁵² Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos: Numa tres et quadraginta. Tum valida, tum temperata et belli et pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde U. C. 82. Tullum Hostilium, nepotem Hostili, cujus in infima arce A. C. 670. clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Tullus Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, rex Hostilius rex eligitur. tum avita quoque gloriæ animum stimulabat. Senescere

* proxime l. a. p. metum Gron. Crev.

47 Proxime . . . metum] Non minus quam metus. Olim hic legebatur, proximo . . . metu. Mutatum est ex Mureti et Tan. Fabri sententia.

48 Et quum ipsi se homines . . . formarent; tum finitimi etiam . . . adducti sunt] Non raro particula quum, quamvis habeat respondentem sibi tum, cum verbo tamen subjunctivi modi conjungitur. Exempla reperies et apud nostrum, III. 34. IV. 60. VIII. 21. et apud Cic. quum alibi sæpius, tum lib. de Amic. n. 23.

49 Soli] Obscura sane hoc loco vox, et fortasse, quod Rycquio visum, recidenda, tanquam male nata ex vicino verbo solenne.

50 Curru arcuato] Curru tecto superne, et camera in modum.

51 Sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse] Non modo ipsam fidem sacratam esse, sed etiam sedem ejus in dextris, et pignus illud fidei quod dextra datur.

52 Argeos] Argeos, inquit Varro l. IV. de lingua Lat. dictos putant a principibus qui duos Hercule Argivo venerunt, et in Saturnia subederunt. Festus addit in illis locis sepultos esse quosdam Argivorum illustres viros. Porro Saturnia fuit urbs a Saturno condita in eo monte, qui post Capitolinus dictus est.

igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis œcordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores, et neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi, omnium ignari, primum purgandum terunt tempus: *Se invidios quidquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni redantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciato regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos adspersus dimiserit,* ⁵³ *ut in eum omnes expectant hujusce cladis belli.*

U. C. 85.
A. C. 667.
Bellum cum
Albanis.

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; et, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula adpellata est, donec eum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, ⁵⁴ in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum inpium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis exci- vit Mettum. ducit ⁵⁵ quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimi-

53 *Ut in eum omnes expectant hujusce cladis belli]* Ut in eum recidant omnes hujusce belli cladis. Sic *Plant. Amphitr.* Act. I. sc. 2. v. 32. *Delictum suum namque culpam expetere in mortalem ut sinet.* Et rursus Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in tergo faxo ista expetant mendacia.*

54 *In omne nomen Albanum expeti-*

turum poenas] Merito suspicatur Sanctius vocem poenas non esse a Livio: et deorum numen, id est, supremum ac justum arbitrium, hic dici expetiturum in Albanos, quemadmodum e. super. ut in eum omnes expectant hujusce cladis belli.

55 *Quam proxime]* Magis placaret qua proxime. GRONOVIVS.

cent, opus esse conloquio: si secum congressus sit, satis scire, eâ se adlaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam, pertineant. Haud adspersus Tullus, tametsi ⁵⁶vana adferebantur, ⁵⁷in aciem^b educit. Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: *Injurias et non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, et ego regem nostrum* ⁵⁸*Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potius, quam dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, recte an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam, quem signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum adgrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant ⁶⁰trigeminii fratres, nec ætate, nec viribus dispares. ⁶⁰Horatios et Curiatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum

^b suos in aciem Gron.

⁵⁶ Vana] Ad Tulli mentem. Feroci enim regi, quidquid moram dimissioni allaturum erat, vanum videbatur. Tan. Faber suspicatur legendum *effrui rebatur.*

⁵⁷ In aciem educit] Sic Andreas, et multi vet. editi: sic MSS. Gronovio et Hearnio inspecti, quibus favent tres et nostris. Omnes ignorant *et suos*, quod sine ulla necessitate hic addiderunt male æduli emendatores.

⁵⁸ Cluilius . . . audisse videor] Intellige, quem diceret. Similis locutionis exemplum vid. infra IV. 20. Ordo verborum, qui paulo est intricatior, sic formari debet: *Et ego regem*

nostrum Cluilius audisse videor, quem diceret injurias et non redditas res ex fœdere causam hujusce esse belli.

⁵⁹ Trigemini] Terni eodem partu editi. Sic accipiendam esse hanc vocem patet ex Dion. III. et Plin. VII. 3. Porro *trigemini* et *tergemini* fratres dicuntur; at *tergemina* tantum spolia, non *trigemina*.

⁶⁰ Horatios Curiatiosque] Eos consobrinos fuisse Dion. tradit l. III. natos ex duabus sororibus, filiabus Scienii Albani; quarum altera Curiatio Albæ, altera Horatio Romæ nuptum data fuerat.

trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur: tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, ⁶¹ cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. ⁶² Feclialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, ⁶³ *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, ⁶⁴ *Puram tollito.* Feclialis ex arce graminis herbam puram adtulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium?* ⁶⁵ *vasa, comitesque meos?* Rex respondit: ⁶⁶ *Quod sine fraude mea populi que Romani Quiritium fiat, facio.* Feclialis erat ⁶⁷ M. Valerius. patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbera caput capillosque tangens. ⁶⁸ Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sancendum fit fœdus; ⁶⁹ multisque id verbis, quæ longo effata carmine ⁷⁰ non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi, inquit, Jupiter; audi, pater patratus populi Albani; audi tu, populus Albanus;* ⁷¹ *ut illa palam prima postrema ex illis* ⁷² *tabulis*

Fœderis ferendi ritus.

61 * Cujusque] Antiquè dictum pro *cujus*.

62 Feclialis] Fecliales sacerdotes fuisse a Numa instituti, quorum scitis jus omne belli pacisque subjectum erat: Quo ritu indicerent bella, vid. infra, c. 32. De omni eorum officio ac munere consule Dion. II.

63 Sagmina] *Sagmina*, inquit Festus, *vocantur verbenæ, hoc est, herbe puræ, quia ex loco sancto secabantur*: et, teste Plin. XXII. 2. idem sunt, quod *gramen ex arce cum sua terra evulsam*. * Ex arce verbenæ sumebantur dandæ feclialibus, teste Livio infra XXX. 43.

64 Puram] Supple herbam.

65 Vasa] Supellectilem. Vasa autem et comites feclialis non utique erant regii nuntii; sed illius tamen muneris sanctitatem ac dignitatem, suo quæque modo et ratione, participabant.

66 Quod sine fraude mea . . fiat] Ita ut id fiat sine damno meo; ita ut nihil inde in me damni aut incommodi deriveret. Cautio usitata in ejusmodi formulis.

67 M. Valerius] M. Veturius e summo legendum esse monet Begerus ad Florum, p. 44. HEARNIUS.

68 Pater patratus] Pater patratus fit ad jusjurandum patrandum, atque inde illi nomen est: jusjurandum autem patrare hic idem est ac fœdus sancire.

69 Multisque id verbis] Nimirum, antequam fœderis leges recitarentur, aliquod carmen erat verbosius, quod pater patratus pronuntiare debet. Illud omittit Livius, satisque habet si alterum carmen afferat, quo, post leges recitatas, omnis fœderis sancendi ritus concluderetur. Porro *carmen* hic nihil aliud est, quam certa solennisque verborum formula.

70 Non operæ est] Operæ pretium non est. Idem loquendi modus occurrit l. IV. c. 8. et alibi sæpius.

71 Ut illa palam] *Ut illa recitata sunt palam* et omnibus audientibus, tum *prima*, tum *postrema*, a capite ad calcem.

72 Tabulis ceræ] Sive tabulis nudis, in quibus insculptæ fuissent fœderis leges; sive tabulis cera illitis. In ceratis tabulis vulgo scribere solebant antiqui. At fœdera, leges, et alia id genus insculpere in nudo ligno, aut ære mos erat. Exempla passim suppetunt.

cerave recitatae sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; ⁷³tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit, porcum ⁷⁴saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* ⁷⁵feroces et suo apte ingenio, et pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Considerant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. ⁷⁶itaque ergo erecti suspensique in ⁷⁷minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque observatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: et, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps ⁷⁸te-

Certaminis
descriptio.

⁷³ *Tu illo die Jupiter]* Sigonius jamdiu observavit scriptos habere tum *ille dies Jupiter*. Consentiant unus e Gronovianis, et unus e nostris. inde manifestum est legi debere *Diespiter*, ut Sigonius; et Turnebus l. XI. Advers. c. 17. volvere. Turbat et ille: quod facile crediderimus natum esse à mala cura eorum, qui quum legerent *dies Jupiter*, voluerunt fulcire nomen *dies* addito pronomine. Ut ut sit, emendare videmur debere, tum *Diespiter*, vel tum *tu Diespiter*. Quam dubitationem eximit Festus à Sigonio allegatus, qui in voce *lapidem* offert hanc jurandi formulam: *si scimus fallo, tum me Diespiter . . . bonis vincat. Diespiter* autem Jupiter dicitur, quasi *diesi pater*.

⁷⁴ *Saxo silice]* Saxum generis nominis est: *siles* speciem lapidis indicat, quum dicimus *caillou*. Sic infra XXX. ⁴³. *lapides silices*.

⁷⁵ *Feroces et]* Vid. not. 5. ad præfat. supra.

⁷⁶ *Itaque ergo]* Similiter hæ duæ voculæ junguntur infra III. 31. et IX. 31.

⁷⁷ *Minime gratum spectaculum]* Hoc ideo videtur observare Livius, quod apud Romanos non absimilia sæpe pugnantium inter se virorum spectacula ad populi voluptatem edebantur. At vero hoc Horatorum Curiatorumque pugnantium spectaculum, non voluptati spectantibus, sed magna sollicitudini erat.

⁷⁸ *Telorum armorumque]* *Arma* commune vocabulum est, quo continentur et ea arma quibus feritur hostis, et ea quibus corpus proteguntur. Sed et arctiore significatione *arma* proprie sunt ea quæ ad tuendum corpus valent, et opponuntur *telis* quibus hostis impetitur: ut hic, et c. 43. infra. Eadem ratio est complurium vocabulorum, quæ et genus, et alteram e speciebus denotant. Sic in jure *cognati* sunt et ii quicumque sanguine juncti sunt, et ii *speciatum*

lorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnerare adfectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit^c. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti^d opem ferant fratri, jam Horatius, caeso hoste victor, secundam pugnam petebat: tum ⁷⁹ clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: et ille defungi proelio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec spe, nec viribus parva alterum, intactum ferro corpus et geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulneribus, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exsultans, *Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertium* ⁸⁰ *causæ belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romani uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, ⁸¹ et ut^e pugnatum est.

^c redit Gron. Crev.^d ut Ead.^e ut et Gron.

qui per feminei sexus personas junguntur, quo sensu opponuntur *agnatis*. Sic *adoptio* et de omni adoptionis genere dicitur, et peculiariter de adoptione eorum qui sunt in potestate patris, tuncque opponitur *arrogationi*. Eadem ratio est *gregis* et *armenti*: ⁷⁹ *grex* enim est quorumlibet animalium congregatio, et speciatim de minoribus pecudibus dicitur, ut ovis, capris: quo sensu opponitur *armento*, quod majoris est pecoris, ut boum, equorum.

79 * *Clamore, qualis ex insperato faventium solet*] Clamore, qualem edere solent ii, qui eum, quem victum jam crediderant, ex insperato resurgere videntes, ejus spei renascenti favent. Intuetur Livius ea quæ in pugnis gladiatorum, in spectaculis Circensibus, accidere solebant.

80 *Causæ belli hujusce*] Emendatio Gronovii: quam firmant duo ex MSS. Hearnii. Antea *causam*: insulse.

81 *Et ut pugnatum est*] Hic ordo magis placuit, quam qui vulgo habet

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat; usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina^f spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris⁸² paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, et flebiliter nomine sponsum mortuum adpellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum⁸³ immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem.* Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed⁸⁴ recens mentium factio obstabat. tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingrati que ad vulgus iudicii, aut, secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, *Duumviro, inquit, qui Horatio perduellionem judicent, secundum legem facio.* Lex horrendi⁸⁵ carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocari, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: 87 infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra⁸⁸ pomærium, vel extra pomærium.* Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ⁸⁹ne innoxium quidem, posse, quum con-

Horatius
sororem
occidit.

In jus vocatur.

^f *tergemina* Gron. Crev.

ter, ut et pugnatum est. Et id quod dedimus habet Campani editio. Sic et se reperisse testatur Jac. Gronovius in scripto vel optimo: et servant duo e nostris.

⁸² * *Paludamento*] Paludamentum splenni et usitato significatu est chlamys imperatoria. Sed ex hoc loco videtur concludere posse, illud præcipuorum quoque ducum, etiam imperatores totius exercitus non essent, gestamen fuisse. Quin et omnia militaria ornamenta antiquitus *paludamenta* dicta fuisse Festus testis est. † Vide quoque infra II. 49.

⁸³ *Immaturo*] Intempestivo.

⁸⁴ * *Recens meritum factio obstabat*] Recens meritum in rempublicam verbatum factum ejus crudelissimum in avorem, pro rei atrocitate, expendi et mulctari.

⁸⁵ *Qui Horatio perduellionem judicent*] *Perduellis* hostis, a radice *duellum* bellum. *Perduellio* propriè crimen ejus, qui hostile aliquid in regem aut rempublicam gessit. sed illo

ævo videtur quodvis facinus capitali pœna dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. Alioquin Horatius ea lege reus agi non potuisset. Qui *Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tanquam perduellionis manifestum: non qui judicent, an instar perduellis sit habendus, quo modo Clericus exponit; quum duumviri sententiam in reum ferant his verbis: *tibi perduellionem judico.*

⁸⁶ * *Carminis*] Vid. not. 69. ad c. 24. supra.

⁸⁷ *Infelici arbori*] Vel stipiti, ex quo sotes suspenduntur; quo ligno nullum infelicius: (et ita interpretatur Lipsius, l. I. de cruce, c. 2.) vel ligno ex ea arbore, quæ sit in infelicium numero. Aliæ enim felices, aliæ infelices arbores apud antiquos habebantur: qua de re vid. Macrobius l. II. Saturn. c. 16.

⁸⁸ *Pomærium*] Vid. infra c. 44.

⁸⁹ *Ne innoxium quidem*] Duumviri se ea lege non rebantur absolvere

demnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit, *I, lictor, conliga manus*. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, ⁹⁰ clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. ⁹¹ ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni ita esset, ⁹² patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc ⁹³ Pila Horatia adpellatur, ostentans, *Huncceine, aiebat, quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum* ⁹⁴ *sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, conliga manus, quæ paulo ante armataq̄ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pómærium, modo* ⁹⁵ *inter illa pila et spolia hostium; vel extra pomærium, modo* ⁹⁶ *intra sepulcra Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius* ⁹⁷ *parem in omni periculo animi: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ.* Itaque, ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut ⁹⁸ filium expiaret ⁹⁹ pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissa per viam tigillo, capite adoperto, velut ⁹⁹ sub jugum misit juvenem.

Absolvitur
a P. R.

§ ut del. Gron. Crev.

Horatium posse, ne si innoxius quidem fuisset: i. e. ne si justa quidem ipsi causa fuisse videretur occidendæ sororis. Lex enim jubebat *perduellionem judicari*, i. e. condemnari eum, qui *perduellionis crimine teneretur*. Civem autem indemnatum occidere, *perduellio* tunc fuisse videtur. Unde quum Horatius negare non posset a se interfectam sororem, ipsius legis vi absolvi nullo modo poterat a duumviris.

⁹⁰ *Clemente legis interprete*] Clementer Horatium admonente, ut beneficio legis uteretur, quâ licebat provocare.

⁹¹ *Ita de provocatione certatum*] Recte videtur Tan. Faber particulam de tollere: quomodo supra habetur, *provocatione certato*. Modius affert e codd. Lipsii, *ita demum provocatione*: quod fortasse verum est.

⁹² *Patrio jure*] Ex lege Romuli jus

vite necisque patri in liberos erat.

⁹³ *Pila Horatia*] Columna, quæ in monumentum targemine Horatii victoriæ erecta, Livii adhuc ævo stabat.

⁹⁴ *Sub furca*] Vid. not. 5. ad c. 36. l. II.

⁹⁵ *Inter illa pila*] E pilis nimirum in terram defixis videntur suspensa fuisse spolia Curiatorum, donec erigeretur pila seu columella Horatia.

⁹⁶ *Inter sepulcra*] Vulgo *intra*, obscure et minus proprie. *Inter* in vet. codicibus legi Modius affirmat, quibus consentiunt quatuor regii et Sorbonicus.

⁹⁷ ** Parem in omni periculo animi*] Eandem animi firmitudinem in judicio, quæ in pugna fuerat.

⁹⁸ *Pecunia publica*] Pecunia publice præbita in piacularia sacra.

⁹⁹ *Sub jugum*] Quid sit jugum, vid. infra III. 28.

Id hodie quoque ¹ publice semper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco conruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. ² invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris conrupit; et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum ^b alios concitat populos: suis per speciem societatis prodicionem reservat. ³ Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii adsumtis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba adcito, contra hostes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes conlocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, ⁴ erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocit ⁵ Salios, fanaque Pallori ac Pavori. *equitem*, clara increpans voce, ut hostes exaudirent, *redire in praelium jubet: nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* ⁶ idem impe-

^b gerendum Crev.

1 Publice] Publico sumptu.

2 * Invidia vulgi] Odium populi Albani, succensentis Mettio dictatori suo propterea, quod tribus militibus fortuna publica gentis commissa fuerat, avertit a fide et religione foederis servandi Mettium, qui ingenio erat vano, levi, inconsiderato, fidei parum tenaci.

3 Fidenates, colonia Romana] Romulus, teste Dion. l. II. coloniam in urbem Fidenas deduxerat; quod suo loco prætermissum hic verbo indicat Livius. Atque non abs re fuerit monere lectorem, hoc idem et sæpe alias a nostro factitatum.

4 Erigit] Stare jubet. Ubi enim agmen sistitur, miles et corpus et hastam erigit. Sic apud nos dicitur *faire alte*, olim *faire haut*, quomodo vertit hoc loco Vigenarius.

5 Salios] Qui cognominati sunt *Agonales*, sive *Collini*, quod eorum sacrarium esset in Collino tumulo, qui vel idem fuit cum Quirinali, antiquitus Agonali monte, vel ejusdem pars. Sali autem a Numa instituti *Palatini* dicebantur, quod eorum sacra in Palatino monte essent. Utrorumque pares ritus erant ac cærimoniæ. Dion. l. II.

6 Idem imperat] Magis placeret *idem*.

rat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnas parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit, qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ⁷ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore percussum, ferocior redit. Nec illi tulere inpetum: sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma foede jactantes, in aquam caeci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium obpressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Romani
victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. ⁸Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: ⁹sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi inluxit, paratis omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Praecones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur ¹⁰Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestrae ipsorum virtuti, hesternum id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio major atque¹ periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium et imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus descri vos,*

Supplicium
de Netto
vultum.

¹ ac Gron. Crev.

⁷ [Ut qui coloni] Ut qui ad Romanos coloniam in spem urbem a Romulo deductos et ipsi additi essent coloni, eodem jure quo Romani. Quod quidem praeter in Antio colonia factum fuisse, disertis verbis narrat Livius VIII, 14. Hinc Jacobus Gronovius. Futurandum tamen est hic nescio quid esse calchitremum. Emendabat Tan. Faber, ut quae coloni additi Romanis essent. Injunctum, ut qui coloni additi e Romanis essent. * Quum Fidenatium essent ex coloniis Romanis et ex vete-

rum Fidenatium reliquis constaret, Fidenates Etrusci ab admistis sibi colonis Romanis odocti Latine plerique sciebant.

⁸ * Quod bene vertat] Solennis bene precandi formula, usitata in incipiendis omnibus quae sunt paulo gravius momenti.

⁹ Sacrificium lustrale] Vid. not. 36. ad c. 44. infra.

¹⁰ Romana legio] Romanus exercitus. Sic infra II. 26. Sabina legio.

overteretur a certamine animus; et hostibus, circumveniri se a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducem secuti sunt: ut et vos, si qua ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. ¹¹ Centuriones armati Mettum¹ circumsistunt. rex cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani; populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi; primores in patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *Mette Fuffeti*, inquit, si ipse discere passes fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde, ¹² duabus adnotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud ¹³ supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albani¹ erant equites, U. C. 87. qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde A. C. 665. ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, Alba diru- non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum ta. esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu oblitii quid relinquerent, quid secum ferrent,

¹ Mettum del. Gron.

¹ Albani l. Albani Gron.

¹¹ Centuriones armati Mettum circumsistunt] Reduximus vocem Mettium, quam in nuperis editionibus incuria operarum ommissa erat; sed exstat in Campano, Andrea; ut et eam in MSS. omnibus comparere testatur Jac. Gronovius, et habent quinque e nostris.

¹² Duabus . . . quadrigis] Quaternis

hinc inde equis. Hic equos, non currus intelligi apparet ex eo quod sequitur, in currus earum.

¹³ Supplicium . . . exempli] Supplicium in quo daretur exemplum acerbitatis ab humanitatis legibus abhorrens.

Albani Romanam migrant.

deficiente consilio, rogantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ¹⁴ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim ¹⁵quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium inpleverat vias: et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas. vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora ¹⁶quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Coelius mons urbi additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. ¹⁷Coelius additur urbi mons; et, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum ¹⁸in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios^m, Servilios, Quintios^u, Geganos, Curiatios, Clælios: ¹⁹templumque ²⁰ordi-

^m Julios Gron. Crev.

^u Quintios Esed.

14 *Ultimum illud*] Ultima illa vice: quemadmodum apud Curt. I. IV. c. 43. hoc jam tertio. Vulgo editi habent *ultimum illud*, nempe domos, visuri. *Illud* legi affirmat Gronovius in scriptis omnibus et antiquioribus editis. Firmant tres e nostris codd. Vetus latinus quidem omnium habet *illud*: sed duas ultimas litteras as a recentiore manu sunt, et alio atramento.

15 *Quibus quisque poterat*] Hellenimus, pro his que quisque poterat. Sic I. IV. c. 39. *Quibus poterat esse ducte æcum*.

16 *Quadringentorum*] Sequitur Livius eundem calculum, quem Virgil. I. I. v. 577. et Justinus, I. XLIII. c. 1. Dionysius cum plerisque numerat annos 400. quibus Alba steterit.

17 *Coelius . . . mons*] De hoc monte vid. que habent Dion. II. et III. et Tac. IV. Annal. c. 65.

18 *In Patres . . . legit*] Patriciorum videlicet adscriptorum, et, si qua senatoria loca vacabant, in ea allegit.

19 *Templumque*] Fecit curiam, quæ

Hostilia appellata est, quod esset templum senatui ab se aucto. Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod templum appellabatur.

20 *Ordini ab se aucto*] Eo sensu dici videtur hic auctus a Tullo ordo senatorius, quod earum gentium ab eo numerus auctus esset, ex quibus senatores legebantur. Neque enim verisimile est ipsorum senatorum numerum tunc auctum fuisse. Nam imperante Romulo, post ictum cum Tatio foedus, senatorum numerum ad ducentos accrevisse perquam probabile est. Vid. not. 14. ad c. 17. supra. Tarquinius Priscus postea centum addidit: (vid. infra c. 35.) tuncque trecentos fuisse senatores ex Dion. I. III. constat. Itaque quod supra dicitur, a Tullo principes Albanorum in Patres lectos fuisse, id ita intelligendum videtur, ut patriciorum ordini adscripti fuerint: nisi si qui forte locatum in ordine senatorio vacantia expleverint.

ni ab se aucto curiam fecit, ²¹ quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem adpellata est. et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem ²² turmas ex Albanis legit. Legiones et veteres eodem supplemento explevit, et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrique injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad ²³ Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in ²⁴ lucum confugisse ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, et Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntario traxere: et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. ²⁵ Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo ²⁶ induciarum fides. Quum bellum utrumque summa ope ²⁷ pararent, ²⁸ vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, ²⁹ occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi et peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nun-

° *pararetur* Gron.

21 *Quæ Hostilia*] Quum diruta esset, dictatore Cæsare, decretum fuit ut instauraretur, et pro Hostilia, Julia appellaretur.

22 *Turmas*] *Turma* quasi *terma* dicta est, quod terdenis equitibus constaret. *Festus*.

23 *Feroniæ*] *Feronia* dea vel nympha fuit, de qua varii varia afferunt. Vid. Dion. II. et III. et Servium ad VII. *Æn.* v. 799. et VIII. v. 564.

24 *Lucum*] *Asylum* a Romulo apertum, nec adhuc septo clausum, ut indicat Dion. l. III.

25 * *Publico auxilio*] Auxilio publico a Veientibus decreto, quod Veiens populus publico consilio mitteret.

26 *Induciarum*] Quæ ruptæ quidem ipso regnante Tullo fuerant, sed vi-

dentur fuisse renovatæ. Vid. infra c. 42. et ea quas ibi annotabimus. Romulus autem hic appellatur, quia primus illarum auctor. Perizonius *Animadv.* *Histor. c. 4.* scripsisse Livium censet *Pacta cum Tullo*.

27 *Pararent*] Hæc est scriptorum omnium lectio, teste Jac. Gronovio. Consentunt quatuor regii, et Sorbonicus. Vulgo *pararetur*: parvo sane discrimine. Sed vel ideo recedendum non erat a vet. codicum auctoritate.

28 * *Vertique in eo res videretur*] Et multum interesse ad summam belli videretur.

29 * *Occupat . . . transire.*] i. e. festinat transire.

Lapidibus
pluit in Al-
bano mon-
te.

ciatum regi Patribusque est, in mente Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, ³⁰ haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere caelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis huco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: et aut Romana sacra susceperant, aut fortunas, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cælesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feris per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege; salubriora etiam credente militis, quam domi, juvenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicatus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum inpleret. vulgo jam homines eum statum rerum, qui sub Numæ rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus felicitam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, ³¹ operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo ³² conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

Tulli mor-
bus et mors.

U. C. 114.

A. C. 638.

Ancus Mar-
cius rex e-
lectus.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populum creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, et avitæ gloriæ memor; et quia proximum regnum,

30 * *Haud aliter quam quum grandinem*] Et vero hæc ipsa res erat: nec lapides illi quidquam aliud, quam grando in modum et magnitudinem lapidum formata.

31 * *Operatum*] Sacrorum verbum. Virgilius, Georg. I. 339. *lævis operatus in herbis.*

32 *Conflagrasse*] Plerique scriptores, teste Dion. I. III. Tulli mortem

Ancus Marcio successoris ejus adscribunt: qui captato tempore, quo turbida ac procellosa tempestas solitudinem circa regiam fecerat, cum globo amicorum irruerit, obtruncatisque rege ac conjuge filisque ejus, ignem aliquot locis ædibus subjecerit, ac deinde in vulgus rumorem de fulmine sparserit.

cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; ³³ longe^p antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis ³⁴ pontificem^q, in ³⁵ album relata, proponere in publico jubet. inde et civibus otii cupidis, et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. † Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum foedus erat, sustulerant animos: et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. ³⁶ Medium erat in Anco ingenium, et Numæ, et Romuli memor: et, præterquam quod avi regno magis necessarium fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, et tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato ³⁷ filo (lanæ velamen est) *Audi, Jupiter;* inquit, *audite, fines;* (cujuscumque gentis sunt, nominat) ³⁸ *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragat deinde postulata: Inde Jovem testem facit:

Sacra rite
colenda cu-
rat.

Belli indi-
cendi ritus,

^p longeque Gron.

^q add. maximum Gron.

33 *Longe antiquissimum*] Rem sibi ante alias omnes curandam, providendam. Plurique scripti et omnes editi præferunt *longeque*. At manifestum est particulam *que* vacare, quod observavit Gronovius. Quum igitur idem affirmet eam abesse a duobus scriptis, non dubitavimus eradere.

34 *Pontificem*] Vulgati adjiciunt maximum: sed a compluribus scriptis et antiquioribus editis abest illa vox, teste J. Fr. Gronovio: nec eam agnoscunt quinque e nostris codicibus. Jæc. Gronovius insuper observat non modo supra c. 20. *pontificem* modo et sine adjectivo a Livio nominari, sed et l. III. c. 27. nec ante pontificis mentionem reperiri apud nostram, quam l. III. c. 54. Quæ quum ita sint, judicavimus vocem maximum hic esse a mala manu, ac proinde tollendam.

35 *Album*] Tabulam gypso fortasse

obductam, aut alia qua simili materia.

36 * *Medium erat in Anco ingenium*] In Anco ingenium erat pacis simul et belli artibus temperatum, ex Romuli indole, et ex Numæ, mistum.

37 *Filo lanæ velamen est*] Hæc nobis locutio suspecta est. Possis tamen exponere: velamen est e filo lanæ: vel, tolerabilius fortasse, *capite velato filo*, id est, velatus filo caput: *lanæ*, sive e lana, *velamen est*. De filo vid. not. 34. ad c. 20. supra.

38 *Audiat Fas*] *Fas lex divina est*, inquit Isidor. l. V. Orig. c. 2. *jus, lex humana*. Unde et Serv. ad I. Georg. v. 269. *fas et jura interpretatur divina humanaque jura. Nam ad religionem*, inquit, *fas; jura pertinent ad homines*. Hic igitur fecialis testatur ipsum Fas, sive leges divinas, quas ab iis, quibus bellum indicit, violatas esse contendit.

*Si ego injuste inpieque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum³⁹ patriæ compotem me nunquam siris[†] esse. Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus et triginta (⁴⁰ tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi, Jupiter, et tu, Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* ⁴¹ Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat: ⁴² *Quarum rerum, litium, caussarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioque duello quærendas censeo, itaque⁴³ consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, ⁴⁴ *bellum erat consensu^{*}. Fieri solitum, ut fecialis⁴⁵ hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: Quod populi priscorum Latinorum hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod po-**

[†] *sinas* Gron. Crev. majorem post *consensu*.

^{*} *consensum* Crev. Gronoviana tollit interpunctionem

³⁹ *Patriæ compotem me nunquam sinas esse*] Tres optimi e nostris codd. pro *sinas* habent *siris*, id est, siveris: ut voluit Gronovius.

⁴⁰ *Tot enim solennes sunt*] Tot enim sunt jure fecialium præscripti dies, quos elabi necesse sit antequam bellum indicatur.

⁴¹ *Cum his*] His peractis.

⁴² *Quarum rerum*] Supple *gratia, causa*, hoc sensu: Quibus de rebus convenit patri patrato populi Romani cum patre patrato priscorum Latinorum, (in illo nempe federe, quod regnante Tullo ictum esse cum Latinis initio capitibus hujus Livii memoravit) quas quidem res nec fecerunt . . . de his dic, quid censes?

⁴³ *Consentio*] Supple *bellum*: i. e. mea sententia bellum indici et fieri decerno, Populus nempe jubebat bellum, senatus consentiebat, ut pa-

tet ex formula indicendi belli, quæ infra sequitur, et ex c. 6. l. VIII. *Consensit et senatus bellum.*

⁴⁴ *Bellum erat consensum*] Hanc optimam lectionem unius codicis a Gronovio inspecti audacter recepi-mus. *Bellum consensum* eadem figura dicitur, quæ *bellum consensio, consensit et senatus bellum*. Participium autem *consensus* reperitur apud Gellium, l. XV. c. 26. Distinctionem quoque mutavi-mus eodem auctore Gronovio, et novæ periodi initium fecimus ab his verbis *fieri solitum*. Vulgati habent: *bellum erat consensu fieri solitum, ut fe-cialis*.

⁴⁵ *Hastam . . . sanguineam*] Vel e sanguineo frutice, de quo Plinius l. XVI. c. 18. vel sanguine cruentatam. Vid. Turneb. Advers. l. VIII. c. 23. et l. XI. c. 17.

pulus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis bellum indico fucioque. id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posterius acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum[†], Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani inplēssent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque ca-
Belium cum Latinis.
Aventinus mons additus.
 ptis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque caussa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi⁴⁶ Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, et, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connisus, Ancus⁴⁷ acie primum vincit: inde,⁴⁸ ingenti præda potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum,⁴⁹ ad Murciae datæ sedes.⁵⁰ Janiculum quoque adjectum; non inopia
Janiculum urbi conjunctum.

[†] veteres Romani Gron. Crev.

⁴⁶ *Marte incerto, varia victoria]* Inanis repetitio. Dele duas postrema voces, temere insertum glossema.

⁴⁷ *Acie primum vincit]* Dion. l. III. captam ab Anco Medulliam scribit. Eî vero ipse Livianæ narrationis contextus postulare videtur, ut indicetur, quid illa urbe fuerit factum: præsertim quum, nisi ejus mentio fiat, non satis appareat, quid hic opus sit *et primum*. Itaque suspicari fortasse possumus excidisse hic nonnullas voces, quibus captam eam Livius significaverat.

⁴⁸ *Ingenti præda potitus]* MSS. omnes Gronovii, *potens*: quibus adstipulantur quatuor regii nostri codices, et Serbonicus, et Andreas. Eodem allu-

dit codex e Biblioth. Victorina, qui habet *petens*.

⁴⁹ *Ad Murcia]* Circa sedem Veneris Murciae. Murcia quasi Murtea. Murtea autem primo dicta fuerat, vel quia myrtus Veneri sacra, vel a myrteto prope hanc sedem consito. Alii Murciae desidiam deam fuisse volunt, quæ homines murcidos, sive ignavos faceret.

⁵⁰ *Janiculum]* Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tanquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum. Id tum communium ab Anco, non vere adjectum aut conjunctum urbi videtur. Vid. nott. 56. et 87. ad c. 10. et 61. l. II.

loci, sed ne quando ea arx hostium esset. ⁵¹ id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ⁵² ponte sub-
 licio, tum primum in Tiberi^u facto, conjungi urbi placuit.
 Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a
 planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incre-
 mento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum,
 discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clan-
 destina fierent, carcer ad terrorem increscentis audacis
 media urbe, imminens foro, aedificatur. Nec urbs tantum
 hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Ve-
 entibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, et in
 ore Tiberis Ostia^z urbs condita: saline circa factæ,
 egregieque rebus bello gestis, ædis⁷ Jovis Feretrii amplifi-
 cata.

Imperii fi-
 nes prolata.

U. C. 121.
 A. C. 631.
 L. Tarqui-
 nius Ro-
 mam venit.

Ejus genus
 et fata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac di-
 vitis potens, Romam con migravit, cupidine maxime ac spe
 magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quo-
 que peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat.
⁵³ Damarati^a Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo
 profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi du-
 cta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns
 fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres:
 Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta.
 Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ⁵⁴ ignorans
 nurum ventrem ferre, in memor in testando nepotis dece-
 sisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum
 nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra,
 omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos face-
 rent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata,

^a Tiberim Crev. ^x Hostia Gron. ^y ædes Gron. Crev. ^z Demarati Crev.

⁵¹ Id non muro solum] Intellige, non conjungi, quod sequitur, sed cingi, muniri, aut aliud quid simile. Non enim in urbem tunc inclusum fuit Janiculum, ut modo observavimus. Sæpe suppleri hoc modo aliquod verbum necesse est in oratione pluribus membris constante. Vid. not. 84. ad c. 67. l. III. infra.

⁵² Ponte . . in Tiberim facto] Sic habere veterem suum librum testatur Sigonius. Consensit Victorin. codex. Sto et Epitome: pontem in Tiberim fecit. Itaque judicavimus vulgatam lectionem in Tiberi ab iis esse, qui et supra c. 18. fecerant in capite Numæ, ubi emendavimus ex scriptis quamplurimis in caput.

⁵³ Demarati] De Demarati origine et casibus plura habet Dion. l. III.

⁵⁴ Ignorans nurum ventrem ferre] Notabilis hic nobis locutio occurrit in duobus codicibus: ignorans nuris ventrem. Verbum ferre in iis non comparet. Cogitent eruditi an non hæc vera sit Livii scriptura. certe hæc figura loquendi non sapit librarii manum. Et firmat Horatius, Epod. 17. Tusque venter Pactumeius: id est, Pactumeius (hoc nomen erat ejus quem Canidia pro filio suo ostentabat) Pactumeius vere natus ex te est, ex utero tuo vere prodiit. Eodem modo usus est Tacitus appellatione uteri: Annal. l. I. c. 59. Subjectus servitio uxoris uterus; et XV. 23. Jam senatus uterum Poppæe commendaverat diis. Plura consimilia exempla collegit doctissimus Bentleius in nota ad Horatii locum modo memoratum.

et ⁵⁵ quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquinii cepit. Roma est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: et Ancum ⁵⁶ Sabina matre ortum, ⁵⁷ nobilemque una imagine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido honorum, et cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romanam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum jubet. ⁵⁸ eam alitem ea regione cœli et ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspiciam fecisse. levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium ⁵⁹ Priscum edidere nomen. ⁶⁰ Romanis ^b conspi-

^a nomen edidit Crev.

^b Jam et Romanis Gron. Crev.

⁵⁵ Quæ haud facile] Quæ haud æquo animo pateretur eam domum, in quam nubendo transierat, humiliorem esse ea unde orta erat. Gronovius ex certissima conjectura jussit legi quæ innupsisset, quum prius haberetur quum innupsisset.

⁵⁶ Sabina matre] Perizonius Anim. Hist. c. 3. legi jubet Sabino patre: quum Sabina mater objici Anco non possit, ut quæ regis Numæ filia ingentem claritudinem filio conciliaret; quemadmodum hoc ipso loco Tanaquil agnoscit his verbis, nobilemque una imagine Numæ esse. Contra Sabinus pater recte objici Anco potest, homo peregrinus, nec ulla re notus, præterquam suo cum Pompilia matrimonio. Unde Seneca Ep. 108. Anci pater nullus: Numæ nepos dicitur.

⁵⁷ Nobilem . . . una imagine] Ex solo ayo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere. Imagines majorum suorum in celebriore domus parte asservabant Romani: non omnium tamen, sed eorum qui curalem magistratum gessissent, quorum posteri

nobiles nuncupabantur. Hinc imagines pro nobilitate. Quid sit autem curulis magistratus, vid. in not. ad c. 7. l. IV.

⁵⁸ Eam . . . ea . . . ejus] Per epiphonema. Magna illi portendi, sive spectaretur ea ales quæ auspiciam fecisset, sive ea regio cœli unde venisset, sive is deus, nempe Jupiter, cujus nuncia esset.

⁵⁹ Priscum] Sigonius existimat delendam esse hanc vocem. Longe enim verisimilius esse putat Tarquinium non cognominatum fuisse Priscum, nisi multis post annis, ut a Superbo, qui eodem nomine ac prænomine erat, distingueretur. Atque ita censet Dion. l. IV. Eam vocem ab uno e MSS. suis abesse testatur Hearnius.

⁶⁰ Jam et Romanis . . . et ipse quoque] Voculas jam et, ac quoque ignorat Andreas. Eas itidem abesse a sex membranibus et primis editionibus affirmat Gronovius. Nec agnoscunt tres nostris optimi. Et quid iis opus?

cuum eum novitas divitiarumque faciebant: et ipse⁶¹ fortunam benigno adloquio, comitate⁶¹ invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem⁶² liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis⁶³ bello^d domique interesset: et, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Moritur
Ancus.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Jam filii prope puberem aetatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus et petisse ambitiose regnum, et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam:

Tarquinius
regnum am-
bit.

64 quum, se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romae peregrinus regnum adfectet: et Tatium non ex peregrino solum; sed etiam ex hoste, regem factum: et Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro adcitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjugis ac fortunae omnibus commigrasse: majorem partem aetatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se, quam in veteri patria, vixisse. domi militiaeque⁶⁵ sub haud poenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendae reipublicae memor,⁶⁶ centum in Patres legit; qui

U. C. 138.
A. C. 614.
Eligitur.

^c et ipse quoque Gron. Crev.

^d belli Crev.

61 * Invitandi] Nempe ad coenam, ad epulas.

62 * Liberaliter dextreque] Eo modo qui et ingenium ac nobilem hominem deceret, et solertem probaret. Liberalis est id quod homine libero dignum est.

63 Belli domique] Vulgo bello domique. Sed pro ea scriptura quam admissimus, faciunt duo e regis codd. probatissimi, et solennis loquendi consuetudo.

64 Quum, se non rem novam] Eliminanda videtur particula quum, cui nihil est quod respondeat. Unus e nostris codd. habet tum; alius habuit, sed recentiore manu mutatum est in eum. Illud tum oriri potuit ex ultima

syllaba vocis compositam. Deleatur sive tum, ut superfluum, sive cum, ut turbans etiam orationis structuram.

65 * Sub haud poenitendo magistro] Sub magistro, cujus eum poenitere non debeat: idque dictum accipe *ναρὰ λυσιτενῆς*, et idem valere puta, ac si dixisset: quem summo cum honore appellare possit; cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

66 Centum in Patres legit] Plebeios homines centum, clarissimos quosque virtute factisque, primo in patriciorum ordinem, deinde in senatum allegit. Tunc trecentorum senatorum numerus expletis est, quum antea ducenti forent. Dion. l. III.

deinde ⁶⁷ minorum gentium sunt adpellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit; praedaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, re-
 vecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum ⁶⁸ circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi ⁶⁹ spectacula sibi quisque facerent; fori adpellati. Specta-
 vere ⁷⁰ furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime adcati. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani; Magnique varie adpellati. Ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca; porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum coeptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trucidatum Romae est. et primo dubia victoria magna utrimque caede pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus^e Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, (ut ferunt) *Agedum*, inquit, ⁷¹ *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hoc^t antequam agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum. cape haec, et perage quod aves tuae feri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. ⁷² *Statua Atti^e capite velato*, quo in loco res acta est, ⁷³ in comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae

^e Accius Gron. Crev. ^t haec Emd. ^e Atti l. Accii posita capite etc. Gron.

⁶⁷ * *Minorum gentium*] Minus insignium familiarum. Nempe *majorum gentium Patres* habiti et dicti sunt ii, qui originem ducebant ab iis quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

⁶⁸ *Circo*] Ejus descriptionem vid. apud Dion. l. III.

⁶⁹ *Spectacula*] Sedilia e quibus spectarent.

⁷⁰ * *Furcis duodenos*] E spectaculis, sive sedilibus, altis duodenos ab terra

pedes: quae quidem sedilia furcis sustinebantur.

⁷¹ *Divine tu, inaugura*] Andreae editio, omnium princeps: *Divine, inaugurato.*

⁷² *Statua Accii capite velato*] Delevimus verbum *posita*, quod Sigonius invehit; Gronovius in compluribus scriptis non comparere affirmat, quatuor regii nobis inspecti codices et Sorbonicus ignorant.

⁷³ * *In Comitio*] Comitium fuit pars fori Romani, cui nomen ab eo, quod

fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur: concilia populi, exercitus vocati, ⁷⁴summa rerum, ubi aves non admisissent, ⁷⁵dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quiddam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut ⁷⁶mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. ⁷⁷Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati sunt: quas nunc, quia ⁷⁸geminatæ sunt, ⁷⁹sex vocant centurias.

Sabini funduntur.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, ⁸⁰et pleraque, in ratibus inpecta, publicis quum hærent, ⁸¹pontem incendunt^h. Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. ⁸²Effusis eadem fugam inpediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso perire: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed sub-

^h succendunt Gron. Crev.

illuc primum populus Romanus coire, sive ad Comitia convenire cœperat.

⁷⁴ Summa rerum] Denique ea quæ in republica maximi momenti sunt.

⁷⁵ Dirimerentur] Differrentur, reciderentur in aliud tempus.

⁷⁶ Mille et octingenti] Quomodo duplicatus equitum numerus mille et octingentes dederit, non satis apparet. Romulus tres equitum centurias conscripsit, supra c. 13. Tullus (supra 30.) decem turmas ex Albanis legit: quæ, quum singulas tricenis equitibus constarent, universæ trecentos efficiunt. Itaque, si Livium solum consulamus, sexcentos tantum equites ante Tarquinium habemus. Dionys. l. II. scribit mille ferme equites a Romulo relictos fuisse: qui numerus, cum iis quos Tullus addidit, iusto major erit.

⁷⁷ Posteriores] Solummodo ii, qui additi erant, appellati sunt posteriores, sub iisdem tamen nominibus: ita ut Ramnenses, Titienses, Luceres poste-

riores dicerentur.

⁷⁸ Geminatæ sunt] Ex ordinatione Ser. Tullii, de qua infra c. 43.

⁷⁹ Sex centurias] Sic dictas *nav' l'x'x'*, quia omnium antiquissimæ. Huc refer *sex illa suffragia*, de quibus Festus.

⁸⁰ Et pleraque in ratibus] Quorum major pars in rates imposita erat. Quum tamen hunc pontem e ratibus fuisse scribat Dionysius, et ligna, quæ in eum Romani immiserunt, omnia, non tantum pleraque, scaphis fuisse delata, non aspernanda videtur Gronovii conjectura: et pleraque ratibus inpecta publicis quum hærent.

⁸¹ Pontem] Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis et Anienis.

⁸² Effusis] Multo aptius esset, quod subjicit Jac. Gronovius, et *fusis*. *Fusi* enim recte opponuntur pugnantibus, non item *effusi*. Et similiter infra, VII. 33. et *fluere* coaluerat in *effluere*.

ito ⁸³ in fugam averterent¹. Montes effuso cursu Sabini petebant, et pauci tenere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, ire obviam Sabini tumultuario milite iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, et quidquid ⁸⁴ circa Collatiam agri Collatia Sabinis adempta. erat, Sabinis ademptum. ⁸⁵ Egerius (fratris hic filius erat re-gus) Collatiæ in presidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditiois formulam esse. Rex interrogavit; *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum ⁸⁶ dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. ⁸⁷ Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino ⁸⁸ perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo Bellum cum Latinis. arma, omne nomen¹ Latinum domuit. Corniculum, Ficulea² vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est³ facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, ⁸⁹ quam quanta mole Pacis opera. serat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam et muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque in-

¹ verterent Gron.
² Ficulnea Eed.

³ Sabino bello Gron. Crev.
² est del. Eed.

¹ nomen omne Eed.

⁸³ In fugam averterent] Sic quatuor regii codices et Sorbonicus: sic et complures Gronoviani. Vulgo in fugam verterent.

⁸⁴ Circa Collatiam] Scripti quamplurimi: citra Collatiam.

⁸⁵ Egerius . . . Collatiæ in presidio relictus] In eam urbem imperium a patre accepit, nullis nec juris nec temporis limitibus definitum. Atque inde ipsi et posteris Collatini cognomen. Dion. l. III.

⁸⁶ Ut . . . dederetis] Campani editio, deditis: quod quidem magis placeret.

⁸⁷ Deditisne vos populumque Collatinum] Sigonius exturbaverat particulam que. Eam reposuimus, admo-

nente Jac. Gronovio, qui sic habere complures scriptos docet, quibus assentitur Campani editio, cum quatuor regii codd. et Sorbonico. Firmant quoque ea quæ præcedunt, ut vos populumque Collatinum deditis.

⁸⁸ Tarquinius triumphans] Hæc prima apud Livium triumphi mentio occurrit. Et vero non desunt scriptores, qui Tarquinium hujus pompæ repertorem fuisse scribant: quamquam Dion. et Plut. ejus originem ad Romulum referunt. Brevis triumphi descriptio habetur infra, III. 29.

⁸⁹ Quam quanta mole] Quam quanta: vi, quanto molimine, quanto apparatu bella gesserat.

terjectas collibus convales, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis ⁹⁰e fastigio in Tiberim ductis siccata: et aream ad aedem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Servius
Tullius.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Pueri dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos ⁹¹reges. et quum quidam ⁹²familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: ⁹³sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno et flammam abisisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus?* ⁹⁴*Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, praesidiumque regiae adflictae. proinde* ⁹⁵*materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, erudiri que artibus, ⁹⁶quibus ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiae. nec, quum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quaecumque de caussa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiae sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob ⁹⁷unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum, Romae edidisse Prisci Tarquinii^a domo. Inde tanto beneficio et inter mu-

^a in Prisci T... Gron. Crev.

⁹⁰ E fastigio] Gronovius a compluribus MSS. et vet. editis abesse testatur particulam e. Duo e nostris optimi eam habent, sed ante vocem cloacis. Legamus cum Gronovio cloacis fastigio ductis, i. e. per proclive ductis, ita ut totum opus a Tiberi flumine ad caput cloacarum in fastigium assurgeret.

⁹¹ Reges] Regem ac reginam.

⁹² Familiarium] Antiquae pro servorum. Seneca Ep. 47. (Majores nostri) dominum, patremfamiliae appellaverunt: servos, quod adhuc in mimis durat, familiares.

⁹³ Sedatoque eam tumultu.] Sic dedit Gronovius ex conjectura: quam tuen-

tur duo ex MSS. Hearnii. Antea edebatur sedatoque jam.

⁹⁴ Scire licet] Ex hoc prodigio intelligere possumus.

⁹⁵ Materiem ingentis] Hunc puerum, qui magnum erit et reipublicae, et domui nostrae decus.

⁹⁶ Quibus ingenia] Quarum ope homines eos spiritus concipiunt, ut possint magnam fortunam splendide ac decenter sustinere. Cultus magnae fortunae hic intelligitur de iis omnibus, quae principibus viris dignitatem quandam et auctoritatem conciliant.

⁹⁷ Unicam] Eximiam, praecellentem.

lieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut servatus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, ⁹⁸ non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis; tum impensius ⁹⁹ his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitiam caderet: ut in eadem civitate post ¹ centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servatus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. ² Sed et injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: et quia gravior ultor cædis, si superasset, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturum videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regis, quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes adparitores regios convertunt; inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, et certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab liectore, et jussi ³ in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum^o intentum in eum se Tarquinius rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: occiditur. relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiunt.

XLI. Tarquinius moribundum quum, qui circa erant, exceperant, illos fugientes liectores comprehendunt. clamor

° Dum Gron. Crev.

⁹⁸ Non modo civicæ] Non modo non. Vid. infra, l. II. c. 23. et l. IV. c. 3.

⁹⁹ His indignitas crescere] His, filii Anci. Indignitas, indignatio: quemadmodum l. V. c. 45. Inde primum misratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit.

¹ Centesimum fere] Centesimus jam et duodequadragesimus agebatur annus, ex quo Romulus decesserat. Sed filii

Anci consulto decurtant annorum numerum ad augendam invidiam ex ipsa temporum vicinitate.

² Sed et] Tres affert causas, cur regi potius ipsi, quam Servio, insidias paraverint; quæ distinguuntur tribus hisce particulis Et, Et, Tum. Recte igitur admonet Gronovius expungendam esse voculam quia in hoc secundo membro et quia gravior.

³ In vicem] Alternatim.

Servius curam rerum capessit.

inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit²: simul, quæ curando vulnere opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio prope adcito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri; ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cælestis⁴ excitet flamma. nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex⁵ ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: *Jubet bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud alte in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore. omnia salubria esse. confidere prope diem ipsum eos visuros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obitumque alia regis munia esse⁶.* Servius cum⁷ trabea et lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinus, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, et comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum⁸ comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, et tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

U. C. 176.
A. C. 576.
Servius a senatu regnare jussus.

² ejecit Gron. Crév.

⁴ esse del. Eæd.

⁷ tunc Eæd.

⁴ Excitet expergiscere vere] Eleganter alludit ad somnum illum ejusdem Servii pueri, de quo supra c. 39.

⁵ Ad Jovis Statoris] Ædem. Ellipsis usitatissima. Sic supra c. 33. ad Murciae.

⁶ Sopitum] Usu sensuum mentisque privatum, in deliquium animi lapsum. Sic infra, VIII. 6. Impactus imo ita est saxo, ut sopiretur.

⁷ Obiturumque alia regis munia] Parum interest. Sed tamen Jac. Gronovius annotavit quamplurimos scriptos apponere esse: quod exhibent quoque tres e nostris.

⁸ Trabea] Sueton. in libro de ge-

nere vestium, teste Servio ad VII. Æn. v. 612. tria dicit esse genera trabearum. Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regium, quod est purpureum, habet tamen album aliquid. Tertium augurale, de purpura et cocco. Trabeæ nomen inde fuisse voluit, quod quibusdam velut trabibus, sed fasciis diversicoloribus distingueretur: quod tamen non convenit in eam quæ diis sacrata erat. Ea usi, post reges exactos, consules, sed raro ac certis occasionibus, manente saltem republica; triumphantes; augures; Equites, in transvectione equorum, Idibus Quintilibus.

XLII. Nec jam ⁸publicis magis consiliis Servius, quam privatis, munire opes. et ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se ⁹Tarquini liberum esset, duas filias juvenibus regis, Lucio atque Arunti Tarquinii, jungit. ¹⁰Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad presentis quietem status bellum cum Veientibus (¹¹jam enim inducias exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. ¹²Aggrediturque inde ad pacis longe maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ¹³ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterifama ferrent. ¹⁴Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritum, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum ¹⁵classes ¹⁶centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

Filias Tarquinii collocat.

U. C. 197.
A. C. 666.
Censum instituit.

XLIII. Ex iis, qui centum millium ¹⁷æris, aut majore

⁸ ad del. Ead.

8 * *Publicis . . . consiliis*] Consiliis, que ad parandas sibi publice, apud senatum, apud populum, vires spectarent. *Privatis*, que privatas insidias, per domestica necessitudinem et affinitatum munimenta, præcaveant.

9 *Tarquini liberum*] Vid. que infra annotabimus ad c. 46.

10 * *Nec rupit tamen fati necessitatem . . . , quin*] Fati necessitas potentior fuit humanis consiliis: nec potuit Servius impedire, quin . . .

11 *Jam . . . inducias exierant*] Jamdudum exierant, si esse intelligantur inducias, quas in centum annos Romulus fecerat: quam ab ipsius morte centum jam et quadraginta anni effugerint. Dicamus ergo eas fuisse regnante Tullo instauratas. Vid. sup. c. 30.

12 *Aggrediturque inde pacis longe maximum opus*] Sex codices Gronovio inspecti habent *ad pacis*: quibus accedunt duo e nostris. In eo, qui est omnium quos tractavimus antiquissimus, non exstat *ad*, sed aliquo spatulo dividuntur voces *inde pacis*, ut appareat vocalam illam erasam fuisse.

13 * *Ordinumque*] Variorumque ordinum, in quos pro vario dignitatis fortunæque gradu distributi cives, non jam permixti aut confusi, sed eleganter a sese mutuo distincti conspiciuntur.

14 *Censum . . . instituit*] Jussit cives omnes dare nomina, et æstimare pecunia possessiones suas, addito juramento, se vere illas et bona fide æstimasse; adscriptis ætatis annis, et parentum nominibus, atque etiam liberorum et conjugum; ad hæc, quam quisque regionem urbis, quemve pagum incoleret. Censum quinto quoque anno exeunte agi debebat. Fuere et alia præclara Servii instituta, que a Livio prætermissa fuisse memorat Dion. l. IV.

15 *Centurias*] Sic dictas, non a centenario civium numero, quem omnes fortasse aliquanto, plerumque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, que initio centum equibus constabant.

16 * *Hunc ordinem*] Qui hodieque manet.

17 *Æris*] Assium libralium. Igitur primæ classis census, si millesima

Classes.

rem, cenum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas ¹⁸seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære. hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque et gladius. Additæ huic classi ¹⁹duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta; et ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, ²⁰scutum pro clipeo, et præter lorica omnia eadem. ²¹Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque et viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, ²²nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. ²³in his ²⁴adcesi, ²⁵tibicinesque, in tres

æris ad argentum proportio servetur, æstimari poterit marcis, seu selibris argenti Parisiensibus 166. cum duabus uncis: secunde, 117. cum tribus semunciis: tertie, 78. cum una uncia: quartæ, 39. cum una semuncia: quintæ, 17. cum tribus semunciis. Rationes hujus æstimationis attulimus in disputatione de ponderibus et pecuniis. Ille autem census intelligendus est, non de redditu annuo, sed de sorte ipsa honorum uniuscujusque classis.

18 *Seniorum*] Qui sextum et quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum. Vid. A. Gell. l. X. c. 28. Hac de re accurate disputat Lipsius l. l. de Militia Rom. Dial. 2.

19 *Duæ fabrûm centuriæ*] Has Dionysius secunde classi, verius fortasse, attribuit.

20 *Scutum pro clipeo*] Clypeus rotundus et brevior. Scutum, teste Polyb. l. VI formæ oblongæ, quatuor pedes longum, latum duos cum semisse, ut totum corpus protegeret: ideoque datum secunde classi, quæ lorica non haberet. Posteaquam Romani milites stipendium de publico acceperunt, scuta omnibus data fuisse auctor est Liv. VIII. 8.

21 *Tertiæ classis*] *Tertiæ classis*

centurias in, id est usque ad quinquaginta millium censum esse voluit. Vox centurias hic supplenda est, quomodo centuriæ infra, ut secunde classis vocarentur. Possis quoque delere voculam in.

22 *Nihil præter hastam et verutum*] Probabilius arma assignat Dionysius huic classi, scutum, hastam, et gladium. Neque enim verisimile videtur duas classes, et quidem numerosissimas, levi armaturæ attributas fuisse. Et fortasse hic pro verutum legendum est scutum.

23 *In his*] In harum triginta centuriarum numero inclusi. Sic enim tota universarum centuriarum summa numerum imparem servabit: quod Servium voluisse verisimile est, ut ultima centuria sperare posset futurum, ut divisis æqualiter in duas partes ceterarum omnium sententis, suffragio suo res tota inclinaretur. Id enim etsi vix, ac ne vix quidem futurum erat, tamen spes illa omnino præcédenda infimæ plebi non fuit, ut mitius acciperet immutatum suffragiorum ordinem. Dionysius, nulla accensorum facta mentione, duas cornicinum tubicinumque centurias addit triginta hujusce classis centuriis.

24 *Accensi*] Quinam hi sint accensi in unam peculiarem centuriam con-

centurias distributi. ²⁶Undecim millibus hæc classis censobatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit, inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. ²⁷Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos ²⁸dena millia æris ex publico data; ²⁹et, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo ^{Suffragia-} traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi ³⁰si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. ³¹Nec mirari oportet, hunc ordinem,

tributi, haud facile est decernere. *Accensus* colligitur ex Festo in vocibus *Adcensi* et *Adscriptitiis*, et ex Varrone, l. III. de vita pop. Romani, dictos eos fuisse, qui legionibus adscribi et accenseri solerent, extra numerum censumque legionum, ut in demortuorum locum subrogarentur, interim inter leviter armatos pugnaturi. Hinc *accensus* in legione commemorat Livius, VIII. 8. qui leviter armati erant, et in postremam aciem rejiciebantur. Ex his quoque dabantur adjutores centurionibus, teste eodem Varrone ibidem. Nominabantur *accensi* sive *adcensi*, propterea quod ad census legionum additi forent. Sed hic quærimus speciale aliquod ministerium, quod qui exercerent, possent cum cornicibus tubicinibusque comparari. *Accensi* etiam fuere in magistratuum apparitoribus, ducto, ut videtur, et nomine, et ipsa re ab *accensis* illis militaribus. Videndum an credi debeat hos, qui et imperatorum in bello et magistratuum in urbe imperiis exequendis præsto essent, fuisse in unam peculiarem centuriam coniectos, et de iis hoc loco agere Livium.

²⁵ *Tubicines*] Magis placeret *tubicines*. Dionys. habet *Σαλαγιετας*.

²⁶ *Undecim millibus*] Dionysius, duodecim millibus et quingentis.

²⁷ *Sex item*] Præter duodecim superiores centurias equitum, sex item

alias fecit e tribus ab Romulo institutis. Eadem tamen iis nomina servavit, quibus inauguratæ erant. Itaque dicebantur *Ramnenses* primi, *Ramnenses* secundi; *Titienses* primi, &c. quod diserte docet Festus.

²⁸ *Dena millia æris*] Quæ aestimari possunt marcis argenti 16. cum quinque uncia. *Bina millia æris*, 3. cum una uncia.

²⁹ *Et quibus equos alerent, viduas attributæ*] Quis unquam sic locutus est? *viduæ quibus alerent equos*. Recte Gronovius videtur reponere: *et qui equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum, quo alerent equos. Sic Cicero, l. XI. ad Att. ep. 11. *ut sit qui utamur*, et XIII. 25. *habere qui utar*.

³⁰ *Si variaret*] Si in diversas partes irent prima illa suffragia . . . , mos fuit, sive oportebat, ut *secundæ* classis centuriæ vocarentur. Sin autem consentirent octodecim equitum, et octoginta primæ classis centuriæ, nihil jam opus erat reliquas classes ad suffragium vocari. Fuerunt enim omnino ad Livii mentem centuriæ 191. ex Dionysii autem sententia, 193. Utroque autem modo prima classis sola cum equitum centuriis ceteras omnes classes numero suffragiorum vincebat.

³¹ *Nec mirari oportet*] Nec mirari oportet hanc centuriarum descriptionem, quæ nunc est, non quadrare ad

qui nunc est, post expletas quinque et triginta tribus, ³² duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad

centurias seniorum juniorumque secundum institutam ab Servio summam, postquam, expletis quinque et triginta tribus, prope duplicatus est earum, nempe trium, numerus. Servius enim, quadrifariam urbe divisa regionibus collibusque, tribus appellavit eas partes, quas habitabantur: ita ut hæc Servianæ tribus regionibus et locis descriptæ sint, non etiam generibus hominum, quorum habita ratio fuerat in antiquis tribubus Ramnesium, Titiensium, Lucrem. (Vid. not. 96. ad c. 13. supra.) Tribus igitur a Servio institutæ nihil quidquam ad centuriarum distributionem numerumque initio pertinere. At postea in iis centuriis inclusæ sunt. Unde factum est, ut aucto tribuum numero, augeri necesse fuerit et centuriarum numerum. His autem tribubus, in quas urbs divisa erat, quæque ideo urbanæ dicebantur, nomina indidit Servius ducta a regionibus urbis, quæ unicuique assignatæ erant: Palatinamque, Suburbanam, Collinam, et Esquilinam vocavit.

32 *Duplicato*. Quatuor tribus urbanas instituit Servius. Universum quoque agrum Romanum pariter divisit: quot vero in partes, non satis inter auctores constat. Ceterum, quum Livius tribus unam et viginti factas scribat anno u. c. 259. l. II. c. 21. adjecta tum, ut videtur, Claudia tribu, nec antea mentionem fecerit aucti tribuum numeri; eundemque tribuum numerum appellat in iudicio Coriolani Dionysius, l. VII. admodum verisimile est viginti tribus a Servio relictas: quæ ex numero si demas urbanas quatuor, efficitur rusticæ tribus sexdecim initio fuisse. Quæ autem tribus, quum initio viginti fuerint, ad quinque et triginta postea excrevere, earum haud immerito dici potest duplicatus quodammodo numerus.

Explicatis jam singulis pene difficillimi hujus loci vocibus, explanandum superest, quid sit id quod hic paucissimis verbis, atque adeo obscure a Livio indicatur. Ceterum, ut in re pervertusta, cujusque levia admodum apud antiquos scriptores vestigia extant, expectandum non est, ut plana omnia et aperta faciamus.

Si qua in eam rem aut certa plane, aut saltem probabilita ex veterum monumentis eruerunt doctissimi viri, Sigonius, Gruchius &c. ea afferemus. Primo igitur docet Livius institutum ab Servio circa centurias, et classes, et comitia centuriata, ordinem immutatum postea fuisse: quod idem testatur Dionysius, qui etiam addit mutationem illam ejusmodi fuisse, ut rem in causam plebis inclinaret. 2°. Ex verbis Livii colligere possumus illam mutationem ex eo ortam esse, quod, centuriis in tribus postmodum inclusis, augeri non potuerit tribuum numerus, quin simul et centuriarum numerus augetur. Quod quidem centuriæ factæ sint tribuum partes, id aliunde etiam probatur: tum ex eo quod, quæ centuriæ a Livio appellantur, (XXIV. 7. Aniensis juniorum: XXVI. 22. Veturia juniorum, et Veturia seniorum: XXVII. 6. Galeria juniorum) eæ omnes tribubus sint cognomines: tum ex eo quod passim in comitiis centuriatis mentio occurrit tribuum; ut apud nostrum, l. V. c. 18. apud Cic. II^a. Agraria, n. 4. tum ex eo denique, quod Cicero pro Plancio, n. 49. centuriam vocet partem tribus. 3°. Probabile videtur non ita auctum esse centuriarum numerum, ut singulæ classes pro portione crescerent: sed additamentum illud ita divisum fuisse, ut prima classis suffragiorum numero reliquas universas vincere desineret. Id suadere videtur locus insignis e Phil. II^a. n. 82. in quo Cicero narrat Dolabellæ comitiis non primam modo, sed et secundam classem ad suffragia vocatam fuisse. Admodum enim verisimile est his comitiis nullam variationem in suffragiis primæ classis fuisse, quum dictator Cæsar Dolabellam consulem esse juberet, ut Cicero testatur ejusdem orationis n. 80. Si ergo his temporibus prima classis plures centurias etiamnum habuisset, quam ceteræ quatuor universæ, nihil fuisset opus, ut secunda classis in suffragia mitteretur. 4°. De tempore, quo centuriæ ad tribuum divisionem traductæ fuere, nihil certi afferre possumus: nisi quod hæc mutatio facta videtur esse ante annum u. c. 358. quo Livius in comitiis centuriatis jure-vocatarum tribuum mentionem

institutam ab Ser. Tullio summam non convenire: quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas adpellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis Servius Iulide ³³incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ^{trum condit.} ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, ³⁴in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem ³⁵suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustrum civium censa dicuntur. Adjicit ³⁶scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, ^{Numerus civium.} eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Ad-³⁷dit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde ³⁸deinceps ^{Urbs ampli-} ^{ficata.} auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita

facti, l. v. c. 18. 5. Denique, si quis quærat, quomam modo centuriæ in tribubus includi potuerint, quum centuriæ ex censu, tribus ex regionibus descriptæ essent; respondebimus nullius non ordinis ac census homines in unaquaque tribu fuisse, quum tribus non generibus hominum, sed regionibus descriptæ essent. Igitur quicumque in Palatina tribu, v. g. censum primas classis habent, ii in duas aut plures centurias distribuuntur: similiter ii qui secundæ, tertias &c. classium censum habent. At rem ulterius persequi, numerumque centuriarum in unaquaque tribu inclusarum statuere velle, prorsus divinare est. Fuit et alia mutatio circa suffragiorum ordinem, sed quæ nihil ad hunc locum pertineat. Vid. c. 18. l. v.

³³ Incensis] Iis qui censi non fuissent.

³⁴ In campo Martio] In agro urbem inter et Tiberim sito: quem postea campum Martium appellatum fuisse Livius memorat, II. 5. Vid. quæ annotabimus ad hunc locum.

³⁵ Suovetaurilibus] Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis. Pro verre Dionysius habet hircum. Sed eum refellere videtur ipsa suovetaurilium appellatio. Supra c. 28. mentio jam facta est lustralis sacrificii, quod

fortasse idem est cum his suovetaurilibus. Alia reperitur appellatio hujus sacrificii, solitaurilia: qua de voce vid. Festum.

³⁶ Scriptorum antiquissimus Fabius Pictor] Eorum qui historiam apud Romanos scripsere, antiquissimus: qui tamen recens admodum auctor videbitur, si comparetur ad primordia urbis Romæ. Vixit enim secundi Punici belli temporibus, ut testatur Livius infra, XXII. 7. Scripsisse eum Græcæ tradit Dionys. l. I. Latine, docet Cicero, II. de Or. 53. et I. de Leg. 6. ut videatur utraque lingua idem argumentum tractasse. Eum plus æquo favisse Romanis in historia, et interdum studiosiorem fuisse patriæ, quam veritatis, arguit Polyb. I. 14. et III. 8. et 9. Ceterum, etsi nemo ante eum Romanum justam historiam considerat, tamen Fasti, Commentarii, Annales a pontificibus componebantur, de quibus vid. nostrum, IV. 3. et ea quæ ibi annotabimus.

³⁷ Deinceps] Continuo ordine. Etenim mons Esquilinus Viminali proximus est.

³⁸ Auget Esquilias] Additis ædificiis et incolis. Esquilie autem fortasse appellationem acceperant ab Esculis, quomodo mons Viminalis, idemque Fagutalis, a viminibus et fagis; itemque mons Querquetulanus, qui postea Cælius, a quercetis.

pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentibus, ³⁹postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte œdificia ⁴⁰mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam ⁴¹conjungunt; et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani adpellarunt. et in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia
sacra Rom.
et Latino-
rum.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut ⁴²Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. ⁴³Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex ⁴⁴Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est: et cecinere vates, cujus civitatis eam civis ⁴⁵Dianæ immolasset, ibi fore im-

Bos insignis
magnitudi-
nis mactata.

¹ et del. Gron. Crev.

³⁹ *Postmœrium interpretantur esse*] Lege divisim cum Perizonio, *post mœrium*, sive *murum*. Antiqui enim pro littera u usurpabant interdum æ: scribebantque *caraverunt* pro *curaverunt*. Ceterum emendatio Perizonii omnino videtur necessaria. Non enim negat Livius *pomœrium* dictum esse quasi *postmœrium*: sed contendit ea voce designari locum circa murum, tam eum post quem murus esset, quam qui post murum.

⁴⁰ *Mœnibus continuarentur*] Prope muros extruerentur.

⁴¹ *Conjungunt*] Ita jungunt, ut mœnia urbis sint privatarum ædium partes: unde fiebat, ut Augusti ævo

haud facile esset ea dignoscere, teste Dion. l. IV.

⁴² *Romæ*] In Aventino, ut docet Dion. ibid.

⁴³ *Id quamquam omissum*] Id quamquam videbantur jam omnes Latini ex animo curaque omisisse, nec amplius de principatu cum Romanis velle contendere.

⁴⁴ *Sabinis*] Qui, non secus ac Latini, et de imperio cum Romanis certaverant, et spem jam omnem abjecerant.

⁴⁵ *Dianæ immolasset*] Aventinensi, ut docet Val. Max. VII. 3. Ideo bovem Sabinus Romam adduxit.

perium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ: Sabinus, ⁴⁶ut prima^a apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, ⁴⁷*inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfuit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium² regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viri-
tim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne, se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem ^{L. Tarquinius regnum} ^{adfectat.} ^{adfectandi regni} minuit: immo eo inpensius, quia ⁴⁹de agro plebis ⁵⁰adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi, et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tullit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquini regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus ⁵¹filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus,

² primum Gron. Crev.

² dubis Eæd.

⁴⁶ *Ut primum apta dies]* Quinque MSS. ut prima, teste Gronovio. Assentiuntur duo e nostris.

⁴⁷ *Inceste]* Non caste, non pure. Vox sacrorum propria.

⁴⁸ *Affectandi]* Non concupiscendi; quid enim est spes concupiscendi regni? sed occupandi. Non absimili sensu Terentius et Virgilius dicunt *affectare viam pro tenere viam.*

⁴⁹ *De agro plebis adversa Patrum voluntate . . . agi]* Offensus esse animos Patrum, quum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

⁵⁰ *Adversa Patrum voluntate]* Hanc sermonis elegantiam reddidit Livio Gronovius ex duobus scriptis. Alludunt quatuor e nostris, qui habent *adversam Patrum voluntatem.* Ante Gronovii emendationem edebatur *adversum Patrum voluntatem.*

⁵¹ *Filium ediderim]* Invicte probat Dionysius illum Tarquini Prisci nepotem fuisse, non filium. Variis enim argumentis colligit necesse esse, ut quum Priscus interfectus est, ipse quidem octogenarius ad minimum esset, Tanaquil vero 75. annos nata. Unde efficitur L. Tarquinium, qui fratrem natu minorem Aruntem habuit, debuisse procul dubio, si Prisci Tarquini filius dicitur, esse 27. annorum, quum Priscus occisus est: quum ipse regnare occæpit, 71. quum Roma expulsus, 96. quum obiit, 110. annorum: que profecto omnia nemini probari possint. Suspicitur Dionysius inde natum esse eorum errorem, quos hic auctores sequitur Livius, quod fortasse Priscus nepotes suos adoptaverit. Hæc fruse tractata vide apud Dion. circa initia l. IV.

ut ante dictum est, duæ Tullia, regis filia, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituitque civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, ⁵² nihil materia in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri ⁵³ cessaret audacia. ⁵⁴ Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea, secretis viri alieni adsuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, ⁵⁵ de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius ⁵⁶ viduam, et illum coelibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis inplet. Aruns Tarquinius et ⁵⁷ Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, ⁵⁸ junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

Tullia ambitio.

Nubit sororis viro.

Violenta ejus consilia.

XLVII. Tum vero in dies ⁵⁹ infestior Tullii senectus, infestius cepit regnum esse. jam enim ab scelere ad ⁶⁰ aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdium virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi defuisse, ⁶¹ cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret:

† ad del. Gron. Crev.

52 * Nihil materia] Nihil in viri ingenio reperiri ex illo habitu mentis, qui velut materia est ad cupiditatem, ad audaciam inflammari facilis; qui, ad cupiditatem, ad audaciam excitari et incendi facile potest.

53 Cessaret audacia] Cessaret ab audacia, careret audacia. Eodem modo supprimit præpositionem Lucanus l. IV. v. 24.

Prima dies belli cessavit Marte cruento.

Possimus tamen suspicari Livium scripasisse a muliebri cessaret audacia; ac præpositionem ob id intercidiisse, quod vox præcedens nacta eadem littera finiatur. Porro non est quod quisquam miretur a muliere supra modum audaci audaciam haberi mulierum propriam.

54 Contrahit celeriter] Eos similitudo, quod vulgo accidit, celeriter contrahit, utpote aptissimos sibi invicem, quia uterque malus.

55 De viro ad fratrem] Supple viri. De sorore ad virum, supple sororis.

56 Viduam] Vidua, si jurisconsultis credamus, non ea solum dicitur, quæ viro orbata est, sed et ea quæ nunquam nupsit.

57 Tullia minor] Major, ex Dionysii sententia, qui Tulliam majorem majori Tarquinio Lucio, minorem minori Arunti nupsisse tradit.

58 Junguntur] L. Tarquinius et Tullia altera.

59 Infestior] Audacius impugnata. Præsentius jam ei cepit periculum impendere.

60 Aliud spectare] Campanus, Andreas, et aliquot Gronovii codices ad aliud. Accedunt quatuor e nostris.

61 * Cui nupta diceretur] Observa verbum diceretur. Cujus hæc vis est, ut Tullia se cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuisse existimet.

defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset, se esse Frisci Tarquini filium; qui habere, quam sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem adpello: sin minus, ea nunc pejus mutata est res, quod⁶² isthic cum ignavia est scelus. Quin adcingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo,⁶³ peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patriique, et patris imago, et domus regia, et in domo regale solium, et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem⁶⁴ conspici sis? Facesse hinc Tarquinius, aut Corinthum.⁶⁵ Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri. His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta,⁶⁶ nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furis Tarquinius circumire et prensare²,⁶⁷ minorum maxime gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; adlicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, ut jam agenda rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit; inde, omnibus percussis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu,⁶⁸ ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, et jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta⁶⁹ ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inuito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, factorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse*

L. Tarquinius regnum invadit.

² prehensare Eæd.

62 * Isthic] In te. Pronomen iste, et quæcumque vocabula ab eo originem trahunt, respiciunt sæpe eam quam Grammatici vocant secundam personam.

63 * Peregrina regna moliri] Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullam, utpote peregrinam, jus habebas.

64 Conspici] Insignem et conspicuum esse. Sic L. XXI. c. 4. Arma atque æqui conspiciantur.

65 * Devolvere retro ad stirpem] Redi et delabere ad ea loca unde tibi origo

ducitur.

66 * Nullum momentum . . . faceret] Nihil efficeret, quo in hæc illamve partem res inclinaretur.

67 Minorum . . . gentium Patres] Vid. sup. c. 35.

68 * Ne, non venisse fraudi esset] Ne crimini sibi daretur, atque adeo in periculum inciderent, si non venissent.

69 Ab stirpe ultima] Ab stirpe usque, a qua orsus, tanquam ab aliquo principio ultimo, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

in primores civitatis: instituisse censum, ut ⁷⁰ insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorum filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam; adparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsa cogente ultima audere, multo et ætate et viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejecit. Inde ⁷¹ ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis adparitorum atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semi-animi ⁷² regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi ⁷³ Dianium nuper fuit; ⁷⁴ flectenti carpentum dextra in ⁷⁵ Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, ⁷⁶ agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemque sanguinis

Servius interficitur.

Tulliæ impietas.

^a add. etiam Gron. Crev.

⁷⁰ * *Insignis ad invidiam*] Conspicua et velut spectaculo proposita ad excitandam invidiam.

⁷¹ *Ad cogendum senatum*] Qui in tanto tumultu diffugere videlicet ac dilabi parabat.

⁷² *Regio comitatu*] Diffugerant primo regis apparitores et comites. At postea, lenito pavore, ad eum recurrere potuerunt.

⁷³ *Dianium*] Locus Dianæ sacratissimus, apud quem legendum esse *Dianium*, non *Dianius*, recte censet Jos. Scaliger. Quomodo *Dianium*, sic et *Minervium*, et *Vulcanium* dicebatur.

⁷⁴ *Flectente*] Tullia jubente flecti

carpentum ad dextram. Nisi forte legendum est cum Gronovio, *Flectens, nempe is qui jumenta agebat.*

⁷⁵ *Virbium*] Vix dubitari potest, quin in hac voce sit mendum. Virbium enim clivus extra urbem fuit. Ex Festo legendum videtur *Orbium*: cui nomen a flexuosis orbibus, teste eodem. Huic cognomen *scelerati* hæsisse probabile est: certe non Cypriovico, ut constat ex Varr. l. IV. de lingua Latina.

⁷⁶ * *Agitantibus furiis sororis ac viri*] Turbantibus et efferantibus mentem furiis ultricibus sceleris, quo illa sororem et virum necaverat.

ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. † Ser. Tullius regnavit annos quatuor et quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare cepit, ⁷⁷cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum generis sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebatur, interfecit: conscius deinde male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, ⁷⁸bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero inminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemprior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitium modo cum primoribus eorum, sed adfinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Uli-

Servii laus, †

U. C. 220.
A. C. 532.
Tarquinius Superbus regnat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

77 Cui Superbo cognomen facta indiderunt] Facta ea quæ hic notantur, crudelem eum magis probant, quam superbium, eo sensu quo hæc vox vulgo accipitur. Sed *superbus* idem prorsus interdum valet, quod *ab humanitate abhorrens*. Virgilius, quo nemo proprietatem Latini sermonis aut cognovit accuratius, aut servavit, bis in VIII. Ea libro hoc nomen eo, quem volumus, sensu usurpavit:

Quos illi bello profugos egere superbo. Et,
—Foribusque affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallidatubo.

78 Bonis multare poterat] Libenter assentimur Gronovio delenti verbum poterat, sine quo et vividior narratio est, et magis congrua Tarquinii moribus, cui parum erat posse, nisi et faceret quod poterat.

xe^b Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Conventus
Latinorum.

Turnus
Herdonius
in Tarquinio
invehitur.

L. Jam magna Tarquini auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad ⁷⁹ lucum Ferentinae conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invecus; *Haud mirum esse*, ⁸⁰ *Superbo^c inditum Romæ cognomen.* (Jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen, eum adpellabant.) *An quidquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longe ab domo excitis, ipsam, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non adparere, adfectare eum imperium in Latinos? ⁸¹ Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, et non raptum parricidio sit, credere et Latinos (quamquam ne sic quidem alienigenæ) debere. ⁸² Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant,) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus ⁸³ facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem*, ait, *se suntum*

^b Ulysse Gron. Crev.

^c add. ei Gron.

⁷⁹ Lucum Ferentinae] Lucus ille fuit ad caput aquæ Ferentinae, de quo mentio fit infra, c. 51. sive, quomodo appellatur II. ⁸⁰ caput Ferentinum. Hunc et fontem et lucum sub radicibus montis Albani fuisse, eoque, post Albam dirutam, usque ad P. Decium Murem consulem, populos Latinos convenire solitos, ut imperium communi consilio administrarent, ex Festo discimus in voce Prator.

⁸⁰ Superbo inditum] Vulgo Superbo ei inditum. Sed Andreas et Campanus ignorant et ei, ut et Gronovii codd. et unus e MSS. Hearnii, et omnes nostri. Sic et l. III. c. 65. Insectandisque Patribus, unde Asperotium inditum est cognomen, tribuna-

tum gessit.

⁸¹ Quod si sui] Si bene accessit Romanis, quod ei commiserint imperium, aut si omnino commiserunt . . . debere Latinos quoque illud eidem committere: imo non debere, etiamsi res ita se haberet, quum sit alienigena. Ceterum ante Gronovium legebatur deberent. Ille emendavit ex uno MS. vel optimo. Duo e nostris favent, qui exhibent deberet.

⁸² Sin suos ejus pœniteat] Sin autem ille displiceat suis civibus, si graventur, et oderunt ejus imperium.

⁸³ Facinorosus] Audax, temerarius, Nempe facinus semper vim et audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

inter patrem et filium: cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. ⁸⁴ Ne id quidem ab Turno tulisse taciturnum ferunt. dixisse enim, ⁸⁵ *Nullam breviorē esse cognitionem, quam inter patrem et filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi ob-
 presserat, Latinis injiceret. et quia ⁸⁶ pro imperio palam in-
 terfici non poterat, oblato falso crimine insontem obpres-
 sit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni
 autò corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladi-
 orum inferri clam sineret. ea quum una nocte perfectæ es-
 sent, Tarquinius, paullo ante lucem aditis ad se principibus
 Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia inlatam, ait, saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Adgressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatatam rem esse, quod auctor concilii afuerit^a, quem maxime peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, intructus cum conjuratorum manus armatusque venturus sit. Dicit, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convocatum. id vanum nec ne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferrox, et oratio hesternæ, et mora Tarquini; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladius deprehensus, cetera vana existimantur. Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensusque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditæ ex omnibus locis devorticuli^e protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi ⁸⁷ tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positæ, ut, indicta causa,

^a abfuerit Gron. Crev.

^e devorticuli Eaed.

⁸⁴ Ne id quidem] Tarquinius, ut ferunt, ne id quidem tulit, sive abatuli taciturnum ab Turno: i. e. hanc Tarquini excusationem silentio non transmisit Turnus. Dicitur quis taciturnum ferre id, cui nemo reclamavit. Sic III. 45. *Ut taciturnum ferat, quod celari vit.*

⁸⁵ Nullam breviorē esse cogniti-

onem] Nullam litem brevius et facilius dijudicari posse. Cognitio hoc loco est disceptatio judiciaria.

⁸⁶ Pro imperio] Aperto jussu: quod Galli dicimus, *d' autorité.*

⁸⁷ Tam atrox invidia orta est] Odiâ tam atrociter incensa sunt in Turnum, tanquam facinoris manifestum.

novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, cratae superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum ⁸⁸novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, quam omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanam cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpassi sint, semper aut expectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenire; ne ducem suum, neve ⁸⁹secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ⁹⁰ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni ⁹¹degeneratum in aliis huic quoque decori obfecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Sueciamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum ⁹²dividenda' præda ⁹³quadringenta talenta argenti aurique

Bellum cum Volscis.

f dividenda Gron. Crev.

⁸⁸ * *Novantem res*] Locutio propria de eis qui aut moluntur seditionem, aut quocunque pacto reipublicæ statum minuere ac perturbare aggrediuntur.

⁸⁹ * *Secretum*] Separatum, distinctum, proprium.

⁹⁰ * *Ex binis singulos*] Ex binis manipulis singulos fecit: i. e. milites e binis manipulis desumptos in unum manipulum contribuit: ex singulis hanc. i. e. duas unius manipuli partes in hanc distribuit. Porro manipuli appellatio inde ducta fuit, auctoribus Plin. in Romano, et Ovid. III. Fast. quod ii qui Romulum primo secuti erant, pro signis militaribus habuerint parricidæ, quæ manipulos fecerit in summo præfixion gestarent.

⁹¹ *Degeneratum in aliis*] Ipeius animus ac vita in ceteris degener. Degeneratum est in recto casu, et refertur ad verbum *officiunt*. Crebra occurrunt apud Livium hujus loquendi formæ exempla.

⁹² *Dividenda præda*] Andreas habet *dividenda*, ut et MSS. a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Unde ille legendum putat *dividenda*.

⁹³ *Quadringenta talenta argenti aurique*] Si hæc sana sunt, sensus erit: eam summam auri argentique, quæ, si in talenta argenti redigeretur, quorum vulgatissimus erat usus in aestimandis pecuniis, efficeret quadraginta argenti talenta; id est, marcas argenti Parisienses 3750. Ceterum valde suspectum nobis est illud

⁹⁴refecisset^g; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. † Exceptit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum ⁹⁵obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus ademta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est; nam quum, velut posito Gabios bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui ⁹⁶ minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: et liberorum quoque eum frequentia tædere; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem inter tela et^h gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquini, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur; et per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: ⁹⁷Volscosqueⁱ se inde, et Æquos, et Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum ⁹⁸populum inventurum.* Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæ-

^g recepisset Gron. Crev. et Æquos etc. Eæd.

^h ac Eæd.

ⁱ add. pulsumque se inde Volscos

additamentum aurique, quod omittit Florentinus codex a Gronovio allegatus, itemque antiquissimus e nostris regius, et Sorbonicus. Nec ullum unquam scriptorem ita locutum esse, ut hic legitur in vulgatis libris, credimus.

⁹⁴ Receptisset] Reservasset, seposisset. Nempe Tarquinius, quod disertis verbis docet Dionysius, decimam partem Pometinarum manubiarum in ædificationem templi Capitolini seposuit. Sed Dion. parum probabiliter decimam hanc partem ad quadringenta talenta excessisse tradit. Longe verisimilius est totam Pometinam prædam fuisse quadringentorum talentorum, ex quibus quadraginta, decima nimirum pars, recepta seu reservata a Tarquinio fuerint ad ædificandum Capitolium. Nec alia fuisse videtur mens Lævii.

⁹⁵ Obsidendi quoque urbem] Recte observat Gronovius non videri necessariam repetitionem vocis urbem, quæ superiore jam versu habetur.

⁹⁶ Minimus] Maximus apud Dion.

⁹⁷ Pulsumque se inde Volscos et Æquos] Tres e nostris codd. ut et aliquot Gronovio memorati, ignorant quod pulsum, habentque Volscos, sive Volscosque se inde et Æquos.

⁹⁸ Populum] Nihil huc opus esse visum est emendatione Tan. Fabri, qui legi jubet patrem. Imo longe melior et ad rem accommodatior est vulgata lectionis sensus. Ratio enim ducta a ferocia populi Romani proprie tangit eos, quos se ad arma concitaturum sperat Sextus: non item crudelitas patris in liberos.

viturum, ⁹⁹ si alia desint. ¹Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

Sex. Tarquinii doli.

LIV. Inde in ²concilia³ publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæc notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi ⁴præcipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, et, dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana adcreceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inscia multitudine ⁴quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virum conlectum ad omnes conatus videbat, tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum sædium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ⁵sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt,

³ concilia Crev.

⁹⁹ Si alia desint] Gronovio magis placeret alii.

¹ Sibi vero] Particula vero exprimit certiozem ac pleniozem affirmationem: fere ut supra, c. 41. enimvero manifesta res visa.

² Consilia] Sic Andreas et quinque e nostris codd. non, ut vulgo editi, concilia. De harum vocum discrimine

dicemus in not. ad L. XXII. c. 53.

³ Præcipuam prudentiam] Majorem, quam ceteri haberent, notitiam rerum ac peritiam.

⁴ Quid ageretur] Quid secreti consilii lateret.

⁵ Sua ipsos invidia opportunos] Qui facilius optimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

absentiumque bona juxta atque interemptorum ⁶divisui¹ fuere. Largitionis inde prædæque et dulcedine privati^m commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. ⁷Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut ⁸Jovis templum ⁹in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a cæteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, ¹⁰exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatius rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis ¹¹movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in ¹²Termini fano non addixere. Id^a omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud

¹ *divisus* Gron. Crev.

^m *et privati dulcedine* Esæd.

^a *Idque* Esæd.

⁶ *Divisus fuere*] Multo elegantius est, et magis Livium sapit, quod ex optimo cod. affert Jac. Gronovius, *divisus fuere*. Et alludit antiquissimus e nostris, qui a prima manu habuit *divisi*. Sorbeticus cod. utramque lectionem exhibet in hunc modum, *divisa vi fuere*: dubitante scilicet librario, utra potior foret, et ideo ambas notante: cujus moris crebra exempla occurrunt in MSS. Livius ipse asserit sibi *ad divisui*, L. XXXIII. c. 46. *Vestigialia publica... prædæ ac divinis principum quibusdam et magistratibus erant*.

⁷ *Gabiis receptis*] Recuperatam dicit hanc urbem, quod e numero Latinarum esset, quæ foedere cum Tullo olim, ac deinde cum Tarquinio ipso, icto in Romanum cesserant imperium. Ideo et supra c. 54. dicitur Sextus Gabinos ad *rebellandum* incitasse.

⁸ *Jovis*] Junonisque ac Minervæ.

⁹ *In monte Tarpeio*] Huic monti nomen erat *Tarpeio* à Tarpeia virgine (de qua supra c. 11.) illic sepulta. Ceterum quo tempore eum locum Tarquinius Jovi consecravit, ossa Tar-

peis alio delata sunt, nomenque ejus exolevit, nisi quod *Tarpeii saxi* nomen semper retinuit ea rupes, ex qua dejectere damnatos solebant. Vid. Justi Rycqui librum de Capitolio.

¹⁰ *Exaugurare fana*] Augurato consecrata fuerant, nec religione liberari, nisi augurato, poterant. Has autem exaugurationes Tarquinius Prisco attribuit Dion. l. III. et merito; siquidem inde totius operis initium sumi oportuit.

¹¹ *Movisse numen*] Traditur deos exeruisse potentiam et providentiam suam ad indicandum, qualis et quantum futurum esset Romanum imperium. *Numen* proprie non est Deus ipse, sed Dei nutus, potentia, voluntas.

¹² *Termini*] Et Juventatis, ipso teste Livio, l. V. c. 54. Poero Terminus deus dicebatur, cujus in tutela erant agrorum fines. Non pingebatur facie humana, sed lapide designabatur. Eum edocti ab Numa Romani et publice et privatim colebant, non cæcis, saltem per multas ætates, victimis, sed cibus et primitiis frugum. Vid. Dion. l. II. et Plut. in Numa.

opera; ²²foros in circo faciendos, cloacamque maximam, Fori in circo: cloaca maxima. receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura ²³terra marique. Hæc agenti portentum terrarum visum. anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa ²⁴sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus et Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ²⁵sorore regis natus, ²⁶juvenis L. Junius Brutus. longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemtuque ²⁷tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi simeret, Bruti quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum inclusum ²⁷corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido ²⁸incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt:

¶ *contemtu* Gron. Crev.

22 * *Foros*] Sedilia, e quibus ludi spectarentur. Vid. supra c. 35.

23 * *Terra marique*] Signia in mediterranea Latii regione sita est, Circeii ad oram maris.

24 *Sortium*] Multa fuere oracula, a quibus responsa per sortes dabantur, ut exponemus in not. ad VIII. 24. Inde *sortium* nomen commune factum est quibuslibet oraculorum responsis, etiam iis quæ voce edebantur.

25 *Sorore*] Amita ex Dion.

26 *Juvenis*] Ei tamen non ita multo post l. II. c. 4. duo esse dicuntur adolescentes filii. Sed vox *juvenis* latius multo patet, quam nostra illa *jeune homme*. Supra observavimus ad c. 43. *juniores* dictos a Romanis ad annum ætatis 45.

27 *Corneo*] E corno arbore.

28 * *Incessit animos*] Intravit animos. Verbum *incessit* hic intelligimus duetum ab *incesso*, *is*, non ab *incedo*.

Imperium summum Romæ habebit, qui vestram primus, o juvenes, osculum matri tulerit. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, alio ratus spectare ²⁹Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Redi- tum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

+ Bellum cum Ratu-
lis.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitioibusque cepti premi hostes. In iis staturis, ut sit longo magis, quam acri bello, satis liberi commentus erant: primoribus tamen otium, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviiis commessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cœnabat Tarquinius, ³⁰Egerii filius, invidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat verbis opus esse, parvis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. *Quis, si vigor juven- tæ inest, concendimus equos, invisimusque præsentis nostrarum ingenia?* ³¹*Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu obcurrerit oculis.* Incaluerant vino. ³²*age sane, omnes. citatis equis avolant* Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nuptus, quas ³³in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancil-

Contentio
regiorum
juvenum de
axoribus.

¹ avolant Gron. Crev.

²⁹ *Pythicam vocem*] Oraculum Apollinis. *Pythicus* enim unum est ex Apollinis cognominibus, ei inditum vel a serpente Pythone interempto, vel a Græco verbo *πυθίζω*, quod est sciscitari. Ejus sacerdotem Delphis Pythiam vocatam fuisse, nemo est qui ignoret.

³⁰ *Egerii filius*] Nepos, ex Dion.

³¹ *Id cuique spectatissimum*] Certissimum documentum ex eo capie-

tur, quod deprehenderit vir inopinato superveniens.

³² *Age sane*] Verba sunt Tarquiniorum assentientium dictis Collatini.

³³ *In convivio luxuque*] Hic agnoscimus figuram illam quam grammatici vocant *ἰσὺ δούω*. *In convivio luxuque* idem est atque, in convivio luxurioso, id est, delicato, lautitiis omnibus instructo.

lās in medio aedium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit, adveniēns vir Tarquiniū—Lucretia que excepti benigne, victor maritus comiter invitat regios³⁴ praefertur. juvenes. Ibi Sex. Tarquiniū mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit, tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, incio Ei vim infert Tarquinius. Collatino, cum comite uno Collatiam venit, ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, ³⁴ postquam satis tuta³⁴ circa, sopitque omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia, inquit, Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emiseric vocem.* Quum pavida ex³⁵ somno mulier ³⁵ nullam opem prope, mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum, ubi obstinatum videbat, et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam ³⁶ velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicia veniant; ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt, adventu suorum lacrimæ abortæ, quærentique viro, ³⁷ *Satin' salvæ? Minime, inquit; quid enim salvæ est mulieri, amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecta sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insans, mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud inpune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi, sibi que si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine

Vocat illa patrem et virum.

³⁴ *satis omnia tuta* Gron. Crev.

³⁵ e Ead.

³⁴ *Postquam, satis omnia tuta circa, sopitque omnes*] Complures MSS. a Jac. Gronovio excussi, et quatuor e nostris ignorant vocem *omnia*. Quia et Sorbonicus etiam *et omnes*, quod sequitur, omittit.

³⁵ *Nullam opem prope*] Nullum auxilium in propinquo.

³⁶ *Velut victrix*] Sibi tanquam de egregia scilicet victoria plaudens. Ceterum hic offendere potest nomen *victrix* tam vicinum verbo *vicisset*. Fortasse aliquid mendi subest.

³⁷ *Satin' salvæ?*] *Supple res essent.* Formula salutandi.

omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: et, unde consilium afuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolveo, supplicio non libero. nec ulla deinde inpudica Lucretiæ exemplo vivet.

Se occidit. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. ³⁸ Conclamant vir paterque.

Conjuratio in Tarquinium. LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge et omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque de hinc vi possim, ³⁹ exsequuturum. nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigatior lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur et cetera juventus. Inde, ⁴⁰ pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum ⁴¹ regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, ⁴² quidquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ven-

^t afuerit Gron. Crev.

³⁸ *Conclamant vir paterque*] Quinque nostri codd. *conclamat*. Et ita loqui interdum amasse Latinos, ut verbum singularis numeri cum duobus pluribusve nominibus jungerent, constat. De Horatio quidem id probat Bentleius in not. ad Od. 24. l. I.

³⁹ *Exsequuturum*] Rhenanus conjicit *exacturum*.

⁴⁰ *Pari præsidio relicto Collatiæ* *ceteri*] Possumus utcumque exponere in hunc modum, ut intelliga-

mus eos, qui Collatiæ relicti in præsidio fuere, pares fuisse numero iis qui Bruto duce Romam profecti. Sed hoc durius videtur et obscurius. Multum blanditur Gronovii conjectura: *Pars præsidio relicti*.

⁴¹ *Regibus*] Regi et regis juvenibus. Vid. supra c. 39.

⁴² * *Quidquid sit*] Quidquid tandem illud sit, haud sine causa fieri putant.

tum est, præco ad ⁴³tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiæ et miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseræque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, et invecta corpori patris nefando vehiculo filia; ⁴⁴invocatiq[ue] ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, ⁴⁵quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjugè ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, ⁴⁶præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque ⁴⁷parentum furias viris mulieribusque.

Populus Romanus in Tarquinius concitatur.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senserat enim adventum) ne ob-

43 * *Tribunum Celerum*] Præfectum equitum quos ad custodiam corporis sui Tarquinius, exemplo Romuli, delegerat. Hic non inter duces militares modo, sed et inter urbanos magistratus, ut apparet ex hoc loco, numerabatur. De Celeribus vid. supra c. 15.

44 * *Invocatiq[ue]*] Et invocati sunt a Bruto perorante.

45 * *Quæ præsens*] Quæ suggerit iis, qui in re præsentis sunt, indignitas et atrocitas rerum incurrens in oculos; sed quæ scriptoribus post longum temporis intervallum non sunt relatu facilia.

46 *Præfecto urbis*] Præfectus urbis his temporibus magistratus fuit extraordinarius, de quo sic habet Tac. VI. Ann. c. 11. *Præfectis domo regibus, ac mox, libertate urbi constituta, magistratibus, ne urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subitis moderetur: feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium, et*

ab Tarquinio Superbo Sp. Lucretium, impositos. Dein consules mandabant. Id servatum, donec prætores creati cœpti sunt. Tum enim, absentibus consulibus, prætor urbanus omnia consulum munia obibat: nisi quod, Feriarum Latinarum causa profectis in montem Albanum consulibus, ad usurpandum antiquitatis morem præfectus urbi constituebatur, qui simulacrum verius hujus potestatis, quam ipsam potestatem gereret. De præfectis urbis sub Cæsaribus vid. Tac. loco supra memorato.

47 *Parentum furias*] Furias ultrices scelerum a liberis in parentes commissorum. Eodem fere modo locutus est Cicero pro Cluent. n. 171. *a socrus, ab uxorum, a fratris, a liberum penis actum esse præcipitem in sceleratorum sedem: et pro Rosc. Amer. n. 67. Furia, quæ . . . parentum pœnas a consceleratissimis filiis repetant.* * Sic supra c. 48. *agitantibus furis sororis ac viri.*

Expellatur.

U. C. 245.
A. C. 507.
Primi Cons.

vius feret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere: exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex Tarquinius, ⁴⁸Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum similitatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ⁴⁹ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

⁴⁸ Gabios, tanquam in suum regnum] Et vero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dionys. l. IV.

⁴⁹ Ex commentariis Ser. Tullii] Vidimus supra c. 48. et Dionys. quoque testatur Servium in animo habu-

isse deponere imperium. Potuit itaque commentarios conficere, in quibus eam regendæ reipublicæ formam describeret, quam libera olim civitas Romana constituere deberat. Atque hoc modo intelligenda videntur hæc Livii verba.

EPITOME LIBRI II.

BRUTUS iurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros; Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, et civitate cedere. bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. serpo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est adpellata. Quum adversus reges, qui contractis Veientium et Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Aruns filio Superbi conmortuus est: cumque matronæ animam luxerunt. P. Valerius consul legem de provocacione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinarum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem publicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit; et, ponte rupto, armatus se in flumen misit, et ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, inpositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: et, quum reddita esset, a Porsena honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium

1 Et fratris filios] Sic olim edebatur. Sigonius legi jussit, et sororis filios: intelligitque Aquillios et Vitellios, qui sororis Collatini filii erant. Sed debuerat ergo Collatini quoque nomen adicere. Quod nisi fiat, intelligi necesse erit Bruti, non Collatini sororis filios. Præterea Dionysius quidem et Plutarchus docent Aquillios et Vitellios Collatino sanguine junctos fuisse. Sed hujus cognationis

mentionem nullam facit Livius. Vitelliorum tantum sororem Bruto nuptam fuisse indicat. Et hoc fortasse voluerat auctor epitomes. Quem ad sensum si verba refingenda sunt, lege suos quoque filios et uxoris fratres. * Hæc non consentiunt cum Livio, nec cum ceteris scriptoribus: ac proinde vel mendosa sunt, vel incuriose ab auctore epitomes scripta.

Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quæ propter nexûs ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, et neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret: Veturia mater et Volturnia uxor inpetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum deposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno in pubere domo relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, et Aequos, et Veientes, et seditiones inter Patres plebemque continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER II.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores ¹partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, ²pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adeptæ, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? et in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore adulescent, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: ³quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, ⁴omnia insignia primi consules tenuere. id mo-

U. C. 245.
A. C. 607.
L. Junio
Bruto, L.
Tarquinio
Collatino
Coss.

Libertas
Pop. Rom.
temporarie
constituta.

¹ Partium certe urbis] Ita regnarunt, ut conditores, non quidem urbis, sed partium saltem a se additarum haberi possint. Vulgati habent *captes urbis*, quod infœctum est. Illam alteram lectionem stabiliant tres e nostris codd. vel optimi, unus Rhenani, tres Genovio inspecti.

² Pessimo publico] Magno reipublicæ et civitatis Romane damno.

³ Quas fovit] Translatio ducta ab herula illa, quas ex semine prodiens semin adolescent, et salubriter attemperata frigoris et caloris moderatione vivita esse acquirit vires, ut frugem ipsas ferre jam et sustinere possit. Sunt quibus hoc loco. Livius spectasse

videatur humani corporis incrementa, quod a primo ortu tenerum et imbecille sedula nutrix blande fovet, et, facillimo ad concoquendum cibo, lacte diu nutritum eo perducit, ut solida deinde e frugibus alimenta firmior stomachus portare et conficere queat. ^{*} Tranquilla moderatio imperii est mite ac moderatum imperium regum, tranquillitatem publicam fovens.

⁴ Omnia insignia] Præter coronam auream, sceptrum, et purpuream auro intertextam trabeam. Quanquam trabea quidem usi consules, sed raro; stas nempe festis diebus, et in triumphali pompa. Vid. Dian. l. III. p. 196. et l. IV. p. 268. edit. Wechel. 1586.

- U. C. 246. do cautum est, ne ⁶si ambo fasces haberent, duplicatus ter-
 A. C. 507. ror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces ha-
 buit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde
 custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis po-
 pulum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis pos-
 set, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare.
 Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis
 faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, pri-
 moribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam
 P. R. jurat se regnari Romæ non passurum. ⁶explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum ⁷vocaren-
 tur, qui Patres, quique conscripti essent. ⁸conscriptos, vi-
 delicat, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum
 quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Pa-
 tribus plebis animos.
- Suppletur Senatus.
- Rex sacrificulus.
- Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.
- II. Rerum deinde divinarum habita cura. et, quia quæ-
 dam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ⁹ne ubi-
 ubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id
 sacerdotium pontifici ¹⁰subjecere, ¹¹ne additus nomini ho-
 nos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, obficeret.
 ac ¹²nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus
 muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius,
 quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit.
Nimum Tarquinius regno adsuesse. initium a Prisco factum.
Regnasse deinde Ser. Tullium. ¹³ne intervallo quidem facto

5 Si ambo fasces haberent] Vult Dion. l. V. institutum tunc, ut utrumque consulem duodecim lictores præcederent, sed ita ut alteri secures cum fascibus, alteri fasces soli præferrentur: singulis autem mensibus secures sibi vicissim collegæ traderent. Usus postea in multis variavit.

6 Explevit] Tarquinius Priscus trecentorum Patrum numerum expleverat. Vid. supra not. 66. ad c. 35. l. I. Verum Tarquinii Superbi crudelitas ad eam paucitatem Patres redegerat, ut hoc tempore soli sex et triginta supra centum remanerent. Brutus igitur, sive Valerius, sive uterque, variant enim auctores, centum et sexaginta et quatuor e primoribus equestris gradus in senatum legit, sed ita ut qui eorum de plebe erant, prius in patriciorum ordinem adscriberentur. Dionysius eos omnes, qui tum in senatum lecti fuere, de plebe fuisse scribit: parum fortasse probabiliter. Eum vide l. V. et Plut. in Popl.

7 Vocarentur] Sive per præconem, qui citabat Patres in curiam, (quo de more vid. infra III. 38.) sive edicto consulis, aut cujuslibet alterius magis-

tratus cui senatus convocandi jus esset.

8 Conscriptos . . . appellabant] Postea obtinuit, ut senatores omnes promiscue Patres conscripti appellarentur.

9 Ne ubiubi] Ne quacunq; in re, quocunq; in loco. Sic Horat. Sat. 3. l. I. v. 88. nummos undeunde extricat. Ceterum vulgo editi ante Gronovium habebant *necubi*; scripti, partim *necubi ubi ubi*, partim *necubi ubi*. Inde ille effecit id quod habes in contextu.

10 Subjecere] Scivere insuper, ne regi sacrificulo aut magistratum gerere, aut orationem habere ad populum liceret.

11 Ne additus nomini honos] Ne, si nomini per se magnifico adderetur aliquid honos, id officeret libertati.

12 Nescio an] Fortasse. Plerumque enim in hac loquendi formula vis est affirmandi; ac supplenda est particula non.

13 * Ne intervallo quidem facto] Ne intervallum quidem, quo regnavit Ser. Tullius, efficere potuisset ut Superbus Tarquinius oblivisceretur regni tanquam alieni, nec quidquam jam ad se pertinentis; sed illum, vel-

oblitum, tamquam alieni, regni Superbum Tarquinium velut U. C. 346.
 hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, pe- A. C. 607.
 nes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinius privatos
 vivere. non placere nomen: periculosum libertati esse. Hic pri-
 mo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem
 est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad conci-
 onem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi re-
 citat. *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde peri-
 culum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ul-
 lam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere
 hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vin-
 ceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem
 recuperatam esse.* ¹⁴ *Regium genus, regium nomen, non solum
 in civitate, sed etiam in imperio esse. Id obfcere, id obstore
 libertati. Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove
 metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve benefi-
 cium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum
 reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munifice* ¹⁵ *au-
 gebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu.
 Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc
 abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio
 incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores ci-
 vitatis circumstant, eadem multis precibus orant. Et
 ceteri quidem movebant minus. postquam Sp. Lucretius,
¹⁶ major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie,
 rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu
 civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato
 sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insu-
 per ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque
 suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus
 ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquinia
 gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis
 creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Abdicat se
 consulatu.

Sufficitur
 P. Valerius.

ut hereditatem paternam, regnum re-
 petisse etiam per vim et scelus.

¹⁴ *Regium genus*] Bruto ipsi ma-
 ternum genus erat ex regibus. Jam
 vero mirum profecto, liberatorem ur-
 bis Collatinum ob unius nominis in-
 vidiam civitate ejici. Itaque etsi cum
 Lilio sentire videtur Cicero III. de
 Off. n. 40. verius tamen existimamus
 quod Dion. l. V. et Plut. in Popl. nar-
 rant: Collatinum non pulsum urbe,
 nisi postquam Aquillios sororis filios
 merito supplicio eripere conatus, in
 suspicionem civibus suis venerit pro-
 pensioris in tyrannos animi.

¹⁵ *Augebunt*] Et vero viginti talen-
 ta (marcas argenti Parisienses 1875.)

ipsi de publico data: quinque (marcas
 468. cum sex uncis) de suo Brutus
 largitus est. Dionys. l. V.

¹⁶ *Major dignitate*] Quo-
 nam modo major dignitate Lucretius
 privatus, quam Collatinus consul!
 Nempe dignitas differt ab honore, seu
 magistratu, nec unquam eo sensu
 apud probos Latinitatis auctores su-
 mitur. Dignitas idem fere est quod
 amplitudo, et coalescit ex iis rebus
 omnibus quæ alicui splendorem, existi-
 mationem, venerationem conciliant;
 genere, rebus gestis, actis honoribus,
 ætate, virtute, etc. Itaque honore
 Lucretium Collatinum anteibat; dig-
 nitate Collatinum Lucretius.

U. C. 245.
A. C. 507.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquinis imminere, id quidem spe omnium serius fuit: ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditorem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec in tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, sequales sodalesque adolescentum Tarquiniorum, adsueta more regio vivere. Eam tum, equato jure omnium, licentiam quaerentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitatem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiae locum, esse beneficium; et irasci et ignoscere posse inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti: nihil laxamenti nec veniae habere, si modum excesseris, periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.*

Conjuratio
de regibus
revocandis.

Ita, jam sua sponte aegris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione redditus bona tantum repetentes: eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia et adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. et, tamquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. a quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquinis reddunt; et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitellius Aquillisque fratribus primo commissas res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt. praeterea et nobiles aliquot adolescentes consilii adsumunt, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quae censebat reddenda bona; eamque ipsam causam morae in urbe haberent legati, quod spatium

17 *Esse gratiae locum, esse beneficium*] Regem gratia flecti ac moveri, beneficium conciliari posse.

18 * *Sola innocentia vivere*] Solius innocentiae praesidium vivere ac tutos esse.

19 *Legati alii alia moliri*] Haec scriptura vitiosa est. Etenim, ut recte annotat Dujatius, non diversi legati bona repetebant, et clam juvenum animos tentabant: sed iidem apud senatum de bonorum restitutione, apud juvenes nobiles de accipiendis in urbem regibus agebant. Hinc maluit ille, quod quidam libri habent: *legati cum aliis etiam moliri.*

Nobis magis placeret recidere sive alii, sive cum aliis: unde exurgeret haec clara omnino et plana lectio, *legati alia moliri*, quam quae supra memorata sunt de regionum bonorum restitutione.

20 * *Et, tanquam ad id*] Et, per speciem ejus negotii quod curare credebantur, circumeuntes domos.

21 *Aquillius*] Sorore Collatini genitis, ex Dion. et Plut. Vitellios quoque Plutarchus alia sorore Collatini natos tradit. Eosdem fratres uxoris alterius consulis Bruti fuisse omnes consentiunt.

ad vehicula comparanda a consulibus summissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinius darentur: nam aliter qui creditares eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinos proficiscerentur, ²² et cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad ^{Obpresserunt} deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem obpressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: et quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regis, quæ reddi ante censuerant, ²³ res Bona Tarquiniorum integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere diripiuntur aut consecrantur. in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, ²⁴ contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, ²⁵ Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia ²⁶ religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. Insulam inde paullatim, et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, ²⁷ manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque^a templis quoque ac porticibus sustinendis esset.

^a firma Gron. Crev.

²² Et cœnatum forte] Delenda videtur particula et: quæ quidem abest a codice Victorino.

²³ Res integra refertur ad Patres] Jubentur deliberare Patres tanquam de negotio integro et intacto, ita ut super illo ~~decesserant~~ eodem modo ac si nihil unquam de eo statutum esset.

²⁴ Contacta regia præda] Quum diripiendo bona regum, commissa adversus eos noxa sese obligasset, sese adversus eos nocentem fecisset.

²⁵ Martius deinde campus fuit] Dion. l. V. contendit hunc agrum

jam olim Marti sacrum fuisse, sed a Tarquinio religionem spreto segetibus consitum: ideo religiosum fuisse, sive nefas visum esse Romanis, hujus campi fructum consumere. Hic solennis locus habendis comitiis centuriatis. In eo quoque juventutem exerceri solitam notum est.

²⁶ Religiosum erat] Nefas videbatur, et religionibus contrarium: quia nempe ager modo consecratus fuerat.

²⁷ Manuque adjutum] Et humano opere solum, quod fortuito casu coalescere inceperat, firmatum.

U. C. 245. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectus eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui spectator erat assevendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, ²⁸ miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, et os ejus spectaculo esset, ²⁹ eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indicij, pecunia ex ærario, libertas et civitas, data. Ille primum dicitur ³⁰ vindicta liberatus. quidam ³¹ vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. ³² Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

**Proditores
pœnæ dant.**

**Tarquinius
bellum mo-
luntur.**

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius

28 * *Miserebat . . . sceleris*] Quia nempe tanta erat illius cæcitas et amentia, ut, quemadmodum loquitur ipse Livius, infra VIII. 18. *captis magis mentibus, quam conscleratis, similis res videretur.*

29 *Eminente*] Erumpentibus patrum in liberos affectus indicij inter triste illud supplicij de eis exigendi ministerium, quod ipsi consulatus imponebat. Hic genuinus est hujus loci sensus; qui et ex natura ducitur, et probatur oppositione vocum *patrio, publicæ*. Si qui *patrium animum* accipiunt pro amore in patriam, ii et insolentem his vocibus significationem affingunt, et omnem pulcherrimæ hujus sententiæ vim ac venustatem corrumpunt. Quorsum enim attineret observare, in eo patre, qui liberos ob prodendæ patriæ consilia ad supplicium tradat, amorem erga patriam eminere?

30 *Vindicta liberatus*] Hic maxime solennis mos fuit servos manumittendi. Per consulem primo, deinde secutis temporibus per prætorem urbanum peragebatur. Dominus servum

ante prætorem sistebat, et alapa percussum circumagebat, atque ita emittebat manu. Tum prætor vindictam, i. e. virgam capiti ejusdem servi imponebat. Qua deinde licitor a prætore accepta caput servi percutiebat, faciem palma tergumque verberabat. Quibus actis, tum nomen servi in acta a scriba referebatur. Hæc fere habet Rosinus l. 1. Ant. Rom. c. 20. ex Boetio in Top. Ciceronis, Isidor. l. IX. alisque collecta.

31 *Vindictæ nomen tractum ab illo*] Vel fortasse probabilius ex eo quod illa virga in libertatem *vindicabatur*, servus.

32 *Post illum observatum*] Servius manumissionem per censum introduxerat, quæ fiebat, quum servi nomen dominus in tabulas census referendum curaret: quo facto simul libertatem et civitatem adipisceretur is qui manumittebatur. Vid. Dion. l. IV. Post Vindicium observatum est ut non ii modo qui per censum, sed et ii qui vindicta liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam U. C. 245. odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum A. C. 607. aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, ne ³³ se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alius peregre in regnum Romam aditos: se regem, augmentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis espers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuarent; suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsus legiones, agrum adentum. Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinius. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus ³⁴ eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitatur calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per
 Bruti mors.
 parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestri pugna cœpit; neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi
 Pugna dubia.
 varia victoria, et velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes, vinci ab Romano milite adsueti, fusi fugatique^b. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, ommissa irrita re, nocte ambo

^b add. sunt Græc. Crev.

³³ Se ortum] Ex se, ex Etruscis ortum.

³⁴ Equos] Equitatus in hostium agmine primum locum tenuit.

U. C. 245.
A. C. 507.

exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suis quisque abiirent domos. Adjiunt miracula huic pugnae: silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; ³⁵Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum*. Ita certe inde abiire Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit adparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignia, quia matronæ ³⁶annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitias fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ³⁷ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum adfectare fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et edificabat in summa ³⁸Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque ³⁹quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, ⁴⁰submissis fascibus in concionem escendit^c. Gratium id multitudini spectaculum fuit; submissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul *laudare fortunam collegæ, quod, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ⁴¹ad Aquillios se^d Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo, inquit, ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si ⁴²in ipsa arce*

Valerius adfectati regni insinulatur.

Submittit fascis populo.

Se purgat.

^c ascendit Gron. Crev.

^d se del. Emd.

³⁵ Sylvani] Cui nomen a *sylva*, quod esset arborum et pecoris deus, ut habetur apud Virg. *Æn.* VIII. 601.

³⁶ Annum] Decem mensium. Non enim ultra hoc spatium maximus luctus excurrerat, ex instituto Numæ. Plut. in Numa.

³⁷ Ex favore] Pro favore, quo populus Valerium prosequabatur.

³⁸ Velia] Editiore parte montis Palatini.

³⁹ Quum indignitate angerent] Andreas auctius: *Quum indignitate quoque angerent*. Recte. Præter invidiæ popularis periculum, etiam ipsa indignitate angebatur consulis animus.

⁴⁰ Submissis fascibus] Tunc etiam

fascibus secures demisit. Inde institutum mansit, ut fasces cum securibus nunquam in urbe consulibus præferrentur. Dionysius l. V.

⁴¹ Ad Aquillios Vitelliosque recidisse] Eo recidisse, ut cum Aquillius Vitelliusque compararetur.

⁴² In ipsa arce Capitolioque] *Arx* et *Capitolium*, ubi proprie et accurate loquerentur, duæ diversæ erant ejusdem montis partes. Sed utram *arcis*, utram *Capitolii* nomine appellarent, in utra templum Jovis esset, ambigitur. Probabilius tamen est, templum in ea parte fuisse, quæ *Capitolium* proprie vocaretur. Vide Nardinum *Rom. Vet.* l. V. c. 14.

Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii aedes libertati vestrae, Quirites, tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo aedes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia aedificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; et, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo aedificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspi-
 cione consulem absolvent, sed quæ adeo in contrarium
 verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen
 factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adver-
 sus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis cap-
 pite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vul-
 gus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius
 in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando
 habuit. Creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu, non
 sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda,
 intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum
 M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores
 non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium
 subgerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit con-
 sulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in
 Capitolio Jovis aedes. Valerius Horatiusque consules sor-
 titi, uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad
 Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat,
 tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi
 Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam
 alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli
 foedum inter precationem Deum nuncium incutiunt;
*mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum
 templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum ani-
 mo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio
 est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium a proposito aver-

Leges ab eo
 latæ.

Subfectus
 Bruto Lu-
 cretius;
 huic Hora-
 tius.

Capitolium
 dedicatur.

43 Vicæpotæ] Victoriæ, supple
 aedes. Vicæpotæ nomen a vincendo et
 potiundo.

44 Verterent] Supple rem, opinio-
 nem hominum.

45 Popularem] Populo acceptum.

46 Sacrando] Diris devovendo. Eum,
 cujus caput hoc sensu sacrum esset,
 cuius impune occidere licebat. Bona
 ejus divendebantur, ac pecunia ex his
 redacta Cereri sacra erat. Vid. Liv.
 III. 55. Dionys. l. VI. p. 410.

47 Postem jam tenenti consuli]
 Templi quod dedicabat, postem. Et-

enim, ut ait Cic. pro domo, n. 121.
 Postem teneri in dedicatione oportere
 videor audisse templi.

48 Funesta . . . familia] Funesta
 familia dicebatur tantisper, dum ca-
 daver humatum non esset, neque justa
 persoluta. Apud Virgil. Misenus inse-
 pultus totam . . . incestat funere classem.
 Æn. l. VI. v. 150.

49 Nec interpretatio est facilis] Nec
 facile est ex mera conjectura decer-
 nere.

50 Nihil aliud . . . quam] Duntaxat.

U. C. 245. sus, quam ut cadaver efferrī ⁵¹ juberet, tenens postem, pre-
 A. C. 507. cationem peragit, et dedicat templum. Hæc post exactos
 reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius
 iterum, T. Lucretius consules facti.

X U. C. 246. IX. Jam Tarquini ad ⁵² Lartem Porsenam, Clusinum
 A. C. 506. regem, perfugerant. ibi, miscendo consilium precesque,
 P. Valerio nunc orabant, ne se, oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis
 II. T. Lucretio Coss. nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam,
 ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. ⁵³ Satis liber-
 tatem ipsam habere dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam
 expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis.
 nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus
 fore. Adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcher-
 rimæ. Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gen-
 tis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu
 venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum inva-
 sit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porse-
 næ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi
 cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem
 regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur
 blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in-
 primis habita cura, et ad frumentum comparandum missi,
 alii in Volscos, alii Cumas. ⁵⁴ Salis quoque vendendi arbitri-

Porsena
 bellum in-
 fert P. Ro-
 mano.

51 Juberet] Nimirum consul illud
 omen non accepit, sed repudiavit et
 abjecit. Observat Turnebus Adversar.
 l. V. c. 7. oblativa auguria, i. e. ea
 quæ incogitantibus offerbantur, licu-
 isse repudiare: non item impetrativa,
 quæ quis a diis petita impetrasset.

52 Lartem] Volunt plerique inter-
 pretes Lartem nomen esse honoris,
 eoque vocabulo intelligi debere supre-
 mum quemdam moderatorem apposi-
 tum duodecim Lucumonibus, sive re-
 gibus, quos duodecim Etruriæ populi
 sibi quisque præficebant. Dionysius
 tamen accepit pro nomine Porsenæ.
 Sic enim habet l. V. Ἀρχὴς ὄνομα, Περ-
 σίνης ἰσικλησίου, i. e. nomine Lar, cog-
 nomine Porsena.

53 Satis libertatem ipsam habere
 dulcedinis, nisi] Ante vocem nisi sup-
 plendum est aliquod orationis mem-
 brum, quale esset: et civitates om-
 nes esse in libertatem vindicaturas,
 nisi &c. Hoc non insolitum Latinis.
 Sic infra, l. III. c. 38. Jam caput
 fieri libertatem repetentium, si se plebs
 comitem senatus det. Nihil ergo opus
 est mutare hic interpunctionem, quod
 facit Jac. Gronovius, qui edidit: satis
 libertatem ipsam habere dulcedinis.
 Nisi reges defendant, æquari sum-

ma infimis.

54 Salis quoque] Difficillimum
 hunc locum feliciter emendare vide-
 tur Gronovius hoc modo: salis quo-
 que vendendi arbitrium, quia impenso
 pretio venibat, in publicum omne
 sumptum, ademptum privatis: i. e.
 Quum sal nimio pretio veniret, nem-
 pe ob aviditatem eorum quibus sali-
 næ circa Ostiam ab Anco rege factæ
 (l. I. c. 33.) locabantur, ejus vendendi
 potestas in publicum translata est, ad-
 empto privatis. Salinas voluerunt
 non jam exerceri a publicanis, quibus
 locatæ fuerant, sed in publicum re-
 ceptas actoribus publicis mandari.
 Quod quidem sic Gallice reddere pos-
 semus: Les Gabelles furent ôtées à
 ceux à qui on les avoit données à fer-
 me, pour être dorénavant exercées par
 des commis. Arbitrium secretiore sig-
 nificatu hic sumitur pro jure vendendi
 salis publicanis locato, sive eo quod
 Gallice diceremus le parti du sel. Sic
 fere Cic. post redit. in sen. n. 17. ar-
 bitria funeris solvebantur: et pro do-
 mo, n. 98. arbitria petentes funeris.
 Ubi arbitria funeris merces est pen-
 denda libitinariis, qui jura Libitinæ,
 sive funerum apparandorum, a populo
 redemerant.

um, quia inpenso pretio venibat, in publicum omni sumtu, U. C. 246. A. C. 306. ademtum privatis. ⁵⁵Portoriisque^e et tributo plebes^f liberata; ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsiidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons publicus iter pene hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, Hor. Coclitis fortitudo. positus forte in statione pontis, quum captum repentino inpetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum et hominum fidem, testabatur nequidquam ⁵⁶deserto præsidio eos fugere. ⁵⁷Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrumpant. Se inpetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta ⁵⁸cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo audaciæ obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis inmemores, alienam obpugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsisset, neque ille

^e Portoriis quoque Gron. Crev.

^f plebe Eæd.

⁵⁵ Portoriis] Vectigalibus, quæ pro importatione et exportatione mercium solvebantur.

⁵⁶ Deserto præsidio] Deserto loco in quo præsidii causa constituti fuerant, nempe Janiculo.

⁵⁷ Si transitum pontem] Si pontem, postquam eum ipsi transissent, a ter-

go relinquerent, nec eum abrumperent. Constatet sensus, etiamsi vox pontem abesset. Si transitum reliquissent; i. e. si reliquissent hostibus transiendi copiam.

⁵⁸ Cedentium pugnae] Mallemus cum Gronovio pugna.

U. C. 246. minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, Jam in-
 A. C. 506. petu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti
 pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis
 sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles,
⁵⁹ *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma et hunc*
militem propitio flumine accipias. Ita ⁶⁰ sic armatus in Ti-
 berim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis
 ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad poste-
 ros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit:
 statua in ⁶¹ comitio posita, agri quantum uno die circum-
 aravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia
 eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unus-
 quisque ei aliquid, fraudans se ipse vietu suo, contulit.

Porsena ur-
 bem obsi-
 det.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab obpug-
 nanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo lo-
 cato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus
 undique adiectis, et ad custodiam, ne quid Romam fragmenti
 subvehi sineret, et ut prædatum milites trans flumen per
 occasiones aliis atque aliis locis ⁶² trajiceret: brevique adeo
 infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera
 solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelle-
 retur, neque quisquam extra portas propellere auderet.
 Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam con-
 silio concessum. namque Valerius consul, intentus in occa-
 sionem multos simul et effusos improviso adoriundi, in par-
 vis rebus neglegens ultor, gravem se ad majora vindicem
 servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, poste-
 ro die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste
 erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quod in
 obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et sciere
 perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ
 prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium
 cum modicis copiis ⁶³ ad secundum lapidem Gabina via oc-
 cultum considerare jubet: Sp. Lartium cum expedita juven-

§ trajiceret Gron. Crev.

⁵⁹ *Tiberine pater*] Numen invocat
 fluvii. Virg. VIII. Æn. v. 31. *Deus*
ipse loci . . . Tiberinus. Ubi Servius,
Bene Tiberinus, quia supra dixerat
deus. Nam in sacris Tiberinus . . .
vocatur.

⁶⁰ *Sic armatus*] Sicut erat arma-
 tus, quali eum habitu deprehendebat
 salienti in fluvium necessitas, *et sic*
 interdum eleganter in hunc modum
 usurpatur. Virgilius Æneidos libro
 II. v. 644. *Sic o sic positum affati*
discedite corpus: et Cic. pro Sex. Ro-

scio, n. 71. *Sic nudos in flumen dejicere.*

⁶¹ *Comitio*] Comitium pars fori
 Romani, in qua fuere Rostra, ac con-
 cilia populi plerumque agebantur.
 * Vid. not. 73. ad I. 36. supra.

⁶² *Trajicerent*] Recte Gronovius
trajiceret: quod habet uno ex ipsius
 MSS. Vel lege cum uno e nostris: *si-*
narent . . . trajicerent.

⁶³ *Ad secundum lapidem*] Ad se-
 cundum ab urbe miliarium. In viis
 publicis singula miliaria lapidibus sig-
 nabatur.

tute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. de U. C. 246. inde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter A. C. 506. T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educat. hique primi adparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, ⁶⁴concurrit ex insidiis, ⁶⁵versisque in Valerium Etruscis terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, illic ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, et ad fugam septis omnibus viis. finisque ille ⁶⁶tam effuse evagandi^b Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus et frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui C. Mucii indignum videbatur, populum Romanum ⁶⁷servientem, facinus. quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; ⁶⁸itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, ⁶⁹fortuna tum urbis crimen adfirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, et intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum in vicem ultor. majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Adprobant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, et scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, ⁷⁰quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat.

^b vagandi Gron. Crev.

⁶⁴ Concurrit ex insidiis] Loge con-surgit.

⁶⁵ Versisque in Valerium Etruscis] Olim in Lucretium. Sed quum infra dicatur ab porta Nævia redditus clamor, qua egressus Lucretius erat, non potest hic Lucretio locus esse. Id recte observavit Glareanus, et jussit legi in Valerium, ut constat sibi narratio.

⁶⁶ Tam effuse vagandi] Aliquot scripti, tum Jac. Gronovio, tum nobis inspecti, habent evagandi.

⁶⁷ Servientem, quum sub regibus eius] Vox servientem glossama sapere

videtur. Certe sufficit alterum membrum, quum sub regibus esset.

⁶⁸ Itaque] Adeoque: et idcirco. Connectit hæc particula membrum cui præfigitur cum eo quod præcessit.

⁶⁹ Fortuna urbis] Quod status urbis obsessæ et ad summam inopiam redactæ hanc criminationem probabilem faceret.

⁷⁰ Quo temere] Scribam obruncat, in quem non consilio aut judicio, sed temerario fortunæ impulsu actus est.

U. C. 246. Videntem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens: *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere et pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, adcingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juvenis Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timeris. Uni tibi, et cum singulis res erit. Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret prope, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: En tibi, inquit, ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu vero abi, inquit, in te magis, quam in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum involatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævola a clade

71 * *Pati fortia*] Pati ea, quæ non possit tolerare, nisi fortis et constantis animi vir.

72 *Capite dimices tuo*] In periculum de vita tuta venias. Ac fortasse hic desit particula *de*. Dicunt enim Latini *de capite, de fortunis, de gloria, de salute dimicare*: nec ullum nobis succurrit exemplum suppressæ præpositionis in ejusmodi locutionibus.

73 *Ira infensus*] Magis placet *inensus*: quod præferunt duo ex Hearnii codicibus.

74 *Dextramque*] Operæ pretium est videre de hoc Mucii facto nobile Martialis epigramma, quod est 21. lib. I. Quanquam hæc lectori cordato mirabiliora profecto, quam veriora videbuntur. Et quidem de his ignibus,

injectaque in accensum foculum a Mucio dextra silet Dionysius.

75 * *Prope attonitus*] Attonitus, si vim verbi spectes, est is qui fulmine afflatus est, qui proinde corpore et animo immobilis stupet. Itaque significantior illa vox est, quam hæc nostra, quæ tamen ab ea originem ducit, *étonné*.

76 *Jure belli liberum*] Immensum ab iis, quæ in te mihi jure belli licent.

77 * *Ut cuique ceciderit primo*] Resecanda videtur vox *primo*: quæ et impedit sensum potius quam juvat, et huc potuit immigrare ex versu præcedenti, ubi reperitur *prima*.

78 *Scævola*] Quia amissa dextrâ manu, læva uti cogebatur, vocatus est Scævola. Scæva enim, seu scæ-

dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ⁷⁹ ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquinis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquinis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. ⁸⁰ De agro Veientibus restituendo inpetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci velent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, et agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dederunt, quæ postea sunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Et Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etrusco-Clælia. rum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clæliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse, et præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum. Utrumque constitit fides: et Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: et apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem ⁸¹ parte

U. C. 246.
A. C. 506.
Porsena de
pace agit.

¹ Et del. Gron. Crev.

vola is est qui sinistra manu, pro dextra, utitur: a Græco *Συμμιος*, sinister.

⁷⁹ *Utro*] Vid. not. 39. ad c. 5. l. I.

⁸⁰ *De agro*] Illum agrum Dionys. l. V. tradit vocitatum fuisse *Septem pagos*; quem, eodem et Plutarcho in Rom. testibus, Veientibus Romulus ademerat. Eum sibi, non Veientibus reddi postulat Porsena apud Dionysium. Quod quidem non abhorret a veritate, quum ipse Livius infra c. 15. nulla Veientium facta mentione, eum a Porsena restitutum Romanis narret.

⁸¹ *Parte obsidum se donare dicit*] Quota parte? Nempe dimidia. Ubi enim *pars et partes* ita in oratione ponuntur, ut certæ quædam et determinatæ portiones finiri videantur, nec tamen diserte explicetur quales illæ partes sint; tum intelligendæ sunt partes ejusmodi, quibus una si-

milis addita totum efficiat. Sic hoc loco dimidiam obsidum partem intelligimus, cui altera dimidia pars addita totum efficeret. Sic infra c. 41. ubi dicuntur *duæ agri partes* Hernicis *ademptæ*, intelligendæ sunt duæ tertiæ partes, quibus una adhuc tertiæ pars addita totum efficeret. Quo quidem in loco res manifestissima est, quum eodem capite objiciatur Cassio, qui *duas* illas agri partes Hernicis ademerat, quod *ius tertiæ agri partem* reddiderit. Quomodo hic vox *parte* absolute ponitur pro *dimidia parte*, sic et apud Ovid. l. V. *Metam.* v. 453. *Neque adhuc epota parte*. Jam Ceres aliquam partem biberat, ut ex contextu narrationis patet; at nondum dimidiam partem. Vide et epigr. Martialis, quod est 24. l. II. * Simile exemplum vid. infra VIII. 4.

U. C. 246. obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Pro-
 ductis omnibus, elegisse ⁸² *inpubes*^l dicitur: quod et virgi-
 nitati decorum, et consensu obsidum ipsorum ⁸³ probabile
 erat, eam aetatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxi-
 me opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani
 novam in femina virtutem novo genere honoris, statua
 equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo in-
 sidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectio[n]i ab urbe regis Etrus-
 ci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram
 aetatem inter cetera solle[m]nia manet ⁸⁴ bonis vendendis,
 bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris ne-
 cesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in
 pace; ⁸⁵ aut a ^l mitiore crevisse principio, quam hic præ se
 ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est
 ex iis, quæ traduntur, Porsenam discedentem^m ab Janicu-
 lo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus
 Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum
 urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo inmisso
 diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ adpellata,
 gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem
 fortunæ regiæ, quæ ne ⁸⁶ in potestatem quidem populi Ro-
 mani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in
 ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum
 filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Ari-
 cinos res necopinata perculerat. accessita deinde auxilia, et
 a Latinis populis et a Cumis, tantum spei fecere, ut acie
 decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato inpetu se
 intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos.
 Cumana cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere
 paululum; ⁸⁷ effuseque prælatos hostes conversis signis ab
 tergo adortæ sunt. Ita in medio, prope jam victores, cæsi
 Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius
 persugium erat, Romam inermes et fortuna et specie sup-
 pultum delati sunt. ibi benigne excepti divisique in hospi-

^l *Impubes* Gron. Crev.

^l a del. Eæd.

^m *descendentem* Eæd.

⁸² *Impubes*] Plurimi scripti, tum
innuvidiani, tum nostri, *impubes*. Gram-
 matici observant dici quoque *impubem*,
 ut *impuberem*.

⁸³ *Probabile*] Quod ipsi obsides non
 potuerant, quin probarent.

⁸⁴ *Mitio vendendis*] In sectioni-
 bus, quibus venderentur bona quæ es-
 sent publici juris, ut habet Plut. in
Percl.

⁸⁵ *Aut mitiore*] Aut ortam esse ac
 incrementum a mitiore principio, quam

præ se ferant hæc verba solennia, ex
 quibus bona Porsenæ hostiliter vendi
 videantur.

⁸⁶ *In potestatem esset*] Con-
 suetæ loquendi leges postulare videren-
 tur *in potestate*. * Neminem offendere
 debet hæc loquendi forma, quæ apud
 optimos scriptores usitata est. Vid.
 infra XXIV. 1.

⁸⁷ * *Effuse prælatos*] Effuso
 cursu prætervectos locum in quo Cu-
 mani subsederant.

tia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitem urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tusculum vicum* adpellarunt.

XV. ⁸⁸P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola^a consules facti. Eo anno postremum legati a Porsena de red- U. C. 247.
cundo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum respon- A. C. 505.
sum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi con-
festim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin
breuiter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo po-
tius delectos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Ro-
mæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus
rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi
solicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem
populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam fa-
ciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non
in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita indu-
xisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas pate-
facere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit
in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse
vellet Romam, ut patiatu liberam esse, orare. Rex, vere-
cundia victus, Quando id certum atque obstinatum est, in-
quit, neque ego obtundam sapius eadem nequidquam agendo:
nec Tarquinos spe auxilii, quod nullum in me est, frustra-
bor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio qua-
rant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis
facta amiciora adjecit. obsidum quod reliquum erat, reddi-
dit. agrum Veientem, foedere ad Janiculum icto ademtum,
restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum Tarquinius
ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Roma-
nis pax fida ita cum Porsena fuit. Tusculum
in exsiliu
abit.

XVI. ⁸⁹Consules ° M. Valerius, P. Postumius. Eo anno U. C. 249.
bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Ma- A. C. 503.
jore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, et ne
quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum
tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius U. C. 250.
quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter A. C. 502.
belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde
virium transtulit ad Romanos. namque Attus^p Clausus, cui Attus
postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auc- Clausus
Romam
transfugit.

^a add. tertium Gron. Crev.

^o add. deinde Eæd.

^p Atta Eæd.

⁸⁸ P. Lucretius] Dionysius et scrip-
tores fastorum Publicolæ tertium consu-
lali collegam adjungunt M. Horatium
iterum.

⁸⁹ Consules deinde] Omissum hic,
seu librariorum, seu fortasse Livii ipsius
incuria, par consulum: Sp. Lartius,
T. Herminius.

tor a ⁹⁰ turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ⁹¹ ab Regillo, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. ⁹² vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent⁹ agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein^r proelio, adfixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis; ut funeri sumtus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post proelium, quam in proelio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quam capti; et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, ⁹³ iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

Claudia tribus.
Atque Clausus inter Patres lectus.

P. Valerii mors.
U. C. 251.
A. C. 501.

Bellum cum Auruncis.

⁹ venerant Gron. Crev.

^r deinde Eæd.

⁹⁰ *Turbatoribus belli*] Insolens profecto ac paulo durior loquendi forma, quæ tamen fortasse non temere mutari debeat. *Turbatores belli* nimirum intelligi possunt ii, qui per turbas ac violentas actiones bellum concitant. * Placeret tamen magis legere, *ab hortatoribus belli*: uti apud Virgilium, *Hortator scelerum Eolides*; et apud Ovid. *Trist. IV. 2. 32. Hortator pugna consiliumque fuit.*

⁹¹ *Ab Regillo*] Jac. Gronovius ex vestigiis MSS. legi jubet *ab vico Regillo*. Vid. primam ejus dissertationem Epistolice ad calcem II. tomi Liviani in editione anni 1679.

⁹² *Vetus*] Hæc quidem possunt fortasse sic accipi, ut ii qui cum Atta Claudio Romam venerant, appellati fuerint *vetus Claudia tribus*, posteaquam accesserunt novi tribules: ita ut hæc appellatio non in totam tribum, sed in veterimam ejus partem caderet. Sed, si hæc mens Livii fuit, eam clarius expressam cuperentus. Verisimile est latere vitium in voce *vetus*. Fortasse Livius dederat, *ager*

que trans Anienem attributus. Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, (sic enim quatuor e scriptis nostris, non *venerant*) *appellata*. Nempe tribum Claudiam non existimandum est hoc statim tempore formatam fuisse. Nam et Dionys. l. V. eam lapsu temporis coaluisse tradit, et Livius ipse hoc idem infra c. 21. innuere videtur, Ibi enim videmus tribus unam et viginti eo anno factas. Quum autem ex quo tribus a Servio Tulio institutas et ordinatas memoravit, nullius novæ tribus, præterquam Claudiæ, nomen appellet, vix est ut aliter tribus unam et viginti factas esse intelligamus, quam adjecta tribu Claudiæ. Quod quidem eo verisimilius est, quod eo ipso anno Ap. Claudius consul erat, qui hunc nomini suo ac genti addere honorem voluisse merito videri potest.

⁹³ *Iram belli hostis abstinuit*] *Hostis* intelligendus est populus Romanus bellans cum Auruncis. Conjectura Lipaii. MSS. magno consensu

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius et Sp. Cassius, U. C. 262. Pometiam primo vi, deinde ⁹⁴vineis aliisque operibus, ob. A. C. 500. pugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati ⁹⁵excucurrissent[†], cæde incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ ⁹⁶relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ⁹⁷ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma inlata. et quum, vineis-refectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilominus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, ⁹⁸sub corona venierunt ⁹⁹co-

[†] excucurrissent Gron. Crev.

habent, teste Gronovio, *ira belli hostilis abstinuit*: unde ille efficit, *ira belli hostilia abstinuit*. Tres e nostris antiquissimi favent ei, quæ editos obtinebat ante Lipsium, lectioni *ira belli abstinuit*.

⁹⁴ *Vineis*] Vineæ erant machinæ lignis et cratibus contextæ, ac terra adoptæ, quæ subjectis rotulis impellebantur. Harum tecto muniti obidentes vel murorum fundamenta ferro subruébant, vel arietem mœnibus incubiebant. De vineis agit Lips. l. I. Poliorcet. dial. 7.

⁹⁵ *Excucurrissent*] Sorbonicus codex, ut et aliquot a Jac. Gronovio allegati, *excucurrissent*.

⁹⁶ *Relictus*] In castris ad Pometiam.

⁹⁷ *Ira majore belli*] Vox ultima abest ab uno e nostris codd. et ab Andree editione; nec sane necessaria est.

⁹⁸ *Sub corona*] Captivi coronati vendebantur. Vid. A. Gell. VII. 4.

⁹⁹ *Coloni alii*] Quum *Auruncius principibus* opponat *colonos alios* Livius, hoc videtur significare, Auruncos in numero colonorum fuisse: a quibus tamen diversos fuisse ostendit supra, dum c. præc. sic habet: *Pometia et Cora, coloniæ Latinæ, ad Auruncos defecere*. Sunt qui, ut sese hac difficultate expediant, has voces *coloni alii* detorqueant in hunc sensum: *alii*, nempe *coloni*: i. e. ipsi Pometini. Quod sane durum videtur;

nec prorsus admittendum. Omnino vix fieri potest, ut Livium negemus in hac belli Aurunci narratione parum fuisse diligentem. Postquam enim Pometiam ad Auruncos defecisse narravit, ita deinde semper de illa urbe loquitur, quasi non sociæ Auruncorum civitas, sed Aurunci nominis urbs atque Auruncorum gentis fuisset. Bellum enim Auruncum Pometiam compellitur. Ubi sermo est de eruptione in Romanos facta, Aurunci soli, nulli Pometinorum facta mentione, nominantur. Denique hic opponuntur Auruncis principibus coloni alii. Veniebat in mentem fieri fortasse potuisse ut, quum duplex Suessa sit, altera Volscorum, quæ et Pometia dicebatur, altera Auruncorum, nominis errore deceptus Livius id ad Suessam Pometiam retulerit; quod de Suessa Aurunca narratum a vetustioribus repererat. Hæc paulo audacior conjectura firmatur tamen ex eo quod, quum oppidum, quod hic a Romanis capitur, dirutum dicitur, infra capp. 22. et 25. septimo post anno Suessam Pometiam videamus non modo superstitem, sed iis et viribus, quæ morari exercitum victorem possint, et opibus, quæ direptæ egentem militem recrearent. Quæ de Pometia vi capta et diruta narrat hoc loco Livius, eadem fere Dionysius de Cameria, veteris Latii urbe: de bello cum Auruncis omnino silet. Fatendum est veterum illorum temporum histq-

loni alii; oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras gravior ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

U. C. 253.
A. C. 499.

Primus
dictator.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. ¹Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, ²dictatoris primum creandi mentio orta. ³sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium ⁴magistrum equitum, creatos invenio. ⁵Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui ⁶consularis erat, potius, quam M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus adpositum. ⁷qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam ⁸præferri secures viderunt, mag-

riam densis tenebris involutam esse.

*Hic aliquid peccavisse videtur, vel librarium manus, vel fortasse ipse Livius. Utut sit, *coloni* hic intelligendi sunt, ex iis quæ præcedunt, Pometini, quorum urbs colonia erat Latina.

1 *Supra belli Latini metum*] Libenter amplectimur certissimam Dujatii conjecturam, qui legendum censet, *belli Sabini*. Melius quoque nobis videretur, *super . . . metum*. Sic infra 27. *Super hæc timor incessit Sabini belli*: et c. 51. *Super bellum annoña premente*. †Vulgata quidem lectio stare posse non videtur. Triginta enim illi populi, qui conjurasse, Octavio Mamilio concitante, mox dicuntur, non alii sunt, quam Latini ipsi.

2 *Dictatoris*] Dictatoris summum belli ac pacis, ceterarumque rerum omnium imperium erat: ei dicto audientes esse omnes oportebat; nec ab eo, saltem primis hisce temporibus, licebat provocare. In sex menses creabatur: sed pauci dictatores hunc magistratum tamdiu retinuerunt.

3 *Sed nec quo anno*] Dionysius, l. V. primi dictatoris creationem rejicit in quartum abhinc annum, quo T. Lartius iterum consul fuit cum Q. Cloelio: eaque probabilior opinio est. Vide super totius hujus sexennii historia, et rerum per illud gestarum ordine, observationes doctissimi viri *De la Curne* in commentariis regis inscriptionum et litterarum Academiæ, tomo VIII.

4 *Magistrum equitum*] Dictator, qui alio nomine vocabatur *magister populi*, adsciscebatur sibi *magistrum equitum*, cui potestas in equites committeretur; sed ita tamen, ut ipse dictatoris imperio subjectus foret.

5 *Consulares legere*] Legere in dictatorem ac magistrum equitum viros consulares.

6 *Consularis erat*] Imo quum maxime consul.

7 *Qui si maxime*] Refer ad qui ad Patres Romanos eligentes dictatorem.

8 *Præferri secures*] Consulibus enim non præferrebantur in urbe secu-

nus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto U.C. 253.
parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari pot- A. C. 499.
estate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; ne-
que ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis
etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se
creatum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pace
mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veni-
am erroris hominibus adolescentibus darent, responsum;
*ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis
sererent.* actum tamen est de pace: inpetrataque foret,
si, quod inpensæ factum in bellum erat, præstare Sabini
(id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum
indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dig- U.C. 254.
num memoria actum. T. Æbutius deinde et C. Vetusius. A. C. 498.
His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præ-
neste ab Latinis ad Romanos descendit. nec ultra bellum
Latinum, ⁹ gliscens jam per aliquot annos, dilatatum. A. Bellum cum
Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis Latinis.
copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in U. C. 255.
agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. et, quia Tar- A. C. 497.
quinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri
ira non potuit, quin extemplo conflingerent. Ergo etiam Pugna ad
proslum ¹⁰ aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius Regillum
fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem ad- lacum.
fuere, sed, ¹¹ suismet ipsis corporibus dimicantes, miscuere
certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa' ex
acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit.
In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruen-
temque, ¹² Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate et
viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab
latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad al-
terum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mam-
milium inpetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum
ducem: ¹³ contra quem et ille concitat equum. tantaque
vis ¹⁴ infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio

¹ illac Gron. Crev.

res, ut observavimus in not. 40. ad c. 7.
supra.

⁹ * *Gliscens*] Quod occulte collectis
viribus pararetur.

¹⁰ * *Aliquanto*] Haud paulo. *Ali-
quantum* haberi debet tanquam ali-
quid medium inter *paulum* et *mul-
tum*.

¹¹ *Suismet ipsis corporibus*] Lega-
cum Gronovio *ipsi*. Sic enim semper
fere Lælius.

¹² *Tarquinius Superbus*] Dionysio
videtur merito parum verisimile, Tar-
quinius Superbum, tunc nonagenario
proximum, in illa acie fuisse.

¹³ *Contra quem*] Contra Æbutium
ipse quoque Mamilium equum concit-
tat.

¹⁴ *Infestis venientium hastis*] Qui-
dam scripti *invenientium*. Unde Gron-
ovius haud improbabiler conicit *in-
venientium*, *supple se*.

U. C. 255. trajectum sit, Manilio pectus percussum. Hunc quidem
 A. C. 497. in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; et, quia suos percussos videbat, accessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquini filius præerat. ea, quod majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere in vectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehit, suos percussos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat,¹⁵ dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, et restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prœlium iniit, integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscens, tanto vi majore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite,¹⁶ descendant ex equis, et pugnam capessant. Dicto parvare: desiliunt ex equis, provolant in primum, et pro¹⁷antesignanis parmas objiiciunt. Recipit extemplo ani-

¹⁵ quo Gron. Crev.

¹⁵ Dat signum] Per totam cohortem perferri hoc imperium suum jubet, ut . . . Vid. not. ad l. V. c. 36.

¹⁶ Descendant ex equis] Quid igitur tunc agebat equitatus Latinorum? Recte observat Clericus mirum videri debere, quod multis pugnis Livius fac-

titatum memorat, ut equites Romani descenderent ex equis: quasi hostilia, equitatus aut nullus esset, aut torpore quodam defixus.

¹⁷ Antesignanis] Antesignani ii sunt, qui ante signa in acie locantur. Probat Lipsius l. IV. de Milit. Rom.

num pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsus Latini, percussaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta et pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. U. C. 256. Consules Q. Clælius et ¹⁸T. Lartius. Inde A. Sempronius et M. Minucius. His consulibus ¹⁹ædes Saturno dedicata: ²⁰Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Virginius consules facti. ²¹Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules ²²secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes

* Equitibus Gron. Crev.

† possent Eæd.

Dial. 3. antesignanorum nomine intelligi totam primam aciem, sive Hastatos legionum: non quod ii ante omnia signa essent, siquidem sua habere; sed quia ante præcipua legionum signa, quæ longius ab hoste removebantur.

¹⁸ T. Lartius] Hic dictator hoc anno primus creatus fuit ex Dionysii sententia, ut jam annotavimus ad c. 18. supra.

¹⁹ Ædes Saturno] Legimus Saturni. Vid. infra not. ad l. V. c. 23. Hæc ædes fuit ærarium populi Romani, in quo tum pecunia, tum acta publica servabantur. † Eam describit Macrobius Saturn. l. I. c. 8.

²⁰ Saturnalia] Saturnalibus mos fuit crebra convivia agitare, et mittere sibi invicem quum alia munera, tum etiam cereos. Quin ipsi domini servis suos conviviis liberalibus et opiparis accipiebant, iisque ministrabant. Hæc fense celebrabantur a. d. XIV. Kal. Januar. ac primo uno die solvebantur. Augustus eas triduo servari iussit. Vid. Macrobius l. I. Saturn. capp.

7. et 10. et Lips. Saturn. l. I. capp. 3. et 4.

²¹ Hoc demum anno] Ita narrat Dionysius: atque hanc sententiam firmat ipse Livius infra, dum scribit anno sequenti Volscis bellum illatum, propterea quod auxilia comparaverant, quæ Latinis mitterent. Cujus injuriæ ultionem statim executos esse Romanos post pugnam ad Regillum lacum longe verisimilius est, quam in quintum post annum rejecisse; quod ex Livii narratione conficitur. Adde quod A. Postumius, tum quum a Livio memoratur creatus esse dictator, (supra c. 19.) nondum consul fuerat: quod repugnat legi de dictatore creando latæ, ipso teste Livio, supra c. 18. At hoc anno consul est, ac proinde dictator legi potest.

²² Secundum] Post: ut sensus sit, quosdam esse consules, quibus quinam successerint definiri non possit. Possis legere secundum quos, sive quosdam: ut incertum sit quinam præcesserint, quinam secuti fuerint.

E. C. 259. Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus²³ nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ²⁴ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Bellum cum
Volscis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; et maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum adsumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades²⁵ Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent, et de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores²⁶ in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servie-

²³ Nimis luxuriosa] Non satis moderate.

²⁴ Tribus una et viginti factæ] Adhibe, ut videtur, tribu Claudia. Vid. not. 32. ad l. 43. et not. 92. ad l. 16. supra. Illud hic, quemadmodum et in epistolis, legebatur una et triginta. Ead. Dionysius l. VII. in judicio Constanti, quod paulo post hæc tempore factum est, unam et viginti tantum tribus memorat. Et ex Livianæ historiæ variis locis, nempe VI. h. VII. 16. VIII. 17. IX. 20. X. 9. et Epit. l. XIX. diem quatuordecim dies temporibus tribus adhibere. Ita ut, si nunc triginta et una essent, eorum universarum

numerus ad quinque et quadraginta excessisset, quum tamen apud omnes constet quinque tantum et triginta tribus Romanas fuisse. Denique Sigonius in suis libris legisse se testatur, una et viginti: quod et nos reperimus in antiquissimo e nostris. Merito igitur ille hunc numerum reposuit.

²⁵ Latinos . . . ne ab legatis quidem violandis abstinuit] Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

²⁶ In ingenti gloria esse] Scripti quidam et Campanus, ignorant præpositionem.

rant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate U. C. 266. sua. inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice A. C. 493: privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctus fuit.

XXIII. Sed et bellum Volscum iminebat, et civitas, Turbæ ob-
secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagra-
bat odio, maxime propter ²⁷nexos ob æs alienum. Fremebant, se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse; tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse. invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ²⁸ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, Sabino bello, ait, se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatam usuris, primo se agro paterno avitque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum et carnicinam esse. Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. ²⁹Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni prope consules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se me-

27 Nexos] Nexi erant ii, qui quum creditoribus suis satisfacere non possent, iis addicebantur, et in vinculis, hand secus ac servi, habebantur.

28 Ordines duxisse] Centurionem fuisse. Ordo erat altera pars manipuli: dux ordinis, centurio. Vid. infra VIII. 8.

29 Nexu vincti solutique] Et ii qui

quum maxime in vinculis apud creditores erant; et ii qui, quum olim nexi fuissent, dissoluto ære alieno liberati fuerant. Sigonius, cui adstipulantur duo ex MSS. Hearnii, legendum censet: nexi, vincti solutique: id est, nexi, alii cum vinculis ipsis, alii soluti, sine vinculis, se in publicum proripiunt.

U. C. 259. ritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam,
 A. C. 492. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quidquam³⁰ per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; et, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, et consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum. quum incerti, morando an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia,³¹ non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volscos infesto exercitu ad urbem obpugnandam venire.* quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exsultare gaudio plebes; *ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos.* alius alium confirmare,³² ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia, mœsta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi³³ de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quidquam:

Metu hostis compositæ.

30 *Per infrequentiam . . . senatus*] Ut senatusconsultum rite fieret, certum quemdam senatorum numerum adesse oportebat: qui quidem pro diversis reipublicæ temporibus diversus fuit; major nimirum, prout crescebat senatorum universorum numerus.

31 *Non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem*] Non modo non conveniebat inter Patres, sed ne inter consules quidem. Ubi in altero membro reperitur *ne . . . quidem*, in priore

post *non modo* intelligendum est *non*. Vid. supra I. 40. et infra IV. 3. V. 42. IX. 19.

32 * *Ne nomina darent*] Ne, citati ad sumendam militiam, responderent, aut nomina sua inscribenda præberent; sed militiam detrectarent.

33 *De maxima quidem*] De plebe, quæ maxima quidem esset pars civitatis, sed tamen pars tantum, non toto civitas.

nec, ³⁴ si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi U. C. 259.
mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; ³⁵ ne- A. C. 498.
que Patribus satis decorum, per metum potius, quam post-
modo voluntate, adflictis civium suorum fortunis consuluisse. ³⁶ Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit,
Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneat, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas ferret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet: ³⁷ liberos nepotesve ejus moraretur. Hoc proposito edicto, et, qui aderant, nexi profiteri extemplo nomina; et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditorum non esset; concursus in forum, ³⁸ ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volscis bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus, signo dato: concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul; quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis adparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ^{sci.} ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus

34 Si sit laxamenti aliquid] Si hostis non tantopere urgeat.

35 Neque Patribus] Hic requiri videtur particula aut, potius quam neque.

36 Concioni deinde] Ea, quæ in concione dixerat, comprobavit, et ejusmodi esse ostendit, quibus fides haberi posset, edicto.

37 Liberos nepotesve ejus moraretur.] Liberi erant in potestate patris, qui eos poterat vendere, qui in eos jus vitæ necisque habebat. Itaque tanquam res patris, haud aliter fere quam servi, habebantur. Nihil mirum

igitur eos a patre pignori opponi, a creditoribus retineri potuisse, donec debitum solveretur. Idem jus fuit avi paterni in nepotes et filio. Hic igitur vetat Servilius retineri in vinculis cujusquam civis Romani liberos nepotesve, qui ob æs alienum patrum aut avitum nexi essent.

38 Ut sacramento dicerent] Ut sacramento militari se obligarent. Sacramentum illud solenne sic conceptum erat, ut jurarent se jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. Vid. infra III. 20. XXII. 38.

U. C. 259. *egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum* ³⁹ *Romam reducit. decedentem Romam Ecetrano-*
 A. C. 493. *rum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus.*

Tumultus Sabinus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: ⁴⁰ tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec adveniēti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ

Bellum cum Auruncis.

quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volscro agro, bellum indicentes. Cum legati simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infestogramine itur: nec procul inde cum Auruncis signa conlata, prælioque uno debellatum est.

Turbæ ob nexos re-
crudescunt.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat: quum Appius, et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam adpellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut ² referret ad senatum, aut ³ ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogeabat. adeo in alteram caussam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem

² aut—aut del. Gron. Crev.

39* *Romam reducit, decedentem Romam*] Inutiliter hic et parum concinne iteratur vox *Romam*. Ea posteriore loco deleri potest.

40 *Tumultus . . verius, quam bellum*] Hic *tumultus* levius est, quam

bellum. At longe alia vis hujus vocis est, ubi de Gallico tumultu agitur, aut *decretus tumultus* dicitur. Hoc fusius explicabimus in not. ad c. 9. l. VII.

et ⁴¹ ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique adparuit, U. C. 259.
⁴² æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus incide. A. C. 483.
 rat, uter ⁴³ dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad
 populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data es-
 set, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere,
⁴⁴ sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedica-
 tionem ædis dat M. Lætorio, ⁴⁵ primi pili centurioni: quod
 facile adpareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio al-
 tior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum igno-
 miniam. Sævire inde ⁴⁶ utique consulum alter Patresque.
 sed plebi creverant animi; et longe alia, quam primo insti-
 tuerant, via grassabantur. Desperato enim consulum sena-
 tusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undi-
 que convolabant. neque decretum exaudiri consulibus præ-
 strepitu et clamore poterat: neque, quum decresset,
 quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis
 et periculum ⁴⁷ libertatis, quum in conspectu consulibus
 singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus
 verterant*. Super hæc timor incessit Sabini belli; de-
 lectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, et
 insectante ⁴⁸ ambitionem collegæ; qui populari silentio
 rempublicam proderet, et ad id, quod de credita pecunia jus
 non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus-
 consulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempubli-
 cam, neque projectum consulare imperium. Se unum et suæ et
 Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret ⁴⁹ quo-

* verterat Gron. Crev.

41 * *Ambitiosum*] Aucupandi favoris popularis cupidum.

42 * *Æquasse eum*] Eum non minus inivisum esse populo, quam Appium.

43 *Dedicaret Mercurii ædem*] Hujus dedicationis mentio jam facta est supra c. 21. sed hic nempe fusius narratur id, quod illic uno tantum verbo indicatum fuerat.

44 *Solennia pro pontifice . . . suscipere*] Celebrare, præsentem et præsentem pontifice, quædam sacra auspicandæ huic collegii mercatorum institutioni. Nempe pro pontifice hic sumitur, quemadmodum fere apud Gell. XV. 47. pro collegio. Ita censet Bonnius, Exercit. Hist. de pontif. max. c. 4.

45 *Primpili centurioni*] Primpili centurio erat centurio primi Triariorum ordinis, adeoque primus totius legionis centurio. Hujus magna erat dignatio. Consilii particeps erat. Aquilæ erat præpositus. Dicebatur

primipili centurio, quasi centurio primi ordinis Pilanorum. Triarii enim, quia antiquitus proprium ipsorum telum pilum erat, Pilani vocabantur, teste Varr. l. 4. de lingua Lat. Vid. infra VIII. 8. Observatum est a Lipsio hanc vetustissimam esse hujus ordinis mentionem. Vid. Lips. de Milit. Rom. l. II. dial. 8.

46 * *Utiq; consulum alter*] Maxime consulum alter, nempe Appius: nam Servilius mollius contumeliam ferebat.

47 * *Libertatis*] Hæc vox videtur ressecanda. † Testatur Gronovius abesse a membranis Florentinis hanc vocem. Ac sane ea sublata sensus est commodior.

48 * *Ambitionem*] Nimum indulgentem populo molliem.

49 *Quotidiana multitudo*] Multitudo solita, quæ quotidie concurrere solebat. Nisi satius fuerit, mutato duarum vocum ordine, legere multitudo quotidiana licentia accensa: ita

U. C. 269. tidiana multitudo licentia accensa, adripi unum insignem
 A. C. 493. duces seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam trahe-
 retur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia
 non dubium erat populi iudicium, nisi ægre victa pertina-
 cia foret, consilio magis et auctoritate principum, quam po-
 puli clamore.⁵⁰ adeo supererant animi ad sustinendam in-
 vidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus mo-
 do apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione oc-
 cultisque conloquiis. Tandem invisi plebi consules magis-
 tratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gra-
 tus.

U. C. 260. XXVIII. A. Virginius inde et T. Vetusius consulatum
 A. C. 492. ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules
 esset. cœtus nocturnos,⁵¹ pars.^b Esquiliis, pars in Aventino,
 facere; ⁵² ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia
 temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat,
 perniciosam, ⁵³ ad Patres deferunt: sed delatam consulere
 ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamori-
 bus undique et indignatione Patrum, si, quod imperio con-
 sulari ⁵⁴ exsequendum esset, invidiam ejus consules ad sena-
 tum rejicerent. *Profecto si essent in republica magistratus,
 nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc
 in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in
 Aventino fiant concilia) dispersam et dissipatam esse rempub-
 licam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quam con-
 sulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussu-
 rum illos cœtus fuisse. Conrepti consules quum, quid ergo se
 facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quam Patri-
 bus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delec-
 tum quam acerrimum habeant. ⁵⁵ otio lascivire plebem.
 Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant no-
 minatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet,
 circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultra
 decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, ⁵⁶ ni
 præstaretur fides publica, libertatem unicuique prius reddendam**

^b add. in Gron. Crev.

ut ⁵⁰ quotidiana jungatur cum licen-
 tia.

⁵⁰ * Adeo supererant animi] Adeo
 plus etiam illi viro, quam satis esset,
 animorum erat ad resistendum odii
 popularibus.

⁵¹ Pars in Esquiliis] Plurimi ex
 Gronovianis MSS. quinque e nostris,
 Andreas, et Campanus, omittunt ⁵² in.

⁵² * Ne in foro subitis trepidaret
 consiliis] Ne trepidaret incerta in fo-
 ro, si subito et in re præsentis capien-

da consilia essent.

⁵³ Ad Patres deferunt] Andreas
 habeat referunt: quod hac in re solen-
 ne ac proprium est verbum. Id si
 admittatur hoc loco, opus erit mox
 legi: sed relatum.

⁵⁴ * Exsequendum] Vindicandum.

⁵⁵ * Otio lascivire] Licentia ex otio
 collecta ferocire.

⁵⁶ * Ni præstaretur fides publica]
 Ni id quod fide publica promissum
 erat, re et effectu exhiberetur.

esse, quam arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent. Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: et adparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope convolaverè minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum^d jubentes, et depocere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. ⁵⁷Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negatis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamur, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, ad stat nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placeat, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari nominatum unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quasi stare tacitis, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quò repulso, tum vero indignum fucinus esse clamitantes, qui Patrum consiliis aderant, devolant ad tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, ⁵⁸nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres inpetus esset, consulum intercursum rixam sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consultitur, ⁵⁹questionem postulantis iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententis magis, quam clamore et strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihil plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cepit. Tres fuere sententiæ: P. Virginius ⁶⁰rem non vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: ⁶¹nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius, et natura inmitis, et efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseris, ait, sed licentia, tantum concipi-*

^c prope Gron. Crav.
Ead.

^d consulatu Ead.

^e Lurgius sic et in seq.

Varia sententiæ in senatu.

⁵⁷ Utraque re] Et senatus et plebis pertinacia.

⁵⁸ Nihil aliud quam] Tantummodo.

⁵⁹ Questionem postulantis] Postulantibus ut inquireretur in auctores injuriæ.

⁶⁰ Rem non vulgabat] Nolebat omnibus indulgeri.

⁶¹ Nec sisti posse] Nec posse rem sustineri, inhiberi, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio locutio.

U. C. 360. *tum turbatum; et ⁶² lascivire magis plebem, quam scire. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum, inquit, dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitæque sua penes unum illum esse, cujus majestatem ⁶³ violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Lartique exemplo haud salubres; utique Lartii ⁶⁴ putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret, medium maxime et ⁶⁵ moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper obfecere publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur, quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus et senioribus Patria, ⁶⁶ ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur in-

M. Valerius
dictator.

genio. M. Valerium dictatorem, Volsci filium, creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consilia edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. ⁶⁷Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent.

Bellum cum
Æquis, Latinorum
causa.

^f violavit Crev.

⁶² Lascivire] Licentia ex otio collecta ferocire.

⁶³ Violavit] Codex e biblioth. Victor. et Campani editio violaverit: unus e regis codd. a secunda manu violavit: idque verum visum est. Vulgo violavit: quod minus proprium erat, quum in hoc loco non de re jam facta agatur, sed indicetur, quid, si illa ponatur facta, secuturum sit.

⁶⁴ Putabant sententiam] Recte judicat post Gebhardum Gruterumque Gronovius hæc verba delenda esse, tanquam glossema temere inventum. Utique, id est, præcipue Lartii sententia videbatur exemplo haud salubris, * quæ omnino fidem ex societate

humana tolleret, liberando debitores omnes a necessitate solvendi ea, quæ mutua acceperant.

⁶⁵ Moderatum utroque] Ex utroque, Appii nempe et Lartii, consilio temperatum: quod et fidei, et humanitati consuleret.

⁶⁶ Ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio] Ut imperium suo ingenio, id est, vi sua, natura sua, vehemens, permitteretur mansueto ingenio, id est, viro mansueti ingenii.

⁶⁷ * Quantus nunquam ante exercitus] Legiones decem effectæ, qui exercitus major erat, quam unquam antea scriptus fuisset.

Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati re- U. C. 400.
tractare arma. Vetusius consul missus est. is finis popula- A. C. 401.
tionibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis,
quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur.
Alter consul, in Volscos profectus, ne et ipse tereret tem- Bellum cum
pus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius Volscis.
castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra
campo, ante suum quisque vallum, infestis signis consti-
tere. multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque
effusi et contemtim pugnam iniere. Consul Romanus
nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis
pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum
coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu et clamore
fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis,
postquam inpressionem sensere ex adverso factam, et ante
oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias inci-
dissent, turbati vertunt terga; et ne ad fugam quidem satis
virium fuit, quia cursu in proelium lerant. Romani contra,
quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus,
facile adepti fessos, et castra inpetu ceperunt, et, castris
exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores
cum victis in urbem inrupere. ⁶⁶ plusque ibi sanguinis, pro-
miscua omnium generum caede, quam in ipsa dimicatione,
factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem vene-
runt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, Bellum cum
ubi longe plurimum belli fuerat, ⁶⁶ fundit, fugatque, exiitque Sabinis.
castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium
aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte in-
trorsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit.
eodem inpetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam
ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit.
dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores
locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in
eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager adem-
tus: Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum
Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule,
quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, ex-
trahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent

⁶⁶ * Plus . . . sanguinis . . . factum]
Plus sanguinis fusum, plus caedis fac-
tum. Vid. infra not. ad XXXV. 51.

⁶⁹ Fundit fugatque exiitque cas-
tris] Plerique scripti non agnoscunt
particulam que ante castris. Unus e
notris, quomodo voluit Gronovius, et

exiit castris. Atque id lenius ad au-
res accidit, quam vulgatum.

⁷⁰ Aciem, qua . . . parum apte . . .
aciem firmaverant] Recte hunc locum
emendare videtur Gronovius. Aciem
quam . . . parum apte introrsum ordi-
nibus firmaverant.

U. C. 360.

A. C. 492.

Æqui victi.

Turbæ do-
mesticæ.

in urbem, magistratū abiret, irrisuque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ augustissimis tenuerant locis, in ⁷¹adversas valles desilire: ⁷² ubi satis prædæ, et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat, tanta quum gratia, tum arte præparaverant feneratorum, quæ non modo plebem, sed ipsam etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium ⁷³ actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid ⁷⁴ nexis fieri placeret, quas quum rejecta relatio esset, *Nam placeo, inquit, concordia auctor, aptabitis, ⁷⁵ me Dius fidius, prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me adinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordia intestina, bellum externum fecerit, ut hæc magistratu egeret, respublica. Pax foris parva est, domi impeditur, privatus potius, quam dictator, seditioni interera* ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit enarra plebi, suam vicem indignantem magistratū abiret, itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres ⁷⁶ incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent, itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere, quo facto maturata est seditio. Et prius agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere reli-

‡ add. de Gron. Crev.

⁷¹ *Adversus*] Lege cum eodem *aver-*
sus.

⁷² *Ubi*] Merito observat Tan. Faber hic videri legendum *ibi*.

⁷³ *Actionum*] Hoc nomine designatur quicquid agit magistratus, sive apud senatum, sive apud populum; quicquid vel Patribus decernendum, vel populo sciendum proponit. Vult Livius hoc loco, dictatorem, antequam ulla alia de re ageret in senatu, retulisse, sive jussisse Patres deliberare de fide victori populo præstanda.

⁷⁴ *Medius Fidius*] Formula jurandi: ita *me* juret *deus Fidius*. Eodem sensu Plant. *Asin. Act. I. Sc. I. Per deum Fidium*. *Dius* est, Festo interprete, *ab Jove genus ducentis*. *Fidius*, qui fidei præest, auctore Dionys. qui l. II. p. 113. et l. IV. p. 257. Sancum Græcos reddit *Πίσκος Δίος*. Sancus autem idem est, qui *Fidius*, teste Ovid. *VL. Faust. v. 213*. Vid. not. ad c. 20. l. VIII. infra.

⁷⁵ *Incessit*] Vid. not. 28. ad c. 66. l. I.

gionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum U. C. 290, in ⁷⁶ Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem, ^{A. C. 487,} est^b) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, ^{Secessio} quam, ^{plebis in} cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem ^{Sacrum} factam esse. Ibi sine ullo duce vallo fossaque communis ^{montem.} castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent. quam dira autem tranquillam, quae secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per aequa, per iniqua, reconciliandam civitati esse. ⁷⁷ Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum et, quod ⁷⁸ inde oriundus erat, plebi carum. Is, intronissus in castra, prisco illo dicendi et horrido modo, nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consensiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quam dantis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

^b Signa parenthes. et voc. est del. Eaed.

⁷⁶ Sacrum montem]. Ex eo ipso facto sic cognominatum, quia eum locum in quo consererat plebs, quum rediret in urbem, consecravit: (vid. Dion. l. VI.) vel quia in eo condita sacra lex, de qua infra c. 33.

⁷⁷ Placuit] Hujus secessionis historiam nimis profecto in arctum contraxit noster. Eam fuse et fortasse prolixè persecutus est Dionysius lib. VI. Ex eo discimus rem ultra trium mansium spatium extractam: secessionem quippe factam ante Kal. Septembres; plebem autem non rediisse, nisi a. d. IV. Idas Decembres: initio nimis fuisse a senatu oratores, qui impunitatem plebi offerrent, eosque

rejectos fuisse: deinde, quum novi consules Post. Cominius et Sp. Cassius magistratum inissent, post varias in senatu altercationes, tandem convenisse ut decem legati mitterentur ad plebem cum amplissima potestate: in iis fuisse Agrippam Menenium.

⁷⁸ Inde] Nimirum ex plebe. Atqui tamen consulatum gesserat: (supra c. 16.) unde certo colligitur eum patricium fuisse. Solls enim tum patriciis patebat consulatus. At recte observat Dujatius eum potuisse ex eorum esse numero, quos ex equestri gradu in senatum Brutus allegisse dicitur initio hujus libri.

U. C. 260.
A. C. 492,7
Plebs re-
ducta.

Tribuni
Pl. creati.

Volsci
victi.

C. Marcii
opera Co-
rioli capti.

XXXIII. Agi deinde de concordia ceptum, ⁷⁹ conces-
sumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sa-
cro sancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; nevé
cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita ⁸⁰ tribuni
plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. hi tres colle-
gas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis aucto-
rem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. ⁸¹ Sunt, qui
duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant,
ibique sacram legem latam. Per secessionem plebis Sp.
Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. his
consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id ferien-
dum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum
missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppi-
dum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde ⁸² Polus-
cam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Co-
riolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Mar-
cius, adolescens et consilio et manu promptus, cui cognomen
postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum,

⁷⁹ *Concessumque in conditiones]* De
meris, quorum causa fons fuit et origo
hujus seditionis, silet Livius. At apud
Dion. invenimus has plebi a Menenio
propositas fuisse conditiones, ut qui
solvendo non essent, iis omnibus res
alienum remitteretur: qui aut jam
creditoribus addicti, aut, elapso solu-
tionis die, ex legis vi addicendi fo-
rent, ii essent liberi: in futurum, de
communis plebis et Patrum sententia
statueretur quid sanciri opus esset.
Nihil tamen novum videtur sancitum
fuisse, scilicet quia tribunicia potestas
plebi concessa satis validum muni-
mentum visa est adversus injurias fœ-
deratorum.

⁸⁰ *Tribuni plebei creati duo]* Quin-
que a populo curiatis comitiis creatos
fuisse tribunos plebis tradit Dion.
Primo loco ponit (qua quidem in parte
ceteri omnes, præter nostrum, cum eo
consentiunt) L. Junium quemdam,
qui cognominari volebat Brutus, cu-
jusque maxime consilio plebs in com-
ponenda cum Patribus pace usa erat,
et C. Sicinium secessionis auctorem.
His adjungit C. et P. Licinius, et Sp.
Icilium Rugam. Tribuni autem ple-
bei inde nomen traxerunt, teste Varr.
l. IV. de ling. Lat. quod ex tribunis
militum facti essent. ⁸⁰ Tribuni autem
militum ab antiquis tribubus Ram-
nesium, Titiensium, Lucerum, qui-
bus terni præfiebantur in bello, dicti
fuerant.

⁸¹ *Sunt qui . . . dicant ibi . . . sacra-*

tam legem latam] *Sacrata leges sunt,*
inquit Festus, *quibus sancitum est, qui*
quid adversus eas fecerit, sacer alieni
deorum sit cum familia pecuniisque.
Itaque non sola lex de tribunis plebis
sacrata fuit. Aliarum quoque sacra-
tarum legum mentio identidem apud
Livium occurrit, ut III. 32. et VII.
41. Imo et apud alios populos sacra-
tæ leges latæ reperiuntur, puta Æ-
quos et Volscos, teste Livio IV. 26.
Lex tamen de tribunis, quia sacrata-
rum omnium legum celeberrima, et
populo carissima fuit, *lex sacrata sæpe*
ææ' ἕρχεσθαι dicitur. Porro dubitari
non potest, quin hæc sacrata lex hoc
tempore lata sit. Sed illud inter scrip-
tores fortasse ambigebatur, utrum in
ipso Sacro monte, an in urbe post
reditum plebis lata fuisset. Eam au-
tem hoc modo recitat Dionysius: *Tri-*
ibunum nemo in ordinem redigito, ne-
que invitum quidquam facere cogito,
nec verberato, nec alium verberare ju-
beo; nec occidito, nec occidi jubeto. Si
quis contra fecerit, sacer esto, et dapa-
ejus Cereri sacra munto: et qui eum
occiderit, purus a cædo esto. Hæc
legem omnes juraverunt sequi et pos-
teros in sempiternum observaturos.
Præter tribunos, duos quoque tum
ædiles plebis, concedentibus Patribus,
creaverunt, qui tribunorum administri
et adjutores essent. Dion. l. VI.

⁸² *Poluscam item]* Sic recte Si-
gonius. Antea proximus *Mucanitem*.
Polusca rursus appellatur infra c. 30.

Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos U. C. 363, habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis A. C. 401. belli, Volsæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo inpetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit: cædeque⁸³ in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injectit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu,⁸⁴ ad terrorem, ut solet, primo ortu et Romanis auxit animum, et turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum, tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna senæ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat¹ ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Agr. Mens. Menenius moritur, vir⁸⁵ omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordie civium, legato Patrum ad plebem, reductoris plebis Romanæ in urbem sumtus funeri defuit. extulit eum plebs⁸⁶ sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganus, P. Minucius U. C. 363. facti. Eo anno, quum et foris quieta omnia a bello essent, A. C. 400. et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primum annonæ,⁸⁷ ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde,⁸⁸ qualis clausis solet. T. Geganio, P. Minucio, Caritas ventumque ad interitum servitorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed⁸⁹ quæ-

¹ afuerat Gron. Crev.

⁸³ In proxima urbis] In loca urbis quæ portæ proxima erant. Duo e nostris MSS. addunt, sed a secunda manu, parte. Utatur cui placuerit. Quidam e Gronovianis codd. habent in proxima urbe. Inde Jac. Gronovius efficit in prima urbe, id est, in prima urbis parte.

⁸⁴ Ad terrorem, ut solet, primo ortu] Rhenanus primo ortu exponit statim. Sed haud paulo melius videretur quod suggerit Gronovius, ad terrorem . . . primum ortus. Certe ortus extat in Campani editione, et a secunda manu in duobus regiis codd. vel optima.

⁸⁵ Omni vita] Aliquot scripti a Jac. Gronovio allegati, et omnes nostri

habent omnium vita: ut videatur legendum esse omni in vita.

⁸⁶ Sextantibus] Sextans est sexta pars assis Romani.

⁸⁷ Ex incultis per secessionem plebis agris] Nempe secessio illa ultra trium mensium spatium extracta erat, idque ipso sementis tempore. Plebs enim secessit ante Kalendas Septembres, nec rediit in urbem, nisi a. d. IV. Idus Decembres.

⁸⁸ Qualis clausis solet] Non minus sæva, quam quæ solet clausam et obsessam urbem fatigare.

⁸⁹ Quæsitum in Sicilia] Plerique scripti in Sicilia. Bene. Sed vox quæsitum vacare videtur.

U. C. 262.
A. C. 489.

situ in Siciliam quoque adeo finitimorum odia longin-
quis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum
coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodem⁹⁰
tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis
Pomptinoque ne etiam quidem potuit: periculum quoque ab
inpetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frum-
entum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodum
bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos,
jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade
conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remississet, terro-
re aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colono-
rum Romani, et⁹¹ Norbæ in montes novam coloniam, quæ
U. C. 263. arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde et
A. C. 489. A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia
M. Minucio advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi
II. A. Sempronio II. venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique
Cons. jura, quæ extorta secessionem ac vi Patribus essent: in primis
Marcius Coriolanus, hostis tribunicis potestatis, *Si annonam,*
inquit, veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus.
Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potestem⁹² videam,
sub jugum missus, tanquam a latronibus redemptus? Eganè
has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium
regem qui non⁹³ tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet
plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant
frumenta ex agris nostris, quemadmodum⁹⁴ tertio anno
*rapuerunt.*⁹⁵ *Utantur⁹⁶ annona, quam furore suo fecerunt. Audea*
dicere, hoc malo damitos ipsos potius cultores agrorum fore,
*quam ut armati per secessionem coli prohibeant.*⁹⁶ *Haud tam*
facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror
fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, et tribuniciam

⁹⁰ Sicilia Gron. Crev. ⁹¹ add. *pollentemque Eed.* ⁹² *Fruantur, utantur Gron.*

⁹⁰ Qui hæres erat] Quo jure hæres Tarquiniorum esset Aristodemus, non liquet. Aliter rem narrat Dionys. quem vide I. VII.

⁹¹ Norbæ in montes . . . miserunt] Reponendum videtur *Norbam*. Nisi forte quis mavult hoc modo supplere: *Miserunt coloniam in montes, quæ colonia esset Norbæ.*

⁹² Sub jugum missus] Non minus contumeliose habitus, quam ii qui victi bello sub jugum ab hostibus mittuntur: quo de more vid. infra III. 28. *Tanquam a latronibus redemptus.* Coactus me redimere quovis pretio a ducibus plebis, perinde ac si in latronum manus incidissem.

⁹³ Tulerim] Hæc dicit Marcus, non ex sua persona, sed cujusvis senatoris, aut si mavis, sehatus universi.

⁹⁴ Tertio anno] Tertio ante anno.

⁹⁵ Utantur annona quam] Utantur annona arcta et dura, qualem ipsi sibi fecerunt per seditionis furorem, incultos relinquendo agros. Ante primum verbum inseruerat Rhenanus *fruantur*. Sed illud additamentum ignorant omnes scripti Gronovio inspecti, quinque e nostris, Campanus, Andreas, et omnes veteres editi. Itaque delendum duximus, ut Clericus jam fecerat.

⁹⁶ Haud tam facile] Potuisse arbitror fieri, (utrum fieri debuerit, haud facile dictu est) ut Patres et a tribunitia potestate, et ab omnibus legibus quas invitati sibi imponi tulerant in Sacro monte, sese liberarent, si hanc conditionem exegissent pro laxando annone pretio.

potestatem, et opus invidiis jura inposita Patres demerent U. C. 263; sibi. A. C. 460.

XXXV. Et senatus nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit. *Rame se jam, sicut hostes, pati; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ solâ alimenta ex insperata fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio victi dedantur tribuni,*⁹⁷ nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. *Iam sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curiâ inpetus factus esset, ni per- C. Marcius opportune tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa, se accusatus. judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut⁹⁸ unius pœna defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen⁹⁹ adversa invidia, ¹ usique sunt, quæ suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem ex-
pocentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. ² Damnatu absens in Damnatu in Volscos exsulatum abiit, munitans patriæ, hostilesque jam in Volscos exsulatum abibat. tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crescentesque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attu Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus, ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimulet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, ple-

97. Nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat] Nisi satisfiat odio ejus in plebem, speriendo verberibus in terga civium. Hoc ideo dicunt plebei, quia tribunorum erat prohibere ne consules injuria et pro libidine virgâ animadverterent in cives; et multa quoque coercere, aut ad populi judicium adducere creditores qui in nexu atrociter æverent.

98. Unius pena defungendum] Unco ad pœnam tradito, totus ordo periculo imminente eximendus.

99. Adversa invidia] Quamvis illis adversaretur, quamvis luctandum illis esset adversus odium publicum, quo flagrabat quisquis Coriolanum defenderet.

1. Usique sunt] Elegantiùs videtur: nisi que sunt: ut infra c. 50. nisi

corporibus armisque.

2. Damnatu absens] Præsentem fuisse tradunt Dion. l. VII. et Plut. in Coriol. Ceterum multa apud eodem scriptores circa damnationem Coriolani gesta reperies, quæ suo more omisit Livius. Eos vide locis citatis. Hoc unum annotabimus, tum primum habitæ fuisse comitiæ tributa, in quibus populus per tribus suas descriptus suffragium ferret. Quod quidem ut fieret ideo anniis sunt tribuni, quia centuriatis comitiis, quæ Patres postulabant, vis omnis penes primos erat; non item tributa, ubi nulla census, sed locorum regionumque quibus quisque habitaret, ratio habebatur. De comitiis tributa vid. not. 1. ad c. 56. infra.

U. C. 203.
A. C. 489.

bem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arina caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleta jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. ³Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis mane servum quidam paterfamilie, ⁴nondum commisso spectaculo, ⁵sub furca cæsum medio egerat circo. coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multo post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsaltatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulis nunciaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratum ⁶timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinae cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis observata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulis.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est ⁷debilitate subita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, et obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes ⁸representatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus,

Ingratus
Jovi præ-
saltator.

³ Ludi . . . Magni] Vid. supra l. 35.

⁴ * Nondum commisso spectaculo] Nondum coepto spectaculo. Verbum committi proprium et solenne in hac re est, quia nimirum in spectaculis committuntur inter se certaturi; eadem prorsus ratione qua dicitur committi prælium.

⁵ Sub furca] Furca duplex fuit: alia, quam gestare tantummodo jubebantur servi nequam ignominie causa, et per omnem viciniam circumferre, ut omnibus eorum improbitas notesceret. Inde, ut docet Plut. in Coriol. *furciferi* appellatio in improbum mancipium. Alia furca instrumentum fuit supplicii, aliquando capitalis. Ei inserebatur nudi hominis cervix: deinde duo ejus rami videntur demissi fuisse per humeros versus pectus secundum brachiorum longitudinem, quæ expansa

utrinque ad furcæ cornua alligabantur. Hanc fuisse furcæ formam et usum suadere videntur ea quæ hoc ipso loco Dionysius habet, collata cum 49. c. Neronis apud Suet. Vide totam rem fuse tractatam a Lipsio, l. III. de Cruce.

⁶ Timorem vicit, ne] Vicit timorem irarum cœlestium, verente Atinio ne abiret pro ludibrio, tanquam ludibrium, in ora hominum, id est, ne in sermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

⁷ * Debilitate] Paralysis. Infra Atinius dicitur captus omnibus membris.

⁸ * Representatas] Statim et in præsentem exhibitas et ad effectum perductas. Nimirum eodem senu hic accipienda videtur vox *representatas*, quo quis dicitur ei representare præmium, cui promiserit, vel poenam, cui denunciaverit.

eodem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione U. C. 209. enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus A. C. 400. membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit^a. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Vol- Attii Tulli scorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut Volsci dolus. domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, ⁹ *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quidquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia, incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem* ¹⁰ *ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me adinet, extemplo hinc domum abire in animo est,* ¹¹ *ne cuius facti dicitur contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatus-consulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens Volsci urbe pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia percudit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cætu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad ¹² caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, ¹³ querendo indignandoque, et eos ipsos ¹⁴ sedulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, ¹⁵ *Veteres populi* A Tullo concitati.

^a decernit Gron. Crev.

⁹ *Quod sequius sit*] Quod civibus meis labem aliquam aspergat. *Sequior, sequius idem quod deterior, deterior*: a voce *secus* quæ non modo significat *aliter*, sed etiam usurpatur pro *non bene*, ubi rem mollire oratione opus est.

¹⁰ *Ab Sabinorum juventute*] Vide supra c. 18.

¹¹ *Ne cuius facti*] Ne, si remaneam et præsens adsim, in me transcat velut ex contagione labes ac sus-

picio alicujus inconsulti dicti factive.

¹² *Caput Ferentinum*] Vid. not. 79. ad c. 50. l. 1.

¹³ *Querendo*] Non minus placere querendo.

¹⁴ *Sedulo audientes secunda iræ verba*] Cum cura et attentione audientes verba quæ obscurarent, faverent iræ qua incensi erant.

¹⁵ *Veteres . . . Volscorum*] Hæc verba non immerito censet Gronovius dici ex persona historici, nec quic-

U. 6. 233,
A. 4. 489.

Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, et omnia, inquit, obliviscimini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo feratis, ¹⁶ qua° per nostram ignominiam ludos commiseris? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos ¹⁷ traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem praconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, ¹⁸ piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, caetu, concilioque abigi. Quid deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hoc° profectio, et non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno sorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita et sua sponte irarum pleni, et incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo et C. Marcio.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus et C. Marcus exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, ¹⁹ in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, ²⁰ novella haec Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Peto ducit; et, ad fossas Cluvias quinque ab urbe millia passuum cas-

° qui Gron. Crev.

° haec Esed.

quam pertinere ad Tulli orationem. Unde sic legit, unica sublata littera: *Oratione exorsus veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum.* Quod sane non spernendum.

16 Qui] Romanos intellige, qui etsi non nominati fuerunt, satis tamen ex ipso orationis contextu monstrantur. Similiter abruptum va qui vid. c. 18. supra: Qui si maxime ex ea familia, &c.

17 * Traductos per ora hominum] Alludit ad triumphum, in quo captivi traducebantur in oculis populi victoris, eique spectaculo erant.

18 * Piaculum . . . merituri] Id commissuri, quod sit piaculum, dignum,

19 In Latinam viam . . . transgressus] Quatuor haec oppida, quorum nomina sequuntur, citra Latinam viam sunt Circeiis proficiscenti. Itaque non satis apparet, quare Marcus ante in Latinam viam transgressus fuisse, quam has urbes cepisse dicatur.

20 Novella] Nuper ab Romanis acquisita. Vid. supra c. 33. Quum tamen complures scripti allegati ab utroque Gronovio, et omnes nostri praeferrant novellam, non vana suspicio est hac in voce latere nomen alicujus urbis. Conjicit Gronovius pater Bovillas, filius Mugillam. Probabiliter quoque Cluverius pro Trebiam: reponit Toleriam, Ital. Apt. I, III.

tris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant, sed externus timor, maximum concordiam vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. ²¹ Sp. Nautius jam et Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliæque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit, deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres; postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se et civium injuriæ, et hospitum beneficii, admisurum, ut adpareat exsilio sibi irritatos, non fractos, animas esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, ²² traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

U. C. 266.
A. C. 486.
Sp. Nautio,
Sex. Furio
Cos.

Legationes
virorum ad
Coriolanum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut et Veturia, magno natu mulier, et Volumnia, dios parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: et, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta obfusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatio adversus lacrimas muliebris erat. Dein familiarium quidam, qui insignem moestitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuges et liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens

Mulierum
legatio.

Veturiam
ad Coriolanum
filium
oratio.

21 Sp. Nautius et Sex. Furius] Ante hos consules duplex par consulum invenit Dionysius: in annum 264. Q. Sulpicium Camerinum et Sp. Lartium Flavum, quorum in consulatu ludi vitio facti: in annum 266. C. Julium Julum et P. Fimarium Rufum, qui ludos instauraverunt. Eos consultone, falsos

putans, an per incuriam omiserit Livius, parum liquet. Eorum tamen in numerandis annis rationem habuisse videtur, l. III. c. 30.

22 Traditum est] Non aspernanda est Jac. Gronovii conjectura, traditum, et nihilo magis. Simile exemplum vid. infra VII. 40.

U. C. 266.
A. C. 486.

²³ consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviam complexum, mulier in iram ex precibus versa, ²⁴ *Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim: captiva mater-ne castris tuis sim? In hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non obpugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem.* ²⁵ *Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, si pergis, aut in matura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, et comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit: ipse ²⁶ retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpressum ²⁷ perisse tradunt; alii alio leto. ²⁸ apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* ²⁹ Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtreccatione gloriæ aliæ ³⁰ vivebatur. Monumento quoque quod esset, tem-

²³ * *Consternatus*] Turbatus animo, nec jam potens sui.

²⁴ *Sine*] Operæ pretium est conferre inter se tres pulcherrimas orationes, quas tres scriptores eloquentissimi de hoc eodem argumento scripserunt, tanquam a matre Coriolani habitas: hanc Livii, concitatissimam et tragicum pene spirantem; Dionysii, placidiorum; Plutarchi, ex utroque affectu velut temperatam. Hæc postremæ dæ quemdam historiæ quasi colorem retinere magis fortasse videbuntur: Liviana excelsior esse et Romana matre dignior.

²⁵ *Sed ego nihil jam pati*] Sed ego nec quidquam jam pati possum, quod non magis turpe tibi sit, quam miserum mihi; nec, etiam si miserrima sim, diu futura misera sum, ut quæ ob senectam haud procul a morte absim. De liberis tuis, qui hic se sistunt tibi, vide quid agas. * Hæc igitur totius hujus loci mens est. Quia Veturia, in iis quæ proxime præcedunt, de se ipsa loquuta est, hic corrigi dicta, probando sua quidem parum referre, qualis eventus belli futurus sit; tum

quia, si quid ipsa miserum ac triste patiat, plus inde dedecoris in Coriolanum, quam miseris in se redundaturum sit; tum quia ob senectam diu misera esse non possit: sed rem magnopere pertinere ad parvos Coriolani liberos.

²⁶ *Retro ab urbe castra movit*] Eo consilio ut Volscos impellere conaretur ad pacem faciendam cum populo Romano; si mentionem pacis aspernarentur, ipse imperium deponeret. Dion. l. VIII.

²⁷ *Perisse tradunt*] Ita narrat Dion. ib.

²⁸ *Apud Fabium*] Pictorem, de quo egimus in not. 36. ad l. 44.

²⁹ *Non inviderunt laudes suas*] Aliquot scripti, tum e Gronovianis, tum e nostris, habent *laude sua*.

³⁰ *Vivebatur*] Cujacius, l. XII. Observat. c. 24. hoc loco inserit verba hæc, tanquam e Liviano exemplari: *Tunc enim primum sancitum est, ut mulieribus de via cederetur, ut inauribus aureis, ut purpurea veste, ut aureis segmentis, ut novo vitæ discrimine, uterentur. Monumento quoque &c.*

plum Fortunæ Muliebris ædificatum dedicatumque est. Red- U. C. 266.
 ire deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. A. C. 486.
 sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc
 ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exer-
 citui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi for-
 tuna populi Romani dupes hostium exercitus, haud minus
 pernicioso, quam pertinaci certamine, confecit. Consules U. C. 267.
 T. Sicinius et C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Her- A. C. 485.
 nici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo T. Sicinio,
 anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum C. Aquillio
 est. Cons.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Virginius consules U. C. 268.
 facti, ³¹ cum Hernicis fœdus ictum: ³² agri partes duæ ad- A. C. 484.
 emtæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus Sp. Cassio
 consul Cassius erat. Adiciebat huic muneri agri aliquan- III. Proc.
 tum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id Virgini-
 multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum Cons.
 suarum terrebat. sed et ³³ publica Patribus sollicitudo in-
 erat, largitione consulem periculosas libertati opes struere.
 Tum primum ³⁴ lex agraria promulgata est; numquam Lex agraria.
 deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus
 rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctori-
 bus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœ-
 perat ³⁵ fastidire, munus vulgatum a civibus isse in socios.
 sæpe deinde et Virginium consulem in concionibus velut
 vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros
 illos servitutum iis, qui acceperint, laturos. regno viam fieri.
 Quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? Quid ad-
 misisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem ter-
 tiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium
 habeant?* Popularis jam esse dissuasor et intercessor legis
 agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi in-
 dulgere. Virginius dicere, passurum se adsignari agros,
 dum ne cui, nisi civi Romano, adsignentur. Cassius, quia

¶ tertiam partem Gron. Crev.

De hujusmodi tamen præmiis mulierum
 silent Dionys. et Plut. et illa cultus
 elegantia magnificentiaque parum sa-
 pere videtur rudem horum temporum
 simplicitatem.

31 *Cum Hernicis fœdus*] Hanc et
 Hernici fœderis, et seditionis Cassia-
 næ historiam fusiùs ærequitur Dion.
 et in multis a Livio dissidet. Eum
 adi l. VIII.

32 *Agri partes duæ*] Agri bello capti
 duæ tertias partes ademptæ: tertia Her-
 nicis reddita, quod mox Cassio objicie-
 tur a collega.

33 *Publica sollicitudo*] Metus et cura
 pro republica.

34 *Lex Agraria*] De agro, qui ex
 hostibus captus ac proinde publicus
 erat, aut adimendo privatis qui eum
 occupaverant, aut inopibus divide-
 do.

35 *Fastidire munus vulgatum a ci-
 vibus isse in socios*] Merito resecat
 Gronovius *esse isse*. Sensus est: Fas-
 tidire munus, quod non proprium
 esset civium, sed communicatum so-
 ciis quoque, jam vile et vulgare vide-
 retur.

U. C. 268. in agraria largitione ³⁶ambitiosus in sociis, eoque civibus
 A. C. 484. vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos;
 jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui
 populo. Id vero haud secus, quam praesentem mercedem
 regni, adspersa plebes. adeo propter suspicionem inritam
 regis, velut abundarent omnia, munera ejus in animis ho-
 minum ³⁷respuebantur. Quem, ubi primum magistratu
 abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem
 auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa,
 verberasse ac necasse, ³⁸peculiumque filii Cereri consecra-
 visse. signum inde factum esse, et inscriptum, EX CASBA
 FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque ³⁹propius
 fidem est, ⁴⁰a quaestoribus K. Fabio et L. Valerio diei
 dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: diritas
 publice aedes. ea est area ante Telluris aedem. Ceterum sive
 illud domesticum, sive publicum fuit iudicium, damnatur
 Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Cassius
 nocetur.

U. C. 269.
 A. C. 483.
 Ser. Corne-
 lio, Q. Fa-
 bio Cons.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. ⁴¹Dul-
 cedo agrariae legis ipsa per se, merito auctore, subibat as-
 tinos: accensaque est cupiditas est malignitate Patrum; qui,
 devictis eo anno Volscis: Aequisque, militem praeda fraudave-
 re. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius con-

* auctorem Gron.

* K. L. C. sic et in sqq. Gron: Crey.

36 * *Ambitiosus in sociis*] Ambienda sociorum gratias studens.

37 *Respuebantur*] Gliscentem seditionem compevit senatus edicendo, ut decem viri consulares eligerentur, qui agrum publicum finirent; ac pronunciarent, quantum ejus locari, quantum populo dividi oporteret: horum autem decemvirorum electio ad sequentis anni consules rejiceretur. Vero hoc senatusconsultum discutientis seditioni factum; postquam illum fractum, qui ex eo petebatur, attulit, neglectum est.

38 *Peculium . . . filii*] *Peculium* proprie est id quod servus concedente domino possidet. Similiter usurpatur pro eo quod filius possidet concessu patris, quia nempe quemadmodum servi in domini potestate, ita et liberi in potestate patris erant, et quidquid acquirebant, id patri, non sibi, acquirebant. Nihil itaque habebant vere suum: sed si qua eis pater utenda permisisset, in ea pater, tanquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat. Vide Instit. Justin. l. II. tit. 9. et ibi Vinium.

39 * *Propius fidem*] Credibilis, cui

fides facilius haberi possit. Vex *sedem* regitur a praepositione *ad* suppressa.

40 *A quaestoribus*] Haec prima apud Livium mentio quaestorū occurrit. Antiquior tamen est eorum origo, quam Plutarchus ad Publicolam consulem, primo constituta libertatis anno; Tacitus XI. Ann. c. 32. et alii ad reges etiam referunt. Horum praecipuum munus fuit curam aerarii gerere. *Quaestores a quaerendo* dicti sunt, quod conquirent pecunias publicas, atque etiam maleficia, quae postea triumviri capitales conquisivere, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. Non insolitum ipsis fuisse accusare ad plebem eos qui se aliquo scelere obstrinxissent, patet tum ex hoc loco, tum ex capp. 24. et 25. l. III. Eos habuisse jus vocandi ad concionem populi Dionysius affirmat l. VIII.

41 *Dulcedo agrariae legis*] Hoc anno et insequentibus, semper tribuni fraudem Patrum accusabant, postulabantque ut sua ipsi consulta exequerentur, decemviroque, sicut polliciti fuerant, dividendis agris eligerent. Sed incassum abierunt omnes eorum conatus.

sul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior U. C. 270. facta plebes seditione domestica bellum externum excivit: A. C. 482. bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos et Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga, quam prolium, absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, ⁴² Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis ⁴³ popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque ⁴⁴ gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium ⁴⁵ Kæso. U. C. 271. nis fratrem, et magis invisum alterum plebi, accusatione A. C. 481. Sp. Cassii, L. Valerium ⁴⁶ consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, M. Fabio, L. Valerio Coss. jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunicii certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella externa, prope supererant vires: ⁴⁷ abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. ⁴⁸ motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti poenas dederit.

XLIII. ⁴⁹ Q. Fabius inde et C. Julius consules facti. U. C. 272. A. C. 480.

^t consulem Gron. Crev.

42 * Postumio] *Legis a Postumio.*

43 * Popularem potestatem] Potestatem suam, que per se grata populo erat, acceptissima in vulgus lege celebrabant, id est, celebratiorem favore hominum et magno circa se civium concursu efficiebant.

44 * Gratuiti] Spontanei, etiam sine ulla proposita mercede.

45 * Cassii] Et Q. Fabii quoque, qui tertio ante anno consul.

46 * Consulem dedit] *Legis consules, quomodo Sigonius haberi affirmat in VOL. I.*

vett. suis libris, quibus succinunt duo e nostris.

47 * Abutebanturque iis inter semetipsos certando] *Legis cum Gronovio inter semet ipsi, ut c. seq. nisi inter semet ipsi seditionibus sciant. Nec unquam fere aliter Livius.*

48 * Motique ira numinis] *Et vates nullam aliam causam afferebant, cur irati dii numen suum per illa prodigia exerent. Vid. not. II. ad c. 55. l. I.*

49 Q. Fabius inde] *Pro inde duo ex K*

Q. Fabio II.
C. Julio
Coss.

U. C. 278.

A. C. 479.

K. Fabio II.

Sp. Furio

Coss.

Eo anno non segnior discordia domi, et bellum foris atrocius fuit. Ab Aequis arma sumata. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum oracente cura, K. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortanam, Latinam urbem, Aequi obpugnabant. Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se obpugnatueros minabantur⁵⁰. Qui terrores, quam compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam, sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae. Patribus injungendae, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum⁵⁰ tota invidia tribunitiae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam⁵¹ ipsius ejus collegae, coorti sunt: auxilloque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consilia, quantum in se fuit, probebat. Nam quum consul, praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, et si non adhortatio invisciducis, suum saltem flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil, ⁵² instare instructos. Injussa signa referunt, maestique, (croderes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio.

U. C. 274.

A. C. 478.

M. Fabio II.

Cn. Manlio

Coss.

Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper inpe-

⁵⁰ minabantur Gron. Crev.

MSS. Hearnii habent III. unus e nostris *tertia*. * *Lege Q. Fabius II.* id est, *iterum, et C. Julius*.

⁵⁰ * *Tota invidia*] Quidquid invidiam et odii in Patres Licinius, tribunitiae potestatis gratia subnixus, excitare ni-

tebatur, id totum recidit in ipsum auctorem turbulenti conaminis.

⁵¹ *Ipsius ejus collegae*] Multi jam monuerunt hic legendum videri ipsi.

⁵² *Instare*] Recte censet Muretus emendandum stare.

diit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, ⁵³*Victam* U. C. 274.
tribuniciam potestatem, dicere, priore anno; in præsentia re A. C. 478.
ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam Intercessio
viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex tribunicia.
collega victoriam sibi, et gratiam melioris partis bono publico
velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad
auxilium consulum paratos fore; et unum vel adversus omnes
satis esse. Darent modo et consules et primores Patrum ope-
ram, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ
ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti Patres, et
universi comiter ac benigne tribunos appellare; et consula-
res, ut cuique privatim ⁵⁴*aliquid juris adversus singulos*
erat, partim gratia, partim auctoritate obtinere, ut tri-
bunicie potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse.
quatuorque tribunorum adversus unum motorem publici
commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Ve- Bellum
ens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia con- Veiens.
veperant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod
in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Roma-
nam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum
*conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter**
semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem
⁵⁵*civitatis opulentis repertam, ut magna imperia mortalia*
essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis,
partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civi-
tates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges
esse. Primum in delectibus sævire solitos; eosdem in bello
tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente di-
ciplina militari, ⁵⁶*sisti potuisse: ⁵⁷iam non parendi magistrati-*
bis morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo
bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam
ultero victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie
relictum, injussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite
vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici ostendique
bellum: cetera sua sponte fata et Deos gesturos. Ea² spes Etrus-
cos armaverat², multis in vicem casibus victos victoresque.

² *Ha*—armaverant Gron. Crev.

⁵³ *Victam*] Priore anno ita victam esse tribuniciam potestatem, ut re victa sit tantum semel et in præsentia; exemplo, cujus documentum in omne deinde tempus profuturum sit, victa sit in perpetuum.

⁵⁴ *Aliquid juris adversus singulos*] Aliqua necessitudo cum singulis.

⁵⁵ *Civitatis opulentis . . . magni imperia*] Harum vocum magnificentia parum sane convenire videtur tenuitati virium Romanarum, illo de

quo nunc Livius agit tempore. Sed assuetus noster Romanam magnitudinem intueri, interdum ad priorum temporum imbecillitatem ea transfert, quæ ipsi splendor et opes ævi sui subjiciebant.

⁵⁶ *Sisti potuisse*] Vid. not. 61. ad c. 29. supra.

⁵⁷ *Jam non parendi magistratibus morem*] Sensus est; jam mos non parendi magistratibus sequitur in castra Romanum militem.

U. C. 274.
A. C. 478.

Coss. castris
se tenent.

Pugnam
poscit miles
Rom.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli ⁵⁸ terrebat¹, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo ⁵⁹ aversi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis adlaturum. Viens hostis Etruscique eo magis præpropere agere; lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ* ⁶⁰ *remedium timoris inventum: et consules magis non* ⁶¹ *confidere, quam non credere, suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at inperitæ multitudinis² nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, et ⁶² ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes; nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. pugnare cupiebant; sed retro revocanda et abtenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisset non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos, non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti obcurrunt portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra obpugnent. Enim vero non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem

¹ terrebantur Gron. Crev.

² multitudini Eæd.

⁵⁸ *Terrebantur*] Parum interest. Sed tamen elegantius videtur quod Gronovius ex tribus MSS. affert, *terrebat*, nempe ipsos consules. Duo e nostris codd. consentiunt; omnium antiquissimus eodem alludit, exhibitque *tenebat*.

⁵⁹ *Aversi*] A consilio prodeundi in

aciem.

⁶⁰ *Remedium timoris*] Artificium dissimulando timori.

⁶¹ *Confidere*] Militum animis ac robori. *Credere* voluntati.

⁶² *Ab intestinis avertere malis*] Sensim avocare a civilibus odiis.

tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum U. C. 274. :
 silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vin-* A. C. 478.
cere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque
decretum est, non dare^a signum, nisi victores se redituros ex
hac pugna jurant^b. Consulem Romanum miles semel in acie
sefellit; Deos numquam fallit. Centurio erat M. Flavoleius,
 inter primores pugnae flagitator. *Victor, inquit, M. Fabi,*
revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque
 Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps
 omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum;
 arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni.
 Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi
 quisque lingua promptum hostem obferri. Omnium illo die,
 qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium no-
 men, Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certami-
 nibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare
 statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis Etruscæque
 legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugna-
 turos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod,
 in tam irritatis animis et ⁶³ occasione ancipiti, haud despe-
 randum esse facinus. Res aliter longe evenit. nam non alio
 ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hos-
 tes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix
 explicandi ⁶⁴ ordinis spatium Etruscis fuit, quum, ⁶⁵ pilis in-
 ter primam trepidationem abjectis temere magis, quam Prælium
committi-
tur.
 emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est
 atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium in-
 signe spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fa-
 bium, (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in con-
 fertos Veientes euntem, ferox viribus et armorum arte Tus-
 cus, incautum inter multas versantem hostium manus, gla-
 dio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in
 vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cede-
 batque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiit
 jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis, inquit, mi-*
lites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hos-
tes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis?
At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi,

^a dari Gron.

^b jurent Gron. Crev.

⁶³ *Occasione ancipiti*] Ubi victoria
 incerta futura erat. Romani certam
 ex Æquis victoriam deseruerant. Quid
 fiet igitur, inquiebant Veientes, hac in
 occasione, ubi certamen anceps futu-
 rum est?

⁶⁴ *Ordinis*] Mallet Gronovius, et

merito quidem, *ordines.*

⁶⁵ *Pilis inter primam*] Inter ini-
 tia pugnae, dum acies ex proprio ad
 pugnam procurso nondum bene con-
 stiterant, pilis negligenter et in in-
 certum abjectis potius, quam certa
 manu vibratis in hostem.

U. C. 274. *dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anti consulis, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te inpetraturum credis? Dii inpetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infectis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

Vincuntur
Videntes.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, et in pigre milites secuti sunt; et, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo adeductus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram obfert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul et ⁶⁶vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quæ haud magno certamine inpetu facto, dum prædæ magis, quam pugnae memores terunt^c tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ⁶⁷ad prætorium redeunt, et sua sponte ipsi prælium^d renovant: et Manlius consul, revector in castra, ad omnes portas milite obposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tusci rabiem magis, quam audaciam, accendit. nam quum incurantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties inpetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit^e. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. et ad extrema ventum foret, ni legati, raptò consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alteram incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parata, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus siue imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passerum,* respondit: *se, familia funesta Q. Fabii fratris morte,*

^c tererent Gron. Crev.

^d prælium ipsi Esed.

^e nequit Crev.

⁶⁶ Vanior] Minus densa, minus nem castrorum, in qua tentoria consulum erant.

⁶⁷ Ad prætorium] Ad eam regio-

republica ex parte orba consule altero amisso, publico privato U. C. 274.
que deformem luctu lauream non accepturum. A. C. 478.
 ompho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tem-
 pore gloria interdum oumulatorio redit. Funera deinde duo
 deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator,
 quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem
 earum ferret. Neque inmemor ejus, quod initio consulatus
 inibèrat, reconciliandi animos plebis, saucios milites cu-
 rando dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi
 majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec
 hoc ulla, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quam plebis, studiis U. C. 275.
 K. Fabius cum T. Virginio consul factus, ⁶⁸ neque bella, A. C. 477.
 neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, K. Fabio
 quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordie spe, pri- III. T. Vir-
 mo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi ple- ginio Cons.
 bis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam
 agrarise legis auctor tribunus existeret, ⁶⁹ occuparent Pa-
 tres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam
 maxime aequaliter darent. ⁷⁰ verum esse, habere eos, quo-
 rum sanguine ac sudore partus sit. Adspersati Patres
 sunt: questi quoque quidam, nimia gloria ⁷¹ luxuriare et
 evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium.
 Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incur-
 sionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Kæso missus,
 in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui
 se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla
 pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades ac-
 cepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu fo-
 ret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo
 tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res
⁷² proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Roma-
 nis cedebant in urbem. ubi abductas senserant legiones,
 agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem
 eludentes. Ita neque omitti tota res, nec^f perfici poterat.
 et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volacis-
 que, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis trans-

^f neque Gron. Crev.

⁶⁸ Neque bella] Lege belli.

⁶⁹ Occuparent Patres] Darent pri-
 us operam quam citissime Patres, ut
 hoc munus ab ipsorum benignitate
 plebs haberet.

⁷⁰ Verum] Æquum.

⁷¹ Luxuriare et evanescere] Levem
 jactantiorumque fieri, et in vana con-

silia pronum, vanæ gloriæ appetentem.
 Similitudo ducta a nimia frumentorum
 in herbis copia, quæ sæpe in tenuia et
 inania grana evanescit.

⁷² Proxime formam latrocinii ve-
 nerat] Prope similis erat latrocinio.
 Proxime formam, quomodo supra c.
 41. proprius fides.

U. C. 275.
A. C. 477.

Fabii susci-
piunt bel-
lum cum
Veientibus.

iret, quiescentibus: aut mox moturos se adparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, assiduus magis, quam gravis, contumeliis serpius, quam periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ⁷³ sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit ⁷⁴. consul pro gente loquitur: *Assiduo magis, quam magno presidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumtu gerere in animo est. Respublica et milite illic et pecunia vacet. Gratia ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curia senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.*

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subisse ^a civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum; Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deprecant; hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero ^b die arma capiunt. quo jussi erant, conveniunt. Consul, ⁷⁴ paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama et admiratione hominum, per urbem incessit. ⁷⁵ Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius

^a adit Gron. Crev.

^b subitisse Eæd.

^c postera Eæd.

⁷³ *Sinebat*] Placuit igitur senatui, ut presidium in finibus agri Romani continenter haberetur. Sed duplex angebat difficultas, tum quod pecunia, exhausto continuis bellis ærario, non suppeteret; tum quod non facile reperirentur, qui in militiam gravem et assiduam nomina darent. Ideo Fabia gens suam senatui et reipub. operam offert. Dion. l. IX.

⁷⁴ *Paludatus*] Paludamento indutus. Paludamentum proprie chlamys imperatoria. Livius tamen usurpavit, l. l. c. 26. pro veste militari Curiatii, qui non fuit imperator. Sed reponit Gronovius, in nota ad XLI. 10. Curiatium, etsi non imperatorem, tamen instar imperatoris alicujus fuisse, hominem illustrissimum, cujus et fratrum virtuti summa rei Albanae permissa

esset: nihil itaque mirum esse eos insignitius ornatos fuisse. * Vid. not. 82. ad c. 26. l. I.

⁷⁵ *Sex et trecenti milites*] Ex Dionysio, totum agmen e quatuor fere hominum millibus constabat: at major pars e clientibus et sodalibus Fabiorum erat; e Fabia gente sex et trecenti viri. Perizonius Animadv. Hist. c. 5. variis nec fortasse spernendis argumentis convellere nititur unanimum scriptorum omnium de sex et trecentis Fabiis consensum: et probabiliter admodum suspicatur totum agmen sex et trecentorum virorum fuisse, sed quorum multo maxima pars e clientibus et sodalibus Fabiorum esset. Eum adi, diversarumque, quas affert, rationum momenta sedulo expende.

gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius qui-
 buslibet temporibus ⁷⁶ senatus, ibant, unius familiae viribus U. C. 276.
A. C. 477.
 Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, pro-
 pria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec
 spem, nec curam, sed immensa omnia volentium animo;
 alia ⁷⁷ publica, sollicitudine excitata, favore et admiratione
 stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares*
reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se,
omnes honores sperare. Prætereuntibus Capitolium arcem-
 que et alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo
 obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mit-
 tant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. In-
 cassum missæ preces. Infelici via ⁷⁸ dextro Jano portæ
 Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is
 opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmi- U. C. 276.
A. C. 476.
L. Æmilio
II. C. Ser-
vilio Cons.
 lius inde et C. Servilius consules facti. et, donec nihil aliud
 quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo
 tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscius
 ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, va-
 gantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde
 haud magnum populationibus fuit: dum et Veientes, adcito
 ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ obpugnant; et
 Romanæ legiones, ab L. Æmilio Consule adductæ, comi-
 nus cum Etruscis dimicant: acie, quamquam vix dirigendi
 aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepida-
 tionem, ⁷⁹ dum post signa ordines introeunt, subsidiaque
 locant, inventa subito ab latere Romana equitum ala, non
 pugnae modo incipiendæ, sed consistendi, ademit locum.
 Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem
 supplices petunt. cujus inpetratæ, ab insita animis levitate,
 ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo ma- Fabii Veientium victores.
 joris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modo
 in agros aut ⁸⁰ subiti inpetus incursantium, sed aliquoties
 æquo campo conlatisque signis certatum. gensque una populi
 Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca

⁷⁶ Senatus] Multo magis placeret exercitus: quod Tan. Fabro et Duja-
 tio visum. Ovid. II. Fast. v. 200. de
 his Fabiis loquens: *E quis dux fieri
 quilibet aptus erat.*

⁷⁷ * Publica sollicitudine excitata] Excitata ad prosequendos Fabios, non
 privatis necessitudinibus, sed sollicitu-
 dine ad rempublicam spectante.

⁷⁸ Dextro Jano] Per dextrum Ja-
 num, sive transitum portæ Carment-
 alis. Janus enim interdum sumitur
 pro quodam quasi fornice per quem

via pateat. Cicero l. II. de Nat. deor.
 n. 67. *Transiciones perviæ Jani* di-
 cuntur. Carmentalis igitur porta duos
 tresve tales Janos sive transitus ha-
 buit: per dextrum profecti sunt Fabii.
 Sic censet Jac. Gron. in *Disser-*
sertat. epist. 2^a. ad calcem tomi II.
 Liviani. Vide et Martinium in voce
Janus.

⁷⁹ Dum post signa ordines intro-
 eunt] Dum ordines, sequentes signa,
 prædeunt in locum pugnae destina-
 tum.

U. C. 276. civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque
 A. C. 476. Veientibus visum. inde consilium ex re natum insidiis fero-
 cem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fa-
 biis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus ali-
 quoties, velut casu incidissent, obviam acta: et agratium
 fuga vasti relictis agri: et subsidia armatorum, ad arcendas
 populationes missa, sæpius simulato, quam vero, pavore re-
 fugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua
 invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sus-
 tineri posse. hæc spes provexit. ut ad conspecta procul a
 Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara
 hostium adparebant arma) decurrerent. et quum improvidi
 effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent,
 palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pe-
 cora; subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique
 hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, dein
 tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etrucis, jam
 continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis in-
 ferebat, cogebantur breviori spatio et ipsi orbem conligere.
 quæ res et paucitatem eorum insignem, et multitudinem
 Etruscorum, ⁸⁰ multiplicatis in arto ordinibus, faciebat.
 Tum, ommissa pugna, quam in omnes partes parem intende-
 rant, in unum locum se omnes inclinant. ⁸¹ eo nisi corpori-
 bus armisque, ⁸² rupere cuneo viam. Duxit via in editum
 leniter collem. inde primo restitere. mox, ut respirandi su-
 perior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto
 animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilium loci
 paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis
 evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad
 unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex
 perisse satis convenit: ⁸³ unum ⁸⁴ prope puberem ætate relic-

Cæsi a Ve-
 entibus.

⁸⁰ *Multiplicatis in arto ordinibus*] Quum ordines, sive orbis illi, quibus Romanos cingebant, plures fierent, propterea quod in arctum egerentur.

⁸¹ *Eo nisi*] In eam partem nitentes.

⁸² *Rupere cuneo viam*] In cuneum formata acie, viam sibi per vim aperuerunt. *Rumpere* sæpe idem est ac per vim et impetu facere aliquid. Sic *rupto turbine*, et *rumpobat questus*, apud Virgilium.

⁸³ *Unum*] Sic scriptores omnes, qui hac de re egerunt. Et sane omnes, qui proximis temporibus in annalibus et consularibus fastis Fabii reperiuntur, ab uno Q. Fabio M. F. Vibulano videntur orti: quandoqui-

dem deinceps proximi patrem Quintum, avum Marcum; remotiores, avum Quintum illum habuisse in fastis leguntur. Solus Dionysius, quæ de uno superstite Fabio dicuntur, tanquam theatricis figmentis similia rejicit, quia ipsi fieri omnino non potuisse videatur, ut non quibusdam e trecentis illis Fabiis aut fratres imberes essent, aut filii. Sed nulla jam aut parva admodum remaneret difficultas, si cum Perizonio statueretur, longe minimam in isto agmine partem e Fabiis ipsis fuisse. Eam vide loco supra memorato.

⁸⁴ *Prope puberem ætate*] Hunc eodem modo vocat hoc loco Dionysius *arudies*, sive puerulum. Tunc igitur major tredecim annis esse non

tum, ⁸⁵ stirpem genti Fabiæ, dublisque rebus populi Romani sæpe domi bellicque vel maximum futurum auxilium.

LI. ⁸⁶ Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum est, et ⁸⁷ Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ⁸⁸ ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quamquam ⁸⁹ parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius et Sp. Servilius consules fiunt. ⁹⁰ post acceptam proximam pugnae cladem Volentes abstinere acie. populationes erant, et ⁹¹ velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. ⁹² quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce orta, nonnihil et

U. C. 277.

A. C. 475.

C. Horatio,

T. Menenio

Cons.

U. C. 278.

A. C. 474.

A. Virgino,

Sp. Servilio

Cons.

Voientes

victi.

* receperunt Gron. Crev.

potuit. Atqui tamen eum undecimo post anno consulem videmus l. III. c. 1. unde efficitur eum quarto et vicesimo ætatis anno consulem fuisse. Quod etiam non est incredibile, utpote quod postea in Valerio Corvo factum reperimus, at certe ab his scriptoribus observari debuerat, ubi de consulatione ejus egerunt. Ceterum non immerito suspicatur Gronovius Livium scripsisse prope puberem ætatem, ut supra l. 35.

⁸⁵ Stirpem genti Fabiæ] Propagationem, et vêtiturum interire gentem Fabiam; futurumque et per se, et multo magis per posteros, vel maximum dubius et labantibus populi Romani rebus auxilium.

⁸⁶ Quum hæc accepta clades esset, jam . . . consules erant] Videtur legendum Quum hæc accepta clades est.

⁸⁷ Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret] Hic Livius loquitur de Janiculo, tanquam ab urbe

disito: in quo consentientem habet Dionysium, qui hunc montem sexdecim tunc stadia, id est, duobus milliaribus ab urbe abfuisse tradit. Itaque minus proprie videtur Livius dixisse l. I. c. 33. Janiculum adjectum urbi ab Anco rege.

⁸⁸ Ad Spei] Ad eodem Spei, stadio ab urbe octavo, sive ad mille passus, teste Dionysio.

⁸⁹ Parvo momento superior] Paulo superior, non plene et sine controversia victrix.

⁹⁰ Post acceptam proximam pugnae cladem] Libenter sequimur Gronovium emendantem proxima pugna: sicut et haud multum infra legendum videtur hesternæ felicitate pugnae, non hesternæ.

⁹¹ Velut ab arce Janiculi] E Janiculo tanquam ex arce.

⁹² Quo plures erant] Quo plures erant quam Fabii, eo major illorum tunc cædes fuit, quam Fabiorum ad Cremeram fuerat.

U. C. 278. hesternâ felicitate pugnae ferocis, magis tamen, quod inopia
A. C. 474. frumenti, quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, age-
bat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium
aciem erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pepule-
rat, interventu collegae⁹³ ipse exercitusque ejus est servatus.
inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga
darent, occisione occisi. Ita oppressum temeritate felici
Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et ad-
vecto ex Campania frumento, et, postquam timor sibi cui-
que futurae inopiae abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato.
Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; et pristina
mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni ple-
bem agitare suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare
Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Consi-
dus et T. Genucius, auctores agrariae legis, T. Menenius
diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium,
quum haud procul inde stativa consul habuisset.⁹⁴ Eum ob-
presserunt¹. Quum et Patres haud minus, quam pro Cori-
olano, adnisi essent, et patris Agrippae favor haud dum ex-
olevisset; in multa temperarunt tribuni.⁹⁵ quum capitis an-
quisissent, ⁹⁶ duo millia aëris damnato ⁹⁷ multam dixerunt^m.
⁹⁸ ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam aegritudi-
nemque: inde morbo absumtum esse. Alius deinde reus
Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio et P. Valerio
consulibus, initio statim anni, ab L. Caedicio et T. Statio
tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut Pa-
trum, sed cum multa fiducia innocentiae⁹⁹ gratiaeque, tribu-
nicios inpetus tulit. Et huic proelium cum Tuscis ad Jani-
culum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico peri-
culo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem,
oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii dam-
nationem mortemque, (cujus patris munere restituta quon-

U. C. 279.
A. C. 473.
C. Nautio,
P. Valerio
Coss.

¹ oppressere Gron. Crev.

^m edixerunt Eaed.

⁹³ Ipse exercitusque ejus] Quatuor
regii codices cum Sorbonico, Campa-
nus et Andreas omittunt *et ejus*,
quod sine ulla necessitate inseruit Gron-
ovius.

⁹⁴ Eum oppressere] Gronovius e-
mendat, *ea*, nempe invidia, *oppressit*:
in quo parum abit a scriptis, qui ha-
bent *eam oppressit*.

⁹⁵ Quum capitis anquisissent] Quum
litem ei capitalem intendissent sive
judicium de capite ejus instituissent.

⁹⁶ Duo millia aëris] Asses 2000.
aestimari possunt tribus argenti mar-

cis Parisiensibus cum una uncia.

⁹⁷ Multam edixerunt] Magis pla-
ceret *dixerunt*: sic enim solet Livius.

⁹⁸ Ea in caput vertit] Ea multa
capitalis illi fuit; mortis causa illi
fuit.

⁹⁹ Gratiaeque] Intempestiva hic
videtur gratiae mentio. Equam enim
gratiam apud populum habere poterat
vir in pace adversus agrariae legi, in
bello temeritatis manifestus? Venie-
bat in mentem *causaeque*, quam scilicet
ille optimam et justissimam esse
defenderet.

dam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. juvit et Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Meneianum (1 adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. 2 Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, ad- Veiens et Sabinum. citis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem in- jecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad ar- cendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quam proelium, esse. tumultus e castris et in urbem penetrat; tamquam Veius captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto inpetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. deinde et ipsi utroque versis signis resistunt: et eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi La- tini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nau- cum Volcis et Æquis. tius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exerci- tuque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nul- lum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio U. C. 280. Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in A. C. 472. annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque L. Furio, C. Manlio imperato. Paci externæ confestim 3 continuatur discordia Coss. domi. agrariæ legis tribunicis stimulis plebs furebat. Con- Romæ discordiæ. sules, nihil Me[n]ii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. 4 abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis adripuit. L. Æmilius et Opiter L. Æmilio III. Opit. Virginius consulatum inèunt. Vopiscum Julium pro Virgi- Virgino Coss.

^a Cn. I. Consules Gron. Crev.

1 * Adeo mutaverant animum] Val- de Livianum esset: Adeo mutaverant animi. Sic l. XXXIX. c. 51. Mores quidem populi Romani quantum mu- taverint.

2 Certamina domi finita] Unus e nostris codicibus plane, quomodo Gronovius volebat, exhibet: Certamine domi finito Veiens bellum exortum.

3 * Continuatur] Statim et sine ullo

intervallo succedit.

4 Abeuntes magistratu consules] Vox consules præfigitur præcedenti periodo. Ejus hoc loco ingrata repetitio est. Unus e codicibus ab Hearnio inspectis, et tres e nostris habent: Abeuntes magistratu Cn. Genucius arripuit: qua lectio videtur vulgatæ an- teponenda.

U. C. 281.
A. C. 471.
Furius et
Manlius ad
populum
rei.

Tribunus
occisus.

Discordie.

nio in quibusdam annalibus^o consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus et administratione reipublicæ absterneant; consulares vero fasces, præteritam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus⁵ velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut adparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respererit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem et mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres consilia inde, non publica, sed in privato, ⁶seductaque a plurium conscientia, habere. ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiâ. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo demandam tribuniciam potestatem.

LV. ⁷Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebes, tribunorum magis silentio, quam consulum imperio, et dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor et viginti lictores⁸ adparere consu-*

^o in quibusdam pro Virginio annalibus Gron. Crev.

⁵ *Velut infulis*] Elegans similitudo ducta a victimis, quæ infulis ac vittis velatæ mactabantur.

⁶ *Seducta . . . a plurium conscientia*] Quorum multos conscios esse non sinerent.

⁷ *Sub hac . . . victoria*] Post hanc victoriam. Sic et l. XLV. c. 10. *Sub adventu Romanorum.* Et Florus, l. III. c. 6. *Sub ipsos hostis recessu.*

⁸ *Apparere consulibus*] Ministros esse et apparitores consulum.

libus, et eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque in- U. C. 281.
firmius, si sint qui contemnant. Sibi quemque ea magna at- A. C. 471.
que horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitas-
 sent, ad Voleronom Publilium, de plebe hominem, quia, Voleronis
 quod ⁹ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, audacia.
 lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos.
 Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, et
 virgas expediri jubent. *Provoco, inquit, ad populum, Vo-*
lero; quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis
caedi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari. quo fe-
 rocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare
 lictor. Tum Volero, et praevalens ipse, et adjuvantibus
¹⁰advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acer-
 rimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit,
 clamitans, *Provoco, et fidem plebis inploro. adeste cives! ad-*
este commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus
ipsis vestro auxilio opus est. Concitati homines, veluti ad
 proelium, se expediunt: adparebatque, ¹¹omne discrimen
 adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non pri-
 vati juris. Huic tantae tempestati quum se consules ob-
 talissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine
 vimibus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in
 curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceret
 victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in sena-
 tum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis,
 Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vi-
 cere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem ple-
 bis certari, non placuit.

LVI. Voleronom amplexa favore plebs proximis comi- Fit trib.
 tiis tribunum plebi^p creat in eum annum, qui L. Pinarium, plebis.
 P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, U. C. 282.
 qui eum vexandis prioris anni consulibus ¹²permissurum L. Pinario,
 tribunatum credebant, post publicam caussam privato do- P. Furio
 lore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogatio- Coss.
 nem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis co- Lex Pub-
 mitiis fierent. ¹³Haud parva res sub titulo prima specie mi-

^p plebei Crev.

⁹ Ordines duxisset] Centurio fuis-
 set. Vid. not. 28. ad c. 28. supra.

¹⁰ Advocatis] Iis qui causae ejus
 favere se profitebantur, et ei apud
 populum, ad quem provocabat, ad-
 futuros.

¹¹ Omne discrimen adesse] Omnia
 in diacrimen et in periculum vocari;
 nec quemquam reveriturum, aut ea
 qua publico jure sancta sunt, puta
 leges, potestates; aut ea qua privata
 necessitudine cara sunt, amicitiam,

cognitionem.

¹² Permissurum tribunatum] Me-
 taphora sumpta ab illis qui *permittere*
equum dicuntur, hoc est, incitare, et
 ei frenos immittere ad liberum cur-
 sum. Est igitur *permissurum tribu-*
natum vexandis consulibus, tribuna-
 tai frena laxaturum, potestate impo-
 tenter usurum ad vexandos consules.
 GRONOVIVS.

¹³ Haud parva res] Haec non fa-
 cile conciliari posse videntur cum his

U. C. 282.
A. C. 470.

U. C. 283.
A. C. 469.

Ap. Claudio, T.
Quinctio
Coss.

Lætorii
Tr. Pl.
certamina
cum Appio
Coss.

mine atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; ¹⁴res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum ¹⁵extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius collega ejus, ¹⁶auctor quum recentior, tum acrior erat. Feroce faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ¹⁷ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulera, sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandoquidem* ¹⁸non facile loquor, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni ¹⁹templum postero die. consules nobilitasque ad inpe-

¶ add. tam Gron. Crev.

quæ infra de hac eadem re habet Livius in fine c. 60. ubi *plus dignitatis comitiis per hanc actionem detractum ait, quam virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus.* Nec vero mediocriter imminuta videtur hac lege Patrum potentia. Primo enim Patres ex comitiis tributis submovebantur, quod docet noster in illo c. 60. loco quem jam attulimus. Inde est, quod comitia hæc habebantur plebis propria, et leges in iis lætæ *plebiscita* nuncupabantur. Vid. infra III. 55. et Gell. XV. 27. 2°. Dionysius hac ipsa de lege agens l. IX. docet iisdem comitiis necessarium non fuisse ut senatus auctor fieret. 3°. nihil in iis opus fuisse sacris aut auspiciis, quorum arbitri Patres erant. At quomodo per clientium suffragia minus valerent Patres tributis comitiis, quam curiatis, quibus antea tribuni creabantur, haud satis liquet.

¹⁴ * Res . . . suo ipsa molimine gravis] Res per se gravis, et quæ ad exitum

perduci sine magno et proinde lento molimine non posset.

¹⁵ Extrahitur] Dionysius aliam affert causam: pestilentiam nempe, quæ atrocissima, etsi non diuturna, urbem invasit.

¹⁶ * Auctor] Approbator, firmator, et qui auctoritatem legi præstaret.

¹⁷ Ipse in accusationem . . . exorsus] Delenda videtur præpositio: nisi malis ex uno e nostris codd. ipse incustionem.

¹⁸ Non tam facile] Andreas, Campanus, omittunt tam, itemque scripti a Gronovio inspecti, et quatuor regi, et Sorbonicus. Nec raro supprimit eam vocem Livius, ut et *ad magis*. Vid. V. 21. XXV. 29. XXVI. 18.

¹⁹ Templum] Templum est omnis locus augurii consecratus. Hic intelligendum est fortasse Capitolium ex Dion. l. IX. Ceterum comitium quoque ipsum, eo sensu quem modo finivimus, templum fuisse probabile est. Siquidem auspicato agi cum po-

diendam legem in concione consistunt. ²⁰ Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes ²¹ viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium. ²² Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile et contemtim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, ²³ privatam esse clamitans, ²⁴ sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatur multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruentè prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de fore abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ spatium. non vim suam illis tempus ademurum, sed consilium viribus additurum. et Patres in populi, et consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Ægre sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis,

pulo non poterat, nisi in loco inaugurato, ut patet ex Liv. III. 20. Comiticia autem curiata, in quibus auspicia necessaria erant, in comitio habita esse constat. Suggestum quidem certa, ex quo conciones ad populum habebantur, quodque postea *Rostra* appellatum est, *templum* vocitatur et a Livio, VIII. 14. et passim a Cicerone, ut in Vatin. n. 24. Vide etiam infra l. III. c. 17.

²⁰ *Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui]* Tum quum in Sacro monte composita inter Patres plebemque pax fuerat, concessum erat plebi, ut quoties tribuni concionem advocassent, ei se patricii ne miscerent. Dion. l. VII.

²¹ *Viatori]* Viatores erant ex eorum numero, qui magistratibus apparebant; inde sic dicti, teste Festo, quod quum assidue Romani rusticarentur, crebrior apparitorum illorum opera erat in via quam in urbe, quod ex agris homines plerumque vocabantur a magistratibus. Idem testatur Cic. de Senectute, n. 56. Tribunis viato-

res, non lictores apparebant.

²² * *Non . . . populi, sed plebis]* Populus est tota natio, et Patres plebemque complectitur. Plebs est pars populi, extra quam Patricii erant.

²³ *Privatum]* Hunc locum mire illustrat allatus a Sigonio Plutarchi locus e-Quæst. Rom. c. 81. Cur, inquit, quum præterita alii magistratus utantur, tribunus plebis non utitur? An, quia tribunus plebis magistratus non est? Neque enim ex sella tribuni jus dicunt: neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt: neque creato dictatore se abdicant, sed translato omni ad dictatorem imperio, ipsi tamen suam potestatem retinent, quasi magistratus non sint . . . Tribunatus impedimento potius est magistratui, quam magistratus.

²⁴ *Sine imperio]* Imperium duplex: civile, quod et potestas dicitur, quo auspicio jus, et juris dicendi potestas continebatur: militare, quod ad rem bellicam spectabat. Horum neutrum competeat tribuno.

U. C. 283. senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in
 A. C. 469. vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito,
²⁵ ab inpetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorre-
 bant a certatione animi. adeo ut Quintio gratias agerent,
 quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur,
²⁶ *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in
 concordis civitate posse.* Dum tribuni consulesque ad se quis-
 que omnia trahunt^a, nihil relictum esse virium in medio: ²⁷ *dis-
 tractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit,
 quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra testari Deos
 atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri. non
 consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi
 leges, quam in Sacro monte acceptæ sint. Victus tamen Pa-
 trum consensu quievit. lex silentio perfertur.

Tribuni
 tributis
 comitiis
 creati.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt:
²⁸ numero etiam addito^b, tres, perinde ac duo antea^c fue-
 rint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sici-
 nium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcili-
 um. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam
 est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio
 plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde
 rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos mis-
 sus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia
 sævitia Appii, quæ domi, esse^d liberior, quod sine tribuni-
 ciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio:
 se victum ab ea: se ²⁹ unico consule objecto adversus tri-
 buniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore
 conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impederint
 consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vex-
 andum sævo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi do-
 mari ³⁰ poterat. tantum certamen animis imbiberant. Seg-

^a quanta in concordis civitate esset posset Gron. Crev. ^b trahant Eæd. ^c ad-
 ditos—ante Crev. ^d ante Gron. ^e esse; eo liberior Gron. Crev.

²⁵ * Ab impetu ad consultandum ad-
 vocabantur] Fervido irarum sæstu
 paulatim residente, ad rem tranquillo
 et sedato animo inspiciendam invitati
 transibant.

²⁶ * Ut tantam] Ne majorem con-
 sularem majestatem esse vellet, quam
 quanta esse posset salva civitatis con-
 cordia.

²⁷ * Distractam laceratamque rem-
 publicam magis quorum in manu sit . .
 . . quæri] Hic agnoscenda est Græca
 loquendi forma et casuum inversio:
 prorsus quasi scriptum esset: quæri
 magis, quorum in manu et potestate
 sit etiam distracta et lacerata respub-
 lica, quam ut incolumis sit. Sic

Terent. Adelph. Act. V. sc. 4. illum
 ut vivat optant: et Hec. III. 5. Om-
 nem rem scio ut sit gesta.

²⁸ Numero etiam additos tres]
 Scripti complures et vet. editi ha-
 bent addito: quod etsi placuit Jac.
 Gronovio, nos, quomodo stare possit,
 non videmus.

²⁹ Unico consule] Quem senatus
 consulem fecisset, tanquam unum
 maxime idoneum ad retundendos tri-
 bunitios impetus.

³⁰ Poterat] Magis placeret pot-
 erant, quomodo in proxime sequenti-
 bus imbiberant. Et sic habere vet.
 lib. monet Sigonius. Duo e nostris,
 poterat . . . imbiberat.

niter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo, incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte ³¹ motam remittere industriam. ³² præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: a centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei cavillans interdum et Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. ³³ Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo submoveretur hostis: satis tamen adpareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. ³⁴ alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunisque, monentes, ne utique ³⁵ experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgo milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volscio agro moveantur. Hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus ³⁶ noxæ lucrarentur) remissa concione, iter

31 *Motam*] Cave hanc vocem cum Clerico sollicites, qui infelicem plane et inegantem conjecturam obtrudit, vultque reponi *notam*. Nihil clarius. Quum milites sua sponte manum operi admovissent, si hortaturus Appius supervenisset, omnes consulto segnius agere.

32 * *Præsenti vultus demittere*] Ubi præsens Appius esset, vultum et oculos defigere in terram, ne eum intuerentur.

33 *Tum expressa vis ad pugnandum*] Tum milites coacti vires exerere ad arcendum munimentis hostem.

34 *Alii gaudere sua clade*] Mendam esse putamus in voce *alii*, cui nihil est quod respondeat, nec quoad verba, nec quoad sensum. Nec libri

nos quidquam juvant. Vide an legi possit *alia . . . sua clade*: ut sensus sit, militem Romanum capi tantum castra noluisse; ceterum, quod attinuerit ad reliquam cladem suam et ignominiam, nempe fugam ex acie, eandem plurimum, ea gavisum fuisse.

35 * *Experiri . . . imperium*] Periclitari et tentare, quænam esset imperii vis, quantum imperatori in milites liceret.

36 *Noxæ*] Milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet, sive culpa, sive læsio, sive ipse homo qui culpam commisit, damnumve intulit. Hoc ultimo sensu intelligitur ac definitur a Justiniano Instit. l. IV. tit. 8. Sic et *servitia* pro *servis*, *operæ* pro *operarii* dicuntur.

U. C. 283. In insequentem diem pronuciari quum jussisset, prima luce
 A. C. 469. classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen
 e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, no-
 vissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus,
 Fugit. eo pavore signaque et ordines turbavit, ut neque imperia
 exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ,
 memor. Ita effuso agmine ³⁷per stragem corporum armorumque
 evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere.
 Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum
 revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato agro
 castra posuit; advocataque concione, invectus haud falso in
 proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum;
 ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo
 amisso signiferos; ad hoc centuriones ³⁸duplicariosque, qui reliquerant
 ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo
 sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Quinctii
 Cos. comi-
 tas.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate
 ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius erat lenior,
 et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo,
 effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi
 obferre se, Æqui vagari⁷ populandum hostem per agros passi.
 Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data
 est. Addebantur et laudes, quibus, haud minus quam præmio,
 gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus
 quoque placator exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui
 dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli,
 atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem
 maxime comitia tributa efficiunt; ³⁹res major victoria suscepti
 certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis
 detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium
 aut plebi additum est², aut dentum Patribus.

U. C. 284. LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti.
 A. C. 468. Æmilio consulibus, cum⁴ propter certamina ordinum de
 lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui acerrimo
 adversario legis, caussamque possessorum publici agri,
 I. Ti. Æmilio Coss. ⁴⁰tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius et C. Sici-

⁷ se Æqui; vagari etc. Gron. Crev.

² est del. Eæd.

³ tum Eæd.

³⁷ * Per stragem corporum armorumque] Per corpora armaque strata passim in agris.

³⁸ Duplicarios] Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent. Usitatum fuit apud Romanos hoc modo virtutem militarem remunerare. Vid. Liv. VII. 37.

³⁹ Res major] Vid. not. 13. ad c. 56.

⁴⁰ Tanquam tertio consuli] Hæc non ita intelligi debent, quasi communi cum duobus consulibus animo ipse, tanquam tertius consul, possessorum causam sustineret. Uterque enim consul favebat legi, quod docet

nus ⁴¹ diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus U. C. 304. ad iudicium vocatus populi est, ⁴² plenus suarum, plenus pater- A. C. 468. narum irarum. Patres quoque ⁴³ non temere pro ullo æque Accusatus Appius. adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratæ obijci plebi^b. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, et tribunos, et plebem, et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere umquam potuere, non modo ut ⁴⁴ vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda caussa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, ⁴⁵ idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: ⁴⁶ trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim Ante iudicium morbo moritur. temporis fuit. ante tamen, quam producta dies veniret, ⁴⁷ morbo moritur. cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat; et exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad proelium elicere non posset, castra obpugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquillâ serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra ob-

^b obijci iratæ plebi Gron. Crev.

Dionysius, et Livius ipse de Æmilio agnoscit initio lib. seq. Appius igitur ideo tanquam tertius erat consul, quod consulum ipse partes obiret.

⁴¹ Diem dixere] Capitis anquiescerunt: crimini dantes, quod iniquas adversus plebem in senatu sententias diceret: quod seditionem excitasset, sacrosancto tribuni corpori violentas intulisset manus; quod denique exercitui prepositus, cum magna clade atque ignominia reversus esset.

⁴² Plenus suarum . . . irarum] Intelligimus iras, non quas Appius gereret in plebem, sed quibus plebs in eum flagraret. Sensus est igitur: qui et per se, et ob memoriam patris, supra modum iratam in se plebem

haberet.

⁴³ Non temere] Raro.

⁴⁴ Vestem mutaret] Reis mos erat sordidam togam induere, squalorem toto habitu præferre, barbam capillumque promittere, ut miserabiliores essent.

⁴⁵ Idem . . . spiritus] Eadem ferocia.

⁴⁶ Trahi] Velut languescere; non, in longum extrahi. Nullus enim hic moræ locus, quum Appius, antequam producta dies veniat, moriatur.

⁴⁷ Morbo moritur] Mortem sibi conscivisse tradit Dionysius: propinquos et affines sparsisse in vulgus eum morbo mortuum esse.

U. C. 264. pugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populatio-
 A. C. 466. nem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum
 gessit. et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri
 sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vi-
 corum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum
 prædatoribus obcurrissent, ancipiti prælio digressi, postero
 die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum,
 cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens
 bello.

U. C. 285. LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Nu-
 A. C. 467. miccius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra vi-
 T. Numicio, debatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis
 A. Virgino parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum
 Coss. tionem⁴⁸ ac^c prope erumpentem repressit. Consules, coacti
 extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute,
 tranquillio-rem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem,
 nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis, citato ag-
 mine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virgi-
 nius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna
 accepta clade, virtus militum rem, prolapsam negligentia
 consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi
 primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res
 erant, opulentissimam acti. quam consul obpugnare non au-
 sus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tum opulentum,
 ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volseique Romanos ex-
 ercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes in-
 cessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exerciti-
 bus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cla-
 dium, quam intulerant, acceperunt.

Bellum cum
 Æquis et
 Volscis.

U. C. 286. LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper
 A. C. 466. alias, sollicitæ certamine Patrum et plebis. Irata plebs in-
 teresse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientes-
 que Patrum⁴⁹ consules creati T. Quinctius, Q. Servilius.
 similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bel-
 lo deinde externo tranquilla. Sabini, Crustuminos campos
 citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum
 Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibus-
 que pulsati, ingentes tamen prædas hominum pecorumque
 egere. quos Servilius consul infesto exercitu insectus, ip-
 sum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; popu-
 lationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinque-

T. Quinc-
 tio, Q. Ser-
 vilio Coss.
 Bellum
 Sabinum.

^c ac del. Gron.

48 *Ac prope erumpentem*] Revoca-
 vimus particulam *ac*, quæ exstat in vet-
 editis, et in omnibus nostris scriptis, ac
 videtur necessaria.

49 *Consules creati . . . consules ha-*

bent] Odiosa repetitio. Legamus cum
 Dujatio: *constitiles creati, T. Quintius,
 Q. Servilius, similem annum: priori
 habent.*

ret, ⁵⁰ multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis re- U. C. 206.
 publica egregie gesta, quum ^d ducis, tum militum opera. A. C. 406.
 Primum æquo campo signis conlatis pugnatum, ⁵¹ ingenti Volscum.
 cæde utrinque, plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas
 damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri
 mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clauditans,
 concitasset aciem. inpetu facto, dum se putant vincere,
 vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen,
 signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis
 induciis utrimque quiete sumta: per quos ingens vis hominum
 ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud
 dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque ⁵² tertia fere vigilia ad castra obpugnanda
 veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus
 exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset,
 Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque,
⁵³ in equos ^e inpositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque
 hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia
 in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos
 species armatorum peditum, quos et plures esse, et Romanos
 putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, et insueto
 sedente equite, et insuper aures agitante sonitu, sæviebant,
 intentos velut ad inpetum hostium tenuit.

LXV. Ubi inluxit, Romanus, integer satiatique somno productus
 in aciem, fessum stando et vigiliis Volscum primo inpetu
 perculit. quamquam cessere magis, quam pulsos hostes sunt:
 quia ab tergo erant clivi, in quos ⁵⁴ post principia integris
 ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum
 ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare et poscere,
 ut percussis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi
 duci vociferantur ^f se ante signa

^d tum Gron. Crev.

^e equis Gron.

^f equites circumfusi duci: vociferantur etc. Gron. Crev.

50 * *Multiplici . . . præda*] Multis partibus majore præda, quam quantam prius ceperant Sabini.

51 *Ingenti cæde . . . plurimo sanguine*] Alterutrum ex his vacat. *Ingenti cæde* potius delendum videtur, ut glossema additum interpretandis his vocibus, *plurimo sanguine*, quarum rarior usus.

52 *Tertia . . . vigilia*] Distinguebatur tempus noctis in quatuor vigiliis, quarum unaquæque trium horarum erat. Itaque tertia vigilia a media nocte incipiebat, nona noctis hora fiebat. Singulis autem vigiliis, signo buccina dato, vigiles mutabantur.

53 *In equos inpositos*] Sic habent tres e nostris probatissimi codd. Sic et edebatur ante Sigonium, qui jussit legi in *equis*: sed invito Livio, ut credimus. Supra I. 18. restitimus itidem ex MSS. *Dextra in caput Numæ inposita*, quum vulgati præferrent in *capite*; et eodem libro, c. 33. *Ponte . . . in Tiberim facto*.

54 *Post principia*] Post primam aciem. Frons nempe sola Volsci exercitus turbata est. A tergo primæ aciei, ordines integri et salvi tutum in clivos receptum habuere. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 10.

U. C. 296. ituros. Dum eunctatur consul, virtute militum fretus, loco
 A. C. 466. parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est
 secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent,
 cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum inpetum missili-
 bus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, tur-
 batosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope
 oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam
 gradum consul, increpando simul temeritatem, simul igna-
 viam, pudore metum excussisset. Restitere primo obstina-
 tis animis: deinde, ⁵⁵ ut in obtinentes locum vires ferebant,
 audent ultro gradum inferre; et, clamore renovato, commo-
 vent aciem. tum rursus, inpetu capto, enituntur; atque ex-
 superant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in summum
 clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque
 cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris inci-
 dere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effu-
 gere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus ex-
 ercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, ⁵⁶ nulla
 obpugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pug-
 na castrisque amissis ceciderant animi.

⁵⁵ *Ut in obtinentes locum vires fe-
 rebant*] Postquam vires dabant inva-
 dere hostem, qui superiorem locum
 obtinebat.

⁵⁶ * *Nulla oppugnantium nova vi*] Non quod vires Romanorum majores
 tunc essent quam priore anno, quo
 Antium oppugnare ausi non fuerant.

EPITOME LIBRI III.

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitulum, ab exsulibus et servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, et adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat: et, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, ¹decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, ²duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura inpotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, et in tertium annum retinuerunt: donec ³inviso eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui, ⁴quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitute peteret, necessitatem patri ejus Virginio inposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturi veniret. Hoc tam magnæ ⁵luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius et unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, et Volcos, et Æquos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani judicium: qui, iudex inter Ardeates et Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

¹ Decem tabulis legum positis] Imo propositis. Sic enim Livius, c. 34. hujus libri. Et hoc solenne verbum est in ejusmodi rebus.

² Duabus tabulis ad decem adjectis] Hæc, quæ non reperiebantur in veteribus editis, concinnavit Sigonius partim ex vestigiis depravatæ antiquæ lec-

tionis, partim ex Livio ipso.

³ Invisio eorum imperio] Gronovius legit injusto.

⁴ Quum in amorem virginis] In Pithæi Var. lect. notatur Virginis virginis, quod verum videtur.

⁵ Luxuriæ] Duo ex MSS. Hearnii, injuriæ: quod non displicet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER III.

U. C. 287. **ANTIO** capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt.
 A. C. 465. ¹ Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Creme-
 Ti. Æmilio ram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius
 II. Q. Fabio dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque
 Coss. consulatu ejus et agrarii se in spem legis erexerant, et tri-
 buni rem contra consules sæpe tentatam, adiutores utique
 consule, obtineri posse rati, suscipiunt; et consul manebat
 in sententia sua. Possessores et magna pars Patrum, ² tri-
 bunicis se jactare actionibus principem civitatis, et largi-
 endo de alieno popularem fieri querentes, totas invidiam
 rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen ade-
 rat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset.
 T. Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno ali-
 quantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opporturam,
 et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine que-
 relis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in con-
 cordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviris agro
 dando ³ creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi
 nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit)
 fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explen-
 dum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo
 poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui a
 Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irri-
 tamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

Antium
 colonia
 deducitur.

U. C. 288.
 A. C. 464.
 Q. Servilio
 II. Sp. Pos-
 tumio Coss.
 U. C. 289.
 A. C. 463.
 Q. Fabio
 II. T. Quinc-
 tio III.
 Coss.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Pos-
 tumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa
 habuit. ⁴ intra castra quies necessaria morbo implicitum exer-
 citum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est,
 Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem,
 quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui

¹ Hic erat Fabius Quintus] Qui quidem pugnae Cremerensis tempore dictus est *prope puberem ætatem* fuisse. Hic autem annus ab illa pugna undecimus agitur. Unde apparet Fabium quarto fere et vicesimo ætatis anno consulem factum esse: quod et Valerio Corvo contigisse memorabitur infra VII. 26.

² Tribunitiis se jactare actionibus] Eum qui principem locum in civitate teneret, sibi favorem et gloriam aucu- pari ex iis quæ apud populum tribuni

agerent, vel agendo eadem quæ tribuni. ³ Creat] Creandos curat consul. Veteres editi, et aliquot scripti, inter quos unus e nostris, habent *creant*: quod intelligendum erit de populo.

⁴ Intra castra] Omnes scripti nostri, ut et Gronoviani, et vet. editi, si Campanum excipias, carent præpositione *intra*. Itaque cum Gronovio videtur legere debere, *stativa habuit*. *Castris quies necessaria . . . exercitum tenuit*. Ut infra hoc libro c. 26. *Castris se pavidus tenebat*.

haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam U. C. 289. *Æquos*, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; A. C. 463. *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum adferre, eadem dextra armata, Æquicum quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia et per-* bellum. *jurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quam hostibus, gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in *Algidum* adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad *Artem* accessere acie instructa, ut confestim dimicaret. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum, in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole agite in aciem: erit copia pugnandi, ne timec.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, ⁵longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi inluxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Proelium fuit utrimque vehemens; quod et Romanus ira odioque pugnabat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi, et desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere et experiri cogeat. Non tamen sustinere aciem Romanam Æqui: polysique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; et multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et legiones adesse hostium, et infesto agmine ruerre ad urbem, clamabant. Ab his proximi ⁶audita incerta,

⁵ Longam venire noctem ratus] mora n certamini esset factura.

Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ ⁶ Audita incerta, eoque vaniora] In-
adventaret, longam sibi fingeret, quia certa, quia audierant tantum, non vi-

U. C. 260. eoque vaniora, ferre ad alios. cursus clamorque vocantium
 A. C. 463. ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte
 ab Alcido Quinctius consul redierat Romam, (id remedium
 timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hos-
 tes, præsidia portis inposuit. Vocato dein^a senatu, quum,
 ex auctoritate Patrum⁷ justitio indicto, profectus ad tutan-
 dos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in
 agris^b non invenit. Ab altero consule res gesta egregie
 est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eo-
 que impeditiore agmine incedentem adgressus, funestam ei
 populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis:
 præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quadri-
 duum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit.⁸ Cen-
 sus deinde actus, et conditum ab^c Quinctio lustrum. censa
 civium capita centum quatuor millia et ducenta⁹ quatuor-
 decim^d dicuntur, ¹⁰præter orbos orbasque. In Æquis ni-
 hil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere,
 uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per
 omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset,
 cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

U. C. 290. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus.
 A. C. 462. ¹¹Furios Fusios scripsere quidam. id admonéo, ne quis in-
 A. Postu- mutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, pu-
 mio, Sp. tet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum
 Furio Coss.

^a deinde Gron. Crev. ^b agro Eæd. ^c a Eæd. ^d centum quatuor et
 viginti millia ducenta quindecim Gron. pro quindecim habet quatuordecim Crev.

derant; adeoque mendaciis auctio-
 ra.

⁷ Justitio indicto] Fusius explicat
 noster quid sit justitium, infra c. 27.
 his verbis: justitium edicit: claudi
 tabernas tota urbe jubet: vetat quem-
 quam privatæ quoquam rei agere. Dice-
 batur justitium ex eo quod jus siste-
 retur, sive jurisdictio intermitteretur.
 Hoc in tumultuosis ac turbulentis
 temporibus solebat indici, quum aut
 propinquum muris bellum, aut violenta
 intra urbem seditio, cives omnes a
 privatarum rerum cura ad publicam
 avocabat.

⁸ Censu . . . actus] Censu a Ser-
 Tullio rege, ut vidimus l. 42. institut-
 us, et quater actus, teste Val. Max.
 l. III. c. 4. regnante deinde Superbo
 intermissus, secundo post exactos re-
 ges anno revocatus fuerat, auctore
 Dionys. l. V. Ter deinde ante hunc
 annum actum esse, primo a dictatore
 T. Lartio, anno 256. tum a consuli-
 bus Sp. Cassio, Postumo Cominio,
 anno 261. tertio a L. Furio, A. sive
 C. Manlio Coss. anno 280. discimus

ex eodem Dionysio. Eum vide libris
 V. VI. et IX. Igitur hic censu de
 quo nunc agit Lavius, nonus est ab
 urbe condita.

⁹ Quatuordecim] Sic habet Andre-
 as, et vet. libri Sigonii, et omnes nos-
 tri. Vulgo nunc quindecim.

¹⁰ Præter orbos orbasque] Atque
 etiam feminas omnes, pueros, servitia,
 negotiatores, opifices inquilinos: quo-
 rum quidem inquilinorum magna Ro-
 mæ copia erat, propterea quod Romani
 fere agris vacabant, nec vulgo tum
 aut institores erant mercium, aut ulla
 sellularia arte victum quærebant. Quin
 etiam id per leges illis non licuisse
 Dionysius affirmat l. II. p. 98. et l.
 IX. p. 583. sed hoc non caret diffi-
 cultate. Ut ut sit, horum omnium,
 quos modo recensimus, numerus,
 eodem Dionysio auctore, l. IX. his
 temporibus civium censorum numerum
 triplo excedebat.

¹¹ Furios Fusios scripsere quidam]
 Quos Furios dicimus, quidam scripsere
 Fusios.

bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsi-
 dium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæc ¹² per-
 petuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi para-
 batur. Sentiant Hernici, et prædicunt Romanis, Ecetra-
 num ad Æquos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, Antium
 colonia
 suspecta.
 quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum es-
 set, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æqui-
 cum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æ-
 quis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua spon-
 te jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum ma-
 tura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset,
 datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniae Ro-
 mam excitis, quærent quidnam rei esset. qui quum haud
 gravati * venissent, introducti a consulibus ad senatum ita
 responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quem vene-
 rant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi.

Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, pro-
 fectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hos-
 tem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam uni-
 versa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere
 pugnae commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit.
 neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et pos-
 tero die tanta vi castra sunt circumsessa atque obpugnata,
 ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, Obsidetur
 in castra.

et male pugnatum, et consulem exercitumque obsideri, nunci-
 ciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ
 forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est)
 Postumio alteri consulum negotium daretur, ¹³ *Videret ne
 quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ
 manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent,
 optimum visum est; ¹⁴ pro consule T. Quinctium subsidio
 castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Lati-
 ni, Hernicique, et colonia Antium dare Quinctio subitarios
 milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) jussi.

V. Multi per eos dies motus multique inpetus hinc atque
 illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere mul-
 tifariam vires Romanas, ut non subfecturas ad omnia, ad-
 gressi sunt. simul castra obpugnabantur, simul pars exerci-
 tus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ip-
 sam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præ-
 sidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas popula-

* gravate Gron. Crev.

† videret Eæd.

¹² * *Perpetuo in Romanos*] Æmula-
 tionem inter se quamdam perpetui in
 Romanos odii gesserunt.

¹³ *Videret ne quid*] Eo senatuscon-
 sulto summa rerum omnium potestas

consulibus permittebatur. Vid. Sal-
 lust. Cat. c. 29. et Cic. in Cat. I. n. 4.

¹⁴ * *Proconsule*] Hæc prima procon-
 sulis mentio occurrit apud Livium.

T. C. 299. tiones finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ
 1. C. 282. aut laboris. vigilæ in urbe, stationes ante portas, præsidia-
 quæ in muris disposita, et, quod necesse erat in tanto tumultu,
 justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris
 Furius consul, quum primo quietus obsidionem passus es-
 set, in incautum hostem ¹⁵ decumana porta erupit, et, quum
 persequi posset, metu substitit ^g, ne qua, ex parte altera, in
 castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis
 erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi
 studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus,
 multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra
 faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi
 fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis
 caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab
 circumstantibus ereptus, et suorum animos turbavit, et feroci-
 ores hostes fecit, qui, cæde legati et consulis vulnere accensi,
¹⁶ nulla deinde vi sustineri potuere, quum ^h compulsi in castra
 Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares. venissetque
 in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum
 Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra
 Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo
 adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione
 facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga
 effusior Æquorum in agro fuit Romano. In quos palatos, prædam
 agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna inposuerat
 præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes,
 in Quinctium victorem, cum nuncio consule revertentem, incidere.
 Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati
 et cohortium

A T. Quinctio liberatur.

^g subsistit Gron.

^h quin Crev.

15 Decumana porta] Castra Romana quadrata, ut plurimum, fuere, et quantum habuere portas. Harum ea quæ aversissima erat ab hoste, Decumana dicebatur a decimis cohortibus (ni scilicet Lipsius, l. V. de militia Romanorum, Dial. 5.) juxta eam tendebant. Unaquæque enim legio in decem cohortes dividebatur. Primæ autem cujunque legionis cohortes juxta Prætorium tendebant, quod in fronte castrorum fuit: ceteræ deinde ex ordine usque ad decimas eademque prætorianas, quæ in postrema castrorum porta, usque prope portam Decumanam habitabant. Reliquæ castrorum portas fuerat Prætoria, quæ Prætorio prætorum, et versa in hostem in lateribus Principales duæ, sic dictæ

quod in eo loco essent, ubi tendebant principes ordines, id est, primi ordines, capita et apices castrorum, puta tribuni, præfecti, primique centurionum. Hæc fere Lipsius.

16 Nulla deinde vi sustineri potuere, quin compulsi in castra Romani] Nulla vi hostibus resisti potuit, aut prohiberi quominus compulsi in castra Romani rursus obsiderentur. Ceterum hic vulgo legitur quum compulsi. Sed rō quin firmant aliquot scripti e Gronovianis, unus e nostris: et jam Clericus in textum admiserat. Sorbonicus codex lectionem expeditissimam offert, quæ fortasse multis placebit. potuere. Compulsi in castra Romani rursus obsidentur.

ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus U. C. 290.
et inlatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua A. C. 462.
re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare nume-
ro. audet tamen ¹⁷ Antias Valerius concipere summas. Ro-
manos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecen-
tos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in fini-
bus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo mil-
lia et ¹ quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, præ-
dam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari
defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, et,
exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, et triginta.
¹⁸ Ut ^k Romam reditum et ^l justitium remissum est, cælum
visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obser-
sata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His
avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas om-
nia delubra ¹⁹ pacem Deum exposcentium virorum mulie-
rumque turba inplebantur. Cohortes inde Latine Hernicæ-
que ab senatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remissæ
domos. Antiates, mille milites, ²⁰ quia serum auxilium post
prælium venerant ^m, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. U. C. 291.
Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium ²¹ anni A. C. 461.
agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus L. Æbutio,
pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pec- P. Servilio
cori; et auxere vim morbi, ²² terrore populationis pecoribus Coss.
agrestibusque in urbem acceptis. Ea conludio mixtorum Pestis
omnis generis animantium et odore insolito urbanos, et Romæ.
agrestem confertum in arta tecta, æstu ac vigiliis angebat,
ministeriaque in vicem ac ²³ contagio ipsa vulgabant mor-
bos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Her-

¹ et del. Eæd.
Cælum etc. Eæd.

^k Ut l. Inde Eæd.
^m venerat Gron.

^l et l. est: justitium remissum.

¹⁷ Antias Valerius] Historiarum
scriptor, Sisennæ æqualis, teste Velleio, l. II. c. 9. Vixit ergo Syllanis
temporibus. Ejus opus magnæ mo-
lis fuit, cujus librum LXXV. memo-
rat Gellius, VII. 9. Suspecta ejus fides
est Livio, qui eum arguit in numeris
augendis intemperantissimum fuisse,
l. XXXVI. c. 38. atque etiam menda-
ci plane accessit, XXVI. 49.

¹⁸ Inde Romam reditum est: justitium
remissum] Magna scriptorum,
sive Gronovianorum, sive nostrorum,
manus: Numerus CC. ait, et XXX.
Ut Romam reditum est, justitium re-
missum est. Unde suspicatur Grono-
vius: et exsequendo subtiliter numerum,
CC. ait, et XXXVI. Romam reditum,
et justitium remissum est.

¹⁹ Pacem delum] Vid. not. 8, ad I.
16. supra.

²⁰ Quia serum auxilium . . . vene-
rant] Sic complures scriptos habere
affirmat Gronovius: et servant quatuor
regii: melius quam, ut vulgo editur,
venerat.

²¹ Anni] Consularis; non civilis,
cujus initium semper a Januario.
Tempus autem solenne ineundis ma-
gistratibus multum variavit usque ad
annum urbis 599. (Vid. infra, XLVII,
36.) quo statutum, ut Kal. Januariis
consules inirent.

²² Terrore populationis] Andreas,
Sigonius, et tres ex MSS. Hearnii,
terrores.

²³ Contagio ipsa] Contactus.

U. C. 291.
A. C. 461.
Æqui et
Volsci præ-
dantur.

nici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde exercitu ingenti^a fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mæstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturus.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristio rem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidii modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus subficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: ²⁴ circuitio ac cura ²⁵ ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsidet ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. ²⁶ adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris ²⁷ fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam ob-

^a *ingenti exercitu* Gron. Crev.

24^a *Circuitio ac cura*] Circuibant vigiliis et eas recte obeundas curabant ædiles plebei.

25 *Ædilium plebei*] Hoc primum loco Livius ædiles plebei appellat. Vid. not. 80. ad c. 33. l. II.

26 *Adeo enim*] Volsci Romam oppugnare, si Dionysio fides. Sed

urbs natura loci et validis munimentis defensa, facile vim hostium arcuit.

27 *Fremitu orto, quid*] Fremitu orto rogantium inter se, *quid* . . . Hoc non moneremus, nisi Tan. Faber videretur locum hunc parum intellexisse, dum vult recidere: *quid*.

sessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. U. C. 291. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, A. C. 461. obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. Latinos ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua vincunt. sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, ²⁸ curio maximus. et per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratae passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim, seu pace Deum inpetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot ²⁹ interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quam interregnum inierat, consules U. C. 292. creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum; A. C. 460. sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles, L. Lucretio, consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum T. Veturio areere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciis antibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tri- Volsci præcipitinus, populationibus arcendis sociorum agro obpositus, donec. non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde ³⁰ demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, ³¹ magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armata juventute, dispo-

28 Curio maximus] Unicuique triginta curiarum, in quas divisam fuisse urbem vidimus supra I. 13. suus fuit curio, qui rem divinam pro suis curialibus faceret. Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, curio maximus; qui quidem comitibus curiatis creabatur.

29 Interregna] Interregni origo supra memorata est a Livio, l. I. c. 18. post Romuli mortem. Et res, et nomen mansit etiam post pulsos reges. Quando nullus erat patricius magistra-

tus, patricii coibant, et prodebant interregem, cujus imperium quinque diebus finiretur: quo elapso tempore, alius prodebatur interrex, et sic deinceps, donec creati consules forent.

30 Demissum in campos] Olim dimissum. Genus mendii usitatissimum, dum *dimittere* pro *demittere*, *digredi* pro *degradi*, et alia quaedam hujusmodi sæpe ab indoctis librariis inculcantur. Mutavit hoc loco Gronovius.

31 Magis in re subita] Magis, quia subita res fuit.

U. C. 292.
A. C. 460.

Cæsi.

sitisque præsiidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quum circumactio agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, et ad certamen intentum. Igitur præparatis animis, repentino pavore percussos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; et compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt: et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fuis hostibus, etiam castra capta.

Lex Terentilla.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunicium actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate: qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dedit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si*

• Tunc Gron. Crev.

P dominos Eæd.

32 *Legem se promulgaturum*] Huc usque, teste Dion. init. l. X. perscripta non erant jura omnia, quibus civitas regeretur. Sed antiquitus regum arbitrio lites dirimebantur: et, quod justum illi judicassent, id pro lege erat. Eodem modo penes consules juris arbitria fuere: nisi quod perpauca in iis libris, quos Dionysius sacros nominat, quique fortasse erant pontificum commentarii,

consignata fuere, quæ legis vim haberent. At eos ipsos libros soli norant et legebant patricii. Terentillus igitur aliquid juris corpus fieri volebat, quo in omnibus negotiis, tum publicis, tum privatis, civitas uteretur.

33 *Ut nihil*] Ut nihil superesset minarum ac terroris, quod intentarent consules, si ambo infesti circumstarent tribunum.

ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum mi-
narum atque terroris sit: *insidiatum cum, et tempore capto* U. C. 292.
adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, in- A. C. 460.
ter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potu-
isse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in
conclusionione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare
imperium latærum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad ob-
pugnandam urbem futurum. i Quid tandem? illi non licere, si
quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint,
diem dicere? accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem
sævitur sit? Non illud consulare imperium, sed tribuniciam
potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam re-
conciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. ne-
que illum se deprecari, quo minus pergat, ut cœperit. Vos, in-
quit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogite-
tis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem
universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non
hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, deser-
tam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minue-
ritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consu-
lum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumtis priore
anno consulibus, crudeli superboque nobis bello insititæ. Agunt
*cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione,*³⁴ *re*
ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria
rediit. et auget gloriam adveniens, exposita omni in campo
Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abdu-
ceret. reliqua vendita, quibus domini non exstiterè. Debe-
batur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res
est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jac-
tata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum
est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, et destitit.
tum imperatori exercituique honos suus redditus. Tri-
umphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ
legiones. alteri consuli datum, ut³⁵ ovans sine militibus ur-
bem iniret. Anno deinde insequenti¹ lex Terentilla, ab

¹ Quid? tandem illi etc. Gron.
² sequenti Eæd.

³ illum Gron. Crev.

⁴ tum Eæd.

³⁴ *Re ipsa sublata*] In præsentem
annum. Anno enim sequenti relata a
toto collegio est.

³⁵ *Ovans*] Ovatio, minor trium-
phus. *Ovationis* nomen deducit Plut.
in Marcello, ab *ove* quæ tum macta-
batur, quum in majore triumpho
immolaretur taurus: Festus ab eo
clamore quem faciunt redeuntes ex
pugna victores milites geminata O
littera. In ea describenda variant in
quibusdam scriptores; sed hæc plu-

rium auctoritate firmantur: eum
nempe, cui ovatio decreta fuerat, pe-
dibus urbem ingressum esse; non to-
ga picta neque trabea, sed prætexta
tantum indutum; coronatum myrto,
non lauro; et ingenti agmine tibici-
num cinctum. Vid. plura apud Di-
onysium, l. V. p. 314. Plut. in Mar-
cello; Gellium, l. V. c. 6. Primus
ovans urbem ingressus est P. Postumius
Turbertus, anno ab exactis regibus sep-
timo. Dion. ibid.

U. C. 293.
A. C. 459.
P. Volum-
nio, Ser.
Sulpicio
Coss.

Volsci et
Æqui bel-
lum instau-
rant.

Conten-
tiones do-
mesticæ.

toto relata collegio, novos adgressa consules est. erant con-
sules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere
visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam,
cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia
prodigia et ³⁶ carnem ^u pluit: quem imbrem ingens nume-
rus avium intervolutando rapuisse fertur. quod intercidit,
³⁷ sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor muta-
ret. ³⁸ Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a con-
ventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis
inpetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut sê-
ditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem,
tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce
(³⁹ ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici
nunciant, Volscos et Æquos, etsi adcisæ res sint, reficere
exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates
colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse.
Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur^x: consules
belli administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Vol-
sci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro
personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ⁴⁰ ad
partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi
Romani, sed arte eludi. quia, occidione prope occisos Volscos et
Æquos movere sua sponte arma posse, jam^y ⁴¹ fides abierit, novos*

^u carne Gron. Crev.

^x indicitur Eæd.

^y id fides Eæd.

³⁶ *Carne pluit*] Scripti et pleri-
que vet. editorum *carnem pluisse*:
quod verum videtur. Intelligendum est
ex sensu *traditum est*, vel aliud quid
simile.

³⁷ *Sparsum ita jacuisse*] Sigonius
ex vet. suis libris affert *sparsum hu-*
mi.

³⁸ *Libri*] Sibyllini. Hos scribit
Dion. l. IV. ad Tarquinium Super-
bum delatos esse a muliere quadam
externa, quam plurimi Sibyllam Cum-
aniam fuisse volunt. Hanc novem
habuisse libros, quos quum rex nollet
tanti emere, quanti illa indicaverat,
abiisse mulierem, et tres libros exus-
sisse: deinde pro sex reliquis idem
persolvi sibi pretium postulavisse: ac
multo magis aspernante rege, rursus
tres ex superstibus cremavisse, pro-
que tribus, qui jam soli restabant,
tantum adhuc auri postulavisse,
quantum primo petierat: regem ad-
miratam ac religione tactum emisit.
Hanc fabulam eodem modo multi
narrant: nisi quod plerique Tarquinio
Pisco libros fuisse oblatos vol-
unt; quidam etiam eos initio plures
tribus non fuisse. Horum librorum

mandata est duumviris cura, qui eos
asservare conditos in cella subterranea
in Capitolio, et in gravibus periculis,
aut ob foeda et insolita prodigia, jussu
senatus inspicere, eaque quæ in his re-
perissent, ad senatum referre, et exa-
quenda curare debent. Horum sa-
cerdotum postea numerus ad decem
primo, teste Livio, VI. 37. et 42.
deinde ad quindecim excrevit, unde
collegio quindecim virorum nomen in
perpetuum adhæsit; postremo etiam ad
sexaginta, si credimus Servio ad VI.
Æd. v. 73.

³⁹ *Ut idem*] Ut eadem rerum con-
versio, eadem vices in singulos annos:
redirent.

⁴⁰ *Ad partes*] Hæc vox refertur ad
fabulam, in qua actores *partes suas*
agunt. Sensus est igitur, Hernicos
paratos esse et edoctos a Patribus ad
agendas suas, velut in fabula, *partes, à
jouer leur rôle dans la pièce*.

⁴¹ *Id fides abierit*] *Fides abierit*
circa *id*: hoc est, *id*, nempe Volscos
et Æquos sua sponte movere arma,
credi jam non possit. Simili modo
locutus est Livius, V. 34. *quod qui-*
dem continens memoria sit. Tamen

hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri, bellum U. C. 293. innoxii Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, one- A. C. 459. ratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ⁴² ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non de fore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positissimis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causa: et statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe ⁴⁵ et manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes ⁴⁴ comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum ⁴⁵ discedere populum jussissent tribuni, quod Patres ⁴⁶ se submoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. ⁴⁷ Multum et consules se abstinebant, ne cui in conlutione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Kæso erat Quinctius, ferox Kæso juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et Quinctius. viribus. ad ea munera, data a Diis, et ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus in petus tribunicios popularesque procillas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsiforo tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse.

² ac Gron. Crev.

hoc loco quatuor e nostris MSS. pro id exhibent jam.

⁴² Ne quid aliud actum putent] Ne quam aliam mentem, ne quod aliud consilium fuisse Patribus et consulibus putent.

⁴³ Et manu]. Antiqua lectio, sed manu. Vim quandam habet repetitio rei sed.

⁴⁴ Comitiales dies] Quibus comitia haberi poterant. Ab Numa enim constitutum fuisse docuit Livius l. l. c. 19. ut quibusdam diebus agi cum populo non liceret.

⁴⁵ Discedere] Ad suffragia ferenda. In septum quoddam, quod ovile dicebatur, unaquæque tribus ex ordine, prout vocabatur, per pontes, sive angustas vias intrabat, ut suffragium daret.

⁴⁶ Se summoverti haud sinebant] Nimirum obstinati in eodem vestigio perstabant cum clientium manu, ne populum se in suas tribus digerere posset.

⁴⁷ * Multum . . . se abstinebant] Magna cura se abstinebant ab his turbis.

U. C. 293.
A. C. 459.
Ei dies
dicitur.

Tum, prope jam percussis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Kæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam ⁴⁸ criminibus suis subgerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idem tamen plebi: ⁴⁹ *Ecquid^a sentitis jam vos, Quirites, Kæsonem simul civem, et legem quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.* Adsentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, adparebatque vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, adfirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse.* ⁵⁰ *Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, ⁵¹ *missum ab Quinctio Capitolino sibi cum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cuius magis opera putet* ⁵² *rem^b restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Kæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere et monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis,* ⁵³ *maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum, mallent civem esse. Quod obfendat in eo, fervorem et*

^a add. inquit Gron. Crev.

^b rempublicam Eæd.

48 * *Criminibus suis*] Criminationibus tribunitiis.

49 *Ecquid, inquit, sentitis*] Quatuor e nostris codd. ignorant *et* inquit, quod inseruit Sigonius.

50 *Suum primum militem fuisse*] Se duce prima stipendia fecisse: vel, si *primum* sumitur pro nomine adjectivo, primum locum inter suos milites virtute et factis tenuisse.

51 *Missum subsidio*] Plurimi scripti, tum Gronoviani, tum nostri, una voce auctiores sunt: *ipsum missum.* Anti-

quissimus tamen e nostris eam omittit. Et sane illa onerat potius orationem, quam juvat.

52 *Rempublicam restitutam*] Hic scripti fere respuunt *publicam.* Enimvero satis est laudis, ut observat Gronovius, dici *rem*, id est, pugnam, *restitutam* Kæsonis opera.

53 * *Maximum momentum*] Qui, in quamcunque civitatem venisset, ejus viribus magnum pondus, magnam accessionem esset adjecturus.

audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium; id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo,⁵⁴ sibi, qui non dicto, non facto quemquam obfendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii⁵⁵ aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque mulcatis querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in*⁵⁶ *Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque eum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab*^c *Kæsonne cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin inpetu populi Kæso interiret. Virginius adripi jubet hominem, et in vincula duci.⁵⁷ patricii contra vi^d resistunt. T. Quinctius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, et de quo futurum prope diem iudicium, eum*⁵⁸ *indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Adpellati tribuni⁵⁹ medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ

^c a Gron. Crev.^d vi contra vim Eaed.

⁵⁴ * Sibi . . . ut condonarent filium] Ut in gratiam patris ignoscerent filio.

⁵⁵ Aversabantur preces] Precanti aurem non præbebant: aut verecundia, ne tali viro negarent; aut metu, ne principem civitatis acrius offenderent, si preces ejus semel auditas aspernarentur.

⁵⁶ Subura] Vel Suburra, alias Succusa, fuit regio urbis, a qua prima tribus urbana Suburrana dicta.

⁵⁷ Patricii vi contra vim resistunt] Scripti, sive Gronovio, sive nobis inspecti, partim exhibent Patricii vi resistunt, partim Patricii contra vi resistunt: et hoc postremum Gronovio verum videtur.

⁵⁸ Indemnatum . . . non debere violari] Hinc apparet Romanis moribus civem in vincula non ante conjici solitum esse, quam convictus foret. Vid. et c. 56. infra.

⁵⁹ Medio decreto jus auxilii sui expediunt] Expediunt, i. e. extricant. Tribuni metuebant ne, si omnino liberum et sui juris Cæsonem dimisissent, plebs concitata sibi non obtemperaret: si patricio homini tributium auxilium imploranti non auscultarent, ne juris sui firmandi et augendæ potestatis egregiam occasionem prætermitterent. Itaque decreta ejusmodi, quod et plebi aliquid, et Cæsoni concederet, huic ancipiti periculo jus suum eximunt.

U. C. 293.
A. C. 459.

Kæso in
exsilium
abit.

quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. ⁶⁰ unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. ⁶¹ tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus ⁶² vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit. Judici die quum excusaretur ⁶³ solum vertisse exsilii caussa, nihilominus Virginitio comitia habente, collegæ adpellati dimisere concilium: pecunia ⁶⁴ a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, ⁶⁵ devio^o quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium et promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Kæsonis exsilio, prope perlata esse crederent legem, et, ⁶⁶ quod ad seniores Patrum pertinet, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Kæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere inpetus suos. Quum primo post Kæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribuatos, ubi primum submoventes præbuere caussam, adorti sunt, ⁶⁷ ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Kæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, ⁶⁸ adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione

Sodalium
Kæsonis
temperata
comitate
ferocia.

^o in devio Gron. Crev.

⁶⁰ *Unum vadem*] Decreverunt ut quilibet vas sponderet se tria millia æris (quæ æstimamus marcis argenti quatuor cum uncii quatuor et semuncia) populo daturum, si Cæso ad diem dictam non adesset.

⁶¹ *Tot vadibus*] Tot sponsors, nempe decem, exegit accusator ab reo.

⁶² *Vades publicos*] Vades qui in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

⁶³ *Solum vertisse*] *Solum vertere* dicebantur, qui locum ac sedem mutabant.

⁶⁴ *A patre exacta*] Exacta a vadibus est: a patre data vadibus.

⁶⁵ *Devio*] Variant in hac voce scripti et editi. Sigonius dedit *vili*, Andreas *agello*. Id quod habes in con-

textu, Rhenanus et Gronovius amplexi sunt, quum invenirent in scriptis *devo*. Unus e nostris non procul abit, *de ullo*.

⁶⁶ *Quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent*] Seniores quidem Patrum abjecissent spem et conatum administrandæ, ex voluntate et utilitate sua et ordinis sui, reipublicæ, ejusque possessionem tribunis reliquissent.

⁶⁷ *Ut nemo unus*] Ut, nemine ita inter ceteros insignem se præbente, ut eorum dux videri posset, omnes domum referrent parem, et gloriæ apud suos, et apud plebem invidiæ et odii modum.

⁶⁸ *Adesse*] Iis litigantibus; causas eorum suscipere, aut certe auctoritate et gratia, tanquam advocati, juvare.

concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque priva- U. C. 293.
 tim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi A. C. 459.
 popularis juvenus erat. nec cetera modo tribuni ⁶⁹tranquil-
 lo peregere, sed refecti quoque in insequentem annum. ne
 voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim
 permulcendo tractandoque ⁷⁰mansuefecerant plebem. His
 per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Clau- U. C. 294.
 dius, Appii filius, et P. Valerius Publicola. Nihil novi A. C. 458.
 novus annus adtulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura C. Claudio,
 civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se ma- P. Valerio
 gis insinuabant, eo, acrius contra tribuni tendebant, ut plebi II. Coss.
 suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam,
 Reasonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ
 plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Pa-
 trum, ut juvenus tribuniciam potestatem e republica tolleret,
 formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem oc-
 cupatum fuerat.* Et ab Volscis et Æquis statum jam ac
 prope sollemne in singulos annos bellum timebatur: pro-
 piusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exsules
 servique, ad quatuor millia hominum et quingenti, duce Ap.
 Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupave- Herdonius
 re. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare et Capitolium
 et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipientes occupat.
 pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, et *Hostes
 in urbe sunt*, audiebantur. Consules et armare plebem,
 et inermem pati timebant. Incerti, quod malum repenti-
 num, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili
 fraude, urbem invasisset; sedabant tumultus, sedando inter-
 dum movebant. nec enim poterat pavida et consternata
 multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo;
 tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia
 esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines,
 quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis
 ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit
 bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdo-
 nius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse
 causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, et ser-
 vitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore
 fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, et Æquos, et omnia ex-
 tremata tentaturum et concitaturum.*

¹ tranquille Gron. Crev. ² fieret, paullatim l. fiet. Paullatim etc. Crev.

⁶⁹ Tranquille peregere] Campani posteriore hoc loco potest intelligi
 editio, et magna scriptorum manus, mari.
 inter quos omnes nostri, tranquillo. ⁷⁰ Mansuefecerant plebem] Juniores
 Sic infra XXIV. 8. Non tranquillo patricii.
 navigamus. Id tamen interest, quod

U. C. 294.
A. C. 458.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci et Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, ⁷¹ fidem abrogare, satis erat tutum. ⁷² Vixque concordia sisti videbatur posse. tantum, superantibus aliis ⁷³ ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, et per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedissee contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avvocato populo ab armis. Senaturn interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

Tribuni
vetant arma
sumi in
Herdonium.

Valerius
Cos. inve-
hitur in
tribunos.

XVII. Postquam arma poni, et discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in ⁷⁴ templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu et auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis conrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini ⁷⁵ Deos vestros^b ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno*

^b vestros l. patrios Gron. Crev.

⁷¹ *Fidem abrogare*] Non habere fidem, non credere. Sic Cic. pro Q. Rosc. n. 44. *quibus abrogas fidem jurijurandi*, i. e. quibus fidem habendam in jurejurando neges: et l. IV. Acad. Quæst. n. 36. *æqualiter omnibus abrogatur fides*, id est, nulli creditur. Recidendum ergo hic videtur inane glossema, non credendo.

⁷² *Vixque concordia sisti*] Vixque, etiam concordie manente civitate, videbatur resisti posse huic malo. Vid. not. 61. ad II. 29.

⁷³ *Ac emergentibus*] Raro admodum, et fortasse nunquam particulam *ac* reperias apud Ciceronem, Livium, Virgi-

lium, et alios aures Latinitatis scriptores, locatam ante vocalem. Videndum an admitti possit scriptura Sorbonici ac Victorini codd. *ac mergentibus*, nempe rempublicam.

⁷⁴ *Templum*] Hæc comitia in foro habebantur. *Comitia interim in foro sunt*, inquit Valerius in oratione mox secutura. Itaque templum, de quo hic agitur, vel comitium est, vel suggestum ex quo tribuni ad populum concionabantur. Vid. not. 19. ad c. 56. l. II.

⁷⁵ *Deos patrios*] Omnes nostri MSS. ut ante Sigonium legebatur, *Deos vestros*.

regina, et Minerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis formæ sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non, quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, ⁷⁶ Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis inpediat, ⁷⁷ jam se consularis imperii, jam tribunicæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod ⁷⁸ princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam adparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœpta obpressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos serere: admonere, Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ caussa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

⁷⁶ Deos . . . armatos . . . currere] Vox deos suspecta est Gronovio, qui reponendum censet cives. Sicque non inconcinna est gradatio: Consules, tribunos, cives, hominesque omnes. Neque enim cives erant, quotquot in urbe habitabant. Magnus numerus erat et servorum, et opificum inquilinorum. Vid. not. 10. ad c. 3. hujus libri.

⁷⁷ Jam se consularis imperii . . . oblitum] Oblitum quid esset consulare imperium, quibus limitibus contineretur; et eodem agentem modo, quo, si consul infinita esset potestate, et imperium sine provocacione haberet.

⁷⁸ Princeps familiæ suæ] Publicola auctor sui cognominis. Illum Dion.

l. XI. p. 688. affirmat hujus Valerii consulis patrem fuisse. Unde non immerito videtur Glareanus requirere Livii diligentiam, quod Valerius hic Publicolam principem familiæ suæ vocet: quæ appellatio atavo aut tritavo conveniret magis, quam patri. Ac sane c. seq. idem hic Valerius disertis verbis Publicolæ cognomen sibi a majoribus traditum ait: Memorem cognominis, quo populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset. Itaque dubitari non potest, quin Livius parum accurate loquentem de genere suo Valerium inducat.

U. C. 294.
A. C. 458.

Tusculani
Romanis
auxilium
ferunt.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, et alio turbatae urbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censeat, *Ne expectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac* ⁷⁹ *sociales Deos, fidemque foederum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, numquam parem occasionem daturus Deos.* Placet ferri auxilium; juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium prae buere. Aequi aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum praesidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, *Capitolio recuperato, et urbe pacata,* ⁸⁰ *si edoceri se sissent, quae fraus ab* ¹ *tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis,* ⁸¹ *quod* ² *populi colendi velut hereditaria cura sibi* ⁸² *a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur et Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, praeterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruerant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Prae ardore impetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum caede sua foedavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, ⁸³ *suae fortunae a quoque sumtum supplicium est.* Tusculanis gratiae actae: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes ⁸⁴ *quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.*

Pugna ad-
versus Her-
donium.

Valerius
Cos. occi-
ditur.

Recupe-
ratur Ca-
pitolum.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, ut P.

¹ a Gron. Crev.

² quo Eaed.

⁷⁹ * *Sociales deos*] Deos arbitros et testes pactorum quibus socii inter se devincti sunt.

⁸⁰ * *Si edoceri se sissent*] Si se sivistent edoceri, quanam in lege, quam ferebant tribuni, occulta fraus lateret, † Proba Rhenani emendatio, quum scripti plerique habeant *si se doceri sissent.*

⁸¹ *Quo populi colendi*] Sic recte

Gronovius, cui assentiuntur duo ex MSS. Hearnii. Vulgo *quod.*

⁸² * *A majoribus*] Imo a patre, qui primus cognomen Publicolae tulit.

⁸³ *Suae fortunae a quoque sumptum supplicium est*] Servile supplicium, crux: liberi homines, ut plurimum, securi percutiebantur.

⁸⁴ * *Quadrantes*] Quadrans est quarta pars assis Romani.

*Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, ⁸⁵ ut collegæ Deos U. C. 294. Manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam A. C. 458. collegam sibi subrogasset, negare, passurum agi de lege. Hæc tenere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulem habiturum iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Kæsonis filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli, domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac¹ tertium tribunos Invehitur in tribunos. pessimis artibus regia licentia vivere. A. inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris et exsilibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, et P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? ⁸⁶ Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, adtingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut^m abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum suam obsessam a familia**

¹ atque Gron. Crev.

^m veluti Esæd.

⁸⁵ Ut collegæ Deos Manes] Ut collegam mortuum fraudis crimine liberaret, præstando fidem ab illo datum.

⁸⁶ Pudet deorum hominumque] Pudore perfundor, quum cogito deos

hominesque tanti flagitii nobis concios esse. Sic Terent. Heaut. Act. II. sc. 2. v. 18. meo patri . . . cuius nunc pudet me, id est, de quo cogitare non possum, quum me pudor vitæ meæ capiat.

U. C. 294. *armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter*
 A. C. 458. *optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis,*
nulla humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacro-
sancti habeantur, quibus ipsi Dii ⁸⁷neque sacri, neque sancti
sunt? At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, ⁸⁸legem
vos hoc anno perluturos dicitatis? Tum hercule illo die, quo
ego consul sum creatus, male gesta respublica est, pejus multo,
quam quum P.ⁿ Valerius consul perii, si tuleritis. Jam pri-
imum omnium, inquit, Quirites, in Volscos et Æquos mihi atque
collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis
bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum obses-
sulum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obses-
sum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est
melius.

Religiosa
 jurisjurandi
 reverentia.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres resti-
 tutam credebant rempublicam: consul alter, comes animo-
 sior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam
 gravis rei facile passus, ⁸⁹in peragendis consularis officii par-
 tem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut yana dic-
 ta, ⁹⁰persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi con-*
sules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis
vero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; quum, quo tempore
P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, om-
nes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu
abitueros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, cras-
tina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cavillari tum tri-
 buni, et populum exsolvere religione velle: *privatum eo tem-*
pore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint. Sed non-
 dum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deum ve-
 nerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum et leges
 aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommo-
 dabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, ⁹¹de pro-
 ferendo exercitu agere. eo magis, quod, *et augures jussos*
adesse ad Regillum lacum, fama exierat, locumque inaugurari,
ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romæ vi

ⁿ P. del. Gron. Crev.

⁸⁷ *Neque sacri, neque sancti sunt]* Sacrum est id quod religio consecravit: sanctum, quod ne violetur, sanctione cautum est. Itaque sanctus minus valet, quam sacer.

⁸⁸ * *Legem vos . . . perluturos . . . si tuleritis]* Ferre legem et perferre hoc differunt, quod is fert legem, qui eam proponit populo sciscendam; perferre is qui hoc assequitur, ut illa a populo accipiat, jubeatur.

⁸⁹ *In peragendis]* In iis quæ peragenda erant: ubi peragere opus foret

ea, quorum auctor Quinctius erat, consulem agebat, consulis partes implebat.

⁹⁰ * *Persequi quærendo]* Instare, ulterius progredi, quærendo. Sic plane infra VI. 14. *Essequantur quærendo.*

⁹¹ *De proferendo exercitu]* Horum verborum sensus admodum obscurus est. Modius, deleta voce exercitu, legit, *de proferenda nempe re agere. Proferre rem est differre, protrahere.*

tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes^o U. C. 294. id iussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem A. C. 458. esse longius ab urbe mille passuum: et tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio. Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat^p, Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dicituram esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem inplorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum et plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, et eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulis, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, Quinctius et ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno ^{senatum castigat.} vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est^q?⁹² Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. levius enim vaniusque profecto est, sua decreta et consulta tollere, quam aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas: et de hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te ineditum, sed⁹³ gloriam sprete honoris auctam, invidiamque, quæ ex^r continuato eo inpenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et U. C. 295. L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lus- A. C. 457. trum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi Q. Fabio III. L. Cor- nelio Cons.

^o omne Gron.
^r et del. Gron.

^p dictabat Ead.

^q ad plebem auctoritas est? Gron. Crev. nelio Cons.

⁹² Vos elevatis eam] Vos eam imminuita, pondus ei detrahitis.

⁹³ Gloriam sprete honoris auctam]

Auctum me gloria sprete honoris, id est, consulatus.

U. C. 295. religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque inpetratum a tribunis, ut ⁹⁴bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini jussi milites dare ex fœdere: duæ-

Bellum cum
Volscis.

que partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pãriter et socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item ⁹⁵sue cuique parti ⁹⁶post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: et, quum undique instaret, non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriae fruitur, territos cædendo. Magna et in castris et extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret ni fugientes silvæ texissent.

Vincuntur
Volsci.

Arx Tusculana ab Æquis capta.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam inproviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celementer Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur. adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et simili-

94 *Bellum præverti*] Belli priorem curam geri, quam legis.

95 *Sue cuique parti*] Planius foret vel *sue quosque parti*, vel *suos cuique parti*. Tamen et Livius itidem, si editis fidem habeamus, l. XXV. c. 17. *motibus . . sue cuique genti assuetis*; XXVI. 29; et Virg. Ecl. VII. v. 54. *sua quaque sub arbore poma*. An di-

cemus hæc quoque vitiosa esse: et apud Livium legi debere *motibus . . sue quibusque genti assuetis*; apud Virgilium, *sua quaque sub arbore poma*?

96 *Post principia*] Post primam aciem, quæ tota ex peditibus erat. Eandem locutionem notavimus supra II. 65.

tudo ipsa periculi repositum datum auxilium videbatur. U. C. 296. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium A. C. 457. convehit. Ibi medico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum obpugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. ⁹⁷ Quo postquam ventum ad extremum est, inerames nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) ⁹⁸ exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam moribus jam Romanis¹, pulso hoste, periculum esse desiderat, et ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ⁹⁹ ingenti certamine hinc Volcos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Auxilio Romanorum recepta.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Tribunicie Patres territat. Clamant, fraude feri, quod foris teneatur contentio- exercitus: ¹ frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunicie in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta caussa motus. A. Cornelius et Q. Servilius ² quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Kæsonem exstitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indicibus, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, umquam non modo visum in publica, sed ne adsurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Kæsonem Romæ visum: adfirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum ³ frequentem ad signa

¹ Romanis jam Gron. Crev.

⁹⁷ Quo postquam ventum ad extremum est] Postquam eo tandem ventum est, ut fames hostem ex arce Tusculana detraheret.

⁹⁸ Exercitu relicto] Legendum videtur reducto. Vox relicto procul dubio vitiosa est.

⁹⁹ Ingenti certamine] Acriter inter se certantes, uter plus damni hostibus inferret.

¹ Frustrationem eam legis tollendæ

esse] Hac specie, hoc colore fraudulenter uti patricios tollendæ legis causa.

² Quæstores] Vid. not. 40. ad c. 41. l. II.

³ Frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse] Assiduam fuisse ad signa, apud exercitum; nec ullum sumpsisse ab imperatore commeatum, sive facultatem discedendi ab exercitu.

U. C. 296.
A. C. 457.

Lustrum
decimum.

U. C. 296.
A. C. 456.
L. Minucio,
C. Nautio
II. Coss.

sine ullo comœatu fuisse. ⁴ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices¹. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Kæsonis ⁵Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, percussos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitorum disceptationem ab lege certamen averterant. et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque ⁶lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim⁷. Consul magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod et foris pacem peperere, et domi, etsi non concors, ⁷minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediabant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum

¹ iudicem Gron. Crev. ⁴ centum triginta duo millia quadringenta novem Ead.

4 Ni ita esset] Præter quæstores, qui publice et vi magistratus sui Volscium accusabant, multi privatim et suo nomine eum in jus vocabant, et coram iudice secum disceptare juebant, spondendo se certam quandam pecuniæ summam duros, si reus probaret non ita se rem habere. In intentione litis actor et reus se mutuo sponione provocabant; et utrique necesse erat spondere, se, nisi rem probaret ita esse quemadmodum contenderet, certam quandam pecuniæ summam, quæ finiebatur, soluturum. Vid. Asc. Ped. in l. I. in Verrem, n. 116. Talium sponionum exempla habes apud Cic. III. de Off. n. 77. Val. Max. I. II. c. 8. Porro quum actor *ferre iudicem* reo dicitur, intelligendum est ab eo nominatim offerri ac proponi aliquem e iudicibus, apud quem de jure utriusque disceptaretur: qui si probaretur reo, tum iudex convenisse dicebatur. Quum autem in singulas lites iudicem, vel iudices dari

oporteret ab eo magistratu, cujus erat jurisdictio, nempe primis temporibus a consule, postea a prætore; actor et reus communiter ab eo postulabant, ut hic qui convenerat sibi iudex daretur. Nonnunquam actor reo dabatur, ut ipse *iudicem diceret*, i. e. eum e iudicibus, quem ipsi videretur, eligeret et a magistratu postularet. Sic infra, c. 56. Virginius Appium compellat his verbis: *Unius tantum criminis ni iudicem dices*. Ceterum Andreas et vetustiores editi habent hoc loco *iudices*: optimæ membranæ, teste Gronovio, *iudicis*. Itaque ille credit Livium scripsisse *iudices*, quia nempe multi, et alius alium ferebant Volscio iudicem.

⁵ Volscio teste] Ob testimonium Volscii.

⁶ Lustrum . . . decimum] Vid. not. 8: ad c. 3. hujus libri.

⁷ Minus . . . infesta] Minus vexata discordiis.

M. Valerio, Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. U. C. 296. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam A. C. 456. neque Quinctiæ familiæ Kæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequeretur. Quum Virginius maxime et tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, quum edocuisset populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillitas in urbe fecit. Nec diurnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, et ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere: se Legati Rom. prætori. alia interim acturum. quercus ingens arbor prætorio imminabat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, et hæc, inquit, sacrata quercus, et quidquid Deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque et nunc querelis adsint, et mox armis; quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur. Romam ut redire legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror iniectionis urbi est. Tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius tribuna Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, pro-

* præda Gron. Crev.

8 Valerii filio] Is procul dubio idem est, qui biennio post consul, vocatur in Fastis Capitolinis M. Valerius, M. filius, Volusi nepos. Lege igitur hoc loco cum Sigonio, M. sive Manii filio. Neque enim, ut idem recte annotat, quum quis nominabatur, a patris nomine gentilicio, sed a prænominis designabatur. Manius ille Valerius fuit dictator anno u. c. 260.

9 Quoniam æque] Hæc verba indi-

care videntur Cæsonem jam tum in exilio periisse. Cicero tamen pro Domo, n. 86. eum restitutum fuisse in pristinam dignitatem tradit.

10* Quid fraudis occultæ ferretur] Vid. not. 80. ad c. 18. supra.

11 In Lavicanum] Sic scribendum, non quomodo Sigon. et MSS. Lavinium. Vid. Cluver. Ital. Ant. p. 777. HEARNIUS. Campanus edidit Lavinium.

U. C. 298.
A. C. 456.
Minucius
male rem
gerit adver-
sus Æquos.

pe intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant¹ hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: et, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam² insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt, in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem percussam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. ¹² Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse adfluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens¹³ palæ innisus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data in vicem redditaque, rogatus, ut, quod bene verteret ipsi reisque publicæ, rogatus mandata senatus audiret, admiratus, rogansque, *satin' salva essent omnia?* togam prophere e turgio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum: et plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit; et imperii nimium, et virum¹⁴ in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil prætorquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ

¹ *senserunt* Gron. Crev.

² *tam* posterior del. Ead.

¹² *Opera pretium est*] Digna res est, quam audiant et attendant ii, qui omnia . . .

¹³ *Palæ*] Olim palo. Emendavit Gronovius ex verissima conjectura.

¹⁴ *In ipso imperio*] Non male videtur Dujatius recidere particulam in. *Plinius* rebatur Quinctium esse et ni-

mium imperii, id est, nimium imperioso magistratu, dictatura nempe, metuendum; et virum imperio ipso vehementiorem, id est, eum cujus vehementius et imperiosius esset, quam ipsius dictaturæ, ingenium. Supra II. 30. dictaturam Livius vocavit imperium suo ingenio vehementius.

gentis, sed qui, ¹⁵ quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet; vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis ¹⁶ vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum. sumere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: in-pigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, ¹⁷ non itineri magis apti^a quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum posebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem* ¹⁸ *pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. Adclera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: et, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.*

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, ¹⁹ quo fuerant^b ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, et jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. *lat. Equos. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, et in castra consulis venit: abibi pavo-*

^a apto Gron. Crev.^b fuerat Gron.

¹⁵ * Quum stipendia pedibus . . . fecisset] Quum in peditum numero militasset.

¹⁶ * Vallisque duodenis] Valli sunt rami arborum cæsi, ex quibus solo infixis et inter se implicitis fit vallum. Leves eos, et bifurcos plerosque, vel triam, aut, quum plurimum, quatuor ramorum cædebant Romani, teste ipso Livio, XXXIII. 5.

¹⁷ Non itineri magis apto] Andreas, Campanus, plures MSS. tum Gronovii, tum Hearnii, et quinque e nostris habent apti: quod melius videtur.

Itaque in fine periodi legendum erit ducunt.

¹⁸ Pervenire possent] Optimi posset. Scribendum perveniri posset, quod ex suo vet. libro notavit Muretus. Hæc fere Gronovius. Antiquissimus e nostris consentit cum libro Mureti, nisi quod ultimum i vocis perveniri est a secunda manu.

¹⁹ Quo fuerant ordine] Vulgo fuerat. Sed quod edidimus, tenent scripti quos excussit Gronovius optimi, nostri omnes, Campanus, Andreas, et unus e MSS. Hearnii.

U. C. 296.
A. C. 456.

rem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat: *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis ceptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium obpugnentur. Itaque arma suos capere, et se subsequi jubet.* ²⁰ Nocte initum praelium est a legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ²¹ ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste proelio cepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantem introrsum versi, vacuum noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a proelio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clælium ducem principesque alios victos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. ²² sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Sub jugum
misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis, inquit, prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. et tu, L. Minuci, donec consularem animam incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut benesicere magis, quam ignominie, hic exercitus memor, et coronam auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio

^c est: legionibus dictatoris etc. Crev.

^d illa del. Gron. Crev.

²⁰ Nocte initum praelium est] A legionibus consulis. Legionibus dictatorialis clamore significant consulis legiones, ab ea, id est, a sua quoque parte rem in discrimine esse, sive pugnantem. Quam datus lectionem, eam autem exhibet codex Sorbonicus, et hanc duo e regis antiquissimi, nisi quod habeat hi clamores, sed ita ut sita: in vetustissimo sit a secunda

manu. Gronovius edidit Nocte initum praelium est a legionibus: dictatori clamore significant.

²¹ Ad prohibenda circumdari opera] Ad prohibendum ne opera sibi circumdarentur; ne circum sua castra duceretur a Romanis fossa, vallumque jaceretur.

²² Sub hoc jugo . . misit] Rectius fortasse emisit. Infra: nudos enim emiserat

præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, U. C. 296.
 quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante cur- A. C. 456.
 rum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exer-
 citus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante
 omnium domos: epulantesque ²³ cum carmine triumphali
 et ²⁴ sollemnibus jocis, commissantium modo, currum secuti
 sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, adprobantibus cunc-
 tis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu ab-
 dicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne Volscius
 impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius falsus testis
 damnatus.
 damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto
 decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit.
 Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egre-
 gie pugnât. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis.
 Minucio Fabius Quintus successor in Algidum mis-
 sus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed,
 quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum,
 Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos
 crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fuga-
 tos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo
 anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius U. C. 297.
 Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi A. C. 456.
 seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque Q. Minucio,
 ventum foret, (adeo exarserant animis^c) ni, velut dedita C. Horatio
 opera, nocturno inpetu Æquorum Corbione amissum præsi-
 dium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubent
 subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere.
 Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio or-
 ta. ²⁵ Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, Bella cum
 quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum Æquis et
 descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is Sabinis.
 metus perpulit^g, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine
 pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent,
 parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni
 plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Patribus. id
 modo exceperere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tri-

^c animi Gron. Crev.

^f exorta Eæd.

^g perculit Eæd.

²³ Cum carmine triumphali] Militibus triumphum nomine cientibus, ut loquitur noster l. XLV. c. 38. sive sepius accinentibus *Io triumphæ!* Vid. Hor. Od. IV. 2. et Epod. 9. Ovid. Trist. IV. 2. Tibull. II. 5.

²⁴ Sollemnibus jocis] Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba tum gestiens et gaudio lasciviens, fundebat sive in devictos hostes, sive in duces suos, et ipsum nonnunquam im-

peratorem. Vide infra IV. 53. et Sueton. Cæs. 49. et 51.

²⁵ * Vincebatur . . . consulare imperium tribunicio auxilio] Vincebantur consules a tribunis. Observa hoc loco proprietatem verborum. Consulum imperium erat. Tribuni nec imperium, nec potestatem habebant, sed *auxilii lationem* adversus consules. Vid. supra II. 33. et nott. 23. et 24. ad II. 56.

U. C. 297. A. C. 465. *bunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, verum esset) extemplo habita.* ²⁶ Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, ²⁷ bini ex singulis classibus. ²⁸ itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto presidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum presidium.

U. C. 298.
A. C. 454.
M. Valerio,
Sp. Virginio
Coss.
U. C. 299.
A. C. 453.
T. Romilio,
C. Veturio
Coss.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. ²⁹ Domi forisque otium fuit. anno propter aquarum intemperiem laboratum est. ³⁰ De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refectione sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, ³¹ legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequidquam ausi,*

h refectione. Hi sequente celebrant. Graev. Crv.

26 Tricesimo sexto anno] Exeunte, si numeretur duplex illud par consulum, omissum a Livio, de quo monimus ad c. 39. l. II. si eorum ratio non haberetur, hic annus esset tricesimus quintus incipiens, ut cuius patebit numeranti a consulibus Sp. Cassio et Postumo Cominio, quorum in magistratu primi tribuni creati sunt.

27 * Bini ex singulis classibus] In quinque classes distributus erat populus universus a Ser. Tulio. Vid. l. 43. supra.

28 * Itaque] Et ita: scilicet decem tribuni, bini ex singulis classibus.

29 Domi . . . otium fuit] Imo non mediocres contentiones, auctore Dion. ob legem quam de Aventino publicando Icilius ferebat,

30 De Aventino publicando] Vidimus l. I. c. 33. Aventinum montem novis civibus e Politorio, Tellenis, Ficanaque datum, ut in eo scilicet habitarent. Sed mirum illi aut eum non totum occupaverunt, aut in alia deinde loca commigraverunt: siquidem eum hoc tempore publicum populi Romani fuisse, atque etiam magna ex parte arboribus obseis memorat Dion. l. X. De eo igitur Icilius tribunus plebis legem ferebat, ut, quæ privati jure parta possiderent, ea penes dominos manerent: quæ per vim aut fraudem occupasset, ea, restituta ex arbitratorum sententia impensis, populo addicerentur, et cum ceteris, quæ publica mansissent, sine pretio plebi ad edificandum dividerentur. Quum consules

senatum tribunis non præberent, ut pro more Patres auctores ferent, æquam plebs in suffragium mitteretur; Icilius novo exemplo, quum antea tribuni semper de senatibus cogendo potestatem integram consulibus reliquissent, consules ad subælia tribunorum venire et senatum sibi præbere jussit. Inde iræ et jurgia. Tandem tribunus vicit: lex comitiis centuriatis perlatæ est: totusque is annus in edificando Aventino absumptus. Dion. l. X.

31 * Legem omnibus concionibus suis celebrant] Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus annis ad populum orationibus. † Mirum profecto videri debet a Livio hic omissas esse cruentas prope tribunorum cum consulibus contentiones, et asperitatem Sicci Dentati adversus eosdem consules actionem pro lege agraria, quam tribuni revocabant. Vide apud Dion. l. X. luculentam ejus orationem, in qua se ipse commendans narrat se quadragesimum jam annum militantem, centum viginti pugnis interfuisse: vulnera quinque et quadraginta, adversa omnia, excepisse: virtutis ergo donatum fuisse quatuordecim coronis civicis, tribus muralibus, octo præliaribus, turquibus aureis tribus supra octoginta, armillis aureis sexaginta, hastis decem, et octo, phaleris quinq. et viginti. Cetera pete ex Dion. Sicciam laudant quoque Val. Max. III. 2. et Plin. VII. 28.

si ea res aque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacu- U. C. 309.
isset. Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tus- A. C. 469.
 culo veniunt, *Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pado-*
rem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ²²ambo
 consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in *Algida*
 inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostrum *Victi Æqui*
 cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter ino-
 piam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad
 exercitum fuit. ³³ea denique¹ tribunis materiam criminandi
 ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu
 abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est U. C. 390.
 Romilio ab ³⁴C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio A. C. 462.
 ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indig- Sp. Tarpeio,
 natione damnatus, Romilius ³⁵decem millibus æris, Veturius A. Aterio
 quindecim². Nec hæc priorum calamitas consulum segni- Cons.
 ores novos fecerat consules. *et se damnari posse aiebant: et*
plebem, et tribunos legem ferre non posse. Tum, abjecta lege,
 quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Pa-
 tribus. *Finem tandem certaminum facerent. si plebiæ leges*
displicerent, at illi communiter legum latares, et ex plebe, et ex
Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ liberte-
tis essent, sinerent creari. Rem non adspernabantur Patres:
daturum leges neminem, nisi ex Patribus, aiebant. Quum de
 legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi le- Legati
 gati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, ³⁶P.¹ Sul- Athenas
 picius Camerinus; jussique inclitas leges Solonis describe- missi, le-
 re, et aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque gum causa.
 noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior U. C. 301.
 insequens, P. Curatio^m et Sex. Quinctilio consulibus, per- A. C. 451.
 petuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui P. Curatio,
 Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; ³⁷Sex. Quinc-
 tilio Cons.

¹ ea denique¹ eademque Crev. ² quindecim millibus Gron. Crev. ¹ Ser. Crev.

^m Curatio Gron.

³² Ambo consules] Quum tribuni
 delectum impedirent, senatus jussit
 patricios cum clientibus bellum per
 se ipsos adversus Æquos gerendam
 suscipere: iisque civibus, qui consu-
 libus paruisset, propitios; qui eoa da-
 seruiant, iratos invocavit deos. Tum
 Siccus, de quo supra, sponte nomen
 dedit, atque etiam octingentos secum
 traxit voluntarios, quorum stipendia
 emerita erant: cum quibus ab infenso
 consule in apertam perniciem missus,
 malevolentiam ducis virtute effugit, præ-
 cipuumque victoria decus tulit. Vid.
 Dion. l. X.

³³ Eademque] Sic legi sensus po-
 stulat; et in hujus lectionis confirma-

tionem Modius et Gronovius singules
 libros, nos omnes nostros allegamus.
 Vulgo ea denique.

³⁴ C. Claudio Cicerone] Ab Sicco
 Dentato, quæm favor plebis ad tribuna-
 tum evexerat, accusatum esse Romilium
 Dionys. et Plin. auctores sunt.

³⁵ X. millibus æris] Id est, argenti
 marci Paria 15. cum uncia 5. XV.
 millibus, marci 23. uncia tribus cum
 dimidia.

³⁶ Ser. Sulpicius] Libri edunt P.
 Sulpicius. Sed quum hos legatos viros
 consulares fuisse Dionysius assermet, hic
 idem est Sulpicius, qui consul fuisse
 memoratur supra c. 10. Ibi autem præ-
 nomen habet Ser.

U. C. 301.
A. C. 451.

dein^a duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduus exhausta funeribus; multæ et claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus, modo ne³⁷ lex Icilia de Aventino, ³⁸aliæque sacratæ leges abrogarentur.

U. C. 302.
A. C. 450.
C. Menenio,
P. Sestio
Cos.

Decemviri
creati.

XXXIII. ³⁹Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, ⁴⁰quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus ⁴¹nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque.

^a deinde Gron. Crev.

³⁷ Lex Icilia de Aventino] De qua supra ad c. 31.

³⁸ Aliæque sacratæ leges] Excipienda est lex sacrata de tribunis, quæ locum non habuit sub Decemviris, quibus administrantibus rempublicam nulli tribuni fuere. De sacratis legibus vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

³⁹ Anno trecentesimo altero] Henr. Dodwellus Diss. X. de cyclis Romanorum, sect. 86. hic altero exponit secundo, putatque Decemviros anno trecentesimo secundo exeunte designatos esse, magistratum gessisse anno trecentesimo tertio. Sed non videtur pati Latinitas, ut trecentesimus alter intelligatur trecentesimus secundus. Alter quidem idem est interdum ac secundus, sed ita ut numerus qui designatur per vocem alter, proxime semper sequatur eum numerum cui conjungitur. Sic alter ab illo, unus et alter. Sic infra IX. 34. En illius Appii progenies, qui Decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit; tertio, nec ab se, nec ab illo creatus &c. Igitur annus trecentesimus alter, sive alter a trecentesimo, est profecto trecentesimus primus. Et frustra nobis objiceretur rationes annorum

exactorum, et eorum qui sequuntur, aliud postulare. Præterquam quod enim in ea re aliqua est difficultas, ut videre quis poterit in notis ad II. 16. et 39. et ad IV. 7. nunquam nobis persuadebimus ita diligentem et religiosum in numerandis annis fuisse Livium, ut omnia sibi plane et ad amussim conveniant. Nihil tamen mutavimus in annis qui ad marginem apponuntur ex sententia Dodwelli, ne totam chronologiæ ejus rationem, quæ alioquin sat belle se habet, perturbaremus.

⁴⁰ Quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat] Ultimam verbum redundat, et centonis ab imperio aliquo emendatore assuti speciem refert. Quid enim desideres in hac oratione? Ab consulibus ad Decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules, translato imperio. Facile est in penultimo membro supplere translatum fuerat.

⁴¹ Nimis luxuriavere] Vertere se in illam, quæ prospera comitari solet, lasciviam, insolentiam, fastum. Hæc enim censura cadit in Decemviros, qui a bonis et faustis initiis cito degeneravere.

Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. U. C. 302. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curia- A. C. 460. tius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos* redditus: et Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His U. C. 303. proximi habiti legati tres^p, qui Athenas ierant. simul ut A. C. 449. pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis. adeoque novum Decemviri- sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ rorum an- popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore nus 1. plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die ⁴² penes præfectum juris fasces duodecim erant: ⁴³ collegis novem singuli accensi adparebant. ⁴⁴ et in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum Initio mo- argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum derati de- sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud cemviri. P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum exstitit, cujus rei iudex legitimus erat: ⁴⁵ decessitque jure suo, ut dentum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. ⁴⁶ Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: et, *quod bonum, faustum, felixque rei-publicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, et legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri*

* honor Gron. Crev.

^p legati tres habiti Eæd.

⁴² * Penes præfectum juris] Penes eum Decemvirum qui juri dicendo præfectus erat.

⁴³ * Collegis novem singuli accensi adparebant] Unusquisque ceterorum Decemvirorum unum accensum habebat, qui ad sua jussa præsto esset. Accensum Gallicè possumus interpretari *huissier*.

⁴⁴ Et in unica] Et quum Decemvirum mira inter se concordia agerent, quæ magistratuum concordia interdum privatis exitiosa esse posset, summam adversus alios æquitatem retinebant.

⁴⁵ Decessitque jure suo] Omnes libri nostri addunt præpositionem *ex jure*. Fortasse *de jure*: ut Cic. pro Sex. Roscio, n. 73. *de meo jure decessidam*.

⁴⁶ Quum promptum] Quum summi pariter infimique ab his accipiebant hoc jus promptum, i. e. paratum quodammodo, quod omnibus sine mora pateret, idemque incorruptum, velut ex oraculo prolatum, sive depromptum: tum præterea legibus condendis operam dabant Decemviri. De particulis *quum, tum* vid. not. 48. ad c. 21. l. 1.

Decem tabulas legum ferunt.

U. C. 303. *potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitare deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decera tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aharum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, quum dies comitorum adpropinquaret, desiderium decemviris iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciū quidem auxilium, cedentibus in vicem adpellatione decemviris, querebat.*

Iterum creantur decemviri.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope a se impugnatum ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, usque

Ap. Claudii ambitio.

honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utram

ab Gron. Crev.

etisque Esd.

47 * Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse] Ferre leges, magistratum erat; jubere, populi. Hic Decemviri volunt leges novas, non juberi solum a populo universo, sed quodammodo ferri. Non enim illis satis est consulere populum, utrum accipiat nunc leges, quales ipsi eas edidere; sed et earum sensum ac verba dirigi ac finiri volunt ex consensu omnium.

48 Cedentibus invicem] Cedentibus sibi mutuo Decemviris in appellatione, i. e. si quis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.

49 Trinum nundinum] Trinum nundinum, sive trinundinum, erat id temporis spatium intra quod ter nundinae agebantur. Nundinae autem non quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant: ut rustici, octo diebus agris operati, nono die in urbem vendendi mercandique causa congrederent. Igitur comitia, sive

legibus rogandis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino ante iudici solebant, ut rustici, qui non fere in urbem, nisi nundinis, veniebant, rem versare animis et expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur.

50 * Tanta exarsit ambitio] Tantum certamen, tantus fuit ardor petendi honoris. Sedulo distingue ambitionem ab ambitu. Ambitus crimen est, et designat pravas legibusque vetitas vias affectandi alicujus magistratus vel imperii. Ambitio desiderium honorum indicat, sed inane ac legitimum.

51 Demissa] Ap. Claudium cura quedam et sollicitudo stimulabat, quum videret clarissimos viros, ea ætate, eisque honoribus actis, demittere in discrimen dignitatem suam. Ceterum hoc loco recte jussit Gronovius demissa pro dimissa.

inter decemviros, an inter candidatos, numerares. Propior U. C. 303. interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. cri- A. C. 449. minari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iuliosque in foro voltare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Adparere, nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium* ⁵² *in ordinem se ipsum cogere, et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis, esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecrando mollire inpetum adgrediuntur. comitorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (et id ipsum pessimo exemplo) nemo umquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore ⁵³ per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum caussa, et aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum inprobabant boni, quam nemo facere ausurum crederat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, ⁵⁴ Q. Paetilius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde inpotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, ⁵⁵ rari aditus, conloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ sollemnes U. C. 304. ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus pri- A. C. 448. mum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem Decemvirorum an- fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus nus II.

³ *Patilius Gron. Crev.*

⁵² *In ordinem seipsum cogere]* Se parem quodammodo ceteris e vulgo facere. Potestate sua supra ceteros eminebat, et extra ordinem reliquorum positus erat Appius. Vulgando se cum privatis, sese redigit quodammodo in ordinem, e quo suus eum magistratus eximebat.

⁵³ *Per coitionem]* Coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitors. Olim hic legeba-

tur *coitionem*. Emendavit verissime Sigonius, quamvis repugnantibus libris.

⁵⁴ *Q. Paetilius . . . Caso Duilius, Sp. Oppius Cornicen]* Hos plebeios fuisse tradit Dionysius.

⁵⁵ *Rari aditus]* Hæ voces accipiendæ sunt in patrio casu. Vult Livius novos Decemviros fuisse rari aditus.

U. C. 304.
A. C. 448.
Decemvirorum insolentia et tyrannia.

fascēs haberet, et hoc insigne regum in orbem, suam cuiusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum inpleverant, et fascibus securēs inligatas praeferēbant. ⁵⁶ nec adtinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis caedis causam ac principium quæri. ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securēsque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, ⁵⁷ intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri adpellatione collegæ corrigi reddita ab se iura tulissent; et quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a Patribus: in humiliores ⁵⁸ libidine crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Iudicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam adpellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret, non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed foedus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent; perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, et ⁵⁹ inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare,

^t *decedebat Gron.*

⁵⁶ * *Nec adtinuisse demi securim . . . interpretabantur]* Consuetudo erat jam inde a Valerio Publicola tradita, ne securēs fascibus illigatæ præferrentur in urbe consulibus. Sed id Decemviri ideo factum esse dicebant, quod a consulibus provocare ad populum liceret. Unde, quum ipsi sine provocatione creati essent, interpretabantur, id est, interpretando mentem hujus consuetudinis, statuebant ea se non teneri, nec ullam esse rationem cur demerent e fascibus securēs.

⁵⁷ * *Intercessionem . . . consensu sustulerant]* Omnes nostri consensu sustulerant: ut verum videatur quod habent Andreas et Campanus, consensu sustulerat. Sensus est: quum

inter se consentirent, et, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio; illorum injuriis qui intercederet et obsisteret, nemo erat. Imo, ut infra habetur, *si quis collegam adpellasset, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse.*

⁵⁸ * *Libidine]* Pro libidine, ita ut facerent quidquid ipsis liberet, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

⁵⁹ * *Inde libertatis captare auram, unde]* A patriciis servitutem dum timent plebei, statum reipublicæ mutari voluerant, Decemviralemque potestatem institui. Nunc ab eisdem afflari sibi dulcem restituendæ libertatis spem intenti expectant.

quæ fierent; et credere, haud indignis accidere. ^{U. C. 304.} ^{A. C. 448.} ^{Dum tabulæ prioribus X. additæ.} ^{U. C. 305.} ^{A. C. 447.} ^{Decemvirorum annus III.} ^{Sabini agrum Rom. populantur.} ⁶⁰ in servitutem elapsos ⁶¹ juvare nolle; cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam et processerat pars major anni, et duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam jam supererat, si hæc quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. ⁶² Expectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, et decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei ⁶³, patriciis juvenibus sepserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ⁶⁴ ferre, agere plebem plebisque res; ⁶⁵ quum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; et, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juvenus nobilis corrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ⁶⁶ ad imperium inhibendum inminutis, neque ⁶⁷ ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cepti erant a finitimis populis: ⁶⁸ imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere. lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed

⁶⁰ lapsos Crev.

⁶¹ plebi Gron. Crev.

⁶⁰ In servitutem lapsos] Sic edidit Campanus: melius quam, ut vulgo, elapsos.

⁶¹ Expectabant quam mox] Prope diem futurum credebant ut . . . Diceremus Galli, ils n'attendoient que le moment.

⁶² Ferre, agere] Diripere. Vid. not. ad XXII. 3. infra.

⁶³ Quum fortuna, qua] Locus corruptus, quem varii varie tentarunt, nemo efficaciter sanavit. Tolerabilis idetur Dujatii conjectura: Hi ferre,

agere plebem, plebisque res fortunasque: quidquid cupitum foret, potentioris esse.

⁶⁴ Ad imperium inhibendum] Exercendum; ad utendum imperio in eos qui resisterent. Sic infra: imperioque inhibendo in paucos preferocis animi: et alibi sæpius.

⁶⁵ Ad speciem] Ad pompam et ostentationem.

⁶⁶ Imperiumque] Legit Perizonius, imperium qui. Vid. not. 89. ad IV. 17. infra.

U. C. 305.
A. C. 447.
Æqui Tus-
culanum.

Senatum
vocat de-
cemviri.

per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decem-
viri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum
et plebis odia addidit⁷ terrorem insuper alium fortuna. Æ-
qui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatamque
inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo,
præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit⁸ decemvi-
ros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis,
consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari,
quanta invidiæ inmineret tempestas: omnes vastati agri
periculorumque imminentium causas in se congesturos, ten-
tationemque eam fore abolendi sibi magistratus, si consensu
resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præfero-
cis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita
vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros
vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem
consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, quidnam
incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurperent.
Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quidquam
liberæ civitatis feret. Circumspectare omnibus fori partibus
senatorem, raroque usquam nescitare: curiam inde ac soli-
tudinem circa decemviros intueri; ⁶⁷ quum et ipsi invisum
consensu⁹ imperium, et plebs, quia privatis jus non esset
vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur;
⁶⁸ jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comi-
tem senatui det, et, quemadmodum Patres vocati non cœ-
ant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt⁹
plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari
erant. indignitate rerum cesserant in agros; ⁶⁹ suarumque
rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse
rati, quantum a^c cœtu congressuque inpotentium domine-
rum se amovissent. Postquam citati non conveniebant,
dimissi circa domos adparitores, simul ⁷⁰ ad pignora capi-

⁷ addit Gron. Crev.
^b fremebat Eæd.

⁸ perculit Eæd.
^c e Eæd.

⁹ consensu invisum Eæd.

⁶⁷ Quum et ipsi] Quum et ipsi Decemviri interpretarentur suum imperium invisum esse consensu; i. e. hujus solitudinis causam esse judicarent, quod imperium suum omnibus omnino invisum esset: et plebs interpretaretur, ideo non convenire Patres, quia. . . .

⁶⁸ Jam caput fieri] Jam, dum delectant senatores imperium Decemvirale, dari quodammodo caput repetentibus libertatem, omniaque bene cessura, si se plebs comitem senatui det. Sæpe ante particulas si, aut nisi, suppleri oportet aliquid orationis membrum ex sensu et mente scri-

bentis. Sic l. II. supra, c. 9. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi regna reges defendant.

⁶⁹ Suarum . . . rerum erant, amissa publica] Amissa reipublicæ possessione, quam pro libidine vexabant Decemviri, solummodo privatarum rerum suarum curam gerebant.

⁷⁰ Ad pignora capiendâ] Senatores oportebat in curiam ad edictum magistratus convenire. Quod si facere neglexissent, multa iis dicebatur. Eam ut solvere cogerentur, pignora ab iis auferebantur: quæ, si multa soluta non esset, cædebantur, id vendebantur. Hujus moris insi-

enda, soiscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent adiri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruiisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam ⁷¹obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ est, ⁷²post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciarent, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinius* appellentem, admonentemque, *Valeris et* ⁷³*Horatiis ducibus, pulsos reges.* ⁷⁴*Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe, quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut sollemne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si* ⁷⁵*in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur,* ⁷⁶*quanto ferocior dolor libertate sua vindicanda, quam cupi-*

^{Aspera}
^{sententiæ}
in decem-
viro.

^b est del. Gron. Crev.

^c add. in Emd.

exemplum vid. apud Cic. Phil. I. n. 11. et n. 12.

⁷¹ * *Obnoxie*] Timide, tanquam ab humiliter servientibus.

⁷² * *Post relationem Ap. Claudii*] Postquam Ap. Claudius retulit, quibus de rebus deliberari oporteret. *Refertur* est verbum proprium de eo qui aliquid proponit, de quo sententiam dici velit.

⁷³ *Horatiis ducibus pulsos reges*] Ex Livii historia non satis patet, quo jure Horatii se pellendis urbe regibus duces fuisse prædicare possint. At Dion. tradit M. Horatio auctore defecisse exercitum a Superbo: et eodem iterum consule Porsenam, qui Tarquinius in patriam restituendos suscepit, coactum esse re infecta discedere. Vid. Dion. l. IV. et V.

⁷⁴ *Nec nominis homines tum pertæsum esse*] Quidam scripti, *nomen*. Noster Borbonicus, ut et unus e Gronovianis, ambiguus: *nomen is*, incerto

librario, utrum *nomen* an *nominis* scribendum esset. Legit Gronovius: *nec nomen homines tum pertæsum esse.*

⁷⁵ *In rege tum eodem, aut in filio regis*] Possumus quidem exponere, in hoc eodem rege, cujus modo mentio facta est, aut in Sexto ejus filio. Sed ^{et} eodem hoc modo intellectum, et supervacuum omnino est, et fortasse parum. Latine dictum. Quid, si legamus? *in rege tum eodem et filio regis*: id est, in eo qui simul et rex esset, et regis (Tarquini Prisci) filius.

⁷⁶ *Quanto ferocior*] Plerique et scripti, et vet. editi, inter quos Andreas et Campanus, *fortior*: quod mutari nihil attinebat. Illud majoris deliberationis est, quod hanc e suis fere omnibus scriptis, quibus succiunt nostri, lectionem affert Gronovius: *quanto fortior dolor libertate sua vindicanda, quam cupiditas injustæ dominationis, esset.* Id durum fortasse abruptumque multis videbitur, sup-

U. C. 306.
A. C. 447. *ditas^d injusta dominatione, esset^e. De bello Sabino eos referre, tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces et regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos^f; postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare? Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimirum in metu alieno spei ponerent. graviora, quæ patientur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri⁷⁷ nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefarie icti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ. Quippo rempublicam, si a volentibus nequeat, ad invidias jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur per egit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo adsensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. ⁷⁸ censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decem-*

L. Cornelius decemvirov tuetur.

^d inser. in Gron. Crev. ^e esset l. retinenda esset Ead. ^f magistratus creatos; l. magistratus.—Gron. magistratus:—Crev.

primi præpositionem in, et vñ vindicanda in altero orationis membro intelligi. Fecit tamen consensus MSS. ut rem silentio transmittere non sustineremus.

⁷⁷ Nec iræ, nec ignoscendi modum] Nec quatenus exercere iras, nec quatenus patientia uti deberent.

⁷⁸ Censendo enim] Quum enim

hujus alterius sententiæ auctores censereat aliquid, aliquid decernerent: iudicabant eos, qui senatum haberent esse quoscumque, seu qualescumque magistratus. Vult Livius eos, quum nullum senatusconsultum faciendum esse dicebant, nihil censuisse. sane nihil censere dici potest is, qui nihil fieri censet.

viros, qui decemviratum petissent, ⁷⁹ aut socii, aut hi maxime U. C. 306.
 obpugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate A. C. 447.
 nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controver-
 siam fecerit; nunc demum, quum hostes prope ad portas sint,
 civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspi-
 ciam fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore
 cura occupatis animis, ⁸⁰ verum esse, præjudicium rei tantæ
 adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius Horatiusque ante
 Idus Maias decemviros abuisse magistratu insimulent, bellis;
 quæ imineant, perfectis, republica in tranquillum redacta,
 senatu disceptante, agi: et jam nunc ita se parare Ap. Clau-
 dium, ut comitorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse
 habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum
 annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur.
 In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cuius si falso
 famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tuscula-
 norum etiam legatos, adtulisse putent, speculatores mittendos
 censere, qui certius explorata referant. Sin fides et nunciis et
 legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decem-
 viros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem
 aliâ præverti.

XLI. ⁸¹ In hanc sententiam ut discederetur, juniores Pa-

79 *Aut socii, aut hi maxime*] Sensus horum verborum perquam obscurus est. Non satis enim intelligitur, qui sint hi socii, aut quorum socii, nec quinam designentur in tertio partitionis membro, aut hi maxime. Legi fortasse posset aut soli, aut hi maxime. Miratur M. Cornelius, quod ii qui Decemviratum petissent, aut soli, aut vehementissime præter ceteros omnes, Decemviros oppugnent. Nempe asperimæ sententiæ, quæ nullum senatusconsultum fieri jubebat, auctor erat C. Claudius, qui petierat Decemviratum. Et Quintios quoque Cincinnatum et Capitolinum, quos supra dejectos honore ab Appio memoravit Livius, nominatim numerat Dionysius inter eos, qui Decemviros hic insectantur et impugnant.

80 *Verum*] Æquum. Non æquum esse, dicitur majore cura occuparentur animi, quæquam de re tanta præjudicare. Præjudicium est id quod prius iudicatum, aliquid mementum affert ad futurum iudicium.

81 *In hanc sententiam ut discederetur*] Ut in hanc sententiam senatusconsultum fieret. Verbum *discedere* hæc in re proprium ac solenne est. Nimirum in hunc modum senatus-

consulta fiebant. Is magistratus qui ad senatum de re aliqua retulerat, rogatis sententiis, eam quam ipse magis et republica ducebat, primam pronuntiabat. Tum, ut senatus iudicaret, his verbis utebatur: "Qui hoc censetis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem." Tum igitur fiebat *discessio*: et senatores in hanc illamve partem *discedebant*, sive transibant, prout hæc aut illa iis sententia placuerat. Itaque ad senatusconsultum fieri *discessio* opus erat: et in omni senatusconsulto verbi *discedere* usus est. Vocabant tamen propria et peculiari appellatione senatusconsultum *per discessionem* factum, id quod non rogatis neque dictis sententiis, in re scilicet vel clara indubitataque, vel levi et tralattia, statim transeuntibus in unam partem senatoribus omnibus, aut longe majore parte, fiebat. Ex illo deliberandi more pendet hæc locutio *pedibus ire in sententiam*: quum scilicet, sive unus aliquis, sive plures, sive omnes, non voce et oratione sententiam exponerent; sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem, censerent. Hæc fere Manut. libro de senatu Rom.

U. C. 306.
A. C. 447.

trum evincebant. ⁸² Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse ob stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: ⁸³ *Non erit melius,* inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* et ad Valerium, negantem ⁸⁴ se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem inplorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, ⁸⁵ non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunicie potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodo ⁸ ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus: juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, ⁸⁶ inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: ⁸⁷ in Fabio minus in bono constans, quam navum ^h in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut

Vincunt
in senatu
decemviri.

Delectum
habent.

⁸ postmodum Gron. Crev.

^h gnavum Esæd.

⁸² *Ferociores*] Omnes scripti *ferociioresque*: præter Sorbonicum, qui consentit cum vulgatis.

⁸³ *Non erit melius*] Verba minantis: quæ idem prorsus valent, ac si dixisset Appius: malum sibi arcesset, quicumque vocem emisit alio de negotio, quam de quo consulimus. Sic fere infra, c. 48. *Quiesse erit melius.*

⁸⁴ *Se privato reticere*] *Se reticere* ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

⁸⁵ *Non cui simulabat consulendo*] Simulabat L. Cornelius se consulere Valerio, et impendentia ejus capiti ab irato Appio mala velle avertere. Re autem ipsa consulebat Appio, et cupiebat prohibere, ne, si implacabilem

se præberet Appius, inde aliquid nasceretur seditiosis incendium, quo et ipse et ceteri Decemviri conflagrarent.

⁸⁶ *Inter se . . . comparabant*] Inter se communi consilio decernebant. Familiaris Livio locutio.

⁸⁷ *In Fabio minus*] Minus hic resolvendum videtur in has voces *magis non*, quomodo apud Ter. in *Hec. Act. IV. sc. 4.* *Non tibi illud factum minus placet, quam mihi*: i. e. Non tibi magis illud factum non placet, seu displicet, quam mihi. Sensus igitur erit: in Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam gnavum in malitia.

Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabi- U. C. 306.
nis, M. Rabuleio et Q. Pœtelio¹ additis collegis, manda- A. C. 447.
tum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et
T. Antonio et K. Duilio et M. Sergio: Sp. Oppium Ap.
Claudio adiutorem ad urbem tuendam,⁸⁸ æquo omnium
decemvirorum imperio, decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi, melius republica Male rem
administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut gerant.
odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa
erat: qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum pros-
pere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum
dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum, et in
Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium
noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriam-
que, loco edito castra communierant. persecutis hostibus
nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac
vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium
in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amis-
sa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum
se, fide misericordiaeque victurus hospitem, (quæ tamen^t
non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant¹ terroris
adlati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in
urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma
ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere
juberent: ⁸⁹ arma Tusculum ad supplementum decernerent,
decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem
habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri:
belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis
obpugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda L. Sicci
facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. ⁹⁰ Siccium mora.
in Sabinis, ⁹¹ per invidiam decemviralem tribunorum crean-
dorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermo-
nibus occultis serentem, prospiculatum ad locum castris
capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos mise-
rant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti
loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa
repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se

¹ Patilio Gron. Crev.^k qui tum Eæd.^l erant del. Eæd.

⁸⁸ Equo omnium] Ita ut par im-
perium Appii et Oppii esset, ac De-
cemvirorum omnium foret, si in urbe
essent.

⁸⁹ Arma Tusculum ad supplemen-
tum] Multum placet Gronovii con-
jectura: Arma . . . ac supplementum.

⁹⁰ Siccium] De quo supra in not.
31. ad c. 31. * Virum stupendæ in bello

fortitudinis, et qui multis quoque jam
antea civilibus adversus Patres certa-
minibus inclaruerat: de quo operæ
pretium est consulere Dionys. I. X.
Valer. Max. III. 2. Plin. VII. 28.

⁹¹ Per invidiam Decemviralem]
Captanda occasione ex publico in De-
cemviros odio, et simul illud quoque
fovendo.

U. C. 306. prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur.
 A. C. 447. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnans, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est.

Appii
libido.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum eademque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeïæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius⁹² honestum ordinem in Algidò ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat,⁹³ liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, et pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem,⁹⁴ Appius, amore ardens, pretio ac spe perlicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit,⁹⁵ ut virginem in servitutem adsereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; ⁹⁶serva sua natam (servamque adpellans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem

Virginia in
servitutem
adseritur.

92 *Honestum ordinem . . . ducebat]* Ordo hic sumi debet, quemadmodum et saepe alias, pro centuria, quæ altera pars est manipuli; cujus ductor centurio. Porro ordines alii aliis honestiores erant. Vult igitur Livius Virginium alicui ex illis honestioribus ordinibus præfuisse.

93 *Liberique]* Vox liberi de unico filio unicave filia dicebatur. Itaque nihil vetat hic intelligi solam Virginiam.

94 *Appius amore ardens]* Melius amens, quod habent complures scripti, tum Gronoviani, tum nostri.

95 *Ut virginem]* Ut postulare virginem sibi addici, tanquam servam suam: neque cederet iis qui postulaturi essent, ut, lite pendente, Virginia in possessione libertatis maneret. *Vindiciarum* nomine intelligitur momentanea possessio rei controversæ: donec de ipsa rei proprietate decretorio judicio statuatur: Gallice, *les provision*.

96 *Serva sua natam]* Placet id quod e vetustioribus editis affert Gronovius: *serva sua natam servamque appellans sequi se jubebat.* Andreas etiam caret rã se.

Quiritium inplorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icillii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum ⁹⁷adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; ⁹⁸auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translata, ⁹⁹subpositam ei^a esse. Id se indicio compertum adferre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. ¹Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; ini- quum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem ad- ultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant.* ²*Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec caussis, nec personis variet. In his enim, quæ adserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi. interea juris sui jacturam adsertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversus injuriam decreti quum multi magis fremen-

^m ei del. Gron. Crev.

⁹⁷ *Assertor*] M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat, seu petebat.

⁹⁸ *Auctoribus qui aderant*] Iis qui aderant puellæ, sive advocatis puellæ, ut infra appellatur, suadentibus ei ut sequeretur. Eodem sensu verbum *adesse* usurpatum est, supra c. 14. et apud Hor. Sat. 9. l. I. *Si me amas . . . peritum his ades.*

⁹⁹ *Suppositam esse*] Andreas, Campanus, multi e MSS. Gronovii, et omnes nostri: *suppositam ei esse.*

¹ *Advocati puellæ*] Ii qui aderant Virginii, et ejus causam auctoritate, gratia, consilio tuebantur. *Advocatus* est, teste Asconio in Divin. qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat amico.

² *Ceterum ita*] Ceterum non aliter in ea lege firmum libertati fore præsidium, quæ si illa lex non detorqueatur ad causas et personas diver-

sas ab iis, de quibus accipi debet. *In his enim personis, quæ quum in servitute sint, asserantur in libertatem, id juris esse, i. e. hoc jus servari, nempe ut vindicias dentur secundum libertatem, quia quivis possit lege agere, i. e. actionem in judicio intendere, et negotium in se suscipere. In ea persona, quæ in patris manu sit, qualis erat Virginia, neminem esse alium, cui dominus, i. e. is qui se dominum esse contendit, lite pendente, possessione cedat, quia solus pater, cujus in manu sit, eam defendendi et vindicandi jus habeat.*

³ *Quia quivis lege agere possit*] Is qui, quum serviret, sese in libertatem vindicari postulabat, non poterat jus suum proprio nomine persequi. Necesse erat, ut homo liber periculo suo causam ejus tuendam susciperet. Omnivis autem e populo illa actio dabatur.

U. C. 305.
A. G. 447.

Icili con-
tentio cum
Appio.

rent, quam quisquam unus ⁴recusare auderet; P. Nummitorius, puellæ avunculus, et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icili maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decesse* ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ⁵ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediti virgas et secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icili. Non, si tribuniciam auxilium et provocacionem, plebi Romanæ duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Servite in tergum et in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis adferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginus militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. ⁶neque tu istud umquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginus venerit, de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, ⁷si hujus vindictis cesserit, conditionem filia quærendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, et tribunatum etiam nunc spirantem, ⁸locum seditionis quærere, diceret; non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantia suæ, sed Virginio absenti et patrio nomini et libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icili, ⁹neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam desfore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coer-*

⁴ *Recusare*] Quidam scripti, et Campanas, reclamare.

⁵ *Ut tacitum feras*] Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis. Vid. not. ad c. 51. l. I.

⁶ *Neque tu istud . . . decretum . . . referes*] Verbum *referes* hic videtur eodem fere sensu usurpatum, quo superius dictum est, *ut tacitum feras*. Neque tu id assequere, quod hoc decreto jubes: non efficias ut id decretum valeat et ratum habeat effectum.

⁷ *Si hujus vindictis*] *Hujus, M.*

Claudii assertoris. *Vindictis*. Hic vindictæ sumi videntur pro actione qua petitur possessio, non pro possessione ipsa.

⁸ *Locum seditionis quærere*] Nobis, ut et Gronovio, magis Livianum videretur *seditioni*.

⁹ *Neque legi suæ latorem . . . desfore*] Se, qui tulisset illam legem, eam nempe ipsam, quam postulationi suæ advocati Virginis prætendebant, daturum operam ut ei pareretur; eo scilicet modo intellectæ, quo illam interpretatus fuerat.

condos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore. U. C. 306. A. C. 447.
 Quum dilatatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Iciliū filiumque Numitori, inpigros juvenes, pergere inde recta ad portam, et, quantum adcelerari posset, Virginium adiri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. ¹⁰ Quum instaret adsertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent inter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit; crastina die vestra opera utar. sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginito commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Inprobum consilium serum, ut debuit, fuit: et jam commeatu sumto profectus Virginus prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginus sordidatus ¹¹ filiam suam pro filia obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ¹² ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines cœpit; et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, in Columi urbe, quæ, capta, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* ¹³ Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentię verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit: et, ultro querente pauca petitor, *quod jus sibi pridie* ¹⁴ *per ambitionem dictum non esset,* priusquam aut ille postulatum perageret, ut Virginito respondendi daretur locus, Appius interfatur.

² ascendit Gron. Crev.

¹⁰ Quum instaret assertor puellæ] unum is qui asserebat Virginiam in servitatem, instaret Icilio, ut se deorsorem libertatis puellæ in jure proceretur, et daret qui sponderent fore ea postero die sisteretur coram Demviro.

¹¹ Filiam suam] Campanus, Andreas, et, teste Gronovio, omnes veti.

editi habent filiam socum. Consentunt omnes codices nostri.

¹² Ingenti advocacione] Magna advocatorum multitudine.

¹³ Hæc prope concionabundus] Hæc prope in concionis modum jactans.

¹⁴ Per ambitionem] Captandæ in vulgus gratiæ causa.

U. C. 305:
A. C. 447.

Quem decreto sermonem prætenderit, forsitan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decesse vindicias secundum servitutum. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit, silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excessisset; Virginius, intentans in Appium manus, *icilio, inquit, Appi, non tibi, filiam despondi: et ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur adsertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, hesternum tantum convicio *icilii violentiaque virginii, cuius testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indicibus compertum se habere, nocte tota cætus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiescere erit melius.* I, inquit, lictor, submove turbam; et da viam domino adprehendum mancipium. Quum hæc intonisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso, inquit, Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum iniectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? Ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab Ianio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te, inquit, Appi, tumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacumque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam

Virginius
filiam occi-
dit.

o Deinde Gron. Crev.

p alienato Eæd.

15 Cloacinæ] Voluat interpretes hic legendum esse Cluacinae, nempe Veneris: propterea quod Cluacinae templum in foro esset, quo in loco res nunc geritur; Cloacinæ vero aedes in alia præter urbis regione. Venus Cluacina sic dicta fuerat ab antiquo verbo *stueres*, i. e. purgare. Cloacina nomen inve-

nerat ex eo quod effigies ejus in cloaca reperta esset. Plura de Veneris Cluacina pete ex Plin. l. XV. c. 28. de Cloacina, ex Lactant. l. I. de falsa relig. c. 20.

16 Consecro] Diris devoveo.

17 Prosequentium juvenum] Reduximus vocem *juvenum*, quam et in

perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum U. C. 305 ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, A. C. 447. necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitia præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum et maxime Icilius vox tota, tribunicæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, Orta inde certamina. partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilius, nunc ¹⁸ retractantem ⁹ arripit; postremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilius non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilius aiebant; si vim adferre conaretur, ibi quoque se haud in pares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit. decemviro obstrepitur. Jam ¹⁹ pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, Appius pulsus foro. in domum se propinquam foro, inscius adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte inrumpit. videt imperium vi victum. Agitatus ^r deinde consiliis, atque ²⁰ ex omni parte adsentiendo multis auctoribus ²¹ trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; et multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum ²² in

⁹ retractantem Gron. Crev.

^r Agitatis Eæd.

Colon. membranis reperit Modius, et in omnibus vet. editis exstare Gron. affirmat. Matronarum et virorum mox separatim Livius meminit.

¹⁸ *Retractantem*] Hæc est vetus lectio, quam servant quinque e nostris codd. Infra itidem c. 52. *nullo, qui per atatem ire posset, retractantia.* Itaque minime opus fuerat hic reponi *detrectantem*: quod, tanquam ab inani conjectura profectum, ejecimus.

¹⁹ *Pro imperio*] Vid. not. 86. ad l. 41.

²⁰ *Ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus*] Trepidus et incertus animi, quum multis ex omni parte consilia suggerentibus, modo huic, modo illi assentiretur.

²¹ *Trepidus*] Hic aliquid ulceris subesse doceat scripti, qui magno consensu exhibent *trepidaverat.* An *trepida in re?*

²² *In mente Vecitio*] Nomen loci parum cogniti, in quem translata fuerant castra.

16. monte Vecilio erant, nunciant decemviris, ut omni ope ab
 17. aeditione milites contineant: ubi Virginius majorem, quam
 reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod
 agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab
 urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, ²³ con-
 spectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore,
 tota in se castra convertit. et togæ, multifariam in castris
 vias, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multi-
 tudinis fecerant. Quærentibus, quid rei esset, flens diu vo-
 cem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurren-
 tium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut
 gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, com-
 militones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii
 esset, sibi adtribuerent: neu se, ut parricidam liberam, aversa-
 rentur. Sibi vitam filia sua cariorem fuisse, si libera ac pu-
 dica vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum
 rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia,
 liberos, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se
 superstitem filia futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis
 ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim
 filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap.
 Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatio-
 rem fore. Aliena calamitate documentum datum illis caven-
 dæ similis injuriæ. quod ad se adtineat, uxorem sibi fato erep-
 tam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram,
 sed honestam¹, mortem obcubuisse. Non esse jam Appii libi-
 dini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo
 suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filia. Ceteri
 sibi ac liberis suis consulerent.* Hæc Virgino vociferanti
 subclamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se
 defuturos. Et inmixti turbæ militum togati, quum eadem
 illa querendo, docendoque quanto visa, quam audita, indigni-
 oria potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando
 Romæ esse; ²⁴ insecutique², qui Appium prope interemtum
 in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma concla-
 maretur, ²⁵ vellerentque signa, et Romam proficiscerentur.
 Decemviri simul his, quæ videbant, simul his³, quæ acta

¹ a Gron. Crev.

² misera sed honesta morte Ead.

³ insecutosque Gron.

⁴ iis Gron. Crev.

23 * *Conspetus est*] Conspicuis fuit, incurratque in oculos.

24 *Insecutique*] Sic legendum censet Gronovius, quomodo et in uno MSS. haberi testatur. Duo hic hominum genera distinguuntur: alterum, qui cum Virgino venerant, nec aliud nunciare poterant, nisi Romæ omnia turbarum plena, remque magna ex parte confectam esse: alterum, qui

hos in castra secuti fuerant, et, quum imperium Decemvirale vi victum v dissent, augentes mendacio rem, etiam Appium in exilium abisse jactabat. Particulas quum . . . simul eo sensu accipit Gronovius, quo vulgo dicitur quum . . . tum.

25 * *Vellerent . . . signa*] Vid. § 38, ad 54. infra.

Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiheret, *et viros et armatos se esse*, respondetur. Eunt agmine ad urbem, et Aventinum insidunt; ut quisque obcurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatam Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi: quippe ab ipsis ²⁶ datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, ²⁷ P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, *cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent?* Non defuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se obferre. id modo a multitudine conclamatum est, *ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.*

U. C. 305.
A. C. 447.
Exercitus
Aventinum
insidit.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. Placere decem creati, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum adpellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicium. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creat. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, *ne comitorum militarium* ²⁸ *prærogativam urbana comitia* *iisdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum Popularium inminensque ei potestati, et ipse prius, quam* *iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis*

Tribuni
militum.

Motus in
alteris cas-
tris.

Alii tribuni
militares.

† Virginia Gron. Crev.

²⁶ Datum locum seditionis esse] Leges seditioni, ut supra c. 46.

²⁷ Ser. Sulpicius] Vid. not. 36. ad c. 31. supra.

²⁸ Prærogativam] Prærogativa ea erat sive tribus, sive centuria, quæ primam sententiam rogabatur. Interdum sive etiam usurpatur pro ipsa illius tribus, sive centuriæ sententia.

Ejus tanta auctoritas fuit, ut, teste Cic. pro Mur. n. 38. *semper omen valuerit prærogativam, i. e. prærogativæ sententiam major semper suffragiorum numerus comprobaverit.* Metuit igitur Icilius, ne, sicut ceteræ tribus prærogativæ sententiam, ita comitorum militarium judicium urbana comitia sequerentur.

U. C. 306. creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, A. C. 447. mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præesent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Sicci cædes decemviris, et Appiana libido, et dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes ²⁹ se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

Plebs in Sacrum montem abit.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; adfirmante Duilio, non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis. ³⁰ scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant. ³¹ Via Nomentana, cui tum Ficulensi² nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum adparuisset forum; plures jam, quam Horatius et Valerius, vociferabantur, *Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, rueret ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri; quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam ³² togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum*

² Ficulnensi Gron. Crev.

² que del. Crev.

²⁹ Se in ordinem cogi] Vid. not. 52. ad c. 35. hujus libri.

³⁰ Scituros quod] Hanc quidem loquendi formam teneant, et immerito plerisque suspectam esse contendunt doctissimi Grammatici, auctor novæ Methodi linguae Lat. et Perizonius in notis ad Minervam Sanctii l. III. c. 14. At hic notandum, quod nulla MSS. auctoritate niti. Igitur quum MSS. et Rhenani, et Gronovii, et ple-

rique e nostris habeant sciturosque, videndum an debeat ex utriusque, Rhenani nempe et Gronovii, sententia legi scituros quam.

³¹ Via Nomentana] Via illa Ficulneam, sive Ficulneam, eademque Nomentum ducebat. Inde illi duplex appellatio.

³² Togatorum aliorum] Immiserat Sigonius particulam que post quod aliorum, quam postea omnes editiones

secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripere patribus nostris, ³³ ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. ³⁴ quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem aduificent.

U. C. 305
A. G. 474

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie et motus initio, et exitu rei. Ob hæc^b advenientibus gratiæ actæ: Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut adpareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: ³⁵ *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, et prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciiis, aut*

Valerius et
Horatius
plebem re-
vocant.

^b add. iis Grom. Crev.

recuperant, nimium patienter. Etenim illa impedit sensum et obscurat: nec tanta esse debuerat librorum Sigonii, qui persæpe male notæ fuisse deprehenduntur, auctoritas, ut iis vel cum sensus dispendio obtemperaretur. Si quibus in libris illa particula hoc loco reperitur, videtur nata ex vicinitate vocis *quid*, quæ sequitur.

³³ Ne] Nedum. Sic plane Cic. l. IX. ad Fam. ep. 26. *Me vero nihil istorum me juvenem quidem movit unquam, ne nunc senem.*

³⁴ *Quum præsertim nec nos]* Quum præsertim nos quoque non demus operam, exercendo moderate imperia, ut illi minus egeant auxilio tribunorum.

³⁵ *Quæ consilii fuerunt . . . Iræ vestræ]* Ira, ut observat Cicerone pro M. Marc. n. 9. *est inimica consilio.* Igitur hæc opponuntur *consilium et ira.* Quæ judicio et maturâ deliberatione postulastis, ea æquissima sunt. Alia ratio est eorum quæ ira incitante petitis.

U. C. 306. *Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto*
 A. C. 447. *vobis magis, quam gladio, opus est.* ³⁶ *Satis superque humilis*
est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec
patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis,
quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes
vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa
erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis adfirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio et invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignoro, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversarius tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius* ³⁷ *pontifex maximus tribunos plebis crearet. et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi. legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris obcurrit, congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod boùm, faustum, felixque sit vobis, rei que publicæ, redite in patriam ad penales, conjuges, liberosque vestros: sed, qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu^c necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi^d creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit. ³⁸ *Convellunt^e inde signa, profectique Romam certant cum*

^c usu rerum Gron. Crev.

^d plebis Crev.

^e convertunt Gron.

³⁶ *Satis superque*] Hæc sententia non satis videtur accurata. Non enim ideo quis humilis est, multo minus humilis ultra quam satis sit, quia jure æquo cum ceteris vivit. Nec quidquam hic opis aut ab interpretibus, aut a MSS.

³⁷ *Pontifex maximus*] Pontifex maximus tributis comitiis deligebatur. Ideo videtur idoneus auctor iudicatus tribunis creandis, qui et ipsi tributis comitiis creabantur. Et quidem vix aliter fieri poterat, quum

nullus tum esset in civitate magistratus; ab interrege autem, patricio magistratu, tribunos plebei creati consentaneum non esset. De appellatione *pontificis maximi* vid. not. 34. ad I. 32.

³⁸ *Convellunt signa*] Hæc est veterum omnium editorum lectio, quam immerito expulerat Rhenanus, substitueratque *convertunt*. Etenim, ut recte observat Gronovius in nota. ad hunc locum, tunc *converti signa* dicuntur, quum jam mota in aliam

obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum per- U. C. 305.
veniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, A. C. 447.
tribunos plebis creaverunt, omnium primum ³⁹ A. Virgi- Trib. Pleb.
nium, inde L. Icilium, et P. Numitorium avunculum Virgi- creantur in
niæ, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem Aventino.
ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte,
proditum memoriæ est; et M. Duilium, qui tribunatum in-
signem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemvirali-
bus certaminibus plebi defuerat. ⁴⁰ Spe deinde magis, quam
meritis, electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P.
Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo
plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab
decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum
provocatione M. Duillius rogationem pertulit. ea omnia in
pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Fla-
minium appellat.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, U. C. 306.
M. Horatius; qui extemplo magistratum occeperunt. quo A. C. 446.
rum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine L. Valerio,
obfensione fuit. quidquid enim libertati plebis caveretur, M. Horatio
id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, Leges in
quum veluti in controverso jure esset, tenerentur ne Patres gratiam
⁴¹ plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tri- plebis.*
butim plebes jussisset, populum teneret. qua lege tribunicii
rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde
consularem legem de provocatione, unicum præsidium li-
bertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt
modo, sed etiam in posterum muniunt, ⁴² sanciendo novam le-
gem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui*
creasset, eum jus fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxa
haberetur. Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribuni-
cio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacro-
sancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat)
relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renova-
runt; et quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fece-
runt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, adilibus, ⁴³ judicibus,*

* L. Crev.

† Titinnius Gron. Crev.

‡ Duilius Eæd.

partem feruntur: *convelli*, quum fixa
alicubi, moveri incipiunt. At in
præsenti negotio profisciscitur exerci-
tus Romanus e Sacro monte, ubi
concederat aliquamdiu et castra loca-
verat. Itaque *convellenda* erant sig-
na, non *convertenda*. Plura vide
apud ipsum Gronovium. ¶ Vid. etiam
insigne hujus moris ~~etiam~~ infra
XXII 3.

³⁹ L. Virginius] Supra, c. 44. Pa-
ter virginis L. Virginius. Male ergo
hic edebatur A. Virginius.

⁴⁰ Spe . . . magis quam meritis]
Magis quia sperabatur, eos bene meri-
turos de populo, quam in mercedem
præcedentium meritum.

⁴¹ Plebiscitis] Iis legibus, quas
plebs, plebeo magistratu rogante, tri-
butis comitiis jussisset. Vid. not. 13.
ad II. 56.

⁴² Sanciendo novam legem] Non
male Sigonius, *nova lege*.

⁴³ Judicibus] Hac appellatione
negat infra Livius designari hoc loco
consules, nec docet quoniam intelli-
gi

U. C. 306. ⁴⁴ *decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset.* ⁴⁵ *familia ad ædem Cereris,* ⁴⁶ *Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos ⁴⁷ *vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse.* Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege ⁴⁸ *consulibus quoque et prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem adpellari.* Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus ⁴⁹ *nondum consulem judicem, sed prætorem, adpellari mos fuerit.* Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea^b arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia, et plebis

^b ante Gron. Crev.

debeant. Perizonius, dissert. I. de Prætorio c. 7. intelligit ædiles ipsos, quos Dionys. l. VI. creatos dicit, ut inter alia munia etiam *dijudicarent lites, quas illis tribuni permetterent*; atque inde appellatos non modo *tribunorum ministros et collegas*, sed etiam *divinos judices*. Verum huic interpretationi id repugnat, quod *ædiles* hac in lege jam appellati sunt solenni et maxime usitato nomine, nec proinde videntur posse rursus *judicum* appellatione designari. Nobis id unum liquet, in tota hac lege agi de plebeis magistratibus, vel hominibus de plebe negotium publicum gerentibus. In gratiam enim et commodum plebis solius lata est. Deinde, si fuere judices qui in consilio essent tribunis et ædilibus lites dijudicantibus, de iis hunc locum interpretandum esse putaverimus.

⁴⁴ *Decemviris*] Haud facile videntur assignari posse, quinam sint hi *Decemviri*. Neque enim profecto cavet plebs Decemviris legum ferendarum causa creatis, a quorum crudelitate sese armis vindicaverat. Pomponius de Orig. juris memorat Decemviros stituti-

bus, sive litibus *judicandis*: sed eos longo post hanc ætatem tempore creatos. Sigonius secat nodum, et hanc vocem ejicit, quam a vet. suis libris abesse affirmat.

⁴⁵ *Familia*] *Familia* pro bonis: ut in actione *familia eriscunda*, i. e. dividenda hæreditatis. Sic et *familia emptor* hæres, qui fingebatur emere bona a testatore.

⁴⁶ *Liberi*] Non ejus, qui Semela natus erat: sed ejus, qui Cereris filius cum ea colebatur, et cum Libera, quam Venerem esse volunt. Vid. Cic. Nat. Deor. l. II. n. 62.

⁴⁷ *Vetere jurejurando*] Vid. not. ad c. 33. l. II.

⁴⁸ *Consulibus quoque*] Consulibus tanquam designatis *judicum* vocabatur Prætoribus, quia iisdem auspiciis, bus consules, crearentur.

⁴⁹ *Nondum consulem*] Nondum sul judicis nomen, sed prætoris generatim Ceterum hanc Livii opinionem innuit Perizonius, et contendit eam jam a primis temporibus *judicem* nomine insignitos fuisse, dissert. Prætor. c. 7.

libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium et Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, et Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudii, quæ in pie nefarieque per binum alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen et tribunos adpellavit: et, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, et non neglegere humana, fremunt, et superbiæ crudelitatiq; etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; et inplorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii inter concionis murmur, fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat; suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione Patrum⁵¹ consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum⁵² sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, et judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei adpellare, et monere, ne initentur, quos oderint. Quod si tri-

U. C. 306.
A. C. 446.
Appius ac-
cusatur.

¹ neque del. Gron.

50 Ni judicem dices] Nisi judicem, quem liberit, designabis, cui te sistas probaturus, te ab libertate . . . Vid. not. 4. ad c. 24. supra.

51 * Consulatu abisset] Consul designatus fuerat Appius in eum annum quo Decemviri primum creati sunt. (supra c. 32.) Eo consulatu huius, id est, eum consulatum non

gessit, obsecutus populo, qui Decemviro malebat.

52 * Sua propria bona malaque] Quid sibi proprie in causa aut prodesse aut nocere posset; quam ex parte propria sui ipsius causa aut firma esset, aut labaret. Opponit propria sua bona malaque communi civitatis juri, quod mox invocaturus est.

U. C. 306. *buni*⁵³ eodem foedere obligatos se fateantur tollendæ adpellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminali sint; A. C. 446. ⁵⁴ ait se provocare ad populum: inplorare leges de provocatione, et consulares, et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: et ⁵⁵ adpellatio provocatioque adversus injuriam magistratum ostentata tantum inanibus literis, an vere data sit.

LVII. Contra ea^k Virginius, unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse, aiebat. Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemtor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab^l complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dedit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindictis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam cæde, motus. et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic ⁵⁶ se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitute dedit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem ⁵⁷ prodixit. Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bel-

In carcerem ducitur.

^k ea del. Gron. Crev.

^l a Eæd.

⁵³ Eodem foedere . . . tollendæ adpellationis causa, in quam] Posses ferre et quam ad nomen adpellationis. Sed id vetat vox eodem, quæ manifeste respicit relativum sequens. Itaque non dubitamus, quin legendum sit in quod.

⁵⁴ Ait] Lege cum Jac. Gronovio at. Sic I. I. c. 41. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere. Vid. et c. 31. hujus libri, et IX. 1.

⁵⁵ Adpellatio] Jus appellandi tri-

bunos. Provocatio ad populum.

⁵⁶ Se . . . judicem illi ferre, ni] Vid. not. 4. ad c. 24. hujus libri.

⁵⁷ Prodixit] Sic habent tres et scriptis nostris vel optimi et antiquissimi, ut conjecerant doctissimi viri Barn. Brissonius, et Henr. Valesius. Vulgus editorum dederat prædixit. Sensus est: Diem longiorem judicio dixit, judicium remisit in aliam diem remotiorem. Sic supra II. 61. ut diem ipsi sua voluntate prodicerent.

lum adparare. Itaque partiri provincias consules jussi. U. C. 306.
 Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum A. C. 446.
 ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores
 modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntari-
 orum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia
 modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior
 exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges de-
 cemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas ^{Tabulæ}
 in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædi- ^{XII.}
 les functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera,
 et ante omnes fratris filii superbæ infestus, Regillum, anti-
 quam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum
 ad pericula ejus deprecanda redisset, cujus vitia fugerat,
 sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat
 singulos; orabatque, *Ne Claudie genti eam inustam maculam* C. Claudius
vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni: virum, honora- pro Appio
tissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem condito- deprecatur.
remque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac
latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogita-
tionemque animos: et potius unum tot Claudiis deprecantibus
condonarent, quam propter unius odium multorum preces ad-
spernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo
in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit subcursum.
Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam or-
dinum stabiliri posse. Erant, quos moveret sua magis pie-
 tate, quam ejus, pro quo agebat, caussa. sed Virginius, sui
 potius ut misererentur, orabat, *filiaque: nec gentis Claudie*
⁵⁸*regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginie et* m
⁵⁹*trium tribunorum preces audirent; qui, ad auxilium plebis*
creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Justiores
 hæ lacrimæ videbantur. itaque, spe incisa, priusquam pro-
 dicta dies adesset, Appius ⁶⁰ sibi mortem conscivit. Sub-^{Appius sibi}
 inde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invi-^{necem con-}
 diæ, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega
 dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non Oppius
 prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, septem et vi-^{accusatur.}
 ginti enumeratis stipendiis, octies ⁶¹ extra ordinem donatus,

⁵⁸ et del. Crev.

ⁿ invidiæ proximus Gron. Crev.

⁵⁸ * *Regnum in plebem sortitæ*] Cui fato videretur datum, ut regnum et tyrannicam dominationem in plebem exerceret.

⁵⁹ *Trium tribunorum*] Jusserat legi Sigonius, et *trium*. Voculam et, tanquam superfluum, ex auctoritate quatuor scriptorum delevimus.

⁶⁰ *Sibi mortem conscivit*] Dionys.

tradit homines vulgo existimasse eum jussu tribunorum necatum.

⁶¹ * *Extra ordinem donatus*] Non cum manipulo suo aut centuria, sed solus et extra commilitonum ordinem donatus. Sæpe universus aliquis manipulus ob insignem in re militari præstitam operam donabatur. Sed præcipuo splendore eminebant ea

U. C. 306.
A. C. 446.]
In vincula
ductus, ibi
moritur.

donaque ea gereñs in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quint, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se * sæviret.*

Oppius quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exsilii caussa solum verterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, adsertor Virginie, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: Manesque Virginie, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt. + +

Duillii Trib.
plebis æqui-
tas.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirosum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, ⁶² inhibito salubriter modo nimie potestatis, *Et libertatis, inquit, nostræ, et poenarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, ⁶³ quum nova expiata sint decemvirosum suppliciis; et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demisit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; et ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules adpareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latorum Patres auctores fuissent. ⁶⁴ neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori subcubuissent.

Bellum cum
Æquis et
Volscis.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque ⁶⁵ sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, ⁶⁶ haud scio, an (qui tum animi ab

^o in se iterum Gron. Crev.

dona, quæ unis quis miles aut centurio extra ceterorum ordinem referret.

⁶² *Inhibito . . . modo nimie potestati]* Apposito et adhibito modo nimium jam ferocienti potestati tribunitiæ. Quemadmodum hic *inhibere modum potestati*, sic infra IV. 53. *Dammum alianve coercionem detrectantibus militiam inhibenti.* Et eodem lib. c. 56. *consulibus quoque . . . vim super tali re inhibitam.* Vulgo *potestatis*; mendose, procul dubio, et contra Latine linguæ proprietatem. Gronovius monstraverat legendum *potestati*: quod nos eo libentius recepimus, quod sic plane habet antiquissimus

e scriptis nostris a prima manu: *Metra* s in fine atramento recentiore *alita* est.

⁶³ *Quum nova]* Scripti nostri omnes, ut et aliquot e Gronovianis, *quum et nova.*

⁶⁴ *Neque erat dubium, quin]* Et constabat Patres, turbato reipublicæ statu, quum in totum senatorium ordinem partem invidiæ Decemviralis, quasi contagione quadam, manasse intelligerent, cessisse tempori.

⁶⁵ *Sustinuit . . . bellum]* Traxit, nec se statim pugna commisit.

⁶⁶ ** Haud scio an]* Supple, non. Hæc loquendi forma idem valet, ac *fortasse.*

decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque U. C. 306. erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, A. C. 446. mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant. provocantibusque ad praelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquuntur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit⁶⁷, reddit inlatum antea terrorem: instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, ⁶⁷nocti⁶⁸ cessere: et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ultiores non inventi. Ubi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. et, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus et ⁶⁸arma tegerent⁶⁹. Igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae acceperunt. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: ⁶⁹adortusque nec omnes dum ductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primo pedem hostes. deinde, quum animos conlegissent, et undique duces, *victisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna.*

LXI. Consul ex altera parte Romanos meminisse jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibi met ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus praeliis per duces, non per milites, stetisse, ne vince-*

⁶⁷ Sensit consul Gron. Crev.

⁶⁸ nocte Gron.

⁶⁹ contegerent Gron.

⁶⁷ Nocti cessere] Sic plurimi MSS. Gronovio inspecti, et omnes nostri: melius quam quomodo vulgati, nocte.

⁶⁸ Arma tegerent] Dederat Sigonius contegerent. Sed reclamant quinque e nostris codicibus: quorum no-

bis potior auctoritas fuit.

⁶⁹ Adortusque nec omnes dum ductos] Adortusque eos, quum necdum omnes educti essent, nec ii, qui erant educti, satis temporis ad explicandos ordines habuissent.

U. C. 306.
A. C. 446.

rent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: et domi, quam foris, servitutum magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset: unum Appium civem periculosa libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. ⁷⁰ *Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* ⁷¹ *iis auspiciis condita urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parata esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemvirose esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis legibus, inmutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat^s deinde ad equites, *Agite, juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, inmissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt inpetum.* *et nunc cunctantur magis, quam resistunt. Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerisque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, et consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius* ⁷² *eos, excursionibus suffiçiendo, præliisque levibus experiundo, adsuæfecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominia decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prioris anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitanes, *Quid latrocinii modo procurantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandaque semel fortuna rem darent?***

Vincuntur.

Bellum cum
Sabinis.

LXII. Ad id, quod sua sponte satis conlectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro

^s *advolat* Gron. Crev.

⁷⁰ * *Nolle ominari*] Ea erat veterum superstitio, ut ipsam malorum mentionem sævi esse ominis existimarent. Ideo hic consul abstinet ab enumerandis sigillatim malis, quæ victis timenda forent, sed ea intelligi vult potius, quam a se nominari.

⁷¹ * *Iis auspiciis*] Talibus, tam felicibus, tam magnis auspiciis.

⁷² *Eos excursionibus suffiçiendo*] Si

vox *excursionibus* in dandi casu accipietur, sensus erit: eos subministrando quodammodo, eorum opera utendo ad excursiones: si in auferendi casu; eos excursionibus exercendo, et quasi imbuendo: quo sensu Cicero in Hortens. dixit, *Sufficiunt lanam medicamentis*; et Virg. l. II. *Æn. v. 210. Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni.*

per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consulti collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me adinet, id consilii animique habiturus sum, ⁷³quod vos mihi effeceritis. et trahi bellum salubriter, et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, postero die in aciem deducturum,* adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibi met ambo^u exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine inpressionem facerent, tenuere. quæ ubi, inlatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque et hosti se obponunt, et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omisum; et locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul et in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, inpetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, nec deinde

U. C. 306.
A. C. 446.

Pugna cum
iisdem.

Vincunt
Romani.

[†] inser. milites Gron. Crev.

^u ambos Eæd.

⁷³ Quod vos, milites, mihi effeceritis] Effeceritis hic parum proprie dictum videtur. Sed et vox milites abest ab aliquot scriptis, tum Gronovianis,

tum nostris. Lege ergo quomodo habet plane unus codex a Gronovio inspectus, Quod vos mihi feceritis.

U. C. 906.
A. C. 446.

Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu et altero die frequens iit supplicatum. et hæc vaga popularisque supplicatio studii prope celebratio fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (⁷⁴jam tum Apollinarem adpellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunalium, non pro virtute honorem, peti. numquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis inminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatâs leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

Contentiones de triumpho Coss.

Jussu plebis triumphant.

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem ⁷⁵luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, et, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte eventit, viro prudenti,

* *circum jam tum* Gron. Crev.

74 *Circum jam tum*] Vocem *circum* abesse a MSS. et Vett. editis affirmat Gronovius: nec eam agnoscunt quinque e nostris. Unde ea deleta legendum suspicatur: *jam tum Apollinar* quam vocem fingit ad

exemplum usitatarum illarum, *Lupercal, Bacchanal, Latiar, Palatuar*, apud Festum in voce *Septimontio*.

75 * *Luxuriam*] Lætitiâ insolentem, et nova atque illicita tentandâ avidam.

et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cer- U. C. 306.
nenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se ratio- A. C. 446.
nem habiturum, pugnantque collegas, ut liberis tribus in
suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum colle-
gis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Pa-
trum; injecta contentione, Duilius, consules ad subseſſia
adictos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus
in animo haberent, respondissentque, se novos consules
creatuos, ⁷⁶ auctores popularis sententiæ haud populares
nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consu-
les, producti ad populum, interrogatique, si eos populus
Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memot
militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quid-
nam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; conlau-
datis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles
decemvirorum esse, comitia habuit: et, quinque tribunis
plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem
tribunorum alii candidati ⁷⁷ tribus non explerent, concilium
dimisit; nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfac-
tum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis,
modo ut relinquereſſentur, sanciret; et ab iis, qui creati es-
sent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis
carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui
vos minus hodie decem tribunos plebei ⁷⁸ feceritis: hi tum uti;
quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tri-
buni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceri-
tis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando
quindecim tribunos plebei ² rempublicam haberè posse, victa
collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus,
magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Pa- U. C. 307.
trum voluntatem foverunt. duos etiam patricios ⁷⁹ consula- A. C. 446.
resque, Sp. Tarpeium et A. Aterium, cooptavere. Consules Lar. Her-
creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil minio,
magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium T. Virgi-
domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infes- nio Com.
tus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude

¹ si quos—fecerint Gron. Crev. ² plebi Gron.

⁷⁶ Auctores popularis sententiæ haud populares nactus] Sensus expeditior multo foret, si in alium locum retracta particula haud legeremus: auctores haud popularis sententiæ populares nactus, id est, nactus gratos populo auctores sententiæ haud acceptæ in vulgus. Sententia illa haud popularis, est ipsius Duilii sententia de non rescindendis tribunis plebei, quod populus optabat. Auctores populares

sunt consules, qui tum acceptissimi erant populo.

⁷⁷ Tribus non explerent] Non possent legitimum et necessarium suffragiorum numerum ferre, sive a majore tribuum parte creari.

⁷⁸ Fecerint] Videtur scriptum fuisse, feceritis; quemadmodum infra: ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.

⁷⁹ Consulares] Vid. supra c. 31.

U. C. 307. captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut*
 A. C. 445. *qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo*
 rogaret, dum decem tribunos plebi^a faceret; insectandisque
 Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribu-
 natum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Julius,
 U. C. 308. consules facti, ⁸⁰ coitiones tribunorum, adversus nobilium
 A. C. 444. juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conser-
 M. Geganius, vata majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bel-
 C. Julio lum Volscorum et Æquorum delectu, ⁸¹ sustinendo rem, ab
 Coss. seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia
 tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos
 tollere animos. Cura pacis concordiae quoque intestinae
 causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modes-
 tia^e erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri
 ceptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis
 parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, uti-
 que postremis mensibus, quum et per coitiones potentiorum
 injuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore
 anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tri-
 bunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos habe-
 ret: nomina^b tantum se biennio habuisse. Seniores con-
 tra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita
 malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis,
 superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum
 æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat
 alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines,
 metuendus ultro se efficiunt: et injuriam a nobis repulsam,
 tamquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

Juniorum
 e Patribus
 in plebem
 injuriæ.

U. C. 309. LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa
 A. C. 443. Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris
 T. Quinctio bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non
 IV. Agr. ultra discordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe
 Furio Coss. incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis
 semper certaminibus conciones turbaret. ⁸² ad quarum pri-
 mum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac
 Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi præda-
 rum, ⁸³ biennio ante delectum indictum haberi non potuisse,
 abnuente jam plebe imperium. *eo adversus se non esse mis-
 sos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro*

Æqui et
 Volsci bel-
 lum Rom.
 inferunt.

^a plebei Gron. Crev.

^b nomine Eæd.

⁸⁰ Coitiones] Hæc vox opportuna corruptoribus, hic, ut sæpe alias, depravata fuerat, legebaturque conciones. Correxerit Sigonius ex conjectura: quam firmat Sorbonicus codex. Victorinus præfert contentiones.

⁸¹ Sustinendo rem] Trahendo, proferendo rem, i. e. delectum. Sic c. 60.

supra: sustinuit bellum, id est, traxit.

⁸² Ad quarum] Melius videretur ad quorum, ut referatur ad *certaminum*.

⁸³ Biennio ante] Hic biennium intelligi necesse est, non integrum, sed inchoatum tantummodo: quum anno superiore delectus indictus sit.

*communi jam patria Romam esse. quidquid irarum simul- U. C. 309.
tatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. obcæcatos lupos A. C. 443.
intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Coniunctis Ad mœnia
exercitibus Latinum primum agrum perpopulati^c sunt: ipsa Romæ
deinde postquam ibi nemo vindex obcurrerat, tum vero, accedunt.
exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ popu-
labundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem
agrorum per contumeliam urbi^d ostentantes. unde post-
quam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem
agmine iere, Quinctius consul ad concionem populum vo-
cavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi* T. Quinctii
*mihî nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore oratio ad
summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc pos- populum.*
*teris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos, vix Hernicis
modo pares, T. Quinctio quartum consule, ad mœnia urbis
Romæ inpune armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quam-
quam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni di-
vinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel
exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem.
Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris,
capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque
vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem
ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quiri-
tes? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; et,
si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo
Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Qui-
rites; vosmet tantum pœniteat. Non illi vestram
ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe
toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum
missi, et se et vos novere. Discordia ordinum est venenum
urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis
imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos pa-
tricioꝝ, hos^e plebeioꝝ magistratum, sustulere illi animos.
Pro Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupis-
tis. concordia causa concessimus. Decemviros desiderastis.
creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est. coegi-
mus abire magistratu. Manente in eosdem privatos ira ves-
tra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimosque
passi sumus. Tribunos plebis creare^f iterum voluistis. creas-
tis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus vide-
bamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum
feri vidimus. auxilium tribunicium, provocationem ad popu-
lum, scita plebis injuncta Patribus. sub titulo æquandarum le-
gum, nostra jura oppressa tulimus et ferimus. Qui finis erit*

^e populati Gron. Crev.
^f creari Gron.

^d urbi per contumeliam Eæd.

^e nos Eæd.

U. C. 309. *discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. Satisne est, nobis vos metucendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons.* ⁸⁴ *Esquilias quidem ab hoste prope captas, et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.*

LXVIII. *Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, et forum infestum feceritis, et carcerem inpleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: at, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, et criminum in principes, et legum aliarum super alias, et concionum. Sed ex illis concionibus numquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Equis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odii, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consubibus, non tribunis ducibus, et in castris, non in foro, faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad Penates redibatis. nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete adfixi concionibus, et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos et Volscos proficisci? Ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, et arcem et Capitolium scandet, et in domos vestras vos persequetur.* ⁸⁷ *Biennio ante senatus delectum haberi, et educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos.*

f in del. Gron.

‡ et Gron. Crev.

⁸⁴ *Esquilias prope captas, et hostem nemo submovit]* Verbum *submovit* in utrumque non convenit. Sed sæpe plura orationis membra uno eodemque verbo claudi videntur, quum ad verum sensum aliud supplendum sit. Sic Cic. X. ad Att. 4. *Fortunam, qua illi florentissima, nos duriore conflictati videmur.* Vid. Sanctii Min. l. IV. c. 8. et Perizonii notas ibidem. Hic igitur in priore orationis membro supplendum est *nemo defendit, aut*

aliud quid simile.

⁸⁵ *Aggerem]* Esquilinus collis illa parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi.

⁸⁶ *Stipendia faciebatis]* Nondum stipendia militi Romano solvebantur. Sed hic Livius temporis sui morem in scribendo sequitur, quo stipendia facere et militare promiscue usurpabantur.

⁸⁷ *Biennio ante]* Vid. not. 83. ad c. 66.

altercantes; præsentī pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me veru pro gratis loqui, et si metum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt. nisi forte adsentatores publicos, plebicolos istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso; nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a partibus nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos adtoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma et bellum spectabat: et agrestium fuga spoliatiq̄ue in agris et vulnerati, foediora iis, quæ subjicebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira inplevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; et primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus actis, dignam vita omni, plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiore domando multitudinem fecisse: T. Quinctium orationem memorem majestatis Patrum, concordiaque ordinum, et temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesseret rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: ⁸⁸ adpellare tribunos communem patriam, auxiliamque eorum inplorare, vastatis agris, urbe prope obpugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse* ⁸⁹ *caussas cognoscendi; omnes juniores postero die pri-*

Congestæ
in T.
Quinctium
laudes.

Delectus
habetur.

^h bellum et arma Gron. Crev.

⁸⁸ Appellare] Nimirum communis patriæ appellat tribunos.

⁸⁹ Causas cognoscendi] Disceptan-

di et dijudicandi causas, quibus quisque fretus, sibi immunitatem a militia concedendam esse contenderet. Ni-

U. C. 309. *ma luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam:* omnis juvenus adfuit postero die.⁹⁰ Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa, eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio, irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: et prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, et æquando inparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicium per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicium negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam.*

Volsci et
Æqui vincuntur.

mirum omnes juniores Romani nomina militiæ dare debebant: nec quisquam poterat hoc munus detrectare, nisi causam aliquam attulisset, quæ consulibus probaretur. Qui talem aliquam causam habebant, dicebantur *causarii*.

90 Cohortes] Cohors habebat Hastatos, Principes, Triarios: e singulis manipulum unum. Manipulus dividebatur in duos Ordines, sive centurias, quibus singulis præerat centurio. Itaque sex erant in una cohorte centuriones: homines quadringenti tri-

ginta quatuor. Manipuli enim Hastatorum et Principum, ex Livio VIII. 8. centum viginti quatuor homines singuli continebant; manipuli Triariorum, centum octoginta sex. Cohors igitur decima pars legionis, et quasi parva legio. Quod hic dicitur centuriones a cohortibus ipsis lectos, id contra solennem militum morem est, ex quo centuriones a consulibus, et, permisso eorum, a tribunis constitui solebant. Vid. Lips. de Mil. Rom. l. II. Dial. 4. et 8.

non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies U. C. 309.
cessisset. Haud surdis auribus dicta: inpressione una to- A. C. 443.
 tum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere,
 ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris
 fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei
 gestae mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius
 deinde et vincentibus Romanis animos auxit, et referentes
 gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœ-
 pti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum
 deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro
 plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque fe-
 rox, quum omni parte pugnae melius res^c geri, quam apud
 se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam
 jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominia
 metu concitati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni
 parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, victo-
 rem jam se imminere hostium castris; nolle inrumpere,
 antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse. Si
 jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnia
 exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua
 gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit,
 ibi paucis defendentibus, momentoque fuis, sine certamine
 in munitiones inrumpunt: ⁹¹ prædaque ingenti compotem
 exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione
 agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos
 postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur
 caussa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in
 tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque
 Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini
 etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu
 triumphus esset, verecundia fuit pro parte dimidia rerum
 consulibus petere triumphum. ne etiam, si inpetrassent, ma-
 gis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriâ honestam, ex hostibus partam, turpe Turpe ju-
 domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Ari- dicium
 eini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello cer- P. R. de
 tassent, multis in vicem cladibus fessi, iudicem populum sociorum
 Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, finibus.
 concilio populi a magistratibus dato, magna contentione ac-
 tum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, et populum
 ire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe,
 magno natu: et, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere,*
errare ego populum in hac causa non patiar. Quum, ut va-
 num, eum negarent consules audiendum esse, vociferantem-

^c rem Gron. Crev.

⁹¹ * Præda . . . ingenti compotem] qua satis compotem. Hujus loquendi
 Sic Sallustius, neque animo, neque lin- formæ rarissima sunt exempla.

U. C. 309. que, *prodi publicam caussam*, submoveri jussissent, tribunos
A. C. 443. appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine
magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ
vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium et octo-*
gesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non ju-
venem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit
bellatum. Eo rem se^d vetustate obliteratedam, ceterum suæ me-
morix infixam, adferre: agrum, de quo ambigitur, finium Co-
riolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum popu-
li Romani factum. Mirari se, quoniam more Ardeates Arici-
nique, cujus agri jus numquam usurpaverint incolumi Coriolana
re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fece-
runt, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus super-
esse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem
agrum miles pro parte virili^e manu cepisset, eum senex quoque
voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo,
ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo,
sed cum adsensu etiam, audiri animadvertissent, Deos ho-
minesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores
arcessunt. cum his circumire ⁹² tribunos, orare, *Ne pessimum*
facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem ⁹³li-
tem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolument-
ti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendõ adqui-
rantur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis.
Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æsti-
mari possent. Hoc legatos referre domum: hoc vulgari: hoc
socios audire: hoc hostes. quo cum dolore hos? quo cum gaudio
illos? ⁹⁴Scaptione hoc, ⁹⁵concionali seni, adsignaturos putarent
finitimos populos? Clarum hac fore imagine ⁹⁶Scaptium^f popu-

^d se rem Gron. Crev.

^e pro virili parte Eæd.

^f add. nomen Eæd.

⁹² Tribunos] Admittenda videtur Perizonii emendatio, *circumire tribus*. Nam et ipsum verbum *circumire* melius quadrat in tribus, quam in tribunos: et sequens oratio dirigitur ad eos qui rem judicaturi erant. Populi autem erat, non tribunorum, judicare.

⁹³ Litem] Id de quo lis erat. Sic infra *interceptoris litis alienæ*.

⁹⁴ Scaptione] Putarentne finitimos populos hujus judicii infamiam et turpitudinem assignaturos Scaptio, ac non potius in universum populum Romanum eam rejecturos?

⁹⁵ Concionali seni] Forum terere solito, et totos dies in concionibus consumere: quod erat otiosi hominis, et propterea probro dabatur apud Romanos. Cic. l. I. ad Att. ep. 16. Con-

cialis hirudo ærarii, misera ac jejuna plebecula. Vid. Gronov. L. IV. de Pecun. Vet. c. 9.

⁹⁶ Scaptium nomen] Posteriorem vocem a compluribus MSS. abesse Gronovius ibidem testatur: nec eam in ullo e nostris reperimus. Et sane quid ea est opus? *Claram hac fore imagine Scaptium*, id est, hac actione nobilem et celebrem Scaptium fore. Notum est *imagines* fuisse insigne nobilitatis apud Romanos. Quod igitur accidit hominibus novis, qui ad honores admissi jus imaginis accipiunt, aut quod nobilibus sunt imagines, argumentum ingens gloriæ, id Scaptio hanc actionem, quasi aucto agro publico, dolent fore ad populum: qui tamen ipse populus eadem actione invidiosum quadruplatoris et interceptoris liti-

lum Romanum ⁹⁷ *quadruplatoris et interceptoris litis alienæ per-* U. C. 309.
sonam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut A. C. 443.
sibi ⁹⁸ *controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id*
quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc
 consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas et auc-
 tor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt,
 agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fu-
 isse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sane quidquam
⁹⁹ *bono causæ* ^f *levatur* ^b *dedecus iudicii. idque non Aricinis*
 Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdus atque acer-
 bius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et
 ab externis mansit.

^f *bona causa* Gron.

^b *elevatur* Ead.

alienæ nomen sibi quærat. Ita exponit
 hunc locum Gronovius.

⁹⁷ *Quadruplatoris*] *Quadruplatores*
 delatores erant criminum publicorum:
 in qua re quartam partem ex damnato-
 rum bonis, quos detulerant, conse-
 quebantur. Alii dicunt *quadruplatores*
 esse eorum reorum accusatores, qui
 convicti quadrupli damnari soleant, ut
Æsc. Asc. Pedianus in *Divin.*

⁹⁸ *Controversiosam*] Vox rarissima,
 nec fortasse mendii expers. Certe Si-
 gonius affirmat veteres suos libros ha-
 bere *controversam*.

⁹⁹ *Bono causæ elevatur*] Bonitate
 causæ imminuitur. Huc usque ede-
 batur *bona causa*: sed illud alterum,
 quod admisimus, in compluribus MSS.
 exstare testatur Gronovius, et servant
 tres e nostris antiquissimi.

EPITOME LIBRI IV.

LEX de connubio Patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. ¹Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. Item Censores tunc primum creati sunt. ²Ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo sua inpensa largitus est: et, ob id factum conciliata sibi plebe, regnum adfectans a C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mam. Aemilius dictator, censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatia finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. Conjuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex arario tum primum militibus datum est. Res praeterea gestas adversus Volscos, et Fidenates, et Faliscos, continet.

¹ *Tribuni militares*] Vox ultima addita est a nescio quo. Sigonius locum mancum reperit in suis libris, nec explevit. Judicet lector, an his verbis satis clare designentur tribuni militum consulari potestate, hoc praesertim loco, ubi hujus generis magistratum prima

mentio occurrit. Si unum tantum hic vocabulum deerat, libentius legeremus: *Tribuni consulares*. Vid. not. 33. ad c. 55. hujus libri.

² *Ager Ardeatinus*] Rescribit Gronovius, *Ardeatibus*.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IV.

U. C. 310.
A. C. 442.
M. Genu-
cio, C. Cur-
tio Coss.
Lex de con-
nubio Pa-
trum et
plebis.
De commu-
nicando
cum plebe
consulatu.

HOS secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et ¹de connubio Patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique ²jura gentium rebantur: et mentio, primo sensim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, et Veientes depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob communitam ³Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci ⁴præferabant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunicia, delectus haberi, bellum armaque vi summa adparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule adparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos se vivo delectam habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset;* et ⁴confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunalum, et

^a et del. Gron. Crev.

1. *De connubio Patrum ac plebis*] Decemviri duabus postremis tabulis inseruerant legem, ne patriciis cum plebeis licita essent connubia: non aliam ob causam, si conjecturæ Dionysii fides habetur, quam ne per affinitates et connubia concordia inter ordines coalesceret. Dionysius l. X.

2. *Jura Gentium*] *Gens* est hoc loco, quæ e multis familiis conficitur. *Gens* enim complectitur eos omnes, qui eodem sunt et nomine et cognomine. Jam vero ii soli *gentem habere* dicebantur, qui ab ingenuis oriundi essent, quorum majorum nemo servi-

tutem servivisset, qui capite non essent deminuti: teste Cic. in Topicis, n. 29. Inde patricii solos se *gentem habere* gloriabantur, (vid. Liv. X. 8.) quod tales a Romulo electi essent, quales modo ex Cicerone descripsimus. Propterea *jura gentium confundi* ac perturbari *rebantur* admisto plebeiorum sanguine, quos negabant *gentem habere.*

3. *Verruginem*] Oppidum in Volscorum Æquorumque confinio: de quo nulla hactenus a Livio facta mentio est.

4. *Præferabant*] Volsci et Æqui.

tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, jam ultra ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris. Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum, culpa accidere. cujus rei præmitum sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id et singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ⁵ ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium adgressum? conluuionem gentium, ⁶ perturbationem ⁷ auspiciorum publicorum privatorumque adferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret, cujus sanguinis, ⁸ quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores adcingi; et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Camuleios igitur Icillosque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, ⁹ regiae majestatis imperium eo recidere: et se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiozem alia ex aliis iniquiora postulando,

U. C. 310.
A. C. 442.
Adversus
utramque
legem ora-
tio Coss.

Adversus
legem de
Coss. ple-
beina.

5 Ut, quemadmodum] Locus corruptus, cujus tamen sensum assequi haud difficile est. Queruntur consules, quod Patres tradituri non essent liberis majestatem senatus auctiorem amplioremque, quemadmodum plebs gloriari posset futurum, ut majestatem plebis ampliorem posteris traderet, quam a patribus accepisset. * Ad eum sensum refingi potest periodus, si loco particulae ut leges an, et in fine reseces esse.

6 Perturbationem auspiciorum] Contendebant patricii se solos auspicia habere: (vid. infra c. 6. et l. VI. c. 41.) incertum autem fore, cujus sanguinis, plebeinae an patricii, futuri essent ii qui ex connubiis Patrum et plebis nascenturi essent.

7 Auspiciorum . . . privatorum] Au-

spicia privata videntur fuisse ea, quae super privatorum negotiis captabantur. Apud antiquos, inquit Val. Max. l. II. c. 1. non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto. Videntur autem patricii tunc contendisse plebeios auspiciari omnino non posse. Vide infra c. 6.

8 Quorum sacrorum] Sua cuique genti propria fuere sacra. Nobile exemplum horum gentilitiorum sacrorum vide l. V. c. 46.

9 Regiae majestatis imperium] Imperium consulare, in quo inest regiae majestas. Supra II. l. Omnia jura regiae potestatis, omnia insignia primi consulis habuere. Unde et infra VIII. 32. Consules, regiae potestas.

U. C. 310. *quum prima inpetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi inponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis,* ¹⁰ *iterum concessum esse.* ¹¹ *Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis et Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam numquam obviam eundem quodacumque temeritatisque.* ¹² *Illine ut inpune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? et, quum hostes* ¹³ *tantum non arcesserint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibitorum. quid esse aliud, quam minari, se proditum patriam? obpugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis et Æquis et Veientibus adlaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturas Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

Canuleii
oratio pro
legibus
suis.

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: *Quanto pere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem et ante videor animadvertisse: nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse, et, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me inpetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denunciant sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præciditur spes plebeo quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi*

Pro lege de
Coss. ple-
beis.

10 Iterum concessum esse] De tribunis creandis, qui per triennium, quo rempublicam rexerunt Decemviri, nulli fuerant. Id ita perspicuum crederemus, ut monitore non esset opus, nisi Cliticus de Decemviris hunc locum intellexisset.

11 Finem non fieri posse. In eadem] Gronovius recte videtur emendare: Finem non fieri. Non posse in eadem . . .

12* Illine ut] Ellipsis ad exprimendam indignationem appositisissima. Quam si explere volueris, intellige: Quis hoc illis concedat, ut . . . Particula autem ut cadit in omnia verba, quæ deinceps sequuntur subjunctivi modi, concitent . . . prohibeant . . . non patiantur . . . audeat.

13 Tantum non] Fere, propemodum.

summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? U. et ¹⁴*perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tamquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam* (¹⁵*si Diis placet*) ¹⁶*nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad* ¹⁷*fastos, non ad* ¹⁸*commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro adcitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanæ modo, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniiis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabina dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebei consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum? Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis*

^b non modo Romanæ Gron. Crev.

^c Demarati Crev.

¹⁴ * *Perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat*] Et quum hoc queritur, licetne plebeium consulem fieri, perinde hoc accipiendum est, tanquam . . .

¹⁵ *Si diis placet*] Usitata in indignatione loquendi formula.

¹⁶ *Nefas aiunt esse*] Adversum religiones esse dicunt. Vid. not. 38. ad l. 32. de proprietate vocis *fas*, cui opponitur *nefas*.

¹⁷ *Fastos*] Fasti duplicis generis fuerunt: alii, quibus et Kalendarium nomen datur, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum etc. ratio continebatur. Hos fastos evulgavit Cn. Flavius scriba, ut habetur l. IX. c. 46. Alii, in quibus nomina magistratum cujusque anni, et res gestæ maxime ad memoriam insignes perscribebantur. Tales sunt Fasti Capitolini, Fasti Siculi etc. Utrumque fastorum genus a pontifici-

bus, qui tum omnes patricii erant, curabatur: utrumque a vulgi notitia removebatur. De posteriore maxime videtur hic sermo esse.

¹⁸ *Commentarios*] In quibus pontifices suorum temporum historiam summam describebant. Vid. l. VI. c. 1. ubi pontificum commentarii inter historica monumenta recensentur. Penes pontifices fuisse conficendorum annalium curam testantur quum alii multi, tum Cic. l. II. de Or. n. 52.

¹⁹ *En unquam*] Nunquamne? Vid. l. X. c. 8. XXIV. 14. XXX. 21.

²⁰ *Non modo Romanæ*] Non modo non. Vid. l. I. c. 40.

²¹ *Incolam ab Tarquiniiis*] Qui ab urbe Tarquiniiis domicilium suum contulerat Romam. *Incola* opponitur *civi*, et is est qui aliunde in aliquam regionem, sive urbem immigravit.

U. C. 310. *Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiusque²² decemviris, teterrimis mortaliū, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum²³ novis hominibus, similes consules sumus habituri?*

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules numquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse cepit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus, et e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connu-*

Pro lege de
connubio
Patrum et
plebis.

^d et in Crev.

^e insignior Gron. Crev.

²² Decemviris . . . qui tum omnes ex Patribus erant] Annotavimus supra III. 35. ex posterioribus Decemviris tres, si Dionys. credimus, plebeios fuisse.

²³ Novis hominibus] Novi homines apud Romanos opponuntur nobilibus, et ii sunt qui quum nullum ex majoribus insignitum curulibus magistratibus habebant, primi suæ stirpis ad honores sese evexere.

²⁴ Quod nondum . . . ea] Nota formam loquendi, quæ Grammaticas leges aspernatur. Vox multa, ut propior, attraxit ea. Sic I. XXIII. c. 3. Quod sæpe optatis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc . . . habetis.

²⁵ Augures . . . nulli] Nullum augurum collegium. Jam ante Numam periti auguriorum viri in negotiis consulebantur. Ille eos in collegium redegit, publicosque populi Romani Sacerdotes esse jussit.

²⁶ Apud patres] Patrum memoria:

ante annos nimirum 57.

²⁷ Ædiles] De ædilitatis origine vid. not. 81. ad c. 33. I. II.

²⁸ Quæstores] Jam observavimus ad c. 41. I. II. quæstorum originem Plutarcho ad Publicolam consulem, plerisque ad reges etiam referri. Verum Tacitus scribit I. XI. Ann. c. 2. eum honorem non ceptum esse a populo mandari, nisi aliquot annis post exactos Tarquinos: antea vero a quibus primo, mox a consulibus delectos quæstores fuisse. Inde facile nasci potuit ea opinio, quam hic Livius sequitur: ita ut pro primis omnino quæstoribus habitū sint, qui primi tantum a populo delecti fuerant.

²⁹ Pessimo exemplo publico] Vox exemplo hic otiosa est. Non male legeris, ea deleta, cum Gronovio: pessimo publico. Sic I. II. c. I. Neque ambigitur quin Brutus . . . pessimo publico id facturus fuerit. Hoc loco tamen plerique scripti, et veteres editi ignorant vocem publico, nec aliud præferunt quam pessimo exemplo.

bio haberi? Quid est aliud, quam ³⁰ exsilium intra eadem mœ- U. C. 310.
 nia, quam relegationem pati? Ne adfinitatibus, ne propinqui- A. C. 442.
 tatibus innisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc
 si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex
 Albanis et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptatio-
 nem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges ex-
 actos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non pote-
 ratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enu-
 bere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim
 adferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum pactionem
 nuptialem quemquam facere coegisset. Verum enim vero lege
 id prohiberi, et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum
 contumeliosum plebi est. cur enim non ³¹ confertis, ne sit connu-
 bium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum
 ubique semper fuit, ut, in quam cuique femine convenisset do-
 mum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium
 duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua
 dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis.
 Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem
 itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem con-
 sistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxe-
 rit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe
³² patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro pe-
 tamus, quidquam est, præterquam ut hominum, ut civium nu-
 mero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nos-
 tram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum
 summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis domi-
 natio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere po-
 pulo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio
 promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? et, simul
 ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero; tu statim
 consul sacramento juniores adiges, et in castra educes? et mi-
 naberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, ³³ quantum
 istæ minæ adversus plebis consensum valent, ³⁴ bis jam ex-
 perti essetis? scilicet, quia nobis consultum vôlebatis, certamine
 abstinuistis. an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior,
 eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. ani-
 mos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Ita-
 que ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata

30 Exsilium . . . relegationem] Re-
 legatio minor est pœna, quam exili-
 um. Exilio civitas amittitur, non re-
 legatione. Vid. Institut. Justin. l. I.
 tit. 12. et 16. et ibi Vinnium.

31 Confertis] Simul fertis legem:
 id quoque lege lata sciscendum cura-
 tis.

32 Patrem sequuntur liberi] Ex
 justo matrimonio nati. Partus extra
 nuptias conceptus uterum sequitur.

33 Quantum] Quam parum.

34 Bis jam experti essetis] Seces-
 sionibus plebis 1º. in Sacrum montem,
 2º. in Aventinum.

U. C. 310. *vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est,* ³⁵ *in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediēt aliquis, ferte sermonibus, et multiplicatē fama bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubiū societas est.*

Perfertur
lex de con-
nubio.

VI. Quum in concionem et consules processissent, et res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeium consulem fieri non oporteret?* ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen ³⁶ respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decemvros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tamquam invisī Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maxime rati contentionem de plebeis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius, victoria de Patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, et, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. adparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ abhorrebant a cæde violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitiam tribuni consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque

Tr. militum
consulari
potestate.

f plebs Gron. Crev.

³⁵ *Invicem annuis magistratibus]*
Per annuos magistratus, annuos honores, qui per plebeios ac patricos velut in orbem eant, parere et impe-

ritare vicissim.

³⁶ *Respondit]* Consulium alter: nisi malis ex Victorino codice legere responderunt.

aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, ³⁷ quam maxime tri- U.C. 310.
 buncii, et prensare homines, et concursare toto foro can- A. C. 442.
 didati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe,
 adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus
 esset honos, deterreret. postremo coacti tamen a primoribus
 petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Even-
 tus eorum comitorum docuit, alios animos in contentione
 libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina,
 incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricos U.C. 311.
 creavit populus, contentus eo, ³⁸ quod ratio habita plebeio- A. C. 441.
 rum esset. Hanc modestiam æquitatemque et altitudinem
 animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum⁹ populi universi
 fuit?

VII. ³⁹ Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma
 condita erat, primum tribuni militum pro consulibus ma-
 gistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. A. Sempro-
 Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi pacem nio, &c.
 etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Equo- Tribb. Mil.
 rum Volsorumque bello et Ardeatium defectioni Viens
 bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent,
 tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione pro-
 mulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio
 et insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato
 jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quam
 inerunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore
 abiere; quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, pa-
 rum recte ⁴⁰ tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Ro-

§ tunc Gron. Crev.

37 *Quam maxime*] Omnes scripti nostri, ut et veteres libri quos vidit Sigonius, adjuvant hunc ante vocem *quam*. Fortasse dederat Livius: *quicunque aliquid seditiose dixerat aut fecerat unquam, maxime tribunitii*.

38 *Quod ratio habita plebeiorum esset*] Quod plebei admissi ad petendum magistratum essent, tanquam legitimi candidati.

39 * *Anno trecentesimo decimo . . . primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt*] Hic rursus dissident numeri nostri a Livianis. Sed in his interdum Livius haud facile secum ipse conciliatur. † Hos tribunos militum iuvisse quidem magistratum anno 310. sed eum gessisse anno 311. existimat Dodwellus, diss. X. de Cyclis Rom. sect. 86. Parum, ut nobis videtur, ad Livii mentem, qui nusquam in consulibus, et illis magistratibus: quorum nomine annus

insigniebatur, distinguit annum initii ab anno gesti magistratus. Sed et si annus *trecentesimus alter*, debet intelligi, ut probavimus in nota 39. ad III. 33. *trecentesimus primus*, sed exiens, ita ut trecentesimo secundo magistratum gesserint primi Decemviri, hic annus, quo et ineunt et gerunt magistratum primi tribuni militares, erit ipse trecentesimus decimus. Servavimus tamen in margine annum eum quem vult Dodwellus, vitandæ confusionis causa.

40 *Tabernaculum cepisset*] Comitiorum centuriatorum causa exercitus imperabatur, civesque omnes armati sub signis, in suis quique centuriis, in campum Martium conveniebant. Is igitur magistratus, qui comitiis præerat, tabernaculum, tanquam dux exercitus, extra pomerium capiebat. In eo autem capiendæ quædam observari oportebat, quæ si minus rite acta

U. C. 311. mam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea,
 A. C. 441. in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, adpare-
 ret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab
 senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo nec jure
 fieret, concordia etiam ordinum caussa. Si Ardeates*⁴¹ *sua
 tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ inju-
 riæ suæ permittant, fore, ut postmodo*^b *gaudeant, se iræ mo-
 deratos; sciantque, Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria
 in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset. Ita legati, quum*
⁴² *se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Pa-
 tricium, quum sine*⁴³ *curuli magistratu respublica esset, coiere,
 et interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni
 militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit.
 Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis et
 plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt
 Patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura
 honorem, frustra certare supersedit: et principes plebis ea
 comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam qui-
 bus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis*⁴⁴ *certa-
 tamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reli-
 quere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L.
 Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His
 consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque
 monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in
 annalibus priscis, neque in libris magistratumveniuntur.
 credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, per-
 inde ac si totum annum in imperio fuerint,*⁴⁵ *subfectis his
 consulibus, prætermissa nomina consulum horum.*⁴⁶ *Licinius*

^b *postmodum* Gron. Crev.

essent, quidquid comitiis illis jussum erat, pro irrito habebatur. Insigne exemplum vide apud Cic. l. II. de Nat. deor. n. 10. et 11. Plutarchus qui in vita Marcelli eandem illam rem a Cicerone memoratam paulo aliter narrat, tabernaculum capi scribit ad sumenda auspicia.

⁴¹ *Sua tempora*] Opportuna senatui Romano tempora.

⁴² *Se rem integram relaturos*] Se negotium hoc de integro, et nova de liberatione pendendum civibus suis permissuros.

⁴³ *Curuli magistratu*] Curules magistratus ii fuere qui sella curuli utebantur: quales tum dictatores, consules, tribuni militares; postea censores, prætores, ædiles curules. De sella curuli vid. not. 58. ad c. 8. l. I.

⁴⁴ ** Certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere*]

Voluerunt beneficii loco haberi a primoribus Patrum quod certamen sine effectu reliquissent, nec rem tentatam urgere perseverassent.

⁴⁵ *Subfectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum*] Totum hoc additamentum *subfectis his consulibus* a mala manu esse nobis videtur. Sine eo constat optime sua orationi claritas; et ingrata est repetitio, *his consulibus . . . consulum horum.*

⁴⁶ *Licinius Macer*] Scriptor et alibi sæpe Livio memoratus. Eum Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 10. suspicatur eundem esse qui a Cicerone prætorum jamjam damnandus repetundarum, ut narrabitur libro C. capp. 6. et 7. mortem sibi ipse conscivit: non spernendum oratorem, Cicerone judice in Bruto n. 238. patrem insignis oratoris, Licinii Calvi. Certe hunc de quo Livius agit historiarum

Macer auctor est, et in fœdere Ardeatino, et in ⁴⁷linteis libris ⁴⁸ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu tribunis sub- U. C. 312.
fectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis A. C. 440.
consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio M. Geganio
⁴⁹Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ Quinctio
initium fuit, rei a parva origine ortæ: quæ deinde tanto V. Coas.
incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ Censuræ
penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris initium.
dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, ⁵⁰publi-
corum jus privatorumque locorum¹ ⁵¹vectigalia populi
Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem
initium rei est, quod in populo, ⁵²per multos annos incenso,
neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot
populorum bella imminerent, ⁵³operæ erat id negotium
agere. ⁵⁴Mentio inlata ab senatu est, *Rem operosam ac
nimime consularem suo proprio magistratu egere: cui scriba-
rum ministerium, ⁵⁵custodiæque et tabularum cura, cui ⁵⁶ar-
bitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quam-
quam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus
in republica essent, læti acceperunt: id, quod evenit, futurum
credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi
honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod

¹ ins. et Gron.

scriptorem, fuisse perantiquæ, ut inter plebeios, nobilitatis constat ex l. VII. infra, c. 9.

⁴⁷ *Linteis libris*] In quos magistratum nomina referbantur, ut apparet ex capp. 13. et 20. infra. Unde mirum videtur quonam modo Livius paulo ante scribere potuerit horum consulum nomina in magistratum libris non inveniri, quæ in linteis libris exstare non negat. Sed nimirum libros linteos non inspexerat Livius, nec fortasse ii jam exstabant quum ille scriberet: in iis autem magistratum libris quos adire potuerat, nomina horum consulum non comparabant.

⁴⁸ *Ad Monetæ*] De æde Monetæ vid. l. VII. c. 28.

⁴⁹ *Capitolino quintum consulibus*] Recte observat Gronovius ultimam vocem vacare.

⁵⁰ *Publicorum jus privatorumque locorum*] Censorum erat urbis templa, vias, aquas tueri: cavere ne privati loca quæ publici essent juris, occuparent, et occupata repetere ac viudicare.

⁵¹ *Vectigalia*] Sigonius edi jussit

et *vectigalia*: sed copulativam respuunt omnes nostri codd.

⁵² *Per multos annos*] Per septemdecim annos: nempe a consulatu Q. Fabii et L. Corneli, quod diserte testatur Dionysius l. XI.

⁵³ *Operæ erat*] Operæ pretium erat, vacabat. Vid. l. 24.

⁵⁴ *Mentio illata ab senatu est*] Lege cum Pighio: *mentio illata ab consulibus*, sive potius *ab iis*, nam consules in superiore periodo appellati sunt, *in senatu est*. Certe vulgata lectio aliquid habet, quod offendere debeat. Si enim *mentio illata ab senatu est*, quonam modo paulo infra *Patres* dici possunt eam rem læti accepisse.

⁵⁵ *Custodiæque et tabularum cura*] Hic subest aliquid mendi. Vel dele voculam *et*; vel scribe *custodiæque tabularum et cura*.

⁵⁶ *Arbitrium formulæ censendi*] Jus statuendi qua formula, i. e. qua ratione quisque censendus esset; quam in tribum, quam in centuriam referendus; quomodo æstimandus cujusque census, &c.

U. C. 312. tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii pro-
 A. C. 440. curationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode
 adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus
 civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque,
 quorum de consulatu ⁵⁷dubitabatur, ut eo magistratu parum
 solidum consulatum explerent, censui agendo populus suf-
 fragiis praefecit. Censores ab re adpellati sunt.

Ardeatium
 intestinae
 discordiae.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt,
 pro veterrima societate renovatoque foedere recenti, auxi-
 lium prope eversae urbi implorantes. Frui namque pace,
 optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina
 arma non licuit; quorum caussa atque initium traditur ex
 certamine factionum ortum: quae fuere eruntque pluribus
 populis magis exitio, quam bella externa, quam fames mor-
 bive, quaeque alia in Deum iras, velut ultima publicorum
 malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maxime for-
 ma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutori-
 bus fretus, qui et ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter,
 nulla re, praeterquam forma, captus. adjuvabant eum opti-
 matium studia, per quae in domum quoque puellae certamen
 partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse,
 quae quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat.
 tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere.
 Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est.
 postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum
 parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior
 fuit. namque tutores, inter suae partis homines de injuria
 decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex
 domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta opti-
 matium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit praee-
 lium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanae plebi similis, ar-
 mata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros opti-
 matium cum ferro ignique excursiones facit. ⁵⁸urbem quo-
 que, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine
 opificum ad spem praedae evocata, obsidere parat. nec ulla
 species cladesque belli abest; ⁵⁹velut contacta civitate rabie
 duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriae peten-
 tium. Parum parti utrique domi armorum bellique est
 visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessae,
 plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere^k.

Ardeam
 obsident
 Volsci.

^k excitaverit Gron.

⁵⁷ Dubitatur] Vulgo dubitabatur: Ceterum particulae quoque, etiam, hic
 ridiculae. Non enim poterat tunc re-
 centi re dubitari. Emendavimus ex
 uno e regis codd. et editione Andreae.

⁵⁸ Urbem quoque omnis etiam ex-
 pertem ante certaminis] Nulla nimi-
 rum pars damni adhuc pervenerat ad
 urbem, id est, ad muros et aedificia.

sive etiam.

⁵⁹ * Velut contacta civitate rabie]
 Velut si duorum juvenum rabies toti
 se civitati per contagionem infudisset.

Priores Volsci, duce Æquo Clœlio¹, Ardeam venere^m, et U. C. 312. mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam^{est} A. C. 440. nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo adproperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. et alia parte consul muro Ardeæ⁶⁰ brachium injunxerat; qua ex oppido sui comœare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non comœatu præparato, sed ex populatione agrorum raptò in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerit ad obpugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni, jubet, fatentes victos se esse, et imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam, Romam relaturum.*⁶¹ Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscessa, quum tentassent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominie cladisque pleni dimittuntur. et, quum haud procul urbe Tusculo consedisent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis.⁶² Romanus^o Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatum redactis, composuit: demtamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem redit^o, Clœlio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriâ collegæ: ⁶³ quia^q concordie pacisque domesticam

¹ Cluilio Gron. Crev. ^m venerunt Gron. venerant Crev. ⁿ et del. Crev. ^o add. Consul Gron. ^p rediit Cluilio Volscorum duce Gron. Crev. ^q qui Crev.

⁶⁰ Brachium] Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem. Vid. Lips. ⁶² Romanus Ardeæ] Hic editi addebant vocem consul: sed eam ignorant omnes scripti.

⁶¹ Volsci] Volsci exiguam spem quam habebant in armis, alia spe un-

⁶³ Qui concordie] Duo e nostris

U. C. 312. curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut
 A. C. 440. eum et Patres severum consulem, et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos⁶⁴ auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitæque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

U. C. 313. XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postu-
 A. C. 439. mum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, M. Fabio, Post. Æbutio Coss. quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eo inpensius, ut delerent

Ardeatibus
 ager reddi-
 tus, qui ju-
 dicio infami
 interceptus
 erat.

prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte⁶⁵ Rutulorum colonorum, quam Romanorum, scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumphum ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Siculus, M. Æbutius Elva. qui, per minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis,⁶⁶ coloni[†] adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

U. C. 314. XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente^{*} anno,
 A. C. 438. C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, C. Furio, M. Papirio Coss. ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Poetelio[†] quæsitæ. qui, tribunus plebis iterum⁶⁷ ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis

[†] colonis Gron. ^{*} insequenti Gron. Crev. [†] Petillio Gron. Petilio Crev.

que, unus qua, alius qui, ut Sigoniani libri. Atque hoc ultimum nobis elegantius visum est, quam vulgatum quia.

64^{*} Auctoritate] Per reverentiam, quam ei sua virtus gravitasque conciliabat. Vid. not. 49. ad I. 7.

65 Rutulorum] Ardeatium. Ardea enim Rutulorum erat: quod nemo

plane est qui ignoret.

66 Coloni adscripti] Sic habent aliquot scripti a Gronovio inspecti, et omnes nostri. Vulgati colonis.

67 Ea ipsa] Ea nempe quæ mox memoratur frustra jactasse: se de agrorum divisione et de tribunorum militarium comitiis acturum.

plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: et, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creati jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum inpediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli adparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervicibus accepto. Unum afixit bellum externum: quo si adgravatæ res essent, vix ope Deorum omnium ⁶⁸ resisti ^u potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum et urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. et Patres plebem desidem, et tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo perpulere plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. Qui ⁶⁹ quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequidquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset; et, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, et vendere, quod usu ^u menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciantur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est adgressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitem clientiumque ministeria cœmto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacumque incederet, ⁷⁰ conspectus elatusque supra modum hominis privati,

^u *sisti* Gron. Crev.

^u *usui* Eæd.

⁶⁸ *Sisti potuisset*] Hanc loquendi formam amatam Livio restituit hoc loco Gronovius, vel repugnantibus libris, qui habent *resisti*, vel *res sisti*.

⁶⁹ *Quum . . . nullum momentum annonæ fecisset*] Quum nihil profecisset ad levandam annonam: et revolutus ad dispensationem inopiæ, et eo

redire coactus, ut exiguum illud frumenti, quod erat in urbe, quodam ordine dispensandum curaret, non cuique pro arbitrio consumendum relinqueret.

⁷⁰ *Conspectus*] Insignis, et in se oculos hominum convertens. Vid. not. 64. ad I. 47.

U. C. 315. secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe
 A. C. 437. despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis
 eo quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa
 tendere. et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis
 Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto
 adparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudand-
 um esset, præmium fore. Jam comitia consularia insta-
 bant. quæ res eum, necdum compositis maturisve satis
 consiliis, obpressit. Consul sextum creatus T. Quinctius
 Capitolinus, minime opportunus vir ⁷¹novanti res: collega
 U. C. 316. additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen.
 A. C. 436. et L. Minucius præfectus annonæ, seu ⁷²refectus, seu,
 T. Quinctio quoad res poceret, in incertum creatus. nihil enim constat,
 VI. Agr. nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magis-
 Menenio tratus præfecti nomen. Hic Minucius, ⁷³eandem publice
 Coss. curationem agens, quam Mælius privatim agendam susce-
 perat, quum in utraque domo genus idem hominum versa-
 retur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum*
Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non
dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare;
cetera jam convenisse; et tribunos mercede emptos ad pro-
dendam libertatem, et partita ducibus multitudinis ministe-
ria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cuius
incerti vanique auctor esset, ea deferre. ⁷⁴Quæ postquam
 sunt audita, et undique primores Patrum et prioris anni
 consules increparent, quod eas largitiones cœtusque plebis
 in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod
 exspectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad sena-
 tum deferretur, quæ consulem non ⁷⁵auctorem solum desi-
 deraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, *consules*
inmerito increpari, ait, qui, constricti legibus de provoca-
tione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum
virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindican-
dam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solum
viro, sed etiam ⁷⁶libero exsolutoque legum vinculis. Itaque
se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum. parem
tantæ potestati esse. Adprobantibus cunctis, primo Quin-
ctius abnuere: et, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate

71 * Novanti res] Vid. not. 88. ad I. 52.

72 * Refectus] Iterum creatus, si potestas ejus cum anno finem acceperat.

73 Eandem publice curationem agens] Conjectura Florebelli a Sigonio et Gronovio comprobata. Antea Eandem reipublicæ curationem.

74 * Quæ postquam sunt audita, et . . . increparent] Hæc orationis structura

parum videtur accurata. Sed non assimili modo Cic. in Verr. l. IV. n. 36. Si . . . scriptum nihil est; horum autem temporum . . . nullas tabulas proferas.

75 * Auctorem] Auctor est hic is qui princeps rem capessit, et se ceteris rei incipiendæ ducem, monitorem, exemplumque præbet.

76 * Libero exsolutoque legum vinculis] Ex his Quintii verbis colligi posse

exacta tantæ dimicationi objicerent. Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, et consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Aham magistrum equitum dicit.

U. C. 316.
A. C. 486.

Creatur
dictator
Cinnatus.

XIV. Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, *quid vellet*, quæreret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret, *crimenque, a Minucio delatum ad Senatum, diluendum*; tunc Mælius recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans tergiversari: postremo, quum adparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ inplorare: et obprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem adsecutus Ahala Servilius obruncat: resper-susque cruore obruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso adparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.*

Mælius ad
eum vocatur.

Occiditur.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad concionem vocari jussit; et, *Mælium jure cæsum*, pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit*; qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. *Se ad causam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, et liberos consulis liberatoris*

Factum de-
fendit dicta-
tor.

videtur, a dictatore tunc provocationem ad populum non fuisse. Tamen l. III. c. 55. Livius latam esse legem memoravit, *Ne quis ullum magistratum sine provocazione crearet.* Verum fortasse lege illa sancitum jus nondum pro firmato stabat, neque adhuc potue-

rat antiquitus assignatam dictaturæ majestatem imminuere.

77 * *Incerta existimatione facti*] Quum dubitaretur quid de Ahalæ facto judicandum esset.

78 *Sororis filios regis*] Hæc verba non immerito scrupulum movere doc-

U. C. 316. *patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem,⁷⁹ bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse,⁸⁰ ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret; Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentitiæ conceptum esset, dissiparentur; ⁸¹bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset obpressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id ⁸²Æquimælium adpellatum est. L. Minucius ⁸³bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum

tissimis viris, Glareano et Sigonio. Posunt fortasse tamen utcumque exponi de Bruti liberis, qui erant, ex Livii mente, sororis Tarquinii Superbi non quidem filii, sed nepotes. * Sed potius credimus hic aliquod ulcus latere. Si majora moliri liceret, legeremus: eodemque anno liberos consulis liberatoris patriæ, et alterius (Collatini) sororis filios. Vid. not. 21. ad II. 4.

⁷⁹ Bilibris farris] Binas singulis civibus libras farris largiendo.

⁸⁰ * Ciboque objiciendo] Tanquam feris, quæ esca objecta alliciuntur in fraudem et laqueum. Cibus vox est hoc in re propria. Horat. Epod. 6.

Projectum odoravit cibum.

⁸¹ Bona ... contacta] Bona velut contagione quadam vitata ex domini scelere, qui illis mercari regnum voluerat.

⁸² Æquimælium] Id est, solo æquata Mælii domus.

⁸³ Bove aurato] Auratis nimirum cornibus. Sed turbant hæc verba extra portam Trigeminam. In tali dono inepta est mentio loci. Plinius Minucio statuat positam extra portam Trigeminam memorat I. XVIII. c. 3. Hic ergo scribe bove aurato, et statua extra

semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia ⁸⁴ refel- U. C. 316.
lit falsum imaginis titulum paucis ante annis ⁸⁵ lege cautum, A. C. 436.
ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Ju-
nius, Sext. Titinius', soli ex collegio tribunorum neque tu-
lerant de honoribus Minucii legem; et criminari nunc Mi-
nucium, nunc Servilium apud plebem, quærique indignam
necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribu-
norum militum potius, quam consulum, comitia haberentur;
haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) et
plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cæ-
dis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno
et variis motibus erat, nec plures, quam tres, tribunos con-
sulari potestate creavit, et in iis L. Quinctium Cincinnati-
filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur.
⁸⁶ Prælati suffragiis Quinctio Mam. Æmilium, vir summæ
dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, U. C. 317.
ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defe- A. C. 435.
cere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Mam.
Clælium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Roma- Æmilio, &c.
nos, caussam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii inter- Tribb. Mil.
fecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum pro- Legati
spero jactu vocem ejus ambigam, ut occidi jussisse videre Rom. a Fi-
tur, ab Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse. denatibus
Rem incredibilem; interventu Fidenatum, novorum socio- cæsi.
rum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aver-
sum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem
versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatum po-
pulum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, consci-
entia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi
erant, statux publicæ in Rostris positæ sunt. Cum Veien-
tibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab
caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio
instabat. Itaque ⁸⁷ ad curam summæ rerum, quieta plebe
tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules cre-
arentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fi- U. C. 318.
denas; a bello credo, quod deinde gessit, adpellatum^z. Hic A. C. 434.
enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo pro- M. Geganio
lio confixit, nec incruentam victoriam retulit. Major ita- III. L. Ser-
que ex civibus amissis dolor, quam lætitia fuis hostibus gio Coss.

y Titinnius Gron. Crev.

z appellatus Eæd.

84 * Refellit falsum imaginis titu-
lum . . . lege cautum] Id probat falso
adscriptum esse imagini Minucii titu-
lum tribunatus, quod lege cautum
fuerat, ne &c.

85 Lege] Trebonis, de qua l. III.

c. 65.

86 * Prælati suffragiis Quintio]
Prior quam Quintius nominatus est.87 Ad furam] Quiescente a seditio-
nibus plebe ob curam de summa re-
rum.

U. C. 318. fuit. et senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam.
 A. C. 434. Æmiliū jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris
 Dictator anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant,
 Mam. L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit.
 Æmilius. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli
 periti adjecti, et numerus amissorum proxima pugna ex-
 pletus. Legatos Quinctium Capitolinum et M. Fabium
 Vibulanum sequi se dictator jussit. ⁸⁸Quum potestas ma-
 jor, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Ro-
 mano trans Anienem submovere, ⁸⁹collesque inter Fidenas
 atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in
 campos ⁹⁰degressi sunt, quam ⁹¹legiones auxilio Faliscorum
 venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus
 Fidenarum posita. et dictator Romanus haud procul inde
 ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, ⁹²qua se-
 qui munimento poterat, vallo interposito. postero die in
 aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variæ fuere* sententiæ. Faliscus,
 procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi,
 poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo
 bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis place-
 bant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Fal-
 isci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Ro-
 manis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere:
 posteroque die, jam militibus castra urbemque se obpugna-
 tuos frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter
 bina castra in medium campi procedunt. Veiens, multitu-
 dine abundans, qui inter dmicationem castra Romana ad-
 grederentur, post montes circummisit. Trium populorum

Veientes
 cum sociis
 pugnant ad-
 versus Ro-
 manos.

* fuere variæ Gron. Crev.

⁸⁸ Quum potestas major] Hæc duo, nempe potestatis dictatoriæ, quæ major est consulari, terror, et virtus Mam. Æmilii tantæ potestati par, tantum vel sola fama valere, ut hostes recederent ex agro Romano trans Anienem, et referentes castra, ceperint colles inter Fidenas atque Anienem.

⁸⁹ Collesque] Doctissimus Perizonius in nota ad XXVIII. 12. infra, editionis Gronovianæ anni 1679. legendum putat *colles qui*; *et qui* refert ad *hostes, qui ceperunt colles*: ita ut idem sensus remaneat, quem modo exposuimus, sed structura orationis meliorem in formam redigatur. Nec offendere debet pronomen postpositum. Nam, ut observat idem Perizonius, id familiare est Livio. Sic l. V. c. 14. *comitiis, auspicato qua fierent*:

et l. XLII. c. 1. *per oppida, iter qua faciendum erat*: et eodem l. c. 19. *qui regulam suam, Persei qui secuturi amicitiam essent*: et XLV. 12. *redde responsum, senatui quod referam. et qui in hunc modum postpositum sæpe abiit in particulam que*, ut hoc loco, ut aliis, quos ex Perizonii mente et monitu refigendos designabimus lectori.

⁹⁰ Degressi] Sic bene Sigonius pro *digressi*.

⁹¹ Legiones] Legiones Faliscorum venerunt auxilio Fidenatibus.

⁹² Qua sequi] Vallo interposito in eo loco, ad quem usque sequi ripas utriusque amnis poterat muniendo et castra metando; quo ripæ utriusque amnis non ita divergebant, ut non posset secundum eas castra protendere.

exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, U. C. 318. sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, A. C. 434. ⁹³ simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul^b conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi confixit. Nulla parte legiones Etruscae sustinuerunt inpetum Romanorum. eques maxime resistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte effuse sequentibus ob-equitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine, corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad inpetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio volitantem tota acie cognosset, *Hiccinne est, inquit, ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quidquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infesta cuspe in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim et ipse hasta innisus se in pedes exceperit. Adsurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspe ad terram adfixit. tum exsanguis detracta spolia; caputque abscissum^c victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis^d instat, et ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus ⁹⁴ dextra principali, cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe

^b ubi Gron. Crev.

^c abscissum Eæd.

^d fugatis legion. Eæd.

⁹³ * Simul aves rite admisissent] quum ex eorum vel volatu, vel cantu, Simul auspicia secunda contigissent. felix aliquod augurium obtigit.

Eadem locutio reperitur supra 1. 36.

⁹⁴ Dextra principali] Vid. not. 15.

Aves admittere vel addicere dicuntur, ad c. 5. l. III.

U. C. 318. maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum^c Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima adpellata, sola ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, et celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator⁹⁵ coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quod⁹⁶ ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec duces novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus,⁹⁷ illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse.⁹⁸ Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in⁹⁹ thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliatorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. ¹ qui si ea in re sit error, quod

^c cum Gron.

⁹⁵ *Coronam auream libram pondo*] Sic jussit legi Gronovius, lib. I. de Pecun. vet. c. 6. Vetustius editi habent *libræ*: scripti omnes nostri *libra*.

⁹⁶ *Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit*] Hæc quidem vulgaris opinio fuit. Sed non ita visum Varroni, qui disertis verbis affirmat, ut ex Festo cognoscimus, *Opima spolia etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium*. De ea re vid. Periz. Animadv. Histor. c. 7.

⁹⁷ *Illos meque arguit*] Adversus illos meque ipsum probat.

⁹⁸ *Hoc ego quum Augustum . . . seipsum . . . legisse audissem*] Post Augustum suppleri necesse est *dicentem*. Quum audissem ego Augustum dicentem, seipsum legisse hoc. Vid. not. 58. ad c. 23. l. I.

⁹⁹ *Thorace linteo*] Quem videlicet Cossus Tolumnio detraxerat.

¹ *Qui si*] Huic loco magna obscuritas inest, et fortasse ab ipso Livio affectata, dum vult ita Augusto contra rei veritatem assentari, ut tamen intelligenti et attento lectori subodorandum relinquat, quid ipse apud animum suum sentiat. Hæc ergo vi-

detur esse hujus intricatissimi loci sententia. Pro certo ponit Livius, non ex sua nimirum, sed ex Augusti mente, spolia opima Cossum consulem cepisse. Sed quum scriptores omnes in hunc annum spolia ejus opima, in nonum, sive potius decimum post annum ejusdem consulatum conferant; in alterutro erraverint, necesse est: et vel in hunc annum revocandus est Cossi consulatus, vel in decimum post annum rejicienda spolia. Utrum retrahendus sit in hunc annum Cossi consulatus, in medio Livius relinquit: in decimum post annum spolia vix ac ne vix quidem rejici posse ait. Deberet quidem, quum hoc ultimum fieri posse propemodum neget, illud alterum amplecti ac pro firmo tueri: idque procul dubio fecisset, si ex animi sententia Augusto assensus caset. Sed veri vi victus, rem non audet affirmare, ac dubiam relinquit. Si, inquit, i. e. an ea in re, sive in eo sit ille error, (eorum nempe qui Cossus spolia opima tribunum militum cepisse dicunt) quod Cossi consulatus in nonum, sive decimum potius post annum rejectus sit, *existimatio communis omnibus est*, i. e. cuilibet de eo

² tam veteres annales, quodque magistratum libri, quos U. C. 318. linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat A. C. 434. identidem auctores, ³ nono post demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod in bello triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, ⁴ velut funesti, nihil præter nomina consulum subgerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ⁵ ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana ver-

suam existimationem, sive suum iudicium interponere licet. Sed in decimum post annum rejici spolia non possunt. Nam, præter consensum scriptorum omnium, qui in hunc, in quo nunc versamur, annum ea contulerunt, etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum, i. e. decimum post annum, transferri posset, quod in bello triennium circa illud tempus, quo Cossus consul fuisse memoratur in annalibus ac libris magistratum, fuit. Particulam si pro *en* non raro usurpat Livius, ut observabimus ad XXXI. 9. Ceterum longe aliter Livium de spoliis Cossi opimis sensit, quam hic præ se ferat, vel ex eo patet, quod infra c. 32. in oratione Mam. Æmilii dictatoris Cossus adhuc dicatur tribunus militum spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse.

2 *Tam veteres*] Valde veteres. * Nisi forte magis placebit resecare tam.

3 *Nono*] Hoc a Sigonio est, quum prius legeretur *septimo*. Perizonius in Animadv. Hist. c. 7. mallet *decimo*, quæ scriptura propius accedit ad *ed septimo*. Quod si admittatur, in numerandis decem annis hic ipse annus includendus erit.

4 *Velut funesti*] Quasi ob crebra funera mœstitiâ præferentes.

5 *Ea libera conjectura est*] In his, quæ proxime præcedunt, novam attulit conjecturam: nimirum, ut Cossus magister equitum tertio ab consulatu anno spolia opima cepisse dicitur. *Ea*, inquit, *libera conjectura est*: i. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur. Hoc autem dicit, non quod illam probabilem ducat, quippe quam mox refellet; sed ut significet se non esse in

mora, quominus ea utatur, si cui libuerit. Mox transit ad illam refellendam. *Sed, ut ego arbitror*, inquit, *vana versare in omnes opiniones licet*: quasi diceret, hoc nempe usu venit, simul atque a veritate recessum est, ut, tanquam sine duce, in quolibet opinionum commenta divagentur conjecturæ. Versari sane et quasi circumagi in quascunque opiniones, meo quidem iudicio, possunt res vanae, ac nullo veritatis fundamento subnixæ: qualia sunt ea quæcunque de spoliis opimis a Cossu non consule detractis jactabuntur; quæ quidem certissime vana sunt, quum is qui pugnam edidit, *reventibus spoliis in sacra sede positis . . . sese consulem scripserit*. Illa tamen inscriptio non plane litem secundum Augustum dabat. Observat enim Perizonius lib. et cap. supra memoratis, admodum verisimile esse illam ab Cossi posteris potius, quam ab ipso Cossu positam fuisse. Deinde probat idem hunc apud Romanos morem obtinuisse, ut in monumentis, quæ ad gloriam alicujus celebrandam destinarentur, si ille consul fuisset, nominibus ejus adjungeretur titulus consulatus. Credamus itaque Livio et Augusto, neque enim tantis testibus facile abroganda fides, hanc de qua agimus inscriptionem hoc fere modo se habuisse: A. CORNELIUS COSSUS CONSUL SPOLIA OPIMA CEPIT, &c. Illa inscriptio non ideo conjiciebat necessario in unum eundemque annum Cossi spolia opima, ejusque consulatum: sed declarabat tantummodo, eum et consulem fuisse, et spolia opima cepisse; hoc est, duplici nomine clarum haberi, quod. et

sare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positus, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

U. C. 319.
A. C. 433.
M. Cornelio,
L. Papirio Coss.
Pestilentia.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: praedae abactae hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non obpugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, et Minucio diem dixerat, et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati objiciens. ⁶ quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, ⁷ duumviris ⁸ praeeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum et L. Virginio consulibus, ⁹ tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo praedandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, ¹⁰ aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu adcito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in aede Quirini consulitur. Dictatorem dici

U. C. 320.
A. C. 432.
C. Julio II.
L. Virginio
Coss.

Bellum
cum Fidenatibus
et
Veientibus.

† sese Gron. Crev.

magistratu amplissimo functus esset, et rarissimum in bello decus sibi peperisset, quamvis illa decora diversis temporibus ei contigissent. Simile exemplum vid. apud nostrum XXXVIII. 35. Haec omnia fusius a Perizonio tractata legere operae pretium est.

⁶ *Quae vaniora*] Quanquam hic irritos fuisse tribuni conatus Livius affirmat, tamen Ahalam Servilium et Valerius Max. l. V. c. 3. *custoditae libertatis civium poenas exilio suo pependisse* tradit; et Cicero pro domo, n. 86. pulsum urbe, in eamque deinde restitutum memorat.

⁷ *Duumviris*] Librorum Sibyllino-

rum custodibus.

⁸ *Praeeuntibus*] Certam verborum, in quae obsecratio fieret, formulam prius recitantibus, quae totidem verbis vel a populo, vel a magistratu aliquo referretur. Moris quippe Romani erat, ut in devotionibus in foederibus sancendis, et aliis ejusmodi ritibus sacris peragendis, pontifex aliquis, aut sacerdos, prior pronunciatet solennia verba, ne per inscitiam laberetur is, qui ea proferre debebat. Vid. l. VIII. 9.

⁹ *Tantum metum*] Recte censet Tan. Faber expungendam esse vocem *metum*.

¹⁰ *Aut muris*] Castellorum,

¹¹A. s. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit. U. C. 320.
A. C. 432.
Servilius
dictator.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscumque vires subpetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento^b signis conlatis, fudit Etruscas legiones. compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Fidenas ob-
pugnat. Sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis, sed copię quoque, abunde ex ante convecto subiciebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditorem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadri-fariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertibat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem Cuniculo
capit. via est; ¹² intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores ¹³ villam publicam in campo Martio ¹⁴ probaverunt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias et ¹⁵ Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepante¹ editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: ¹⁶ et Tubero incertus

§ Q. Crev.

h Numento Gron.

¹ discrepanti Gron. Crev.

¹¹ Q. Servilium] Vulgo A. Servilium. Sigonius monuit mutandum esse prænomen, ex capp. 45. et 46. infra, et Fastis Capitolinis.

¹² * Intentis . . . ad vanas a certo periculo minas] Intentis ad vanas minas, de periculo certo non cogitantibus.

¹³ Villam publicam] Villam in campo Martio ad publicos usus, puta excipiendos legatos, censum agendum etc. ædificatam.

¹⁴ Probaverunt] Eam ædificandam locaverant: ædificatam probave-

runt, recte et ex ordine factam esse pronuciaverunt.

¹⁵ Q. Tubero] Hunc scriptorem laudat Dionysius, versus finem libri primi, tanquam acris ingenii virum, et in historia diligentem. Quæ laudes optime quadrant in Tuberone illum, quo accusante Ligarium Cicero defendit, a quo et historiæ scribendæ datam operam esse idem Cicero docet in celebri illa ad Q. fratrem epistola.

¹⁶ Et Tubero . . . sed inter] Particulam et delet Muretus: sed mutat in sit. Fleganter et vere.

U. C. 321. veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque
 A. C. 431. in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli; quamquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis ¹⁷ circa duodecim populos missis, inpetrasent, ut ad ¹⁸ Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quam proximo, conatu adparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

Dictator
 Mamercus
 Æmilius.

XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus ¹⁹ spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ ademta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate, offensus. Concione itaque advocata, *republicam foris gerendam, ait, tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; et temporis modus inponeretur, quibus juris inponi non posset. Alios magistratus annuos esse, ²⁰ quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos ²¹ magna parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et, ut reipsa, inquit, sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdicō. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui inposito, ²² fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi*

Censuræ
 tempus in-
 minutum.

17 *Circa duodecim populos*] Sic plane quatuor e nostris codicibus: et omnis historia id postulat. Male pridem legebatur *viginti duos populos*.

18 *Voltumnæ*] Voltumna videtur fuisse dea quædam, quæ apud Etruscos coleretur. Ad ejus fanum convenire solebant Etrusci populi, quemadmodum Latini ad lucum Ferentinæ.

19 * *Spem integram*] Spem belli incipientis nulla adhuc clade imminutam.

20 *Quinquennalem censuram: grave esse*] Hujus loci sanitas Gronovio debetur: quum vitiose legeretur *censuram gravem esse*.

21 *Magna parte vitæ*] In plerisque rebus, in quibus vita occupatur. Eodem sensu scripsit Cic. l. I. de Off. n. 4. *Nulla pars vitæ . . . vacare officio potest*.

22 *Fine alteri*] Recte videtur Siginonius delere hæc verba, tanquam otiosa.

domum est reductus. Censores, ægre passi, Mamercum, U. C. 321. quod magistratum populi Romani minuisset, ²³ tribu move- A. C. 431. runt, ²⁴ octuplicatoque censu ²⁵ ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominie intuentem, quam ignominiam; primores Patrum, quamquam ²⁶ deminutum censuræ jus noluisent, exemplo acerbitatis censoriæ obfensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam ²⁷ censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, adsiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius¹, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo U. C. 322. anno aliarum rerum otium præbuit. ædis¹ Apollini pro vale- A. C. 430. tudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ M. Fabio, &c. Tr. Mil. Deum iræ, avertendæque a populo pestis caussa, fecere: Pestilentia. magna tamen clades in urbe agrisque, ²⁸ promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. ²⁹ famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum, et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. U. C. 323. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penu- A. C. 429. ria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, et in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolatae in

¹ Foslius Gron.

¹ ædes Gron. Crev.

²³ Tribu moverunt] E tribu honestiore in ignobiliorem, ignominie causa, transtulerunt. Rusticæ tribus honestiores habebantur urbanis, tum quia vita rustica magno in honore erat apud veteres Romanos; tum quia in urbanas tribus referri jusserat Servius rex, quidquid esset libertini generis, teste Dion. l. IV.

²⁴ Octuplicatoque censu] Octies pluris æstimato ejus censu, quam quanti æstimari revera debebat; ut nempe octies majus tributum penderet.

²⁵ Ærarium fecerunt] Qui ærarius fiebat, ejus nomen ex albo centuriæ suæ debebatur; et ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributum nomine æra penderet. Asc. Ped.

in Divin.

²⁶ Deminutum censuræ jus] Quoad diuturnitatem potestatis.

²⁷ Censuram gesturum] Exemplum nempe acerbitatis censoriæ formidolosum cuique erat, quandiu censoribus subjectus foret. Deminutio censorii juris eo tantum tempore ad quemque pertinere poterat, quo censor futurus esset.

²⁸ Promiscue] Gronovius mavult *promiscua*.

²⁹ Famem cultoribus agrorum] Non satis apparet cur fames potius timeatur cultoribus agrorum, quam urbi. Gronovius legendum suspicatur: *incultu agrorum*. Fortasse deperdita est una aut altera vox: *absumptis ea clade cultoribus agrorum*.

U. C. 323. annum res, decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequidquam Veiente populo querente, eandem, qua³⁰ Fidenæ deletæ sint, imminere Veis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei^m, ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spreto, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebei magistratus paterent;*³¹ *aut patricios habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a Patribus, contemni.* Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, et*³² *parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendæ ambitionis causa tribunus legem promulgare, ne cui³³ album in vestimentum addere petitionis liceret causaⁿ. Parva nunc res, et vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: adparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

Lex de albo in vestimentum non addendo.

U. C. 324. XXVI. Tumultus causa fuit; quem ab Æquis et Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus (eidem et Penno cognomen additur) et C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dilatus.³⁴ Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci,

Bellum cum Æquis et Volscis.

^m plebi Gron.

ⁿ causa liceret Gron. Crev.

30 *Fidenæ deletæ sint*] Expugnatas Fidenas supra vidimus c. 22. Magna tum procul dubio cædes Fidenatum fuit. Ideo Fidenas hic deletas Veientes oratorie dicunt.

31 *Aut patricios*] *Aut*, i. e. alioquin. Porro duos l. III. c. 65. memoravit Livius patricios consularesque factos tribunos plebei. Sed quum unicum hoc occurrat exemplum, nulla ejus hoc loco ratio habetur.

32 *Parto auxilio*] Parto jam tributio auxilio adscituram quoque imperium, quod proprium erat patriciorum magistratum, consulatus nempe, et militaris tribunatus consulari potestate. Tribunorum plebis erat tantum auxilium, non imperium. Vid. supra

II. 33. 35. et 56. * et not. 25. ad III. 30.

33 *Album in vestimentum addere*] Intendendæ albedinis causa cretam in togam addere. Togam albam Romani omnes gestabant. At qui petebant aliquem magistratum, ii togam creta addita candentem, seu splendidam reddebant: atque hinc dicebantur *candidati*.

34 * *Lege sacrata*] Vid. not. 81. ad c. 33. l. II. et adde X. 38. infra, ubi delectus per omne Samnium habetur nova lege: *Ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset.*

castra communivere; intentionorque, quam umquam ante, U. C. 434.
 muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus A. C. 436.
 nuncii terroris Romam adtulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarent: et aliquantum Romanæ juventutis morbo absumentum erat. ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulis in Alcido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus adpellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt, ³⁵ proque collegio pronunciant, placere, consules senatui dicto audientes esse: *si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt; proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunicæ potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, et (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, ³⁶ severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius ³⁷magister equitum est dictus. Simul edicitur et justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum adparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubi quoque inclinant ad nomina danda. et Herculæ Latinisque milites imperati. utrimque ³⁸enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, et L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua egissent in castris, moraretur, dictator, ³⁷præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ³⁸ludos magnos tumultus causa vovit: pro-

³⁵ Pro . . . collegio] Tanquam sententiam et jussum totius collegii tribunitii, congregati et præsentis. Eodem fere modo et sensu pro collegii auctoritate; infra c. 44.

³⁶ Esiste] MSS. et vet. editi obesse, probante Gronovio.

³⁷ Præeunte] Vid. not. 8. ad c.

VOL. I.

21. supra.

³⁸ Ludos Magnos] Memoravit Livius l. I. c. 36. ludos magnos a Tarquinii Prisci temporibus solennes annuos mansisse. Itaque hic intelligendi videntur ludi Magni similes, qui eisdem diebus, eodem apparatu fiunt.

Tribuni pl. minantur vincula consulis.

Postumius dictator.

U. C. 324.
A. C. 428.

fectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul ³⁹ Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra conlata sunt, cessatum a levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla ⁴⁰ in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsentis ope res egebant, consul nec animo defecit; nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. ⁴¹ misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato adsignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, et nequam vulgatæ laudis, quod ultro ad obpugnanda castra hostium, undè majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit, qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius pene cepit castra, quam obpugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

Obpugnata
consulis
castra.

Castra æ-
quorum ca-
piuntur.

Vincuntur
hostes.

XXVIII. Et jam lucescerat, omniaque sub oculis erant: et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator au-

^o defecit Gron. Crev.

³⁹ Lanuvio] Optimi codices Lavinio. Lege Lavico. Vid. Raph. Fabretti primam Apolog. ad Gronovium, p. 116. HEARNIUS.

⁴⁰ In prælio justo] In prælio quo explicatæ utrimque acies æquo campo aperta vi congrederentur. Vid. not.

27. ad I. 4.

⁴¹ Misso extemplo ad castra] Consulis. Quam vocem hic expressam cuperemus, ut sine qua, etsi non obscura, minus integra tamen et rotunda procedit oratio.

tem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quam genere, jam ⁴² orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum; sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: et moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnânt. Unus Postumius, ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abscisum ⁴³ consulem ex tam ancipiti prælio submovit.*

XXIX. Messium inpetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul, effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque adgreditur: eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior obpugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici passim arma ⁴⁴, ac dedi hostes cæpti. castrisque et his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu ⁴⁵ decesserit ^{Postumius an filium securi percusserit.}

⁴² *abscisum* Gron. Crev.

⁴³ *arma passim* Eed.

⁴² * *Orbem volventes*] In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi ab hostibus in medio ad unum omnes cæderentur.

⁴³ *Decesserit presidio*] *Olim disces-*

serit. Reposuit proprium hac in re verbum ex conjectura admodum probabili Gronovius: et firmant Hearnii codd.

U. C. 324. A. C. 428. præsidio, victorem securi percussus tradunt. ⁴⁴ Nec libet credere; et licet, in variis opinionibus. et argumento est, quod *imperia Manliana*, ⁴⁵ non *Postumiana*, adpellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, ⁴⁶ occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. ⁴⁷ *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quinctius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod ⁴⁸ *Carthaginenses*, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

Carthaginenses in Siciliam trajiciunt.

U. C. 325. A. C. 427. L. Papirio, L. Julio Coss.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, et pro fœdera deditio ostentaretur, inducias annorum octo inpetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellicque auctores, in jurgia et seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. ⁴⁹ Legem de multarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio prodicione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius

U. C. 326. A. C. 426. L. Sergio II. Hosto Lucretio Coss.

⁴⁴ *Nec libet credere; et licet*] Nec libet credere, et licet non credere, quum non omnes in id consentiant scriptores, sed aliqua sit inter eos opinionum varietas.

⁴⁵ *Non Postumiana*] *Postumiana* tamen imperia memorat A. Gell. l. I. c. 13.

⁴⁶ *Occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit*] Prior habere, et sibi quodammodo asserere debuerit titulum, quo crudelitas ejus insigniretur et notaretur ad posterum.

⁴⁷ *Imperioso*] L. Manlius, Torquati, qui filium occidit, pater, Imperiosus cognominabatur, ipso Livio teste, l. VII. 3. et 4. Torquatus ergo hæreditarium *Imperiosi* cognomen habuit a patre.

⁴⁸ *Carthaginenses . . . tum primum*] Herodotus l. VII. narrat Amilcarem, ducem, sive, ut ipse vocat, regem Carthaginensium, cum trecentis milibus hominum in Sicilia cæsum a

Gelone Syracusanorum rege, eodem die, quo Xerxes apud Salamina devictus est, ac proinde quinquagesimo circiter ante hos consules anno.

⁴⁹ *Legem de multarum æstimatione*] Constat inter scriptores omnes qui de multis egerunt, illas primo dictas fuisse certum numeri ovium et bovm. Constat quoque lege eautum postea, ut boves ovesque pecunia æstimarentur: boves quidem centenis assibus, id est, una uncia argenti Parisiensi, cum duobus, ut vocant, *grossis*: oves autem denis, id est, uno argenti *grosso*. De reliquis, quo scilicet tempore, et a quibus lata sint de multis leges, magna dissensio est. Lata hoc anno lex, quum ad multarum æstimationem pertinuisse dicitur, videtur agisse de æstimandis pecunia bubus et ovibus, quorum multa dicebatur. Vid. Dion. l. X. A. Gell. l. XI. c. 1. Plut. in Popl. et Festum ad vocem *peculatus*.

Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, et Q. Servilio, et Mam. A. C. 327. A. C. 425. A. Cornelio, T. Quinctio, Familio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum adsignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec celestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes subfecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta: vulgatique contactu in homines morbi, et primo in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde inpletur. Nec corpora modo adfecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, et pleraque externa, invasit; ⁵⁰ novos ritus ⁵¹ sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: ⁵² donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Aham, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit. faciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant. Missi tamen faciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando inedituros se delectum, ut ⁵³ consules de bello ad

U. C. 327.
A. C. 425.
A. Cornelio,
T. Quinctio,
Mam. II. Coss.

Siccitas.

Externa sa-
perstitio.

U. C. 328.
A. C. 424.
C. Servilio,
L. Papirio
II. Coss.

Veientibus
bellum in-
dictum.

¹ vulgarique Gron. Crev.

² sacrificando Gron.

⁵⁰ *Novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus per domos*] Circum-ventibus domos, et in eas inferentibus per vaticinationem, tanquam divinitus mente monita, novos sacrificandi ritus.

⁵¹ *Sacrificandi*] Hæc emendatio nititur auctoritate librorum Sigoniorum, duorum MSS. Hearnii, nostrorum omnium, denique editionum Andreae et Campani. Vulgo *sacrificando*.

⁵² *Donec publicus jam pudor*] Donec pudor jam pro republica, i. e. puer de hac fœditate superstitionis,

cujus dedecus jam ad rempublicam, non privatos modo, pertinebat, ad primores civitatis pervenit. Sic in re plane simili, XXV. 1. *Deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res.*

⁵³ *Consules*] MSS. et vet. editi magno consensu habent, teste Gronovio, *Ut Quintius consul . . . ferret.* Cui lectioni consonat id quod initio statim c. seq. legitur, Quintium tribunum militum ex consulatu creatum esse. At vero supra consules in hunc annum editi sunt C. Servilius, et L. Papirius. Hoc unum suspicari possu-

U. C. 328. populum ferrent: omnes centuriæ jussere. In eo quoque
 A. C. 424. plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum
 annum crearentur.

U. C. 329. XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor
 A. C. 423. creati sunt, ⁵⁴T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius,
 T. Quinctio, &c. Tr. M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit
 Mil. urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Veios, documento-
 que fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. Ten-
 dendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur,
 aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque
 aciem, signum aliis dari receptui, ⁵⁵aliis cani jubentibus, in-
 vasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos ac
 terga dantes acceperunt. plus itaque ignominia, quam cladis,
 est acceptum. Mæsta civitas fuit, ⁵⁶vinci insueta: odisse
 In castra compulsi Rom. a Veientibus. tribunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis. et
 quum ibi quoque religio obstaret, ⁵⁶ne non posset nisi ab
 consulo dici dictator, augures consulti eam religionem exe-
 mere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: et
 ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul for-
 tuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio
 Mamerus Æmilius dictator. ⁵⁷effecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo
 peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etru-
 riæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno
 prælio fusos, ⁵⁸quum tamen nullam publici consilii societa-
 tem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adscive-
 runt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: et, tam-
 quam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum
 antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis,
 Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duo-
 rum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent.
 Fidenæ visæ opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Veientes
 Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat.
 Fidenas ad exercitum ab Veiiis, eoque ipso ab re male gesta per-
 culso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris

^t fuit del. Gron. Crev.

mus, alterutrum ex his consulibus in magistratu mortuum esse, et ei T. Quintium suffectum: quod tamen a Livio notari debuisset.

⁵⁴ * T. Quintius Pennus ex consulatu] T. Quintius, non anno superiore, sed biennio ante consul fuisse memoratus est. Itaque vel hæ voces ex consulatu delendæ sunt, vel intelligendum est T. Quintium, alterutro ex prioribus consulibus mortuo, suffectum consulem tertium fuisse.

⁵⁵ * Aliis cani] Videtur excidisse vox bellicum.

⁵⁶ Ne non posset] Hanc scripturam, quæ a Sigonio est, tuentur scripti omnes nostri. Libenter tamen cum Gronovio deleremus non. * Obstaret, ne posset dici idem est ac veteret dici.

⁵⁷ Effecit] Melius fortasse legeremus cum Tan: Fabro et Gronovio offecit.

⁵⁸ * Quum . . nullam publici consilii societatem movissent] Quum ab nulla civitate impetrasset, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

armati dispositi, et justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris, quam urbi, similiora.

U. C. 329.
A. C. 423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Veientem hostem*⁵⁹ *sexies victum, pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas quam obpugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, eadem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eundem dictatorem Mam. Æmilium esse, qui ante^u Veientium Fidenatumque, adjunctis Faliscis,*⁶⁰ *ad Nomentum exercitus fuderit: et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatum colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; et populum Romanum intellecturum, quanto*⁶¹ *melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ inposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum*⁶² *ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quinctium evasisse in jugum propinquum arcis Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in*

Dictatoris oratio.

^u antea Gron. Crev.

⁵⁹ *Sexies victum]* Intellige non prælio tantum et acie victum, sed bello. Hinc infra in hac ipsa oratione hanc numerat dictator *septimam infelicem defectionem*: et l. V. c. 4. Appius de iisdem Veientibus, *septies rebellaverunt*.

⁶⁰ *Ad Nomentum]* Pugna illa pro mœnibus Fidenarum pugnata narratur capp. 17. et 18. Alia est pugna haud procul Nomento, quæ descripta est c. 22. et rursus memorata c. 30. Sed quæ nihil ad Mam. Æmilium

pertineat.

⁶¹ *Melius... meriti sint, ... quam eos, qui]* Monet Tan. Faber delendam esse vocem *eis*: alioquin solœcam orationem fore. Campanus edidit, *quam ii qui*. Procul dubio \rightarrow eos a Livio esse non potest.

⁶² *Ab pristini diei meliore occasione, quam pugna]* Ab pristini diei successu, qui potius bona occasio, quam prospera pugna, dici debebat. Vid. n. 3. ad V. 54.

U. C. 329.
A. C. 423.

hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regniæ pugnae, memor opimi domi, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones inpetu ingenti configunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

Fidenates
erumpunt
facibus ar-
mati.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus inuisitataque*. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota conluccens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnae Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio adcito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, ⁶³ quod, incendio similis quam prælio, territum cesserat flammis, adcurrit: claraque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores, vertite. incendium hoc in hostium urbem; et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines moneat.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: et ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem teruerat, species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, *Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, ⁶⁴ et equitem passim liberi frenis dispulissent

Vincuntur
Veientes et
Fidenates.

* inuisitataque Gron. Crev.

⁶³ Quod incendio similis, quam acies.

prælio] Quod quum videretur potius ⁶⁴ Et equitem] Et equitatum Ro-
aliquid incendium, quam præliantum manus liberi frenis equi per totum

equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. In pavidos fuga in mediam cædem: obrumcantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem eadem et Romanos sequentes inpetus rapit; Quinctium maxime, et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in proelio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die ⁶⁵ singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, et, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. ⁶⁶ Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriae vanum titulum adpetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, et Æquis Mil.

J eodem Gron. Crev.

** Classibus Eæd.*

passim campum diffudissent, ita ut undique objiceretur fugientibus hostibus.

⁶⁵ *Singulis*] Quum Romani, non quidem omnes, sed tantum ab equite ad centurionem, sorte duxissent singulos captivos sibi addicendos; quorum autem eximia virtus fuerat, binos.

⁶⁶ *Classibus*] *Vetustius fuit*, inquit in voce *Procineta* Festus, *multitudinem hominum, quam navium, classem appellari*. Itaque et *classis*

procineta dicitur apud Festum *ibid.* et apud Gellium l. I. c. 11. pro *acie instructa*: et *classes* quoque usurpavit Virgilius l. VII. v. 716. pro equestribus copiis. Quum igitur incredibile ipsi Livio videatur navali pugna dimicatum esse apud Fidenas, verisimile est veteres scriptores, qui *classibus pugnatum* retulerunt, nihil aliud voluisse, quam exercitibus instructis, vel, si quis maluerit, equestribus copiis dimicatum.

U. C. 309.
A. C. 423.

Capti Fidenæ.

Classibus pugnatum ad Fidenas.

U. C. 330.
A. C. 422.
A. Sempronio, &c. Tr.

U. C. 331. triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditio-
 A. C. 421. nibus urbanis otium fuit. Annus insequentem, neque bello
 foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti cele-
 brem, et tribunorum militum adparatu, et finitimorum con-
 cursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Clau-
 dius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex.
 Julius Julus. ⁶⁷spectaculum comitate etiam hospitum, ad
 quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post
 ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objur-

Ap. Clau-
 dio, &c. Tr.
 Mil.

Querantur
 Tr. PL quod
 in tribunis
 militum
 creandis
 plebei præ-
 terirentur.

gantium multitudinem, *quod, admiratione eorum, quos odisset, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: et non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo inpendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non adgressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpliabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. ⁶⁸neminem se plebeium contemturum, ubi contemni desissent. Experientiam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.*

XXXVI. Hujus generis orationes, cum adsensu auditæ; incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitemtem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes; et vectigali possessoribus agrorum inposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde

67 Spectaculum] Spectaculum, ad quod finitimi publico consensu venerant, advenis illis gratius fuit, propter comitatem etiam Romanorum, qui eos hospitio excipiebant. Ceterum multo elegantius id videtur, quod Gronovius a Rhenano monstratum subjicit: Spec-

taculum comitate etiam hospitii, in quam publice consenserant (Romani,) advenis gratius fuit.

68 Neminem] Neminem plebeium abjecte de se ipso sensurum, et pusillo futurum animo, si magnis honoribus; eorum erigerentur animi.

tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi^a: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, inpigrum juvenem, et jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Ap. pio, transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt^b C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna, traditur eo anno facta: Vulturum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro adpellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti.⁶⁹ His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nunciabant, *Non ante umquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana adtulere: sed nec perinde Patres moti sunt; et C. Sempronius, cui ea provincia sorti^c evenit, ⁷⁰ tamquam constantissima re, fortuna fretus, ⁷¹ quod victoris populi adversus victos dux esset^d, omnia temere ac negligenter egit. adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volscis exercitu, quam in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. ⁷² Primo prælio, quod ab Sempronio incaute in-

U. C. 332.

A. C. 420.

C. Sempronius, Q. Fabius Coss.

Capua occupata a Samnitibus.

Bellum cum

Volscis.

^a plebis Gron. Crev. it. mox tribunis plebis. ^b sunt del. Eæd. ^c sorte Eæd. ^d populi—esset leg. populi exercitum adversum victos duxisset. Eæd.

⁶⁹ *His rebus actis]* Hoc frigidum, atque adeo delendum Gronovio videtur: nec immerito fortasse.

⁷⁰ *Tanquam constantissima re, fortuna fretus]* Sic dedit Gronovius, quum in MSS. suis reperiret *tanquam constantissimæ rei fortuna.* Tres e nostris fortunæ. Vid. not. 50. ad VI. 13. infra.

⁷¹ *Quod victoris]* Gronovius testatur vocem *exercitum* abesse a tribus

MSS. (quam etiam quatuor e nostris ignorant) in uno autem legi: *Quod victoris populi adversus victos dux esset.* Quæ lectio optima videtur, et amplectenda. In vulgata offendit *et duxisset.*

⁷² * *Primo prælio]* Hoc primum ultimumque prælium est a Sempronio commissum. Deinde hoc membrum, *concursum est,* omnino supervacaneum videtur. Si illud resequeamus, vocem-

U. C. 382.
A. C. 420.

Premuntur
Romani.

consulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset. excitator crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius^e sæpe iteratus, ⁷³ incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior inlatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant, adplicantque se turbæ. Signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

Equites
pugnam
restituunt.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, ⁷⁴ decurio equitum, labente jam re, præsentis animo subvenisset. qui quum magna voce exclamasset, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent*; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, ⁷⁵ *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat inpetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos inpetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum ⁷⁶ Volscus^f imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec inpetu inlati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec percurrere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: et consul legionesque Roma-

^e segnis Gron. Crev.

^f Volscis Gron.

que primo, accurata et rotunda fuet oratio: *Prelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset.*

⁷³ *Incerto clamore*] Ferri non potest *Clamor . . . prodidit incerto clamore.* Itaque vel duo hæc postrema verba omnino delenda sunt, vel pro iis legendum *incertus. Clamor . . . dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incertus prodidit pavorem animorum.* Et sic prorsus edidit Campanus.

⁷⁴ *Decurio equitum*] Turmæ in decuriis dividebantur. Decuriæ præfectus vocabatur decurio.

⁷⁵ *Nisi hæc . . . armata cohors*] Ingeniose Gronovius: *parmata.* Sic c. seq. *Ut parmatis, novæ cohorti hostium.* Equites non scuta aut clypeos, sed parmas gerebant rotundas, leviores ac minores scutis clypeisque.

⁷⁶ *Volscus imperator*] Vulgo *Volscis.* Correximus ex auctoritate quatuor MSS. a Gronovio memoratorum, trium ab Hearnio; quibus consonant nostri, Andreas, et Campanus.

næ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos obprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulto quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quiddam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximis reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est. ⁷⁷quo^s quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. ⁷⁸digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulto suos devocat, et in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, ⁷⁹quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

Uterque exercitus castra deseruit.

XL. Jam eo fama pugnae adversæ castrorumque desertorum perlata erat: et ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quam publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quoniam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiā fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque reddisse equites: et ex mœstis paullo ante domibus, quæ ⁸⁰conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidaque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebi^h, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, ⁸¹quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est

^s quo del. Gron.

^h plebis Crev.

⁷⁷ Quo quum circumsedentibus] Sic MSS. omnes et veteres editi, teste Gronovio. Consentiant tres a nostris. In vulgatis deest quo.

⁷⁸ Digressus] Sigonius merito mallet digressus.

⁷⁹ Quidus poterat] Vid. not. 16. ad c. 29. l. I.

⁸⁰ Conclamaverant] Pro deploratis

ac desperatis habuerant. Moris erat antiquis, antequam mortuos sepulcro conderent, ter eorum nomina magna voce inclamare. Virgil. VI. Æn. v. 506. Et magna Manes ter voces vocavi. Inde conclamari dicuntur ii, qui mortui creduntur.

⁸¹ Quod ad Veios] Quinto ante anno. Vid. supra c. 31.

U. C. 332.
A. C. 420.

Tr. Pl.
Tempanium
interrogat
de Sempro-
nio Cos.

per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocata concione, quum proditam Veiiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis inpune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati essent: ⁸² C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Seate Tempani, inquit, quero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? et, tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

Respondet
Tempanius.

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore ⁸⁵ existimationem¹ esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirent, ⁸⁴ quæ pensanda quoque magnis animis atque ingenii essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se^k, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse ⁸⁵ tenuerat, præ multitudinem hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam^l noctemque omnia*

¹ existimationem Gron. Crev. ^k se del. Eæd. ^l majorem interpunctionem post Fortunam habet Gron.

⁸² C. Junius] Sic nomen hujus tribuni efferunt Andreas, Campanus, et in Annalibus Pighius. Vulgo C. Julius. Sed Julia gens erat patricia, nec proinde quisquam ex ea tribunus plebis fieri poterat.

⁸³ Estimationem] Judicium. MSS. tres Gronovii et omnes nostri habent,

existimationem: cujus vocis crebrior usus est in eo qui hic requiritur sensu.

⁸⁴ Quæ pensanda] Quæ vel magni animi magnaue ingenia mature etiam expendere opus habent.

⁸⁵ Tenuerat] Magis placeret tenuerit.

erroris. mutui inplesse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaue alia ab urbe exercitum, adfectum prælio ac via nocturna, excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus ⁸⁶ æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmili, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquæ vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi^m absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex.^a Antistium, et Sp. Icilium^o, fecit; ⁸⁷ quos et pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creati jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnisi et fides innocentiae animus esset? quærebat. sub tribunicia um-*

U. C. 333.
A. C. 419.
L. Manlio,
&c. Tr. Mil.
Sempronius
accusatur
ab Hortensio.

⁸⁶ plebis Gron. Crev.

^a L. Eæd.

^o Ser. Pompilium Eæd.

⁸⁶ *Æris gravis*] Assium libralium, qui in solvendo non numerabantur, saltim ubi grandior summa erat, sed appendebantur. Inde orta est appellatio *æris gravis* quod distinguendum est ab *ære rudi*, quo nomine *æs* non signatum intelligitur. Decem assium millia æquant quindecim argenti marcas Paris. cum quinque uncia.

⁸⁷ *Quos et pro centurionibus sibi præfecerant . . . equites*] In illa nimi-

rum nocte, quam interclusi a cetero exercitu in tumultu ab hostibus circumseaso sine certis ducibus egerant. *Pro centurionibus* autem dicit Livius; non *centuriones*, quia nulli erant centuriones apud equites, sed proprii erant illi pedestrium copiarum. Sed hi equites, quum sine equis tum essent, pro pedestribus copiis haberi poterant et voluerant, atque ideo sibi quosdam quasi centuriones præfecerant.

U. C. 333. *bra consularem virum delituisse. modo ad collegas, Vos autem,*
 A. C. 419. ⁸⁸ *si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, et*
coersuri tribuniciam potestatem? Quum illi, et de Sempronio
et de omnibus summam populi Romani potestatem esse, dice-
rent, nec se iudicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si
preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non va-
luissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, Non
videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C.
Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus,
ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor tribunorum,
quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium,
pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna
Æquis indulsit, qui ambiguum victoriam Volscorum pro sua
amplexi fuerant.

Donatur
 precibus
 Tempanii.

U. C. 334. XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio,
 A. C. 418. Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui
 Num. Fa- sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum.
 bio, T. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi
 Quinctio fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque trium-
 Cons. phus negatur. Ceterum ob Sempronianæ cladis levatam
 ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est.
 Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimica-
 tione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata
 moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est,
 coepta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, (ut,
 præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad minist-
 eria belli præsto essent) a consulibus relatum, quum et
 Patres summa ope adprobassent, consulibus tribuni plebis
 certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus
 patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actio-
 nem primo et consules et Patres summa ope adnisi sunt:
 concedendo deinde, ut, quemadmodum in ^P ⁸⁹ tribunis con-
 sulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus
 liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent,
 totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Ex-
 cipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et
 agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos
 motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet,
 neque posset per intercessionem tribuniciam senatusconsul-
 tum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id
 ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certa-

Duplicatus
 quæstorum
 numerus.

P in del. Gron. Crev.

88 Si reum perago] Si ad ultimum
 persto in accusando Sempronio; si
 reum perseveranter insequor, nec ab-
 sisto ab accusatione. Particula per
 in compositione indicat absolutionem
 quamdam perfectionemque rei ad ul-

timam provecta.

89 Tribunis creandis . . . usi sunt]
 Hæ postremæ voces usi sunt, et su-
 pervacaneæ sunt, nec sapere videntur
 Livianam elegantiam.

mine ingenti, reedit. Quum pars major insequentis anni U. C. 334.
per novos tribunos plebi⁹ et aliquot interreges certaminibus A. C. 418.
extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire
ad prodendum interregem, modo interregem interpellanti-
bus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret;
postremo L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, casti-
gando nunc Patres, nunc tribunos plebi, *desertam omissam-
que ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaque
exceptam*, memorabat, *Veientibus induciis et cunctatione Æquo-
rum stare.* ⁹⁰ *Unde si quid increpet terroris, sine patricio
magistratu placere rempublicam oprimi? non exercitum, non
ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum exter-
num propulsaturos? Quæ si in unum conveniant, vix Deorum
opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, re-
mittendo de summa quisque juris,* ⁹¹ *mediis, copularent concor-
diam: Patres, patiundo tribunos militum pro consulibus fieri:
tribuni plebis, non intercedendo, quo minus quatuor quæstores* Quæstura
promiscua
plebi ac
Patribus.
*promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fe-
rent.*

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. creati
tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cin-
cinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Man-
lius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæ-
storum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio
Antistii tribuni plebis, et fratre alterius tribuni plebis Sex.
Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin,
quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate
præferrent. ⁹² *Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pom-
pilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, Quidnam id rei
esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique
usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si
non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex
plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre
preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium
libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempro-
nium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria
queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum, et inno-
centia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non
posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratinii:*

⁹ plebis Gron. Crev. it. paullo post.

⁹⁰ *Unde si quid increpet terroris]*
*Unde si fragor armorum, si belli mi-
nus insonuerint. Sic plane Cic. pro
Mur. n. 22. Simul atque increpuit
suspectio tumultus.*

⁹¹ *Mediis]* Per mediam aliquam
consilii viam, qua utrique aliquid de
suo jure remitterent, alterique alteris

aliquid concederent.

⁹² *Furere omnes tribuni plebis, ante
omnes]* Prius illud omnes delendum vi-
detur.

⁹³ *Usurpandi libidine]* Ut expleant
naturale desiderium fruendi eo jure
quod novum concessum sit.

U. C. 335. eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis inlata est, (cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut deposita causa leviolem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem obfensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, et suæ nocere causæ, quam publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, feret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo, nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, aut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, ⁹⁴ quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorem ingeniumque liberius, quam virginem decet, ⁹⁵ parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius, quam scite, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. ⁹⁶ Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

Vestalis suspecta ob cultum amœniorem.

U. C. 336. A. C. 416. Agr. Menenio, &c. Tr. Mil. Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

Servorum conjuratio.

XLV. Annus, ⁹⁷ felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quam clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt. indicibus ⁹⁸ dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: et, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus

* Sp. Nautium Rutilum l. C. Servilium Gron. Crev.

94 Quindecim millibus æris] Marcis argenti Paris. 23. uncis tribus cum dimidia.

95 Parum abhorrens famam] Unus MS. teste Gronovio, habet eam pro famam. Quum autem in iis quæ præcedunt esse videatur, inde ille legendum putat: Ab suspitione, propter cultum amœniorem . . . parum abhorrens. Eam ampliatam . . . Porro ampliari dicitur reus, cujus causa nondum satis liquet, ideoque in alium diem sursum disceptanda remittitur.

96 Insequens annus tribunos militum c. p. habuit . . . annus] Cuius patet posterius hoc annus supervacuum esse.

97 * Felicitate] Qui annus ut insignis esset periculo potius ingenti, quam clade, effectum est felicitate populi Romani. Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

98 Dena millia gravis æris] Marcæ argenti Parisiensis quindecim cum quinque uncis.

Romam est adlatum. Æquorum jam velut anniversariis armis adsuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, adpareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, initio magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium U. C. 337. Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Prisci A. C. 415. filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant L. Sergio III. &c. legati, Lavicanos arma cepisse, et cum Æquorum exercitu Tr. Mil. depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Bellum cum Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, Lavicanis et Æquis. ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiozem ferre, curam urbis, ut ingrattam ignobilemque, adspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reipublicæ est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet. filius meus extra sortem urbi præerit. Bellum utinam, qui adpetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant.* Discordia Tr. Mil.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit. decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo inpensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere in vicem, et contemni. donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum adlata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate et usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quam ad Veios fuisset: et, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, et arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino inpetu Æquorum⁹⁹ per supinam vallem fusi sunt, multique¹ in ruina majore quam fuga obpressi obruncatique: castraque, eo die ægre retenta, postero die, circumfusus jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Prælio vincuntur.

⁹⁹ Per supinam vallem] Supina supino corpore.

1 * In ruina majore quam fuga] Quum potius alii super alios ruerent, quam fugerent.

U. C. 337. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam
 A. C. 415. accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus
 trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens
 fuerat; et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida,
 præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem,
 per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores
 propere missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse;
 hostem castra loco non movisse. et, quod plurimum animo-
 rum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius
 Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica quum multis
 dictator. aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus
 belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem
 male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse
 tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere
 quidam, (nam alii Aham Servilium magistrum equitum eo
 anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum,
 aditis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum
 castris cepit.

Vincit
 hostes.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia neglegentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio quum dictator equitatu inmisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut inpetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor castrorum obpugnatio fuit, quam proelium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, corona circumdatum, scâlis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat, magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab tribunis plebi² agrariæ seditiones, mentione inlata de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, et L. Servilio Structo, et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso, et insequente¹ anno A. Sempronio Atratino tertium, et duobus iterum M. Papirio Mugillano, et Sp. Nautio

Lavici
 capti.

U. C. 338.
 A. C. 414.
 Agr. Mene-
 nio II. &c.
 Tr. Mil.

² plebis Crev.

¹ insequenti Gron. Crev.

2 Omnes Lavicanos victos] Nobis minis præcedentis. Certe nihil ea est suspecta est ultima vox, tanquam opus: et ea suppressa liberius fuit male nata ex postremis syllabis no-oratio.

Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant ³ Spurii Mæcilius quartum et Metilius tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. et quum rogationem promulgassent, ut ⁴ ager ex hostibus captus viritum divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quidquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset adsignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, ⁵ nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio ⁶, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo adferre.* ⁶ *proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio.* ⁷ *Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud gravate adclinaturos se ad caussam senatus,* ⁸ *per quam universo ordini cum prioribus se Patrum concilient.* Adprobantibus cunctis, et ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, conlaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prestantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi subpe-

U. C. 339.
A. C. 413.
A. Sempromio III. &c.
Tr. Mil.
Discordia ex agrariis legg.

Appii consilium de paradisi intercessionibus.

³ consilio Crev.

⁸ primoribus Gron. Crev.

³ Spurii Mæcilius . . . et Metilius] Ambo nimirum cognomen habebant Spurii. Hactenus edebatur Sp. Quod recte nobis interpretari visus est Sigonius Spurii: atque ita dedimus, ut ambiguitas tolleretur.

⁴ Ager ex hostibus captus] Quidquid agri ab urbe condita ex hostibus captum erat, præter id quod venierat, adsignatumve publice erat, ut patet ex sequentibus.

⁵ Nunc in conciliis . . . cogendis] Videtur delenda præpositio. Cogen-

dis conciliis idem est ac cogendo concilia.

⁶ Proavum] Proprie abavum. De re ipsa vid. II. 44. supra.

⁷ Pro fortuna illis animos esse] Illorum consilia ex fortuna pendere; eos, perinde ut se fortuna det, ita animatos esse.

⁸ Per quam universo] Melius videretur quod legi jubet Tan. Faber: Per quam quum universo ordini, tum primoribus . . .

U. C. 339. tere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præ-
 A. C. 413. terquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem cir-
 cumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, con-
 fugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexan-
 dum senatum discordiamque ordinum movendam plus in
 tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis colle-
 gis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex om-
 nibus partibus curiæ tribuni adpellarentur: tum, silentio
 facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam roga-
 tionem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ
 reipublicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia in-
 tercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione
 advocata, proditores plebis commodorum ac servos consu-
 larium adpellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti,
 actionem deposuere.

U. C. 340. XLIX. ⁹Duo assidua bella insequens annus habuisset,
 A. C. 412. quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. ⁷Quinc-
 P. Cornelio, &c. Tr. Mil. tius Cincinnatus, N. Fabius Vibulano, tribuni militum
 consulari potestate fuerunt; ni Veiens bellum religio ¹⁰ prin-
 cipum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effu-
 sus, maxime ruinis villarum vastavit. Simul Æquos trien-
 nio ante accepta clades prohibuit Bolanis ², suæ gentis po-
 pulo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum
 Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum inlatum.
 quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros
 sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per
 obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines ami-
 sere. ¹¹Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem
 ferret, qua Bolas ³ quoque, sicut Lavicos, coloni mitteren-
 tur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum,
 nisi ex auctoritate senatus, passuros se perferri ostenderunt,
 discussus est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, col-
 oniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tri-
 bunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cos-
 so, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Pos-
 tumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permissum
 est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis,
 quam bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto
 ductoque ad Bolas, quum levibus proeliis Æquorum animos
 fregisset, postremo in oppidum inrupit. deinde ab hostibus

Bolani victi.

U. C. 341.
 A. C. 411.
 Cn. Corne-
 lio, &c. Tr.
 Mil.

⁷ Q. del. Gron. Crev.
 deinceps.

² Volanis Eæd.

³ Volas Eæd. sic semper

⁹ Duo assidua bella] Dele vocem
 assidua, quæ abest a plerisque codd.

¹⁰ Principum] Intellige Veientes
 principes.

¹¹ Tentatum ab L. Sextio . . . dis-

cussum est] Quod tentavert L. Sex-
 tius . . . discussum est. Hujus lo-
 quendi formæ exempla jam observavi-
 mus et explicavimus, not. 88. ad L. 52.
 et not. 84. ad IV. 16.

in civēs certamen vertit: et, quum inter obpugnationem U. C. 341.
prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. A. C. 411.

Eam, magis adducor, ut credam iræ caussam exercitui fu-
isse, quam quod in urbe nuper direpta coloniaque nova mi-
nus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram,

postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribuni-
cias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolidi
ac prope vecors; qua Sextio tribuno plebis, legem agrariam

ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum
se dicenti, ¹² dignos enim esse qui armis cepissent, eorum
urbem agrumque Bolanum esse; ¹³ *Malum quidem militibus*

meis, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem
magis, quam mox Patres, obfendit. et tribunus plebis, vir
acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum in-
genium inmodicamque linguam, quam irritando agitando-

que in eas inpelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantum,
sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex colle-
gio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in dis-
ceptionem trahebat. Tum vero secundum tam sævum

atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut*
servius malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior

vobis tanto honore videbitur, quam qui vos, urbe agrisque do-
mnatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospici-
unt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles super-

bosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur
pauca jam vestram suscipiant causam. quid ut a vobis sperent?
an honores, quos adversariis vestris potius, quam populi Ro-

mani propugnatoribus, datis? Ingenuistis modo, voce hujus
audita. quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui
malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabi-

lire volunt, præferetis.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris
majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem*
fraudatoremque etiam malum minari^b militibus? Itaque
quum fremitus aperte esset, et quæstor P. Sestius eadem
violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat;
misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde
clamor et jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insu-
per increpante, qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod im-*
perator esset militibus minatus. Ad hunc tumultum aditus

^b minitari Gron. Crev.

¹² Dignos enim esse . . . eorum ur-
bem . . . esse] Vitiosa verborum construc-
tio. Amplicterenda videtur Tan. Fabri
conjectura: dignum, i. e. æquum enim
eis . . .

¹³ Malum quidem militibus meis]

Malum quidem habebunt milites mei,
et gravi poena coercerentur. Sermo
minax, et in servos sæpius, quam ni
liberos, usurpatus. Unde infra: *Au-*
ditis, Quirites, sicut servis malum mi-
nantem militibus?

U. C. 341. Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos ¹⁴ necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura inceserat Patres, ¹⁵ ne metu quæstionum plebs iraque^c tribunus militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

Ab exercitu
lapidibus
obruitur
Postumius.

U. C. 342. LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A.^d Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni, quem vellet. ¹⁶ A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibi ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequiveret tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine et supplicio suo latam legem confestim exerceri, et tantam vim habere.* Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum^e animis Bolani agri divisionem obijci: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possessore per injuriam agrò publico Patres pellebat. Tunc^f hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ.

U. C. 342.
A. C. 410.
M. Cornelio,
L. Furio Coss.

Quæstio de
Postumii
cæde.

^c iraque l. irata Gron.
^f Tum Eæd.

^d M. Gron. Crev.

^e delinimentum Eæd.

¹⁴ Necari sub crate] Hoc supplicii genus clarius describitur l. I. c. 51.

¹⁵ Ne metu quæstionum plebs iraque] Hæc lectio sane elegans nititur compluribus MSS. Gronovianis, quatuor nostris, et omnibus editionibus ante Sigonianam. Hæc dedit irata; quod amplexæ sunt ceteræ.

¹⁶ A plebe consensu populi] Posset

utcumque exponi: plebiscito tributis comitiis lato, quod subsequuta est lex centuriatis comitiis ab universo populo comprobata. At magis placeret, deleta voce populi, legere: A plebe consensu, i. e. consentientibus suffragiis, negotium mandatur consulibus. Vox consensu eodem modo absolute ponitur supra l. III. c. 38, Consensu inivium imperium.

Eodem anno adversus Volscos, populates Hernicorum fi- U. C. 342.
nes, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non A. C. 410.
invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum Ferentinum
se contulerat, cepere. Minus prædæ, quam speraverant, captum.
fuit: quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis
rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum
capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribu- U. C. 343.
nus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo A. C. 408.
consulibus. Is quum * principio statim anni, velut pensum Q. Fabio,
nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgan- C. Furio
dis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perni- Coss.
ciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publi- Pestilentia.
cis ¹⁷ ad domum curamque corporum ¹⁸ nutriendorum aver-
tit. minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura
fuerit, credunt. ¹⁹ Defuncta civitate plurimorum morbis, U. C. 344.
perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neg- A. C. 408.
lecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, ²⁰ M. Papirio M. Papirio,
Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam C. Nautio
pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos Inopia
legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim adcolunt, ad frugum.
frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbe
ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati pro-
hibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum ty-
rannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio
Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti con-
sules sunt: quum, in legationes non plus singulis senatori-
bus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præ-
terquam ab morbo annonæque, nihil eo biennio intestini
externive incommodi fuit. at ²¹ ubi hæ sollicitudines disces-
sere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discor-
dia, foris bellum exortum.

LIII. M.^h Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bel- U. C. 345.
lum Æqui parabant: Volscis, quamquam non publico con- A. C. 407.
silio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis mili- Mam. Æmi-
tiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum lio, C. Va-
lerio Coss.

* tum Gron.

^h M. l. Mamercio Gron. Crev.

17 Ad domum curamque] Tres e scriptis nostris ad domum curam, ablegata particula que. Unde proclive est efficere, quod voluit Gronovius, domum ad curam corporum nutriendum avertit.

18 Nutriendorum] Fovendorum, curandorum. Eodem sensu dicitur l. VII. c. 4. nutriendum vitium; i. e. elementibus remediis curandum.

19 Defuncta civitate] Quum civitas a pestilentia ita liberata esset, ut nulla major contigisset clades, quam plurimorum morbi, perpauca funera.

20 M. Papirio Atratino] Atratinius cognomen fuit Semproniorum, non Papiriorum. Itaque illud delendum hoc loco recte monet Sigonius.

21 Ubi hæ sollicitudines discessere] Legi jubet Gronovius decessere.

U. C. 346. Hænicumque transcederant agrum) delectum habentem
 A. C. 407. Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impeditur; auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiore causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, *quidquid ab hostibus cladis ignominiaque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impeditur; Mænio contra vociferante, si injusti domini possessionem agri publici cederent, se moram delectui non facere*; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen; pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. Valerius consuli se, ²² *damnum aliamque coercitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causa detrectantibus militiam inhihenti, auxilio futuros esse*. Hoc decreto consul armatus quum paucis, adpellantibus tribunum, ²³ collum torsisset, metu ceteri sacramento dixerunt. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recipit. prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex adsidiis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mæni celeberrimum nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et adsensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quam ²⁴ prope sollemnis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit. et ²⁵ tamquam haud dubius inter tribunos

Recepta a Romanis arx Carventana.

22 *Damnum*] *Damnum* proprie videtur intelligi de eo quod jacturam aliquam rei familiaris importet. Vid. infra VII. 4. *Damnum inhihenti*, i. e. inferenti: quomodo supra III. 38. *ad imperium inhihendum*.

23 *Collum torsisset*] Manus injici a lictoribus jussisset. Familiaris locutio, *collo obtorto rapere*, id est, per vim injectis in caput et collum manibus.

24 *Prope sollemnis*] Quæ prope in consuetudinem abierat.

25 * *Tamquam haud dubius*] Senatus, qui videret haud dubiam inter Tribunos militum honorem Mæni, si peteret, id est, Mæni haud dubie perventurum esse ad Tribunatum militum, si peteret, speravit honoris ei ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

militum ²⁶ honos Mæni, si peteret, consularibus comitiis est exclusus. U. C. 346. A. C. 406.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstorii comitiis simul ostendit, et ultra est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilius accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem ²⁷ avidissimo adeo populo ostentantes: quem adfirmassent, nihil se moturos, si ne quæstorii quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, et per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: ²⁸ quæsturamque eam ²⁹ non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. ³⁰ Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Sali Flaminesque ³¹ nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquuntur.* Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebes sumsisset, et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstorii comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilius contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando inpartendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam inpediendo id,

²⁶ Honos Mæni . . . consularibus comitiis est exclusus] Senatus spem honoris Mænio ademit, indictis consularibus comitiis, in quibus ratio ejus haberi non poterat.

²⁷ Avidissimo adeo] Avidissimo proinde; nempe quia multæ et magnæ res ostentabantur.

²⁸ Quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant] Hæc ipsa lectio est trium e nostris codd. vel optimorum. Alius, quæsturam namque eam . . . fine; quod parum differt. Olim editi quæsturamque non honoris ipsius finem æstimabant; quam lectionem recte arguit Gronovius, ostendit-

que *ad finem* mendosum esse. Vox eam est in omnibus fere scriptis.

²⁹ Non honoris ipsius fine] Non honore ipso tenus; non tanti modo, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

³⁰ Patres . . . non pro communicatis] Patres fremunt, indignantur pro honoribus, non tanquam communicatis, sed tanquam amissis. Quia e quatuor quæstoris locis tria plebei tenebant; Patres queruntur non tantum communicatos esse cum plebeiis honores, sed plane amissos sibi.

³¹ Nusquam alio] Ad nihil aliud adhibiti.

Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss. Quæstorem plebei, indeque discordiam.

U. C. 346.
A. C. 406.
Volsci et
Æqui bel-
lum infe-
runt.

Discordia
domestica.

Arx Car-
ventana
capta ab
hostibus.

Frustra a
Rom. tenta.

Verrugo re-
cepta a
Rom.

quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate, Volscos et Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, adfertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri, ³² generosique jam¹, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules adservandos adsidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se¹ fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunicie actioni adjecit. nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent inpediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubie Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus ³³ petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu adparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, un alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: ³⁴ illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana quum diu nequidquam obpugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volsco agro ingentes factas.

¹ etiam Gron.

^k se del. Gron. Crev.

³² *Generosique jam*] Qui jam inciperent aliqua generis claritudine nobilitari, ut inter plebeios tamen, apud quos nulla tunc nobilitas erat, quum nullus eorum ad hæc tempora curulem honorem gessisset: nisi forte tres e secundo Decemvirorum collegio, de quibus vid. not. 49. ad III. 35. sed hoc non in exemplum abierat. Ceterum vulgati libri habent hic *generosique etiam*, contra MSS. tum Gronovianorum, tum nostrorum fidem.

³³ *Petere consulatum*] Consulatus nondum patebat plebeis, proindeque Icilius, quum fieri consules omnino non possent, insimulari quoque non poterant affectati consulatus. Præterea eo

senatusconsulto, quo denotati haud dubie Icilius supra dicuntur, excluduntur illi qui eo anno tribuni plebis fuerant, non a consulatu, sed a tribunatu militum. Unde existimamus mendum esse in voce *consulatum*, et ejus loco legi posse *consularem*. Quos *mercedem*, id est, pro mercede *seditiosi tribunatus petere consularem* nempe *tribunatum insimulabant*. Tam dici potest *tribunatus consularis*, quam *tribuni consulares*: quo nomine illi magistratus appellantur infra, V. 25. et VI. 39.

³⁴ *Illam pro certo habenda*] Sic supra I. 3. *Quis rem tam veterem pro certo affirmet?*

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ U. C. 347. mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres A. C. 405. vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra C. Julio, &c. Tr. Mil. spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Julus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, (cujus eos Icili tum quoque insimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Car- Bellum a Volscis et Æquis inlatum. ventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset, fama adfertur summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumnisse, castigantes ignaviam, quod, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, et obprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua³⁵ divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positis hostem obperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei¹ adpellarent, et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores,³⁶ communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbia magistratum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem*, disseruere; tum Ahala

¹ plebi Gron. sic et paullo post.

³⁵ Divisa habere] Suspiciatur Gronovius, divisui. Vid. not. 6. ad l. 54. cietatem reipublicæ gerendæ admissi plebei.

³⁶ * Communicata respublica] In so-

U. C. 347. Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu, ait, non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem seceſſerit sua a publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed, quum belli necessitates non expectent humana consilia, potiore sibi collegarum gratia rempublicam fore; et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, ³¹ auctoritate se fore contentum.* Quo facto quum haud inmeritam laudem gratiamque apud omnes ³⁰ tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium

P. Cornelius dictator.

Vici Volaci.

hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior ³² cura Patribus incessit; quippe quum prodi caussam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, gratiam fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic reffectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partium.

U. C. 348.
A. C. 404.

L. Furius
Medullinus
C. Valerius
Potitus
N. Fabius
Vibulanus
C. Servilius
Ahala

³¹ Auctoritate] Auctoritas senatus est iudicium senatus perscriptum, cui legitimum senatusconsulti forma accedere non potuit. Quum enim aut auctoritas senatorum sufficiens non adesset, aut non loco dieve idoneo, aut edicto non legitimo convocatus esset senatus, aut intercessio fieret senatusconsulto ab eo magistratu, cuius id ius esset; tum senatusconsultum hæc non poterat; iudicium enim senatus perscribatur, eaque sententia revocabatur. Hæc fere Dio lib. VII et ep. secundam l. I. Cic. lib. VIII et septimam l. VIII. Ceterum

hic olim editi præferebant *senatusconsulti auctoritate*. Emendavit Sigonius quod peccaverat editorum ignorantia. Quatuor enim e nostris MSS. habent *sc*: unde imperiti editores fecerunt *senatusconsulti*, quum debuissent legere *senatusconsulto*.

³⁰ Tulisset] Consecutus esset.

³² Cura Patribus incessit] Observa verbum *incessit*, etiam pro *invasit* positum, ut hoc loco, cum dandi casu jungi. Sic Virg. Georg. IV. 67. *Nam sæpe duobus Regibus incessit magno discordia motu.*

LVIII. Eo anno, quia ⁴⁰ tempus induciarum cum Veienti U. C. 348.
 populo exierat, per legatos fecialesque res repeti ceptæ. A. C. 404.
 quibus venientibus ⁴¹ ad finem legatio Veientium obviam
 fuit. Petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adis-
 sent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia
 intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur,
 tantum afit, ut ex incommodo alieno sua occasio petere-
 tur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præ-
 sidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum præ-
 cantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, præ-
 succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exerci-
 tus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædan-
 dum hostes obprimerentur. Tarditatis causa in senatu ma-
 gis fuit, quam in tribunis: ⁴² qui, quia summa vi restare
 nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari
 humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen,
 nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno,
 P. et Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio U. C. 349.
 Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum A. C. 403.
 motum ob superbum responsum Veientis senatus; qui lega- P. et Cn.
 tis repetentibus res, ni facerent propere urbe fimbisque, &c. Tr. Mil.
 daturus, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit.
 Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello
 indicendo Veientibus primo quoque die ad populum fer-
 rent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere iuventus, Decretum
 Nondum debellatum cum Volscis esse: ⁴³ modo duo præsidia senatus de
 occidione occisa, et cum periculo retineri. Nullum annum indicendo
 esse, qua non acie dimicetur: et, ⁴⁴ tamquam pœniteat labo- Veientibus
 ris, novum bellum cum finitimo populo et potentissimo para- bello.
 ri, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Hæc sua sponte
 agitata. insuper tribuni plebis accendunt: Maximum bel-
 lum Patribus cum plebe esse dicitant: eam de industria

⁴⁰ Tempus induciarum . . . exierat] Supra c. 35. anno ante hunc undevicesimo Veientibus annorum viginti inducie data dicuntur. Itaque nondum earum tempus exierat: nisi forte placuerat harum initium sumi a fine priorum induciarum, quarum dies exisse dicitur anno 328. supra c. 30.

⁴¹ Ad finem] Ad fines agri Veientis. Sic infra IX. 6. ad finem Campanum.

⁴² Qui, quia] Non immerito videtur Gronovius delere voculam qui, tanquam nocentem sensui, et male natam ex repetitione *res quia*. Sensus est: Quia summa vi restare i. e. resistere nunciabantur præsidarii milites, parum cogitaverunt Patres nul-

lam virtutem posse plus efficere, quam pateretur humanarum virium modus. Non audiendus hic Clericus, qui pro nulla virtute reponere tentat multitudinem.

⁴³ Modo duo præsidia] Videlicet apud Verruginem priore anno, et apud arcem Carventanam tribus ante annis. Quod autem additur *et cum periculo retineri*, eo indicatur arcem Carventanam receptam esse, quod tamen nusquam memoratum est. Porro vox *præsidia* hic accipitur primo pro præsidariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.

⁴⁴ Tamquam pœniteat laboris] Tanquam non satis laboris a plebe tolerari putent.

U. C. 349. *vezandam militia trucidandamque hostibus objici: eam procul*
 A. C. 403. *urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* ⁴⁵ prensantesque veteranos, stipendia cujusque et vulnera ac cicatrices numerabant: *quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ^m ⁴⁶ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari adparebat.

Bellum cum Volscis. LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio adparuit, tripartito ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur obpugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs pro-na in paludes. ab ea parte Fabius obpugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum inminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu incenia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infamam tuebantur, locum dedere scalas admo-vendi, plenaque hostium cuncta erant, ⁴⁷ et inmitisⁿ diu cædes pariter fugientium ac resistentium armorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum ⁴⁸ pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exiit armis: quorum ad duo millia et quingenti vivi capiuntur. a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuerunt. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maxime tempestivo

^m ferendæ Gron. Crev.

ⁿ inmitis l. in muris Gron.

⁴⁵ * *Prensantesque veteranos*] Et veteranorum corpora prensantes ostentantesque.

⁴⁶ *Legis*] De indicendo Veientibus bello: quam, si hoc tempore ferretur quum ingrata populo erat, rejici apparebat.

⁴⁷ *Et inmitis diu cædes*] Sic emendat Gronovius ex MSS. compluribus,

quibus consentiunt tres Hearnii codd. et omnes nostri. Vulgo et in muris.

⁴⁸ * *Pronunciatum repente . . . exiit*] Diditum repente pronunciatumque per præcones ducum Romanorum imperium, ne quis præter armatos violaretur, impulit reliquam omnem hostium multitudinem, ut volens et sua sponte arma poneret.

principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ⁴⁹ ut stipendium miles de publico adciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

U. C. 349:
A. C. 403.
Decretum
militibus
stipendium.

LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, et Patres vere adpellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. ⁵⁰ Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem adquirescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quod ultro sibi oblatum esset, ⁵¹ non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium ⁵² cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiaque soli expertes, negare, ⁵³ *Tam id lætum Patribus universis nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu adparitutum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alius militare, quam ipsi militassent;* ⁵⁴ *et eosdem in sua stipendia impensas fecisse, et in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene coeptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: et, quia nondum argentum signatum erat, ⁵⁵ æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, ⁵⁶ speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide

Calumniæ
tribunorum.

Tributum
indictum.
Patres con-
ferunt pri-
mi.

49 *Ut stipendium miles]* Hic miles sumitur pro pedite. Equiti enim non assignatum est stipendium, nisi quarto post hunc anno. Vid. l. V. c. 7.

50 *Quum commoditas juvaret]* Quum illa commoditas multum placebat, quod res familiaris acquiesceret . . . tum eo efficiebatur multiplex, id est, multo majus gaudium, quod munus hoc ultro sibi oblatum esset. De particulis quum tum vid. not. 48. ad c. 21. l. I.

51 *Non a tribunis plebis unquam agitatum]* Mentio jam aliqua facta erat stipendii militibus constituendi. Vid. supra c. 36. Sed leviter ac semel tantum jactata res in oblivionem abiit.

52 *Cumulationemque gratiam rei]* Quemadmodum plurimi et scripti et vet. editi a Gronovio inspecti, ita et

tres e nostris antiquissimi omittunt ultimam vocem.

53 *Tam id lætum Patribus universis]* Supervacanea hic est vox *universis*. Melius fortasse transferretur post particulam *nec. Tam id lætum Patribus, nec universis*, i. e. universæ civitati *prosperum fore*.

54 * *Et eosdem]* Et simul in sua stipendia impensas fecisse, quum nihil e publico militantes acceperint; simul in aliorum stipendia impensas facere, quum tributum conferant, unde illis stipendium persolvatur.

55 *Æs grave]* Vid. supra not. 86. ad c. 41.

56 *Speciosam etiam collationem faciebant]* Efficiebant ut collatio tributi etiam speciem, id est, pompam, dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

U. C. 340.
A. C. 403.
P. Quinctius
Veii.

ex cenau contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quo quum et a Patribus conlaudari, et a militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. et, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

U. C. 350.
A. C. 402.
P. Quinctius,
L. C. Tr.
Mil.
Obsequii
Veii.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Julus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium*, M. Æmilius Mamerцинus. Ab his primum circumsessi Veii sunt; sub cuius initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea obpugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossam, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis conlatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis inrumpendi. ⁵⁷ præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convectio. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore obpressa, in deditionem venit. Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: nec cum reges Romani delevere, Cæretumque, non Veientium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volseo agro fuit, cujus excidium est dictum.

U. C. 351.
A. C. 401.
C. Valerius
III. C. Tr.
Mil.

Victi Vol-
sci.

U. C. 351.
A. C. 401.
C. Valerius
III. C. Tr.
Mil.

* Q. I. P. Gron. Crev.

P tertium I. iterum Ead.

⁵⁷ Præterque arcem] Sexies intra observabit lector.
paucis veios arce vel arte repeti

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, ¹ proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditioe facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius subfectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, et legati, a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fuisque ad Alliam flumen. Romanis, cepere urbem præter Capitolium, in quod se juvenus contulerat: majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes, occiderunt. et quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, prodi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. ² coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, et hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. ³ Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles; hic optime manebimus.

¹ Proditos hostium filios] Delrius sese in octo libris reperisse testatur proditos a magistris. Itaque legit proditos a magistro hostium filios.

² Coactis . . . Romanis descendere, ut] Recte videtur Gronovius adjicere voculam eo ante verbum descendere. Eo descendere ut, idem est ac, durissi-

mam hanc conditionem subire, ut . . .

³ Aio Loquutio] Liviani libri veteres habebant Alloquutio, teste Sigonio. Restitutum est huic novo numini suum nomen ex c. 50. hujus libri. Vocatur a Cicéroné Aius loquens, l. II. de Divin. n. 69.

T. LIVII PATAVINI

LIBER V.

U. C. 352.
A. C. 400.

PACE alibi parta, Romani Veique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse adpareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum.

Man. Æmilio II. &c.
Tr. Mil.

¹octo, quot numquam antea, creati, M. Æmilius Mamer-
cinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius
Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Julius, M. Postu-
mius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veien-
tes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdu[m] discor-
diarum caussa erat, regem creavere. Offendit ea res popu-
lorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius
regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque,
quia sollemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter
diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duode-
cim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, ²artifices,
quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro
repente abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis
dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas,
auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent,
decrevit. cujus decreti ³subpressa fama est^a Veis propter
metum regis; qui, a quo tale quid dictum referretur, pro
seditionis eum principe, non ⁴vani sermonis ⁵auctorem^b,
habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciaban-
tur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari adfere-
batur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia
in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa: ⁶alii

Veientes re-
gem creant.

^a est del. Gron.

^b auctore Crev.

¹ Octo] Sigonius in commentario in Fastos consulares, et Pighius in Annalibus, adversus Livium probant, sex tantum hoc anno tribunos militum fuisse: M. autem Camillum et M. Postumium Albinum censores fuisse, non tribunos.

² Artifices] Scenicos: eos qui ludicris artibus operam dabant, puta histriones, tibicines, &c.

³ Subpressa fama est] Verbum est a nuperis omissum servant vet. editi

et scripti.

⁴ Vani] Inconsiderati, temere ac sine consilio jactati.

⁵ Auctore] Vulgo auctorem; parum accurata orationis structura, quum præcedat pro seditionis . . . principe. Id. quod edidimus, habent duo e nostris codd.

⁶ Aliis] Per alia munimenta frons in Etruriam spectans obstruatur adversus auxilia.

frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. U. C. 352.
A. C. 400.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in obpugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jam diu nullam novandi res caussam invenientibus, Romam est adlatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dicitantes, quod æra militibus sint constituta. nec se sefellisse, id donum inimicorum veneno inlitum fore.* ^{Tribunorum Pl. querelas de hibernaculis.} *Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos et res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ caussam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniisque obrutum, sub vellibus durare, ne hiemis quidem spatium, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque inportunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios excludere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; et ne in turba quidem hædere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, id moneat collegas; liberos, et cives eorum, non servos, militare, suos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: et aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, et usurare libertatem, et creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes adversarium haud inparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; vicium inbutum jam ab juvena certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribunicia potestatis dissolvendæ.*

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua, causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse* Respondet Ap. Claudius.

7 Venisse] Venundatam esse.

U. C. 352.
A. C. 400.

dubitari certum habeo. et quum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis, et propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, unquam æque, quam munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribuniciæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quæerunt: qui et semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cuius curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatís plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. Et, quemadmodum serois suis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quidquam in vobis, non dico civiis, sed humani esset, favere vos magis, et, quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicærem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. ⁸ quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moles-*

^c edisseram Gron. Crev.

⁸ Quonam modo igitur] Contendit Appius ex ipsis tribunorum orationibus id sibi suggeri, quod sit alicujus ad tuendam causam suam momenti. Ideo, inquit, negabant tribuni danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. Novitatem rei tum exa-

gitabant in orationibus suis. At hæc ipsa rei novitas mihi favet, et ipsis in præsentí causa adversatur. Si enim novi aliquid adjectum commodi militibus est, quomodo indignari possunt tribuni aliquid etiam iis novi laboris accedere?

te antea ferebat miles, se suo sumtu operam reipublicæ præbere. U. C. 352.
 re: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quæ- A. C. 400.
 rere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet
 nunc, fructui sibi rempublicam esse, et lætus stipendium accipit.
 æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui
 gravis impensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad cal-
 culos eum respublica vocet, non merito dicat? annua æra ha-
 bes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militia^d semes-
 tri solidum te stipendium accipere? Invitus in hac parte ora-
 tionis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario
 milite utuntur. at nos tamquam cum civibus agere volumus:
 agique tamquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut
 non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Ro-
 mani, et perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si
 urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ
 finem captis Veis inposuerimus. Si, Hercules^e, nulla alia
 caussa, ipsa indignitas perseverantiam inponere debuit. Decem
 quondam annos urbs obpugnata est ob unam mulierem ab uni-
 versa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria
 distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope ur-
 bis nostræ, annuam obpugnationem perferre piget: scilicet, quia
 levis caussa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod
 nos ad perseverandum stimulet.⁹ Septies rebellarunt,¹⁰ in pace
 numquam fida^f fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt:
 Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi inter-
 fecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis inpiæ legato-
 rum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare vo-
 luerunt, hodieque id moliantur: res repetentes legatos nostros,
 haud procul afuit^g, quin violarent.

V. Cum his molliter et per dilationes bellum geri oportet?
 Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos,
 movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra mu-
 ros coërcetur hostis. agrum non coluit, et culta evastata sunt
 bello. Si reducimus exercitum, quis^h est, qui dubitet, illos,
 non a cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate inposita
 ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum inva-
 suros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines
 nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites per-
 tinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere
 voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? Vallum
 fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii
 duxerunt: castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creber-

^d militia Gron. ^e Hercule Gron. Crev. ^f fidi Ead. ^g absfuit Ead.

⁹ Septies rebellarunt] Vid. supra Aliquot scripti e Gronovianis, et duo
 IV. 32. e nostris habent fida.

¹⁰ In pace nunquam fidi fuerunt]

U. C. 352.
A. C. 400.

rima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, obposuere. Quid turres, quid ¹¹vineas ¹²testudinesque et aliam obpugnandarum urbium adparatum loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit, et ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censeatis, ut ad ætatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta, et instare, et perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiore[m] spem nostram facimus. loquor de opere, et de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obliuisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc res se habet, irati sumi, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum; animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veius, spatio interposito mutari^h possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui ob stare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, ¹³quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, ex tempore convalescere possit, ¹⁴cibi gratia præsentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ac disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum ¹⁵parataⁱ victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, et quamvis seræ spei exitum exspectare; — et, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem operiri^k; nec, sicut æstivas aves, statim autumnno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in

^h spatio mutari interposito Gron. Crev.

ⁱ parata Eæd.

^k operiri Eæd.

¹¹ Vineas] Vid. not. 94. ad c. 17. l. II.

¹² Testudines] Hic intellige machinas vineis et usu et forma non absimiles. Vid. Lips. Poliorcet. l. I. dial. 8.

¹³ Quam inutiles] Quam damnosæ. Sic sæpe utitur illa voce Cicero.

¹⁴ Cibi gratia] Cibi præsentis vo-

luptate impertienda.

¹⁵ * Parata] Editio Clar. Drakenborchii præfert parata: optimo sensu. Parata victoria frui est tam facile vincere, ut potius devolantis in sinum victoriæ compos fieri, quam illam tuis viribus reportare. videare.

castris, abesse ab domo non possint? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis et observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat; contendantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se juxta hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertięque mandasse tribunis, et meminisse, ¹⁶ hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam et ad alia bella et ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocri discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum¹ Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit inpetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ obpugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quam victoriam, noverit; nec inpetu potius bella, quam perseverantia, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequidquam in Etruria quærunt. An est quidquam, quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut ¹⁷ non obsidionis tædio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos inipune dicuntur. ¹⁸ Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, et deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed

¹ populi Gron. Crev.

16 Hanc ipsam potestatem] Potestatem tribunitiam, creatam in Sacro monte.

17 Non obsidionis tædio, non denique regni] Latini scriptores etiam in ea enumeratione quæ duo tantum habeat membra, præfigunt sæpe alteri particulam denique. Sic initio statim celebris illius epistolæ Ciceronis ad Q. fratrem: multi nuntii, fama denique . . . ipsa: id est, fama etiam ipsa. Pariter in hoc Livii loco non denique regni erit, non ipsius quoque regni.

18 Fustuarium] Militaris pœna est, quæ sic a Polyb. describitur l. VI. Accepto fuste tribunus vix leviter attingit damnatum: quo factio omnes ejusdem legionis milites, qua fustibus, qua saxis inibi intra castra sontem, ut plurimum, necant. Sed et si qui evaserint, non tamen salvi propterea sunt: quum neque in patriam iis redire liceat, neque quicumque necessariorum eos ausit tecto recipere. Quamobrem qui semel in hanc calamitatem inciderunt, planissime pereunt.

U. C. 362.
A. C. 400.

*universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quid-
quid tribunus plebi^m loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolven-
dæque reipublicæ est, ¹⁹adsuestis æqui audire; et, dulcedine
potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere simitis. Re-
liquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud
milites agant, et exercitus conrumpant, ducibusque parere non
patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum,
non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta
patrum, non disciplinam vereri militiæ.*

Opera Rom.
ad Veios in-
cendio ab-
sumta.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; quum subito, ²⁰unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in caussa, et concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, fascibus maxime armata, ignes coniecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repente, ²¹quibus census equester erat, equi publici non erant adsignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. ²²*Pedestris ordinis se, aiunt, nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint. si Veios ducti sint, negant, se inde prius,*

Equites
equis suis
merentes.

Plebs pe-
destrem mi-
litiã extra
ordinem
profitetur.

^m plebei Crev.

¹⁹ *Assuestis æqui audire]* Hanc lectionem firmavit Rhenanus, quum in vetere exemplari reperiret *assuestis qui*: quod et exstare in quibusdam e suis vet. libris Sigonius testis est, et in nostris plerisque reperimus. Ante Rhenanum *assuescitis audire*.

²⁰ *Unde minime quis crederet]* *Lege, quod minime quis crederet.* Infra, XXII. 24. *Ipsæ autem, quod minime quis crederet, quum hostis propius esset . . .*

²¹ ** Quibus census equester erat, equi publici non erant assignati]* Qui eum habebant censum, ea bona, ut in equestrem ordinem referri possent;

sed quibus nondum equi publici assignati erant a censoribus, nec proinde equestris gradus attributus. Non enim alii Equites Romani erant, quam quibus equus a censoribus assignatus esset: atque is equus dicebatur *publicus*, quia et a magistratibus populi Romani dabatur, et de publico emebatur, et alebatur, ut memoravit Livius supra I. 43.

²² *Pedestris ordinis]* Locus parum fortasse sanus; quem hoc modo emendari posse censet Cuperus: *Pedestris ordinis aiunt nunc esse operam reip. polliceri.* Nisi forte quis malit: *Pedestris ordinis vices aiunt nunc esse.*

quam capta urbe hostium, redituros esse. Tum vero jam U. C. 352. superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut A. C. 400. equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiã. Beatam urbem Romanam, et invictam, et æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam* ²³ *era procedere.* et equiti certus numerus æris est adsignatus. Tum primum ²⁴ equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Aham tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, et Volscos mercatores vulgo receptando, ²⁵ proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi, habuerunt: et auctum est bellum adventu repentino Capenatum atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea inmiscuerant, per legatos ultro citroque missos iurando inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad

Stipendium equiti adsignatum.

U. C. 353. A. C. 399. C. Servilio III. &c. Tr. Mil.

²³ *Era procedere*] Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent. Eodem sensu l. XXV. c. 5. dixit Livius *stipendia procedere*.

²⁴ *Equis merere*] Videtur hic interjiciendum *suis*, quemadmodum et in epitome hujus libri, et supra hoc ipso capite legitur. Quinque e. nos-

tris codd. habent *equos*: unde suspicari possis, *equo suo*. Huc usque non alii equites fuerant in exercitibus Romanis, quam quibus equi publici assignati essent.

²⁵ *Proditis repente portarum custodibus oppressum est*] Junge sibi invicem *repente oppressum est*.

U. C. 353.
A. C. 399.

Veios accessere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana^a obpugnabantur; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenam ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella obpugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dicitans ad se missurum. Hujus adrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinarat, adiri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis.²⁶ pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

Tr. Mil. ante tempus se abdicare coguntur.

IX. Primores Patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere. *Non expectandum justum tempus comitorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam quum²⁷ pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratum ejus anni senatum adparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci

^a Romana del. Gron. Crev.

^o Octobris Crev.

²⁶ Pauci reipublicæ] Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur: plerique huic atque illi favent, prout quemque propensus in hunc vel illum privatim amor aut gratia præoccupaverunt.

²⁷ * Pedibus iretur] Is senator pedibus ibat in aliquam sententiam, qui non voce aut oratione quid sentiret exponebat, sed solo pedum motu, transeundo scilicet in hanc illamve partem. Vid. not. 81. ad III. 41.

jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: U. C. 353. *Quod ad vos adinet, tribuni plebis, minasque vestras, nœ ego libenter experirer, quam non plus²⁸ in his juris, quam in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: et collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium adsensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunicie potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus^p magistratum occiperent: seque ante eam^q diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum,²⁹ M. Furio Camillo iterum^r, M. Emilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiaeque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore,³⁰ ad^s Veios, et ad Capenam, et ad Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: et Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: et de tribunis plebei^t cooptandis contentio fuit: et haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante³¹ consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublice erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum³² annum jam tertium trahi, et con-

U. C. 354.

A. C. 398.

L. Valerio

IV. & C. Tr.

Mil.

Tributum
ægre con-
latum.

^p Octobris Crev.
^s et ad Gron.

^q eam ante Gron. Crev.
^t plebi Eæd.

^r iterum del. Gron.

²⁸ In his] In minis vestris.

²⁹ M. Furio Camillo iterum] Vocem iterum reposuimus, quam Sigonius perperam expunxerat. Quamvis enim non ex rei veritate, at certe ex Livii sententia, Camillus tribunatum militum gessit cum septem collegis anno ante hunc tertio. Vid. Perizon. Anim. Hist. c. 2.

³⁰ Ad Veios] Male huc quædam editiones intruserant et ante ^s ad; injivius MSS. plerisque et vet. editis.

³¹ * Consulari potestate] Ante hæc

verba vel adde, vel supple tribuni militum.

³² Annum jam tertium] Quintum jam annum Veiens bellum durabat. Verum hic numerandi initium sumitur ab eo anno, quo hibernacula circa Veios ædificari cœpta. Quod quidem mirum vidcri potest, quum tribuni, quos loquentes facit Livius, augere potius dicendo rem, quam minuere debuerint. Non ergo sine causa Gla-reanus volebat legi annum jam quintum.

U. C. 354. *sulto male geri, ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno*
 A. C. 398. *delectu exercitus scriptos, et pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, inculaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant; æraque militaria, velut scœnore accepta, multiplicia rei publicæ reddant. Inter delectum tributumque, et occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequii". Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ ³³ legis Treboniæ caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.*

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn.³ Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniū. is, *quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublata, et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; et eo revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum adscelæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere.* ³⁴ *Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, et qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius⁷, M. Metilius, et M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dicta, avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, adfinibus, lugubres domos habeant; iis publici privati-que doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se, memorant. Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginii, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem*

Duo Tr.
Mil. anni
superioris
accusati.

^u nequii Gron. Crev.

^x C. Eæd.

^y devolvi Eæd.

^z Curatius Eæd.

³³ *Legis Treboniæ*] Vid. l. III. c. 65. Proba Pighii emendatio, quum legeretur *legis tribunitiæ*.

³⁴ * *Quum arderent invidia*] Quum invisi et infames apud populum es-

sent. *Invidia* plerumque sumitur passivo, ut loquuntur Grammatici, sensu, non pro odio quod gerimus, sed pro eo quod in nos quis habet.

et communi fraude patriciorum actam. ³⁵ Ab his et prius U. C. 354. datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi A. C. 398. causa; et nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juvenus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, ³⁶ frequentiaque urbana celebrare actiones, et resistere conspirationi patriciorum possint. ³⁷ Præjudicium jam de reis et ab senatu, et ab^a populo Romano, et ab ipsorum collegis factum esse. nam et senatusconsulto eos ³⁸ ab republica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: et populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die sollempni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamnatosque, venire ad populi judicium; et existimare, defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam inrogatam; quippe et collegis abrogatum imperium, qui certe nihil dehquisent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, ³⁹ plenum vulnerrum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat et optineat, non uti. Numquam Deos ipsos admovere nocentibus manus. satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

XII. His orationibus incitata plebs ⁴⁰ denis millibus æris Damnati. gravis reos condemnat, nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicio domi, quam militiæ, esset. ⁴¹ In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem

^a a Gron. Crev.

³⁵ Ab his] Patriciis. Nondum enim tribuni militum erant Sergius et Virginus, quum opera a Veientibus incensa sunt.

³⁶ Frequentia . . . urbana celebrare actiones] Frequentia urbanæ multitudinis robur et dignitatem conciliare actionibus tribunitiis.

³⁷ Præjudicium jam de reis . . . factum esse] Jam præjudicatam esse reorum causam, et illos, antequam a tribunis dies eis diceretur, damnatos jam esse ab senatu &c.

³⁸ Ab republica remotos] Ab administratione reipublicæ remotos, quum jussi fuerint abdicare se magistratu.

³⁹ Plenum vulnerrum ac pavore] Magis placeret, pavoris.

⁴⁰ Denis millibus æris gravis] Id est, argenti marci Parisiens. 15. cum uncis 5.

⁴¹ In hos versa ira populi] Prius irascebatur populus tribunis suis. At tum ira in Sergium Virgidiumque versa delevit ex animis memoriam cooptationis tribunorum.

U. C. 354. Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, ⁴² resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Veis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsiidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius et K. Fabius. M.^b Furio in Faliscis, et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida^c obpugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam obpugnatum, loco alto situm; et, postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. et, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erant, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, et ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut ⁴³ unus ex plebe, ⁴⁴ usurpandi juris caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, ⁴⁵ vetus tantum senator, et ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Corneli fratris, qui

Tr. Mil.
plebeius.
U. C. 355.
A. C. 397.
P. Licinio
Calvo, &c.
Tr. Mil.

^b A M. Gron. Crev.

^c inser. nec Eæd.

42 * Resque militiæ ita prospere] Resque militiæ prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur sperata victoria.

43 Unus ex plebe . . . P. Licinius] Probat adversus Livium Perizonius omnes Licinii collegas, excepto uno, plebeios fuisse. Siquidem gentes Mænia, Mælia, Titinia, Publilia, plebeia erant, ut conat ex eo quod tribunos plebis ex his omnibus gentibus Livius ipse memoravit. Vid. Periz. Anim. Hist. c. 8.

44 * Usurpandi juris caussa] Ut jure suo plebs frui inciperet.

45 Vetus tantum senator] Hoc pri-

mum loco fit mentio apud Livium senatoris plebeii. Quo autem tempore aditus in senatorium ordinem plebeis patuerit, non satis constat, nec certi quidquam hac de re apud antiquos auctores reperitur. Glareanus in nota ad hunc locum affirmat Dionysium l. VII. memorasse senatores ex plebe primum factos anno U. C. 263. sed non satis attendit ad Dionysii verba, quorum hæc mens est; ut inter incommoda quæ in patricios ex accusatione et damnatione Coriolani derivata sunt, hoc quoque notetur, aditum in curiam patuisse plebeis. At id illo anno factum esse non dicit Dionysius.

tribunus militum priore anno fuerat, ⁴⁶triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt. alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoria comitorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempublicam impediēbat, de tributo remiserunt: conlatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit, adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex anteconvecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Dullium, Voleronom Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. ⁴⁷perniciē quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, ⁴⁸lectisternio tunc primum in urbe Romana facta, per dies octo Apollinem, Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quam amplissime tum adparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinculis quoque demta in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis conlatis, namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus

U. C. 355.
A. C. 397.

U. C. 356.
A. C. 396.
M. Veturio,
&c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

Proelium ad Veios.

46 *Triples . . . stipendium*]. Triplum ejus quod pediti dabatur: ut conjicere ex eo possumus, quod Polyb. l. VI. hanc servari ævo suo stipendii equestris ad pedestre rationem scribit.

47 *Perniciē*] Hæc vox accipienda videtur in dandi casu, antique. Potest tamen intelligi in auferendi casu: cujus quum insanabilis perniciēs esset. Sic l. VI. c. 6. absolute ponitur, *tento de se consensu civitatis*. De

ablativi nudi usu vid. Gronov. l. IV. *Observ.* c. 17.

48 *Lectisternio*] Hic extraordinarius fuit supplicandi diis ritus. Ad epulas dii invitabantur, iisque lecti sternebantur, in quibus eorum reponabantur simulacra: tum convivium apponebatur. Val. Max. l. II. c. 1. observat, Jovis epulo ipsum quidem in lectulum, Junonem autem et Minervam in sellas ad cœnam invitari.

U. C. 356. tres exercitus ancipiti proelio pugnatum est. Ante omnia
 A. C. 396. adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque
⁴⁹majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spa-
 tio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum
 versos, ab tergo adgrediuntur. Inde pugna cœpta et Fa-
 liscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris op-
 portune facta avertit. repulso deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, ⁵⁰veluti forte oblati, populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus inrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere.

Vincunt
 Romani.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli, cura erat; quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam, ⁵¹excipiebant; in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbiue inlatam haud dubia ira Deum: quos pestis ejus arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitibus, auspiciato quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, ⁵²discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam adtoniti homines patricos omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunus ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Falernis, Camillus a Capena, prædas ingentes

U. C. 357.
 A. C. 395.
 L. Valerio
 V. & C. Tr.
 Mil.

^t iterum Gron.

⁴⁹ Majoribus castris] E majoribus castris: et forsitan excidit præpositio.

⁵⁰ Veluti forte oblati, populatores] Suspectum est nobis *et veluti*, cujus vocis nullus hic sensus est. Forsitan scriptum fuerat *Uti*: quod librarii interpretati fuerint *veluti*, quum legere debuissent *quingenti*. *Populatores* autem de quibus hic agitur, sunt Romani. Sensus ergo est: Quingenti Romani, qui ad pabulandum in agrum

Capenam excesserant, palantes jam Faliscos Capenatesque, reliquias pugnae, forte oblati, delevere.

⁵¹ Excipiebant] Clarum est ex ipsa re sensum hujus verbi hic esse, ad partes trahebant, in suæ causæ defensionem adducebant: et sic exposuit Dujatius. Sed hujus acceptionis verbi excipere exempla desideramus.

⁵² * Discrimina . . . gentium] Vid. not. 2. ad IV. 1.

egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri U. C. 357.
A. C. 395.
posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, Prodigia.
et quia singuli auctores erant, parum credita spretaque, et
quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices
non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in
Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, caussave qua Albanus la-
cus in alti-
tudinem in-
solitam
crescit.
alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam
crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi scis-
citatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior ⁵⁵ in-
terpres fatis oblatu senior quidam Veiens, qui, inter cavil-
lantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etrus-
cosque, vaticinantis in modum ⁵⁴cecinit, *Priusquam ex lacu
Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veis Roma-
num.* Quod primo, velut temere jactum, sperni, agitari de-
inde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana
percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem
belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, ⁵⁵qui
per ambages de lacu Albano jaceret? postquam audivit aru-
spicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus de
privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere
velle, ad colloquium vatem elicit. Quumque progressi
ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu; præva-
lens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu om-
nium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos
transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam
ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset,
quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profecto iratos* Ejus re-
sponsum de
lacu Alba-
no.
*Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obje-
cissent, ut excidium patriæ ⁵⁶fatale proderet. Itaque, quæ
tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint,
revocare posse; et tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari
velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi. Sic
igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ⁵⁷ut
quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite
emisisset, victoriam de Veientibus dari. antequam id fiat, Deos
mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequabatur inde,
⁵⁸quæ sollempnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec

⁵³ *Interpres fati*] Qui interpreta-
retur et edoceret deum voluntatem.

⁵⁴ * *Cecinit*] Verbum proprium de
vaticinantibus.

⁵⁵ * *Qui per ambages*] Qui obscura
quedam et ambagibus involuta dicta
jaceret. Hoc autem obscurum for-
tasse videbatur militi Romano, quod
Etruscus senex non explicarat quo-
nam modo emittenda aqua ex lacu
foret.

⁵⁶ * *Fatale*] *Fatale* est quidquid per-
tinet ad fata. Itaque hic *excidium
fatale* est excidium fati decretum.
Paulo infra *libri fatales* sunt libri quibus
fata continentur.

⁵⁷ *Ut quando*] Delenda est parti-
cula *ut*, quæ vitiosam orationis struc-
turam facit.

⁵⁸ * *Quæ sollempnis derivatio esset*]
Quæ legitima et diis accepta derivatio
esset; quoniam modo dii juberent

satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi ⁵⁹Pythici exspectandas.

U. C. 358.
A. C. 394.
L. Julio Ju-
lo II. &c.
Tr. Mil.

Tarquini-
enses novi
hostes ex-
orti.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses novi hostes exorti. quia simul multis^a bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam obpugnabant, ad hoc Veienti quoque et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura, populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata est. A. Postumius et L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis inpediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque præda Tarquinienses obpressere. multos mortales obruncant, omnes exuunt inpedimentis; et, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) ⁶⁰sub hasta venire; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata et Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi adferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane*, ⁶¹*aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris; memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut adsolet, facito.*

Apollinis
Delphicire-
sponsum de
lacu Alba-
no.

^a multis simul Gron. Crev.

aquam ex lacu derivari. Vid. cap. seq. responsum oraculi Delphici.

⁵⁹ Pythici] De hoc Apollinis cognomine, et de voce *sortes*, vid. nott. 29. et 24. ad c. 56. l. I.

⁶⁰ Sub hasta] Hasta posita: quod

in auctionibus apud Romanos fieri solebat. Unde sæpe hasta pro auctione ipsa sumitur.

⁶¹ Aquam . . . rigabis] Sic Virg. IV. Georg. v. 115. *et amicos trigit imbres.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eum-
 que adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad
 prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos
 cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas ceremo-
 nias intermissumve sollemne Dii arguerent; nihil profecto
 aliud esse, quam magistratus, vitio creatos, ⁶²Latinas sa-
 crumque in Albano monte non rite ⁶³concepisse. Unam
 expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se
 magistratu, auspicia de integro repeterentur, et interreg-
 num iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. In-
 terreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fide-
 nas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim tur-
 bari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conven-
 nisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crea-
 retur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Vol-
 tumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut
 Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi
 ex obsidione eriperent, responsum est: *antea se id Veienti-
 bus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re,
 auxilium petere non deberent. nunc jam ⁶⁴pro se fortunam suam
 illis negare; ⁶⁵maxime in ea parte Etruriæ. ⁶⁶Gentem in-
 visitatam*, novos adcolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis
 fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et
 præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui ju-
 ventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum

* *invisitam* Gron. Crev.

62 *Latinas*] Feras. De earum in-
 stitutione ac ritu hæc fere habet Dion.
 l. IV. Tarquinius Superbus post ictum
 cum Latinis fœdus, (de quo noster l.
 I. c. 52.) cui et Hernici, et quidam e
 Volscis adscripti sunt, ut ejus fœderis
 memoria nunquam aboleretur, com-
 mune horum omnium populorum sa-
 crum instituit, quod Jovi Latiari quot-
 annis in monte Albano fieret: con-
 stituit quid quæque civitas in id sa-
 crum præbere, quid ex eo recipere
 deberet; ut agnos aliæ, aliæ caseos,
 &c. afferrent; ex tauro autem, com-
 muni omnium victima, suam quisque
 populus, eamque certam ac designa-
 tam portionem acciperet. Hujus sa-
 cri participes erant septem supra qua-
 draginta populi: Romani præerant.
 Hoc dum celebraretur, ab omni vi ac
 bello cessabatur. Tarquinius unum
 diem iis feriis dicaverat: alterum ad-
 jectum esse post exactos reges; ter-
 tium, post plebem Patribus reconcilia-
 tam anno 261. idem Dion. auctor est
 sub finem l. VI. Quartum additum

esse post legem de plebeio consulatu
 latum Plut. scribit in Camillo. Mos
 erat, ut consules non ante in provin-
 cias proficiscerentur, quam has ferias
 indixissent et celebrassent.

63 *Concepisse*] Nota proprietatem
 verbi. Feriæ enim Latinæ *conceptivæ*
 erant: i. e. non statos ac certos habe-
 bant in anno ac mense dies, sed quot-
 annis agebantur iis diebus, in quos
 consule indixissent.

64 *Pro se fortunam suam*] Non se,
 sed præsentem rerum suarum statum
 negare Veientibus auxilia.

65 *Maxime in ea parte*] Qua in
 parte, non definitur. Fortasse legen-
 dum est *maxima in parte.*

66 *Gentem invisitam*] Antiquissi-
 mus e nostris codd. *invisitam*. Ceterum
 non videntur debuisse Galli
 appellari ab Etruscis *gens invisitata*,
 sive *invisitata*, aut *novi accola*, quum
 ante ducentos jam annos, ipso teste
 Livio infra c. 34. Galli et in Italiam
 transgressi sint, et cum Tuscis rem
 habuerint.

U. C. 356. magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. A. C. 394. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

P. Licinio obfertur tribunatus Mil.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: ⁶⁷ omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici adparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui ⁶⁹ priusquam renunciarentur, ⁷⁰ jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, ⁷¹ rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comittiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem refici-*

⁶⁷ Prærogativa . . . creant] Legendum videtur *creant*: et ita habet codex e biblioth. Victor. Prærogativa centuriæ est centuria sorte educta, quæ prima rogaretur suffragium. Hinc patet jam tum immutatum esse ordinem suffragiorum ab Servio institutum, de quo supra l. 43. sed quoniam tempore hæc mutatio facta fuerit, Livius non docet. Aliquando prærogativæ quoque tribus mentio fit in comitiis etiam centuriatis. Prærogativa igitur tribus est ea ex qua educabatur centuria prærogativa. Postquam enim centuriæ, quæ primo nihil ad tribuum distributionem pertinuerant, in iis sunt inclusæ, (qua de re vid. not. 32. ad l. 43.) duplicem in comitiis centuriatis sortitionem factam fuisse volunt, primum inter tribus, quarum quæ prima sorte exiret, prærogativa tribus dicebatur; alteram inter centurias prærogativæ tribus, earumque quæ prima educabatur, prærogativa centuriæ vocabatur, ac prima suffragium ferrebat. Post eam deinde primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quoque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, ut patet ex Phil. II. a. 82.

⁶⁸ Omnes . . . ex collegio ejusdem anni] Ex iis quorum nomina sequuntur, tres quidem, qui appellantur primi, collegas fuerunt P. Licinii Calvi. At duo postremi non eodem quo Licinius anno, sed sequente tribunatum gesserunt. Vid. supra 12. et 13.

⁶⁹ Priusquam renunciarentur jure vocatis tribubus] Priusquam præco ~~scriberentur~~ ad jure vocatas tribus ~~nomina~~ eorum, qui prærogativæ suffragis ad tribunatum vocabantur.

Moris enim erat ut, post suffragium ab unaquaque tribu vel centuria latum, præco sententiam ejus clara voce renunciaret.

⁷⁰ Jure vocatis tribubus] Tribus, centuriæ omnes in comitiis præter prærogativam tribum, centuriam, *jure vocata* dicebatur, quod in his sequente populo prærogativarum voluntatem, jure omnia completerentur, ut quidem vult Asconius Ped. in II. contra Verrem; at probabilius fortasse, quod illæ jam jure, hoc est, legitimo inter se ordine, non sorte prælatæ postpositæve, ad suffragium ferendum vocabantur. Tribus ergo *jure vocata* in comitiis centuriatis, qualia sunt hæc, de quibus hoc loco Livius agit, intelligendæ sunt, eæ tribus, ex quibus centuriæ non sorte, sed suo quæque ordine, ut quæque maximi erat census, ad suffragium ferendum citabantur. Nisi si forte ob illam tribuum centuriarumque in tota hac re comitiali consortionem, hæc duo vocabula *centuriæ* et *tribus*, promiscue interdum usurpabantur, quod censet Gronovius, l. IV. Observ. c. 1. Hoc sibi admittatur, *jure vocatas tribus* simplicius exponere poterimus ipsas *jure vocatas centurias*.

⁷¹ Rei maxime . . . utili memori nostri magistratus] Andreas: *rei maxime . . . utillime memoria*. Unde videtur legendum, *rei maxime . . . utile memoria*. Hæc adjecta præpositi multo clariorem sensum efficit. Vnde, inquit Licinius, vos e memori nostri magistratus concordissime accipere in his comitiis concordie (rei maxime in hoc tempus utili) omen insequentem annum, dum eosdem collegas reficitis.

tis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram U. C. 358.
nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis adfectæ, A. C. 394.
sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor
animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem, filium tenens, ef- Ejus filio,
figiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum petente pa-
ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplina mea, tre, manda-
vicarium pro me Reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Qui- tur.
rites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo
adjectis precibus, mandetis. Datum id petenti patri; filius- U. C. 359,
que ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate A. C. 393.
cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genu- P. Licinio,
ciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capena- &c. Tr. Mil.
tesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, Apud Falis-
præcipitavere in insidias. Genucius, morte honesta teme- cos male
ritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, res gesta.
in editum tumultum ex multa trepidatione militibus con-
lectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti com-
misit. Plus ignominie erat, quam cladis, acceptum; quæ
prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non
Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris
quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est,
quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso,
victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem ju-
ventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Rô-
mæ, jam castra ad Veios obpugnari, jam partem hostium
tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursum-
que in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat
publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibus-
que ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque
ac mœnibus Romanis⁷ arcerent, Veiosque eum averterent
terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia es-
sent.

XIX. ⁷² Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata adpetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis ⁷³ servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum ^{Camillus} equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente ^{dictator.} mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Veis in illo pavore fugerant, more militari

7 Romanis mœnibus Gron. Crev.

⁷² Jam ludi Latinæque] Latinæ in Latinis feriis fieri solitos esse auctor ferias, et ludi qui eas comitari solebant, quique proinde, quum instaurarentur Latinæ, quas supra c. 17. non rite conceptas esse scripsit Livius, et ipsi instaurandi erant. Porro ludos

est Dion. sub finem l. VI.
⁷³ Servandæque patriæ] Et ad servandam patriam. * Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romam.

U. C. 359.
A. C. 393.

animadvertit, effecitque, ne hostis maxime timendus militi esset, deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Heranicque, operam suam pollicentes ad id bellum, venire: quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ⁷⁴ ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veis captis se facturum; ædemque ⁷⁵ Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exiit, ingentique præda est potitus; cujus pars maxima ⁷⁶ ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; et a percursorationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eodem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi adtributæ sunt: nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

Cuniculum
in arcem
Veiorum
agit.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ⁷⁷ ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Veios jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: ⁷⁸ senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, *edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret*: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, pro-

Deliberatio
de præda
Veiorum.

⁷⁴ Ludos Magnos] Vid. not. 38. ad c. 27. l. IV.

⁷⁵ Matutæ matris] Hæc fuit Ino, Semeles soror, Bacchi matertera, Athamantis uxor. De ea vid. Ovid. IV. Metam. et VI. Fast. et Cic. Tusc. l. I. n. 28.

⁷⁶ Ad quæstorem redacta est] Quæstori tradita est et in publicum redacta.

⁷⁷ Ex malignitate prædæ partitæ] Ex maligna, id est, nimium parca prædæ partitione: si nimium parca militibus in dividenda præda videretur.

⁷⁸ Senis P. Licinii] Sigonius e vett. libris legit, una senis: eique assentitur unus e regis codd. non spernendæ ille quidem fidei, et Victorinus-

digam, inaequalem, inconsultam arguens, si semel nefas du- U. C. 369.
cerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecu- A. C. 363.
niam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi nume-
randi, ut eo minus tributum plebes conferret: *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum præcepturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ⁷⁹ ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contra, suspectam et invisam semper eam pecuniam fore, aiebat; causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, præbituram. Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum subcurri: et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint. gratius id fore lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem ⁸⁰ fugere invidiam ex eo criminaque. eo delegasse ad senatum. Senatam quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dic- Veiorum
tator, auspicato egressus, quum edixisset, ut arma milites ca- excidium.
perent, *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibi que hinc decumam² partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se jam ab suis vati- bus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, ⁸¹ alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minus timentes, quam subrutis cuni-

² decimam Gron. Crev.

79 *Ut segnior*] Ut, quo quisque ad laborem capessendum periculaque ad- eunda promptior est, eo segnior plerum- que sit ad prædandum.

80 *Fugere invidiam ex eo, crimina- que*] Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur.

81 *Alios (deos) votis . . . evocatos*] Docet Macrob. l. III. Saturn. c. 9. morem Romanorum arcanum et mul- tis ignotum fuisse, ut, quum obside- rent urbem hostium, eamque jam ca-

pi posse confiderent, certo carmine evocarent tutelares deos: quod aut aliter urbem capi posse non crede- rent, aut, si posset, nefas æstimarent deos habere captivos. Numinibus au- tem evocatis, urbes exercitusque hos- tium devovebant. Utrumque car- men, sive evocandis diis, sive devo- vendis urbibus exercitibusque hos- tium, ibidem recitatur: atque urbs Veii nominatim hoc ritu devota fuisse memoratur.

D. C. 266.
A. C. 264.

culo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quod, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem aruspici dicentis, *qui ejus hostia exta*⁸² *prosecuisset, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quam ad fidem, neque adfirmare, neque refellere est operæ pretium^a. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in œde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac parentium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine inruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus inpletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna: et dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstinenceatur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cæpti: et ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse: *ut, si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna populi Romani videretur, ut eam invidiam lenire*,⁸³ *quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret*^b.

^a *opera pretium est* Gron. Crev.
minimo publico populi Romani liceret. Eæd.

^b *lenire suo privato incommodo, quam*

82 *Prosecuisset*] Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur. Nonius, c. 3. *Prosecta, exta quæ aris dantur, ex fideis perardum dissecta.*

83 *Quam minimo*] Potest exponi, quam minimo fieri posset publico incommodo. Quo quidem sensu melior esset scriptura codicis regii omnium nostrorum antiquissimi, et Sorbonici, quam firmant aliquot e Gronovianis: *ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo publicoque populi Romani liceret*: id est, ut ipse populusque Romanus defangerentur quam minimo fieri posset infortunio.

Sed quia et Val. Max. l. I. c. 5. et Plut. in Cam. ita hoc votum concipiunt, ut dictator in se solum derivari voluerit quicquid mali reipublicæ impenderet; et in consimilibus votis idem precantur Cippus apud Ovid. XV. Metam. v. 572. Paulus Æmilius apud Livium XLV. 41. et Velleium l. I. ideo vulgata lectio retinenda videtur, et ita interpretanda ut accipiat *quam pro potius quam*: quemadmodum l. III. c. 40. *C. Claudii oratio fuit precibus, quam jurgio similis*. Optat itaque Camillus ut ea invidia leniatur privato suo infortunio potius, quam vel minimo civitatis incommodo.

⁸⁴ Convertentem se inter hanc venerationem, traditur me- U. C. 359.
moræ, prolapsus cecidisse: idque omen pertinuisse post- A. C. 393.
ea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ip-
sius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post pau-
cos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac
direptione urbis opulentissimæ est consumtus.

XXII. Postero die libera corpora dictator ⁸⁵ sub corona
vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine
ira plebis. et quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad
senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitri sui
rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius
ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor
fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes
egestæ a Veis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Dii Veis
Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, cœ- ablati.
pere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lau-
tis^c corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam
Regina Juno adsignata erat, venerabundi templum iniere,
primo religiose admoventes manus: quod id signum more
Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, adtrectare non esset so-
litus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu ju-
venali^d joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, adnuisse ce-
teri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vo-
cem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua
parvi molimenti adminiculis, ⁸⁶ sequentis modo accepimus
levem ac facilem translato fuisse: integramque in Aventi-
num, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vo-
caverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui vove-
rat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis
opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel
ultima clade indicantis: quod ⁸⁷ decem æstates hiemesque
continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulis-
set, quam accepisset, postremo, jam fato tum denique ur-
gente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Veios captos, quam-
quam et prodigia procurata fuerant, et vatium responsa, et
Pythicæ sortes notæ; et, quantum humanis adjuvari consi-
liis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperato-

^c lotis Gron. Crev.

^d juvenili Eæd.

84 *Convertentem se*] Solebant Ro-
mani post preces convertere se et
circumagere in dextram partem, ut
testatur Plut. in Cam.

85 *Sub corona*] Vid. not. 98. ad c.
17. l. II.

86* *Sequentis modo*] Tanquam non
auferretur, sed sua sponte sequeretur.

87 *Decem æstates hiemesque conti-
nuas*] Veii decimo quidem anno post-
quam obsideri cœpti erant, ab Roma-
nis capti sunt. At hibernacula tertio
demum obsidionis anno ædificari
cœpta. Itaque octo, non decem æs-
tates hiemesque continuas circumsessi
fuere.

U. C. 359.
A. C. 393.

Dictator
triumphat.

Decima
prædæ pars
Apollini
data.

rum omnium, legerant; tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: et, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatrimum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius umquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius^e modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: ⁸⁸ parumque id non civile modo, sed humanum etiam, visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior, fuit. Tum Junoni Reginæ templum in Aventino locavit, ⁸⁹ dedicavitque Matutæ Matri^f. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decumam^g vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis venerunt: inpetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello adquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

U. C. 360.
A. C. 392.
P. Cornelio
Cosso, &c.
Tr. Mil.
Varia bella.

XXIV. Veis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossam et Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Cornelis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax pe-

^e illius diei Gron. Crev.

^f matris Crev.

^g decimam sic semper

Gron. Crev.

⁸⁸ * Parum . . . non civile modo, sed humanum etiam] Parum conveniens non solum civis modestiæ, sed etiam hominis conditioni.

⁸⁹ * Dedicavitque Matutæ matris] Supple, templum, sive ædem. Dicebant locare templum alicui deo; de-

dicare templum alicujus Dei. † Ultima quidem vox, nempe ædem, exstat in uno ex MSS. Hearnii. Ceterum hic vulgo legitur Matutæ matris: sed Andreas, et duo ex Hearnii codd. itemque e nostris tres habent matris. Et sic solet loqui Livius.

tentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim U. C. 360. multiplex seditio erat: cujus leniendæ caussa coloniam in A. C. 392. Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, Seditio do- deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna mi. jugera et ⁹⁰ septunces viritim dividerant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum Veios pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, transmi- uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi grare plebs Romana Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque caput. tectorum ac locorum, præponebant. quin ⁹¹ illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; ⁹² duasque urbes communis reipublicæ incolæ a populo Romano posse. ⁹³ Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut *morituros* Obsistunt *se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quidquam* optimates. *earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dis- sensionum esse, quid in duabus fore? Victanne ut quisquam victricis patriæ præferret? sineretque, majorem fortunam captis esse Veii, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinquere a civibus in patria posse: ⁹⁴ ut relinquunt patriam atque cives, nullam vim umquam subacturam; et T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Veios sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente et auctore urbis Romæ.*

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod, ubi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus, primi turbæ oberfentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinerebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat; Camillus idemti-

⁹⁰ Septunces] Septem uncias, id est, septem duodecimas jugeri partes.

⁹¹ Illa quoque actio movebatur] Ad populum quoque agi incipiebat de illa re, quæ post captam præcipue a Gallis Romam majore animorum motu et frequentioribus vulgo studiis agitata est, nempe de migrando Veios.

⁹² Duasque urbes communis reipublicæ] Olim editi communes. Merito mutavit Gronovius; eamque emendationem firmant quatuor Hearnii codices.

⁹³ Adversus quæ quum optimates] Pendet oratio usque ad hæc verba, nulla res alia plebem manibus temperare

cogebat. Ideo sequentem oratiunculam parenthesi includimus. Quum autem nimium distaret posterius hujus periodi membrum a priore, ob eam rem, absoluta oratiuncula optimatum, Livius revocat prioris membri memoriam his verbis, hæc quum fœdis certaminibus agerentur.

⁹⁴ Ut relinquunt patriam atque cives] Non Patribus relinquendi erant cives, qui ardebant abire, ut observat Tan. Faber. Utrum hic peccaverit aliquid librarium manus, an Livius ipse styli calore abreptus, aliis dijudicandum permittimus.

U. C. 360. dem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, ⁹⁵ damnata voti, omnium rerum portio^h curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de conlatione dicere, ⁹⁶ stipis verius, quam decumæ; quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur: ⁹⁷ urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineaturⁱ, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, ⁹⁸ quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, et post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cõemerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cõetibus ad eam rem consultandam habitis, et communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui umquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut ⁹⁹ pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. ¹ absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratiss obferrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex ¹ eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et Patres hoc idem ² de intercessoribus legis adnisi ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.*

Donum Apollini decretum.

Ad id matronæ aurum suum conferunt.

Seditio re-integrata.

U. C. 361.
A. C. 391.

^h priorem Gron. Crev. ⁱ contineantur Crev. ^k ex del. Gron. Crev.

⁹⁵ *Damnata voti*] Adstricta et obligata ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

⁹⁶ * *Stipis verius, quam decumæ*] Hæc est mens Camilli, ut dicat tam anguste et tenuiter in decimam contulisse privatos, ut stipem eam, quam decimam appellari verius sit. Stipem conferunt qui nihil debentes, quantum volunt, exile plerumque ac minutum, ultro conferunt.

⁹⁷ *Urbis atque agri capti, quæ et ipsa voto contineantur*] Vulgo *contineantur*: mendo manifesto. *Quæ* *ip-sa* intelliguntur de urbe atque agro, ac proinde accipi debent in numero

multitudinis, genere neutro. *Contineantur* exstat in Vict. cod. et editione Campani.

⁹⁸ *Quod ejus*] Quod ex tota illa præda.

⁹⁹ *Pilento . . . carpentis*] Ex hoc loco apparet pilenta fuisse carpentis elegantiora ac molliora. Virgil. *Æn.* l. VIII. v. 666. *Pilentis matres in molli-bus*, id est, pensilibus, ut interpretatur Servius. *Pilentum* quatuor rotis instructum erat, teste Isid. l. XX. c. 12.

¹ *Absentes*] Principes absentes ferociter increpat multitudo.

² * *De intercessoribus legis*] Intellige

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summa ope u. c. 361. evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella A. C. 391. simulabant parari ducem, sed largitioni tribunicie adversa. M. Furio Camillo rursus quaerebatur. Cum Camillo creati tribuni militum con- IV. &c. sulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, Tr. Mil. L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: et Camillo, quem adversarium maxime metuebant¹, gloria in Faliscis Bellum crevit. Nam, quum primo mœnibus se hostes tenerent, tu- Faliscum. tissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusa fuga² castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem et ode- rant, et mirabantur. Obsidio inde urbis, et munitiones, et interdum per occasionem inpetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri; et teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum copiamque aliæ ex ante con- vecto largius obsessis, quam obsidentibus, subpeterent. Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veïis fuisset; ⁴ni fortuna imperatori Romano simul et cognitæ rebus bel- licis virtutis specimen et^m maturam victoriam dedisset.

XXVII. ⁵Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum

¹ metuerant Gron. Crev.

^m et del. Crev.

tribunos plebei, amicos Patrum, et intercedentes rogationi collegarum suorum.

3* *Castra sua . . . prælati*] Præter castra sua ablata.

4 *Ni fortuna*] Sensus esse debet: Nisi imperatori Romano simul fortuna, simul specimen virtutis, quæ cognita jam pridem erat rebus bellicis, sed tum fidei experimento claruit, maturam victoriam dedisset. Delivimus particulam et ante *maturam victoriam*, quia illa a vett. editis et

compluribus scriptis abest, et præterea sensum corrumpit. Majora molitur Gronovius, emendatque: *ni fortuna imperatoris Romani simul, et cognitæ re non bellica virtutis specimen, ei maturam victoriam dedisset.* Sane est aliquid quod desideres in vulgata lectione. Sed nihil audemus sine libris.

5* *Mos erat Faliscis*] Hoc ideo observat Livius, quia apud Romanos res aliter se habebat. Diversa erant præceptorum pædagogorumque munia.

U. C. 361.
A. C. 391.
Magistri
Faliscæ ju-
ventutis
scelus et
pœna.

et comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique caussa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modo brevioribus, modo longioribus spatiis, trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dederit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt et belli, sicut pacis, jura: justeque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversus eam atalem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos, et ipsos, qui, nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Veios obpugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum inligatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facta, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modo, efferrati odio iraque, Veientium exitum pene, quam Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro et curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invidet, victi a vobis et imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria, exempla prodita humano generi sunt.*

Falisci de-
dunt se
Romanis.

Præceptores publice docebant: pueros comitandorum privatimque instituendorum cura ad pædagogos pertinebat. Nec simul plures pueri unius magistri curæ edocendi demandabantur: sed suus cujusque familiæ pueris pædagogus præerat.

6 *Tunc modo*] Sic dedit Gronovius, cui adstipulantur duo ex MSS. Hearnii. Antea *dum modo*.

7 *Ea*] Bella. Observa exemplum orationis grammaticas leges spernetis.

8 *Adversus armatos et ipsos*] Adversus eos qui, ut nos sumus armati, ita et ipsi quoque arma gerant.

9 *Victoria, cui nec deus, nec homo quisquam invidet*] Quia nimirum illa victoria fortunæ non est, sed virtutis ac fidei.

Vos fidem in bello, quam præsentem victoriam, maluistis: nos, fide provocati, victoriam ultro delulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, ¹⁰ insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, ¹¹ tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi ^{Missi Delphos legati cum dono.} ¹² longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quam suis, qui, legatorum nomen, donumque, et Deum, cui mitteretur, et doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque ¹³ publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fuis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, decomposito agmine neglegentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulserunt tumultus: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum ratione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo et fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, et fateri admissum flagitium:

10 *Insignis justitia fideque hostibus actis*] Insignis victoria ex hostibus perustitiam et fidem reportata.

11 *Tacite ejus verecundiam*] Gronovius legit *taciti*, id est tacentis, non puerentis. Etiam tacens, solo adspectu, demonstret voti: non exsoluti: quam verecundiam non tulit senatus, statimque dedit operam ut respublica voti liberaretur.

12 *Longa . . . nave*] Longis navibus, quas et Græci vocant *μυακας*, opponuntur onerariis, quas Græci sæpe *τροχιλάς*, i. e. rotundæ dicuntur. Illis ad bella, his ad negotiationem et exportationem mercium, comæatum &c. utebantur. Illæ remis, hæ velis agebantur.

13 *Publicis*] Publico jussu: jussu senatus populique Romani.

sed eosdem conrecturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Conlaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. et hostes, ¹⁴nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: et ¹⁵haud incertius diurno prælio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent obpugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ¹⁶ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequisset aciem, promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint inpetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis, quam virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequidquam exterrita civitate, literæ a Postumio ¹⁷laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum, et Patres reficere intercessores legis adnisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. coloniarum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit.

U. C. 362.
A. C. 390.

L. Lucretio,
Ser. Sulpicio
Coss.

¹⁴ *Nocturnam fugam*] Ut Romanos, si per noctem fugere ex tumulo vellent, excluderent ab ea via quæ ducebat ad oppidum Verruginem.

¹⁵ *Haud incertius*] Non fuit quidem incertum et anceps magis, quam prælium diurnum fuerat; sed ingentis pavoris, atque adeo fugæ, alteri exercitui, qui Verruginem præsidio obtinebat, causa et origo fuit. Ceterum quatuor e nostris codd. et vet. editi habent *prælium*, quomodo dedimus: Gronovius *prælio*. Libenter hanc vocem omnino recideremus.

¹⁶ *Ubi prima lux*] Ubi prima lux fecit, ut nullæ jam insidiæ metuendæ Romanis essent, si effuse sequerentur. *Sequentibus* non potest hic exponi *is* qui sequebantur. Nondum enim Romani sequebantur eos hostes, quos nondum terga vertisse ex tota hac narratione patet.

¹⁷ *Laureatæ*] Lauro involtas: quod solitum Romanis ducibus de re a se bene gesta ad senatum scribentibus. Lictores quoque lauro coronati laureatos fasces victoriam adeptis imperatoribus præferbant.

is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romanam ad majus aliquanto certamen redit¹⁸. Dies dicta erat tribunus plebis biennii superioris A. Virginio et Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod, gratificantes Patribus, rogationi tribunicie intercessissent. Vicit tamen gratiam senatus plebis ira; et pessimo exemplo innoxii¹⁹ denis millibus gravis æris condemnati sunt, id ægre passi Patres. Camillus palam²⁰ scelus plebem arguere: *Camillus in plebem Rom.* *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse.* Nam, quod illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Consulesque increpabat, quod²¹ fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatam vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quam dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris focusque et Deum templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore.* Nam quod ad se privatim adlineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, consistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incolî urbem; et in captivo solo²¹ habitare populum Romanum, et victricem patriam victam mutari. His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes. Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac Diis penatibus in hostium ur-*

ⁿ rediit Gron. Crev.

18 Denis millibus gravis æris] Id est, argenti marcia Paris. 15. cum unciis 6.

19 * Sceleris] Scelus propria significatione est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est in suos verti, suos violare.

20 * Fide publica decipi] In fraudem impelli fiducia promissi ab senatu

auxilii, quod illis præstitum non fuerit.

21 Habitare] Andreas edidit hospitari: quod verissimum putamus. Hoc enim verbum proprie dicitur de incolentibus solum alienum. Plinius l. XVII, c. 20. de castanea: *translata nascit hospitari, pavetque novitatem.*

U. C. 362. *dem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi*
 A. C. 390. *Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, et inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. et legem ²²una plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

Antiquatur
lex.

U. C. 363. XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, ²³cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno sædes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algidio cum Æquus gestum est, fuis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incurravere. Bellum inde duobus populis indictum. ²⁴C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius subfectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde um-

A. C. 369.
L. Valerio
Potito, M.
Manlio
Coss.

Volsiniense
bellum.

M. Cornelius
censor
subfectus.

° etiam del. Crev.

²² *Una plures*] Sic dedit Sigonius, cui assentiuntur duo e codd. Hearmii. Olim legebatur *unam*. * Sensus est: ex tribus quæ antiquabant, vicere unius tribus numero. Porro *antiquare* verbum solenne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

²³ *Cui Capitolino postea fuit cognomen*] Gronovius ex tribus MSS. legi jusserat *postea etiam fuit*. Nempe, inquit, alterius Capitolini Quintii dudum mentio facta fuerat. Sed hoc nimis e longinquo petatum est. Itaque hoc additamentum, quod scripti omnes nostri et vet. editi omittunt, erasimus. De cognomine Capitolini ea videtur mens fuisse Livii, ut id M. Manlio datum esse ob Capitolium servatum intelligat: quod quidem

clarius exprimit infra VI. 17. *quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint*. Tamen constat cognomen hoc non novum incepisse ab hoc M. Manlio. Etenim L. VI. supra c. 42. creatur tribunus militum L. Manlius Capitolinus. Itaque Manlii primo Capitolini cognominati sunt, ut observat Sigonius in lib. de Nominibus Romanis, quod in Capitolio habitarent. Sed nimirum M. Manlius cognomen hoc, hæreditarium sibi relictum, proprio et peculiari jure sibi asservit insigni illo facto erepti e Gallorum manibus Capitolii: quemadmodum fere Scipio Æmilianus cognomen Africanum.

²⁴ *C. Julius censor*] Hujus collegam fuisse L. Papirium Cursorem discimus ex c. 34. l. IX. infra.

quam in demortui locum censor subficitur. consulibusque U. C. 363.
 morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. A. C. 369.
 Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quintilibus magistratum occepere U. C. 364.
 L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Me. A. C. 368.
 dullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. L. Lucretio,
 Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Volsiniensis^p provincia &c. Tr. Mil.
 evenit: Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius Volsinienses
 cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium victi.
 ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu
 primo acies in fugam: millia octo armorum ab equitibus
 interclusa, positis armis, in deditioem venerunt. Ejus belli
 fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. mœni-
 bus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex
 Salpinati agro, et ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente,
 egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello ea conditione,
 ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni
 exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eo-
 dem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in
 nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem Vox divini-
 noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistrati- tus missa
 bus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auc- de Gallorum
 toris humilitatem spretum, et quod longinqua, eoque igno- adventu.
 rior, gens erat. Neque Deorum modo monita, ²⁵ ingruente
 fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M.
 Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appuleio
 tribuno plebis ²⁶ propter prædam Veientanam, filio quoque
 adolescente per idem tempus orbatus, quum, aditis domum
²⁷ tribulibus clientibusque¹, (magna pars plebis erat) per-
 cunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se conlaturos*,

^p Volsinienses Gron. Crev.

¹ et clientibus quæ magna Eæd.

²⁵ * *Ingruente fato*] Fato pestem moliente Romanis, et eos, quo facilius perirent, excæcante.

²⁶ *Propter prædam Veientanam*] Ex ea Camillum tribunus arguebat quædam intervertisse: adeoque valvas quasdam æreas ex hostibus captas domi ejus visas esse jactabatur. Plut. in Cam.

²⁷ *Tribulibus et clientibus, quæ magna pars*] Quatuor regii codd. et Sorbonicus, Andreas, et alii vett. edi-

ti, *Tribulibus clientibusque (magna pars plebis erat)*. Sane sæpe Livius supprimit relativum, ut supra I. 1. observavimus in plerisque scriptis legi: *Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit: Ascanium parentes dizere nomen: omisso r̄ qui, quod vulgo editi addunt. Et infra hoc libro c. 35. Ubi nunc Briaia ac Verona urbes sunt, (locos tenere Libui) considunt.*

U. C. 364. *quanti damnatus esset, ²⁸absolvere eum non posse, in exsilium*
 A. C. 388. *abiit: precatus ab Diis immortalibus, si innoxio sibi ea injuria*
feret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingrata
facerent. absens ²⁹quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quidquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possessisse: et invexisse in Galliam vinum iniciendæ gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc trans-euntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium obpugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim: Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui obpugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium obpugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento; quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Hadriaticum vocant. ³⁰Ii in utrumque mare vergentes incolere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenere. Alpibus quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rætis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum inconruptum; retinerent.

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

Tuscorum antiquæ opes.

²⁸ * *Absolvere eum*] Efficere ut absolveretur. Probabile enim non est tribules et clientes Camilli ei dixisse, se non posse suffragio suo eum absolvere. Sed nimirum, quemadmodum damnare reum dicitur accusator qui efficit ut reus damnetur, eodem sensu hi videntur respondisse Camillo se non posse eum absolvere, quia major pars populi ira et indignatione adversus eum

inflammata adduci ad eum absolvendum non posset.

²⁹ *Quindecim millibus gravis æris*] Id est, argenti marci Parisiensibus ²³ uncis tribus cum dimidia.

³⁰ *Ii . . . vergentes*] Tusci incolere terras vergentes in utrumque mare duodenis in quaque regione urbibus.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. U. C. 364. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Gal- A. C. 368. liae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque *Transitus Gallorum in Italiam.* quum sua, tum publica, præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, inpigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii¹ saltus: Belloveso haud paullo lætiores in Italiam viam Dii dabant. Is, ²¹ quod ejus² ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inxsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (³² quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi-quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quam per juncta cælo juga in alium orbem terrarum transirent, ³³ religio etiam tenuit, quod adlatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente obpugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvare, ut, quem primum in terram egressi occupaverant, locum ³⁴ patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes³ transcenderunt: fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium adpellari audissent, ³⁵ cognomine Insubribus pago Æduorum⁴: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum adpellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ³⁶ ubi nunc Brixia ac Verona

¹ Hercynii Gron. Crev.
Alpes transc. Ead.

² eis Ead.
⁴ Heduorum Gron.

³ ipsi Taurino saltu invias

³¹ Quod eis ex populis abundabat, Bituriges] Bituriges, Arvernos, &c. non quidem universos sedibus excitos, sed quod eis ex populis abundabat. Loco *et* eis malleus his.

³² Quod quidem continens memoria sit] Quod factum esse, vel circa quod certa fides sit ex monumentis a tempore rei gestæ ad nostrum ævum transmissis. Sic supra III. 10. id fides abiit.

³³ Religio] Quod ibi repertum ab

iis est fortunæ suæ omen.

³⁴ Patentibus sylvis] Quo in loco nihil aliud tum erat, quam patentis sylvæ.

³⁵ Cognomine] Melius cum Gronovio legeris cognominem: * qui eodem nomine esset, quo Insubres Æduorum gentia pagus. De voce pagus vid. not. 3. ad I. l. supra.

³⁶ Ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt] Illustrissimus vir Scipio Maffei, l. I^o. operis Italica lingua scripti, cui

l. 364.
c. 388.

Clusini a
Gallis ob-
pugnati.

Legatos a
Romanis
ad Gallos
inpetrant.

urbes sunt, (³⁷ locos tenuere Libui) considunt. ³⁸ post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. ³⁹ Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros, agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad ⁴⁰ Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas* cernerent et genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis Padum ultraque, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil inpetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos obpugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis.

* *invisitatas* Gron. Crev.

titulus est *Verona illustrata*, multis probat Veronam Cenomanorum non fuisse: nec spernendis argumentis convellit, quidquid e veteribus scriptoribus affertur ad contribuendam Cenomanis illam urbem. Hunc speciatim Livii locum tractat, et refingendum censet ex Plinio, qui l. III. c. 19. Brixiam et Cremonam Cenomanis attribuit, Veronam Rhetis Euganeis. Hic igitur itidem legendum putat, *ubi nunc Brixia et Cremona urbes sunt*. Qui rem penitus inspicere cupierit, adeat ipsum Maffei doctissimum opus.

³⁷ *Locos tenere Libui*] Quos quidem locos antea tenebant Libui. Ceterum res non caret difficultate, ut mox dicemus.

³⁸ *Post hos Salluvii*] *Salluvii*, qui post hos transiere, considunt prope antiquam gentem Lævos Ligures, sive e Ligurum genere, incolentes circa Ticinum amnem. Sigonius et Gronovius docent in compluribus scriptis haberi præter antiquam. Quibus si aliquid dandum est, legamus propter

eodem sensu quo prope. Ceterum totus hic locus torsit Geographos. Eum varii variis conjecturis sollicitaverunt; ad liquidum emendasse se confidit Jac. Gronovius, I^a. Dissert. Epistol. ad calcem II. tomi Liviani. Utrum res ei successerit ex sententia, aliorum sit judicium. Nos unum hoc offendit in vulgata lectione, quod Libui dicantur eos tenuisse olim locos, qui a Cenomanis occupati sunt: quum Libuorum populum Gallicum esse, et incoluisse loca Alpibus subjecta infra Salassos indicet Livius ipse, l. XXI. c. 38. Salluvios cum J. Fr. Gronovio existimamus in nomen Lævorum, quibus se immiscuerant, transisse.

³⁹ *Penino*] Jugo. Unde nomen Alpibus inditum sit *Peninis* docet Livius ibid.

⁴⁰ *Æsim*] Olim *Athesin*. Correxerit Sigonius, cui adstipulatur antiquissimus e nostris codd. ceteris eodem alludentibus. Æsis a Strabone l. V. dicitur divisisse Galliam a cetera Italia.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque U, c
magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam A. C
mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum:
*Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros
fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inplo-
ratum. et, quoniam legatione adversus se maluerint, quam ar-
mis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi adferant,
adspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possi-
deant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: ali-
ter pacem inpetrari non posse. Et responsum coram Romanis
accipere¹ velle: et, si negetur ager, coram iisdem Romanis di-
micaturos, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute
ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a
possessoribus petere, aut minari arma? Romanis quæren-
tibus, et, quid in Etruria rei Gallis esset? quum illi se in
armis jus ferre, et omnia fortium virorum esse, ferociter die-
rent. accensis utrimque animis ad arma discurritur, et
proelium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem
fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam Legati con-
esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi tra Gallos
fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum enim arma ca-
nebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus piunt.
extra aciem equo,⁴¹ duces Gallorum, ferociter in ipsa ig-
na Etruscorum incurstantem, per² latus transfixum hasta,
occidit: spoliæque ejus legentem Galli agnovere, perque
totam aciem, Romanum legatum esse,⁴² signum datum est.
Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Ro-
manis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent.
vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias
postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dedeent-
tur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, ex- Galli postu-
posuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, et jus lant ut le-
postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placeat, gati Rom-
⁴³ decerneret in tantæ nobilitatis viris, ⁴⁴ ambitio obstoat. sibi dedan-
tur.
Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello
acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum
rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, [uo- Eluditur
rum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate eorum pos-
in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud ecus tultio.*

¹ se accipere Gron. Crev.

² per del. Gron.

⁴¹ Ducem Gallorum] Quemdam e terficerentur.
dicibus.

⁴² Signum datum est] Hoc est, jus-
su imperatoris per totam aciem, sin-
gulis ad proximos perferentibus, nunci-
atum est: eodem modo quo signum
ante pugnam datur. Sic fere XXI.

⁴⁴ Ambitio] Prævis in potentes fa-
vor.

14. Signo dato, ut omnes puberes in-

TITI LIVII

365.
367.
us Fa-
, &c.
Mil.

quam dignum erat, infensi Galli, bellum pro palam minan-
tes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis
creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cor-
nelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo ob-
caecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi
non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Veientem
hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia,
cictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisito
tato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis
oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii
em, summæ rerum præerant: delectumque bellum contractum
tiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuan-
tes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam
acepere, ⁴⁵ ultro honorem habitum violatoribus juris hu-
mini, elusamque legationem suam^c esse, flagrantibus ira, cu-
jui inpotens est gens, confestim signis convulsis, citato ag-
mine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim
tunultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent,
fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore
significabant; quacumque ibant, equis virisque longe ac
late fama nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum
populorum, plurimum terroris Romam celeritate hostium tu-
lit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto,
æge ad undecimum lapidem obscurum est, qua flumen Al-
lia, Crustumini montibus præalto defluens alveo, haud
multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia
contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tu-
mulus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo
cuncta compleverant sono.

Vincunt
Romanos
ad Alliam.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris anti-
cibus, non præsumto vallo, quo receptus esset, non Dec-
rum saltem, si non hominum, memores, nec auspiciato, ne
litas, instruunt aciem ⁴⁶ deductam^d in cornua, ne circum-
veniri multitudinem hostium possent. nec tamen æquari fru-
tes præterant, quum extenuando infirmam et vix coherentem

^a Gron. Crev.
^d diductam Ead.

^b inusitato Ead.

^c suam legationem

⁴⁵ Ultra honorem habitum] Non modo aullam indictam esse pœnam, sed eam honorem habitum iis qui violasnt jus ad totam generis humani ocietatem pertinens. De voce ultro v. not. 39. ad I. 5.
⁴⁶ Diductam] Proba quidem vox,

et huic apta loco, quæ designat divergentem, in diversa hirc productam. † Sed Andreas, nus, et scripti tum nostri tum aliquot Gronoviani, heductam: id est, parum demagogiorem quam latiore.

medi
quem
varis
nus,
time
cum
aver
con
æq
ad
t

mediam aciem haberent. Paullum erat ab dextera editi loci, U. C. 365. quem subsidiariis repleti placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Gallum acie legionum recta fronte concurrissent^e, subsidia in aversos transversosque inpetum darent, ad subsidiarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum^f superanti multitudini^g victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos,⁴⁸ et tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie⁴⁹ simul est clamor, Turpis Romanorum fuga. proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impredientium fugam. Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu⁵⁰ defugit, magna strages facta est: multosque, inperitos nandi aut invalidos, graves lorice aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo præsidii quidquam, sed ne nuncius quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi Galli spoliis lectis Romanam eunt.

^e concurrissent Gron. Crev.

^f multitudine Eæd.

⁴⁷ Superanti multitudine] Omnes nostri codices et Andreas, superanti multitudini; Campanus, superante multitudine. Hoc postremum, verum videtur. Suprà c. 21. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur.

⁴⁸ Et tanta hominum oblivio] Lege cum Gronovio, et tanta omnium oblivio. Et sic dedit Campanus. Interdum altera ex his vocibus in alterius locum

temere irrepit: ut infra c. 51. ubi legitur, et recte quidem, jam omnium primum, unus e regis codicibus, non pessima notæ, habet jam hominum primum.

⁴⁹ Simul est clamor] Simul atque clamorem quasi ab latere venientem proximi, quasi ab tergo venientem ultimi accipere.

⁵⁰ Defugit] Gronovius mallet defugit.

U. C. 365.
A. C. 387.

Romano-
rum pavor.

Capitolium
militaris
juventus
occupat.

quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petisset⁵¹, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam prope⁵¹ urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupescit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensus ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus⁵² primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatatum consilium esse, quo plus pavoris inferret. Postremo lux adpropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum⁵³ continens fuit, quum signa infesta portis sunt inlata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat,⁵⁴ civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere⁵⁵; armisque et frumento conlatis, ex loco inde munito Deos hominesque et Romanum nomen defendere. ⁵⁵ Flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juvenus superfuerit inminentis ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque si-

⁵¹ petiisset Gron. Crev.

^h consendere Eæd.

⁵¹ * *Urbem lamentis impleverunt*] Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.

⁵² *Primo adventu*] Supple ex sequentibus, rati sunt se invasuros. His vocibus *primo adventu . . . deinde sub occasum solis . . . tum . . . postremo*, designantur quatuor velut gradus ac temporum discrimina, quibus explicatur *ad identidem*. Hujus loci in vulgatis distinctio admodum vitiosa

est. Andreas eam interpunctionem habet, quam secuti sumus.

⁵³ * *Continens*] Sine ullo intervallo conjunctum.

⁵⁴ * *Civitas*] Cives, Romani. Sensus est, Romanos eâ nocte et insequenti die longe alios se præstitisse, quam fuerant ad Alliam, unde tam pavide fugerant.

⁵⁵ *Flaminem*] Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

mul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, U. C. 365. quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratu- A. C. 387. ros inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, ⁵⁶ nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumentum poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Vestales, ommissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset; optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despei religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, Albinii conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ce- pietas. teram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat: ⁵⁷ salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, inreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plastrum inposuit: et Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLII. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad

⁵⁶ * Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant] Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent adjicere ad præsentem Romanorum calamitatem.

⁵⁷ * Salvo etiam tum discrimine] Quum, etiam in tanta malo, servaretur discrimen divinarum humana-

rumque rerum, et humana divinis cedere juberentur. Plerumque magna calamitas omnia jura confundit ac turbat, nec quisquam est ullius nisi fugæ propriæque salutis memor. Albinus etiam tum divina jura sibi et suis necessitudinibus anteponebat.

U. C. 365.
A. C. 387.
Senes mor-
tem expec-
tant domi.

tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est ⁵⁸ tensas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo ⁵⁹ præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos, et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio, nec tum inpetu aut vi ⁶⁰ capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patentem Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio inpetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis obscursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta et referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterri, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atrii principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quam starent, M. Papius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

Galli diripiunt urbem.

Sors miseranda Romanorum.

XLII. Ceterum, ⁶¹ seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; et non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus

58 *Thensas ducentibus*] Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur. Ante ipsas lora tendebantur, quæ fortasse manu tenebant principes viri, atque ideo ducere eas dicebantur. Vid. Ascon. in III^{am}. contra Verrem.

59 * *Præfante carmen*] Vid. not. 8. ad IV. 21.

60 *Capiebant urbem . . . ingressi urbem*] Ingrata repetitio. Dele posterius illud *urbem*.

61 *Seu non omnibus*] Placeret legere cum Gronovio *omnis*. * *Seu temere, et quia ita libebat, factum ut non omnem delere urbem vellent; sive id consilio faciebant, principibusque Gallorum ita placuerat . . .*

ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde U. C. 365.
 atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus A. C. 367.
 est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, ⁶² non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, et fragor ruentium tectorum ⁶³ avertisset, paventes ad omnia, animos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictæ, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit: ⁶⁴ lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; et jam, quum eadem quotidie acciderent, velut adsueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequidquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nequidquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, et inpetum facere in arcem statuunt. Prima luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac ⁶⁵ Gallæ arcem
 testudine facta, subeunt. adversus quos Romani nihil te-
 mere nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua-
 signa ferri videbant, ea robore virorum obposito scandere
 frustra ob-
 pugnant.

⁶² Non mentibus solum consipere] Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos, ab inquieta agitatione continere. Consipere verbum est rarissimum, pro quo librarii hoc loco obtruserant consipere. Lipsius emendavit hic, et apud A. Gell. I. VII. c. 3. in oratione Catonis pro Rhodiis. Observa quoque non solum pro non solum non, ut supra I. 40. et IV. 3.

⁶³ Avertisset] Malletus cum Gronovio advertisset, id est, oculos et attentionem animi advocasset: et ita habet antiquissimus e nostris, sed a se-

cunda manu.

⁶⁴ Lux deinde noctem inquietam insecuta est] Hoc illepidum et frigidum est. Quid enim attinet observare lucem nocti successisse? Videtur excidisse aliquod epitheton, quod voci lux adjunctum foret. Nisi forte totum hoc membrum pro centone ab aliena manu. assuto haberi debet. Certe eo deleto nihil hic desideres.

⁶⁵ Testudine facta] Scutis super capita densatis. Hujus testudinis descriptionem vide apud nostrum, XLIV. 9.

U. C. 365. hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli
 A. C. 387. posse per proclive facilius rati. Medio fere clivo restitere:
 atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hos-
 tem inferebat, inpetu facto, strage ac ruina fudere Gallos:
 ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale
 pugnae genus. Omissa itaque spe per vim atque arma sub-
 eundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus inmemores,
 et, quod in urbe fuerat, frumentum ⁶⁶ incendiis urbis ab-
 sumserant, et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios
 erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos
 praedari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus
 frumentum populatores agrorum praerberent. Proficiscentes
 Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna
 ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui moestior ibi
 fortuna publica, quam sua, quum Diis hominibusque accu-
 sandis ⁶⁷ senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri es-
 sent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella
 fortius semper, quam felicius, gessissent; repente audit,
 Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardea-
 tes consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum
 se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante
 talibus conciliis;

Populatores
 Galli in
 Ardeatium
 agro.

Ad eos ob-
 primendos
 Camillus
 Ardeates
 incitat.

XLIV. *Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam cives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; et, invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, et ⁶⁸ pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiae referendae, et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quae effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis taedio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox adpetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito in-*

66 Incendiis urbis] Vox urbis merito videtur Gronovio resecanda: quum praecesserit in urbe.

67 Senesceret] Mœrore contabes-

ceret.

68* Pro tantis pristinis populi Romani beneficiis] Vid. supra IV. 9, 10, 11.

cauti. Si vobis in animo est tueri moenia vestra, nec pati hæc omnia Galliam feri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos^h somno, velutiⁱ pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti, quam mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis^k ad portas Camillo præsto fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut^l prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis cædes est: nuda corpora et soluta nocte trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis, jam prope quadragesimum annum vicinæ, obpressæ ab hoste invisitato^m inauditoque, adeo nihil miseritiⁿ sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint obpugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros et congregatos agmine, prædam præ se agentes, et castra cernebant haud procul Veis posita. inde primum miseratio sui, deinde⁶⁹ indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperavere animis, quin extemplo inpetum facerent: 70 compressique a Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuertant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Veios redeunt.*

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ.

^h victos Gron. Crev. ⁱ veluti Eæd. ^k noctis silentio Eæd.
^l scuti Eæd. ^m invisitato Eæd. ⁿ miserti Eæd.

69 * Indignitas] Indignatio. Vid. tur, quod duo e nostris habent; Compressi a Q. Cædicio. Certe particula que non satis huic loco. convenit.
70 Compressique a Cædicio] Parum interest: sed tamen elegantius vide-

U. C. 385.
A. C. 387.
Fabius
Dorso.

Veios con-
venit pa-
lantes Ro-
mani.

Acessunt
Camillum.

ad id faciendum C. Fabius Dorso,⁷¹ Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus sollempniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu adtonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Veis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris,⁷² qui a proelio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant: et Cædicus⁷³ negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum adiri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor,⁷⁴ discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, qua proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: et, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. Accepto inde senatus decreto, ut et,⁷⁵ comitiis curiatis revocatus de exsilio,⁷⁶ jussu populi Camillus dictator ex-

^o aut Gron. Crev.

⁷¹ Gabino cinctu] Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevior et adstrictior ferebat. De hujus moris origine vid. Servium ad VII. Æn. v. 612. Eo habitu consul Jani portam reserat apud Virgil. loco supra memorato. Eodem ambo Decii se devovent pro exercitibus Romanis, apud nostrum, VIII. 9. et X. 28.

⁷² Qui aut prælio] Duo e nostris Africa, qui a prælio, ut volebat Gronovius.

⁷³ Negare se commissurum cur] Usitatus foret ut. Quoquomodo le-

gas, sensus apertus est. Cædicus declarat sibi curæ fore ne exspectet dum sibi ab alio aliquo sive deo sive homine finiatur imperium, sed potius ut ipse posceret imperatorem, eique libens pareret.

⁷⁴ Discrimina . . rerum servabant] Quod cujusque rei jus, quid senatus auctoritate, quid populi jussu statui deberet, distinguebant. Vid. not. 57. ad c. 40. supra.

⁷⁵ Comitiis curiatis] Quæ quidem Veis præter morem haberentur, ut ex sequentibus patet.

⁷⁶ Jussu populi Camillus dictator diceretur] Hoc notandum. Dictator enim dici debebat ab eo magistratu, cujus summa erat potestas. Sed no-

templo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem U. G. 365. A. C. 367. Camillus dictator dicitur. vellent, eadem ⁷⁷ degressus nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi ⁷⁸ mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque abens dictus:

XLVII. Dum hæc Veii agebantur, interim arx Romæ Capitolii periculum. Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius a Veii pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxorum ^P adscensu sequo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmississent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. ⁷⁹ Anseres non fefellerent, quibus sacris Junoni in summa Anseres. inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui M. Manlii virtus. triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis adrepitis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone iotum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat. jamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari:

P saxum Gron. Crev.

cessitas cogebat a solito more in quibusdam recedere. Plutarchus in Cam. sine ulla mentione legis curiata, qua Camillus ab exilio revocaretur, eum dictatorem dictum esse scribit ab iis qui in arce obsidebantur.

⁷⁷ *Degressus*] Olim *digressus*. Mutavit hic, ut alibi sæpe, Sigonius. Vid. not. 30. ad III. 8. et not. 90. ad IV. 17.

⁷⁸ * *Mutari finibus*] E peregrino

solo in fines Romanos, sive in locum qui Romanæ ditionis esset, transire.

⁷⁹ *Anseres non fefellerent*] Docet Plut. sub finem libri de fortuna Romanorum, suo adhuc ævo, in memoriam ejus rei, solenni pompa gestari solitum esse canem in furca suffixum, anserem vero in lectica et veste stragula velut triumphan-tem.

U. C. 365. cui universi selibras farris et ⁸⁰ quartarios vini ad sedes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat adscendens hostis, citati: et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, adprobantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse; et apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romanque nuncios commeari; et apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

Fames et pestilentia.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala ⁸¹ fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo, ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori adsueta, quum æstu et angore vexata^q, vulgatis velut in pecua morbis moreretur^r, jam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, et colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum idemdem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditorem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud inpar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore adpareret; postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, et, ⁸² quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum

^q verati Gron. Crev.

^r morerentur Esæd.

⁸⁰ Quartarios vini] Quartarius haud multum excedit eum modulum vini, vel aquæ, quem dicimus *poisson*.

⁸¹ Fames utrimque exercitum] Placeret magis utrumque. Et sic habet unus e codd. Hearnii, itemque noster Victorinus.

⁸² Quum stationes procederent] Quum stationum in orbem euntium ordo procederet. *Procedere* dicitur eleganter, continuari, addi, connumerari, computari, ut observat Gronovius in nota ad hunc locum. Sic dicuntur *æra*, *stipendia* *procedere*. Ceterum hanc lectionem, quam Rhe-

corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque p^{ac}-U.C. 366.
 tione possent, jussit; jactantibus non obscure Gallis, haud A.C. 387.
 magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relin-
 quant. Tum senatus habitus, tribunisque militum nego- Paciscun-
 tium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tur Romani
 tribunum militum et Brennum regulum Gallorum conloquio cum Gallis.
 transacta res est, et ⁸³ mille pondo auri pretium populi gen-
 tibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimæ per se,
 adjecta indignitas est. pondera ab Gallis adlata iniqua,
 et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo pon-
 deri gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis*
esse.

XLIX. Sed ⁸⁴ Diique et homines prohibuere redemptos Dictatoris
 vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda adventus.
 merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro
 adpenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, et
 Gallos submoveri jubet. Quomodo illi renitentes pactos dice-
 rent, sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam
 ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris
 magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prælium
 expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, et arma aptare,
 ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu
 habentes fana Deum, et conjuges, et liberos, et solum patriæ
 deforme belli malis, et omnia, quæ defendi repetique et ul-
 cisci ⁸⁵ fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patie-
 batur, in semirutæ solo urbis, et natura inæquali; et omnia,
 quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, pro-
 vidit. Galli, nova re trepidi, arma capiunt, iraque magis,
 quam consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna,
 jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adju-
 vabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi
 Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde Vincit
 prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga Gallor.
 contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur.
 Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nunciûs
 quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus
 patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares,
 quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ condi-

naus e suo codice protulit, firmant
 tres e nostris optimi: vulgati male
 exhibebant *stationibus*: male ite-
 dem Sigonius invehebat in *statio-*
nes.

⁸³ Mille pondo auri] Mille libræ
 Romanæ auri: quæ redeunt ad mar-
 ca nostrates 1562. cum quatuor un-
 ciis.

⁸⁴ Diique et homines prohibuere]

Polybius tamen et initio lib. I. et libro
 II. c. 18. tradit Gallos foedere cum
 Romanis facto conditionibus quibus
 voluerant, redditaque iis urbe, ad pa-
 trias sedes rediisse: nec ullam men-
 tionem facit Camilli ejusque de Gallis
 victoriarum.

⁸⁵ Fas sit] Leges sanctissimæ ju-
 beant.

U. C. 365.
A. C. 387.

torque alter urbis haud vanis laudibus adpellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

Senatus-consultum de rebus ad religionem spectantibus.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; et senatusconsultum facit, *Pana omnia, quod ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Cæretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio inlata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem⁸⁷ in Jovis cellam conlatum, quum, in quæ ferri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, et sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis adparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis conlatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem sollempnis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem adsiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, ascendit⁸⁸, atque ita verba fecit:

Rursum movetur actio transmissi grandi Veios.

Camillus dissuadet.

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsiliî solatium alium habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus*

⁸⁶ hostes possedissent Gron. Crev.

⁸⁷ publice hospitium Ead.

⁸⁸ ascendit Ead.

⁸⁶ Terminarentur] Conceptis verbis templorum fines terminabantur. Romulus, l. I. c. 10. templum iis regionibus quas modo animo metatus sum, ædifico.

⁸⁷ In Jovis cellam . . . sub Jovis sella] Cella est sacrarium, quod Gal-

lice dicimus une chapelle. Sella est sedes in qua posita erat statua. Hoc discrimen scripturæ diligenter observatum est in scriptis nostris, et in Gronovii editione; in quibusdam aliis, magno sensus dispendio, neglectum.

eram: et ob eadem hæc, ⁸⁸ non, si^x me senatusconsulto populi- U. C. 365.
 que jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc A. C. 367.
 me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna per-
 tulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non
 ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem li-
 benter, nisi hæc quoque pro patria dimissio esset; cui deesse,
 quoad vita subpetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid
 enim repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus,
 si recuperatam ipsi deserimus? et quum, victoribus Gallis,
 captâ tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique et ho-
 mines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis,
 recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur? et plus
 vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa
 fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per
 manus religionis nullæ essent, tamen tam evidens numen hæc
 tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam di-
 vini cultus exentam hominibus putem. Intuemini enim horum
 deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis
⁸⁹ omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernen-
 tibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos,
 quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quam monitu
 Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc
 tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est,
 quam spreta ⁹⁰ vox cælo emissa de adventu Gallorum? quam
 gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis,
 quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermis-
 sum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis
 hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus.
 Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in
 Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in
 ruina rerum nostrarum alia ⁹¹ terræ celavimus, alia, avecta in
 finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum,

^x si l. nisi Gron.

^y deseritur Gron. Crev.

88 * Non . . . rediturus unquam fue-
 rim] Certo consilio apud animum
 meum statuerim nunquam redire, et-
 iam si me revocaretis. † Andreas et
 Campanus, et, teste Hearnio, Sigo-
 nius edidere non si: quibus adstipula-
 tur unus ejusdem Hearnii codex,
 cujus in margine hæc lectio adscribitur:
 et servant omnes nostri. Vulgo
 non nisi: quod ineptum est. Quo
 enim alio modo redire in patriam
 Camillus poterat, nisi senatuscon-
 sulto populi que jussu revocatus? At
 quomodo edidimus, nervosa etiam
 oratio est. His adde quod apud
 bonos Latinitatis auctores nunquam

hæc duæ voces non nisi sese mutuo
 tangunt, sed inter eas semper aliquid
 inseritur.

89 * Omnia prospere evenisse . . . au-
 versa] Malleus prospera.

90 Vox cælo emissa] Gronovio magis
 placeret cælo missa; et firmat
 suam emendationem consimilibus e
 Livio exemplis: ut infra VII. 26.
 Ut augurium cælo missum letus accepit
 tribunus: et XXVI. 19. Imperii con-
 siliique velut sorte oraculi missa.

91 Terræ celavimus] Usitatus esset
 terra: quod et exstare in margine unius
 MS. testatur Gronovius.

U. C. 365. *deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Red-*
 A. C. 367. *diderē igitur patriam, et victoriam, et antiquum belli decem*
amissum: et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri
foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et
cædem.

LII. *Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in re-*
bus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vis-
dum e' naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus
nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus:
nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sa-
crificiis sollemnibus non dies magis stati, quam loca sunt, in
quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quiri-
tes, deserturi estis? ⁹² Quam par vestrum factum est, quod in
obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore
hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter
Gallica tela degressus ex arce sollemne Fabiæ gentis in colle
Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem inter-
mitti, publica sacra et Romanos Deos etiam in pace deseri pla-
cet? et pontifices flaminesque neglegentiores publicarum religio-
num esse, quam privatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan
aliquis dicat, aut Veis ea nos facturos, aut huc inde missuros
sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvois
ceremoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque per-
seantem Deos; in ⁹³ Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio,
⁹⁴ *pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus ⁹⁵ sig-*
noque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, lo-
quar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, ⁹⁶ tuque Qui-
rine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia
urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter
nos ac majores intersit. illi sacra quædam ⁹⁷ in monte Albano
Lavinioque^a nobis facienda tradiderunt. An ex hostium ur-

^a ex Gron. Crev.

^a Lavinioque Crev.

⁹² *Quam par vestrum factum est, quod]* Supple, ei factu, quod. * Nisi quis forte malit: *Quam par vestro factum est, quod.*

⁹³ *Jovis epulo]* Vid. not. 48. ad c. 13. sup.

⁹⁴ *Pulvinar suscipi]* Pulvinar est lectus alicui deo stratus. Hic sumi videtur pro ipsa celebritate lectisternii. Itaque *pulvinar suscipi* idem est ac lectisternium institui. De lectisternio vid. not. 48. ad c. 13. supra.

⁹⁵ *Signoque]* Palladio, quod ab Ænea in Italiam advectum esse, vulgaris opinio est. Vid. Dion. libb. I. et II. et Plut. in Cam.

⁹⁶ *Tuque Quirine pater]* Observan-

dum ancilia non Martis tantum Gradivi, sed etiam Quirini patris sacra hoc loco haberi: cuius rei fortasse aliud testimonium ægre reperias. Sed nimirum Mars et Quirinus duo sunt nomina ejusdem dei, ut diximus ad l. 20. supra.

⁹⁷ *In monte Albano, Lavinioque]* Tum in monte Albano, tum in eo in quo Lavinium conditum est. Lavinium erat in colle quodam situm, teste Dionys. l. I. Hic ergo ipse collis dicitur hoc loco *mons Lavinus*, ut apud Virgilium *Lavinia littora*. Vulgati habent hic *Lavinioque*. Mutavimus ex auctoritate quatuor nostrorum codd.

bibus Romam ad nos transferri sacra ⁹⁸ *religiosum fuit: hanc U. C. 366. sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casu prae-termissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspicio-rumque renovatio, adfectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, et pe- regrinos Deos transtulimus Romam, et instituimus novos. Ju- no Regina, transvecta a Veis, nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est diæ? Aio Locutio templum, propter caelestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos sollempnibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condi- dimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis ur- bem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu re- tenti sumus? De sacris loquimur et de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi com- mittatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noc- tem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuæ te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi rei que publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspi- cato agimus omnia fere intra pomerium, cui oblivioni, aut cui negligentia damus? Comitia curiata, ⁹⁹ quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque mi- litares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem con- veniet?*

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relin- quere urbem, et ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædifi- cando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis caus- sam, quam veram esse, ut ego non dicam, adparere vobis, Qui- rites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quan- tum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum pu- tatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi tota urbe,

98. Religiosum fuit] Religioni ha- buimus, nefas esse duximus.

99. Quæ rem militarem continent] Centuriatis comitiis potestas; curiatis imperium proprie dictum mandaba-

tur. De discrimine potestatis et im- perii vid. not. 24. ad II. 56. De lege curiata vid. c. 38. l. IX. et Cic. Ep. ad Fam. l. 9.

U. C. 365. *nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amississe victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse. Quid restat, nisi ut, si^b jam novis copiis veniant, (constat enim viz credibilem multitudinem esse) et habitare in captu ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, ut^c commigrent Romam, velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? ¹an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare^d, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam ²casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exsulatum publice ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi ædificarunt^e: nos, Capitolio, arce incolami, stantibus templis Deorum, ædificare incensa^f piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrascent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?*

LIV. *Quid tandem? si fraude, si casu Veis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigramus? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem adpellamus; sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, ³etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis,*

^b si del. Gron. Crev.

^c uti Eæd.

^d reædificare Eæd.

^e ædifica-

verunt Eæd. ^f incensam Eæd.

1 An malitis] An contra placebit hoc solum potius vastum et desertum remanere, dummodo vestræ ditionis sit, quam incolæ et frequentari ab hostibus, hostiumque urbem dici et esse.

2 Casa... conditoris... nostri] Casa in qua Romulus habitabat, quum pastoritiam vitam ageret; e lignis et arundine compacta; humilis, absque ulla contignatione. Ea erat ad Palatinum montem, et ut sacra servabatur ab iis quibus ea cura mandabatur. Quum quid vetustatis aut tempesta-

tum injuria vitatum foret, id sacre batur quam proxime fieri poterat ad pristinæ formæ similitudinem. Hæc fere Dion. l. I.

3 Etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse juvat] Hæc est mens Camilli, ut dicturus de exilio suo, cujus mentio ingrata populo futura erat, vitare conetur aurium offensionem, atque ideo exilium suum non tam injuriæ civium, quam suo cuidam infalici fato tribuat. Sed desideratur particula negans ante verbum juvat. Etsi meminisse hæud ju-

meminisse juvat, quum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, hæc omnia obcurrerant, colles, campique, et Tiberis, et adsueti oculis regio, et hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium æternarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentisimæ sexagesimæ quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantam terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminisque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus quum⁵ alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit⁶ vox opportuna emissa⁷; quod, quum senatus post paulo de his rebus in⁷ curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex præsiidiis revertentes, forte agmine forum

⁵ tum Gron. Crev.

⁶ opportune vox emissa Hæd.

vat, dicturus erat injuria vestræ: sed parci verbo, et rem mollit dicendo minus injuria vestræ, quam meæ calamitatis, id est, exilii mei, quod verius dixerim a fatali quadam mea calamitate, quam ab injuria vestra ortum. Sic l. IV. c. 32. *Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna.* Scripturus erat Livius *ab pristini diei prospera pugna.* Sed ne graviore appellatione rem dictu levem extollat, subjicit *meliore occasione quam pugna*, id est, re ita gesta, ut verius dici possit bona occasio, quam secunda pugna.

⁴ *Expertis alia experiri*] Plurimi scripti inserunt *latos ante et alia.* Inde efficit Gronovius *expertis lares alios*

experiri, et exponit lares alios expertis, id est, lares alios quam quos experti tam feliciter sumus. Sed durior compositio videtur, nec satis Liviana. In vulgato acquiescamus, donec quid melius inventum fuerit. *Expertis*: nempe hujus loci ac situs commoditatem.

⁵ *Quum augurato liberaretur Capitolium*] Quum per auguria id ageretur, ut libera a ceteris religionibus area Capitolina esset tota Jovis. Vid. supra l. 55.

⁶ *Vox emissa*] Temere, ab eo homine qui nullo modo præsentem disceptionem intueretur.

⁷ *Curia Hostilia*] Vid. supra, l. 30.

U. C. 366. transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue*
 A. C. 387. *signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, et senatus,
 accipere se omen, ex curia egressus, conclamavit, et plebs
 circumfusa adprobavit. Antiquata deinde lege, promiscue
 Instauratio urbis. urbs aedificari coepta. Tegula publice praebita est: saxi
 materiaeque caedendae, unde quisque vellet, jus factum:
 8 praedibus acceptis, eo anno aedificia perfecturos. Festina-
 tio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alieni-
 que discrimine, in vacuo aedificant. Ea est causa, ut ve-
 teres cloacae, primo per publicum ductae, nunc privata pas-
 sim subeant tecta; formaque urbis sit 9 occupatae magis,
 quam divisae, similis.

8 * Praedibus acceptis] Ea lege, ut
 qui aedificabant, praedes darent, qui
 sponderent eo anno aedificia perfectum
 iri.

9 * Occupatae magis, quam divisae]

Magis occupatae a singulis, prout cui-
 que libuit hanc vel illam partem sibi
 vindicare, quam divisae sub arbitris,
 qui suum cuique locum certa lege et
 norma assignarent terminarentque.

EPITOME LIBRI VI.

RES adversus Volscos et Æquos et Prænestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina,¹ Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine adfectali regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam² senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius et³ L. Sextius tribuni plebis legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

¹ Narniensis] Vid. not. 30. ad c. 5. hujus libri.

² Senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente] Hic aliquid intercidisse bene monet Jac. Gronovius. Id agnosceret quisquis c. 20. hujus libri adire

voluerit. In iis quæ sequuntur pro voce cognomen reponendum est procul dubio prænomen.

³ L. Sextius] Sic semper hoc libro scribitur hujus tribuni nomen. Male ergo hic vulgo legitur L. Sestius.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VI.

U. C. 365. **QUÆ** ab condita urbe Roma ¹ ad captam eandem urbem
A. C. 387. Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictato-
ribus; decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris
bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum
Rerum ad- vetustate nimia obscuras, velut ^a quæ magno ex intervallo
tiquarum loci vix cernuntur; tum quod parvæ ^b et ² raræ per eadem
obscuritas. tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum
gestarum: et quod, etiamsi quæ in commentariis pontifi-
cum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incen-
sa urbe pleræque interiire. ³ Clariora deinceps certioraque
Clarior jam ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque
certiorque historia Romana. renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterum
quo primo adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio
principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, ⁴ nisi anno
circumactio, passi sunt. Comititia in insequentem annum
tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non
placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere
ac labore adsiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fa-
bio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno
plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos mis-
sus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui iudicio
eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars cre-
deret, subtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Sci-
pio interrex, et post eum M. Furius ⁵ Camillus iterum. Is
tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium
Publicolam ^c iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Man-
U. C. 366. ^a veluti Gron. Crev. ^b parvæ del. Eæd. ^c Poplicolam Eæd.
A. C. 386.
L. Valerio
II. &c. Tr.
Mil.

1 *Ad captam eandem urbem*] Mu-
retus delet postremam vocem: quæ
revera abest ab uno et altero codicum
nostrorum, nec ullo modo necessaria
est.

2 *Raræ . . . literæ fuere*] Vix quid-
quam literis consignabatur.

3 *Clariora deinceps*] Clariora erunt,
id est, distinctiora, notiora, et certio-
ra, quæ deinceps exponentur gesta
domi militiæque, ab secunda origine
urbis, quæ, velut arbor excisa lætiores
ab stirpibus feracioresque ramos rur-

sum emittit, ita post cladem fecun-
diore virtutum magnarumque rerum
proventu refluat.

4 *Nisi anno circumactio*] Non, anno
elapso a dictatura accepta, sed circum-
actio anno currente, ut dictator pariter
cum tribunis militum magistratum de-
poneret. Hoc probant ea verba, quæ
proxime sequuntur.

5 *Camillus iterum*] Jam Camillus
interrex fuerat tertio ante hunc anno.
Vid. l. V. c. 31. ubi Scipio quoque eo-
dem anno interrex fuisse memoratur.

Hum, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum U. C. 366. extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de reli- A. C. 366. gionibus, senatum consulere. In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ et quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, jusserunt: ⁶ alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum ⁷ de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, (quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exito urbis fœde pugnatum) a posteriore clade Alliansem adpellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. ⁸ Quidam, quod postridie Idus Quinctiles non litasset Sulpicius tribunus militum, ⁹ neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnæ factam, mercatores adferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, ¹⁰ per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitiam ^d populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, adpareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam ^{Camillus dictator III.} magistrum equitum dixit: justitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, ¹¹ in verba sua juratos centuriaret. Exerci-

^d amicitia Gron. Crev.

⁶ Alia ex eis] Alia earum legum capita publicarunt: quæ ad sacra pertinebant, suppressa.

⁷ De diebus religiosis] Religiosi dies dicuntur, teste A. Gell. IV. 9. tristi omine infames impeditique, in quibus et res divinas facere, et rem quampiam novam exordiri temperandum est.

⁸ Quidam, quod postridie] De ea re vid. A. Gell. V. 17.

⁹ Neque inventa pace deum] Et, licet placati dii non essent, licet nulla

impetrata essent signa propitiæ deum voluntatiæ.

¹⁰ Per annos prope centum] Latini semper in fide manserant post pugnam ad Regillum lacum, a qua hic annus est centesimus duodecimus ex Livio, centesimus nonus ex Dionysio: Hernici, post fœdus cum Romanis ictum Sp. Cassio et Proculo Virginio consulibus, ante annos prope centum, sive octo supra nonaginta.

¹¹ In verba sua juratos centuriaret] In centurias distribueret, post-

U. C. 366. tum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem
 A. C. 366. unam in agro Veiente Etruriæ obposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. ¹²tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit. nec procul ab Lanuvio ¹³(ad *Mæcium*^o is locus dicitur) castra obpugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flammantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumentam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, quum castra inpetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam, minime largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditonem Volscos ¹⁴septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bols obpressit; nec castra modo, sed urbem etiam adgressus, inpetu primo cepit.

Dedunt se
 Volsci.

Sutrium a
 Tuscis obsessum.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus adfectis orantes, quum senatum adissent, decretum ¹⁵tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confecta que ¹⁶paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem

^c *Mæcium* Gron. Crev.

^f *minime l. a minime* Eæd.

quàm juravissent se jussu Camilli dictatoris conventuros, neque injussu abituros.

¹² *Tribunus militum*] Campanus *tribuni*, ut et aliquot codd. MSS. In nostris ambigua scriptura est, *tr. mil.* Gronovius merito legendum putat: *tribuni militum his A. Manlius, illis qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositi.*

¹³ *Ad Mæcium*] Campanus et Andreas *ad Metium*. Verum hujus loci nomen Sigonius et Jac. Gronovius esse

existimant, *ad Mæcium*.

¹⁴ *Septuagesimo demum anno*] Numerus mendosus. Legendum censet Sigonius *septimo et centesimo*: ut numeraverit Livius ab eo anno, quo Volsci, jam ante a Tarquinio Superbo lacesiti, bellum renovaverant, Ap Claudio et P. Servilio consulibus, *u. c. 259.*

¹⁵ *Tulere*] Abstulere, impetravere.

¹⁶ *Paucitas oppidanorum*] Oppidani, qui pauci erant.

urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinis jussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi consistere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, cœundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset; ni præcones, per urbem dimissi, poni arma, et parci inermi jussissent, nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam, quibus animi ¹⁷ in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per condiciones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul ^{Triumphat.} bellorum victor. Longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas, cum titulo nominis Camilli, ¹⁸ ante Capitolium incensum in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus adsignatus. ¹⁹ revocati quoque in urbem senatusconsulto a Veis, qui ædificandi Romæ pigritia,

¹⁷ In spe ultima] Tum quum spes ultima eis fuerat in armis et certamine sita.

¹⁸ Ante Capitolium incensum] Syl-lanis temporibus, L. Cornelio Scipione et C. Norbano Coss. anno ab u. c. 669.

¹⁹ Revocati . . . a Veis, qui . . . Veios se contulerant] Recte observat Gronovius supervacaneum esse *et a Veis*. Et vero harum duarum vocum loco Victorinus codex habet *cives*.

.i. C. 366. tum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem
 .i. C. 366. unam in agro Veiente Etruriæ obposuit: alteram ante ur-
 bem castra locare jussit. ¹²tribunus militum his A. Manlius;
 illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpo-
 situs: tertiam partem ipse ad Volscos duxit. nec procul ab
 Volsorum Lanuvio ¹³(ad Mæcium¹² is locus dicitur) castra obpugnare
 castra capit. est adortus. Quibus, ab contentu (quod prope omnem de-
 letam a Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum
 profectis, tantum Camillus auditis arboribus sepirent;
 lerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent;
 ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi anim-
 advertit Camillus, ignem in objectam sepe conjici jussit.
 et forte erat vis magna hostes in hostem. itaque non
 aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tenden-
 tibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ fla-
 grantis, ita consternavit hostes, ut minor moles superanti-
 bus vallum in castra Volsorum Romanis fuerit, quam tra-
 scendentibus sepe incendio absumtam fuerat. Fusis ho-
 dam militi dedit, quo minus speratam, minime largit-
 duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugien-
 quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad d-
 tionem Volscos ¹⁴septuagesimo demum anno subegit.
 tor ex Volscis in Æquos transiit, et ipsos bellum mole-
 exercitum eorum ad Bolas obpressit; nec castra mod-
 urbem etiam adgressus, inpetu primo cepit.
 III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ
 lus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror in-
 gruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, se-
 puli Romani, obsidebat: quorum legati, opem reb-
 tis orantes, quum senatum adissent, decretum ¹⁵
 dictator primo quoque tempore auxilium Sutri-
 Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum,
 tuisset, confecta que ¹⁶pauca oppidanorum, op-
 vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, pe-

Dedunt se
Volsci.

Sutrium a
Tuscis ob-
sessum.

e Marcium Gron. Crev.

f minime l. a minis

quam juravissent se jussu Camilli dic-
 tatoris conventuros, neque injussu abi-
 tuos.
 12 Tribunus militum] Campanus
 tribuni, ut et aliquot eodd. MSS. In
 nostris ambigua scriptura est, tr. trib-
 Gronovius merito legendam putat: tri-
 militum his A. Manlius, illis qui
 existimant, ad Ma-
 14 Septuagesim-
 merus mandatu
 Sigonius septim
 meraverit Livii
 Valer, iam v
 lanceani, b
 Claudio et
 c. 269.
 15 T
 16 *

U. C. 366. occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant. et primo
 A. C. 366. fremitus fuit adspernantium imperium: dies deinde præstituta capitalisque poena, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo quemque, obediennes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificiis, et republica impensas adjuvante, et ædilibus velut publicum exigentibus opus, et ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habitæ creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquilius^s Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatabantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosæ et Contenebra²⁰ vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. inproviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies obpugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus²¹ senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eodem²² integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec, nisi²³ per invidiam, admi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, ²⁴Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspicendum.

Capitolii
substructio.

Tribb. pl.
molitiones.

V. Jam et tribuni plebis, civitate ædificando occupata,²⁵ conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptin^{is} ager, tum primum, post accisas a Camillo Volscorum res, possessionis haud ambi-

^s Aquilius Gron. Crev.

20 *Vi capta dirutaque*] Tres e nostr. codd. ut et duo a Jac. Gronovio allegati, abdicant *dirutaque*.

21 * *Senis horis in orbem succederet prælio*] Ita capesseret prælium, ut in singula senarum horarum spatia singulæ exercitus partes sibi in orbem succederent.

22 * *Integro semper*] Semper novo, in quo sæmpet adversus integros hostes dimicandum esset.

23 *Per invidiam*] Ita ut invidia indoriretur, ita ut odium militis excitaretur in duces.

24 *Capitolium . . . saxo quadrato substructum est*] Renovata sunt Capitolii fundamenta, et e saxo quadrato structa.

25 * *Conciones suas frequentare*] Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

guss. Criminabentur, multo eum ²⁶infestio-rem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem moverant, et infrequentem in foro propter ædificandi curam, et ²⁷eodem exhaustam in- pensis, eoque agri inmemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recentî elade superstitiosis principibus, ²⁸ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Ser- gium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam ²⁹tertium creat. hi ex interregno magistratum occipere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ³⁰ex novis civibus additæ, ³¹Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis ¹: eæque ³¹viginti quinque tribuum numerum explevere.

U. C. 367.
A. C. 385.

U. C. 368.

A. C. 384.

L. Papirio,
&c. Tr. Mil.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentio-rem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, U. C. 369. L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. A. C. 383. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco, M. Furio quod fugientium ex agro Pomptino agrum repente inlatum Camillo V. &c. Tr. Mil. in urbem adtulit, Antiatas in armis esse, Latinorumque po- Antiatas in armis.

^h Poplicolam Gron. Crev.ⁱ Narniensem Esed.

²⁶ Infestio-rem esse] Invadi acrius, et plebi Romanæ certius adimi.

²⁷ Eodem] In eandem rem, id est, in ædificandum.

²⁸ Ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit] Interregnum non inibat, nisi quando nulli erant in republica curules Magistratus. Patricii coibant, et per se ipsi auspiciato interregem prodebant. Itaque nova plane erant auspicia interregis; et nulla ex parte pendebant ab auspiciis magistratum anni præcedentis: et si quid in his vitii esset, nihil ad illa hoc vitium pertinere poterat.

²⁹ Ex novis civibus] Vid. supra c. 4.

³⁰ Stellatina, Tromentina] Stellatina tribus ab agro, sive campo Stellate dicta est, non eo qui in Campania, sed eo qui in Etruria fuit inter Capenam et Veios. Sabatina a Sabate lacu, qui itidem in Etruria. Tromentina, a Tromento campo. Hæc omnia constant ex Festo. Tromentum campum volunt et ipsum in Etruria fuisse. De nomine sequentis tribus ambigitur, Narniensem alii, alii Arniensem legi volunt: et eam illi quidem a Narnia Umbriæ oppido, hi ab Arno Etruriæ fluvio dictam esse existimant.

³¹ Viginti quinque tribuum] Vid. supra IL 21.

U. C. 369.
A. C. 363.

Camillo re-
gimen om-
nium rerum
collegæ per-
mittunt.

pulos juventutem submisisse ad id bellum; ³² eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibito tantummodo voluntarios dicerent militare, ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset. et collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibi que destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quidquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Conlaudatis ab senatu tribunis, et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. *Ingens, inde ait, onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem ³³ jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se iudiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum adniscurum, ut ³⁴ tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates adineat, plus ibi minarum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia ei odio finitiorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilii que, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo parato que, in urbe castra habere; intentum sive Etruria se interim, ut nuper, sive ³⁵ nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex ³⁶ caussariis senioribus que a L. Quinctio scribatur, qui urbi mœnibus que præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, ³⁷ quæ que belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benignis

³² * *Eo abnuentes*] Ea ratione nitescentes ut abnuerent

³³ *Jam quartum*] Ter tantum dictator fuerat Camillus: nisi Livius velit hanc esse quasi quartam dictaturam, propterea quod et illam deferendam ei fuisse, si privatus foret, dixerunt Patres; et ejus magistratus quamvis nomine caruerit, potestatem tamen vimque complexus est, quum regimen omnium rerum penes eum foret. Ceterum ne sic quidem satis decore videtur Camillus quartam sibi dictaturam arrogare. * Omnino reponendum existimamus jam tertium.

³⁴ * *Tanto de se consensu civitatis*] Hæc absolute dicta intellige. Quum tantus sit de se consensus civitatis: quum cives tam unanimi consensu de se (Camillo) bene judicent.

³⁵ * *Nova hæc cura*] Hi qui novam nobis sollicitudinem creant.

³⁶ *Causariis*] Quibus, ob imbecillam valetudinem, vacatio militiæ esse debuisset.

³⁷ *Quæ que belli alia*] Quæ que alia belli necessitas poscet. Ceterum hic locus videtur aliquid celare vitii. Scripti habent *bellica* vel *bellitia* tempora.

ne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, ad U. C. 369. jecit; *M. Furium sibi pro dictatore, sequē ei pro magistro A. C. 368. equitum futurum. Proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare, Patres, et de bello, et de pace universaque republica, erecti gaudio, fremunt: nec dictatore umquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; et ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse; in equum insilit, et, ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? Vos contra, me duce, (ut Falerios Veiosque captos, et in capta patria Gallorum legiones caesas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, et Æquis, et ex Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnoscitis duce? neque ego maxima imperia in vos desidero: et vos in me nihil, præter me ipsum, intueri decet. neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Idem igitur omnes sumus: et, quum eadem omnia in hoc bellum adferamus, quæ in priora adtulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

Oratio Camilli ad milites.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, et proximum signiferum, manu adreptum, secum in hostem rapit; *infer, miles, clamitans, signum.* quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem,* pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mo-

Vincit Volscos.

38 * Resistentes] Identidem sistentes gradum.

U. C. 309. *vebat, excitata praesentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum, in laevum cornu, prope jam pulsum, adrepto repente equo eum scuto pedestri, abvectus, conspectu suo praetelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium et fuga impediabatur, et longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam praetelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque et Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrici se includuat. quos primo Camillus vallo circumdare, et aggere atque operibus obpugnare est adortus. Quae postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam laetiae spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Veios obpugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate motus undique adgressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dederunt.*

Satricum
capitur.

Bellum cum
Etruscis
Sutrium ob-
sidentibus.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminabat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam esse profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorem manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniant, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eorum vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca obposita Etruriae, et velut claustra inde portae essent; et illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. ³⁹Legiones urbanae, quibus Quinctius pra-

39 Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat] Quinctius praerat exercitui ex causanis senioribusque conscripto. Vid. supra c. 6. Eum traditum esse Camillo, quum alter exercitus e junioribus validisque a Q. Servilio scriptus praesto esset, non est verisimile. Itaque hic rescribendum videtur, quibus Q. Servilius praefuerat.

Tamen paulo infra Quinctius, non Servilius, mittitur ad eum exercitum, quem Camillus in Volscis relinquebat. Itaque et aliam permutationem exercituum factam esse necesse est, ita ut Servilius praefuerit exercitui Quinctiano, qui ad urbem retentus sit. Sic nodum hunc solvit J. F. Grandvius.

fuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum ad-
 suetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recu-
 savit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit.
 Quinctius Horatiusque ⁴⁰ successores Valerio in Volscis
 missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem
 oppidi jam captam ab Etruscis invenerè; ex parte altera,
 interseptis itinèribus, ægre oppidanos vim hostium ab se
 arcentes. Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli no-
 men celeberrimum apud hostes sociosque, et in præsentia
 rem inclinatham sustinuit, et spatium ad openi ferendam de-
 dit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in
 partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia
 adgredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam
 ut, averais eo hostibus, et oppidanis jam pugnando fessis
 laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine
 mœnia haberet. Quod quum simul utrimque factum esset,
 ancepsque terror Etruscos circumstaret, et mœnia summa
 vi obpugnari, et intra mœnia esse hostem viderent; porta
 se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eje-
 cère. Magna cædes fugientium et in urbe et per agros est
 facta. plures a Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expe-
 ditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ con-
 spectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto re-
 stitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per dediti-
 onem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in eâ urbe recipienda laboris fore; non
 in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte
 Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti <sup>Nepete re-
 cipitur.</sup> tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab
 Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi
 præstarent. Unde quum responsum adlatum esset, *nihil
 suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custodiasque portarum te-
 nere*; primo populationibus agrî terror est oppidanis admo-
 tus: deinde, postquam deditiois, quam societatis, fides
 sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro conlatis, duc-
 tus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ,
 et clamore primo inpetuque oppidum capitur. Nepesinis
 inde ediotum, ut arma ponant; parciq; jussum inermi.
 Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum
 quoque auctores deditiois securi percussi: innoxia multitu-
 dini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita
 duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum
 tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem <sup>A Latinis
 Hernicis-
 que res re-
 petita.</sup> anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæ suntumque, cur

⁴⁰ Successores Valerio in Volscis Volscos; quomodo dedit Campanus, et
 missi] Intellige Valerio, qui erat in servat Victor. codex.
 Volscis. Melius tamen videretur in

U. C. 369. per eos annos militem ex instituto non dedissent? Respon-
 A. C. 383. sum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem adsiduum a Volscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* ⁴¹Quæ relata Patribus magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

U. C. 370.
 A. C. 382.
 A. Manlio
 II. &c. Tr.
 Mil.
 Bellum
 Volscum.

M. Manlii
 pravæ molitiones.

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravius domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro et inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio; ægre ferebat, *solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata esset: et ille, inter aurum accipiendum et spem pacis solutis animis, Gallos adgressus sit; ipse, armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et inpotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; ⁴²primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeis^k magistratibus consilia communicare; criminando Patres, adliciendo ad se plebem, ⁴³jam aura, non consilio, ferri, famæque magnæ malle, quam bonæ esse: et, non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, ⁴⁴fidem

^k plebis Gron. Crev.

⁴¹ * Quæ relata Patribus] Hoc responsum relatum Patribus visum quidem est idoneam ac legitimam belli causam præbere: sed ab eo tamen indicendo abstinere suasit tempus parum opportunum.

⁴² Primum omnium] Id est, primus: et fortasse sic scripserat Livius. Sane duo codices, Jac. Gronovii alter, alter Hearnii, et duo e nostris habent *primus*. Ceterum quod hic traditur a nostro, Manlium primum e Patribus popularem factum, id non omni

ex parte verum videtur. Dudum enim ante Sp. Cassium, patricius, triumphalis, ter consul, popularibus sese actionibus jactaverat.

⁴³ * Jam aura, non consilio ferri] Jam aura favoris popularis ferri, non consilio et ratione gubernari.

⁴⁴ Fidem moliri] Labefactare creditarum pecuniarum jura, solutionisque necessitatem. Porro hæc optima sane lectio debetur Sigonio. Prius: *Idem moliri*.

moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed* ⁴⁵ *nervo ac vinculis corpus liberum territent.* et erat æris alieni magna vis, ⁴⁶ *re damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta.* Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed ⁴⁷ *nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum.* Creatum A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

A. Cornelius Cossus dictator.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris adsidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque subcursurum, (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis et Æquis subfecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, ⁴⁸ quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, et Circeiensium quidam, et coloni etiam a Velitris Romani. Dictator¹ castris eo die positis, postero cum auspiciato prodisset, hostiaque cæsa pacem Deum adorasset,

Unde Volscis et Æquis toties victis subfecerint milites.

¹ Velitris. Romanus Dictator Gron. Crev.

⁴⁵ * *Nervo*] Nervus est vinculi lignei genus, in quod pedes arctabantur. In nervum ac vincula conjiciebantur debitores a creditoribus suis, si illis adiecti a iudice fuissent.

⁴⁶ *Re damnosissima*] Correctio Freinsheimii, quam firmant tres codd. Hearnii. Vulgo *res*.

⁴⁷ * *Novæ consilia*] Consilia novandarum rerum.

⁴⁸ *Quæ nunc . . . servitia*] Quæ nunc id solum vetat deserta ac sola esse, quod ea servi Romanorum fre-

quentent. Ceterum hoc quoque ad illa, quæ a Livio dicta sunt, addi potest, ne nimium miremur renascentes illos post tot damna et clades exercitus, in horrida illa vetustate et flagrantissima populorum libertate, quot cujusque regionis, aut vici, aut oppidi cives essent, tot fuisset milites; quum nulla ars, nullum studium homines ab armis avocaret, et in negotiis publicis, quæ ex communi civium omnium sententia tractabantur, suam quisque rem agi intelligeret.

U. C. 370.
A. C. 382.
Dictatoris
oratio ad
milites.

lætus ad milites, jam arma ad⁴⁹ propositum pugnae signum, sicut edictum erat, luce prima capientes, processit: *Nostra victoria est; milites, inquit, si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certa spei plenos, et cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armentis: ne procurrere quidem ab acie velim, sed obtusos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana infecerint missilia, et effusi stantibus vobis se intulerint, tunc micent gladii, et veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hæere jam aciem conlato pede videris, tunc terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: inveltusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fellit ducem.*

Victi
Volsci.

XIII. Multitudo hostium⁵⁰ nulli rei, præterquam numero, freta, et oculis utramque metiens aciem, temere proelium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis et primo pugnae impetu ferox, gladios et conlatum pedem et vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, et trepidatio subsidiis inlata, et sumum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, et fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus, primis, jam ad se quisque perventuram caedem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; et, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum furinae emissae, dato signo, ne, in singulorum morando caede, spatium ad evadendum interim multitudinî darent. satis esse, missilibus ac terrore impedire^m cursum, obequitandoque agmen teneri, dum adsequi pedes et⁵² justa caede conficere hostem posset. Fugae sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum,

^m impediri Gron. Crev.

49 *Propositum pugnae signum*] Signum illud erat sagum coccineum, quod supra prætorium, sive tabernaculum imperatoris, expandebatur. Plut. in Fab.

50 *Nulli rei . . . freta*] Usitatus esset nulla re; et sic Gronovius et Vict. codex. Tamen in not. 70. ad IV. 37. ubi Gronovius edidit tanquam constantissima re fortuna fretus, observavimus in scriptis legi tanquam constantissima rei; quosdam etiam habere fortuna. Et l. VIII. c. 22. scripti omnes

Gronovio inspecti, et plerique e nostris exhibent *infida . . . societati freta*. Unde dubitatio oriri potest, an Livius cum dandi casu nomen fretus interdum non junxerit. Tutius tamen putamus pervulgatam loquendi formam sequi.

51 *Dato signo*] Vid. not. 42. ad c. 36. l. V. et not. 15. ad II. 20.

52 * *Justa caede*] Plena caede, quam non carperet hostem, sed conficeret. Vid. not. 27. ad I. 4.

prædæque omnibus, præter libera corpora, militi concessa est. U. C. 370, A. C. 382.
 Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, ⁵³ manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circiensium quoque quidam cogniti, et coloni a Vestris: Romanque omnes mihi percunctantibus primoribus Patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexæ indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, miramine duabus, bellum cum his populis Patres jussuros; quum major deus exorta moles coëgit adiri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M.ª Manlii, sed facta, ^{Manliana} popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, ^{seditio.} ⁵⁴ intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, ⁵⁵ judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua adcurrit, et manum iniecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate foeneratorum, et miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum verò ego, inquit, nequidquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, ⁵⁶ in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditor palam populo solvit, ⁵⁷ libraque et ære liberatum emittitur.

^a M. del. Gron. Crev.

⁵³ *Manifesta fides*] Quod manifestum argumentum erat.

⁵⁴ *Intuenda*] Lege cum Gronovio intuenti: id est, si quis intueretur, qua mente fierent.

⁵⁵ *Judicatum pecuniæ*] Pecuniæ creditæ, nec solutæ, nomine damnatæ. Judicatis autem pecuniæ triginta dies dabantur, conquirendas pecuniæ causæ quam dissolverent. Quibus elapsis, nisi dissolverant, addicebantur creditori. Vid. A. Gell. l. XX. c. 1. Quum igitur hic centurio statim duci dicatur, intelligendum est eum non modo judicatum, sed etiam addictam fuisse.

⁵⁶ *In servitutem ac vincula duci*] Addictus creditori debitor sexaginta dies habebatur in vinculis. Ac, nisi interea pæctus foret, capite pœnas dabat, aut trans Tiberim peregre ventum ibat. Quis etiam, si plures forent, quibus reus addictus esset, secare, si vellent, atque partim corpus addicti sibi hominum permittibat lex duodecim tabularum. Dissæcti tamen hoc modo hominis nullum exemplum me-

moratur. Hæc omnia habet A. Gell. loco supra allato.

⁵⁷ *Libra . . . et ære liberatum emittitur*] Et illi quæ supra adnotavimus, patet magnam in nexos creditoribus fuisse potestatem, nec herili absimilem. Ut igitur liberaretur ille centurio pecuniæ judicatis, mancipationem quandam fieri oportebat, quæ sicuti in debitoris corpus dominium creditor in Manlium transferret, qui eum deinde emitteret, sive manumitteret. Optimo autem et plenissimo jure dominium in accipientem transferebatur, quum per æs et libram venditio fieret, hoc nimirum ritu. Aderat libripens, qui libram tenebat manum: aderat quinque testes, cives Romani, pæberes. Emptor, teste Bœt. in Top. Cic. nummum æreum tenens, ita dicebat: Hunc ego hominem ex jure Quirium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra. Deinde æreo humero percutiebat libram, indeque æs ei dabat, a quo mancipio accipiebat, quasi pretii loco. Hæc autem constetudo inde ducta

U. C. 370. tit, Deos atque homines obstantem, ut *M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.* Acceptus
 A. C. 362. extemplo in tumultuosam turbam et ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem eversos penates, 58 multiplici jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit. quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Veienti, caput patrimonii, 59 subjecit præconi: *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quidquam in re mea supererit, iudicatum addictumve patiari.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, 60 quum omisso discrimine, vera an vana jaceret, 61 thesauros Gallici auri occultari a Patribus jecit: *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, 62 tributo collationem factam: idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cecidisse. Itaque 63 exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, et tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versæ erant omnium curæ: adparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi obfensionem fore.

erat, quod veteres Romani, quum nondum æs signatum haberent, posteaque etiam quum assibus libralibus uterentur, appendebant æs, non numerabant.

58 *Multiplici jam sorte*] Exsoluta jam per usuras ea pecuniæ summa, quæ multis partibus exsuperaret sortem, sive id quod debiti caput erat; usuris sese semper supra sortem quodammodo coacervantibus, eamque quasi deprimentibus, ac vetantibus emergere.

59 *Subjecit præconi*] Præconis voce venalem proponi jussit.

60 *Quum omisso discrimine*] Quum jaceret multa, omisso discrimine, vera an vana, supple, jaceret. Omisit Livius vocem multa, vel aliam aliquam similem, ob eam causam, quod hæ vo-

ces vera an vana vicinæ sunt verbo jaceret, a quo et ipsæ reguntur.

61 *Thesauros Gallici auri*] Fortasse huic criminationi ansem præbuerat aurum quod Gallis ereptum erat, sub Jovis sella positum: qua de re vid. supra V. 50. Id enim vulgo notum non fuisse, admodum verisimile est, sed primores Patrum rem inter se silentio pressisse. Unde liberior dabatur Manlio facultas arguendi Patres illud aurum in suam prædam vertisse.

62 *Tributo collationem factam*] Supra V. 50. scripsit Livius a matronis collatum aurum, ut summa pactæ mercedis Gallis confieret; nulla tributi mentione factâ.

63 *Exsequebantur*] Instabant: rem ulterius quasi persequabantur et investigabant. * Vid. not. 90. ad III. 20.

XV. Ita suspensis rebus dictator, aditus ab exercitu, in U. C. 370. urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis pericli- A. C. 362. tatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuis- Dictator in- set, stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viato- urbem ad- rem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, Manlium- citus. quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingen- vocat. ti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quis- que intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dic- tator, silentio facto, *Utinam, inquit, mihi Patribusque Ro- manis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te adinet eamque rem, quam de te sum quaesiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, ⁶⁴ fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut inpedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fe- nore plebem Romanam: et istos, incubantes publicis thesauris, ex praeda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quod^o et ipse in parte praedae sis, sive quia vanum indicium est, in vin- cula te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fal- laci spe concitari. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec ad- versus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se inpetum fieri; jam dictatorem profiteri patrocinium faeneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen et perniciem quaeri. Ob- fendit, inquit, te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, cir- cumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, ⁶⁵ intercedendo, eximendo de nervo cives ves- tros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod adfluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro inpendatis, hortor? ⁶⁶ Sortem aliam ferte. de ca- pite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quaeras, quid ita solus Capitolium arcemque servave- rim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, et nunc singu-*

^o quod l. ut Gron. Crev.

⁶⁴ Fide incolumi] Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuum dedissent, amitterent.

⁶⁵ Intercedendo] Spondendo, fideju- bendo. Sic Cic. secunda Phil. c. 45. Tantum enim se pro te intercessisse.

⁶⁶ Sortem aliam ferte] Haec verba lucem a proxime sequentibus mutu- antur. Si enim de capite deduxeris, quod usuris pernumeratum est, sors

alia erit; tanto nempe minor, quan- tum usuris solutum fuerit. MSS. Gronovii et Hearnii, et omnes nostri, Campanus, Andreas, habent sortem aliquam: quod interpretatur Grono- vius, sorte tandem aliqua contenti estote, nec eam renovate semper ana- tocismis, * addendo ad sortem usuras non expensas.

U. C. 370. *lis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos adinet, rem, suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? Quo magis argui praestigias jubetis vestras, eo plus vereor, ⁶⁷ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem praedas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, et aut ⁶⁸peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, ⁶⁹oblatæque vani furti invidiæ; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Adreptus a viatore, *Jupiter, inquit, optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac praesidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis et catenis erit?* Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed ⁷⁰invieta sibi quaedam patientissima justii imperii civitas fecerat. nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, ad tollere oculos aut hiscere audebant. Conjecto in carcerem Manlius, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac ⁷¹barbam promississe, obversatamque vestibulo carceris moestam turbam. Dictator de Valcis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quam gloriæ, fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cuius leniendæ causæ, postulante nullo, largitor voluntarius

Manlius in
carcerem
missus.

67 *Ne abstuleritis observantibus etiam oculos*] Ne tanta arte furta vestra occultetis, ut fallatis oculos etiam eorum, qui rem diligentius observare velint. *Auferre oculos* proprie dicitur de praestigiatoribus, qui fallunt oculos spectantium. Bene igitur hoc verbo utitur Livius, quum supra praestigiarum mentionem fecerit.

68 *Peragere verum indicium*] Absolvere ceptum indicium, idque verum probare.

69 *Oblatæque vani furti invidiæ*] Et vocati in invidiam senatus vana et nullis argumentis nixa furti criminatione.

70 *Invieta sibi quaedam . . . fecerat*] Ita verebatur quaedam imperia, ut eorum vim sibi ipsa invictam faceret.

71 *Barbam promississe*] Credidit ergo Livius jam tum in usu apud Romanos fuisse, ut barbam raderent. Tamen Plin. l. VII. c. 59. affirmat, auctore Varro, tonsores in Italiam ex Sicilia venisse anno demum æ. c. 454. (qui ex calculo Catoniano est 452.) id est, annis amplius octoginta post conjectum in carcerem Manlium: antea intonsoe fuisse Romanos. Atque id adstruit Varro, l. II. de re Rust. c. 11. ex antiquorum status, quod plerumque, inquit, *habent capillum et barbam magnam.*

* Non radebant quidem barbam veteres Romani, teste ipso Livio, supra V. 41. sed tamen eam attondere aliquatenus et componere soliti erant; in luctu neglectam promissamque flere sinebant. Vid. supra II. 23.

repente senatus factus, ⁷² Satricum coloniam duo millia ci- U.C. 370.
vium Romanorum deduci jussit. bina jugera et semisses A.C. 382.
agri assignati. Quod quum et parvum et paucis datum, et
mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; reme-
dio irritatur seditio. et jam magis insignis et ⁷³ sordibus et
facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triump-
hū abdicacione dictaturæ terror et linguam et animos li-
beraverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium ⁷⁴ multitudi-
nī, quod defensores suos semper in præcipitem locum ⁷⁵ multitudine
sapore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituant. Sic ⁷⁶ multitudine
Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Maelum, ab ⁷⁷ Manlio.
ore civium famem suis impensis propulsantem, obpressos; sic
M. Manlium, mersam et obrutam fasnoræ partem civitatis in
libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare
plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum
fuisse, si ad nuntium dictatoris non responderit? vir consularis?
Fingerent mentium ante, atque ideo non habuisse, quod tum
responderet: cui serpo unquam mendacii pœnam vincula
fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene
ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem ag-
minis Gallorum, per ⁷⁸ Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius
M. Manlii, qualem cum armatum, plenum sudoris ac sangui-
nis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Seli-
brina faris gratiam servatori patriæ relata? et quem prope
coelestem, ⁷⁹ cognomine certe Capitolino Jovi parem, fecerint,
cum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiæ carnis factis
arbitria ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii
fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte
quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturoque carce-
rem minabantur: quum ⁸⁰ remisso, id' quod erepturi erant,
ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non Manlius e
seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies ⁸¹ carcere edu-
citur.

⁷² et del. Gron. Crev.

⁷³ in præcipitem semper locum Eaed.

⁷⁴ responderet

Eaed. ⁷⁵ remisso eo quod Eaed.

⁷² Satricum] Duo MSS. Hearnii, et unus e nostris, Sutrium: cum quibus consentit Velleius, l. 1. c. 14.

⁷³ Et facie reorum] Et habitu monst. sordidato, squalido, qualis reorum esse solebat. Livius iasra VIII. 37. eodem sensu eademque forma dixit specie reorum.

⁷⁴ Tarpeiam rupem] Saxum Capitolini montis, cui nomen a Tarpeia virgine, quæ ibi sepulta erat. Vid. Plut. in Rom.

⁷⁵ Cognomine . . . Capitolino Jovi parem fecerint] Vid. not. 23. ad V. 31. supra.

⁷⁶ Remisso eo quod erepturi erant] Hic soleca erat oratio: remisso id quod. Campanus et unus ex Hearnii codd. et unus idem e nostris per varia lectione habent remisso eo. Duo neque id, neque eo, agnoscunt; quod per nos licet amplectaris, legasque remisso quod.

U. C. 370. Latinis et Hernicis, simul ⁷⁷ colonis Circeiensibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repentibus, ut ⁷⁸ suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriæ obpugnandæ nefanda consilia inissent^t. Non negatum itaque tantum de captivis; sed, ⁷⁹ in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent prope ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum teget.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, ⁸⁰ M. Furius Camillus^u, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni et Patribus et plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non advocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset. ⁸¹ in^x propinquum certamen aderat et Manlius^v: advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdium noctuque consilia agit, plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset; et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne bel-*

^t iniissent Gron. Crev.
^v aderat: et Manlius Eæd.

^u Camillus quintum Eæd.

^x esset; jam in Eæd.

⁷⁷ Colonis Circeiensibus et a Velitris] Circeiensibus et Veliternis. Eodem modo locutus est supra Livius, hoc ipso libro, c. 12. et coloni etiam a Velitris: * et rursum c. 13. † Olim in editis deerat particula a. Eam adjecit Sigonius, et tenent quatuor e scriptis nostris.

⁷⁸ Suis legibus] Observat Dujatius hoc Latinos quidem et Hernicos dicere potuisse, qui suis legibus uterentur; non autem Circeienses et Veliternos, qui, utpote coloni Romani, Romanas leges haberent. Nisi forte, quia non omnes e Romanis erant, sed veteribus incolis admisti,

aliquid ex pristino jure retinuerant.

⁷⁹ * In quo ab sociis tamen temperaverant] Quibus verbis minisque erga socios, Latinos Hernicosque, licet noxios et jure increpitos, tamen abstinerant.

⁸⁰ M. Furius Camillus quintum] Lege sextum. Vid. not. 29. ad c. 10. l. V.

⁸¹ Jam in propinquum certamen aderat: et Manlius] In propinquum tempus. Ceterum particulam jam, quam Gronovius a suis aliquot libris abesse testatur, ignorant itidem quinque e nostris. Unde considerandum

luas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, U. C. 371.
 quot adversarios habeatis. Si singuli singulos adgressuri esse- A. C. 381.
 tis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro Oratio
 dominatione, certaturos. ⁸² Quot enim clientes circa singulos seditiosa
 fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem critis. Manlii.
 Ostendite modo bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad
 vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut
 omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego
 quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse
 vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: et vi-
 distis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula
 depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an
 exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quod abomi-
 namini: Dii prohibebunt hæc: sed numquam propter me de
 cælo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis:
 sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hosti-
 bus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti
 populi est, ⁸³ ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis
 sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen
 adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed
 usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum animorum
 geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum
 eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri,
 libertatem. Tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque
 ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis seu
 vi, seu fortuna vestra. tempus est, etiam majora conari. Experi-
 mini modo et vestram felicitatem, et me (ut spero) feliciter exper-
 timentis negotio, qui imperet Patribus, inponetis, quam,
 qui resisterent imperantibus, inposuistis. Solo æquandæ sunt
 dictaturæ consulatusque, ut caput ad tollere Romana plebes
 possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me
 patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen
 induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine
 vestrum adpellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda
 ea, quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur:
 sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervene-
 rint, sat planum traditur.

² jam Gron. Crev.

venit, an non ille recte suspicetur ⁸² *aderat et non esse a Livio. Certe rotunda est hæc oratio: Quum pars utraque . . . coorta esset in propinquum certamen.*

⁸³ Quot enim] Ante hæc verba suppleri opus est ex sensu integram orationis membrum, quale esset hoc: sed longe aliter res se habet: longe alia vobis dimicandi conditio propo-

sita est. Quot enim . . .

⁸³ Ut semper vobis auxilium] Ut nihil aliud desideretis adversus inimicos, quam auxilium, quo a vobis eorum vim et injurias arceatis; * nec unquam adversus Patres certetis, nisi de terminis illorum in vos imperio statuendis: quum hoc vobis potius propositum esse debeat, ut ipsi illis imperetis.

U. C. 371. XIX. At in parte altera senatus de ⁸⁴secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, ⁸⁵et imminente mole libertati, agitatur. Magna pars vociferantur, *Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irriter publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum.* Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ⁸⁶*Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate, tribunice plebi ⁸⁷nam et, quia eundem et suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim et cædem nihil cuiquam obcurreret, eam autem ingentis dimicationis fore adpareret; tum M. Mænius et Q. Publilius tribuni plebis, *Quid Patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, et ex ⁸⁸advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, et regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati, favebunt, suæ.*

Manlio dies dicitur a Tr. Pl.

XX. Adprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt, quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut adfines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu obprimi popularem virum, quod primus a Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, et largitionem et fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco, fuerit.

^a plebei Crev.

⁸⁴ *Seccessione*] Hæc est invidiosa et atrox appellatio, quæ defectionem notat, et rupta debiti legibus et magistratibus obsequii jura.

⁸⁵ *Et imminente mole libertati*] Et periculo, quod immineret libertati.

⁸⁶ *Ut videant magistratus*] Vid. 44.

supra l. III. c. 4.

⁸⁷ *Nam et quia*] Dele supervacuum voculam et, quam omittunt duo e nostris codicibus: vel lege *nam et hi*, nempe tribuni plebis.

⁸⁸ *Advocatis*] Vid. not. 1. ad III.

Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ et quanta U. C. 371.
 decora fœda cupiditas regni ⁸⁹ non ingrata solum, sed invisita A. C. 381.
 etiam, reddiderit. Homines prope quadringentos produxisse
 dicitur, quibus sine fœnore ⁹⁰ expensas pecunias tulisset,
 quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset.
 Ad hæc, ⁹¹ decora quoque belli non commemorasse tantum,
 sed protulisse etiam conspiciendi; spolia hostium cæsorum
 ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus
 insignes duas ⁹² murales coronas, civicas octo. ⁹³ Ad hæc
 servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos ⁹⁴ C. Servilium
 magistrum equitum absentem nominatum. et quum ea quoque,
 quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam
 magnifica, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus
 insigne cicatricibus bello acceptis; et identidem, Capitolium
 spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium
 fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem
 sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani
 dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent:
 et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem
 intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent.
 In Campo Martio quum ⁹⁵ centuriatim populus citaretur,
 et reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad
 Deos preces avertisset; adparuit tribunis, nisi oculos
 quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris,
 numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini
 locum. Ita producta die, in Pœtelinum

89 Non ingrata solum . . . reddiderit] Non solum fructu gratiæ iis debita privaverit. Ingratum hic sumitur *waSvrius* pro eo cui gratia non persolvitur.

90 Expensas pecunias tulisset] Pecuniam dedisset. *Expensum ferre* est in tabulas accepti et expensi referre, quasi datum ac solutum: sive, ut habet *Ascon.* in III^{am} contra *Verrem*, scribere se pecuniam dedisse. Sumitur simpliciter pro *solvere, dare pecuniam*.

91 Decora quoque belli] De his Manlii decoribus agit quoque *Plinius*, *Hist. Nat.* l. VII. c. 28. In quibusdam dissentit a *Livio*, quædam addit, quæ nosse operæ pretium sit. *Ante decimum septimum annum*, inquit, *bina ceperat spolia*. *Primus omnium eques coronam muralem acceperat, VI. civicas, XXXVII. dona: XXIII. cicatrices adverso corpore exceperat: P. Servilium magistrum equitum servaverat, ipse vulneratus humerum ac femur.*

92 Murales coronas] *Muralis* erat

corona, qua donabatur ab imperatore, qui primus murum subiisset, inque oppidum hostium per vim ascendisset. Idcirco quasi muri pinnis decorata erat. Fieri ex auro solebat. *Civica corona* appellabatur, quam civis civi, a quo servatus erat in prælio, testem vitæ salutisque perceptæ dabat. Ea fiebat e fronde querna, vel ilignea. *Vid. A. Gell.* l. V. c. 6. et *Plin.* l. XVI. c. 4.

93 Ad hæc . . . cives produxisse] Olim produxit. Mutavit *Rhenanus*. Legi quoque jussit *Sigonius ad hæc pro ad hoc*: parvo discrimine; sed tamen invitis omnibus nostris MSS.

94 C. Servilium magistrum equitum. Qui magister equitum fuerat, *Camillo* dictatore, sexto ante anno. *Vid. supra c. 2.* *Plinius* eum vocat *P. Servilium*.

95 Centuriatim] *Judicium perduellionis centuriatis comitiis* exercebatur. Aliud exemplum exstat apud nostrum, l. XLIII. c. 16.

U. C. 371. lucum ⁹⁶ extra portam Nomentanam ^b, unde conspectus in
 A. C. 381. Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi
 Damnatur. crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisum-
 que etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui
 de perduellione anquirent, creatos, auctores sint damna-
 tum. tribuni ^c de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem
 in uno homine et eximiæ gloriæ monumentum et pœnæ
 ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una;
 quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ⁹⁷ ædes atque
 officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patri-
 cius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera; quod
 gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M.
 Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera
 civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam
 periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem vir-
 tutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi conse-
 cuta, nullis obcurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano
 supplicio magnæ parti videri orta: violatum Capitolium esse
 sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus obla-
 tam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus
 hostium essent.

U. C. 372. XXI. Pestilentiam inopia frugum, et vulgatam utriusque
 A. C. 380. mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L.
 L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium,
 IV. &c. Tr. L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis mi-
 Mil. litum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos

Novi hostes Lanuvini. milites datos, Circeiosque et Velitras colonias jamdiu molien-
 tes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ
 fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id Patres rati con-
 temtu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impu-
 nita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore
 ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam
 militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomp-
 Nepete co- lonia. tino agro dividendo, et triumviros Nepete coloniam de-
 ducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad

^b Flumentanam Gron. Crev.

^c sint. damnatum tribuni Gron.

⁹⁶ Extra portam Flumentanam] Porta Flumentana ibatur in campum Martium, eratque illa admodum vicina Capitolio, quod proinde ex ea conspici poterat. Ideo Nardinus, l. IV. doctissimi operis, cui titulus est, *Roma vetus*, c. 4. censet hic legendum esse potius extra portam Numentanam, sive Nomentanam, quæ quidem porta a Capitolio remotissima fuit, ducebatque in eum locum, cui agger Ser.

Tullii conspectum Capitolii ceterorumque collium adimebat. Et quidem duo e nostris antiquissimi habent Numentanam: sed in uno littera N est a secunda manu.

⁹⁷ Ædes atque officina Monetæ] Ædes Junonis Monetæ, de qua vid. infra VII. 28. et officina cudendi numismatis, cui monetæ nomen inditum est a Junone Moneta, cujus ad ædem cudebatur et asservabatur.

populum est: et, nequidquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Adparatum eo anno bellum est; exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, et Gabinis, et Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ⁹⁸ ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, adpareret.

XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii, novi tribunum militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilium, Ser. Sulpicio, ⁹⁹ L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti et caussa maturioris fugæ, ^{Veliterni} ^{victi.} unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi obpugnatione tribuni abstinuere; quia et anceps erat, nec in perniciem coloniarum pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui, conjuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere. additi collegæ A. et L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio et M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; ¹ non tam e republica, quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset; ² et publice quod

U. C. 373.

A. C. 379.

Sp. et L.

Papirii,

&c. Tr.

Mil.

Veliterni

victi.

Prænestinis

bellum in-

dictum.

U. C. 374.

A. C. 378.

M. Furio

Camillo

VII. &c.

Tr. Mil.

Bellum

Volscum.

98 *Ita placide . . . ut] Placide quidem, sed ita ut.

99 L. Æmilio quartum, tribunis] Vox tribunis, quam inducendam censuit Muretus, abest a duobus Hearni codd. et ab uno e nostris.

1 Non tam e republica, quam ut]

Particula ut eventus designatur, non consilium: quod hic nullum esse potest, quum sorte res decreta sit.

2 *Et publice . . . et privatim] Et in iis quæ ad rempublicam spectant, et in privatis erga collegam consiliis factisque.

L. C. 373,
A. C. 370,

rum temeritate ejus prolapsam restituit; et privatam, quod ex errore gratiam potius sibi, quam suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitibusque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi restiterat; sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, et civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum^d diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, obperiebantur. postquam adpropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilatari, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unci, quibus solis confiderent, profuturas esse.

L. Furiu-
merita.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat, et in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res; præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data, dictitans, et cum corporibus vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem^e insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum^e vitæ satis, tum gloriæ esse. quid adtinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. et, quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus impetum militum^f; et hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare, in eis neque*

Camilli mu-
deratim

^d posterum Gron.

^e tum Gron. Crev.

^f militum impetum Eæd.

^g insidiis instruendis] Sic recte Gronovius. Libri habebant instrumentem.

se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœ- U. C. 374.
nituisse. nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, A. C. 378.
vigore ætatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum adli-
neat, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se non posse
impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod e republica duce-
ret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset.
quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a Diis
immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile
efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a⁶ Diis
tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnae Pugna cum
instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem Volscis.
pro castris obponit. ipse edito loco⁴ spectator intentus in
eventu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra: et quod multitudo subpeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo adpropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum pertractus,⁵ opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror,⁶ et novo hoste, et supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris inpetum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, inmemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subiectus a circumstantibus in equum, et raptim subsidiis obpositis, *Hæc est, inquit, milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis?*⁷ *vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; et, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum et castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circummagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, et dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor peri-

8 ab Gron. Crev.

4 Spectator intentus in eventu] Placeret magis in eventum.

5 Opportunus huic eruptioni fuit] Commodam adversus se occasionem erumpentibus hostibus patefecit.

6 Et novo hoste, et supina valle] Tum novo hoste subito e castris erumpente, tum ipsa iniquitate loci Romanos premente, in vallem quæ ab tergo erat retrocedentes. Supra: lenis ab tergo clivus erat inter aciem

(Volscorum) et castra. Ex illo clivo pelluntur Romani. Supina vallis est, ut jam monuimus, ad IV. 46. quibus est a tergo, qui ex tumulo in vallem retrocedunt.

7 Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est] Nota voculas illa, quæ præteritum tempus; hæc, quæ præsens indicat. Vestra temeritas fuit, quum pugnam inconsulte lacessistis: vestra nunc ignavia est, quum fugitis.

U. C. 374. culumque erat) se obferebat, increpare singuli se quisque et
 A. C. 378. alios, et adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit
 aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus a col-
 lega restituente peditum aciem ad equites, non castigando,
 (ad quam rem leviolem auctorem eum culpæ societas fecer-
 rat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos
 universosque, ut se, ⁸ *reum fortunæ ejus diei, crimine exime-*
rent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium
potius socium, quam unius prudentiæ, dedi. Camillus in utra-
que vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur
pugna, (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam
solus sentiam. Optimum visum est, ⁹ in fluctuantem
 aciem tradi equos, et pedestri pugna invadere hostem.
 Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime
 peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque
 apud milites, remittitur a summo certamine animi: Sensit
 ergo eventus virtutis enisæ opem: et Volsci, qua modo si-
 mulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna
 pars et in ipso certamine, et post in fuga cæsi: ¹⁰ ceteri in
 castris, quæ capta eodem inpetu sunt, plures tamen capti,
 quam occisi.

Victi Vol-
sci.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani ali-
 quot noscitantur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur,
 percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse. cu-
 jus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Ro-*
nam captivos ducturum, ait, ne Patres ignari sint, Tusculanos
ab societate descisse. castris exercituique interim, si videatur,
præsit collega. Documento unus dies fuerat, ne sua consilia
 melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu
 cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus
 videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica
 esset; et quum ^b in exercitu, tum Romæ constans omnium
 fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset,
 adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ de-
 cus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum
 captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres cen-
 suissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi
 ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis opta-

Bellum
Tusculanis
indictum.

^b tum Gron. Crev.

⁸ *Reum*] Qui præstare deberet for-
 tunam ejus diei. *Reus* est sæpe is
 quem Gallice dicimus *responsable*. Vid.
 infra not. ad IX. 9.

⁹ *In fluctuantem aciem*] Recte
 videtur emendare Gronovius *inter*
fluctuantem aciem: i. e. dum fluctuat
 acies, necdum satis a trepidatione et
 fuga sese collegit. *Tradi equos*, i. e.

relinqui equos, et tradi asservandos
 calonibus.

¹⁰ *Ceteri in castris . . plures tamen*
 Ceteri in castris cæsi, imo plures capti
 quam occisi. Corrigit Livius per par-
 ticulam *tamen* id quod non expressit
 quidem, sed in mente habuit. Vid.
 not. 3. ad V. 54.

rèt, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. U. C. 374. qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, A. C. 378. tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, A Tusculanis pace constanti propulsum. quam armis non poterant. Intransibiles fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris¹ locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: comiteo exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positus, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, et tabernis apertas proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, et ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usum causæ ferrent: nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo¹¹ nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita¹² omnia constanti^k tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis.*¹³ *non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis magis, quam auribus, crediderunt; et, ubi nihil*

¹ itineri Gron. Crev.

^k constante Eæd.

11 * *Nec amotæ rei usquam*] Nullum usquam erat vestigium rei cujusquam aut amotæ, ut a periculo ingruentis belli tuta præstaretur; aut oblatæ et in medium promptæ, ut ad propulsandum bellum usui esset.

12 *Omnia constante tranquilla pace*]

Omnia erant tranquilla, pacem constantem et omnimode tuentibus Tusculanis.

13 *Non præcipiam*] Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

U. C. 374. *hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendū est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; Dii immortales faciant¹, tam felix, quam pia. Quod ad crimina adtinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus verbis confutare nihil adtinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam, inpetraverunt. ab Tusculo¹⁴ legiones reductæ.*

U. C. 375.
A. C. 377.
L. et P.
Valeris,
&c. Tr. Mil.
Maximum
æas alienum
Romæ.

Tribb. Pl.
seditiosa
oratio.

XXVII. Camillus consilio et virtute in Volscis bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia et moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. et P. Valeris, Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus,¹⁵ maxime propter incertam famam æris alieni; adgravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quam fortuna, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis, cœptaque jam res morte Postumii,¹⁶ quia collegam sufficenti censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant.¹⁷ *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit, demersam partem a parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine*

¹facient Gron.

¹⁴ *Legiones reductæ*] Magis placeat verbum in hac re proprium *deductæ*, quod Sigonius affert et vet. libris, et nos in uno e nostris invenimus.

¹⁵ *Maxime propter incertam famam*] Maxime propter varios et incertos rumores de magnitudine æris alieni, ex eo ortos quod hinc tribuni plebis auferent rem verbis, ex exaggerando invidiosorem etiam, quam veritas ferebat, facerent; illinc rem extenuarent, et ejus invidiam mollire ac minuire conarentur ii, quibus expediebat

sic existimari, solutionem creditarum pecuniarum ideo potius impeditam esse, quod fides, quam quod fortuna debentes deficeret. Ut autem in hac varietate sermonum discipi posset, quid verum foret, nihil satius erat, quam singulorum facultates per census inspicere.

¹⁶ *Quia collegam sufficenti censori religio erat*] Vid. supra V. 31.

¹⁷ *Fugere senatum*] Nolle senatum testes habere census cujusque, tabulas publicas.

ullo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum; ab Satrico U. C. 375. Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, A. C. 377. Prænестinis jam intentari arma; civium magis quam hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fœnore et sine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec adduci quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et ad dicebantur multi, et ad Prænестini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio et consensu plebis impediti cepta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus¹⁸ minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quam delectus, esset; quippe jam a Præneste¹⁹ profectos hostes^m in agro Gabinoⁿ condesisse nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope inlatum mœnibus ipsis bellum, valuit.

Bellum
Prænesti-
num.

XXVIII. Nam quum esset Prænестinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis²⁰ protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursusque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. T. Quinctius dictatorem. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, et juniores Romani ad edictum sine retractatione^o convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita: inde agrum late populates, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse, inter se jactabant: similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, time-

^m profectus hostis Crev. Eæd.

ⁿ Sabino Gron. Crev.

^o detractatione

¹⁸ Minor præsens cura] Gronovius legit, minus præsens, i. e. minus urgens.

¹⁹ Profectus hostis] Hanc esse MSS. suorum lectionem monuit Gronovius;

quam et expressit in editione sua Clericus. Vulgo profectos hostes; minus eleganter.

²⁰ Protinus] Uno tenore prout incedebant.

U. C. 375. *ant Romani, quanto*²¹ *magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicumque esset Latinus hostis, satis scire, eum esse, quem, ad Regillum lacum devictum,*²² *centum annorum pace obnoxia tenerint. Locum, insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. Quin*²³ *ipsi sibi Galli si obferantur illo loco, se ita pugnatos, ut Romæ pugnauerint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

Vincuntur
Prænestini.

Oppida
Prænesti-
norum
capta.

XXIX. His utrimque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse?*²⁴ *nec illis Dii immortales certioris quidquam fiducia, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes fœderis, et expetite pœnas, debitas simul vobis violatis, nobisque*²⁵ *per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuerunt Prænestini. primo inpetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt; consternatique, et præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Prænestæ fuit. Ibi²⁶ ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: nè, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: et, vix mœnia tuta rati, oppido se Prænestæ includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque, haud

P sibi del. Gron.

²¹ *Magis Alliensi die]* Magis quam Alliensē diem. Fortasse melius videatur duas ultimas voces, quæ profecto supervacaneæ sunt, omnino delere.

²² *Centum annorum]* Vide supra not. 10. ad c. 2.

²³ *Ipsi sibi Galli]* Inseruimus vocem *sibi*, quam in scriptis et procis editis exstare testatur Gronovius, et habent duo e nostris.

²⁴ *Nec illis]* Magis placeret *Nō*

illis.

²⁵ * *Per vestrum numen deceptis]* Qui quum confideremus fœderi cui vestrum numen advocatum fuerat, delusi sumus a fœdifragis Prænestinis. Sic l. I. c. 9. *per fas ac fidem decepti.*

²⁶ *Ex fuga dissipati]* Quum dissipati hac illac ex fuga fuissent, jam in unum colligentes se, ibi locum capiunt.

magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Eæ U. C. 375.
 quoque expugnatae. tum ad caput belli Præneste ventum. A. C. 377.
 Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius,
 semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi
 captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit:
 triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Impera- Jupiter Im-
 toris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis perator.
 ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum
 gestarum, his ferme incisa literis fuit: *Jupiter atque Divi*
omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator ²⁷ *oppida novem*
caperet. Die vicesimo⁹, quam creatus erat, dictatura se ab-
 dicavit.

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consu-
 lari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque
 numerus. Ex Patribus creati P. et C. Manlii, cum L. Ju- U. C. 376.
 lio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. A. C. 376.
 Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant. P. et C.
 Volsci provincia, ²⁸ sine sorte, sine comparatione, extra or- Manliis,
 dinem data: cujus et ipsos postmodo et Patres, qui dede- &c. Tr.
 rant, poenituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. Mil.
 quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset,
 dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem
 adservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frus-
 tratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo
 loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque,
 castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte
 hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate
 atque inscitia res. ²⁹ quidquid superfuit fortunæ populi Ro-
 mani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata
 est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici
 placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis adfere-
 bantur, et adparuit, nescire eos victoria et tempore uti, re-
 vocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quan-
 tum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum,
 quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt.

⁹ vigesima Gron. Crev.

27 *Oppida novem caperet*] Testatur Festus in voce *Trientem tertium*; scriptum fuisse in hac tabula T. Quantium novem urbes per novem dies, et decimam Præneste cepisse. Et profecto hoc voluerat Livius, si per librariorum licuisset.

28 *Sine sorte, sine comparatione*] Ita ut tribuni militum nec sortirentur, nec compararent, i. e. communi consensu inter se constituerent, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

29 *Quidquid superfuit fortunæ populi Romani*] Hoc nimis elate inflatæque in re sane levi dictum esse, recte observat Gronovius. Lege cum eo: *Quidquid superfuit*, nempe de his exercitibus, *fortuna populi Romani et militum etiam sine rectore stabilis virtus, tutata est.* Solet Livius, quæ insperatam salutem in aliquo periculo attulerunt, ea fortunæ populi Romani delegare. Vid. I. 46. II. 40. et alibi sæpius. Victorinus codex habet *fortuna*.

Eodem anno ³⁰Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, ³¹novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

U. C. 377.
A. C. 375.
Sp. Furio,
&c. Tr.
Mil.
Seditiones
ob æs alie-
num.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem et materia et caussa seditionis æs alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, adtulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones inpositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisus duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ³²ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi caussa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

Volscorum
agri devas-
tantur.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus data, postquam quietæ res ab hostibus erant, ³³celebrari de integro jurisdictio; et tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, a censoribus locatum saxo quadrato faciendum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedi-

[†] erat caussa Gron. Crev.

³⁰ Setiam] Hoc Sigonio debetur. Antea etiam. Thuanæus codex servat vestigium literæ S ante etiam, sed junctæ cum voce præcedenti.

³¹ Novi coloni] Jam eo coloni missi fuerant quarto ante anno, quod ex

Velleio sub finem lib. I. colligitur.

³² * Ab justo exercitu, justa ira] Vid. not. 52. ad c. 13. supra.

³³ * Celebrari . . . jurisdictio] Jus assidue dici cœpit de pecuniis creditis.

rent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares U. C. 378. patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmi- A. C. 374. lium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. Æmilio L. et C. Quinctios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinere, Mil. ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediendo omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: et, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus Volsci et Latini fusi. diremit. Postero die iterata pugna: et aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant. eques inmissus ordines turbavit; turbatis signa peditum inlata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maxime cæsi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: et quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. Prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro assumpti, nec Romanis satis instructis adparatu bellico ad mœnia adgredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo et nati erant, et consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque adparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestæ sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos ea ra-

U. C. 378.
A. C. 374.
Tusculum a
Latinis cap-
tum.

A Romanis
receptum.

bie inpetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum improvise incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiores de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. ³⁴clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem obpugnare; terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tuscalanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrumque urguntur Latini: nec inpetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos; subeuntes mœnia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis prius mœnia capta; inde effracta claustra portarum. et quum anceps hostis et a fronte et a tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quidquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriæque plebis crescebant; ³⁵quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, fama et corpore, iudicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, ³⁶pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios submiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricos petendum, quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experiēti-

³ Tusculi del. Gron.

³⁴ Clausas portas Tusculi] Hic supervacanea est vox *Tusculi*: eadem opportuniore loco a nobis paulo infra inserta fuit, auctoribus compluribus MSS. tum Gronovianis, tum nostris: *mœnia Tusculi*.

³⁵ Quum eo ipso] Quum necessitas ipsa solvendi sine mora facultatem solvendi impediret. Si tempus datum esset debitoribus, si non institissent

illis magna acerbitate creditores, solvere potuissent. At quum cogerentur statim representare pecunias quas mutuas acceperant, ea ipsa necessitate ad summas angustias redigebantur.

³⁶ Pœna . . . in vicem fidei cesserat] In locum solutionis pœna successerat. Debitoribus quum fidem solutionis prestare non possent, pœna a lege indicta creditoribus satisfaciebant.

que animus esset: possessionemque honoris, usurpati modo U. C. 378. a plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres A. C. 374. viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis Fabiarum homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id sororum genus contemtor ejus habebatur, filiae duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, inlustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa adfinitas haud spreta gratiam Fabia ad vulgum quæsierat. Foræ ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret. quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; sui que ipsam ³⁷ malo arbitrio, quo a proximis quisque minime antei vult, posnituisset. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percunctatus, *satin' salvæ?* ³⁸ avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod juncta in pari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere jussit: eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero cepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, et cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim seris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Adcingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, ³⁹ pervenire ad summa, et Patribus æquari, tam honore, quam virtute, possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit,

^t *summam Gron.*

37 * *Malo arbitrio*] Per illam. iudicandi et sentiendi pravitatem, qua . . .

38 *Avertentem causam doloris*] Vertentem alio ac dissimulantem causam doloris, elicuit ut fateretur, i. e. compulsi fateri. Sic Cicero, l. II. de Orat. n. 13. *Tu quem ego . . . nunquam elicere potui ad disputandum.* Et noster supra c. 31. *Ut hostem eliceret ad*

certamen.

39 *Pervenire ad summa*] Sic Andreas, Campanus, unus e MSS. Hearnii, et quinque e nostris. Gronovianæ editiones *ad summam*: non recte, ut putamus. Horat. Epist. II. l. 1. *Venimus ad summam fortunæ, non ad summam.*

U. C. 379. quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores aperirent. ⁴⁰ creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, et pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus ⁴¹ quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque ⁴² utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, et quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum inmodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, confertiti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque videntur, stipati Patrum præsiidiis, nec recitari rogationes, nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius. *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. Jaxo, ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis relecti, nullos curules magistratus creati passi sunt. eaque solitudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos, et his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquentium urbem tenuit.

Nulli curules magistratus per quinquentium.

XXXVI. Alia bella opportune quievire: Veliterni coloni, ⁴³ gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquoties incursavere, et Tusculum obpugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non

⁴⁰ *Creatique tribuni C. Licinius, et L. Sextius*] Hic Dodwellus præter Livii mentem, ut putamus, sed apte ad rationes annorum sequentium, inserit annum unum, cui tribunos consulari potestate assignat L. Papirium, L. Menenium, Ser. Sulpicium, Ser. Cornelium, memoratos a Diodoro ad annum Olympiadis CIII. primum. Quibus rationum momentis adductus id faciat Dodwellus, vide apud ipsum, dissert. X. de Cyclis Romanorum, sect. 82.

⁴¹ *Quingenta jugera agri*] Jugerum ducentos et quadraginta in longitudinem pedes, centum et viginti in latitudinem habebat. Testes Quintilian. l. I. Institut. c. 9. Varro, l. I. de re Rustica; c. 10. et Isidor. l. XV. c. 15.

⁴² *Utique*] Certe. Ut necesse esset alterum saltem e consulibus ex plebe creati.

⁴³ *Gestientes otio*] Impatientes otii, et motum armaque sacri cupiditate appetentes.

Patres modo, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tri- U. C. 385.
 bunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique A. C. 367.
 tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. L. Furio II.
 Cornelius, P. et C. Valerii, haudquaquam tam obedientem &c. Tr.
 in delectu, quam in comitiis, plebem habuere: ingentique Mil.
 contentione exercitu scripto¹ profecti, non ab Tusculo modo
 submovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia compu-
 lere. obsidebanturque haud paullo vi majore Velitræ, quam Velitræ ob-
 Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus ob- sessæ.
 sideri cœptæ erant, expugnari potuere. Ante novi creati
 sunt tribuni militum: Q. Servilius, C. Veturius², A. et M. U. C. 386.
 Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem A. C. 366.
 tribuni ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Licinium- Q. Servilio
 que latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, III. &c. Tr.
 Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum Mil.
 legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium
 ferebat. et, quum octo ex collegio tribunorum plebis primo
 intercessores legum fuissent, quinque soli erant: et (ut
 ferme solent, qui a suis desciscunt) ⁴⁴capti, et stupentes
 animi, vocibus alienis id modo, quod domi præceptum
 erat, intercessioni suæ prætendebant: *Velitris in exercitu
 plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia
 differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium
 ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, et uno
 ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu
 tractandi animos plebis, primores Patrum productos inter-
 rogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatiga-
 bant: *Auderentine postulare, ut, quum bina jugera agri plebi* Tr. Pl. ora-
dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut tio pro legi-
singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio bus suis.
homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus
pateret ager? An placeret, scœnore circumventam plebem ⁴⁵
potius², quam forte¹ creditum solvat, corpus in nervum ac sup-
plicia dare: et gregatim quotidie de foro addictos duci, et re-
pleri vinctis nobiles domos? et, ubicumque patricius habitet,
ibi carcerem privatum esse?

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu quum

¹ add. iterum Gron. Crev.

² ni potius Eæd.

³ sortem Eæd.

⁴⁴ * Capti et stupentes animi] Vox animi est in gignendi casu. Velut attonitos et stupore defixos animos gerentes, utentes vocibus non suis, sed iis quas sibi dictatas reddebant.

⁴⁵ Ni potius quam sortem] Amplectenda videtur Gronovii conjectura, quæ librorum etiam quorundam fir-

mari auctoritate ab eo dicitur: et, resecta particula ni, legendum, Potius quam sorte creditum solvat: i. e. potius quam sola sorte soluta sine usuris creditoribus plebes satisfaciat. Hoc enim volebat lex quam duo tribuni ferebant, ut sorte contenti creditores essent.

U. C. 386. apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fenore trucidandi plebem alium Patribus umquam fore*, adfirmabant, nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes^z fecisset. Contemni jam tribunos plebis^a, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato, ⁴⁶ numquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse, quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creari placuisset, ut et plebeis pateret summus honor, ⁴⁷ quatuor et quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? ⁴⁸ Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros^b plebi honorem, qui ⁴⁹ octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? et ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septem tam diu habuerint? *Legē obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Neo jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeis idoneos viros ad curules magistratus. Numquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, ⁵⁰ paucis ante annis ex plebe coeptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, et stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellent, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi vide-*

^z plebs Gron. Crev.

^a plebi Gron. plebei Crev.

^b impertituros Gron.

46 * Nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore] Nunquam plebem pari cum Patribus jure in republica frui-turam.

47 Quatuor et quadraginta annis] Ab anno 311. ad 355.

48 Qui crederent duobusne in locis] Gronovius expungit has voces qui crederent. Tan. Faber legit: Quid! crederentne duobus in locis . . .

42 * Octona loca] Hoc semel contigisse memoravit Livius supra V. l. idque parum probabiliter, ut observamus in nota ad illum locum.

50 Paucis ante annis] Totis quadraginta. (vide l. IV. c. 54.) Nisi forte intelligendum est, paucis ante annis quam tribuni consulares ex plebe forent.

re; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sa- U. C. 386.
cris faciendis decemviri creentur; ita ut ⁵¹ pars ex plebe, A. C. 366.
pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comi-
tia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsi-
debat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus, quam a Veli-
tris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad
novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem,
duos utique, quia ^c legum latores erant, plebes reficiebant.
Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. U. C. 387.
Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Princi- A. C. 365.
pio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ven- T. Quinc-
tum: et, quum tribus vocarentur, nec intercessio collega- tio, &c. Tr.
rum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia Mil.
summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dic- Dictator
torem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magis- creatur Ca-
trum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores, millus IV.
adversus tantum adparatum adversariorum, et ipsi causam
plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indic-
to, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus
agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset,
atque ageretur res solito primum certamine inter se tribu-
norum plebi ^d, ferentium legem intercedentiumque, et, quan-
to jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore
legum ipsarum latorumque, et, ⁵² *Uti rogas*, primæ tribus Certamen
dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites*, inter dicta-
jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, et intercessio- torem et
nem, secessionem quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis tribunos.
irritam, qua peperistis; non reipublicæ magis universæ, quam
vestra causa, dictator intercessionem adero, eversumque ⁵³ ves-
trum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius et L.
Sextius intercessionem collegarum cedunt; nihil patricium ma-
gistratum inseram concilio plebis. si adversus intercessionem,
tamquam captæ civitati leges inponere tendent, vim tribuniciam
a se ipsa dissolvi non patiar. Adversus ea quum contemtit
tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus
ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit.
et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores
adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum.

^c qui Gron. Crev.

^d plebei Crev.

51 * Pars] Dimidia.

52 *Uti rogas*] Id est, fiat uti rogas.
Fuit hæc solennis vox, qua populus
jubebat, sive sciscebat id quod ab ali-
quo magistratu rogaretur.

53 * *Vestrum auxilium imperio tuta-
bor*] Potestatem tribunitiam, quæ

auxilii vobis ferendi causa instituta
est, imperio dictatorio tutabor. Penes
tribunos, ut jam aliquoties observa-
tum est, auxilii jus; imperium penes
patricos magistratus, consules, tribu-
nos militum consulari potestate, dic-
tatores, erat.

U. C. 387.
A. C. 365.

Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs^e scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset,⁵⁴ quingentum millium ei multa esset. Sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei subfectus est exemplo P. Manlius dictator: quem quid creari adtinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno, in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut et huic rogationi, quae se⁵⁵ in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas et hæc lata erat, impedire: et, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

P. Manlius
dictator.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, adparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant,⁵⁶ de plebeio consulatu⁵⁷ antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinavit,⁵⁸ C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre Patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent^f ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut^g in aciem^h adversus optimates maximo privatim periculo,⁵⁹ nullo publice emolumento stare. consensisse jam secum et ro-*

C. Licinius
primus ma-
gister equi-
tum de
plebe.

Sextii et
Licinii
Tribb. Pl.
oratio de
conjunctim
ferendis ro-
gationibus
suis.

^e plebes Gron. Crev.

^f accederent Gron.

^g veluti Crev.

^h acie

Gron. Crev.

.54 *Quingentum millium*] Supple æris. Asses 500000. æstimandi sunt marcis argenti nostratibus 781. cum duabus uncis.

.55 * *In ordinem cogi*] Vid. not. 52. ad III. 35.

.56 *De plebeio consulatu*] Plures scripti habent *de plebeio consule*.

.57 *Antiquabant*] *Antiquare* verbum solenne est, quo populus Romanus

significabat se non accipere legem. *Antiquo*, i. e. antiqua probo, nihil novi statui volo. * Vid. not. 22. ad V. 30.

.58 *C. Licinio, qui tribunus militum fuerat*] Undecimo ante anno. Hunc C. Licinium cave cum Plutarcho credas eundem esse cum C. Licinio Stollone, tribuno plebis, legum novarum latore.

.59 *Nullo publice emolumento*] Hear-

*gationes promulgatas, et vim omnem tribuniciæ potestatis. Pri- U. C. 387.
mo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: dein- A. C. 365.
de ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dic-
tatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bel-
lum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio
consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam
plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a
creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si
velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato
animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis ro-
gationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse mo-
destiæ populi Romani id postulare, ut ipse fânore levetur, et in
agræ injuria possessum a potentibus inducatur; per quos ea
consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed
etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statu-
erent apud animos, quid vellent: deinde comitiis tribuniciis de-
clararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas
rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis:
perlaturus enim, quæ promulgaverint. sin, quod cuique privâ-
tim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa
continuazione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ
promulgata sint, habituros.*

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum
quum, præ indignitate rerum, stupor silentiumque inde ce-
teros Patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos de- Adversus
cemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuaden- eos Ap.
dum processisse, et locutus in hanc fere sententiam esse: Claudii
Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod oratio.
unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunitis,
id nunc ego quoque audiam: Claudicæ genti jam inde ab initio
nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse; semper
plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum⁶⁰ neque nego,
neque inficias eo¹, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem
et Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam
inminuta, majestas earum⁶¹ gentium, inter quas nos esse voluistis,
dici vere posset. Illud alterum pro me majoribusque meis con-

¹ non ego non ceteri Claudii inficiamur Crev.

nus in nota ad hunc locum affirmat MSS. et veteres editos præferre publico. Sed Thuanus cod. servat publicæ. Et id postulat antitheseos ratio: maximo privatim periculo, nullo publice emolumento.

⁶⁰ Non ego, non ceteri Claudii inficiamur] Revocavimus veterem hanc lectionem, quam expressit Andreas, assentiente uno e MSS. Hearni. Campanus quoque, et unus e regis codd. consonant, nisi quod pro duplici non

geminant neque. Vulgo editi nunc habent neque ego, neque inficias eo: quod nobis inficetum visum est. Quum enim duo hæc verba ejusdem sint plane sensus, non possunt sibi invicem quasi exadversum collocari. Jac. Gronovius propius ad vulgatam lectionem emendat: neque ego, id est, ne ego quidem, inficias eo. Favetque ejus conjecturæ Sorbon. codex, in quo legitur neque ego, neque inficias eo.

⁶¹ Gentium] Vid. not. 2. ad IV. 1.

U. C. 387.
A. C. 365.

tendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republica fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommo- dum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (est quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudia familie non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, et vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos (si Diis placet) tribunos, tantum libertatis novem annis, quibus regnant, sumsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? ⁶² Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. ⁶³ Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habemus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu ⁶⁴ inutiles sunt, omnes conjunctim accipiat. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem subclamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. ⁶⁵ Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; et aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes subclamassent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis. quid? si tu^k non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Numquamne vos res potius, quam auctores, spectabi-

^k tu del. Gron. Crev.

⁶² Sub conditione, inquit] Uterlibet e tribunis legum latoribus. Sæpe hoc modo inquit absolute ponitur, ut intelligatur quilibet contradicturus. Sic infra hoc ipso c. Ut rogationes, inquit, nostras . . . accipiat: et rursus, Non, inquit, licebit. Et l. XXXIV. c. 3. Ut auro et purpura fulgeamus, inquit.

⁶³ Quid est aliud dicere] Nonne hoc idem est, ac si dicerent? Dicere hic sustinet vicem nominativi cadentis in verbum est. Dicere, quod alii petunt, nos fastidimus, quid aliud est?

sive idem est, supple, atque id quod dicunt tribuni, sese sub conditione refici velle decimum tribunos.

⁶⁴ Inutiles] Damnosæ. Sic l. III. c. 33. qui consensus privatis interdum inutilis, id est, exitiosus esset. Vid. et V. 5.

⁶⁵ Non, inquit, licebit. Tu de fœnore] Respondentes facit tribunos Appius, non iis quidem verbis, quæ ipsi protulerant; sed quomodo, quoque sensu jactatas ab iis voces et accipiebat ipse, et a populo accipi volebat.

tis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicit, secundis au- U. C., 387.
ribus, quæ ab nostram quo dicentur, adversis accipietis? At A. C. 365.
hercule⁶⁶ sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est,
quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, si-
millima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere
liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri con-
sulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vobis per-
mittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena
Janiculum insedit; quale Gallicum modo, quum præter Capi-
tolum atque arcem omnia hæc hostium erant, et consulatum
⁶⁷cum hoc M. Furio et¹ quolibet alio ex Patribus L. ille Sex-
tius peteret; possetisne ferre, Sextium haud pro dubio consulem
esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune
honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patri-
cios non liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque
ex Patribus præterire liceat? Quenam ista societas, quænam
conortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit,
in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo,
inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis ple-
beium. ⁶⁸Quid est dicere aliud, quia^m indignos vestra voluntate
creaturi non estis, necessitatem vobis creandi, quos non vultis,
inponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat
populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, et lege se,
non suffragio, creatum dicat?

XLI. Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores,
quærent: et ita maxima sunt adepturi, ⁶⁹ut nihil ne pro mini-
mis quidem debeant; et occasionibus potius, quam virtute,
⁷⁰petere honores maluntⁿ. Est aliquis, qui se inspici, æstimari

¹ aut Gron.^m nisi quia Gron. Crev.ⁿ malint Eæd.

66 *Sermo est minime civilis] Ser-
mo est qui minime deceat cives, me-
mores se cum civibus agere, qui pari
jure libertatis fruuntur, in quos mini-
me liceat imperioso genere sermonis
uti.

67 Cum hoc M. Furio, et quolibet]
Vulgo aut quolibet: sed et præfe-
runt Andreas, Campanus, tres Hear-
nii codd. et omnes nostri. Quod qui-
dem sine ulla dubitatione admisimus.
Ut enim recte argumentatur Appius,
necesse est ut plebeius unus consula-
tum petat cum duobus patriciis.

68 Quid est dicere aliud, nisi] Sigo-
nius inseruit ultimam vocem ex vete-
ribus, ut ait, libris. Sed eam igno-
rant Sorbonicus codex, et antiquissi-
mus Thuanaeus. Nobis placeret vete-
rem lectionem restitui, mutato tan-
tum duarum vocum ordine. Quid est

aliud dicere, quia . . . Plane ut supra,
hoc ipso c. Quid est aliud dicere, quod
petunt alii, nos . . . fastidimus.

69 Ut nihil ne pro minimis quidem
debeant] Hujus loci videtur hæc esse
sententia. Ita maxima quæque, con-
sulatum nempe, sunt adepturi plebei,
ut nihil pro iis debeant, ne tanquam
minimis quidem: i. e. ut ne tantum
quidem vobis pro iis debeant, quan-
tum pro minimis deberi æquum esset.
Non absimilis locus reperitur supra
IV. 54. Patres non pro communicatis,
sed pro amissis honoribus fremere: i. e.
Patres fremunt, indignantur pro ho-
noribus, non tanquam communicatis,
sed tanquam amissis.

70 Petere honores malint] Thua-
naeus codex malunt: et id potius vi-
detur.

U. C. 387. *fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competi-*
 A. C. 365. *tores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui*
vestra necessaria suffragia pro voluntariis, et serva pro liberis
faciat. Omitto Licinium Sextiumque, ⁷¹ quorum annos in per-
petua potestate, tamquam regum in Capitolio, numeratis: quis
est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum
facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris,
fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum
poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate
satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de
religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium
contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem con-
ditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque, omnia geri,
quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more
majorum? nempe, penes Patres. nam plebeius quidem magis-
tratus nullus auspiciato creatur. Nobis adeo propria sunt aus-
picia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus,
non aliter, quam auspiciato, creet; sed nos quoque ipsi sine
suffragio populi auspiciato interregem prodamus, et ⁷² privatim
auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent.
Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeius
consules creando, a Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert?
Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, ⁷³ si pulli non
pascentur? si ex cavea tardius exierint? ⁷⁴ si occinuerit avis?
Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo majores nostri
maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tamquam jam nihil
pace Deorum opus sit, omnes ceremonias poluimus. Vulgo ergo
pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet ⁷⁵ apicem
Dialem, dummodo homo sit, inponamus: tradamus ancilia, pene-

71 Quorum annos . . . in Capitolio numeratis] Videntur hæc intelligenda de clavis numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infra VII. 3. Ibi ille docet clavum quotannis figi solitum dextro lateri ædis Jovis Opt. Max. Eum, inquit, clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt. Sensus igitur hujus loci erit: quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum, per novem continuos clavos Capitolino parieti affixos, numeratis. Hujus loci a nemine huc usque intellecti hanc interpretationem debemus Cl. Dodwello: quem vide Dissert. X. de Cyclicis Roman. Sect. 76.

72 Privatim] Privatim et publice opponuntur; at non privatim, in magistratibus. Fortasse legendum est privati.

73 Si pulli non pascentur] De auspicio, quod e pullis gallinaceis captare solebant Romani, vid. infra X. 40.

74 Si occinuerit avis] E cantu quoque avium omina sibi læta tristiave fingeant Romani. Vid. nostrum loco modo memorato, et Val. Max. l. I. c. 4. Aves, quæ cantu auspicia dabant, oscines dicebantur, quales corvus, cornix, noctua.

75 Apicem Dialem] Apex propria dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, laneo filo religata; quod quidem filum apiculum vocabatur. Interdum tamen, ut hoc loco. Apex sumitur præ ipso pileo. Apex autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui aperere dicebant. Vid. Festum in vocibus Aper et Apiculum, et Servium tum ad II. Æn. v. 683. tum ad VIII. v. 663.

tralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est. non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur; nec centuriatis nec curiatis^o comitiis Patres auctores fiant. Sextius et Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ^{Decemviri sacrorum ex plebe, et ex Patribus.} ⁷⁷ ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. ^{U. C. 368. A. C. 364. A. et M. Cornelius, &c. Tr. Mil.} Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici adlata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum ^{Camillus V. Dictator.} magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, ⁷⁸ auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa conlata. Nec dubia, nec difficilis Romanis ^{Vincuntur Galli.} (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis adtulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes, quum ⁷⁹ fuga se longinqua, tum quod passim eos ⁸⁰ simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus

• *nec curiatis* del. Gron.

⁷⁶ *Nec curiatis*] Has voces, quæ exstant in vet. editis, et in MSS. Hearnii et nostris, omittunt Gronovianæ editiones, operarum, ut videtur, incuria.

⁷⁷ *Ex parte*] Dimidia. Vid. not. 81. ad II. 13.

⁷⁸ *Auctor est Claudius*] Claudius Quadrigarius, ut patebit ex not. 53. ad VII. 10. infra. De illo agemus ad

VIII. 19.

⁷⁹ *Fuga se longinqua . . . ab hoste sese tutati sunt*] Vacat aut prius *se*, aut posterius *sese*. Hoc potius deleri placet.

⁸⁰ *Simul pavor terrorque*] *Pavor*, qui insidebat menti. *Terror*, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat.

U. C. 388.
A. C. 364.
Rogationes
tribunorum
acceptæ.

decretus. Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi
seditio exceptit: et per ingentia certamina dictator senatus-
que victus, ut rogationes tribunicie acciperentur; et comitia
consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de
plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certa-
minum fuit. quia patricii ⁸¹ se auctores futuros negabant,
prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civi-
lium certaminum venit: quum tamen per dictatorem condi-
tionibus sedate discordie sunt, concessumque ab nobilitate
plebi de consule plebeio; a plebe nobilitati de prætore uno,
qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina
ira tandem in concordiam redactis ordinibus, ⁸² quum dig-
nam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando
umquam alias, Deum immortalium causa libenter facturos
fore, ut ⁸³ ludi maximi fierent, et dies unus ad ⁸⁴ triduum
adjiceretur; ⁸⁵ recusantibus id munus ædilibus plebis, con-
clamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris Deum
immortalium causa libenter acturos, ⁸⁶ ut ædiles fierent.
Quibus quum ab universis gratie actæ essent, factum
senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator
populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comi-
tiis fierent.

81 * *Se auctores futuros*] Vid. not. 16.
ad l. 17.

82 *Quum dignam*] Quum dignam
eam rem senatus censeret esse, ob
quam ludi maximi fierent, diesque unus
ad triduum Latinarum adjiceretur;
meritoque id . . . sibi esse faciendum.

83 *Ludi maximi*] Ludi quam mag-
nificentissimi. De his ludis accipien-
da videntur quæ legimus l. VII. c. 15.
Ludi votivi, quos M. Furius dictator
voverat, facti. Itaque verisimile est
hos ludos ante concordiam restitutam
Camillum vovisse; (quo etiam tem-
pore, si Plutarcho credimus, ædem
Concordiæ vovit) ejus votum, redactis
in concordiam ordinibus, Patres ra-
tum habuisse. Aliter censet Gronov.
quem vid. l. IV. Observ. c. 25.

84 *Triduum*] Latinarum: quæ
vox fortasse incuria librariorum exci-
dit. Ceterum triduum de quo hic

agit Livius, non aliud esse quam tri-
duum Latinarum, ex Plutarcho pro-
batur, qui in vita Cam. auctor est
unum diem hoc tempore Latinis, quæ
triduo antea conficiebantur, adjectum
esse. De Latinis feriis vid. not. 62. ad
c. 17. l. V.

85 *Recusantibus*] Ferias Latinas
ludi comitari solebant, quorum cura-
tio penes ædiles plebis primo fuit,
teste Dion. l. VI. extremo. Ludos
quoque a Camillo votos ab iisdem æ-
dilibus fieri senatus jubebat. Quum
igitur et ludis votivis, et adjecto illo
in singulos annos ad Latinas die,
novorum sibi successoribusque suis
sumptuum necessitatem injungi intel-
ligerent ædiles, recusarunt aggrava-
tum munus. De ludis, qui Latinarum
diebus fieri solebant, vid. not. 72. ad
V. 19.

86 *Ut ædiles*] Ea lege, ut

EPITOME LIBRI VII.

DUO novi magistratus adjecti sunt, prætura et curulis aedilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cujus remedium et finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et ¹T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romanæ. in eam Curtius armatus, sedens equo, se præcipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod ²plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Karthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non inpetravent, urbem atque agros populo Romano dederunt. ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est. qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiore loco evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsesus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in præsidio

¹ T. Manlium filium rus relegatum] Adjecimus vocem rus, quam in veteribus libris exstare Sigonius affirmat. Habet quoque eam unus ex Hearnii codd.

² Plus quingentis jugeribus] Sic dedit Sigonius, quum prave antea legeretur, plus quingentorum jugerum. Magis Livianum foret, plus quingenta jugera.

erant relictæ, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VII.

ANNUS hic erit insignis ¹ novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura et curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsi- vere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo; ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, ² gratia campestri ³ ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac justitio simile otium fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricos magistratus, curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sumsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, et ⁴ collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde inposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis

U. C. 389.

A. C. 363.

L. Sextio,

L. Æmilio

Coss.

Primus de

plebe

consul.

Prætor et

ædiles curu-

les primum

creati.

U. C. 390.

A. C. 362.

L. Genucio,

Q. Servilio

Coss.

Pestilentia.

1 *Novi hominis*] *Novus homo* dicebatur, cujus e majoribus nemo curulem magistratum gesserat, qui nullam habebat proinde majorum imaginem. *Novo homini* opponebatur *nobilis*. Vid. not. 57. ad c. 34. l. I.

2 *Gratia campestri*] Quia comitia centuriata, quibus consules, prætores, censores creabantur, habebantur in campo Martio; inde *gratia campestris* sumitur pro favore populari, quo honores sibi quis aliusve a populo consequebatur.

3 *Ceperunt*] Effecerant ut Capitolinus et Scipio caperent. Quidam libri: *adiderunt*.

4 *Collegam consulibus, atque iisdem*

auspiciis creatum] Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur, ut docet Messalla apud Gell. XIII. 14. Iisdem autem auspiciis creari, non est iisdem tantum comitiis, sed etiam captatis, ut videtur, eodem modo ac ritu auspiciis creari, ob eamque causam ejusdem ordinis ac generis auspicia habere. Porro auspicia consulum ac prætorum ejusdem ordinis erant, ut constat ex loco A. Gellii supra memorato, quamvis, ubi diversa his auspicia contingerent, consulum auspicia magis rata essent: cujus rei insigne testimonium extat apud Val. Max. l. II. c. 8.

U. C. 390. mortuos ferunt, pro portione et ex multitudine alia multa
 A. C. 362. funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors
 Camilli ⁵ quam matura, tam acerba, M. Furi fecit. Fuit enim
 mors. vere vir unicus in omni fortuna: princeps pace belloque
 prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio
 civitatis, quæ capta absentis inploravit opem, vel felicitate,
 qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit.
 Par deinde ⁶ per quinque et viginti annos (tot enim postea
 vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem
 secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ fer-
 rent.

U. C. 391. II. Et hoc insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C.
 A. C. 361. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum
 S. Sulpicio, memoria actum, nisi quod pacis Deum exoscendæ caussa
 L. Licinio ⁷ tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. et
 Coss. quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina leva-
 retur, victis superstitione animis, ⁸ ludi quoque scenici, nova
 res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat)
 inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cete-
 rum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa
 peregrina res fuit. ⁹ Sine carmine ullo, ¹⁰ sine imitandorum
 carminum actu, ludiones ex Etruria aditi, ad tibicinis mo-
 dos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant.
 imitari deinde eos juvenus, simul inconditis inter se jocu-
 laria fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus
 erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata.
¹¹ vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio voca-
 batur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante,
¹² Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem

Ludi scenici
 primi.

⁵ *Quam matura, tam acerba*] Hæc duo sibi invicem adversantur. Nam *acerbum* proprie dicitur de fructibus nondum maturis, quorum ideo *acerbus* est sapor. Hinc mors juvenum *acerba*, qui ante diem rapiuntur. At eorum virorum, quos nunquam mori cuperent omnes, semper *acerba* mora est, etiamsi illi maturitatem ævi naturæque attigerint.

⁶ *Per quinque et viginti annos*] Bene se habet hic numerus, si ratio habeatur anni ejus quem inseruit Henricus Dodwellus ante anarchiam. Vid. not. 40. ad VI. 36.

⁷ *Tertio tum . . . lectisternium fuit*] Lectisternium in urbe Romana primum fuit anno u. c. 356. Vid. supra V. 13. Quo tempore autem secundo factum fuerit, Livius non docet.

⁸ *Ludi . . . scenici*] Ludi qui in *scena* agerentur, quales Comœdia, Tragedia,

&c. *Scena* autem proprie est umbraculum ex ramis arborum curvatis, et inter se mutuo implicitis factum, a *εξυπὶ* umbra. Quoniam autem in ejusmodi umbraculis Attica juvenus inconditos versus jacere coeperat, ideo, postquam ludus in artem vertit, *scena* quoque vocata est pars theatri velo tecta, in qua histriones fabulas agebant.

⁹ *Sine carmine ullo*] Quia nimirum versus lingua Tusca pronunciat, a Romanis intellecti non fuissent.

¹⁰ *Sine imitandorum carminum actu*] Nullo gestu motuque corporis, qualis comitari carmina, iisque respondere debet.

¹¹ *Vernaculis artificibus*] Domesticis, id est, Romanis ludionibus, sive actoribus.

¹² *Fescennino versu*] Non jam te-

alternis jaciebant; sed inpletas modis ¹⁵ saturas, descripto U. C. 301.
jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. A. C. 361.

¹⁴ Livius post aliquot annos, qui ¹⁵ ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, ¹⁶ canticum egisse aliquanto magis vigente^a motu, quia nihil vocis usus inpediebat. inde ¹⁷ ad manum cantari histrionibus cœptum, ¹⁸ diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hæc fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, et ludus in artem paullatim verterat; juvenus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: ¹⁹ quæ inde exodia postea

^a vigenti Gron. Crev.

tere jaciebant incompositum ac rudem versum, similemque Fescennino versu, i. e. versui. Fortasse scripserat Livius *versum*, quomodo habent duo scripti a Gronovio inspecti, et Victor. codex. Porro *Fescenninus* versus a Fescennia Etrurise urbe dictus est, ex qua Romam est allatus. De eo vid. Hor. in Ep. 1^a. l. II.

¹³ *Saturas*] *Satura* proprie notat lancem onustam uva passa, polenta, et omnigena ciborum ac frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur. Inde ea voce designata est rerum mistura quædam et quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod multis et variis rebus refertum erat. Dramaticum fuit, ut clare ex hoc loco patet. *Modi* autem hic intelligendi sunt modulatio quædam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramatis congruens. Dum igitur dicit Livius *inpletas modis saturas*, eas vult justa descripti ad tibicinem cantus motusque modulatione conditas, suam quamdam perfectionem attigisse.

¹⁴ *Livius*] Livius Andronicus, M. Livii Salinatoris libertus, fabulam docere cœpit C. Claudio Centone, M. Sempronio Tuditano Coss. anno u. c. 512.

¹⁵ *Ab saturis*] Relictis saturis, connectere fabulam ex variis actibus, qui tamen omnes ad unum et idem argumentum, sive unam quamdam actionem primariam referrentur. * Adverte verbum *serere* hic esse a *sero*, *seruis*, *sertum*, quod plane diversum est a verbo *sero*, *seri*, *satum*, idem significante quod *semino*. Prius illud usurpavit

quoque Livius infra XXV. 6. *Fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur.*

¹⁶ *Canticum*] *Canticum* ab uno homine canebatur ad tibicinis modos. Quum autem tibicinem post actum quemque cecinisse appareat ex iis verbis, quibus Plautus in *Pseudolo* actum primum concludit, canticum subjecti solitum esse cuique comœdiæ actui verisimile est. Porro *canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere.

¹⁷ *Ad manum cantari*] Institutum, ut histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat et loquaci manu, cantando responderetur: quum antea idem et caneret, et saltaret.

¹⁸ *Diverbia*] *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt: ac nihil aliud est, quam actus et scenæ, ex quibus ipsum fabulæ corpus constat. Opponitur choro et cantico.

¹⁹ *Quæ inde exodia*] *Exodium* vox Græca exitum significans. *Exodiaris*, inquit vetus Juvenalis scholiastes, *in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret: ut, quidquid lacrymarum ac tristitiæ cœgissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret* *Exodium* igitur ex eo dictum est quod in exitu, sive fine ludorum ageretur. At vocula *inde*, hic interposita, significare videtur *exodii* appellationem ex eo deductam esse, quod juvenus fabulis egressa quodammodo, sive, ut ipse Livius scribit, fabellarum actu relicto, ad hos jocos rediisset: quæ quidem hujus appellationis origo parum probabilis est. Tres scripti e nostris, in-

U. C. 391. adpellata, ²⁰ consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt.
 A. C. 361. Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juven-
 Exodia: tus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum
 Atellanæ. manet, ut actores Atellanarum nec ²¹ tribu moveantur, et
 stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter
 aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo
 ponenda visa est: ut adpareret, ²² quam ab sano initio
 res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis
 religionibus datum, aut religione animos, aut corpora mor-
 bis levavit. quin etiam, quum medios forte ludos ²³ circus
 Tiberi superfluo inrigatus impedisset, id vero, velut averais
 jam Diis adspernantibusque placamina iræ, terrorem ingen-
 tem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino
 secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio
 animos, quam corpora morbi, adficerent, repetitum ex
 seniorum memoria dicitur, ²⁴ pestilentiam quondam clavo
 ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus
 dictatorem clavi figendi causa dici jussit. dictus L. Man-
 lius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit.
 Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, ²⁵ qui
 prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pan-
 gat. ²⁶ Fixa ^b fuit ²⁷ dextro lateri ædis Jovis optimi maximi,

U. C. 392.
 A. C. 360.
 Cn. Genu-
 cio, L. Æ-
 milio II.
 Coas.

Manlius
 dictator
 clavum
 pangit.

^b Fixus Gron. Grev.

ter quos Thuanæus, ignorant → inde. Itaque illud eradas licet.

²⁰ *Consertaque fabellis*] Constant ex fabellis Atellanis. Inde promiscuè usurpantur *exodia* et *Atellana*. Sæpe etiam ambo vocabula junguntur, ut apud Sueton. in Tib. c. 45. *Atellanico exodio*, et apud Juven. Sat. VI. v. 71. *Exodio . . . Atellana Autonoes*. Porro *Atellana fabella* ab *Atella* Oscurorum civitate, ubi primum actitatæ sunt, nomen traxerant. Jocis et salibus, modestis tamen primo et ingenuis, commendabantur. *Oscæ* lingua agebantur, postquam etiam *Oscæ* gens esse desiderat: unde dicebantur quoque *Osci ludi*. *Oscæ* autem gens in Campania fuit, in duos populos divisa, Aaruncos nempe et Sidicinos.

²¹ *Tribu moveantur*] Vid. not. 23. ad c. 24. l. IV.

²² *Quam ab sano initio*] Quam modico et arcto sumptu peragi coepta res excesserit deinde in hanc, quam nostro ævo videmus, sumptuum insaniam, quæ vix opulentis regnis, nedum privatis ædilium patrimonis, qui ludos suis impensis faciendos curant,

tolerabilis foret.

²³ *Circus*] Itaque ludi etiam scenici primo in Circo acti sunt.

²⁴ *Pestilentiam quondam*] Hæc non eo sensu intelligenda videntur, ut clavus jam antea, pestilentie sedandæ causa, a dictatore fixus fuisse dicitur; sed pestilentia quodam anno esse sedata, quum clavus annorum index non ab ordinario magistratu, sed a dictatore fixus esset. Unde argumentabatur clavum ab dictatore fixum levando morbo salubrem fuisse. Vid. infra VIII. 18. aliud exemplum, aliamque causam dictatoris clavi figendi causa creati.

²⁵ *Qui prætor maximus sit*] Qui imperium summum in civitate habet. *Prætor proprie is qui præit*.

²⁶ *Fixus fuit*] Figi solitus æret. MSS. fere omnes habent *fixus*, ut referatur ad legem. Utrovis modo leges, parvi refert, quum et legem et clavum ibidem fixa esse admodum verisimile videatur.

²⁷ *Dextro lateri ædis*] Capitoliuum templum tres ædes pares continebat communibus inclusas lateribus: medianam, Jovis; a lateribus, alteram Ju-

²⁸ex qua parte^c Minervæ templum est. Eum clavum, quia U. C. 392.
raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum A. C. 360.
fuisse ferunt: eoque Minervæ templo ²⁹dicatam legem, Clavus an-
quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque der.
clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortia,
Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monumentorum
auctor ³⁰Cincius adfirmat. M. Horatius consul ³¹ex lege
templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges
exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia majus im-
perium erat, sollemne clavi figendi translatum est. Inter-
misso deinde more, digna etiam per se visa res^d, propter
quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, Manlius de-
perinde ac republicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, lectum ha-
gratia creatus esset, bellum Hernicum adfectans, delectu bere cona-
acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tur, frustra.
tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dicta-
tura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Ser- U. C. 393.
vilio Ahala, L. Genucio consulibus^e, dies Manlio dicitur a A. C. 359.
M. Pomponio tribuno plebis. ³²Acerbitas in delectu, non Q. Servilio
damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, II. L. Ge-
partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, nu- nuccio II.
partim in vincula ductis, invisæ erat: et ante omnia invisum Coss.
ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave Manlio dies
liberæ civitati, ab ostentatione sævitia adscitum; quam dicta.
non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse
suo exerceret, criminique ei tribunus inter cetera dabat,
quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, Acerbitas
domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in ejus in fi-
opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum, dederit: lium.

^c ea ex parte, qua Gron. Crey.^d est res Eod.^e secundum consulibus Eod.

notis, alteram Minervæ. Hinc lex, que hoc loco dicitur fixa fuisse dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, infra dicitur Minervæ templo dicata.

²⁸ Ea ex parte qua] Scripti omnes nostri, ut et aliquot a Gronovio allegati, ea qua parte: unde proclive est efficere ea qua parte.

²⁹ Dicitam] Assignatam, et quasi consecratam.

³⁰ Cincius] L. Cincius Alimentus, sic enim integre expressum nomen ejus est a Livio, XXI. 38. æqualis Fabii Pictoria, bello Punico secundo captus ab Annibale, teste Livio ibidem. Hunc scriptorem historiarum valde probabiliter judicat Vossius, l. I. de Histor. Lat. c. 4. non diversum esse ab illo L. Cincio Alimento qui præturam gessisse

memoratur a Livio, XXVI. 23. anno ejusdem belli nono. Græca lingua scripsisse eum historiam a primordiis urbis docet Dioays. l. I.

³¹ Ex lege templum] Videtur hic legendum esse templum, ut recte admonet Gronovius. Sensus igitur erit: M. Horatius, ex lege que supra allata est, dedicavit, sive cum solennibus cærimoniis fixit, clavum templo Jovis optimi maximi, ea ex parte nimirum, ut supra legitur, qua Minervæ templum est.

³² Acerbitas in delectu] Manlii acerbitas in delectu, quam censerant cives non multo modo irrogatis sibi, que proinde damnum, sive jacturam rei familiaris importarent, sed et laceratione corporum.

U. C. 393. *ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria*
 A. C. 359. *disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob*
noxam? quia infacundior sit, et lingua inpromptus. Quod
naturæ damnum utrum³³ nutriendum patri, (si quidquam in eo
humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum
fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fovere, si quid
ex progenie sua parum prosperum sit. At, Hercule, L. Man-
lium, malum malo augere filii, et tarditatem ingenii insuper
premere; et, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id
extinguere vita agresti et rustico cultu, inter pecudes ha-
bendo.

Filii ejus
 pietas.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra, se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse, ægre passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et quamquam³⁴ non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro subcinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, *opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait. nunciaret, T. Manlium L. filium esse.* Mox introductus, (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta redditaque, *esse ait, quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris ejus accusandi causa concilium plebis numquam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur.* Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem; illum prævalidum juvenem, et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quæ adactus est verba; et præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri; ita ægre habuit, filium id pro parente ausum. eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honoris fuit. et quum eo anno primum placuisset,³⁵ tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (³⁶ nam et antea, sicut nunc,

33 Nutriendum] Mollibus remediis et paterna indulgentia medicandum. Vid. IV. 52. supra.

34 Non civilis] Abhorrentis ab iis legibus, quibus civilis societas continetur.

35 Tribunos militum ad legiones]

Ut legionibus præessent. Sex in unaquaque legione tribuni militum erant, teste Polyb. l. VI. iique principem in legione locum tenebant.

36 Nam et antea, sicut nunc] Magis placeret: nam antea, sicut et nunc

....

²⁷ quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) ²⁸ secundum U. C. 393. A. C. 359. in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul cœtu hominum iuventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto conlapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse velent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, et manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos Manes porrigentem, se devovisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum inmisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc adpellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc ²⁹ fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum faciales ad res repetendas nequidquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens jussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret; legionibus necopinato pavore fuis, consul circum-

Vorago in foro.

In eam se M. Curtius inmittit.

Bellum cum Hernicis.

Genucius male rem gerit.

† præcipitaretur Gron. Crev.

²⁷ Quos Rufulos vocant] Ruffuli, sive Rufuli appellabantur, inquit Festus, tribui militum a consule facti, non a populo: de quorum jure quod Rustilius Rufus legem tulit, Rufuli, ac post Rutuli, sive potius Rutili, appellati sunt. Alii sunt comitati, inquit Asc. in Divin. qui Romæ comitiis designantur.

²⁸ Secundum in sex locis] Si legiones quatuor, ut moris erat, hoc anno scriptæ sunt, quatuor et viginti tribu-

nis militum opus erat. Sed per hæc tempora dictatores et consules, perquam paucis suffragio populi relictis locis, reliqua sui beneficii faciebant, teste Livio, IX. 30.

²⁹ Fama rerum standum est] Olim fama. Sigonius emendari jussit, eique favent quatuor e nostris codd. antiquissimi, ut et usus Latini sermonis. Sic noster infra l. VIII. extremo: quo satis certo auctore stetur.

U. C. 393.
A. C. 359:

Appius
Claudius
dictator.

ventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est^r Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate moesti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia. quæ ut primum⁴⁰ contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum delemento fuisse, ne deinde, turbato⁴¹ gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque et justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, et plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis auvit; adeo turbatis inde ordinibus abcesserunt. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, et copiarum duplicantur: et pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes auvit. Neque segnius⁴² ad hostes bellum adparatur, qui, et parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque inplere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnae laborem reservati,⁴³ plus sibi, quam pro virili parte, admittendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Dum millium planicies castra Romana ab Hernicis

† est del. Gron.

40 * Contacta] Polluta. Supra IV. 16. bona contacta pretiis regni mercedant. Et XXIX. 18. milites contactos sacrilegio.

41 Gentium jure] Jure ac discrimine generis et familiarum. Vid. not. 2. ad IV. 1.

42 * Ad hostes] Apud hostes. Ad

recte dicitur pro apud: at non contra.

43 * Plus sibi quam pro virili parte admittendum] Plus sibi admittendum quam quantum in singula virorum capita satis esset; unum quemlibet ex esse instar duorum plurimum esse debere.

dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnam est. Primo stetit ambigua spe pugna; nequidquam sæpe conatis equitibus Romanis inpetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna ⁴⁴ effectu, quam conatibus, vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, ⁴⁵ clamore ingenti^h provolant ante signa, et novam integram pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

U. C. 393.
A. C. 369.
Atrox
pugna.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quidquid hinc aut illinc ⁴⁶ communis Mars belli aufert, multiplex, quam pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quidquam momenti facerent? quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluisent, et alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: ⁴⁷ neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos, et minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum obpugnatione, quia serum erat diei, abstinere. ⁴⁸ Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset; eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relictis quidam inventi; agmenque fugientium ⁴⁹ ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa^k essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incurta victória fuit. quarta pars militum amissa; et, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

Vincuntur
Hernici.

^h ingenti del. Gron.

ⁱ Postera Grón. Crev.

^k signa conspecta Eæd.

44 * Effectu quam conatibus vanior] Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

45 Clamore ingenti] Ultimam vocem, insertam a Sigonio, exturbatam postea a Gronovio, revocavimus ex auctoritate septem nostrorum codd.

46 Communis Mars belli] Sigonius affirmat libros habere bello; sed mendose. Nihil usitatius ea forma loquendi, quam ille in contextum immisit.

47 Neque tam vires pares] Placeret magis tam pares vires; qui ordo ser-

vatur in uno MS. teste Gronovio.

48 * Diu non perlitatum tenuerat dictatorem] Sic supra IV. 49. Tentatum ab L. Sertio . . . discussum est. Vid. ibi not. 11.

49 Ab signis] Legendum videtur, ab Signinis. Agmen fugientium Hernicorum fuscum est ab Signinis, quum præter mœnia eorum, id est, Signinorum infrequentia Hernicorum signa conspecta essent. Signia erat colonia Romana, non longe ab Hernicorum terris.

U. C. 394. IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius et C. Licinius
 A. C. 358. Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque in-
 C. Sulpicio ventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepis-
 II. C. Lici- sent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea
 nio II. Cons. ultima fuit caussa, quum multæ antea querimonix ultro ci-
 Bellum cum troque jactatæ essent, cur, per feciales rebus repetitis, bel-
 Tiburtibus. lum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium

T. Quinc- Penum eo ante fuisse, satis constat, et magistrum equitum
 tius Pennus Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitorum
 dictator. habendorum caussa, et ab Licinio consule dictum scribit,
 quia, collega ⁵⁰ comitia bello præferre festinante, ut conti-
 nuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit.
 Quæsitæ ea propriæ familiæ laus levioræ auctorem Lici-
 nium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus anna-
 libus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici caussa dicta-
 torem creatum arbitrer, inclinatur animus. eo certe anno Galli
 ad tertium lapidem ⁵¹ Salaria via trans pontem Anienis castra
 habuere. Dictator, quum ⁵² tumultus Gallici caussa justitium
 edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique
 exercitu ab urbe profectus, in ceteriore ripa Anienis castra
 posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne
 timoris indicium esset. Prælia de occupando ponte crebra
 erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni
 poterat. Tum eximia corporis magnitudine in vacuum
 pontem Gallus processit; et quantum maxima voce potuit,
*Quem nunc, inquit, Roma virum fortissimum¹ habet, procedat,
 agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra
 gens bello sit melior.*

Bellum
 Gallicum.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium
 fuit, quum et abnuere certamen vererentur, et præcipuam

¹fortissimum virum Gron. Crev.

50 * Comitia bello præferre] Comitia habere antequam ad bellum iretur.

51 Salaria via] Salaria via appellata est, auctore Festo, quia Sabini per eam sal a mari deferebant. Incipiebat a porta Collina.

52 Tumultus Gallici] Quid sit proprie tumultus, docet Civ. VIII^a. Phil. numeris 2. et 3. his verbis. Potest bellum esse sine tumultu: tumultus esse sine bello non potest. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. (Tumultus nempe videtur Ciceroni dictus esse, quasi timor multus; licet hodie docti deducant potius a tumeo.) Itaque majores nostri tumultum Italianum, quod erat domesticum; tumultum

Gallicum, quod erat Italia finitimus; præterea nullum tumultum nominabant. Gravior autem tumultum esse, quam bellum, hinc intelligi licet, quod bello vacationes valent, tumultu non valent. Idem aliud agendo describit ea quæ tumultum comitari solebant, V^a. Phil. n. 31. Tumultum, inquit, discerni, justitium indici, saga sumi dico oportere, delectum haberi sublevis vacationibus in urbe et in Italia. Et eodem modo Livius infra c. 28. Quam (quod per magnos tumultus solet) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset. Quæ tamen omnia ita accipienda sunt, ut tumultus, præter hanc strictiorem et maxime propriam significationem, etiam laxiore sensu quamlibet perturbationem ac trepidationem denotet. Vid. c. 26. l. II.

sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui U. C. 394. patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad A. C. 358. dictatorem pergît: *Injussu tuo, inquit, imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsulat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum dictator, *Macte virtute, inquit, ac pietate in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, et nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales.⁵³ pedestre scutum capit, ⁵⁴Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab inrisu exserentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem: et duo in medio armati, ⁵⁵spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque et auro cælati refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. non cantus, non exsultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metueque pendentibus, Gallus, velut moles superne imminens, ⁵⁶projecto læva scuto, in advenientis arma hostis vanum ⁵⁷cæsım cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone subrecto, ⁵⁸quum scuto scutum^m inum perculisset,

^m scutum scuto Gron. Crev.

53 * *Pedestre scutum capit*] Pro parma nimirum, quam equites gerebant. De parma vid. not. 75. ad IV. 38. † In hac pugna describenda secutus est Livius Claudius Quadrigarius, cujus verba vid. apud A. Gellium, IX. 13.

54 *Hispano . . . gladio*] Gladius Hispanicus brevitate agilis erat, pariterque, inquit Polyb. l. VI. et ad punctum ledendum excellens, et ad cæsım ex utraque parte ferendum vehemens. *Constabat enim lamina valida et firma.* Eo Romani milites utebantur. *Hispanici* appellatio indicat eum Romanos ab Hispanis accepisse. Sed his temporibus quodnam Romanis cum Hispania commercium erat? Et Polybius testis est Romanos bello Annibadico gladios Hispanos pro patriis assumere cospisse. Dicamus igitur cum Lipsio Livium, sive potius Quadrigarium hic judicare voluisse gla-

dium pedestrem, qui diversus erat ab equestri: quum autem illo ævo quo scribebat Quadrigarius, gladius Romanorum pedester *Hispanicus* et esset, et vociferetur, illum scriptorem locutum esse ex suæ ætatis consuetudine, quamvis gladius quo Manlius usus est, non fuerit revera Hispanicus, sed ex veteri Romanorum more. Vid. Lips. l. III. de Milit. Rom. Dial. 3.

55 * *Spectaculi . . . more*] Alludit Livius ad gladiatorum pugnas.

56 *Projecto*] Ante se prolato.

57 *Cæsım*] Gallis gladii prælongi erant, ac sine mucronibus: teste Livio, l. XXII. c. 46. Itaque cæsım tantum ferire poterant hostem.

58 *Quum scutum scuto inum perculisset*] Ut de gradu hostem dejiceret, et, occasione data ex incerto et vacillanti ejus motu, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

U. C. 394. totoque corpore⁵⁹ interior periculo vulneris factus, insinuas-
 A. C. 358. set se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ven-
 trem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem
 porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatio-
 ne intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore
 collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione
 Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo pro-
 gressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt.
⁶⁰Inter carminum prope modum incondita quædam milita-
 riter joculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum
 deinde posteris etiam familiæque honori fuit. Dictator co-
 ronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam
 pugnam laudibus tulit.

Galli in
 Campa-
 niam trans-
 eunt.
 XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum mo-
 menti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte,
 relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, soci-
 etate belli facta, comœtuque benigne ab Tiburtibus adju-
 tus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur

U. C. 395. proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ
 A. C. 357. ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adver-
 C. Pœtelio, sus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum
 M. Fabio auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ popu-
 lationes in Lavicano, Tusculanoque, et Albano agro, haud
 Coss. dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et, quum adversus
 Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset,

Q. Servilius
 dictator.
 Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit. creatus Q. Ser-
 vilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; et ex
 auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ⁶¹ludos
 magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Ti-
 burtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores,
 nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum
 haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in con-
 spectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna,
 etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis,
 simul verecundia misericordiaeque militem accendebant.
 Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallo-
 rum. fuga Tibur; ⁶²sicut arcem belli Gallici, petunt: palati
 a consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad
 opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas com-
 pelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab consule res

Pugna a-
 trox cum
 Gallis.

⁵⁹ Interior periculo vulneris] Intra
 ictum gladii, i. e. prærior hosti, quam
 ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac
 cæsim tantum feriebat, posset vulne-
 rari.

⁶⁰ Inter carminum] Inter joculan-
 tes militariter incondita quædam prope
 carminum modum.

⁶¹ Ludos magnos] Vid. not. 36. ad
 c. 27. l. IV.

⁶² Sicut arcem belli Gallici, pe-
 tunt] Melius videtur id quod Campa-
 nus edidit, et habet quoque unus e
 codd. Hearnii: sicut arcem belli, Galli
 petunt.

gesta est. Et consul alter Fabius proeliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicitⁿ. Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice conlaudatis, et suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem imiret. Inridere Poetelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fuga trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, et sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum magnamque censerent, tumultam exiere in hostium portas, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.*

U. C. 395.
A. C. 357.
Hernici
victi.

XII. Itaque insequenti anno, ⁶³M. Popillio Lœnate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor præbuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, et portæ stationibus, murique præsiidiis firmati: et ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque aliam, quam Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrimque aciem subeuntium jam muros adgrediuntur: adparuitque occasione magis, quam virtute, fretos venisse. adeo vix primum impetum Romanorum sustinuerunt. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres et plebem metum tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: rebusque nequidquam repetitis, novi consules C. Fabius et C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, et magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum

U. C. 396.
A. C. 356.
M. Popillio,
Cn. Manlio
Coss.

Tiburtes ad
Romæ mœnia
victi.

Tarquiniense bellum.
U. C. 397.
A. C. 355.
C. Fabio,
C. Plautio
Coss.

ⁿ devicit Gron. Crev.

63 M. Popillio Lœnate] Hic Popillius Lœnatis sibi cognomen in hoc magistratu cepit, ut discimus ex Cic. in Bruto, n. 14. Licet aliquid etiam, inquit ille, de M. Popillii ingenio suspicari, qui quum consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum lana faceret, quod erat Flamen

Carmentalis, plebei contra Patres excitatione et seditione nuntiata, ut erat lana amictus, ita venit in concionem, seditionemque, quum auctoritate, tum oratione sedavit. Et sane infra, hoc ipso c. Livius seditionis orientis mentionem facit. Lœna erat vestis crassior, instar duplicis togæ.

U. C. 387.
A. C. 355.

Sulpicius
dictator.

Bellum
Gallicum.

Dictatoris
cunctatio.

Ingrata mi-
litibus.

Sex. Tullii
ad dictato-
rem oratio
militum no-
mine.

fulsa res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præ-
neste venisse, atque inde circa Pedum condesisse, auditum
est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id
aditus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori addi-
tus M. Valerius. Hi roborata militum, ex duobus consulari-
bus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius
id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit. quum
primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Ro-
manus miles, ruendo in arma ad dimicationem, aliquantum
Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat,
quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus
hostem, quem tempus deteriore in dies et locus alienus
faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento
morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis
in inpetu vis esset, parva eadem languesceret mora. His
consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœ-
nam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites, ægre id
patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictato-
rem sermonibus carpere; interdum Patres communiter in-
crepare, quod non jussissent per consules geri bellum.
*Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil
agenti sibi de cælo devoluturum in sinum victoriam censeat.*
Eadem deinde hæc interdum propalam, ac ferociora his, jac-
tare; *se injussu imperatoris aut dimicaturus, aut agmine Ro-
mam ituros.* Inmiscerique militibus centuriones: nec ⁶⁴in
circulis modo fremere, sed jam ⁶⁵in principiis ac ⁶⁶prætorio
in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudi-
nem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut exem-
plo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tul-
lius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. ⁶⁷Septimum primum pilum jam Tullius ducebat;
neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fe-
cisset, vir factis nobilior. is, præcedens militum agmen, ad
tribunal perguit; mirantique Sulpicio non turbam magis,
quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum
militem, ⁶⁸*Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se universum*

64 *In circulis*] In cœtibus militum
passim inter se colloquentium.

65 *In principiis*] Principia locus
erant in castris, ubi prætorium, et
præcipuorum ducum, puta legatorum,
tribunorum tentoria, et signa milita-
ria fixa erant. Ibi consilium militare
habebatur, atque etiam interdum fere
potissimi ducum imperia expecta-
bant.

66 *Prætorio*] Prætorium est taber-
naculum imperatoris, qui olim præ-
tor dicebatur. Hic non ipsum taber-

naculum intelligendum videtur, sed
propinqua ei loca.

67 *Septimum primum pilum*] Tunc
jam septimum primipili centurio erat.
De primipili centurione vid. not. 45.
ad c. 27. l. II.

68 * *Scilicet*] Reddit rationem: sui
facti Tullius, et hæc est vis vocis *sci-
licet*. Quod me cum hoc militum ag-
mine ad tribunal tuum venisse vides,
ejus rei hæc: scilicet causa est, quod
exercitus &c.

exercitus a te ignaviae ratus, et prope ignominiae causa⁶⁹ destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent, tamen hoc a te inpetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Alliam fusæ legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Veiiis, virtute recuperavere. nobis, Deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et res et gloria est integra. Quamquam⁷⁰ de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus, quam fœminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; et tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse; et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debiliū ducem judicares esse. Quid enim aliud esse causæ⁷¹ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habet⁷² res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a Penatibus nostris ablegatos tenet; quæso, ut te mancorum ac non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturus? si nihil armis opus sit, otium Romæ potius, quam in castris, acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum vincere cupimus, tum te duce⁷³ vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites velent, se recepit; Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoris majestatis, crederet: multitudini concitata, quæ

⁶⁹ habeat Gron. Crev.

⁷⁰ tum Eæd.

⁷¹ duce te Eæd.

⁶⁹ Destitutum sine armis] Alludit ad militare pœnæ genus, quo ii, qui loco cesserant, ignominis causa distincti atque etiam aliquando tunicati, districtis gladiis, stare aliquamdiu jubebatur. Vid. Liv. XXVII. 13. et Sueton, in Aug. c. 24.

⁷⁰ De gloria vix dicere ausim] Gloriam quidem nobis integram esse vix dicere ausim.

⁷¹ Credamus] Sic scripti et vet. editi. Vulgo credemus.

⁷² Verius] Æquius, decorum magis.

U. C. 397. Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione
A. C. 355. repentina fecerunt. Eodem anno ⁸⁸duæ tribus, ⁸⁹Pomptina
et ⁹⁰Publilia, additæ. ⁹¹Ludi votivi, quos M. Furius dicta-

tor voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno ple-
Lex de am- bitu tum primum lata.
bis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum
est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitio-
nem, qui nundinas et ⁹²conciliabula obire soliti erant, com-
pressam credebant.

U. C. 398. XVI. Haud æque læta Patribus insequenti anno, C.
A. C. 354. Marcio, Cn. Manlio consulibus, ⁹³de unciario fœnore a M.
C. Marcio, Cn. Manlio Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: et
II. Coss. plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. ⁹⁴Ad bella
nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti,
duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus juvenus eo-
rum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum
male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non
reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit: Marcus
exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua,
induxit: militemque præda inplevit. Ad copiam rerum
addidit munificentiam, quod, nihil in publicum secernendo,
augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante
mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad con-
cionem militibus, *Castra nunc, inquit, vobis hostium, urbem-
que prædæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam
navaturos, nec prædæ magis, quam pugnae, paratos esse. Sig-
num poscunt ingenti clamore: ⁹⁵celsique et spe hæud dubia
feroces in praelium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de
quo ante dictum est, exclamat: *Adspice, Imperator, inquit,
quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*: piloque
posito, stricto gladio in hostem inpetum facit. Sequuntur*

Bellum cum
Faliscis et
Privernati-
bus.
Privernates
victi.

88 *Duæ tribus . . . additæ*] Tum septem et viginti tribus factæ sunt. Vid. VI. 5. supra.

89 *Pomptina*] Nomen traxit a Pomptino agro prope urbem Pometiam.

90 *Publilia*] Alias *Popillia*. Hujus nominis origo parum certa est.

91 *Ludi . . . quos M. Furius*] Vid. not. 83. ad c. 42. l. VI.

92 *Conciliabula*] Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur. Vid. Turn. l. I. Advers. c. 11.

93 *De unciario fœnore*] Quid sit unciarium fœnus, clare et eleganter exponit Dujatius his fere verbis. Usuræ centesimæ, quibus in centenos nummos unus per singulos menses, duodecim proinde per singulos annos penduntur, mensura sunt reliquarum, et fœnebris, ut ita dicam, As. Hæ

maximæ fuere apud veteres Romanos usuræ. Minores eam habent ad centesimas rationem, quam habent portiones assis ad assem in uncias distributum. Hinc sæpe mentio apud scriptores occurrit de bessibus, semisibus, &c. usuris. Unciaria igitur usura est duodecima pars centesimæ, quum unum pro centenis in annum penditur. Hæc fuse probata reperies apud Gronovium l. III. de Pec. vet. c. 13. Ceterum hanc legem de unciario fœnore adscribit duodecim tabulis Tacitus VI. Ann. c. 16.

94 * *Ad bella*] Melius legeretur: *Ad bella priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti*.

95 * *Celsi*] Elatis animis. Sic fere Horat. A. P. v. 342. *celsi . . . Ramnes*.

duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; U. C. 397. deinde, ubi ⁸³degressos repente viderunt, et ipsi avidi cer- A. C. 356. taminis in prælium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tul. Prælium, quo vincuntur Galli. lium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnatos milites spondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, et ire armatum ante prima signa. ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant. itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo inpetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, ⁸⁴postquam labantem una parte vidit aciem, ⁸⁵signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, ommissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum obcurrisset eis M. Valerius, magister equitum, (qui, ⁸⁶profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie ⁸⁷agasonibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiore de Gallis egit triumphum. Sulpicius auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo triumphat. quadrato septum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio

⁸³ Degressos] Sic bene Sigonius pro digressos. Vid. not. 30. ad III. 8. supra.

⁸⁴ Postquam labantem una parte vidit aciem] Intellige aciem hostium, * que labare incipit ab una parte, id est, a sinistro cornu suo, quo iavaserant dextrum cornu Romano-

rum. ⁸⁵ * Signa in lævum cornu confert] Venit cum iis signis copiisque quas circa se habebat ad lævum cornu sui

exercitus, adversus quod congregari et coglobari videbat hostes.

⁸⁶ Profligato dextro cornu] Qui legit attentius hujus pugnae descriptionem, facile agnoscet hic pro dextro cornu reponendum esse sinistro.

⁸⁷ Agasonibusque] Sigonius testatur legi in vet. lib. agasonibus sine ad quo: et ei assentiuntur duo e nostris. Nempe fallax illa equitum species nihil aliud erat, quam agasones mulis impositi.

Hernici triumphat.

victi.

Contra Tarquinienses res male gesta.

U. C. 399. miracula paventes inridebant increpabantque, vertit animos
 A. C. 353. repente pudor; et in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci rue-
 bant. Discusso itaque vano adparatu hostium, quum in
 ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: cas-
 trisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta, victores re-
 verterunt, militaribus jocis quum adparatum hostium, tum
 suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen
 Etruscum bellum. Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas
 C. Marcus primus dicta-
 tor e ple-
 be.
 Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de
 plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri,
 etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope inpe-
 diebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parare-
 turve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit.
 Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu,
 quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos popula-
 tores agrorum vagos palantes obpressit. Castra quoque,
 necopinato adgressus, cepit. et, octo millibus hostium cap-
 tis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auc-
 toritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per
 dictatorem plebeium,⁶ nec per consulem, comitia consularia
 haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res
 ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius
 Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius,
 L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo
 interregno orta contentio est, quod duo patricii consules
 creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius
 aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcumque postre-
 mum populus jussisset, id jus ratumque esset; ⁷jussum populi
 et suffragia esse.* Quum⁸ intercedendo tribuni nihil aliud,
 quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules
 creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Pub-
 licola: eodemque die magistratum inierunt.

U. C. 400. XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana
 A. C. 352. condita erat, quinto tricesimo, quam a Gallis reciperata,
 C. Sulpicio III. M. Valerio Coss.⁹ ablato⁹ post undecimum annum a plebe consulatu, patricii

* Quumque Gron. Crev.

quiniensesque pugnabat, ut ex præce-
 dentibus patet. Andreas, Campanus,
 et unus ex MSS. Hearnii habent quo-
 modo edidimus; tres e nostris cos. duo
 cons.

⁶ Nec per consulem] Plebeium.
 Andreas edidit, nec per Popillium con-
 sulem: et sic unus e nostris codd.

⁷ Jussum populi] Suffragia quoque
 esse jussum populi. Populum, dum

suffragia init, non minus jubere, quam
 si rogationem aliquam scisceret anti-
 quaretv.

⁸ Ablato post undecimum annum]
 Plebeis a consulatu exclusis post un-
 decimum annum, quam ad illum ad-
 mitti coeperant.

⁹ Post undecimum annum] Ante
 Sigonium editi post nonum. Ille jus-
 sit legi post undecimum, assentienti-

consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suae, non solum ¹⁰ virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita amobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censer: si, quod duorum hominum virtute, L. Sestii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricos consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed ¹¹ inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum,* mœsta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilò segnius perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

U. C. 400.
A. C. 352.
Ambo Coss.
patricii.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditonem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni inversa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Ro-

U. C. 401.
A. C. 351.
M. Fabio
III. T.
Quinctio
Coss.
Triumphus
de Tiburtibus: supplicia de Tarquiniensibus.

bus quatuor Hearnii MSS. Unus e nostris habet post duodecimum. Sed præstat sequi Sigonjanam emendationem. Hic enim est undecimus annus elapsus post creatum primum e plebe consulem.

10 * Virtutis] Strenuitatis, fortitu-

dipis.

11 * Inter concitatos] Ita erant omnes per se concitati, ut non minor in ceteris ardor animorum, quam in ducebatur apparet, ac proinde nullum fere discrimen conspiceretur inter duces et reliquam multitudinem.

U. C. 401. mam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac
 A. C. 351. securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium

Fœdes cum Samnitibus. Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario scœnore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, ¹² nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, ¹³ publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius

U. C. 402. Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, A. C. 350. quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde⁷ populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram neglegendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinauit deinde pars major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas, prædæque partem in Cæritem fines avectam, et haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis obpositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit.

T. Manlius dictator.

Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Cæritibus bellum indixit.

Cærites bellum deprecantur.

XX. Tum primum Cærites, tamquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos laccessierant, esset, verus belli terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Pœnitebatque populationis, et Tarquinienses execrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam adparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset; conversisque

⁷ deinde Gron. Crev.

¹² Nexumque inibant] Vid. not. 29. ad II. 23. supra.

¹³ Publica . . studia] Studia factio- num in republica.

ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se U. C. 402. caste ac religiose cultum invocabant. ¹⁴ *Eane meritos, cre-* A. C. 350.
deret quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut, si quid
hostiliter fecissent, consilio id magis, quam ¹⁵ *furore lapsos, fe-*
cisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos,
novis conrumperent maleficiis? florentemque populum Roma-
num ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus adflicti
amicitiam cepissent? ne adpellarent consilium, quæ vis ac ne-
cessitas adpellanda esset. Transeuntes agmine infesto per
agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent,
traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini
detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse;
seu supplicio adfici, daturos pœnas. ¹⁶ *Cære, sacrarium populi*
Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romano-
rum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio
Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam
caussa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam be-
neficii, potius inmemores essent. Itaque pax populo Cæ- Pacem im-
rity data, induciasque in centum annos factas in senatuscon- petrant.
sultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine, Faliscis bel-
vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum lum inla-
populatione peragrati fines essent, ab obpugnatione urbium tum.
temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni
muris turribusque reficiendis consumtum, et ædes Apol-
linis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen Pa- Discordiæ
 trum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comi- de consula-
 tia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dicta- tu plebeio.
 tore obstinato tollere potius totum e republica consulatum,
 quam promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis
 igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad in-
 terregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interre-
 ges quum accepissent, ad undecimum interregem seditioni-
 bus certatum est. Legis Licinæ patrociniū tribuni jacta-
 bant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat:
¹⁷ curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant.
 Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem
 concordie causa observare legem Liciniam comitiis consu-

¹⁴ *Eane meritos*] An credere quisquam posset, eos qui tam insigne beneficium in Romanos contulissent, hostes repente sine causa factos?

¹⁵ *Furore*] Captis et alienatis mentibus.

¹⁶ *Cære . . . intactum . . . crimine belli, hospitio vestalium . . . darent*] Salvam præstarent Cæritum civitatem in gratiam præbiti vestalibus hospitii,

eam habendo innoxiam ab illati belli crimine.

¹⁷ *Curæ . . . privatæ*] Curæ et dolores de privatâ incommodis erumpebant in certaminibus de republica. Nempe odia plebeiorum adversus patricos acerbiora, atque adeo certamina pervicaciora faciebant privatæ, quas ab illa patiebantur, injuriæ.

U. C. 403.
A. C. 349.
P. Valerio
C. Marcio
II. Coss.

laribus jussere. P. Valerio Publicolæ datus e plebe collega C. Marcii Rutulus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules, scēnabrem quoque rem, quæ distingere unanimos videbatur, levare adgressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, ¹⁸ quos mensarios ab dispensatione pecuniæ adpellarunt. Meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, et Ti. Æmilius: qui rem, difficillimam tractatu, et plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, quum alia moderatione, tum inpendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. ¹⁹ tarda enim nomina, et inpeditiona inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positus, dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

C. Julius
dictator.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius et M. Fabius interpositi obtinere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus. quidam Kæsonem, alii ²⁰ Caium nomen Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo perfecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut pri-

U. C. 404.
A. C. 348.
C. Sulpicio
V. T.
Quinctio
Coss.

18* Quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt] Mensa enim dicitur pro abaco argentariorum. Mensarii tamen differunt ab argentariis: quia mensarius rei nummarie publicæ curator est, argentarius privatæ. Itaque mensarii creabantur a populo: (vid. infra XXIII. 21.) argentarii sponte sua, suo nomine, negotiationem suam, tanquam ceteri mercatores, exercebant.

19 Tarda enim nomina] Debita, quæ tardius et ægrius solvebantur, non quia inopia laborarent debitores, sed quia inertes ac negligentes essent,

aut pecunia ex ærario præbita soluta sunt, ita tamen, ut prius populo, i. e. ærario publico caveretur; aut prædiis domibusve debitoris æquo pretio æstimatis, et creditori traditis, expedita sunt. Nomen sæpe accipitur pro debito, quia creditor in tabulas expensi et accepti refert nomen ejus, cui pecuniam expensam tulit.

20 Caium nomen] Olim Caium cognomen. Mutavit Sigonius, eo motus quod Caius prænomen est, non cognomen. Nomen autem in omnia convenit, et sumi potest pro prænimine.

mum a consulibus, dein permissu eorum ab senatū inducias peterent. in quadraginta annos inpetraverunt. Ita, posita duorum bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; et quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentior eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

U. C. 404.
A. C. 348.
Inducias 40.
annorum
cum Tar-
quiniensibus et Faliscis.

C. Marcius primus censor de plebe.
M. Fabius dictator.

XXIII. M. Popillius Lænas a plebe consul, a Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque inlustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem perguit: cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum val-

U. C. 405.
A. C. 347.
M. Popillio III. L. Cornelio Coss. Bellum Gallicum.

21 Censuram quoque] Legendum censet Gronovius: Censura quoque in partem vocari plebes volebat. Sed nihil mutatione opus. Vulgatam tuetur Lil. l. IV. c. 35. Ad spem consulatus in partem revocandam. Id revocamus

in partem; quod, quum antea totum esset in aliorum potestate, revocamus et retrahimus communicandum nobiscum, ita ut pars quoque ejus aliqua ad nos pertineat.

U. C. 405. lo etiam integri¹ Romanos, percultos pavore rata, simul
 A. C. 347. ²²opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, tru-
 Vincuntur ci clamore adgreditur. Ab Romanis nec opus intermissum,
 Galli, sed (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque,
 difficulter. qui pro munitioribus intenti armatique steterant, præhulum
 ininitum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut
 pila omnia hastæque non, tamquam ex æquo missa, vana
 (quod plerumque fit) caderent, sed omnia ²³librata ponderi-
 bus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora
 transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum
 cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere:
 dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset
 hosti, impulsis retro ruere alii super alios, ²⁴stragemque inter
 se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti
 plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in
 campum degressis supererat moles. Namque multitudo
 Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut no-
 va rursus exoriente acie, integrum militem adversus victo-
 rem hostem ciebat. stetitque subpresso inpetu Romanus; et
 quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul,
 dum inter primores incautus agitatur, lævo humero ²⁵matari
 propè trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque ommissa
 cunctando victoria erat, quum consul, vulnere adligato, re-
 vectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum*
Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex
hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut
dandus est sanguis. Propulistis a castris, ²⁶supina valle præ-
cipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Comple-
te eadem strage campos: qua montes replestis. Nolite exspec-
tare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, et vaden-
dum in hostem. His adhortationibus iterum coorti pellunt
 loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in me-
 dium agmen perumpunt. Inde barbari dissipati, quibus
 nec certa imperia, nec duces essent, vertunt inpetum in
 suos; fusique per campos, et præter castra etiam sua fuga
 prælati, quod editissimum inter æquales tumulos obcurrer-
 bat oculis, arcem Albanam petunt. ²⁷Consul, non ultra cas-

² tegi Gron. Crev.

22 * Opportuniores] Vid. not. 5. ad VI. 24.

23 Librata ponderibus] Ipso pondere adjuta ut dirigerentur certius, et gravius infingerentur corporibus.

24 Stragemque inter se . . . dare] Et ruina sterni ac devolvi supra se mutuo.

25 Matari] Sive materi. Hæc enim

modo legitur hæc vox apud plerosque scriptores. Telum fuit Gallorum proprium, ad longioris lanceæ formam. Vid. Voss. de vititiis sermonis, l. I. c. 2.

26 Supina valle] Vid. not. 6. ad t. 24. l. VI.

27 Consul non ultra] Hunc locum Gronovius affirmat in vet. libb. sic

tra insecutus, (quia et vulnus degravabat, et subijcere exercitum pugna^a fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) præda omni castrorum militi data, victorem exercitum; opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis adtulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

U. C. 405.
A. C. 347.

Dictator L.
Furius Ca-
millus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno favore plebis; mussantesque inter se rogabant, *num quem plebei consulis pæniteret?* Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria, fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Mare infestum clasibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatidis, Laurensque tractus, et Tiberis ostia: ut prædones maritimi, cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos^b longe maximus extitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu, esse, quando²⁸ socialis cœtus desereret. Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium et ducenorum peditum, equitumque tre-

U. C. 406.
A. C. 346.
L. Furio,
Ap. Claudio
Coes.

Scribuntur
decem legi-
ones.

^a pugna—nolebat) sublata parenthesi lege: pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit; tumulis ab hoste occupatis. præda etc. Gron. Crev.
^b hæc Eæd.

legi. Consul non ultra castra insecutus, quod et vulnus degravabat, et subijcere exercitum tumulis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum militi data . . . Atque hæc lectio sane concinnior et elegantior vulgata videtur. Nostri omnes MSS. consentiunt cum Gronovianis.

28 Socialis cœtus] Offendit Grono-

vium vox cœtus; quæ profecto minus proprie hic usurpata videtur. Fortasse deleri posset, ut male inserta ab imperito aliquo emendatore, qui non videret post nomen socialis, supplementum esse ex priore membro exercitus. Atque eam ab uno ex MSS. suis abesse testatur Hearnius.

U. C. 406. ²⁹ *cenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua extérna*
 A. C. 346. *vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum ca-*
 Alter con- *pit, orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in*
 sul moritur. *quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. Inter*
cetera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso
belli adparatu moritur: redierantque res ad Camillum; cui
unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam
dictaturæ, vel ob ³⁰ omen faustum ad Gallicum tumultum
cognominis, dictatorem adrogari haud satis decorum visum
est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis,
octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis,
Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem mar-
itimam oram tutari, Græcosque arcere litoribus jussit. Et
quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in
campis congregi nulla cogente re volebat, et prohibendo
populationibus, quos raptò vivere necessitas cogeret, satis
domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

Bellum
Gallicum.

M. Valerii
cum Gallo
singulare
certamen.

Corvus.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent,
 Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quati-
 ensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per
 interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat.

M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud in-
 digniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius scis-
 citatus consulis voluntatem, in medium armatus processit,
 Minus insigne certamen humanum numine interposito Deo-
 rum factum. namque consertenti jam manum Romano cor-
 vus repente in galea consedit, in hostem versus. quod pri-
 mo, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus. pre-
 catus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi ³¹ præpetem mi-*
sisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile, tenuit non
 solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certa-
 men ininitum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et
 unguibus adpetiit: donec territum prodigii talis visu, oculis-
 que simul ac mente turbatum, Valerius obruncat. corvus
 e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrim-
 que stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis
 tribunus cæpit, nec Galli se statione tenuerunt, et Roma-

29 *Quem nunc novum exercitum]* Observanda sedulo est vox *novum*, si quis mentem Livii assequi velit. Augusto quidem imperante, ipso pacis tempore, 23. vel etiam 25. legiones, teste Dione, l. LV. per provincias sparsæ erant. At vult Livius, si novo exercitu in subita re opus sit, haud facile tantum militum armari posse, quantum tunc consules subito scripsere.

30 *Omen faustum . . . cognominis]* Vere et proprie loquitur Livius, dum cognominis hic, non nominis mentionem facit. Ille enim Gallorum victor, proprio et peculiari cognomine vocabatur *Camillus*, *Furii* nomen cum multis aliis habuit commune. Vid. Perizon. Animadv. Hist. c. 2.
 31 *Præpetem]* Alitem felicitis augurii.

norum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa ja- U. G. 406.,
 centis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox con- A. C. 346.
 citatur. - Jam non manipulis proximarum stationum, sed le-
 gionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum mi- Proelium
 litem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis committi-
 Diis, ire in prælium jubet: ostentansque insignem spoliis tur, quo
 dæcem sterne Gallorum catervas. Dii hominesque illi Galli victi!
 dabunt, *Hunc imitare, miles, aiebat: et circa jacentem*
dæcem sterne Gallorum catervas. Dii hominesque illi ad-
 fuere pugnae; depugnatumque haudquaquam certamine am-
 biguo cum Gallis est. adeo ³²duorum militum eventum, in-
 ter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat^c.
 Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox præ-
 lium fuit: alia multitudo, priusquam ad coniectum teli ve-
 niret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque agrum
 dissipati sunt: inde Apuliam ac ³³mare inferum^d petierunt.
 Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bu-
 bus^e aureaque corona donat. ipse, jussus ab senatu bellum
 maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res
 trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem
 videbantur^f, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Tor- T. Manlium
 quatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro dictator.
 equitum A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia^g ha-
 buit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Cor- U. C. 407.
 vum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore po- A. C. 345.
 puli, tres et viginti natum annos, consulem renunciavit. col- M. Valerio,
 lega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartum consul M. Popillio
 futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabi- IV. Coss.
 lis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat.
 Postremo, quum litoribus arcerentur, aqua etiam præter ce-
 tera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus po-
 puli ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxi-
 me Siciliae fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia,
 ea tempestate intestino fessa bello, jam ³⁴Macedonum opes
 horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi

^c præceperat Crev. ^d superum Eæd. ^e bobus Gron. Crev. ^f videbatur
 Eæd. ^g consularia comitia Eæd.

32 *Duorum militum eventum*
utraque acies animis præceperat] Utra-
 que acies ex eventu singularis inter
 duos milites certaminis capto omine,
 præsignificabat animis eundem quoque
 eventum fore universæ inter duos ex-
 ercitus pugnae. Gronovius ex duabus
 editionibus jussu legi *perceperat*.
 Nobis potior fuit ceterarum editionum
 auctoritas, quam firmat unus quoque
 e regiis codd. quum sensus ejus scrip-

turæ quam retinemus, clarissimus op-
 timusque est.

33 *Mare Superum]* Sic olim lege-
 batur, teste Glareano. *Mare Inferum*
 obtrusere nescio qui emendatores, re-
 clamante ipso locorum situ. Apuliam
 enim mare Superum alluit. Dujatius
 edidit quoque *mare superum*.

34 *Macedonum opes horrebat]* Hoc
 ipso tempore Philippus Alexandri
 Magni pater Olynthum expugnabat.

U. C. 407. concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent,
A. C. 345. pestilentia civitatem adorta cœgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatribus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant.

et cum Karthaginiensibus legatis Romæ foedus ictum, quum
Foedus cum Karthaginiensibus. amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium
U. C. 408. domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: ³⁵semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, et ³⁶in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. ³⁷et sic quoque parte plebis adfecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maxime res, quia tributo ac deducto supersessum. Tertio anno post Satricum

restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul
U. C. 409. cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, le-
A. C. 343. gatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitan-
M. Valerio dum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma
II. C. Poetelio Coss. inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo
Bellum cum Volscia. quum Antiates alique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis obcurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum, gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt. et, ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem inbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum Matris Matutæ abstinere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

U. C. 410. XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso,
A. C. 342. Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magis-
Dictator L. Furius.

³⁵ *Semunciarium . . . fœnus*] Ut procentenis nummis dimidius nummus in singulos annos penderetur. Vid. not. 93. ad c. 16. supra.

³⁶ *In pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset*] Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi iussum est, ita ut quarta pars statim representaretur; tres reliqui quadran-

tes sub finem primi, secundi, et tertii anni numerarentur.

³⁷ * *Et sic quoque*] Et quamvis post talia concessa levamenta pars plebis, adhuc laboraret, fidem tamen publicam, cujus interest solvi creditum, senatus potior habuit difficultatibus molestisque privatis,

trum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. et quum, U. C. 410. (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio in- A. C. 342. dicto, delectus ³⁸ sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædo-^{Aurunci} num magis, quam hostium, animi inventi. Prima itaque ^{victi.} acie debellatum est^h. Dictator tamen, quia et ultro bellum intulerant, et sine detrectatione se certamini obferebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem ³⁹ Junoni Monetæ vovit: cujus ⁴⁰ damnatus ^{Juno Mo-} voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. ^{netæ.} Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari jussit. locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Man-^{U. C. 411.} lio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo ^{A. C. 341.} dedicationem secutum, ^{C. Marcio} simile vetusto montis Albani pro-^{III. T.} digio. namque et lapidibus pluit, et nox interdiu visa in-^{Manlio II.} tendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, ^{Coss.} senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causa dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ⁴² ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. ^{U. C. 412.} Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus. ^{A. C. 340.}

XXIX. Majora jam hinc bella, et viribus hostium, et ^{M. Valerio} longinquitate vel regionum, vel temporum ⁴³ spatio, quibus ^{III. A. Cor-} nelio ^{Coss.}

^h est del. Gron. Crev.

38 * Sine vacationibus] Nulla habita ratione vacationum: coactis ad militiam etiam iis qui in assuetis et minoris periculi bellis vacationem militiæ habebant.

39 Junoni Monetæ] Scriptum a multis est, inquit Cic. l. I. de Div. n. 101. quum terræ motus factus esset, ut sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illum appellatum Monetam: nempe a monendo. Unde colligi potest ædem ante ædificatam fuisse, quam Juno Monetæ nomine insigniretur; hæcque verba ædem Junoni Monetæ vovit, eodem modo accipienda esse, ac si scripsisset Livius:

Ædem Junoni, quæ Moneta postea appellata est, vovit.

40 Damnatus voti] Vid. not. 95. ad V. 25.

41 Simile vetusto prodigio] Vid. I. 31.

42 * Ut id actum videri posset] Ita ut id voluisse, id spectasse Patres videri possent: nempe quod sequitur, ut ambo patricii consules fierent.

43 Spatio] Recte observat Gronovius vocem illam redundare, quum longinquitas et longinquus tam de tempore, quam de loco dicantur. Sic l. I. c. 31. longinquo morbo implicitus. Et V. 11. et 15. longinquitas belli.

U. C. 412.
A. C. 340.

Samnitici
belli origo.

bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem caussa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires, quum adtulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsati agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ adeiso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

Campani a
senatu Ro-
mano auxi-
lium pe-
tunt.

XXX. Legati, introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium præsens a vobis petiturum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cæpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissimus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc, misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: sed ut vetustate et gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa caussa amicitia, velle eum vobis amicum esse, qui vos adpeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque, æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos*

¹ populo ulli Crev.

pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui, eam inplorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam pugnâvimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimam populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. Næc enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, obpugnatum nos veniunt. An, si ultio iræ hæc, et non occasio cupiditatis explenda esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non poterit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad obpugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficium vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet.

⁴⁵ Adnite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum Campanis, et jubete sperare, incolumen Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populum-

⁴⁴ Omnes ipsi] Vox omnes redundat. Et eam omittit unus e nostris scriptis.

⁴⁵ Annuite nutum numenque vestrum] Sic compellant Campani Romanos tanquam deos quosdam, tan-

quam Jovem ipsum, cujus nutu vertuntur ac reguntur omnia. Numen ab eadem origine est, a verbo nempe *nuerre*, et divinam gubernationem ac voluntatem denotat, ut monuimus ad I. 65. supra.

U. C. 412.
A. C. 340.

*que Campanum, conjuges, liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac*⁴⁶*pendentibus animi renunciare jubeatis. Alterum responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.*

Negatur
auxilium
Campanis.

XXXI. Submotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum adtulerant) Quandoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri. Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam*⁴⁷*fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si*⁴⁸ *agrum urbemque, per deditionem factum populi Romani, obpugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum,*⁴⁹ *responsum senatus amicitia Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi*

Accipitur
illorum de-
ditio.

Legatio
Rom. ad
Samnites.

⁴⁶ *Pendentibus animi*] Hoc emendatum est ex Sigonii et Gronovii sententia. Olim *animis*.

⁴⁷ * *Fides agi visa*] Fidei interesse visum est.

⁴⁸ *Agrum urbemque . . . factam*] Lege facta.

⁴⁹ *Responsum . . . memor*] Responsum, ex quo apparet senatum retinuisse memoriam amicitia Samnitium. Audacius adhuc dixit Livius, I. 28. *Exempli parum memoris legum humanarum.*

Romani senatusque verbis, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsuni, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent; iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

U. C. 412.
A. C. 340.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eonamque omnem belli molem inclinaturam censebant) obcurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, adfirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terret. quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in inbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus molliitiaeque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui⁵⁰ Gallos, tot præliis cæsos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit.* ⁵¹*utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, ope-*

Bellum cum
Samnitibus.

Consul Romanus suos
ad prælium
hortatur.

⁵⁰ Gallos . . . in mare ac naves fuga compulerit] Recte observat Dujatius nihil usquam in iis quæ præcedunt dictum esse a Livio de Gallis in mare ac naves compulsis. Hæc convenirent magis in Græcos, de quibus supra, c. 26. Omnino aliquid hic est vitii, aut Livii levis incuria.

⁵¹ Utrum, qui audiendus] Potest

quidem exponi: utrum is cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit, ejusmodi sit imperator, cujus audienda tantum verba sint, non etiam facta spectanda. Multum tamen blanditur Freinsheimii conjectura: *Utrum, qui audendi duntaxat magnificus adhortator sit.*

U. C. 412. *rum militarium expers; an qui et ipse tela tractare, procedere*
 A. C. 340. *ante signa, versari media in mole pugnae sciat. Facta mea,*
non dicta, vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam mo-
do, sed exemplum etiam, a me petere. ⁵² *Non factionibus modo*
nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres
consulatus summamque laudem peperit. Fuit, quum hoc dici
poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriæ ortus:
et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem,
habuit. Nunc jam nobis Patribus vobisque plebeis promiscuus
consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium.
proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi
novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus homines dedistis,
Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria ex-
cessit. Semper ego plebem Romanam militiæ domique, priva-
tus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac con-
sul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque
colui. nunc, quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque
integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.

Valerius
 Corvus fa-
 miliaris mi-
 liti dux.

Prælium
 cum Samni-
 tibus atrox.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem; nec quemquam adspernari parem, qui se offerret; factis benignus ⁵³ pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis, memor: et quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrimque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ et ⁵⁴ paucos ante dies geminata victoria; Romanis contra quadringentorum annorum decora, et conditæ urbi æqualis victoria: utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus inmissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequidquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revector ad antesignanos legionum, quum de-

52 *Non factionibus modo*] Vox modo, quæ paulo ante præcessit, illinc videtur hunc in locum temere irrepisse.

53 *Pro re*] Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

54 *Paucos ante dies*] Si de gemina

victoria a Samnitibus ex Campanis reportata hic agit Livius, de quo dubitare vix licet, brevius justo videtur intervallum ab his certaminibus ad hoc tempus assignare, ut facile colligi potest ex iis quæ inter utrumque tempus acta fuisse ipse memoravit.

siluisset ex equo, *Nostrum, inquit, peditum illud, milites, est opus. agitedum, ut me videritis, quacumque incessero in aciem hostium, ferro viam facientem, sic pro se quisque obvius sternite. Illa omnia, qua nunc erectæ micant hasta, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; et, cum quo forte contulit gradum, obruncat. Hoc spectaculo ⁵⁵ accensi dextra lævaque, ante se quisque, memorandum prælium cient^k. Stant obnisi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nullo parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum ⁵⁶ et fluere jam lassitudine vires sentirent, et diei haud multum superesset^l, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam adparuit; tum capi, occidi Samnis nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prælium, diremisset. Et Romani fatebantur, numquam cum pertinacior hoste conflictum: et Samnites, quum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam? *oculos sibi Romanorum ardere visos, aiebant, vesanosque vultus et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum.* quem terrorem non pugnae solum eventum, sed nocturna protectione, confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Vincuntur
Samnites in
Campania.

XXXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum, cava valle pervium, circaque inessum ab hoste, induxit: nec prius, quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. ⁵⁷ Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam ⁵⁸ demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum inpedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli terrore animi, *Videsne tu, inquit, A.*

Cornelii
consulis in
Samnio pe-
riculum.

^k ciet Gron. Crev.

^l superesse Eæd.

⁵⁵ *Accensi . . . quisque . . . ciet*] Melius *cient*: quod præfert Campanus, et unus e nostris codd. Sic supra: *pro se quisque obvius sternite, non sternite, non sternat.*

⁵⁶ *Et fluere*] Septem Gronoviani MSS. quinque e nostris, hoc quod edidimus firmant. Editi vulgo habent *effluere*, quod minus placebat.

⁵⁷ *Dum id moræ Samnitibus est*]

Cunctantibus Samnitibus, et expectantibus dum consul totum agmen demisisset in vallem, ubi eum facillime oppressuri sibi videbantur.

⁵⁸ *Demitteret*] Hanc lectionem, quæ priscorum editorum est, tuentur sex codd. nostri. Gronovius dederat *demitterent*, et intellexerat de Samnitibus; quod miramur excidisse summo viro.

V. C. 412.
A. C. 340.

*Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutis-
que nostræ, si eam, quam cæsi reliquere Samnites, impigre capi-
mus. Ne^m tu mihi plus, quam unius legionis⁵⁹ principes hasta-
tosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc
omni liber metu, teque et exercitum serva. neque enim moveri
hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit.
Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expe-
diet.* Conlaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit oc-
cultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco,
quem petebat, adpropinquavit. Inde admiratione paventi-
bus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium
consuli dedit ad subducendum agmen in æquiores locum,
et ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc
signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi
consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante subjec-
tum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen
in captum super se ab Decio tumultum. Sed quum ira in
hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propi-
nquitas loci atque ipsa paucitas incitat: et nunc circum-
dare undique collem armatis volunt, ut a consule
Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos
in vallem adorianur. incertos quid agerent, nox obpressit.
Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum
collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio
incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio ini-
quitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent.
Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa incititia bellî
ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanis-
que victoriam pepererunt? Huc atque illuc⁶⁰ signa moveri, ac
modo in unum conferrî, modo educi videtis. opus quidem inci-
pit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum
vero nos similes istorum sinus, si diutius hic moremur, quam
commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid
superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus,
exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurio-
nibus item manipularium militum habitu ductis, ne duces
circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigilis deinde dispositis, ceteris omnibus⁶¹ tes-

^m Nec Gron. Crev.

⁵⁹ *Principes Hastatosque*] De his vid. VIII. 8. infra. Duo illa corpora efficiebant numerum hominum circiter 2400.

⁶⁰ * *Signa . . . modo*] *Signa . . . modo in unum conferrî*, quasi quiescere intra castra statuerint Samnites; *modo educi*, quasi iidem parent invadere

Romanos.

⁶¹ *Tesseram*] Tessera proprie est tabella exigua, in qua inscribebatur signum, seu symbolum nocturnum. Ea sub occasum solis, antequam ponerentur vigilæ, a tribuno dabatur militi cuidam, (cui ob id ipsum *tesserrario* nomen erat) perque singulos

seram dari jubet: ubi ⁶²secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent^a. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari adsensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. Nunc, quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tum paucos ⁶³tot ipsi millibus hominum nec adscensu aruerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor, sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma et animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdiu aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit*

U. C. 412.
A. C. 340.
Oratio De-
cii ad mili-
tes.

^a venirent Gron. Crev.

ordine manipulos ibat, donec ad tribunum ante noctem referretur. Hunc morem descriptum vid. apud Polyb. l. VI. et fuse expositum a Lipsio, l. V. de Mil. Rom. dial. 9. Hæc autem tessera non ad vigiliæ solum adhibebantur, sed et ad imperia et mandata ducum, et quidquid denique vellent celeriter per omnem exercitum innotescere: ut patet tum ex hoc loco, tum ex c. sequenti.

62 * Secundæ vigiliæ]. Tota nox in quatuor vigiliæ dividebatur, quarum

quælibet tribus horis constabat. Itaque secunda vigilia incipit cum quarta noctis hora.

63 Tot ipsi millibus hominum] Elegantius est quod subjicit Jac. Gronovius: tot ipsi millia hominum. Sic XXVIII. 28. tota legio, millia hominum quatuor. Et in nomina, quibus numeri designantur, facile vitium irrepit, quia sæpe exprimuntur per notas, quas postea pro captu librarius interpretatur.

U. C. 412. *huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite-*
 A. C. 340. *dum, in dextram partem pedibus transite.*

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, ⁶⁴ quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno insuper pavore examinat; quo præpediti, nec arma inpigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad concipiendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, nec cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur.* Dictis obtemperatum. atque ubi primum inluxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio ⁶⁵ concitantur: et, ⁶⁶ tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in cælum ferunt. Hic Decii castrensium triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, et omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, et nocturno pavore adtonitos, et circa collem ⁶⁷ castellatim dissipatos, adgrederetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum inproviso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque

Decius ad
exercitum
incolumis
redit.

Vincuntur
Samnites.

64 * *Quum non fallerent*] Quoniam non fefellerant hostem, sed auditi fuerant.

65 *Concitantur*] Milites castrorum.

66 *Tessera data*] Nuncio per exercitum didito, tesserae ope.

67 *Castellatim*] Sparsim per globos.

præsidii. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra U. C. 412. vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes A. C. 340. cæsi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata concione, Decius do-
P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatam nova vir-
tute laudes peragit: et præter militaria alia dona, aurea co-
rona eum et centum bubus, ⁶⁸eximioque uno albo opimo
auratis cornibus, donat. Milites, qui in præsidio simul fue-
rant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis
bubus binisque ⁶⁹privis tunicis donati. Secundum consulis
donationem legiones ⁷⁰gramineam coronam obsidionalem,
clamore donum adprobantes, Decio inponunt. altera corona,
ejusdem honoris index, a præsidio suo inposita est. His
decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; cen-
tum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione
fuerant. iisdem militibus legiones libras farris et ⁷¹sextarios
vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per cla-
morem militarem, indicem omnium adsensus, gerebantur.
Tertia pugna ad Suessulam commissa est: ⁷²qua fugatus a
M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis
domo addito, certamine ultimo fortunam experiri statuit.
Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad
Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim
signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsi-
dio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum per-
exiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum
calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exer-
citus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem in-
struit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis
ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit,
missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum or-
bem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colli-
gentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse
fossas scindendumque vallum, et in castra inrumpendum.

Tertia pugna cum Samnitibus.

68 Eximio] Vid. not. 52. ad c. 7. l. I.

69 Privis tunicis] Potest exponi: quæ suæ cujusque ac propriæ forent. Sic Hor. Ep. 1. l. I. *Quem ducit priva triremis*. Sed quum hæc vox necessaria non sit hoc loco, eamque ignorent quinque e nostris scriptis, eam libenter deleremus.

70 Gramineam coronam obsidionalem] Obsidionalis corona est, inquit A. Gell. l. V. c. 6. *quam ii, qui liberati sunt ab obsidione, dant ei duci qui liberavit. Ea corona graminea est: observarique solitum, ut fieret e gramine,*

quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Observat Plin. l. XXII. c. 4. ceteras coronas ab imperatore militibus dari solitas, hanc solam a militibus imperatori.

71 Sextarios vini] Sextarius est sexta pars congii, proindeque capiebat plus sexdecim vini uncias. Itaque superat eam mensuram, quam vocamus chopine.

72 Qua, fugatus] Qua fortunam experiri statuit is exercitus Samnitium, qui a M. Valerio prius fugatus fuerat.

U. C. 412. transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces conti-
 A. C. 340. nuissent inpetum militum. Ceterum, quia multitudo sua
⁷³ commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam, et
 tum ° certaminis mora, haud procul ab rerum omnium ino-
 pia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumenta-
 tum per agros militem duci. interim et Romano, qui expe-
 ditus, quantum humeris inter arma geri possēt frumenti, se-
 cum adtulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros
 quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis
 milites adhortatus, ad castra obpugnanda ducit. quæ quum
 primo clamore atque inpetu cepisset, pluribus hostium in
 tentoriis suis, quam in portis valloque, cæsis, signa captiva
 in unum locum conferri jussit; relictisque ⁷⁴ duabus legionibus
 custodiæ et præsidii caussa, gravi edicto monitis, ut,
 donec ipse revertisset, præda abstinerent; profectus agmine
 instructo, quum præmissus eques velut ⁷⁵ indagine dissipatos
 Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo
 signo coirent inter se, neque, utrum castra peterent, an lon-
 giorē intenderent fugam, territis constare poterat. Tan-
 tumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia
 scutorum, nequaquam tot cæsis, et signa militaria cum iis,
 quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad con-
 sulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique
 omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna et Faliscos, quum
 in induciis essent, fœdus petere ab senatu cœgit; et Lati-
 nos, jam exercitibus comparatis, ⁷⁶ ab Romano in Pelignum
 vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus
 tenuit: sed Karthaginienses quoque legatos gratulatum Ro-
 mam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in
 Jovis cella poneretur. fuit ⁷⁷ pondo viginti quinque. Con-
 sules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio in-
 signi cum laude donisque: quum incondito militari joco

Karthagini-
 enses legati.

Consules
 trium-
 phant.

° tunc Gron. Crev.

⁷³ *Commeatibus gravis*] Quæ oneri
 esset commeatibus: i.e. quæ nimiam
 commeatum copiam absumeret.

⁷⁴ *Duabus legionibus*] Hic aliquid
 vitii latere putat Jac. Gronovius, quia
 verisimile non videatur duas legiones,
 qui consularis erat exercitus, præsidio
 castris relictas. Legi posse censet vel
duabus cohortibus, vel, si major nu-
 merus placeat, *duobus millibus*. Illud
 certe constat, vulgatam lectionem
 stare non posse.

⁷⁵ *Indagine*] *Indaginis* nomine
 proprie intelligitur plagarum, seu re-

tium quidam velut orbis, quibus a ve-
 natoribus feras indagantibus saltus
 nemorave cinguntur, ne qua feris pa-
 teat effugium. Hoc exemplo Samnites
 palantes atque dispersos undique co-
 gere et in unum colligere voluit Va-
 lerius ut in medio cæderentur. DU-
 JATIUS.

⁷⁶ * *Ab Romano in Pelignum vertit
 bellum*] Induxit, ut omisso bello quod
 paraverant adversus Romanos, in Pe-
 lignus verterent arma.

⁷⁷ *Pondo viginti quinque*] Mar-
 rum nostrarum 39. cum semuncia.

haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum, esset. U. C. 412. Campanorum deinde⁷⁸ Suessanorumque auditæ legationes: A. C. 340. precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. ⁷⁹ Jam tum mi-

nime salubris militari disciplinæ Capua instrumento om- Rom. mili-
nium voluptatum delentis militum animos avertit a me- tum de oc-
moria patriæ: inibanturque consilia in hibernis eodem sce- cupanda
lere adimendæ Campanis Capuæ, ⁸⁰ per quod illi eam anti- Capua con-
quis cultoribus ademissent: *neque inmerito suum ipsorum ex- silia.*
emplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum
Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tu-
tari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac
sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dediticios
suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; se, militando fes-
sos, in pestilente atque arido circa urbem solo luctari, aut in
urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati? Hæc

agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes
consilia, invenit novus consul C. Marcus Rutilus, cui Cam- U. C. 413.
pania sorte provincia venerat, Q. Servilio collega ad urbem A. C. 339.
relicto. Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tri- C. Marcio
bunos comperta haberet, et ætate et usu doctus (quippe qui IV. Q. Ser-
vilio Coss.

jam quartum consul esset, dictatorque et censor fuisset) op-
timum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consi-
lii exsequendi, militarem inpetum frustrari; rumorem dis-
sipat, in iisdem oppidis et anno post præsidia hibernatura.
divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque a
Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogi-
tationibus dato, quievit in præsentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Arte elu-
Samnites habebat, exercitum purgare ⁸¹ missionibus turbu- duntur.
lentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia
esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. qui-
dam ⁸² in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et
cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hiber-
nassent. Per speciem etiam militarium usuum, ⁸³ quum alii
alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem
consul alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo mo-
ras, retinebat. Et primo quidem, ignari ludificationis, mi-

⁷⁸ Suessanorumque] Jubet Sigonius legi Suessulanorumque: nec fortasse sine causa. Suessula enim propius a Capua abest, quam Suessa, et ad eam pugnatum jam cum Samnitibus est.

⁷⁹ Jam tum] Hoc dictum est propter hiberna Annibalis, cujus exercitus Capuæ corruptus est. SIGONIUS.

⁸⁰ Per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent] Vid. l. IV. c. 37.

supra.

⁸¹ * Missionibus] Mittendo a signis, solvendo militia eos qui turbulento et factioso ingenio erant.

⁸² In commeatus] In quæ cuique liberet loca, dato commeatu.

⁸³ Quum alii alio mitterentur] Quatuor has voces, quæ sane parum necessariæ sunt, omittit Andreas.

U. C. 418.
A. C. 330.

Seditio-
rum exerci-
tus colli-
gitur.

Eligunt du-
cem T.
Quinctium.

nime inviti domos revisebant. Postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: ⁸⁴*jam quæstiones, jam indicia*^p, *jam occulta singulorum supplicia, inpotensque et crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros*. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt^q, ⁸⁵nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat; nec quidquam ad justum exercitus formam, præter duces, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, et sub jugo Albæ longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus caussa recte committatur?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum adtulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque inmemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum: et, quod bene verteret, adciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quidquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent; somno gravem^r Quinctium obpressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ⁸⁶ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens adpellatus: insigniaque honoris exterrito subitiæ rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere jubent. Suo magis inde inpetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmi-

^p *judicia Gron.*

^q *ferunt Gron. Crev.*

^r *gravi Eæd.*

⁸⁴ *Jam quæstiones, jam indicia*] *Quæstio* est capitis judicium. Itaque male hic olim edebatur, *jam judicia*. Moniti a Gronovio, qui in optimis quibusque scriptis legi testatur *indicia*, assentientibus tribus regiis, hanc vocem reposuimus. Intellige cum eodem Gronovio *indicia* et insontium, qui aliquid comperissent, et magis proprie illorum qui ejusdem culpæ

conscii, fide publica data, alios indicarent.

⁸⁵ *Nervos conjurationis ejectos*] Mallet Puteanus *exsectos*. Sed vulgatæ sensus commodus est: ejectos eos, qui nervi, i. e. robur ac firmamentum conjurationis erant.

⁸⁶ *Ubi restitaret . . . ni sequeretur*] Alterutrum ex his vacat.

ne ad lapidem octavum ⁸⁷ viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Æmilium Marcellinum.

U. C. 413.
A. C. 839.
Valerius
Corvus dic-
tator.

XL. ⁸⁸ Ubi primum in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies cessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad conloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, præcipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad conloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis reverentia, quam ab suis silentium, datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordia partem gloriam, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariat: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota exposci, ejus me competentem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium sudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensitis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres et viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem hæc imperios ad dictatura geretur: ⁸⁹ ut neque in hos meos et patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo*

Dictatoris
ad seditiones
oratio.

⁸⁷ *Via, quæ nunc Appia est*] Jac. Gronovius ex uno MS. legendum censet *via*, ex solenni Liviano more. Sic supra c. 9. *Galli ad tertium lapidem Salaria via . . . castra habuere.* Firmant hanc emendationem duo ex codd. Hearnii, et unus e nostris, et Campanus.

⁸⁸ *Ubi primum . . . ventum est, arma*] Legendum videtur, monente J.

Frid. Gronovio: *Ubi primum . . . ventum, et arma.* Similem nævum emendavit Jac. Gronovius, supra II. 39.

⁸⁹ *Ut neque in hos . . . mitior*] Suspiciamus hic aliquid mendi subesse. Sensus patet: ita ut ne in hos quidem meos et patriæ meæ milites mitior futurus sim, vel futura sit hæc dictatura quam gero, quam in vos . . . hostes.

U. C. 413.
A. C. 339.

dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque inpetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres atque vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugisque criminibus passis obviam ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, ne destiteritis in pio bello? T. Quincti, quocumque istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, et conloqui hujus salutaris interpretis fueris. ⁹⁰ *Postulate æqua, et ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam inpiis inter nos conseramus manus.* T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, *Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Sannis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognita permittimus fidei.*

T. Quinctius suos ad pacem hortatur.

Seditio composita.

XLI. Adprobantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut caussam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. *Sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quinctio conlaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator, equo citato ad urbem reventus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. ⁹¹ *Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus*

^s non Gron. Crev.

^t oravitque Eæd.

⁹⁰ *Postulate æqua, et ferte]* Si *ferre* hic dictum est, quemadmodum vulgatum illud *ferre condiciones*, parum differt ab eo quod præcessit *postulate*. Hinc nobis in mentem veniebat, num posset exponi, *perferre*, accipite æquas condiciones. Tunc ratio

antitheseos expedita et clara esset. Sed veremur ne hanc interpretationem non patiatur Latini sermonis proprietas,

⁹¹ *Lex sacrata]* Vid. not. 81. ad c. 33. l. II.

militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur. additum- U. C. 413.
 que legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ⁹²or- A. C. 339.
 dinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatam
 est ab conjuratis; qui alternis prope annis et tribunus mili-
 tum, et primus centurio erat, quem nunc primipili adpel-
 lant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus
 novis consiliis fuisset, et ⁹³ne^a particeps eorum esset, qui ab
 Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salo-
 nium ab senatu non inpetraretur; tum Salonius, obtestatus
 Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concor-
 diam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur.
 Æque inpotens postulatam fuit, ⁹⁴ut de^x stipendio equitum
 (merebant autem ⁹⁵triplex ea tempestate) æra demerentur,
 quod adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium,
 tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret:
 item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum
 intra decem annos caperet; neu duos magistratus uno anno
 gereret; utique liceret consules ambos plebeios creati. quæ
 si omnia concessa sunt plebi, adparet, haud parvas vires de-
 fectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque
 dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem
 actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romæ,
 eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse;
 nec in T. Quinctii villam, sed in ædes C. Manlii, nocte
 inpetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut
 dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito
 consedissee. nec ab ducibus mentionem concordie ortam;
 sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent,
 salutationem factam: et permixtos dextras jungere, ac com-
 plecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque con-
 sules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos,
 retulisse ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil,
 præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter
 antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis,

^a et ne l. nec Gron. Crev.

^x de del. Gron.

92 *Ordinum ductor*] Centurio. Vid. not. 28. ad c. 23. l. II.

93 *Nec particeps*] Lege cum Gronovio: *Et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset.* * Nempè adoleverat et proruperat conjuratio per illos qui ad Lautulas substitierant, aliosque ab consule missos exceperant. Licet ergo opinari Salonium ipsum exceptum cum aliis, quod tum quoque illud flagitium improbaret, ab

tumultuantibus fuga se subduxisse, eosque habuisse offensos. † Scripti et prius editi habuerunt et ne. Reliqua sunt a conjectura.

94 * *Ut de stipendio equitum . . . æra demerentur*] Ut aliquid detraheretur de stipendio quod equitibus dabatur.

95 * *Triplex*] Triplum ejus quod pedes accipiebat. † Vid. not. 46. ad c. 12. l. V.

U. C. 413. et susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos
A. C. 339. ab Romana societate avertit : et, præter Latinorum infidum
jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam,
finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati
sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, ¹P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. ²Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello et obsidione victi, in deditionem venerunt. ³Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum, et pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: et, quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

1 P. Decius tunc consul cum Manlio] Adject Sigonius vocem consul, quæ recte ei necessaria visa est.

2 Item Fregellæ colonia deductæ sunt] Vel legendum est, Fregellæ colonia deducta est, quemadmodum lib. X. c. 3. colonia Carseoli deducta erat; vel, resectis aliquot vocibus in iis quæ præcedunt, in oppidum ex iis captum Cales, item Fregellas, coloniæ deductæ

sunt.

3 Q. Publilio . . . primo et imperium prolatum, et proconsule] Hujus loci emendatio debetur Sigonio, quum prius legeretur: Q. Publilio . . . primum imperium prolatum, et per consules ei decretus triumphus. Suam lectionem formavit Sigonius ex Capitolinis tabulis et Livio ipso infra c. 23. et c. 26.

T. LIVII PATAVINI

LIBER VIII.

U. C. 414. **J**AM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius
A. C. 338. Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuncii de-
C. Plautio fectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis ve-
II. L. Æmi- nerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo,
lio Coss. consedissee ad Satricum, adlatum est. utrumque bellum Plau-
Victi Pri- tio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo
vernates. acie confligit. haud magno certamine devicti hostes: oppi-
dum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido in-
posito: agri ¹ partes duæ ademtæ. Inde victor exercitus
Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque cæ-
de atrox prælium fuit: et quum tempestas eos, neutro in-
clinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certa-
mine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant.
Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haud-
quaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte
pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte inpedi-
mentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum in-
ter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea*
Lua mater. ² *Luxæ matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque
ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmi-
lio, ingresso ³ Sabellum agrum, non castra Samnitium, non
legiones usquam obpositæ. ferro ignique vastantem agros
legati Samnitium pacem orantes adeunt, a quo rejecti ad se-
natum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pa-
cem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos pe-
tierunt. *quæ se eo justius petere*, ⁴ *quod et in amicitiam popu-*

Cum Vol-
scis dubio
Marte pug-
natum.

Samnites
legatos mit-
tunt Ro-
mam.

* et del. Gron.

1 * *Partes duæ*] Duæ tertiæ partes, trientes duo. † Vid. not. 81. ad II. 13. supra.

2 *Luxæ matri*] Eam Turnebus et post eum Dujatius credunt habitam esse uxorem Saturni, ex A. Gell. XIII. 21. ubi vulgo legitur *Laciam Saturni*, corrupte pro *Luam*. *Lua mater* igitur eadem est, quæ sæpius *Ops* et *Rhea* nominatur, et putatur esse Ter-

ra ipsa. De Lua matre mentio iterum occurrit apud nostrum, XLV. 33.

3 *Sabellum agrum*] Samniticum agrum. Samnites, alio nomine *Sabellus* dictos esse testis est Plin. l. III. c. 12. quia nempe a *Sabinis orti* erant, ut memorat Varro de Ling. Lat. l. VI. c. 3.

4 *Quod et in amicitiam*] Particula *et* exstat in aliquot scriptis, teste Gro-

li Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, ve- U. C. 414.
nissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hos- A. C. 338.
tes, populi Romani numquam amicos. qui nec, ut Samnites, in
pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent,
nec in fide populi Romani, ^b nec in ^b ditione essent.

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consulisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos adineat^c, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam adspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quam præliis, cladium fecit. et, quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium exessee. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adissent^d senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex* Id querun-
Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab tur Samni-
ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub Romanos.
ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti
agro; sin imperium abnuerent, armis cœrcerent. Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ⁶ne arguendo abalienarent: *Campanorum aliam conditionem esse, qui non* Responsum
 Romanorum
 anceps.

^b in del. Gron.^c adinet Gron. Crev.^d adissent Ead.

novio. Eam quatuor quoque e nostris servant. Unde admittendam duximus.

⁵ *Nec in ditione*] Reposuimus particulam *in*, quæ abest a Gronovianis editionibus, sed reperitur in veteribus,

et in MSS. Hearnii, et in omnibus nostris.

⁶ *Ne arguendo abalienarent*] Ne arguendo Latinos exuti obsequii, eos ab se prorsus abalienarent, et ad apertam rebellionem incitarent.

U. C. 414. *fœdere, sed per deditiōnem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quietuvos. in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*
 A. C. 338.

Latini occulte moluntur bellum in Rom.

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celebrantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitē hostem volebant; tamen per quosdam, privatis hospitii necessitudinibusque conjunctos, indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum inminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules, T. Manlius Torquatus hospitium, P. Decius Mus^f. ^gEo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem adpulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo exstinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos ⁹Latium habebat^h, L. Annius Setinum et L. Numisium^a Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, præter Signiam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re adcirentur. itaque, concilio prius

U. C. 415.
 A. C. 337.
 T. Manlio
 III. P. Decio
 Cons.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

^e quod Crev. ^f Is creavit consules T. Manlium Torquatū tertium, P. Decium Murem. Gron. Crev. ^g Latini habebant Eæd. ^h Numicium Eæd.

7 Nihil esse, quod prohibeantur] Gronovius ex unius codicis auctoritate legi jussit *quo*. Sed non videmus, cur consensum librorum hic spernere debeamus. Nihil esse quod, id est, propter quod. Usitatissimum est hoc loquendi genus.

8 *Eo anno Alexandrum, Epiri regem, classem in Italiam appulisse constat*] Hic parum diligentem fuisse Livium putat Henr. Dodwellus, expeditionem-

que Alexandri Epiensis rejiciendam potius esse in annum ab hoc qui nunc agitur octavum, quo memorat Livius infra c. 17. victoriam Alexandri de Lucanis et Samnitibus. Vid. Dissert. X. doctissimi viri de cyclis Rom. Sect. 75.

9 *Latini habebant*] Aliquot scripti, nec numero, nec auctoritate spernendi, *Latium habebat*.

habito, prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos U. C. 415. se ab senatu docent Romano, et, quæ actum iri secum cre- A. C. 387. dant, quidnam ad ea responderi placeat, ¹⁰ referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annii: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, adcommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra fœderis, æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, ¹¹ si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se consules ¹² bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse. sed, ut amplum videri possit, diuturna patientia fecimus. Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra, et Deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum ¹³ plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit.*

10* Referunt] Expendendum proponunt, liberare jubent, Vid. not. 72. ad III. 39.

11 Si societas æquatio juris est] Falsa definitio societatis. Multi enim obnoxia pace et impari fœdere in societatem veniebat. Fortasse Livius scripserat, si societas, ea nempe, quæ eat Romanos inter et Latinos, æquati juris est. Lib. XXXIX. c. 37. Si fœdus ratum est, si societas et amicitia æquo observatur. GRONOVIVS. * Attamen quum Livius sæpe in orationi-

bus, non tam, quid verum sit, quam quid ad præsentem causam accommodatum, intueatur, nobis Gronoviana emendatio non omnino videtur esse necessaria.

12 Bellis propriis ponendis] Componendis, pace commutandis. Qui enim pacem haud obnoxiam cupit, is viribus iis instructus esse debet, quibus bellum possit gerere.

13 Plus ducentorum annorum] Si a Tarquinio Superbo numeres, non multum a ducentis annis res abierit.

U. C. 415. ¹⁴ *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere¹ prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis¹⁵ senatusque partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solum; sed pollicenti, clamore et adsensu omnes permiserunt, ut agerēt diceretque, quæ e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

Legati Latini superba oratio in senatu Rom.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ¹⁶ eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat, inquit, T. Manli, vosque Patres Conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello-victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. Sed quoniam vos, regno inpotenti finem ut inponatis, non inducitis in animum; nos, quamquam armis possumus adserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dubimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, et Romani omnes vocemur.* Forte ita accidit, ut parem ferocitæ hujus et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interereturum. et, conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera, inquit,* ¹⁷ *audite,*

T. Manlii plena indignationis responsio.

¹ *dicere metus* Gron. Crev.

¹⁴ * *Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt*] Vobis illi taciti concedunt, ne sub eorum jam imperio sitis. Superest tantum ut vos id aperte postulando, in illius juris possessionem Latium inducatis. *Usurpare* non est id Latine quod Gallice dicimus *usurper*, sed usum alicujus rei capessere. Sic supra in hac ipsa oratione, *usurpanda libertatis*.

¹⁵ *Senatusque partem*] Dimidiam: ut clare exprimit idem Annius, c. seq.

senatus partem æquam ex utraque gente esse. Vid. et not. 81. ad II. 13. supra.

¹⁶ *Eis senatus*] Intellige Annum et collegas. Supra dictum est decem principes Latinorum Romam evocatos. Vulgo editi habent *ei*. Sed *ei* eis præferunt aliquot scripti a Gronovio inspecti, et quatuor e nostris. Et mox sequitur *egisset cum eis*.

¹⁷ * *Audite, Jus Fusque*] Sic supra, I. 32. *Audiat Fus*. Vid. ibi not. 38.

ius fasque. Peregrinos consules et peregrinum senatum in tuo, U. C. 415. Jupiter, augurato templo, captus atque ipse obpressus, visurus A. C. 337. es? Hæcine fœdera Tullus Romanus rex cum¹⁸ Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo et claudium veterum vestrarum et beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram inplorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam. certe, quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter ob-
Legatus Latinus lapsu gravi sopitus.
 fenso, in tactus imo ita est saxo, ut¹⁹ sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam et vera esse, et apte²⁰ ad repræsentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annum vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Diis²¹ piûm movere^k bellum. Est cœleste numen! es, magne Jupiter! haud frustra te patrem Deûm hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Ad sensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratum magis, qui jussu consulis prosequerentur, quam jus gentium, ab ira impetue hominum tegeter. ²²Consensit et senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in
Bellum Latinum.
 quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus Spectrum matrique Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones per quietem hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* utrique consuli visum. Hos ubi nocturnos visus inter se consules contu-

^k *move* Gron. Crev.

¹⁸ * *Albanis, patribus vestris, Latini*] Nempe Latini ab Alba oriundi erant, ut observat Tarquinius Superbus, l. I. c. 52. Vid. et c. 3. ejusdem libri I.

¹⁹ * *Sopiretur*] Vid. not. 6. ad I. 41.

²⁰ * *Ad repræsentandam iram deûm*] Ut præsens interfuisse videatur nu-

men et ira deorum.

²¹ * *Piûm move* bellum] Incipite adversus numinis vestri contemptores piûm justumque bellum; signum quodammodo dare bello.

²² * *Consensit et senatus bellum*] Vid. not. 43. et 44. ad I. 32.

U. C. 415. lerunt; placuit ²³averruncandæ Deûm iræ victimas cædi:
 A. C. 387. simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portende-
 rentur, alteruter consulum fata inpleret. Ubi responsa
 aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt;
 tum, adhibitis legatis tribunisque, et imperiis Deûm propa-
 lam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in
 acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere
 Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro
 populo Romano Quiritibusque. ²⁴Agitatum etiam in con-
 silio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bel-
 lum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad
 priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus
 Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere,
 institutis ante omnia militaribus congruentes: milites mili-
 tibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares
 collegæque, ²⁵iisdem præsidii, sæpe iisdem manipulis per-
 mixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur,
 edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugna-
 ret.

Ne quis
 extra ordi-
 nem pugna-
 ret, edici-
 tur.

VII. Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui explo-
 ratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis
 filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita
 ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani
 erant equites. præerat Geminus¹ Metius, vir tum genere
 inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, in-
 signemque inter eos præcedentem consulis filium, (nam om-
 nes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit,
*Unane, ait, turma Romani cum Latinis sociisque bellum ges-
 turi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares
 agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, et cum illis ade-
 rit Jupiter ipse, fœderum a vobis violatorum testis, qui plus
 potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram
 pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies
 vobis et conlata signa nobiscum cordi sint. Ad ea Geminus,
 paullulum ab suis equo^m provectus, Visne igitur, dum dies
 ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse
 congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur,
 quantum eques Latinus Romano præstet? Movet ferocem
 animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor,*

Manlium
 Cos. filium
 Geminus
 provocat ad
 singulare
 certamen.

¹ Geminus. sic semper Gron. Crev.

^m eo Gron.

²³ *Averruncandæ] Veteres verrun-
 care dicebant pro vertere et averruncare
 pro avertere. Atque illa verba propria
 manserunt in sacris.

²⁴ *Agitatum etiam in consilio est,
 ut . . . tunc uti disciplina] Sigonius
 admonet legendum esse tunc utique,
 quod est, tunc omnino, tunc maxime:

ne vel ut vacet, vel uti. Nec improba-
 bilis conjectura est. Tamen non rara
 occurrunt exempla geminatæ particulæ
 ut, ubi semel expressa sufficeret. Vid.
 not. ad XXII. 11.

²⁵ *Iisdem præsidii] Iisdem in ex-
 ercibus. Vid. infra not. l. ad IX.
 24.

seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vincret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum submotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: et, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, adtollentem se ab gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emereret, terræ adfixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem, tendit, ²⁶ignarus fati^a futuri que, laus an pœna merita esset, *Ut me omnes, inquit, pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoque^o, inquit, tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti, erimus. Me quidem quum ingenua caritas liberum, tum ²⁷specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, pœna restituas. I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque dstrictam^p cernentes securim, metu magis, quam modestia, quievire. Itaque, ²⁸velut emerso ab admiratione animo,

Vincit
Manlius.

A patre securi percussit.

^a facti Crev.

^o Quandoquidem Gron. Crev.

^p dstrictam Eæd.

²⁶ Ignarus facti] Sic habent veteres editi, et tres e scriptis nostris vel optimi: melius, quam quomodo vulgo editur facti. Ignarus facti, i. e. ignarus quale esset id quod fecerat: credens factum suum laude dignum esse, quum revera pœna dignum esset.

²⁷ Specimen . . virtutis deceptum] Specimen istud virtutis quod edidisti deceptus vana imagine decoris. Posset quoque ²⁸deceptum referri ad te

quod sequitur: sed ut simplicior oratio, ita impeditior structura fieret.

²⁸ Velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent] Hæc sibi non bene conveniunt. Stant enim silentio defixi, qui admirantur, non quorum emersus est ab admiratione animus, id est, e stupore, qui primo oppresserat, expergefactus. Suspiciamur luxatum esse potius locum, quam corruptum, sicque omnia

U. C. 415. quum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice
A. C. 337. cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces
sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur:
spoliisque contactum juvenis corpus, quantum militaribus
studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra val-
lum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præ-
sentia modo horrenda, sed exempli etiam tristic in posterum
essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci
militem: et, præterquam quod custodia vigilæque et ordo
stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam
certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas pro-
fuit. ²⁹Fuit autem civili maxime bello pugna similis.
adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter
animos, erat. Clipeis antea ³⁰Romani usi sunt: deinde,
postquam ³¹stipendiarii facti sunt, ³²scuta pro clipeis fe-
cere; ³³et, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc
postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremo in
plures ordines instruebantur. ³⁴ordo sexagenos milites, duos

¶ enim Gron.

in ordinem revocari posse: itaque
quum silentio defixi stetissent, repente,
postquam cervice cæsa fusus est cruor,
velut emerso ab admiratione animo,
tum, sive potius tum libero conquestu
coortæ voces sunt, ut neque lamentis,
neque exsecrationibus parceretur. Simile
vitium pari remedio curare conabimur
l. XXII. c. 38. et alibi.

²⁹ Fuit autem] Vulgo fuit enim.
Sed ad exhibent septem codd.
nostri, et quatuor a Gronovio allegati.

³⁰ Romani usi sunt] Sic habet opti-
mus e nostris MSS. cum Victorino:
sic et Gronovii edidere. Alii Romanis:
male.

³¹ Stipendiarii] Stipendiarius vulgo
est is qui stipendium solvit. Hic con-
tra sumitur pro eo qui stipendium ac-
cipit. Postquam stipendiarii facti sunt,
i. e. postquam stipendia de publico ac-
cipere cœpere.

³² Scuta pro clypeis fecere] Quum
antea pars scutis, pars clypeis uteren-
tur, ut constat ex l. I. c. 43. omnes
postea scutis usi sunt. De discrimine
inter scutum et clypeum vid. not. 20.
ad locum modo memoratum.

³³ Et, quod antea phalanges . . . hoc]
Elegantius legi videretur, quod monet
Gronovius, Et, que antea phalanges
. . . hæc postea . . . acies. Et vero duo e
nostris libris habent hæc. Sensus est:
Legio Romana erat primo similis pha-
langi Macedonicæ, et tota simul con-

jectum, nullis relictis inter ordines
intervallis, in acie stabat. Postea per
manipulos divisos spatiis a se invicem
strui in acie ac pugnare cœpit: post-
remo in plures ordines distribuit, qui
in quolibet manipulo duo erant. Cæ-
terum manipuli quidem fuere jam sub
Romulo, atque etiam ante urbem con-
ditam, ut constat ex testimonio Auc-
toris libri de Orig. gentis Rom. ex
Ovid. l. III. Fast. v. 117: et Plut. in
Rom. Verum hoc vult Livius, mani-
pulos primo divisos in pugna et secre-
tos a se invicem non fuisse, nec inter
eos relicta intervalla. Sic et ipsa illa
Macedonum phalanx, quamvis om-
nia devincta et juncta in acie haberet,
habuit tamen discrimina sua et sec-
tiones usque ad centurias et decu-
rias.

Quæ sequuntur in Livio, quum in
multis vitiata videantur, duplici modo
edi curavimus: ac 1°. textum ipsum
Livii, qualis in vulgatis habetur; 2°.
eundem textum a Lipsio emendatum
exhibemus. In eo interpretando Lip-
sium quoque sequimur, qui de toto
hoc loco fuse disseruit l. II. de Mil.
Rom. Dial. 3.

³⁴ Ordo sexagenos milites et duos]
Nihil certius hac Lipsii emendatione.
Polyb. l. VI. aperte in quolibet mani-
pulo duas distinguit partes, dextram
et sinistram: cuique parti suum ces-
turiæ, suumque signiferum assig-

centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies³⁶ hastati erant,³⁶ manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui³⁷ hastam tantum³⁸ gæsaque gerent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum,³⁹ quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc⁴⁰ triginta^r manipulorum agmen⁴¹ antepilanos adpellabant, quia⁴² sub signis jam alii⁴³ quindecim⁴⁴ ordines locabantur: ⁴⁵ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque⁴⁶ primum⁴⁷ pilum vocabant. ⁴⁸Tribus ex vexillis constabat. vexillum

^r viginti Crev.

nat. Hoc unum discrepat, quod apud eum ordo est sexagenum militum, hic sexagenum et duorum. Sed hunc numerum firmum esse et verum ex eo patet, quod infra in tribus vexillis, sive ordinibus, centum et octoginta sex homines numerantur.

35 *Hastati*] Eos Varro l. IV. de Lingua Lat. vult ab eo dictos, quod *primi*, sive potius *primo hastis pugnabant*. Hastæ autem illæ intelligendæ sunt hastæ jaculatoriæ, quæ postea apud levem tantum armaturam remanserunt. Hastati enim hoc jam tempore, de quo Livius nunc agit, licet antiquum obtinerent nomen, videntur tamen non jam hastis, sed gladiis et pilis pugnasse: ac leves illi viceni milites, qui unicuique manipulo Hastatorum admisti erant, hastam tantum gæsaque gerentes, fuisse videntur reliquæ veterum Hastatorum. Polyb. l. VI. diserte attribuit Hastatis ævi sui gravem armaturam.

36 *Manipuli decem*] Non quindecim: ut sint in tota legione triginta manipuli. Sic Cincius apud A. Gell. XVI. 4. sic Ovid. l. III. Fast. v. 127. sic Polyb. l. VI.

37 *Hastam*] Jaculatoriam.

38 *Gæsa*] *Gæsum*, sive *Gesum* telum Gallicum erat totum e ferro. Vid. Voss. de Vitiis Sermonis, l. I. c. 2.

39 *Quibus Principibus est nomen*] Hi nimirum videntur olim principem in acie locum tenuisse: atque inde illis nomen. Vid. Lips. lib. II. de Milit. Rom. Dial. I. et lib. IV. Dial. 2.

40 *Viginti*] Ex ante dictis.

41 *Antepilanos appellabant*] Quia ipsos sequebantur decem alii manipuli, qui singuli in tres partes divide-

bantur, et earum partium unamquamque primam Pilum vocabant. Quia igitur ante Pilum positi illi, Antepilani dicti.

42 *Sub signis*] Cuique manipulo sua erant signa. Sed sæpe signa simpliciter poni videntur pro præcipuis legionis signis, quæ quidem videntur fuisse apud Triarios. Aquilæ certe, quod commune erat totius legionis signum, præpositus erat centurio primipili, sive centurio primi Triariorum ordinis.

43 *Decem*] Manipuli.

44 *Ordines*] Sic Lipsius, quum vulgo legatur *ordines*. Melius fortasse vox *ordines* omnino deleteretur, quod et ipse Lipsius monet.

45 *Ex quibus unusquisque*] Manipulus.

46 *Primam*] E tribus illis partibus cujusque manipuli primam vocabant Pilum. Absurda est vulgata lectio: *earum unamquamque primum pilum vocabant*. Quid enim stultius, quam singulas partes *primas* dicere?

47 *Pilum*] Pilum proprium fuerat primo telum Triariorum: unde et *Pilanos* eos, et totum illum ordinem *Pilum* appellabant. Postea pilo Hastati et Principes usi: Triarii vero pro pilis assumpserunt hastas. Vid. Polyb. l. VI. Porro pili hastile erat trium cubitorum: ferrum extabat ad cubitum et semissem. Itaque justa longitudo totius pili erat quatuor cubitorum cum semisse, sive septem fere pedum. Accuratiorem pili descriptionem vide apud Polyb. l. VI. et ad eam notas Lipsii, l. III. de Mil. Rom. Dial. 4.

48 *Tribus ex vexillis constabat*]

U. C. 415. ⁴⁹ centum octoginta sex homines erant*. Primum vexillum
 A. C. 337. ⁵⁰ triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: se-
 cundum ⁵¹ rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium
⁵² accensos, minimæ fiduciæ manum. eo et in postremam
 aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus
 esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati pro-
 fligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes
⁵³ in intervalla ordinum principes recipiebant. tum princi-
 pum pugna erat; ⁵⁴ hastati sequebantur. triarii sub vexillis
 considebant, ⁵⁵ sinistro crure porrecto, ⁵⁶ scuta innisa humeris,
 hastas ⁵⁷ subrecta cuspide ⁵⁸ in terra fixas, ⁵⁹ haud secus quam
 vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quo-
 que haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad tria-
 rios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse*, quum
 laboratur, proverbio increbruit. Triarii consurgentes, ubi in
 intervalla ordinum suorum principes et hastatos recepissent,
 extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: uno-
 que continenti ¹ agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem
 incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut
 victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem auctam
 numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere
 legiones ⁶⁰ quinibus millibus peditum, equitibus in singulas

Qui nume-
 rum copia-
 rum in ex-
 ercibus.

* Creverius totum hunc locum inde a verbis *ordo sexagenos* ex emendatione
 Lipsii textui inseruit, ita tamen, ut textum vulgatum una retineret. ¹ *con-*
tinente Gron. Crev.

Unusquisque manipulus, quum tres haberet partes, tria quoque habebat vexilla.

⁴⁹ *Centum octoginta sex homines erant*] In tribus vexillis. Merito erudit hic Lipsius vocem *vexillum*. Si enim in quoque vexillo homines centum octoginta sex, erunt in sola hac tertia acie 5580.

⁵⁰ *Triarios*] Sic dictos, teste Varone, quod in acie tertio ordine locabantur.

⁵¹ *Rorarios*] Rorarii milites inde dicti videntur, quod quum leviter armati essent, quemdam tantummodo missilium velut rorem spargerent.

⁵² *Accensos*] *Accensos* interpretatur Festus, qui ad censum legionum adiciebantur: i. e. qui extra numerum extraque ordinem legioni jam completæ adscribebantur, ut in locum demortuorum militum subrogarentur, interim jaculis missilibusque telis pugnantur. Vid. not. 24. ad l. 43.

⁵³ *In intervalla ordinum*] Quæ quidem ita disposita erant, ut responderent manipulis Hastatorum. Itaque Hastati retrocedentes, in illas vias

recta incidebant. Similiter Principum manipuli opposita habebant a tergo Triariorum intervalla.

⁵⁴ *Hastati sequebantur*] In secundam aciem post Principes recepti.

⁵⁵ *Sinistro crure porrecto*] Et genu dextero innixi, ut habetur in c. seq.

⁵⁶ *Scuta innisa humeris*] A situ ipso sic subsidentium Triariorum scuta in humeros inclinabantur.

⁵⁷ *Surrecta cuspide*] Plerique libri *sub erecta*: quod plane vitiosum erat. Correxerit Gronovius ex uno e suis MSS. cui assentiuntur duo codd. unus Hearnio, alter nobis inaspectus.

⁵⁸ *In terra fixas*] Magis placeret cum Jac. Gronovio legere in *terram*: quomodo edidit Campanus, et servat Victor. codex.

⁵⁹ *Haud secus quam*] Bene Gronovius, ut *haud secus quam*. Et sic unus e nostris MSS.

⁶⁰ *Quinibus millibus peditum*] Si admittantur Lipsianæ emendationes, quas supra attulimus, unaquæque legio habebit in prima acie Hastatos 1240. in secunda, Principes 1240. in

⁶¹ legiones trecenis. ⁶² alterum tantum ex Latino delectu ad- U. C. 413.
 jiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodem A. C. 337.
 que ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tan-
 tum, universi hastati cum hastatis, principes cum principi-
 bus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati
 non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primpili
 ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haud-
 quaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque mi-
 litiae: Latinus viribus ingens bellatorque primus; notissimus
 inter se, quia pares semper^u ordines duxerant. Romano,
 haud satis fidenti viribus, jam Romae permissum erat ab
 consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui
 tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis, in acie
 oblatu, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum ^{Pugna cum}
 est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Vese- ^{Latinis.}
 rim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem,
 inmolaverunt. Decio ⁶³ caput jecinoris^x a ⁶⁴ familiari parte
⁶⁵ caesum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis
 hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet,*
inquit Decius, si ab collega litatum est. Instructis, sicut
 ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius
 dextro, Decius laevo cornu praerant. primo utrimque aequis
 viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab
 laevo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem La-

^u semper pares Gron. Crev.

^x jecinoris Eaed.

tertia, Triarios 620. Rorarios totidem, totidemque Accensos. In univ-
 ersum omnis legio erit peditum 4340. Itaque legendum hic *quaternis* milli-
 bus, non *quinis*. Et sane his tempo-
 ribus, ac diu etiam postea, legio nun-
 quam non fere quaternis millibus pe-
 ditum censetur. Exempla passim
 suppetunt.

⁶¹ *Legiones*] Parum hic necessaria
 videtur vox *legiones*, ut quae in supe-
 riore versu reperitur.

⁶² *Alterum tantum*] *Alterum tan-
 tum* est, ex ipsa verborum vi, secunda
 quaedam summa priori aequalis, adeo-
 que modo intelligi debet tantumdem,
 modo duplum, quemadmodum haec
 apud nos locutio *une fois autant*. Si
 v. g. ad quatuor *alterum tantum* adji-
 cere velis, addes alia quatuor. At si
 datis uni homini, v. g. quatuor assi-
 bus, alii *alterum tantum* dare cupis,
 octo asses dabis. Priore modo hic
 usurpat *alterum tantum*. Ut pluri-
 mum enim, teste Polybio, l. VI. qua-
 tuor legionibus Romanis par numerus
 peditum e Latinis, duplex equitum

adjiciebatur. Si ergo in quatuor le-
 gionibus homines erant 18560. adji-
 ciebantur e Latino delectu 19760.
 paulum scilicet excedente Latinorum
 numero, ob duplicem equitum nume-
 rum. *Alterum tantum* posteriore sen-
 su positum reperitur quum alibi sae-
 pius, tum infra X. 46.

⁶³ *Caput jecinoris*] Quid in jecinore
caput appellaverint, haud satis con-
 stat. Fortasse summam ejus partem,
 quae et convexa est, et angustior in-
 fima. Quanquam vix intelligitur,
 quomodo haec pars potuerit interdum
 abesse, quod de capite jecinoris haud
 raro narrant scriptores.

⁶⁴ *Familiari parte*] In jecinore fa-
 miliarem partem, et hostilem, sive
 partem inimici distinguebant. Ex
 illa eventus suos, ex hac hostium fata
 colligebant.

⁶⁵ *Corum*] Vel incisum, sectum;
 vel decisum, ita ut omnino abesset.
 Harduinus in notis ad Plin. XI. 37.
 interpretatur, victimarii cultro per
 imprudentiam laesum.

U. C. 415.
A. C. 337.
Decius se
devovet.

tinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi Romani*, ⁶⁶*præi verba, quibus me pro legionibus devoceam.* Pontifex cum togam prætextam sumere jussit, et, velato capite, manu subter togam ad mentum exserta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere. *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares*, ⁶⁷*Divi Novensiles, Dii Indigetes, Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror*, ⁶⁸*veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque adficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro* ⁶⁹*republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devo-veo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse, incinctus ⁷⁰cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes inmisit. Conspectus ab utraque acie ⁷¹aliquanto augustior humano visu, sicut cælo missus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero conruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum ⁷²fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum expectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito

66 * *Præi verba*] Vid. not. 8. ad IV. 21.

67 *Divi Novensiles*] Qui sint hi Novensiles, haud sane liquet. Romam e Sabinis a Tatius rege advecti creduntur.

68 *Veniam peto feroque*] Hoc a vobis peto, et me jam impetrasse et quasi abstulisse confido.

69 *Republica Quiritium*] Gronovius legit: *Republica populi Romani Quiritium.*

70 *Cinctu Gabino*] Vid. not. 71. ad V. 46.

71 *Aliquanto augustior humano visu*] Plane assentimur Gronovio eliminanti ultimam vocem. *Humanus* apud optimos Latinitatis auctores interdum pro *homine* sumitur. Cic. l. XIII. ad Att. ep. 21. *Possum falli, ut humanus.* Ovid. l. II. Fast. v. 503.

Pulcher, et humano major, trabeaque decorus

Romulus in media visus adesse via.

72 *Fugam ac vastitatem . . . fecerunt*] Fugiendo vasta omnia desertaque reliquerunt.

eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, adensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc, inquit, integri adversus fessos, memores patriæ parentumque et conjugum ac liberorum; memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato ⁷³ principia Latinorum perturbant. hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives ⁷⁴ sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter ea virtute eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi obpressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes obpressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori, quum legiones hostium devoteat, non utique se, sed quem velit ex ⁷⁵ legione Romana scripta civem, devovere: si is homo, qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, et ⁷⁶ piaculum hostia cædi. Ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem sese devovere

Vincunt
Romani.

Devotio-
num leges.

† hostiam Crev.

73 Principia Latinorum] Primam subitarii et tumultuarii milites.
 74 Socios] Samnites, de quibus complures scriptos habere affirmat Gronovius. Cædi hostiam, quæ sit modo dictum est, intellige.
 75 Legione Romana scripta] Fortasse adjicitur scripta, ut excludantur

76 Piaculum hostiam cædi] Sic

U. C. 415. volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, ⁷⁷ neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere² volet, ⁷⁸ sive hostia sive quo alio volet, jus est^a. Telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiat, Marti ⁷⁹ suovetaurilibus piaculum fieri.

XI. Hæc, (etsi omnis divini humanique moris memoria ⁸⁰ abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post prælium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. et, quum jam portis prima signa et para agminis esset egressa, nuncio adlato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milonium^b dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. Qui Latinorum pugnae superfuert, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis ⁸¹ Numisius imperator eorum, adfirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanas esse, ⁸² ceteram pro victis fortunam et illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos principesque; stragem ⁸³ et ante signa et post signa factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi pariter adiciæ copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis et ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam prælium exspectantes, necopinato adventu perculsurum*. Fallacibus literis

² devovere Gron. Crev.

^a esto Crev.

^b Milonium Gron. Crev.

⁷⁷ * Neque suum, neque publicum divinum] Neque sua privata sacra, neque publica.

⁷⁸ Sive hostia, sive quo alio volet] Seu velit hostia cæsa devotionem hanc armorum suorum peragi, sive alio aliquo ritu sacro.

⁷⁹ Suovetaurilibus] Vid. not. 35. ad I. 44.

⁸⁰ Abolevit] Exolevit, periiit.

⁸¹ Numisius] An Numicius? quomodo supra, c. 3. Ceterum in eo parvi refert, quid veri sit. Illud magis notandum videtur vocem Numisius pendere quodammodo, nec habere, cui innitatur, verbum finiti mo-

di. Simile plane exemplum rursus occurrit I. XXVI. c. 12.

⁸² * Ceteram pro victis fortunam et illos gerere] Ceteram illorum fortunam talem esse, ut et ipsi pro victis haberi debeant.

⁸³ Et ante signa, et post signa] Et Antesignanorum, et Postsignanorum. De Antesignanis vid. not. 17. ad c. 20. I. II. supra. Postsignani vero, de quibus hic sermo est, fortasse intelligendi sunt Accensi, quos ab novissima acie consul Manlius excitaverat. Præcipua enim legionis signa penes Triarios fuisse videntur, ut observavimus supra.

circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultiarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agrum Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) obcurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum coniectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim ad cisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturum flumen, plebi Romanae dividitur. bina in Latino jugera, ⁸⁴ ita ut dodrantem ex Privernati completerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari foedus iussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, aeneam tabulam in aede Castoris Romae fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iussum pendere in singulis quotannis (fuere autem mille et sexcenti) ⁸⁵ denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, praemiis poenaeque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romanus rediit: cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; juventutem, et tunc, et omni vita deinde, aversatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursions fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequiebat, dictatorem L. Papirium Cras-
L. Papirius
dictator.
sum, qui tum forte erat praetor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus et
U. C. 416.
A. C. 336.
Ti. Aemilio,
Q. Publilio
Coss.
Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, et

⁸⁴ Ita ut dodrantem] Tres ex Latino agro quadrantes, unus ex Privernati divisus est; ita ut ex quatuor iugerum millibus, v. g. ter mille ex Latino, mille ex Privernati data fuerint.

⁸⁵ Denarios nummos] Jos. Scaliger, Dissertat. de re nummaria Antiquorum, censet ad denarios abundare. Neque enim Livius denarium nummum, sed denarium tantum vocare

solet: neque adhuc denarius Romae signatus erat. Sed de Campanis hic agitur, apud quos fortasse jam tum denarius in usu erat. Et vero quales intelligemus fuisse hos nummos sic nude appellatos? Utamur ergo vulgata lectione, et interpretemur denarios Campanos: quorum tamen pretium et pondus definire non conamur.

U. C. 416.
A. C. 336.
Latinorum
rebellio.

ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriæ, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis ⁸⁶ Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicio^c res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi inventus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur ^d Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant et ab Lanuvio^e Antioque auxilia. Ubi quum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphum ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate ⁸⁷ obfensis Patribus, negantibusque, nisi Pedito capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia et ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ⁸⁸ ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus) et, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit, Æmilius, ⁸⁹ cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, et orationibus in Patres criminosis, fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ⁹⁰ ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ⁹¹ ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut ⁹² utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi

Q. Publilius
dictator.

Tres leges
fert adversas nobilitati.

^c auspicioque Gron. Crev.

^d tuebantur Eæd.

^e Lavinio Eæd.

⁸⁶ *Fenectanis*] Hujus nominis nusquam alias mentio occurrit. Ideo in eo aliquid esse vitii plerique crediderunt. Unus e nostris MSS. exhibet *Ferentanis*. Unde firmatur Dujatii conjectura *Ferentinis*. Ferentinum urbs est Latii, et de aqua et luco Ferentinæ mentio facta a Livio est, supra I. 51. et alibi.

⁸⁷ *Offensis Patribus*] Proba emendatio Sigonii, quam firmant Andræ et Campani editiones, et scripti nostri. Quidam libri *offensus*: mendose.

⁸⁸ *Ager in Latino Falernoque agro*] Melius abesset vox *agro*, ut observat Gronovius.

⁸⁹ *Cujus tum fasces erant*] In urbe fasces uni tantum consuli præfereban-

tur, isque præcipua obibat consulatus munia.

⁹⁰ *Ut plebiscita*] Eandem jam legem tulerant consules M. Valerius, et M. Horatius post liberatam a Decemvirorum tyrannide rempublicam. Vid. l. III. c. 55. Eadem et renovata est postea a Q. Hortensio dictatore, occasione secessionis in Janiculum, anno 466.

⁹¹ *Ut legum*] Primis urbis Romanæ temporibus longe aliter se res habebat. Ita enim ratum erat, quod populus jussisset, si Patres auctores fierent. Vid. l. I. c. 17.

⁹² *Utrumque plebeium consulem*] Vid. supra VII. 42.

acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio U. C. 417. consulibus, quo insignitius ommissa res Æmilio, superioris A. C. 335. anni consuli, exprobraretur, Pedom armis virisque et omni L. Furio, C. Mænio vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique Coss. novi consules ⁹³ omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pa- Latini nec pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri bellum, nec ademti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum pacem pati videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus possunt. caussam belli haberet; et, si cujus oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani Vincuntur adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior a consuli- erat, Pedom pervenere. Aricinos ⁹⁴ Lanuvinosque ^f et Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius, inproviso adortus, fudit. Camillus ad Pedom cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, ⁹⁵ majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulsi- solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliæ eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievit ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Latium Præsiidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad subactum. destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. ⁹⁶ Prius, quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedom Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, et Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in*

^f *Laviniosque* Gron. Crev.

⁹³ * Omnibus eam rem præverti] Id negotium ante omnia alia, omnibus aliis postpositis, curare et peragere.

⁹⁴ *Lavinios*] Sic duo e nostris codicibus; unus *Lavinios*. Ceterum ante Sigonium editi exhibebant *Lanuvinos*. Ille emendandum esse hoc nomen admonuit.

VOL. I.

⁹⁵ * *Majore mole . . . pugnat*] Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

⁹⁶ *Priusquam . . . consules rogarent*] Priusquam rogarent populum novos consules, sive, priusquam comitia novis consulibus creandis haberent, supplere, ii qui tum consules erant.

H h

U. C. 417. *deditionem, praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quoniam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos adinet, parare in perpetuum, vel saeviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam subpeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quidquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, ⁹⁷ dum exspectatione stupent, seu poena, seu beneficio, praecipari oportet. ⁹⁸ Nostrum^s fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est discernere, quod optimum vobis rei publicae sit.*

Senatus-
consulta de
Latinis.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum caussa alia esset, ita expediti posse consilium, dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraeque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Junonis communis ⁹⁹ Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; ¹ crimenque rebellionis a publica

§ add. enim Gron. Crev.

97 * Dum exspectatione stupent] Dum exspectatio sortis suae et iudicii vestri illos velut torpidos defigit.

98 Nostrum enim] Vox enim abest a pluribus libris, teste Gronovio. Nostri omnes, Campanus, et codd. Hearnii illam omittunt. Nec sane hic ea quidquam opus est.

99 Lanuvinis municipibus] Lanuvinis, qui cives Romani modo facti erant. Municipibus, inquit Gell. l. XVI. c. 13. sunt cives Romani ex municipiis, suo jure et legibus suis utentes, muneris tantum cum populo Romano honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti. Illi igitur, ut addit paulo infra Gellius, honorem civitatis Romanae capiebant, sive honestabantur no-

mine et jure civium Romanorum: oneribus illius conditionis non subiebantur, quum legibus suis, non Romanis uterentur. Unde municipiorum conditio magis libera erat, et minus obnoxia, quam coloniarum, quae jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habebant. Porro quibusdam municipiis data erat civitas cum suffragii latone: horumque municipiorum cives pleno jure cives Romani erant, et aditum quoque ad honores populi Romani habebant. Erant et quibus civitas sine suffragii latone data erat, quorum primi fuere Caerites.

1 * Crimenque rebellionis] Noluerunt Romani crimen rebellionis fraudi et damno esse republicae Tusculanorum, sed ejus criminis poenam in paucos auctores verterunt.

fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres U. C. 417. civēs Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: A. C. 335. et muri dejecti, et senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo ²clarigatio esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permittetur, si et ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumque mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis ³connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. ⁴Campanis, equitum honoris causa, quia ^h cum Latinis rebellare nolissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum subgestum, in foro exstructum, adornari Rostra unde dicta. placuit: Rostraque ⁵id templum adpellatum.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum U. C. 418. omnia non opes Romanæ, quam beneficii parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum A. C. 334. ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educa-

Rostra unde dicta.

U. C. 418.
A. C. 334.
C. Sulpicio,
P. Ælio
Coss.

^h qui Gron. Crev.

² Clarigatio] Clarigatio hoc loco est jus hominisprehendendi, ita ut corpus ejus quasi pignori opponatur, dum certam pecuniæ summum exsolverit. Vid. plura de hac voce in Lexico Matth. Martinii. Decreverat igitur senatus, ut Veliternum civem, qui cis Tiberim repertus esset, cuilibet liceretprehendere, et in vinculis retinere; donec mille pondo, sive mille libras Romanas æris, mille asses solvisset. Mille autem asses æstimamus una libra argenti Romana, uncias Parisiensibus duodecim cum dimidia.

³ Connubia, commerciaque, et concilia inter se ademerunt] Quemadmodum postea quibusdam Hernicorum

populis, infra l. IX. c. 43. et Macedonibus, l. XLV. c. 29.

⁴ Campanis, equitum honoris causa, qui] Hæc est scriptura duorum codd. a Jac. Gronovio inspectorum, et trium e nostris antiquissimorum, nisi quod pro qui retinent omnes ~~est~~ quia, quod habent vulgo editi libri. Iidem vulgati libri præferunt Campanis equitibus: quod vitiosum esse recte judicavit Jac. Gronovius, quia supra c. 11. iis datam esse civitatem Romanam jam dictum est. Hic datur omnibus Campanis in gratiam et honorem equitum.

⁵ Id templum] Vide not. 19. ad II. 56. et not. 74. ad III. 17.

H h 2

- U. C. 418. rent, fama adfertur; Auruncos metu oppidum deseruisse,
A. C. 334. profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam commu-
nissime, quæ nunc Aurunca adpellata; mœnia antiqua eorum
urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus
senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem
C. Claudius Regillensis, magistrum equi-
tum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta
de dictatore: et, quum augures vitio creatum videri dixissent,
dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt.
Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter
mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices
ab indice servo; quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere,
⁶ familiamque in potestate habere; facto judicio, viva
sub terram ad portam Collinam ⁷dextra via strata defossa
Scelerato campo, credo, ab incesto idi ei loco nomen factum.
- Prætor ple- Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe,
beius. adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se
habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id
non obtinisset, minus in prætura tendente.
- U. C. 419. XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio
A. C. 333. consulibus, Ausonum magis novo, quam magno bello fuit
L. Papirio, insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis
Kænone arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili
Duilio Coss. duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium
et ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen
omissa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini
aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxiliium
tulerant, aut caussa armorum fuerant. Itaque omni ope
adnisi sunt, ut maximum eâ tempestate imperatorem
U. C. 420. M.¹ Valerium Corvum consulem quartum facerent. col-
A. C. 332. lega additus Corvo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu
M. Valerio erraretur, petatum ab consulibus, ut extra sortem Corvi
IV. M. Atilio Coss. ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus
consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, pro-

¹ M. I. T. Gron.

⁶ *Familiam . . . in potestate habere*] Servos retinere in sua potestate, nec eos manumittere, ut scilicet quæstio ex eis haberi posset. Moribus enim Romanis quæstio de liberis hominibus non habebatur. In crimine autem incestus de servis in dominum quærebat, teste Cic. pro Mil. n. 59.

⁷ *Dextra via*] Ad dextram partem viæ. Pro *strata*, quæ vox hic obscura est, legi jubet Jac. Gron. *Salaria*. Et vero *Salaria* via a porta Collina incipiebat. Vid. II^m Dissert. Epistolice. Jac. Gronovii ad calcem II. tomi Læ-

viani. Hanc emendationem firmat et illustrat locus ex Actis Martyrum a Lipsio allatus, Syntagm. de Vesta, not. 1. in c. 13. quam hic exscribemus. "Legimus in Martyrum Actis, de "Daria, quæ Chrysanta nupserrat, olim "vestalis, jussam cum marito a Nu- "meriano Imperatore, via *Salaria*, in "Arenario deponi, atque illic viventes "terra et lapidibus obrui. In quo "videntur quasi vestalem eum stu- "pratore suo punire voluisse, certa ad "veterem pœnam adspexisse."

fectus, quum, hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque inpetu primo fudisset; mœnia ipsa obpugnare est adgressus. et militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factum erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem et vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri recte suspensus, manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes adgrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. Præda capta ingens est. præsidioque inposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: et, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem ante ex senatusconsulto comitorum habendorum causa dixerunt L. Æmilius Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniam deducendæ agroque dividendo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

U. C. 420.
A. C. 332.

Cales Ausonum oppidum capitur. Triumphat M. Valerius.

Dictator L. Æmilius. U. C. 421. A. C. 331. T. Veturio, Sp. Postumio Coss.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe dimicaturi enise videbantur, et Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. et, quia pestilentia insecuta est, ⁸ velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corn- U. C. 422.
A. C. 330.
A. Cornelio
II. Cn. Domitio Coss.

P. Cornelius dictator.

⁸ Velut omnibus eo vitio contactis auspiciis] Velut eo vitio non dictatoris modo, sed et consulum quoque auspicia contacta essent, a consulibus comitia haberi in insequentem annum noluerunt Patres: consulibusque aut

abdicare jussis, aut post elapsam annum suum magistratu abeuntibus, res ad interregnum rediit. Vid. not. 28. ad VI. 5.

⁹ Pro tumultu] Si nolis has voces cum Tan. Fabro delere, expone, quae

U. C. 422. dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, et
A. C. 330. magister equitum P. Valerius Publicola. a quibus ¹⁰ quum^k
M. Papirius delectus intentius, quam adversus finitima bella, haberetur,
dictator.

Alexander
Epirensis.

exploratores missi adtulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit: qui duo populi adversus regem, ¹¹ excensionem a Pæsto facientem, signis conlatis pugnauerunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: ¹² tribus propter eos additæ ¹³ Mæcia et ¹⁴ Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

Novæ tri-
bus, Mæcia
et Scaptia.

U. C. 423.
A. C. 329.
M. Claudio,
C. Valerio
Cosæ.

XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri sit. illud pervelim, (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis ¹⁵ similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quædam ad ¹⁶ Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis, professæ est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indicii data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; et, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, et coquentes quasdam medicamenta, et recondita alia, invene-

Veneficia
matrona-
rum.

^k dum Gron.

tumultus ingens magnique periculi minæ exortæ essent.

¹⁰ Quum delectus] Vulgo dum. Sed vett. editi et scripti quam plurimi exhibent cum.

¹¹ Excensionem a Pæsto] Excensionem in Lucaniam ab ea parte ubi Pæstum est. Sic et infra, XXXI, 24. Ab Dipylō accessit: id est, accessit ad urbem, Athenas nempe, ab ea parte, qua porta illa est, quæ appellatur Dipylon.

¹² Tribus . . . additæ] Tuncque no-

vem et viginti tribus factæ. Vid. supra VII, 15.

¹³ Mæcia] A Castro Mæcio, quod non procul a Lanuvio fuit.

¹⁴ Scaptia] A Scaptia urbe, quæ videtur fuisse haud procul Pædo.

¹⁵ Similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu] Similes erant morbi, et idem plerumque eorum eventus, nempe mors.

¹⁶ Q. Fabium Maximum] Qui postea Maximus appellatus est. Vid. IX, 46.

runt. quibus in forum delatis, et ad viginti matronis, apud U. C. 423.
 quas deprehensa erant, per viatorem additis, duæ ex eis, A. C. 329.
 Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medi-
 camenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bi-
 bere jussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad
 conloquendum sumto, quum, submoto populo, in conspectu
 omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus et
 illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes
 interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum
 numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum
 septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem
 Romæ quæsitum est. Prodigij ea ¹⁷ res loco habita; cap-
 tisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa.
 Itaque, memoria ex annalibus repetita, ¹⁸ in secessionibus
 quondam plebis ¹⁹ clavum ab dictatore fixum, alienatasque
 discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse,
 dictatorem clavi figendi causa creari placuit. creatus Cn. Clavi figen-
 Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo di causa
 clavo, magistratu se abdicaverunt. creatus dicta-
 tor.

XIX. ²⁰ Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. U. C. 425.
 Plautius Venno. cujus principio anni legati ²¹ ex Volscis A. C. 327.
 Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in L. Papirio
 fidem reciperentur. si a Samnitium armis defensi essent, se II. L. Plau-
 sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futu- tio Coss.
 ros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samniti-
 bus, ut¹ eorum populorum finibus vim abstinerent. valuit
 que ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam
 quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Priver- Bellum Pri-
 nas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam fuit vernas.
 Fundanus^m, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed

¹ ut del. Gron.^m Fundanus fuit Gron. Crev.

17 * Res . . . captis . . . magis menti-
 bus, quam consceleratis, similis visa]
 Res similis magis visa amentia et fu-
 rori, quam sceleri; potius tribuenda
 visa est alienatis per furorem ab iratis
 diis immissum mentibus, quam sua
 sponte ad tantum scelus ruentibus.

18 In secessionibus quondam] Tres
 huc usque fuere secessiones plebis mi-
 litumve; nec ulla in iis clavi a dicta-
 tore fixi mentio.

19 Clavum ab dictatore fixum, ali-
 enatusque discordia mentes hominum eo
 piaculo compotes sui fecisse] Ut hic
 locus se habet, redundat *quæ* et eo
 piaculo. Si pro fecisse legas fuisse, sic
 expones: et mentes hominum aliena-
 tas discordia, in furorem et demen-
 tiam versas per discordiam, compotes
 sui fuisse, sive ad sanitatem revocatas

esse eo piaculo, nempe clavi a dictatore
 fixi.

20 Creati consules] Annum circa
 hæc tempora interjiciendum esse con-
 sentiunt interpretes omnes. Hic eum
 interponendum esse Dodwellus existi-
 mat, Dissert. X. de Cyclis Roman.
 sect. 78. et 79. et in eum consules edit
 L. Papirium, Sp. F. Cursorem, C. Pœ-
 telium, C. F. Libonem Visolum. Vid.
 not. 45. ad c. 24. infra.

21 Ex Volscis Fabraterni et Lucani]
 Nihil ad Volscos pertinent Lucani: et
 præterea scribit Livius infra c. 25. Lu-
 canis nihil antehac fuisse cum populo
 Romano. Itaque amplectenda videtur
 allata a Gronovio conjectura Alb. Ru-
 benii, qui legi jubet *Polusciani*. Polusca
 enim fuit urbs in Volscis. Vid. supra
 II. 33.

U. C. 425.
A. C. 327.

Victi Pri-
vernates.

etiam Romæ, clarus. ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, adpellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus subpetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quam in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde petikum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingredienti fines senatus Fundanorum obcurrit; *negant, se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo; quem 'extra culpam belli esse, ipsum* ²² *Vitruvium judicasse, quem receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul a Fundanis ac Romanis,* ²³ *utriusque patriæ inmemores, defecerint.* ²⁴ *Fundanis pacem esse, et animos Romanos, et gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo absteineat: agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumque, ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Conlaudatis Fundanis, consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a consule scribit ²⁵ Claudius: ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos; eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egenitium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.

Privernum
abidetur.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum

²² *Vitruvium judicasse*] Sic Gronovius legi jussit ex tribus MSS. quibus assentiuntur quinque e nostris. Ceteri indicasse.

²³ *Utriusque patriæ*] Et Fundorum, et Romæ. Quotquot enim cives Romani erant, ii Romam patriam habebant. Sed ii qui nascebantur in municipiis, alteram quoque patriam habebant, nempe eam urbem in qua nati erant.

²⁴ *Fundanis pacem esse*] Omnes

nostri codd. ut Sigoniani, *Fundis*.

²⁵ *Claudius*] Hic videtur esse Q. Claudius Quadrigarius, æqualis Sisenæ, auctore Velleio, II. 9. qui proinde floruerit Syllanis temporibus. Hujus sæpe meminit A. Gellius; ac speciatim l. IX. c. 13. laudat in eo *simplicem et incomptam orationis antiquæ suavitatem*. Eum, non expresso tamen nomine, indicari simul et exscribi a Livio supra l. VII. c. 10. monuimus in not. 53. ad illum locum.

obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme umquam neglecta Patribus. Ex templo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus et C. U. C. 426. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quinctilibus,²⁶ quo magis- A. C. 326. tratum^a inierunt, comparare inter se provincias jussi; et L. Æmilio Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exerci- II. C. Plau- tio Coss. tum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus et sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete,²⁷ a Gallis Privernum Privernum num omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captum. captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis,²⁸ ipsos se in deditio- nem consulis²⁹ caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido inposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem adservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona³⁰ Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in Sacello Sanci³¹ versus^o ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernati-

^a magistratus Gron.^o adversus Crev.

26 Quo magistratum inierunt] Vulgo editi magistratus. Sed et perpetuus Livii mos id postulat quod expressimus; et ita habent Campanus, Sigonius, tres MSS. Hearnii, quatuor nostri.

27 * A Gallis] Quæ prius in Gallos parata erat, adversus Privernum omnis conversa vis.

28 Ipsos se in deditioem consulis . . . permisisse] Recte videtur Dujatius emendare, consuli. Vox illa non tota pro more solito scripta erat, sed tantum cos. ut habent quatuor e nostris.

29 * Caduceum] Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petitori veniebant, gestare præ manibus soliti erant. Vid. plura in not. ad XXVI. 17.

30 Semoni Sanco] Observavimus in

not. 74. ad II. 31. Sancum eundem esse ac dium, sive deum Fidium. Idem et Hercules erat, testibus Festo in voce Propter viam, et Varr. l. IV. de lingua Latina, sed Hercules Sabinus, ut colligitur ex Varr. loco memorato, et Dion. l. II. qui Sancum Sabinæ regionis genium fuisse perhibet. Nempe suum quæque fere gens Herculem habuit. Semonem interpretantur vulgo Heroem, quasi semihominem: minorem diis, majorem hominibus. Vid. Matth. Martin. Lexicon. Prope ejus, quicumque tandem is sit, sacellum, ædes Quirini fuit.

31 Adversus ædem Quirini] Andreas, Campanus, aliquot Hearnii MSS. et nostri omnes in hanc lectionem consentiunt. Vulgo versus ædem.

U. C. 426.
A. C. 326.
Cos. refert
ad senatum
de Privernatibus.

bus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam supplicii nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis, inquit, meritas pœnas et ab Diis immortalibus et a vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quam dandæ sunt; tamen, quum videam, Privernates vicinios Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.*

Privernatis
legati re-
sponsa fe-
rocia.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis, memor: qui, interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret? eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos censerent.* cujus quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium caussam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, *Quid, si pœnam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis, inquit, et fidam, et perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero *minari, nec id ambigue, Privernatem,* ³² *quidam, et illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos: pars melior senatus* ³³ *ad meliora responsum^p trahere, et dicere, Viri, et liberi, vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam necesse sit mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, idemtidem ad ³⁴ *principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus, dicendo,* ³⁵ *Eos demum, qui nihil, præterquam de libertate, cogitent^q, dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque et in senatu caussam obtinuerat, et ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

Privernati-
bus civitas
datur.

^p responsa Gron. Crev.

^q cogitant Gron.

³² Quidam] Supple, dixere.

³³ Ad meliora responsa] Legendum videtur cum Gronovio: ad molliora responsum trahere. Et quidem duo e nostris libris habent responsus: a secunda tamen manu.

³⁴ Principes sententiarum consularis] Princeps sententiæ alicujus est is qui primus in senatu eam sententiam dixit: consulares autem primi roga-

bantur sententiam. Itaque principes sententiarum consulares sunt consulares viri, qui primi diversas illas sententias, quæ senatum distrahebant, de Privernatibus dixerant.

³⁵ Eos demum, qui . . . cogitent] Editi habebant cogitant: minus commode. Campanus, et quatuor MSS. Hearnii, et omnes nostri id, quod edidimus, firmant.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, U. C. 427. P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; præ- A. C. 325. terquam quod Fregellas (³⁶Sidicinorum is ager, deinde P. Plautio, P. Cornelio, Volscorum fuerat) colonia deducta; et populo ³⁷visceratio Coss. data a M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamilie absolvisset. Data visceratio in præteritam iudicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis Palæpolis. sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod adcolunt, potuere. Primo in ³⁸insulas Ænariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas, quum suis viribus, tum Samnitium ³⁹infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentia; quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio U. C. 428. Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res re- A. C. 324. petendas missis, quum relatum esset a Græcis, gente lingua L. Cornelio, Q. Publilio magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctori- 11. Coss. tate Patrum populus Palæpolitans bellum fieri jussit. Inter Palæpolitans bellum consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi infertur. Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, obpositus. Fama autem erat, ⁴⁰defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus.

XXIII. ⁴¹Publilius, duo millia Nolanorum militum et quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, recepta Palæpolim*, miserat: Cornelius, Sarnnium suspectum. delectum indictum a magistratibus, universum Sarnnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et

* Palæpoli Gron. Crev.

36 Sidicinorum] Hoc a Sigonii conjectura est. Antea Signinorum.

37 Visceratio] Crudæ carnis distributio. Viscera enim non tantum intestina dicimus, inquit Servius ad I. Æn. v. 215. sed quidquid sub corio est. Unde idem Servius ad III. Æn. v. 622. ait viscera proprie carnes esse.

38 * Insulas Ænariam et Pithecusas] Has quos distinguit Livius insulas plurimi unam faciunt.

39 Infida . . . societate fretu] Vid. not. 50. ad VI. 13.

40 * Defectioni Campanorum imminentes] Intentos in defectionem Campanorum, quos brevi descituros ab Romanis sperabant.

41 Publilius . . . miserat] Supple literas, quibus nuntiabat duo millia Nolanorum recepta esse in urbe Palæpoli. Similis plane locutio occurrit infra l. XXXVI. c. 8.

U. C. 428.
A. C. 324.
Legati ad
Samnites.

Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. ⁴²Utro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos. quippe minime pœnitere se virum suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro inposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent. Eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexè agimus? inquit. Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, et arma, et communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum et comitiorum dies instaret, et, Publilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab inpetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitone creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, ⁴³quum consul oriens* nocte ⁴⁴silentio diceret*

Palæpolis
obsessa.

M. Claudius
dictator.

* oriente Gron.

42* Utrō] Vid. not. 39. ad I. 5.
43 Quum consul oriens nocte] Sic emendavit Gronovius, quum vulgo ederetur oriente nocte: manifesto errore. Etenim is qui auspicaturus erat, post mediam noctem surgebat, teste Festo in voce *Silentio*. *Oriri* autem apud veteres usurpabatur pro *surgere*,

ut apparet ex hac formula, quam Gronovius e Velio longo affert, quæ quidem id de quo hic agitur proprie tangit: *Consul oriens magistratum populi dicat.* Ceterum quum antiquissimus regionum codd. habeat *orientis nocte*, libenter legeremus *orientis de nocte*, usitatissima apud Latinos lo-

dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspiciū dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non adparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunis nequidquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatiquæ alia atque alia de caussa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

U. C. 428.
A. C. 324.

U. C. 429.
A. C. 323.
C. Pœtelio
II. L. Papi-
rio Coss.
Alexandri
Epirensis
fata.

XXIV. ⁴⁵Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, ⁴⁶sortes Dodonæi Jovis eventu adfirmasse. Adcito ab Tarentinis in Italiam data ⁴⁷dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fati ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in ⁴⁸stagna inferna accipit Thesprotius' sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Brutias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam,

† Thesprotinus Gron.

quendi forma. Horat. I. Ep. 2. v. 32. *surgunt de nocte latrones.* Cic. pro Muren. n. 22. *Vigilas tu de nocte.*

⁴⁴Silentio] *Silentio surgere quum dicitur, significat non interpellari quominus rem gerat, inquit Festus in voce Sinistrum.* Apud eum vide in vocibus *Silentio* et *Solida sella*, quomodo providerent ii qui in auspicio erant, ne quid strepitus oriretur, quod auspicia turbaret. Hinc *silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. et Cic. II. de Div. n. 71.

⁴⁵Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam] Inter doctos constat non conditam esse Alexandriam hoc anno, quo conditor ejus Alexander Babylone mortuus est, sed sex septemve ante annis. Suspiciatur Pighius in Annal. ad annum 420. errorem Livii, vel eorum quos hic ille sequitur, ortum esse ex omisso illo L. Papiirii Cursoris, et C. Pœtelii consulatu, de quo supra ad c. 19. Ad illos enim consules Alexandriam conditam refert Solinus, Polyhist. c. 35. Quos quum non memoraverit Livius, in consules hujus anni, L. Papirium Mugillanum, C. Pœtelium iterum, nominum similitudine deceptus, male re-

jecit conditæ Alexandriæ tempus.

⁴⁶Sortes Dodonæi Jovis] Jam observavimus ad l. I. c. 56. *sortes* interdum sumi pro quovis oraculi responso, etiam voce edito. Hic possunt intelligi veræ sortes. Constat enim ex Cic. de Div. l. I. n. 76. et l. II. n. 69. apud Dodonam, præter columbas, et quercum vaticinantem, et Dodonæum æs, etiam sortes locum habuisse. Porro sortes illæ, fuere tali, aut tesserae, aut schedulæ certis litteris, vel vocibus, vel notis inscriptæ. Eas alibi jaciebat ipse consultor, alibi ex urna extrahebat puer. Earum indeinde notas interpretabantur sacerdotes, indeque oraculi responsum concinnabant. Vid. Ant. Vandale, Dissertat. de oraculorum origine et auctoris, c. 14.

⁴⁷Dictio] Responsum oraculi. Eodem sensu hanc vocem usurpavit Pacuvius. Vid. l. II. ad Herenn. n. 42.

⁴⁸Stagna inferna] Vox *inferna* videtur esse propria appellatio stagni alicujus; fortasse Acherusiae ipsius paludis, cui hoc nomen inditum esse potuit a populari opinione; quæ Acherontem fluvium in infernas sedes per eam paludem delabi fingeat.

U. C. 429.
A. C. 323.

⁴⁹ Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias inlustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe ⁵⁰ imminente^a Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fide habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu obrimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulis ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, et ducem Lucanorum cominus congressum obruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquae abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fati suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus ⁵¹ minister ex regis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat, Lucanos insidiis quaerere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, et per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium praesidia. Ibi foeda laceratio corporis facta. namque, praeciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsius retenta ad ludibrium. quae quum jaculis saxisque procul incessetur, mulier una, ⁵² ultra humanarum irarum fidem saevienti turbæ inmixta, ut parumper sustinerent precata,

^a imminentes Gron. Crev.

⁴⁹ *Consentiam ex Lucanis Sipontumque*] Observat Dujatius neutram ex his urbibus in finibus Lucanorum includi: ac pro *Consentia* suspicatur legendum *Potentiam*, pro *Siponto Metapontum*, quae haud dubie Lucanorum urbes sunt. Et vero ex iis, quae infra de laceratione corporis regii narrantur, Metapontum videtur in Alexandri potestate fuisse, non item *Consentia*.

⁵⁰ *Imminentes*] Campanus, Andreas, MSS. Hearnii et nostri, *imminente*; quod magis placet.

⁵¹ *Minister ex regis pueris*] Armiger, ex illa cohorte puerorum nobilium, qui apud reges varia munia obibant, memorata a Curtio, l. VIII. c. 21.

⁵² *Ultra humanarum irarum fidem*] Ultra quam credi potest humanam iram progredi.

flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcumque mulcato se suos redempturam.* U. C. 429. Is A. C. 323. finis lacerationi fuit. sepultumque Consentiaë, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem sororemque Olympiadem; quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno ⁵³ lectisternium Romæ, quinto post ^{Quintum lectisternium.} conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; et ipsi majore conatu, quam adversus Græcos, cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo adventu consulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quod, ⁵⁴ interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, ⁵⁵ fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: et velut capti a suis metipsis præsiidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, et quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque quum, et a Tarento et a Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem

53 *Lectisternium*. . . . quinto] Tertio factum fuerat anno 391. Vid. VII. 2. Quarto autem quando factum fuerit, nusquam docet Livius.

54 *Interseptis munimentis*] Munimenta hic intelligimus brachia a Palæpoli ad Neapolim ducta, per quæ ultro citroque commeare et sibi invicem auxilium ferre Græci possent. Vid. supra c. 23. Hæc igitur munimenta, sive brachia fuerant interseptæ, sive interrupta, intercisæ ab Romanis, qui

medio inter utramque urbem loco capto societatem mutui auxilii hostibus dirimerant.

55 *Fœdiora aliquanto*] Hunc totum locum sic legit Gronovius. *Fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, et, velut capti a suis metipsis præsiidiis, indigna jam in liberis quoque ac conjugibus, et quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur.*

U. C. 429.
A. C. 323.

Palæpolis
tradita.

Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publium Philonem venit: et, *quod bonum, faustum, felix*⁵⁶ Palæpolitianis populoque Romano esset, tradere se, ait, *mœnia statuisset. Eo facto utrum ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quidquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia et temeritate de officio decesum.* Conlaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: ⁵⁶ præsidio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore et Nymphius prætorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, miseret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque ⁵⁷ naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juvenum Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris et multitudine semet ipsa inpediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite inplesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto a principibus, quieverunt. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. ⁵⁸ Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similis vero facit, ipsos in amicitiam redisse.

⁵⁶ *felixque* Gron. Crev.

⁵⁶ *Præsidio ei*] Huic militum manui.

⁵⁷ *Naves deducendas*] In mare. Verbum hac in re proprium, cui opponitur *abducere* in siccum.

⁵⁸ *Haud ignarus*] Sensus est: Proditionem Palæpolis alii Palæpolitianis auctoribus, alii Samnitibus auctoribus factam esse tradiderunt. Me, ut Palæpolitianis ducibus factam esse cre-

dam, quum scriptorum auctoritas movet, qui id tradiderunt, tum fœdus Neapolitanum. Græcorum enim illorum rei summa a Palæpoli Neapolim deinde translata est. SIGONIUS. Fœdus nempe Neapolitanum iis legibus ictum erat, quæ venientibus sponte in amicitiam potius, quam vi aut aliena proditione domitis dictæ viderentur.

Publilio triumphus decretus; ⁶⁰ quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contingere; prorogatio imperii non ante in ullo facta, ⁶⁰ et acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini, quum rem Palæpolititanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos acceperere, velut destituti, ac non qui ipsi destituisent, increpare Palæpolititanos: ira atque invidia in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse adlatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. Discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium eventumque ejus verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, inpellique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex juventute quidam Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem injuriæ magis, quam doli, præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos ⁶¹ consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur*. Repentina res ⁶² quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et præsidia in loca munita accipere, cæci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pœniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium

* mittantur Gron. Crev.

⁶⁰ Quod satis credebatur] Quod, etsi Palæpolis vi capta non fuerat, tamen satis credebatur obsidione domitos hostes esse et ad deditiorem compulsos: atque adeo victoriam hanc triumpho non indignam esse.

⁶⁰ Et acto honore triumphus] Et triumphus post exactum magistra-

tum. Huc usque nemo nisi in magistratu triumphaverat.

⁶¹ Consternante] Ad furorem incitante.

⁶² Quia, quam causam nullam] Quia, quemadmodum causam nullam habebat, ita ne credibilis quidem videbatur.

Tarentinorum indignatio in Romanos.

Concitant Lucanos.

U. C. 429.
A. C. 323.

U. C. 429. libertatis factum est, ⁶³ quod necti desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publius ob æs alienum paternum nexum dedisset; ⁶⁴ quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem ætatis ejus fructum adventicium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo, quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque adferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberumque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. et quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; ⁶⁵ cautumque in posterum, ne necterentur.

Nexi soluti, cautumque ne necterentur.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Samnitium bellum et defectio repens Lucanorum, auctoresque defectiois Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut et Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, ⁶⁶ Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. et, quamquam ⁶⁷ nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ

U. C. 430.
A. C. 322.
L. Furio II.
D. Junio
Coss.

7 ligari nexi Gron.

⁶³ Quod necti desierunt] Quod in servitute dari creditoribus debitores desierunt. Sigonius jusserat legi, quod ligari nexi desierunt, eique obsecuti fuerant plerique editores, quum absurda esset hæc emendatio. Qui enim nexi sunt, eos certe nihil jam opus est ligari. Restituimus veterem lectionem, quam tuentur quatuor e MSS. nostris vel optimi.

⁶⁴ Quæ ætas . . . poterant] Sic

Andreas et Campanus. Vulgati poterat: vitiose.

⁶⁵ Cautumque in posterum, ne necterentur] Id tamen jus non omnino pro firmo stetit. Siquidem opus fuit eam legem renovari quadraginta fere post annis, tum quum plebes in Janiculum secessit.

⁶⁶ Junio] Lege D. Junio.

⁶⁷ Nova] Recens: ex qua praeinde nihil dum acceptum fuerat damni.

expetitæ metu propinquo atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini: quos, si Vestinus adtingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum inposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem; a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam et pervastavit agros, et, populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: et ita prælio uno addidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. Postremo oppida quoque ⁶⁸vi expugnare² adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum ⁶⁹aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei induc-

Vestinis
bellum in-
dictum.

L. Papirius
dictator.

Fabius M.
E. absente
dictatore,
rem bene
gerit.

² *obpugnare* Gron.

68 *Vi expugnare est adortus*] Gronovius edidit *vi oppugnare*: nulla tamen ratione allata, cur recesserit a reliquis editionibus; quæ, ut et omnes MSS. nostri, habent *expugnare*. Ceterum eam lectionem, quam ille expressit, non improbaremus, si satis firma ali-

qua auctoritate niteretur. Non rara enim ejus exempla occurrunt apud Livium, sicut l. X. c. 46, et alibi sæpius.

69 *Aut vulnerum ira*] Lege omnino *ac vulnerum ira*, auctoribus duobus Hearnii MSS. et Campano.

U. C. 430.
A. C. 322.

tus; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus confixit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties inpetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes inpetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa conlata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuiquam fuit; seu credere libet ⁷⁰ Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudes^a. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam et disciplinam militarem, a magistro equitum victam et eversam dictitans, si illi inpune spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quem maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. Præcurrebant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.

Dictator indignatur.

Fabii oratio ad milites.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, *ut, qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, ⁷¹ cuius ductu auspicioque vicissent, ab inpotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod, se absente, res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse. Imperium dicitare spretum, tamquam non eadem mente pug-*

^a laudem Gron. Crev.

⁷⁰ Fabio] Intellige Fabium Pictorem, scriptorem rerum Romanarum.

⁷¹ Cuius ductu auspicioque vicissent] Hic non omnino accurate loquentem facit Fabium Livius. Ductu quidem magistri equitum vicerant Romani,

sed auspicio dictatoris. Siquidem magister equitum ipse non habebat auspicia, sed imperio dictatoris et auspiciis suberat. Vid. Perizon. Animadv. Histor. c. 7.

nari vetuerit, qua pugnatum doleat: et tunc invidia inpedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: et nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestio rem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse, si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire. Etiam invidiam, tamquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quidquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim adlaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro*, inquit, *Dictatoris oratio ad M. E.* *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, parenteque ei* ⁷² *consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio inpedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse?* ⁷³ *Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quidquam*

72 * *Consules, regia potestas*] Vid. not. 9. ad IV. 2. supra.

73 *Sed quid ego*] Quasi diceret: sed quid ego te ad disceptationem ipsius rei voco, quum tuæ partes non aliæ sint, quum ut pareas; quum ita tibi voluntas mea pro lege esse debuerit,

ut, etiamsi ego tacitus abissem, ea tibi conjectura investiganda, et ad eam dirigenda sententia tua fuerit; nec proinde quidquam ad te pertineat disquisitio earum rationum, propter quas a pugna abstinendum fuerat.

U. C. 440. *rei, me absente, agere? veterimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque majorum et numen Deorum, ausus es cum hoste configere. Ad hæc, quæ interrogatus es, responde, extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor.* Adversus quæ singula^b quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum, posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas et secures expediri jussit. Fabius, fidem militum inplorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam ⁷⁴ in concione miscentes, sese recepit. Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio et circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, et iræ suæ spatium, et consilio tempus daret: *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu ⁷⁵ unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabie genti eam injungeret ignominiam.* Quum parum precibus, parum caussa proficerent, intueri sævientem concionem jubebant. *ita irritatis militum animis subdere ignem ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus. neminem id Q. Fabio, ⁷⁶ pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori, si obcæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ⁷⁷ ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse; non videri e republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

Virgas et secures expediri jubet. Fabius se recipit ad triarios.

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: et, silentio nequidquam per præconem tentato, quum, præ strepitu ac tumultu, nec ip-

^b add. Q. Fabio Gron. Crev.

⁷⁴ In concione] Otiosæ voces, ac fortasse huc retractæ ex sequenti versu, ubi legitur in totam concionem. Eas tamen delere si cui durum videbitur, mitius licet huic loco consulere, et emendare cum Tan. Fabio: *tumultum jam concionem miscentes.*

⁷⁵ * Unico juveni] Juveni, cujus virtus singularis et unica esset.

⁷⁶ * Pœnam deprecanti suam] Supplicium efugere conanti. Is deprecatur, qui precatur ne quid contingat.

⁷⁷ * Ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet] Ne crederet se ideo sic loqui, quia gratiam Fabii demereri vellent; se in iis quæ dicerent spectare Fabii gratiam et amicitiam.

sus dictatoris, nec adparitorum ejus vox audiretur; nox, U. C. 430. velut in proelio, certamini finem fecit. Magister equitum, A. C. 329. jussus postero die adesse, quum omnes adfirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: et, patre Romam auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, fugit. vocato extemplo senatu, quum maxime conquireretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: et ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expe- Sequitur dito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: et prenda dictator. Fabium Papirius^d jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto inimitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, Fabii pater *apud te nec auctoritas senatus, nec aetas mea, cui orbitatem par- Tr. Pl. ap- ras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nomi- pellat.* *nati, valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis adpello, et provoco ad populum.* ⁷⁸ *eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, ⁷⁹ cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum escendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde et privati vocem mittere possemus.* Ibi^e primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelita- Fabii senis temque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se oratio. quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere.* ⁸⁰ *Quantum interesset inter moderationem antiquorum, et novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute et auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solum in*

^c add. est Gron. Crev.^d Papirius Fabium Ead.^e In Ead.

⁷⁸ * *Eum . . . tibi . . . judicem fero]* Ei, tanquam judici, ut te sistas postulo. Vid. not. 4. ad III. 24.

⁷⁹ * *Cui . . . Tullus Hostilius cessit]* Tum cessit provocationi Tullus Hostilius, quum Horatii causam a duumviris damnati retractari a populo sivit, ad quem reus provocarat.

⁸⁰ *Quantum interesset]* Magis Livianum videretur: *Quantum interesse:* quod monet Gronovius. Et vero antiquissimus e nostris MSS. habet *quassatum esse inter*, a prima manu: recentior scriptura allevit *esse* litteram t.

U. C. 430. *præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo*
 A. C. 322. *aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribuni consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorẽ fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret. capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et secures victoribus, et justissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deum delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se ⁸¹ duobus præliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiã inter hostes fore? Hæc, simul jurgans, querens, Deum hominumque fidem obtestans, et complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.*

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera ⁸² imperium invictum populi Romani, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum pro numine semper observatum, et Manliana imperia, et posthabita filii caritas publicæ utilitati, jactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, et senes faciles ⁸³ de alieno impositi spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere. Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quidquam ex justa pœna remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum. optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus

Dictatoris oratio.

81 Duobus præliis] Supra c. 30. potiorẽ habuisse videtur Livius fidem eorum auctorum, qui semel tantum pugnasse Fabium tradidere. Sed hic loquentem inducit patrem ex ea opinione, quæ magis causæ suæ faveat.

82 Imperium invictum populi Romani] Imperii, quod a populo magis-

tratribus ducibusque commissum populi nomine geratur, majestas huc usque inviolata.

83 De alieno] Legit Tan. Faber: dictatorio. Felicissima conjectura. Sensus enim optimus est, et apprime congruit et numerus ei forma litterarum.

in se potissimum dictatorem et jus dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium, nequidquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine comœatu vagi milites in pacato, in hostico errent, inmemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent; infrequentia deserantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdum nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; et non signa, non ordines servant; latrociniis modo cæca et fortuita, pro sollemni et ⁸⁴sacrata militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula obferte, tribuni plebi. ⁸⁵vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii^s objicite.

XXXV. Stupentes tribunos et suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistent, ut veniam errori humano, veniam adulescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentioni oblitus, procumbere ad genua, et iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet, inquit, Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribunicæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exsultabas, victoria. vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documentum dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum ⁸⁶templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium

P. R. exorat dictatorem.

^f add. Romanus Gron. Crev.

^g Q. Fabio Eæd.

⁸⁴ *Sacrata*] Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

⁸⁵ *Vestra obnoxia capita*] Vestra capita obstringite tot criminibus, ut

gratificemini Q. Fabio, et licentiam ejus tueamini.

⁸⁶ *Templo*] Rostris. Vid. supra c. 14.

U. C. 480. militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod inplacabilis Q. Fabio fuisset; et, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papiro Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quidquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quidquam adtulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papiro fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, inpedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam ⁸⁷ comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse, ⁸⁸ circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et ⁸⁹ præfectis demandabat: rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quidquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis

Legiones
Romane
de industria
male pug-
nant.

Dictator
comior
factus.

Samnites
vincit.

⁸⁷ Comitatu] Mallet Gronovius: comitate.

⁸⁸ * Circum saucios milites] Omnes saucios milites ex ordine circumiens.

⁸⁹ Præfectis] Præfectis sociorum. Hi erant numero, jure, et potestate tribunis militum pares, et eadem omnia in socios usurpabant, quæ isti in cives.

publica, quam privatum compendium, in hostem acuebat. U. C. 430. His cladibus subacti Samnites pacem a^b dictatore petiere: A. C. 322. cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, et annuum stipendium darent; quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: et, U. C. 431. quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum, priusquam A. C. 321. abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, C. Sulpicio Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de milio Cons. conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papi- rium abisse magistratu nunciatum est, adrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (⁹⁰ Aulium quidam annales habent) consulibus¹, ad defectionem Samniti- um Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi. Sul- picio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum inlatum, sed socios ejus gentis po- pulos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ce- terum fortuna Samniti- um, vix a se ipsis eo tempore propul- santium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma inlata, sed cum utraque simul gente bel- lum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepi- dam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque et portæ, plena armatorum fuerint. et quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eo- dem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judi- cium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut ⁹¹ in

Judicium de
Tusculania.

^b ab Gron. Crev.

¹ consulibus, Aulium quidam annales habent, ad etc.

⁹⁰ Aulium quidam annales habent] Quod quidem verius, nec immerito fortasse, videtur Sigonio, Pighio, Gronovio: tum quia hic consul plebeus esse debuit, quum Sulpicius foret patricius: Æmilia autem gens patri- cia erat, Aulia plebeia: tum quia l. IX. capp. 15. 16. 22. et 23. ubi de eo- dem homine agitur, Campanus et Andreas nusquam Æmilium, sed vel Aurelium, vel Aulium, vel Alium, vel Aulium denique habent: unde merito colligitur Livium his locis revera scripsisse Aulium. Consentiunt Capi- tolini Fasti, ubi de ejus morte agunt,

ad annum 438. Non possumus tamen assentiri doctissimis viris, qui totam hanc parenthesis, Aulium quidam annales habent, quæ ubique exstat, e Liviano textu exturbant. Nec adeo mirum est Livium hic hæsitare in illo nomine; postea ei sententiæ quæ verisimilior ipsi visa est, sine ulla du- bitationis nota adhæsisse.

⁹¹ In Tusculanos . . . quorum eorum] In Tusculanos, non omnes quidem, sed in illos eorum, sive ex eis, quorum ope ac consilio . . . Solennis erat formula, qui eorum. Exempla vide apud nostrum XXIII. 25. et XXVI. 34.

U. C. 431. Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romanam venit. ea multitudo, veste mutata, et ⁹²specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam inpetrandam, quam caussa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad^k patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum ⁹³Papiriam ferre solitum.

U. C. 432.
A. C. 320.
Q. Fabio,
L. Fulvio
Coss.
A. Cornelius
dictator.

Nocte castra relinquit.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, ⁹⁴L. Fulvio consulibus, A. Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio a finitimis juvenus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam adpetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant, orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut donec lucesceret, prælio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques, luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem adsecutus; et totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi

^k in Crev.

Porro Tusculani rebellaverant cum ceteris Latinis: ac rebellionis pœnam pauci auctores sustinuerant. Vid. supra c. 14. Nihil de iis postea ad hoc usque tempus Livius habet. Sed illos circa hæc tempora rursus rebellasse colligitur ex Plinio. Vid. not. ad c. sequens.

⁹² * Specie reorum] Vid. not. 73. ad VI. 17. supra.

⁹³ Papirium ferre] Tribus Papiriæ suffragium ferre, sive impetrare. In Papiriam nempe tribum Tusculani recepti plurimum in ea poterant.

Idem narrat Val. Max. l. IX. c. 10.

⁹⁴ L. Fulvio] De eo sic habet Plinius, l. VII. c. 43. *Est et L. Fulvius inter insignia exempla, Tusculanorum rebellantium consul, eodemque honore, quum transisset, exornatus confestim a populo Romano: qui solus eodem anno, quo fuerat hostis, Romæ triumphavit ex iis quorum consul fuerat.* Hæc conciliare cum Livii narratione de Tusculanis haud facile est. Triumphum Fulvio tribuunt Capitolini Fasli, sed de Samnitibus.

non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris U. C. 452. dimetari jussit. ⁹⁵id vero, circumfuso undique equitatu, ut A. C. 320. vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari ⁹⁶loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora dici tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetit, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, ⁹⁷sine respiratione ac respectu pugnant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnae ⁹⁸in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ inpetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius adtulit; *Sine modo, inquit, sese præda præpediant.* alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum magistro equitum adcito, *Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent inpediti impedimentis nostris.* *Adgredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Prælium
atrox com-
mittitur.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima Vincuntur potest, invecta in dissipatos inpeditosque hostes, cæde Samnites. omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductus paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et

95 *Id vero*] Id vero, nempe ut peterentur ligna ad struendum vallum, fieri non poterat ob circumfusum undique equitatum hostilem.

96 * *Loco iniquo non hosti cessum*] Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent.

97 * *Sine . . . respectu*] Ita ut nemo respectaret, id est, retrorsum caput oculosque flecteret.

98 * *In defatigationem ultimam aut noctem spectabat*] Eo rem adducere videbatur, ut certamen dirimi non posset, nisi aut defatigatione ultima, aut nocte.

U. C. 492.
A. C. 320

Pacem
orant.

Negant Ro-
mani.

fluctuantem aciem vidit, tum adpellare, tum adhortari milites, tribunos ⁹⁹ principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: et, quidquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si in pio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse.* ¹ *Id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio praebeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebantur. vir nobilis potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praeda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur; quaeque res per feciales ex foedere repetitae essent, secundum jus fasque restituerentur.* Feciales Romam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, praeter captivos, ac si qua cognita

ex praeda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatusconsulto triumphavit. Hoc bellum a consulibus bellatum, quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas praedas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius praetor gravi

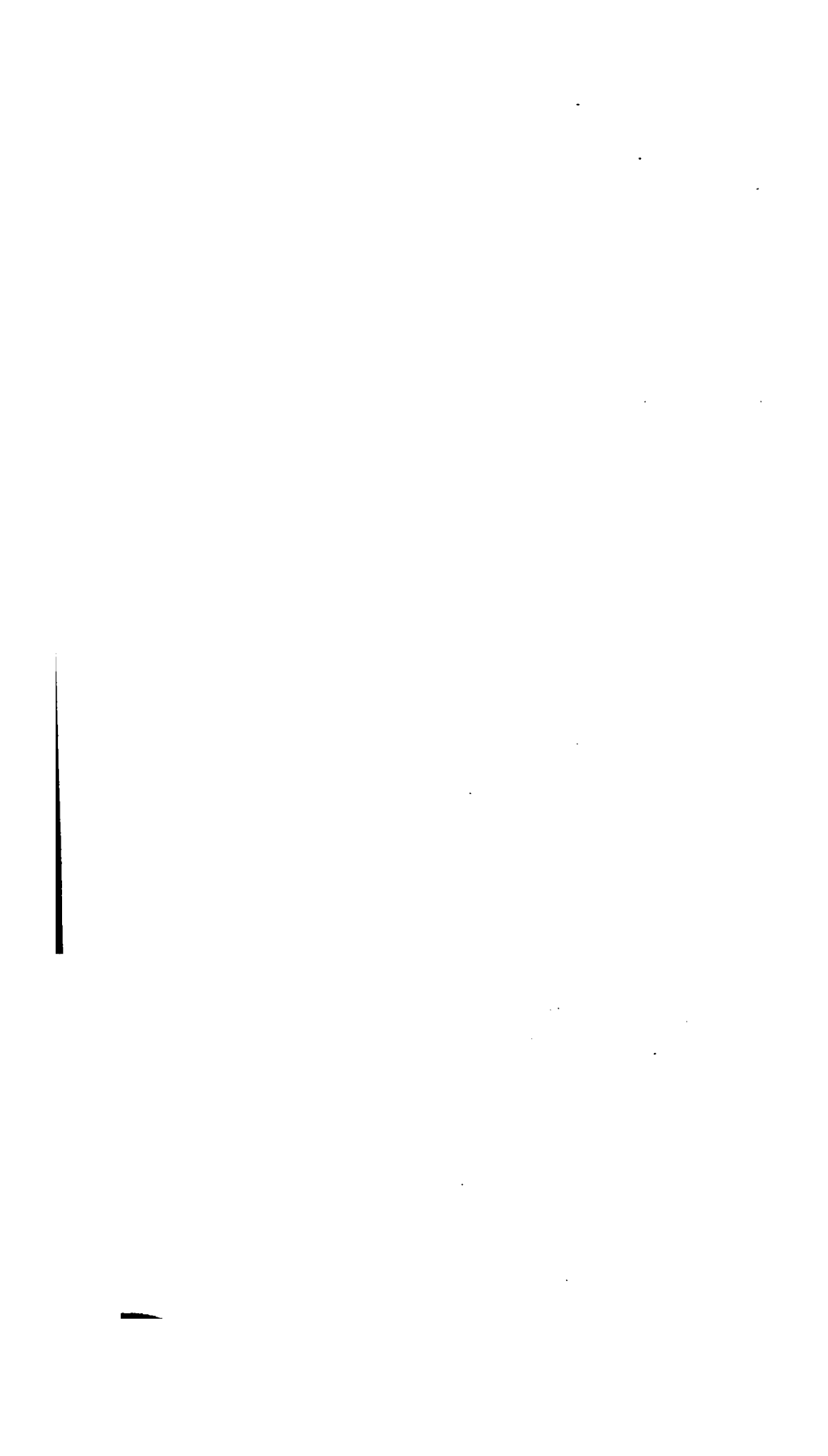
⁹⁹ *Principes . . . ordinum*] Praecipuos ordinum ductores, primores centurionum.

¹ *Id referre tantum*] Hoc unum interesse, differre; hanc unam optio-

nem dari, utrum noxio paucorum, an omnium innoxio sanguine poenas luant. Sic XXVIII. 19. *Ubi quisque mortem oppeteret, id referre.*

morbo forte implicatus erat, ² signum mittendis quadrigis da- U. C. 432.
ret; functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, A. C. 320.
se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auc-
torem auctori praeferre. Vitiatam memoriam funebribus
laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se
quæque famam rerum gestarum honorumque fallente men-
dacio trahunt. Inde certe et singulorum gesta, et publica
monumenta rerum confusa. nec quisquam æqualis tempori-
bus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

² *Signum mittendis quadrigis*] Sig- munere fungitur consul l. XLV. c. l.
num, quo dato quadrigæ e carceribus infra.
emissæ corripere Ciceronis spatia. Hoc

EPITOME LIBRI IX.

T. VETURIUS et *Sp. Postumius* apud *Caudinas Furcas*, deducto in locum artum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque, auctore *Sp. Postumio* consule, (qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur) cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post, fuis a *Papirio* Cursore Samnitibus et sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitiū abolitus est. Tribus duæ adjectæ sunt, *Ufentina* et *Falerina*. *Suessa* et *Pontia* coloniæ deductæ sunt. *Ap. Claudius* censor aquam perduxit: viam stravit, quæ *Appia* vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque, quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules¹ in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. *Res præterea* contra *Apulos*, *Etruscos*, *Umbros*, *Marsos*, *Pelignos*, *Æquos* et *Samnites*, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. *Flavius* scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit per forensem factionem creatus: quæ quum comitia et campum turbaret, et in iis propter nimias vires dominaretur, a *Q. Fabio* censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas adpellavit. *Eaque res Fabio Maximo* nomen dedūt. ² *In hoc libro* mentio *Alexandri Magni*, qui temporibus his fuit; et, æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligitur, si *Alexander* in *Italiam* trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad *Orientem* imperio suo subjecerat.

¹ *In senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante . . . observatum fuerat*] Non hæc satis Latina videtur oratio. Aut aliquid vitii est, aut is qui has epitomas redegit, malus est Latinitatis auctor.

² *In hoc libro mentio Alexandri Magni*] Tota hæc postrema perio-

dus adjecta est a *Sigonio* ex MSS. nisi quod ille sic in iis legi testatur: *In hoc libro mentionem habet (supple Livius) Alexandri magni*. Quod cur mutatum sit, non videmus. Sic enim accuratior est oratio, et primum hoc membrum aptius respondet iis quæ sequuntur.

T. LIVII PATAVINI

LIBER IX.

U. C. 433. **SEQUITUR** hunc annum nobilis clade Romana Caudina
A. C. 319. pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Sam-
T. Veturio nites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium,
II. Sp. Pos- habuerunt, ¹patre longe prudentissimo natum, primum
tumio II. ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas
Coss. res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum, in-*
Pontii Sam- quit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quidquid ex fœdere*
nitis oratio. *rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscumque*
Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a
nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam super-
be ab Romanis fœderis expiationem speratam. Quid enim ultra
feri ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam
quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli
jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos
non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne
quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavi-
mus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbi-
tris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum
suppliciorum judicem feram, neminem, neque populum, neque
privatum, fugio. ²Quod si nihil cum potentiore juris humani
relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ super-
biæ confugiam; et precabor, ut iras suas vertant in eos, qui-
bis non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint;
quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimato-
rum corporum, non bona sequentia domini deditioem exsati-
ent. Placari nequeunt³, nisi hauriendum sanguinem lanian-
daque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Sam-
nites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in
armis relinquitur spes. Proinde, ³quum rerum humanarum
maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis

² nequeam Gron. Crev.

¹ *Patre longe prudentissimo] Vi-
ros ille sapientissimos cognorat, Ar-
chytam et Platonem, teste Cic. de
Sen. n. 41.

² Quod si nihil cum potentiore]
Quod si nihil est inopi, infirmiori ad-
versus potentiorum præsidii in legibus

humanis.

³ Quum rerum humanarum maxi-
mum momentum sit] Quum id maxi-
me dominetur in rebus humanis,
quum res humanæ maxime ex eo
pendeant, quam propitiis, quam ad-
versis diis homines rem agant.

ergant Diis, pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.

II. Hæc, non læta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsiidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* ⁴Jam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin ⁵Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ⁶ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera ⁷præter oram superi maris patens aperta que, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiae sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artiorum inpedioremque evadendum. In eum campum ⁸via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium ⁹objacentem molem^b invenerunt. quum

U. C. 433.
A. C. 319.
Samnites ad
Caudium
castra lo-
cant.

Capti frau-
de loci Ro-
mani.

^b *objacente mole* Gron.

⁴ *Jam is etiam rumor*] Aliquot scripti, *jam et is rumor.*

⁵ *Lucerinis . . . bonis ac fidelibus sociis*] Supra l. VIII. c. 25. Apuli memorantur foedere in amicitiam a Romanis accepti. At c. 37. ejusdem libri cum Apulis geritur bellum: et c. 40. anno proxime præcedente, *quidam*, inquit Livius, *auctores sunt Fabium (consulem) in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.* Cum illis auctoribus consentiunt Capitolini Fasti, qui Q. Fabium de Apulis triumphasse testantur. Auctor vero libri de Viris Illustribus eum etiam de Lucerinis triumphum egisse scribit. Ex his omnibus sequitur parum apparere, cur hic Lucerini dicantur boni ac fideles socii Romanorum.

⁶ *Ea modo*] Id unum in dubitationem consultationemque venit, qua via eundem esset.

⁷ *Præter oram Superi maris*] Non facile intelligitur quomodo ab urbe Campaniæ Calatia ad mediterraneam Apuliæ urbem Luceriam euntibus Superi maris ora legenda sit. Hæc igitur aut mendosa sunt, aut incuriose a Livio scripta.

⁸ *Via alia . . . ad alias angustias*] Hæc sibi mutuo respondent. Quum Romani per alteram ex duabus illis viis demisso agmine, ad alteram pergerent.

⁹ *Objacentem molem*] Hæc est vetus lectio, quam sine causa mutaverat Sigonius, legique jusserat *objacente mole.*

U. C. 433
A. C. 319.

fraus hostilis adparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio: stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios (quum alterum quisque compotem magis mentis^c ac consilii ducerent) diu immobiles silent. Deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munitentes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum (praeterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules moestos, ne advocantes quidem in consilium, (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque ad praetorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Consilium
expedire
non possunt.

III. Querentes magis, quam consultantes, nox obpressit. quum pro ingenio quisque fremerent: ¹⁰alius, *per obices viarum*; alius, *per adversa montium, per silvas*, ¹¹*qua ferri arma poterunt, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per* ¹²*annos jam prope triginta vincinus; omnia aequa et plana erant Romano, in perfidum Samnitum pugnanti.* alius, *Quo, aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum haec imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferunt quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His in vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis inmemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam laetis subpetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. Jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque, abscesserat muneribus: in corpore tamen adfecto vigebat vis animi consiliique. Is, ubi acceperat, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit, omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quae ubi

Herennii
discordia
responsa.

^c magis mentis compotem ac Gron. Crev.

¹⁰ Alius per obices viarum, alius per adversa montium] Muretus ex auctoritate suorum codicum delebat alterum alius: et subscribit unus e nostris.

¹¹ Qua ferri arma poterunt] Ple-sique libri poterant. Correxerit Grono-

nius: atque ejus emendationem firmat antiquissimus regionum codicum, et Sorbonicus.

¹² Annos jam prope triginta] Annus hic ab initio Samnitici belli vigesimus secundus agitur.

spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in adfecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium adiret. Nec gravatus senex plastro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; causas tantum adjiceret: *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque: altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur; ut et dimitterentur incolumes, et leges iis jure belli victis inponerentur? ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. Vivet semper in pectoribus illorum, quidquid istuc præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiples pœnas expetitas a vobis quiescere sinet.*

IV. Neutra sententia accepta. Herennius domum e castris est avectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, et jam omnium rerum inopia esset; victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non inpetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse, respondit: et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fieri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore; si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitum æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortem obpetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum, inquit, consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac munendum hoste clausi essent; et erumpere si non sine periculo magno,*

Leges a Pontio dictæ Romanæ.

Lentulo suadente.

^d si del. Gron. Crev.

U. C. 433. *tamen sine certa pernicie possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: et me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me inmittere hostes paratus sum. Sed hic patriam video, hic quidquid Romanarum legionum est. quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? Tecta urbis, dicat aliquis, et mœnia, et eam turbam, a qua urbs incolitur. immo, hercule, produntur ea omnia, deleto hoc exercitu, non seruantur. Quis enim ea tuebitur? Inbellis videlicet atque inermis multitudo? tam, hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Veïis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt, quas seroando patriam seroamus: dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, seruemus. Subeatur ergo ista, quantumque est, indignitas; et pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.*

Accipiuntur.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quem de fœdere victor agitaret, negarunt, injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus ceremoniaque alia sollempni. Itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed ¹³ per sponsonem, facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur.* Sponponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum; nominaque omnium, qui sponponderunt, exstant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non exstarent; et propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus exercituque inermi mittendo. Redintegavit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdus inde, quam venissent, abituri. illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos. Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. pro-

13* Per sponsonem] Spondentibus tribunis, fœdus factum iri. tantum consulibus, legatis, quæstoribus,

ponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile; et ludibria U. C. 433.
victoris, et vultus superbos, et per armatos inermium iter. A. C. 319.
Inde foedi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes
14 reditum in patriam ac^e parentes, quo sæpe ipsi majores-
que eorum triumphantes venissent. Se solos sine vulnere;
sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gla-
dios, non manum cum hoste conferre: sibi nequidquam ar-
ma, nequidquam vires, nequidquam animos datos. Hæc fre-
mentibus hora fatalis ignominiae advenit, omnia tristiora ex-
periundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam pri-
mum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire
jussi, et primi traditi obsides, atque in custodiam abducti.
Tum a consulibus 15 abire lictores jussi, paludamenta^{que} de-
tracta; tantam inter ipsos, qui, paulo ante eos exsecrantes,
dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut,
sue quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ
majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

Sub jugum
mittuntur
Romani.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi:
tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae objec-
tus: tum deinceps singulæ legiones. circumstabant armati
hostes, exprobrantes eludentesque: gladii etiam plerisque
intentati: et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum
indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti
sub jugum, et, quod pene gravius erat, per hostium oculos.
quum e saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum
primum lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita de-
forme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque,
quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de Capuam ve-
fide sociorum, et quod pudor præpediebat, circa viam haud niunt.
procul Capua 16 omnium egeni^f corpora humi prostrave-
runt. Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio
justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. confestim
insignia sua consulibus, fascēs, lictores, arma, equos, vesti-
menta, commeatus militibus benigne mittunt: et venienti-
bus Capuam cunctus senatus populusque, obviam egressi,
justis omnibus hospitalibus, privatisque et publicis fungun-
tur officiis: neque illis sociorum comitas, vultusque benigni,
et adloquia non modo sermonem elicere, sed ne, ut ocu-

^e ad Crev.

^f egena Ead.

14 *Reditum in patriam ad paren-
tes*] Sic edidit Campanus. Vulgo *ac
parentes*. Sed quum ipsa ratio et Livii
perpetua consuetudo postulent *ad*, et id
etiam reperiri in uno scripto: Gronovius
affirmet, admisimus.

15 *Abire lictores jussi, paludamen-
taque detracta . . . miserationem fe-
cit*] Procul dubio fecerunt. De palu-

damento vid. not. 47. ad l. II. c. 49.
supra.

16 *Omnium egena corpora*] Hæc
lectio, quæ editos ante Sigonium ob-
tinebat, quam tuentur duo e Grono-
vianis, tres e nostris scriptis antiquis-
simi, merito placuit magis Gronovio,
quam ea quam subjecerat Sigonium,
omnium egeni.

U. C. 433.
A. C. 319.

los quidem adtollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor quidam fugere conloquia et cœtus hominum coge-
bat. Postero die quum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; vocati-
que in curiam percunctantibus majoribus natu, *multo sibi mœstiores et abjectioris animi visos*, referrent; *adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatoque cum armis animos. non reddere salutem, non salu-
tantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ¹⁷sub quo emissi essent. Habere Samnites victoriam, non præclaram solum, sed etiam perpetuam. cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam vir-
tutem ferociamque.*

Oſii de
Romano-
rum silentio
judicium.

VII. Quum hæc dicerentur audirenturque, et deploratum pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; dicitur Oſilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: *Silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, et surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intuendæ lucis, ¹⁸ingentem molem irarum ex alto animo^c cientis indicia esse: aut Romana se^h ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus febiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorememoriam fore. Quippe suos quemque eorum^l animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Jam^h Romæ etiam^l sua infamis clades erat. Obsessos primum audierunt: ¹⁹tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi, nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum adparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœp-*

Luctus Ro-
man.

^c animi Gron. Crev.
^h Jam et Eæd.

^h se Romana Eæd.

^l etiam del. Eæd.

^l eorum l. coram Eæd.

¹⁷ Sub quod emissi] Non videmus cur Gronovius contra scriptorum omnium fidem dederit sub quo. Utrumque anim Latine dicitur.

¹⁸ Ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse] Nulla hic, ut recte observat Gronovius, obscuritas, nisi a positu verborum. *Indicia esse animi cientis* ac velut spirantis ex alto et quasi profundo sui (alte enim in pectus injuria descenderat) ingentem

tem molem irarum. Scripti tamen habent *ex alto animo*: sed minus commode. Primæ editiones dedere animi: iis obsequimur.

¹⁹ Tristior . . . magis] Sufficiebat tristior. Sed eodem modo Justinus l. III. c. 2. *Non inventionis earum magis, quam exemplo clarior*. Sic et potius jungitur cum alia vocè comparativi gradus, supra in præfatione Livii, l. I. et apud Cic. Ep. 2^a. l. IX. ad Fam.

tum prius, quam indictum: ²⁰lati clavi, ²¹annuli aurei positi; pene moestior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, et negare urbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumés, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules, in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Q. Fabius Ælium Pætum magistrum equitum. quibus vitio creatis, subfecti M. Æmilii Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita; et, quia tædebat populum omnium magistratum ejus anni, res ad interregnum rediit. Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. is consules creavit Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

U. C. 433.
A. C. 319.

Q. Fabius
dictator.

M. Æmilium
dictator.

Interreg-
num.

U. C. 434.
A. C. 318.

Q. Publilio
III. L. Papi-
rio II. Coss.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, ²²sollemnibusque senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. et Publilius, penes quem fasces erant, *Dic Sp. Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud ignarus*, inquit, *consules, ignominia, non honoris caussa me primum excitatum jussumque dicere, non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam. quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me*

Postumii
magnanima
sententia.

20 Lati clavi] *Latus clavus* erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, iisque latis et amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. *Latus clavus* erat senatorum insigne: angustus clavus, equitum.

21 *Annuli aurei*] Annum aureum senatores et equites Romanos gestavisse constat, sed non vetustioribus reipublicæ temporibus, quibus usum annulorum rarissimum fuisse, eosque primo ferreos gestari solitos esse tradit Plinius l. XXXIII. c. 1. Et re quidem ipsa hæc prima mentio apud Li-

vium annulorum aureorum occurrit: nec ex hoc loco colligendum est tum vulgares admodum fuisse. Vid. et not. 5. ad c. 46. infra.

22 *Solennibus . . . senatusconsultis*] Erant quædam ad religiones pertinentia, de quibus consul magistratum iniens ex solenni more senatum consulebat. Cic. post reditum ad Quir. n. 11. *Kalendis Januariis P. Lentulus consul, simul ac de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quam de me agendum judicavit.*

U. C. 434.
A. C. 318.

seu turpi seu necessaria sponsione obstrinzi. Qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus; nec quidquam ex ea, præterquam corpora nostra debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique: exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini humanive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes^m, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtæ pacis. Quum omnes, ²³laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus ²⁴pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio et Q. Mælio, ²⁵tribunis plebis: qui, neque exsolvi religione populum, aiebant, deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus violarive posse.

Intercedunt
duo tribuni.

Postumii
adversus
Trib. oratio.

IX. Tum Postumius, ²⁶Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint; sed, si me audiat, prius, quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, ²⁷hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod dedi-

^m homines Gron. Crev.

²³ *Laudibus modo*] Laudes tantummodo in eum congerebant: at censebant nihilominus eum hostibus dedendum.

²⁴ *Pedibus irent*] Vid. supra l. V. c. 9.

²⁵ *Tribunis plebis*] Qui quum apud Caudium spondidissent, postea ad urbem reversi, tribuni plebis facti erant. Si tempore Caudinæ pacis tribuni plebis fuissent, non potuissent esse ad exercitum, quum tribunis plebis non liceret diem integrum ab urbe abesse.

²⁶ *Interea dedite*] Jac. Gronovius ex uno scripto affert: *Dedite interea, dedite, inquit.* Verbum geminum valet ad exprimendam Postumii constantiam. Assentiuntur tres e nostris antiquissimi.

²⁷ *Hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant*] Ut, quemadmodum debitor pro mora solutionis usuram pendit creditori, ita vos, pro intercalata et dilata in annum pœna quæ illis debetur, ac deditione, virgarum plagas iis exsolvatis.

tione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis, ne U. C. 434.
 dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris A. C. 318.
 fœcialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, Patres
 conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos
 homines, apud quos ²⁸juxta divinas religiones fides humana
 colitur: sed injussu populi nego quidquam sanciri posse, quod
 populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam
 expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima de-
 dentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tri-
 buni diceretis, et ²⁹hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas,
 Samnitium esse? Omitto deditioem, quoniam de sponsione
 agitur. quid tandem, si spondissemus, urbem hanc relicturum
 populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si sena-
 tum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? ³⁰Dii
 meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vincu-
 lum levat. Si quid est, in quoⁿ obligari populus possit, in
 omnia potest. et ne illud quidem, quod quosdam forsitan mo-
 veat, refert, consul, an dictator, an prætor sponderit. Et
 hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis
 consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum
 spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsierit, quid
 ita sponderim? quum id nec consulis jus esset; nec illis
 spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui
 nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres con-
 scripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales et ves-
 tris et hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in
 bello satis cavimus; et illi male partam victoriam male perdi-
 derunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacun-
 que conditione arma viris in arma natis auferre festinant.
 An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo
 ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum se-
 natu, cum populo, de pace ac fœdere agere? Tridui iter expe-
 ditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma le-
 gati aut victoriam illis certam, aut pacem adferrent. ea demum
 sponsio esset, quam populi jussu spondissemus. Sed neque
 vos tulissetis, nec nos spondissemus: nec fas fuit alium rerum
 exitum esse, quam ut^o illi, velut somnio lætiore, quam quod
 mentes eorum capere possent, nequidquam eluderentur: et nos-
 trum exercitum eadem, quæ impederat, fortuna expediret: va-
 nam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponere-

ⁿ quod Gron. Crev.^o ut et Crev.

²⁸ Juxta divinas religiones] Eodem modo, eadem reverentia, ac divinæ religiones.

²⁹ * Hanc urbem, templa, delubra] Alludit ad formulam deditiois: cujus exempla vid. supra VII. 31. et I. 38.

³⁰ Dii meliora, inquis] Unus ex Hearnii codd. itemque unus e nostris, et Campanus, habent inquit: nempe quilibet contradicturus. Vid. not. 62. ad VI. 40. supra.

U. C. 434. *tur, quæ neminem, præter sponsorem, obligaret. Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis*³¹ *vos adpellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spondestis: civem neminem spondere pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus,*³² *rei satis locupletes. in id, quod nostrum est; in id, quod præstare possumus, corpora nostra et animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuunt. Quod ad tribunos adinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponsonis feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma.*

Sponsores
paci de-
ducuntur.

X. Movit Patres conscriptos tum caussa, tum auctor; nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam adfuisse civitati visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cælum ferebant; devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *Emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera: ipsum se cruciatibus et hostium iræ obferre, piaculæque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum.*³³ *En unquam futurum, ut congregati armatis cum Samnite liceat?* In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit. rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi paci sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum adparitor verecundia majestatis Postumium laxè vinciret, *Quin tu, inquit, adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum, ubi in cœtum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: *Quandoque hîc homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri sponderunt, atque ob eam rem*³⁴ *noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali Postumius genu femur, quanta maxime, poterat vi, perculit, et clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum; fecialem a se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

31 * Vos appellare] Vos quodammodo in jus vocare, a vobis suo jure aliquid postulare. Eodem modo infra in oratione Pontii: *Sed quid ego te appello?* et, *Populum Romanum appello.*

32 Rei satis locupletes] Debitores idonei solvendo. Reus dicitur qui-

cunque debet: qui quid promisit sponditve, quod præstare teneatur. Vid. Festum.

33 * En unquam] Nunquamne. Sic infra X. 8. *En unquam fando audistis.*

34 Noxam nocuerunt] Culpam commiserunt.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditioem accipiam, inquit, nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, st Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te adpello, qui te captum victori, cum qua potes fide, restituis? Populum Romanum adpello; quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua. quidquid pridie habuerunt, quam in conloquium est ventum, habeant. tum bellum et fortia consilia placeant, tunc sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquamne caussa ³⁵ defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem juris inponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? ³⁶ pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc feacialibus ceremoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, ³⁷ quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, feaciales, juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam ³⁸ sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum feacialem genu perculit. Ita Dii credent, Samnitum civem Postumium, non civem Romanum esse, et a Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? et vix pueris dignas ambages senes*

U. C. 494.
A. C. 318.
Pontii non
accipientis
deditioem
oratio.

35 * Defiet] Deerit. A verbo defieri, defio. † Sigonius maluerat deficiet. Sed primæ editiones, antiquissimus regionum codicum, Thuanæus, et duo e Gronovianis, defiet: idque probum est, Gronovius exempla allegat e Plauto: Menæchm. Act. I. Sc. 4. Neque defiat, neque supersit: Rud. Act. IV. sc. 4. v. 63. ut defiat dies.

36 Pacem sibi habeat] Hæc parum accommodate ad rem præsentem dicta videntur. Id enim Pontius defert Romanis, quod repudiabant, quod si præstarent, jam nullomodo ab iis postulari poterat, ut legiones captæ Samnitibus

restituerentur. Gronovius legit: Pacem ne habeat.

37 Quam hosti tibi remittendo] Nihil huc facit vox hosti. Lege cum Gronovio: quam hos tibi remittendo pactus sum. Firmant ejus conjecturam Campanus et unus ex MSS. Hearnii.

38 Sponsione commissa] Committi verbum jurisconsultorum est, apud quos committi pœnis dicitur, quæ debetur; committi stipulatio, quæ locum et effectum habet, ita ut ex ea aliquid debeat.

U. C. 434. *ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla*
 A. C. 318. *Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, ab-*
eant. Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata
fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus, pro superba pace infestissimum cer-
 nentibus renatum bellum, omnia, ³⁹quæ deinde vènerunt,
 non in animis solum, sed prope in oculis esse: et sero ac
 nequidquam laudare senis Pontii utraque consilia; inter
 quæ se media lapsos victoriæ possessionem pace incerta
 mutasse, et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugna-
 tollere, vel amicos facere. adeoque, nullodum certamine in-
 clinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant,
 ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam
 Pontium incruenta victoria inter Samnites, faceret: et
 geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent,
 Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.
 Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellæ
 colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satrica-
 nos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde
 mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ
 initium fuit; quam aliquamdiu æquam, et quia pro aris
 ac focus dimicabatur, et quia ex tectis adjuvabat inbellis
 multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde
 rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; *In-*
columem abiturum, qui arma posuisset. ea spes remisit a cer-
 tamine animos, et passim arma jactari cœpta. Pertinacior
 pars armata per aversam portam erupit; tutiorque eis auda-
 cia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor: quos
 circumdatos igni, nequidquam Deos fidemque invocantes,
 Samnites concremaverunt. Consules, inter se partiti pro-
 vincias, Papius in Apuliam ⁴⁰ad Luceriam pergit, ubi
 equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur:
 Publius in Samnio substitit adversus ⁴¹Caudinas legiones.
 Distendit ea res Samnitium animos; quod nec ad Luceriam
 ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria in-
 terim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est com-
 mittere rem fortunæ, et transigere cum Publilio certamen.
 Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publius consul quum dimicaturus
 esset, prius adloquendos milites ratus, concionem advocari

Prælio vin-
 cuntur
 Samnites a
 Publilio.

39 *Quæ deinde vènerunt*] Imo *even-*
erunt, ut duo e nostris libris habent,
 et postula. usus Latini sermonis.

40 *Ad Luceriam*] Supra c. 2. ante
 Caudinam pacem Lucerini dicuntur
 boni fidelesque Romanorum socii.
 Sed nimirum intelligendum est eos

postea in Samnitium potestatem ve-
 nisse, quamvis id Livius non memo-
 raverit.

41 *Caudinas legiones*] Samnitium
 exercitum, qui ad Caudium rem ges-
 serat.

jussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursus est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. Suus cuique animus memor ignominie adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos: et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatorie artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ⁴² ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis injuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestris et maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere locis⁹ simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, ⁴³ aut interjecta inter Romam et Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a comæatibus absumsisset. ⁴⁴ Tum quoque profectos inde ad Luceriam, juxta obsessosque, inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis subpeditabantur; ceterum adeo exigue, ut militi, occupato stationibus vigiliisque et opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; interdum obscuro hostium cogere, abjecto ex equo frumento, pugnare. ⁴⁵ obsessis⁹ prius, quam alter consul victore exercitu advenit, et comæatus ex montibus Samnitium invecti erant, et auxilia intronmissa. Artiora omnia adventus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta comæatibus hostium fece-

Papirius
obsidet Lu-
ceriam.

⁹ loci Gron. Crev.

⁹ et obsessis Eæd.

⁴² Ne castris quidem suis] Ne in castra quidem sua ausi se recipere, ne fuga difficilior fieret.

⁴³ Aut interjecta] Supple, illa regio: quæ si inimica Romanis fuisset, interjecta inter Romam et Arpos, interceptisset comæatus, qui Roma subvehi potuissent; ac proinde absumpsisset Romanum exercitum penuria rerum omnium laborantem. Itaque minime opus est mutare *absumpsisset* in *absumpsissent*, quod vult Gronovius.

novius.

⁴⁴ Tum quoque] Atque etiam licet, ut modo diximus, regio illa fida non esset Samnitibus, sed pacata Romanis.

⁴⁵ Et obsessis] Duo codd. unus Gronovio, alter nobis inspectus, omitunt particulam *et*: quæ revera obest potius quam juvat. Postquam de obsidentibus locutus est Livius, transit ad obsessos.

U. C. 434. rat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus, signa cum Papirio conferre.

XIV. Per id tempus, parantibus utrisque se ad praelium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent. per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnatos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: adcitoque eo, quum tempus omne in adparatu consumsisset, conlocutus de re haud dubia, ⁴⁶ signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quae adsolent, quum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati obcurrere, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum praeterea est egregie. auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferri jussit, et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae, suarum inopans rerum praedomesticis seditionibus discordisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, ⁴⁷ *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen, consules aiunt, et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant.* Ipsi, inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, et, simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas prorerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam, exulceratos ignominia stimulare animos, castra invasere: et pro se quisque, *non haec furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset; sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossae arcerent,* memorantes, caedunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, inpuberes, homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur

Iterum vincuntur Samnites a Coss.

46 Signum pugnae] Tunicam purpuream. Vid. not. 49, ad c. 12. l. VI.
47* Se in auctoritate Tarentinorum

manere] Se Tarentinis pacis auctoribus, pacem suadentibus, usque obsequi velle.

miles, *minime culquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii, futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusque copiis Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apulicæ, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius consul, ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem respondit. nam, inessibus omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum mississent, consulere, quid vitis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua status, quam in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem inbelli intra mœnia relinquere: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscendam inlatam, non novam inferentem ignominiam.* Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium ⁴⁸ amiserant; et, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque sub jugum: id magis mirabile est, ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiae, ⁴⁹ haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Papirique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum ⁵⁰ Q. Aulio Cerretano iterum,

Luceria
capta.

Sub jugum
missi Sam-
nites.

⁴⁸ Amiserant] Quidam scripti, inter quos duo e nostris, amissa erant.

⁴⁹ Haud sciam an] Fortasse, Vid.

not. 12. ad II. 3. et not. 66. ad III. 60.

⁵⁰ Q. Aulio Cerretano iterum] Au-

lium in quibusdam annalibus consu-

U. C. 485. ob rem bene gestam Lucerlae continuato magistratu, consilium tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus, et in cognomine erratum sit.

A. C. 317.
L. Papirio
III Q. Au-
lio II. Cons.

XVI. Convenit, jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum ⁵¹Ferentanis uno secundo proelio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, praesidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent; plus ea voce, quam armis inlatis, terroris colonis injectum. Itaque ⁵²subinde exsequentes quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim adlaturos, ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque inpenetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera, fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera (quum praesidium Samnitium, quia nihil satis praeparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) ⁵³enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, et quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, ⁵⁴armatosque clam hostes in urbem acceperunt. Ita duplici proditione et praesidium Samnitium, insessis circa viam silvestribus locis, necopinato

lem cum C. Sulpicio reperiit supra observavit Livius VIII. 37. Eos annales hic sequitur, dum Aulium consulem iterum scribit.

⁵¹ Ferentanis] Gronovius legi jubet *Ferentanis*. Sed iisdem fuisse videntur *Ferentani* et *Forentani*, a *Ferento* sive *Forento*, Apuliae oppido. Horatius quidem, l. III. Od. 4. *Ferentum* appellat. Vid. Cellar. Geogr. Ant. l. II. c. 9.

⁵² Subinde exsequentes] Ita edidit Gronovius, quum reperiret in scriptis *subinde exsequantur*, vel *exsequuntur*. Antea edebatur *subinde quum exsequerentur*; quod servat unus e nostris codd. nec operæ pretium fuerat mutari.

⁵³ Enunciare] Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt: sic l. XXXIX. c. 10. *Si coacta caritate ejus, silenda enunciasset*. Et Cic. pro Rosc. Amer. n. 110. *Ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enunciat*. Hæc fere Gronovius. Vid. et not. ad XXV. 9. infra.

⁵⁴ Armatosque clam hostes in urbem acceperunt] Hi hostes intelligendi sunt ipsi Romani, oppugnatores urbis, qui et paulo infra eodem nomine designantur: *ab urbe plena hostium*, nempe Romanorum. Totum hoc membrum, quo carebant vulgo editi, primus addidit Galenius. Sed liber ejus habuit *clam hoste*, quod interpretis licet *clam* Samnite, *hoste* Roma-

obpressum est, et ab urbe plena hostium clamor sublatus; U. C. 435. momentoque unius horæ cæsus Samnis, Satricanus captus, A. C. 317. et omnia in potestate consulis erant. Qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset facta, quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido inposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, ⁵⁵ quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: et seu ⁵⁶ virium vi, seu exercitatione multa, cibi vini que eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorum (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis*. et vis erat in eo viro ingens pariter in socios civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum, lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantis*: perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innisa res Romana staret. ⁵⁷ quin eum parem destinant animis Magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

† Samnis cæsus Gron. Crev.

norum. Libri Gronoviani et nostri *clam nocte*: quod certo vitiosum est, quum præcesserit *eadem nocte*. Nihil melius quam vulgata lectio, si sua ei ex scriptis constet auctoritas.

⁵⁵ *Quæ cognomen etiam dedit*] Hic ita loquitur Livius, quasi cognomen Cursoris huic primum Papirio inditum esset. Ipse tamen l. VI. c. 11. L. Papirium Cursorem tribunum militum habet, quem et antea tribunum fuisse militum memorat ejusdem libri c. 5. et censorem eo iustro, quo urbs capta est, infra c. 34. Prior ille Papirius Cursor hujus nostri avus fuisse videtur.

⁵⁶ *Virium vi*] Parum usitata sane locutio, et cujus haud facile fortasse aliud exemplum reperias. Dicitur tamen, non absimili figura loquendi,

robur virium.

⁵⁷ *Quin eum parem destinant animis*] Quidam editi habebant mendose *destinant*: quod intelligendum fuisset de Romanis illis qui tum vivebant, quibus tamen ne fama quidem Alexandrum cognitum fuisse se arbitrari dicit Livius infra c. 18. Hinc ansam arripuit Petrus Bayle in dictionario suo, ubi de Alexandro Magno agit, nota O, increpandi paulo durius Livii. Sed vera hujus loci lectio est, *destinant*, quam præferunt veteres editi omnes, scripti nostri, plurimique e Gronovianis. Sensus est: ubi quæritur hodie, an aliquem Romani ducem opponere potuissent parem Alexandro, destinatur, nominatur potissimum Papirius Cursor.

U. C. 496.
A. C. 317.
Disputatio
de Alexandro
M. et
Romania.

Alexandri
et ducum
Rom. collatio.

XVII. Nihil minus quæsitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opere, et legentibus velut deverticula amœna, et requiem animo meo quærerem: tamen ⁵⁸ tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus; ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. Ea, et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque, facile præstant invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiatur ab ducibus comparandis, hæud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, ⁵⁹ quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; ⁶⁰ Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, sicut Magnam modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum; M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M. Curium. Deinceps ingentes sequuntur viri, ⁶¹ si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro erat, animi ingeniique; tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artibus perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum Junii Valeriique; ita deinceps Fabii, Quinctii, Cornelii; ita Furius Camillus, ⁶² quem juvenes ii*, quibus cum Alexandro dimican-

* duo Gron.

58 *Tanti regis ac ducis mentio*] Postquam semel mentionem feci tanti regis ac ducis, Alexandri, hinc data occasione facile adducor ut in medium proferam eas cogitationes quas sæpe, perpendens ea quæ ad illum regem ejusque res gestas pertinent, animo volutavi.

59 * *Quod unus fuit*] Quod solus sine collega res gessit. Intuetur Livius Romanos duces, quibus additi collegæ aut partem laudis detrahebant, aut etiam impedimentum rebus gerendis

afferebant. Vide ea quæ in hanc sententiam disputat noster infra sub finem c. 18.

60 * *Cyrum*] Sequitur hic Livius Herodotum, apud quem Cyrus a Tomyri Massagetarum regina victus casusque est.

61 *Si Punicum*] Si Alexander prius cum Pœnis bellum, quam cum Romanis gessisset.

62 *Quæ juvenes, ii*] Quem ii quibuscum Alexandro bellandum erat, juvenes senes viderant. Ceterum hic

dum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obe-
 unt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Tor-
 quatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam du-
 ces? cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes?
 cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi?
 victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, se-
 natus ille, ⁶³ quem qui *ex regibus constare* dixit, unus ⁶⁴ veram
 speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne
 solertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris
 locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcave-
 ret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis fir-
 maret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum
 ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque au-
 rum, oneratum fortunæ adparatibus suæ^t, prædam verius,
 quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contem-
 nère, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ,
 per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus
 illi habitus esset, saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti
 et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus
 nuper Epiri rex Alexander absumtus erat.

U: C. 436.
A. C. 317.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso se-
 cundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui, si ex
 habitu novæ fortunæ novique, ut ita dicam, ingenii, quod
 sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam
 Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ
 oblitum degenerantemque jam in Persarum mores adduxis-
 set. Referre in tanto rege piget superbam mutationem
 vestis, et desideratas humi jacentium adulationes, ⁶⁵ etiam
 victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et fœda
 supplicia, et inter vinum et epulas cædes amicorum, et va-
 nitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies
 fieret acrior? quid, si trux ac præfervida ira? (nec quid-
 quam dubium inter scriptores referro) nullane hæc damna
 imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat,

^t suæ apparatibus Gron. Crev.

edidimus ii, ubi vulgati habent duo, ex auctoritate antiquissimi nostri codicis, ad quem alludunt alii, tum Gronovio, tum nobis excussi, in quibus legitur hii. Nimirum *et* ii sump-
 tum pro nota numeri peperit errorem vulgatae lectionis: quæ quidem ma-
 nifeste vitiosa est. Non enim soli duo, sed fere omnes ii qui recensentur a Livio, juvenes Camillum senem viderant.

⁶³ Quem qui *ex regibus*] Hic fuit Cineas, Pyrrhi regis legatus. Vid. in-

fra XIII. 34.

⁶⁴ Veram speciem Romani senatus cepit] Vera sub imagine Romanum senatum sibi exhibuit: veram senatus Romani notionem assecutus est. Sic Horat. Sat. 3. l. II. v. 208. Qui species alias verbis . . . capiet: id est, qui imagines rerum, sive notiones sibi finget diversas a veris.

⁶⁵ Etiam victis Macedonibus graves] Quas Macedones, etiamsi victi fuissent, gravate tulissent, nedum eas tolerare possent victores:

U. C. 485.
A. C. 317.

Fortunæ
Alexandri
collatio cum
fortuna P.
Rom.

quod levissimi ex Græciis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines, (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, conlecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, et ejus juvenis, cum populi jam ⁶⁶ octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte ⁶⁷ secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in ætate tredecim annorum, fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine, et ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnae fuit? Paginae in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum penituit. Et, quo sint mirabiliores, quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitatis, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At, Hercule, reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consilii cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. immo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam obferentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel glo-

⁶⁶ Octingentesimum] Numerat Livius ad aulam usque ætatem. Scribebat autem hæc circa annum u. c. plus minus 735.

⁶⁷ Secula plura] Magno consensu viri docti secula hic intelligunt ætates, sive *years*, quales in quolibet centum annorum spatio ternæ continentur,

ita ut in 735. annis duo et viginti secula numerentur. Nec aliter dixerit vere Livius plura secula ex una parte numerari, quam ex altera annos. Et quidem Servius ad hæc Virgillii verba, *Æn. VIII. v. 508. seclisque effata nectus*, observat esse qui dicant *seculum triginta annos habere*.

ria, vel rerum magnitudine, pares; ⁶⁸ quorum suo quisque U. C. 435.
fato, sine publico discrimine, viveret, vivereturque. A. C. 317.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, Collatio co-
vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censeban- piarum.
tur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum.
Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano
prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni quini-
que exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria,
Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant
bellum. ⁶⁹ Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et
Æquis, et omni Campania, et parte Umbræ Etruriæque, et
Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apu-
lis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis
Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Sam-
nites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenis-
set hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedoni-
bus, non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus
equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat.
Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum
majus, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad
manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea
Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus con-
sensisset. Arma, clipeus ⁷⁰ sarissæque illis; Romano scutum,
majus corpori tegumentum, et ⁷¹ pilum, haud paullo, quam
hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque
miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius
generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus
constans: facilis partienti, quacumque opus esset, facilis
jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad
tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander,
bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Can-
næ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, et-
iamsi prima prospere evenissent, Persas et Indos et inbellem
Asiam quæsisset, et cum feminis sibi bellum fuisse dixis-
set: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ic-
tum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab
hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, quum
per annos quatuor et viginti primo Punico bello classibus
certatum cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri sub-

⁶⁸ *Quorum suo quisque fato*] Quo-
rum unusquisque sibi viveret, sibi
moreretur, ita ut ex vita ejus aut
morte nihil discriminis respublica sen-
tiret; ita ut, viveretne ille an more-
retur, reipublicæ parum interesset.

⁶⁹ *Latium deinde omne*] Latinos
deinde omnes cum Sabinis et Vol-
scis . . . atque Apulis, et Samnites, ad-

juncta omni ora Græcorum Inferi ma-
ris a Thuriis ad urbes Neapolim et
Cumas, et inde Antio atque Ostiis ten-
nus, hos omnes aut socios validos . . .

⁷⁰ *Sarissæ*] Prælongæ hastæ, Ma-
cedonum propriæ.

⁷¹ *Pilum*] Vid. ejus descriptionem
in not. 47. ad VIII. 8.

U. C. 486. *fecturam fuisse reor ad unum bellum. et forsitan quum et*
 A. C. 317. *foederibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, et ti-*
mor par adversus communem hostem duas potentissimas
armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque
obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec in-
tegris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani
Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Per-
sen, 72 non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem
suo. 73 Absit invidia verbo^u; et 74 civilia bella sileant,
75 numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam
aperta acie, numquam æquis, utique numquam nostris locis
laboravimus. 76 Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia
commentibus loca gravis armis miles timere potest. Mille
acies, graviore quam Macedonum atque Alexandri, avertit,
avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis
amor et civilis cura concordiae.

U. C. 496. *XX. M. Foslius Flaccinator inde et L. Plautius Venno*
 A. C. 316. *consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium popu-*
 M. Foslio, *lis de foedere renovando legati, quum senatum humi atrati*
 L. Plautio *movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces*
 Cons. *habebant preces. Itaque, foedere negato^x, induciæ biennii,*
quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, inpe-
tratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationi-
buss fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem
venerunt. Eodem anno primum 77 praefecti 78 Capusæ creari

^u vero Gron. Crev.

^x de foedere negatum Eæd.

72 *Non modo cum clade ulla]* Non modo non. Vid. not. 31. ad II. 23.

73 *Absit invidia verbo]* Non sit mihi neque Romanis invidiæ, si verum dixerò: liceat nobis, sine invidiæ aut offensionis metu, ex vero gloriari.

74 *Civilia bella sileant]* De civilibus bellis non fiat mentio.

75 *Nunquam ab equite]* Hæc verba non possunt eo exponi sensu, ut Romani nunquam ab equitatu peditate hostili victi fuisse dicantur: quum et ipse Livius cap. præc. agnoscat, et res ipsa clamet Romanos multis præliis victos esse. Hæc igitur fuisse videtur mens Livii. Nunquam ob eam causam laboravimus, quod hostis aut equitatum, aut peditatum nostro meliorem haberet. Quod tamen non accurate verum esse probat ille Annibalis equitatus longe Romano superior, ipso teste Livio, XXI. 47. et XXXVI. 38. Hic nempe deflexit nostrum a vero Romanæ laudis nimis amor. Quoniam enim modo qui Alibiensis (annensisque) cladum memi-

nerit, jactare potest Romanos nunquam *aperta acie* laborasse?

76 *Equitem]* Numerosum equitatum; præsertim in patentibus campis, Romanus miles gravis armis timere potest. Alludit haud dubie ad Particum equitatum, et Crassi cladem.

77 *Praefecti]* Creari coepti a populo Romano praefecti, qui Capuam ad jura reddenda mitterentur. Hic Livius conditionem, ac fortasse originem praefecturae paucis tangit. Praefecturae erant Italiae oppida, quæ non legibus suis, non a magistratibus e corpore suo creatis regebantur; sed praefectos quotannis Roma missos accipiebant, quorum esset in oppido summa potestas, quique jus ibi dicerent. Capuam hoc jugum, quod nunc volens accipit, postea excussisse ex eo colligitur, quod bello Punico secundo capta a Romanis iterum in praefecturam formam redigitur.

78 *Capusam]* Vulgo *Capua*. Sed Andreas, quinque e nostris codd. et

capiti, legibus ab L. Furio præstore datis: quum utrumque U. C. 436. ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. A. C. 316. Et ⁷⁹duæ Romæ additæ tribus, ⁸⁰Ufentina ac ⁸¹Falerina. Tribus no- Inclinatæ semel in Apulia rebus, ⁸²Teates quoque Apuli ad ^{ve}. novos consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmiliam Bar- U. C. 437. bulam, foedus petium venerunt', ⁸³pacis per omnem Apu- A. C. 315. liam præstandæ populo Romano auctores. id audacter spon- C. Junio, dendendo impetravere, ut foedus daretur: neque ut æquo tamen Q. Æmilio Coss. foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam ⁸⁴Forento quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino adventu Æmilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatribus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius ⁸⁵colonix patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Junius Bubulcus et Q. Æmilius Barbula con- U. C. 438. sules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et A. C. 314. M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradide- Sp. Nautio, runt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum ⁸⁶Saticulam M. Popillio Coss. obpugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. L. Æmilio dictator. Duplex inde terror inlatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox proelio inito Romanos urgent. et, quamquam anceps dimicatio erat, tamen

Y venere Gron. Crev.

quatuor a Gronovio allegati habent *Capuam*: longe elegantius et clarius.

⁷⁹ *Duæ . . . additæ tribus*] Tuncque una et triginta tribus factæ. Vid. VIII. 17.

⁸⁰ *Ufentina*] Sive Oufentina, ab Ufente, sive Oufente fluvio in Volscia, qui non longe a Tarracina in mare labitur. Vid. Festum.

⁸¹ *Falerina*] Ab agro Falerno, ut videtur.

⁸² *Teates . . . Apuli*] Plerique interpretum in voce *Teates* mandum esse existimant. Teate enim oppidum non in Apulia, sed in Marrucianis est. Dujatius suspicatur *Uriates Apuli*.

⁸³ *Pacis . . . populo Romano præstandæ auctores*] Promittentes sese effecturos ut per omnem Apuliam pax cum Romanis servaretur.

⁸⁴ *Forento*] Ante Gronovium editi præferebant *Tarento*: mendose. Neque enim Tarentum in Apulia est; nec de urbe tam celebri adeo frigide loqueretur Livius. Correxerit Gronovius vestigiis MSS. codicum insisters, qui exhibent *forento* vel *torento*. Observavimus in not. 51. ad c. 16. idem oppidum videri dictum quoque fuisse *Ferentum*.

⁸⁵ *Colonix patroni*] Urbes enim, ac postea, aucto imperio, provincis etiam et regna patronos Romæ habebant.

⁸⁶ *Saticulam*] Sic recte Sigonius, quum veteres editi haberent *Satriculam*. Sic et infra, ubi nunc legitur *Saticulani*, quidam editi habebant *Satriculani*, quidam etiam mendosius *Satriciani*.

U. C. 438. utrimque tutam aciem dictator habuit; gula et locum haud
 A. C. 314. facilem ad circumveniendum cepit, et ⁸⁷diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abjecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

U. C. 439.
 A. C. 313.
 L. Papirio
 IV. Q. Pub-
 lilio IV.
 Coss.

Q. Fabius
 dictator.

Prælium e-
 questre cum
 Samnitibus.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. ⁸⁸Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius, ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed, aditis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacessentesque proelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in moenia hostium versus, ⁸⁹id bellum tantum ducere, quod urbem obpugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo obpositis, ne qua in castra vis fieret. Eo ferocius ⁹⁰adequitare^a Samnites vallo, neque otium pati. et quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus, magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, submovit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnae ⁹¹sic fortuna exercuit opes, ut insignes^a utrimque clades et clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator, ægre patiens, ⁹²quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites proelium integrait. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, ma-

^a obequitare Gron.

^a insignis Gron. Crev.

87 *Diversa statuit signa*] Obversam utrimque in hostes aciem.

88 *Consules novi*] L. Papirius Cursor IV. Q. Publius Philo IV. memorati Fastis Capitolinis, Diodoro, l. XIX. et aliis. Horum nomina per librorum incuriam deesse videntur, non ipsius Livii, qui in nominibus consulum reddendis diligens est.

89 *Id bellum tantum ducere*] Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret: Samnitium exercitum contemnebat. Sic l. XXVIII. c. 32. Scipio milites adhortans ait, *immemorare esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat.* Conjecturam hanc Gronovii, qui legi jussit *tantum pro tanti*, firmant quidam Hearnii codices. Sed iidem addunt *verbum inutile nitebatur.*

90 *Adequitare . . . vallo*] Sigonius dederat *abequitare*: quod non displiceret per se ipsum. Sed auctoritatem sequimur plurimorum Gronovii et Hearnii codicum, et nostrorum omnium, et primarum quoque editionum, Campani nempe et Andreae.

91 *Sic fortuna*] Sic fortuna exercuit vim suam. . . In iis quae sequuntur, legendum videtur *vel insignes utrimque clades*, vel melius *fortasse insignem utrimque cladem*. Haec enim verba referri non possunt, nisi ad utriusque ducis mortem. *Insignes autem utrimque clades* majus aliquid sonare viderentur.

92 *Quo tam ferociter adequitasset*] Libri habent *quod*: sed ratio postulat *quo*, ut recte observavit Gronovius, qui et ita edidit.

gister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, U. C. 499. ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad A. C. 313. ducis casum perculsa magis, quam irritata, est multitudo. Omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt. ⁹³ Fratri præcipuum decus uli Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ, trucidavit: nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. et repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniiit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mixta cum dolore lætitia, victores in castra referunt. Samnites, duce amisso; et per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt; intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII. Mutata inde belli sedes est. ad Soram ex Sam- Soræ defectio ad Samnites. nio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites dederat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus ⁹⁴ prævenisset^b, et sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios, nunciarent; obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Subfectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; et, per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quoque tempore, et qua ex parte hostem adgrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator, quum per aliquot dies post pugnam tenuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit; et, efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquam relictam spem, de magistro equitum novoque exercitu militem celavit. et, tanquam nulla, nisi in

^b pervenisset Crev.

⁹³ Fratri] Præcipuum decus uli Samnitium imperatoris penes fratrem ejus esse voluerunt.

⁹⁴ Pervenisset] Plurimi quidem MSS. habent prævenisset, ut edidit Gronovius. Noster tamen Victorinus

assentitur turbæ editorum, servatque pervenisset, quod et simplicius visum est et clarius. Nec vero necesse est legi prævenisset, quum præcesserit prior.

U. C. 439. eruptione, spes esset, *Locis, inquit, angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant; et, si homines juvare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ, infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra habeant repetantque,*⁹⁵ *quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra, quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.*

⁹⁶ Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. Itaque, velut vecordes inlati, signa primo inpetu hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. Ingens multitudo, in unum metu conglobata, ac semet ipsam turba impediens, in medio cæsa. Capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

Victoria de Samnitibus.

U. C. 440. XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum, quum propter difficilem urbis situm nec obpugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua, aut præceps periculo

Sora obsessa capitur.

victoria esset; Soranus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde (quum, quonam modo id præstaturus esset, perunciantes doceret) haud vana adferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse inse-

^c *Es Gron.*

⁹⁵ *Quibus opere est*] Quibus expedit, vel, quibus vacat. Vid. not. 70. ad l. 24.

⁹⁶ *Et oratione*] Sic Campanus, et

aliquot Gronovii codices, et quinque nostris: melius quam ut vulgè, *et oratione.*

quenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope in via in arcem ducit; pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo conlatis. Ad hæc saxa erant, et temere jacentia (ut fit) in aspretis, et de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostendisset; *Hoc quidem adscensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis, et locus pro vobis, et nos erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo; vos arcem intenti tenete.* Decurrit inde, quanto maxime poterat, cum tumultu, *ad arma, et pro vestram fidem, cives!* clamitans, *arx ab hostibus capta est; ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta complentur, portæque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam ⁹⁷ præsidium Romanum clamore excitatum inrumpit, et concursantes ⁹⁸ per viam pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; et, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandæ colonorum cædis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. ceteram multitudinem incolumem, præsidio inposito, Sora relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis; cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

XXV. Consules, ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. ⁹⁹ quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens prodicione urbium, sicut Sora, in potestatem ve-

⁹⁷ *Præsidium Romanum*] Cohortes, quæ supra dicuntur sylvestribus locis sub oppido insediæ. *Præsidium* nunquam apud Livium nihil aliud est, quam militum manus. Vid. supra VII. 34. 36. et 37.

⁹⁸ *Per vias*] Sic voluerat Sigonius: et firmant quinque e scriptis nostris. Vulgo *per viam*.

⁹⁹ *Quin Romam quoque*] Hoc fusius narratur c. seq.

Ausoni.
bello appo-
titi.

U. C. 440.
A. C. 312.

nit. Ausona, et Minturnæ, et Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad *Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute, armis^d Samnites juvisse. fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcesant bellum; et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum obprimi incautos posse. His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore¹ circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur.² Ab his³ simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta. Sed, quia absentibus ducibus inpetus est factus, nullus modus cœdibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo^f bello certasset.*

Ausones delati.

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo inpetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites ad interneconem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque adhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia et quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatam esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror.³ itaque sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) priusquam nomi-

C. Mænius dictator quæstionibus exercendis.

^d et armis Gron. Crev.

^e iis Eæd.

^f internecino Eæd.

1 * Circa tria oppida] Ad tria simul oppida.

2 * Ab iis] Malleus ab his: nempe a togatis, quorum mentio propior est.

3 Itaque sive timore ejus, seu conscientia] Quamplurimum Gronovii, tum Hearnii codices, et omnes

nostri, Andreas, Campanus, habent Itaque sive timor, seu conscientia vis. Proba lectio inquit Gronovius, si legas morte, hoc modo: Itaque sive timor, seu conscientia vis Calavios . . . morte haud dubie ab ipsis conscita judicio subtrahit.

narentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis con- U. C. 440.
scita iudicio subtrahit. Deinde, ut quæstioni Campanæ A. C. 312.
materia decessit, ⁴versa Romam interpretando res: non
nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam co-
issent conjurassentve adversus rempublicam, quæri senatum
jussisse: et cõitiones, honorum adipiscendorum causa fac-
tas, adversus rempublicam esse: latiorque et re et personis
quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæ-
stionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines.
adpellantibusque tribunos nemo erat auxilio, ⁵quin nomina
reciperentur. Inde nobilitas, nec hi⁶ modo, in quos crimen
intendebatur, sed universi simul, negare, nobilium id cri-
men esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad
honorem; sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem
magistrumque equitum reos magis, quam quæsitores ido-
neos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul
magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, jam famæ
magis, quam imperii, memor, progressus in concionem ita
verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo, Qui-
rites, et hic ipse honos, delatus ad me, testis est innocentia meâ.
neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant rei-
publicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab
his cõitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis
quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua
de causa, vos existimare, quam me ⁶pro magistratu quidquam
incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæ-
stiones omni ope adnisi sunt: dein, postquam ad id parum po-
tentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum,
adpellationem et tribuniciam auxilium, patricii confugerunt;
postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocen-
tiam suam purgarent, visa) in nos intruerunt, et privatis dicta-
torem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes Dii homi-
nesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne ratio-
nem vitæ reddant; me obviam ire crimini, et obferre me ini-
micis reum, dictatura me abdicō. Vos quæso, consules, si vo-
bis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M.*

Abdicat se
dictatura.

§ ii Grøn. Crev.

⁴ Versa Romam interpretando res] Romæ quoque quæstiones exerceri cõptæ, quum eam esse senatuscon- sulti vim dictator interpretaretur, ut sibi negotium datum esse diceret in- quirere, non in eos nominatim qui Capuæ, sed in eos omnes qui usquam coissent conjurassentve adversus rem- publicam.

⁵ Quin nomina eorum reciperentur] Quominus inter reos referrentur. Accu-

sator deferebat nomen ejus quem accu- sandum susceperat: Magistratus, cujus erat quærere de illo crimine quod reo objiciebatur, nomen ejus recipiebat, sive referendum curabat in tabulas publicas.

⁶ Pro magistratu] Dum gero per- sonam magistratus, cujus gravitate indignum est quidquam incompertum dicere.

U. C. 440. *Foslium questiones exerceatis, ut adpareat, innocentia nostrā*
 A. C. 312. *nos, non majestate honoris, tutos a criminationibus istis esse.*

Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (ius enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina rerum viguit. inde labi cœpit ad vitiora capita, donec cõtionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, obpressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret^b, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum ^acastra in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis, equitum sæpius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, et carpi parvis quotidie damnis, et senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium, starent: ⁹aciem pediti tutam fore. Consul¹ Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. Sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo inpetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam subcedit. in hunc, transverso agmine inter duas acies se inferentem, Romanus equitatus concitat equos; signaque et ordines peditum atque equitum confundit, do-

Prælium
cum Sam-
nitibus.

^b aperirent Gron. Crev.

¹ Consules Eæd.

⁷ Magis tamen spes] Sic unus Hear-
nii codex, Sigonius, aliique. Vulgo
spe.

⁸ Castra in conspectu hostibus data]
Merito Gronovius legendum putat, in

conspectum.

⁹ Aciem pediti tutam fore] Mallet
Gronovius peditæ, et exponit: Pedites
ipse solus per se satis tutam præstabit
aciem ex sese constantem.

nec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non U. C. 440.
 Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam, hortator adfuerat, avec- A. C. 312.
 tus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem, ab
 sinistra parte prius exortum. unde, haud dubiam victoriam
 cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis
 viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pul-
 sos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Cete-
 rum omnia mutavit repente consulis adventus. nam et con-
 spectu ducis reffectus militum est animus: et, majus quam
 pro numero auxilium, ¹⁰advenerant^k fortes viri: et partis
 alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit.
 Tota deinde jam vincere acie Romanus, et, omisso certa-
 mine, cœdi capique Samnites; nisi qui Maleventum, qui
 nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad tri-
 ginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ
 est.

Vincunt
 Romani.

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde
 ad Bovianum obpugnandum legiones ducunt: ibique hi-
 berna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cur-
 sore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator U. C. 441.
 C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum A. C. 311.
 accepit. Is, quum audisset arcem Fregellanam ab Samni- L. Papirio
 tibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. ¹¹unde, V. C. Junio
 nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, II. Coss.
 præsidioque valido inposito, in Campaniam reditum maxime Pœtelius
 ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia, sub ad- dictator.
 ventum dictatoris, et Samnitium omnis multitudo et Nolani
 agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto,
 quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (et fre-
 quenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita
 multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio con-
 sule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ
 decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam et Ca-
 latiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentia orta,
 clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pontia
 eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum
 fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris
 sui, incoluerant. et, Interamna et Casinum ut deducerentur
 coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumviros crea-
 vere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes con-
 sules M. Valerius, P. Decius.

^k advenerat Gron. Crev.

U. C. 442.
A. C. 310.
M. Valerio,
P. Dæcio
Coss.

¹⁰ Advenerat, fortes viri] Optimus *lium venerant.* Sic enim illo loco
 codex a Gronovio allegatus, *advenerant*: unus e nostris, *venerant.* legendum esse monuimus, et eden-
 dum curavimus. Alter-
 utrum admittandum videtur. Supra ¹¹ Unde nocturna] Quo ex loco
 III. 5. quia serum auxilium post præ- quum noctu Samnites fugissent.

U. C. 442.
A. C. 310.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus secundum Gallicos tumultus arma terribiora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu ¹²dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: ¹⁵nec tantis adparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohæbendoque bello consilia et apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. et censura clara eo anno Ap. Claudii, et C. Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod ¹⁴viam munivit, et ¹⁵aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit; quia, ¹⁶ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus, collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore, ¹⁷Potitii, gens¹, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos, ministerii delegandi caussa, sollempnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, et quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ ea tempestate Potitorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitorum interisse, sed censorem etiam Appium, memori Deum ira, post aliquot annos luminibus captum.

Ap. Claudius et C. Plautius Censores. Appia via.

Potitia gens intra annum extincta.

U. C. 443.
A. C. 309.
C. Junio
III. Q. Æmilio II.
Coss.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium et Q. Æmilius Barbula iterum, initio

¹ Potitia gens Gron. Crev.

¹² Dictatorem C. Junium Bubulcum] Hic miratur Glareanus, nec sine causa, nominari a Livio dictatorem sine magistro equitum. Sed monet Sigonius in Fastis Capitolinis edi in hunc annum dictatorem C. Sulpicium Longum cum magistro equitum C. Junio Bubulco: atque ad hunc modum referendum esse quod hic in Livio peccavit librorum manus.

¹³ Nec, tantis apparatibus] Nec cogitat de inferendo bello, elatus tantis apparatibus: i. e. non eo elatus est tantis apparatibus, ut cogitaret de lacessendis ultro hostibus.

¹⁴ Viam] Quæ ab ejus nomine Appia vocitata est. Ipse eam ab urbe Capuam usque deduxit. Postea ad

Brundisium producta est. Ejus structuræ descriptionem vide in Antiquitate schematibus illustrata per Dominum Bern. de Montfaucon, Tom. IV. parte II. c. 1.

¹⁵ Aquam in urbem duxit] Prima hæc aqua arcuato opere in urbem perducta traditur. Ab Aniense decivabatur. Eam ab auctore operis aquam Claudiam dixerunt.

¹⁶ Ob infamem atque invidiosam senatus lectionem] Quia ita senatum legerant, ut sibi malam famam odiaque civium comparassent. De ea lectione senatus vid. init. c. seq. et c. 46. hujus libri.

¹⁷ Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis] Vid. l. I. c. 7.

anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis ¹⁶præteriti essent; negaverunt, eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ¹⁹ad gratiam ac ^mlibidinem facta esset, observaturos: et senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium et C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut ²⁰tribuni militum seni deni in quatuor legiones a populo crearentur; quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros ²¹classis ornandæ reficiendæque causa idem populus juberet. lator hujus plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. ²²Ejus rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum adceitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perPELLI nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos adgrediuntur. Die festo alii alios ²³per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, et vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos ^aconjiiciunt, ac Romam deportant. nec prius sensere, quam, plaustris in foro relictis, ple-nos crapulæ eos lux obpressit. Tunc concursus populi fac-

U. C. 443.
A. C. 309.

Duumviri
navales cre-
ati.

Tibicines
abeunt.

Revehun-
tur Ro-
mam.

^m et Gron. Crev.

^a victos Esd.

16* Præteriti] Deleti ex albo senatorum. Censores recitabant ex scripto nomina senatorum: quosque in recitando præterissent, ii jam senatores non erant.

19* Ad gratiam et libidinem] Ita ut nihil aliud spectassent censores, quam ut gratum alicui facerent, et voluntatem pro ratione haberent.

20 Tribuni militum seni deni] Jam antea tribuni militum suffragio populi facti erant. Vid. supra VII. 5. Sed nunc populi jus amplificatur. Primo enim e quatuor et viginti tribunis sex tantum a populo creati erant; hic sedecim, ita ut octo tantum consilibus aut dictatoribus deligendi relinquerentur. Vid. not. 38. ad locum supra memoratum.

21 Classis ornandæ] Hæc prima Romani classis mentio apud Livium occurrit. Quod enim l. IV. c. 34. legitur, *Classibus ad Fidenas pugnatum*, id alio sensu exponendum esse visum est.

22* Ejus rei religio tenuit senatum] Ex ea re religio quædam, et deorum iræ metus tetigit senatum.

23 Per speciem celebrandarum cantu epularum causa] Merito delere videtur Jac. Gronovius ultimam vocem *causa*, quæ plane otiosa est. Et quidem eam omittit unus e MSS. Hearnii, itemque unus e nostris. Mox pro his duabus vocibus *somno victos complures libri* habent solummodo *vinctos*.

U. C. 443. tus, inpetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotan-
A. C. 309. nis ornati, cum cantu atque hac, quæ nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde ves-
cendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

Res gestæ
in Samnio.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio ²⁴ Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius obpugnatione Cluviana ratus, quo die adgressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentissimum armis virisque. ²⁵ Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio umquam, egestum, benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, ²⁶ si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes et captivi quidam, pars forte, pars consilio oblatis, congruentia ad consulem adferentes, quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis ordinibus in vetere disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies, consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, et Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, *se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse. neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex*

²⁴ * Cluviam præsidium Romanum] Cluviam urbem a Romanis militibus defensam. Præsidium hic, ut et alibi sæpius, sumitur pro loco quem insident milites, non pro militibus ipsis.

²⁵ * Ibi quia] Milites, quos consul accenderat spe prædæ, quia ibi non

tam acer erat iræ stimulus, quam ad Cluviam.

²⁶ * Si qua licentia populando] Mallemus populandi: ut sensus sit; si qua, id est, si quo loco exercitus, per vagam populandi licentiam effusus, excipi insidius et circumveniri posset.

hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, et loco, non armis, fretum. Sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, et ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium inmemor difficultatum, vadit adversus inminentem hostium aciem. ibi paululum^o laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed ²⁷loca difficilia, hosti quæsita, ipsos tum sua fraude impediabant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

U. C. 443.
A. C. 309.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi præter Arretinos^o ad arma ierant, ab obpugnando Sutrio, quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultant, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo ²⁸tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, et haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor et pugna inciperet. et prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, et signa inferuntur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. Anceps prælium multos utrimque, et fortissimum quemque, absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis, suc-

Etrusci Sutrium obpugnant.

^o paullulum Gron. Crev. P Arretinos Gron.

²⁷ Loca difficilia hosti quæsita] Id impediti, suamet ipsi fraude circum-
egerant Samnites, ut hostem, Romanum, in loca difficilia pertraherent. veniebantur.

²⁸ Tesseram dari] Vid. not. 61. ad VII. 35.

U. C. 443. cesserunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta
A. C. 309. prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo umquam proelio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ²⁹ ab utroque in castra reditum. Nec deinde quidquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est; quia et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio fuerat, subsidiariis modo relicta, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: et apud Romanos tantum vulnere fuit, ut plures post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

U. C. 444. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad
A. C. 308. Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcio Rutilus datus
Q. Fabio II. est. Ceterum et Fabius supplementum ab Roma adduxit,
C. Marcio et novus exercitus domo aditus Etruscis venit. Permulti
Coss. anni jam^a erant, quum inter patricios magistratus tribunosque^r nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, ³⁰ quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur.

Ap. Claudius censuram ultra legitimum tempus retinet.

Ap. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod ³¹ Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, ³² quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam; nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is, quum idem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret; qui quinquennalem ante censuram, et ³³ longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium et anni coëgisset spatium: *Dic, agedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses. Negare Appius, interrogationem tribuni magno opere ad causam pertinere suam. nam, etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset,*

^a jam anni Gron. Crev. ^r add. plebis Eæd.

²⁹ *Ab utroque in castra reditum]* in oratione Sempronii mox secutura ea dicit Livius, ex quibus colligi debere videatur C. Plautium non abdicasse se censura, nisi circumactis decem et octo mensibus. Et quidem sic memorat Frontinus de Aquæductibus, l. I. Videndum an hæc conciliari facile possint cum iis, quæ de ejusdem Plautii abdicatione superius scripta sunt, c. 29.

³⁰ *Quæ velut fatalis tum tribunis]* Lege omnino ab utrisque. Si hæc est vera hujus loci lectio, sensus erit: quæ velut fato data erat adversaria tribunis ac plebi. At Gronovius testatur in plerisque MSS. et vet. editis legi: *quæ velut fatalis cum tribunis ac plebe erat:* et consentiunt omnes nostri: ut aliquid excidisse videatur.

³¹ *Æmilia lege]* Vid. supra IV. 24.

³² *Quum C. Plautius]* Hoc loco et

³³ *Longinquitate potestatem]* Melius fortasse legeretur *potestatis.*

quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, U. C. 444. quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen A. C. 308. aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, ³⁴ teneri ea lege potuisse.

XXXIV. Hæc sine ullius adsensu cavillante Appio, *En*, P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium. inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui, decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab illo creatus, privatus fasces et imperium obtinuit. nec ante continuando abstinit magistratu, quam obruerent^a eum male parta, male gesta, male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsus, extorres patria, Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ scænebres leges; hæc, quæ agrarias semper inpugnavi: hæc connubia Patrum et plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, Ap. Claudi, quum ³⁵centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? Immo vero omnes sciverunt; et ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, ³⁶quia hanc postremam jusserat populus: et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum ex legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium et M. Geganium; qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum, ira finitæ potestatis, Mam. Æmiliam, principem ætatis suæ belli domique, ærarum fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus excimus es, in quo hoc præcipuum ac singulare voleat? ³⁷Quem tu regem sacrificio-

^a obruerunt Gron. Crev.

^t populus del. Eæd.

³⁴ Teneri ea lege potuisse] Ideo se teneri Æmilia lege non potuisse contendit Appius, quia, ut qui optimo jure, seu optima lege, creatus esset censor. Eam autem legem, quæ quin-quennale tempus censuræ largiretur, optimam de censura legem esse dicebat, non legem Æmiliam, quæ intra decem et octo menses censuram finiret. Hæc Appium cavillatum esse cognoscimus ex responsione Sempronii. Forsitan hic aliquot voces exciderunt, quibus hæc Appii argumenta-

tio breviter tangeretur.

³⁵ Centesimus jam annus] Immo, centesimus vigesimus quartus. Sed rotundis fere numeris utitur Livius.

³⁶ Quia hanc postremam jusserat] Quædam editiones adjiciunt populus: quæ vox alicujus est adjuncti ad claritatem, licet paulo ante expressa hic suppleri possit.

³⁷ Quem tu regem sacrificiorum] Quem tu regem sacrificulum creaveris, sive, qui rex sacrificulus creatus fuerit, urgens vim ipsius vocabuli, et

U. C. 444.
A. C. 308.

rum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? ³⁸ Nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quum quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat ipse, criminis objectata ab inimicis est, ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris a familia imperiosissima et superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris; modo ne excedas finitum tempus. Satis est, aut diem, aut mensem censuræ adjicere? Triennium, inquit, et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram, et solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? ³⁹ Pænitet enim, quod antiquissimum sollemne, et solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultro finitum lege tempus L. Papius censuram gessit, tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exit? censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec

^u ipsi Gron. Crev.

^x Censor Gron.

^y exit Gron. Crev.

nomen regni jactitans, Appii exemplo dicet se creatum esse, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, et eodem jure sibi regiam potestatem, quo Appius quinquennalem censuram, vindicabit. De regi ~~potestate~~ vid. supra II. 2. Quod ~~antiqua~~ dictatura semestri, et ~~quinque~~ dierum interregno non fore ~~contentos~~ homines, id non satis videtur accuratum. Quum enim nunquam aut dictatura ultra sex menses, aut interregnum ultra quinque dies excurrisset, Appiana cavillatio ad ea munera ultra hos temporum fines producenda locum habere non pot-

erat.

³⁸ Nuper intra decem annos] Quintus hic annus agitur ab eo, quo Mænius dictator Livius exhibuit. At Fasti Capitolini totis decem ante hanc Sempronii actionem annis eum dictatorem habent. Videtur igitur auctores alios secutus esse Livius in memoranda ipsa Mæni dictatura, alios in hac Sempronii oratione concinnanda. Vid. Pigh. l. V. Annal. ad ann. u. c. 433.

³⁹ Pænitet enim] Non enim satis tibi est. Hæc ironice dicta accipe.

lex, nec pudor cœrcet: virtutem in superbia, in audacia, in U. C. 444. contentu Deorum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudii, pro A. C. 308. istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me adpellatum vellem: sed et hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua et superbia cœgit me loqui; et, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum a majoribus sit, ut, comitiis censoriis ⁴⁰ nisi duo confecerint legitima suffragia, ⁴¹ non renunciato altero comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, et in vincula duci jussit. Adprobantibus sex tribunis actionem collegæ, tres adpellanti Appio auxilio fuerunt; summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis, obsidebatur: consuli que Fabio, imis montibus du- Fabii pro- centi ad ferendam opem sociis tentandasque munitiones, si lium cum Etruscis. qua posset, acies hostium instructa obcurrit; quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta late planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen, (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci, omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, inmemores, prælium ineunt adeo raptim et avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc saxa, quibus eos adfatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur ⁴²scuta galeæque ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) stantes et expositos ad ictus quum jam satis nihil tegetet, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati et principes invadunt. eum inpetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani, prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hos-

40* Nisi duo confecerint legitima suffragia] Nisi duo plene consequuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscriptus est.

41* Non renunciato altero] Altero, qui confecit legitima suffragia, non

tamen renunciato, non declarato censore.

42 Scuta galeæque ictæ] Ictus lapidum, quibus percutiebantur scuta et galeæ.

U. C. 444. tum cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo
A. C. 308. hoste agitari ceptum.

Ciminia
sylva.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere ⁴³ Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, præter duces ipsos, audebat. aliis omnibus claudis Caudinæ nondum memoria aboleverat. ⁴⁴ Tum ex iis, qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium, Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa adlaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus inmiscuerit. servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quidquam aliud proficiscentes, quam summatis regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. Iere pastorali habitu, aggressibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod ⁴⁵ abhorrebat ab fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: et, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: et, quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit; portaque altera egressus, ante noctem agmen adsequitur. Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat. inde, contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum

⁴³ Germanici saltus] Hercynia sylva.

⁴⁴ Tum ex iis qui aderant] Tum ex iis qui aderant unus, consulis fratrem fuisse tradunt, eumque M. Fabium vocant alii, alii Cæsonem Fabium, quidam Claudium, matre eadem qua

consulem, genitum, professus est et iturum. Hic abruptam quamdam, sed non inconcinnam breviter sectatus est Livius. Aliquot exempla similia affert Gron. l. IV. Observ. c. 4.

⁴⁵ Abhorrebat a fide] Credi non poterat.

cohortes, repente a principibus regionis ejus concitatae, U. C. 444. Romanis obcurrunt, adeo incompositae, ut vindices praedarum prope ipsi praedae fuerint. Cæsis fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminius transiret. lætati serius se, quam ut impeditur bellum possent, venisse, nuncii victoriae Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profigatum, bellum. vastationem namque sub Ciminiū montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Ita-
que, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: ⁴⁶ neque e² silvis tantummodo promotæ castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delatæ acies: deinde instructa primo suo stare loco, ⁴⁷ relicto hostibus ad instruendum^a contra spatium: dein^b, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sentire, clamor repente circa duces ortus, ut *eo sibi e castris cibarria ejus diei deferri juberent*; ⁴⁸ *mansuros se sub armis, et aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros*. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit, ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. Paucis milites adloquitur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: *nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse*. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: et, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. Dolabræ caloniibus dividuntur ad vallum prouendum fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus conlocantur. dato deinde signo paullo ante lu-

Ingens Etruscorum exercitus colligitur.

² in Gron.

^a instruendam Gron. Crev.

^b deinde Emd.

⁴⁶ *Neque e silvis tantummodo promotæ castra*] Quædam editiones hic mendose exhibent in *silvis*. Sed vetustissimæ Andree et Campani, et sex nostri codices MSS. cum tribus Hearnii, id habent quod edidimus, et ratio postulat.

⁴⁷ *Relicto hostibus*] Omnes et scrip-

ti, et vetustius cusi habent *hostium*: ut admittenda videatur Gronovii conjectura, *relicto, hostilem* (aciem) *ad instruendam contra, spatium*.

⁴⁸ *Mansuros*] Pernocaturus. Sic Horat. Sat. 5. l. I. In *Mamurrarum læst* deinde urbe manemus.

U. C. 444.
A. C. 308.
Etrusci ob-
pressi in
castris.

cem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ⁴⁹ ad arma trepidantes, cædes obpressit. paucis armandi se datum spatium est. Eos ipsos, non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur. ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum argentumque jussu referri ad consulem: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tusci Umbrisque, obprimeretur. Sed, ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, et Cortona, et Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati, pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos inpetraverunt.

Classis Ro-
mana.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcus Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venire. Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum adpulsa Pompeios esset; ⁵⁰ socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occisione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus adsecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsæ est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant. eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obtendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam

Anceps
prælium
cum Samni-
tibus.

49* *Ad arma trepidantes*] Cum trepidatione et plena tumultus festinatione discurrentes ad arma.

50* *Socii . . . navales*] Classarii milites. Vid. not. ad XXI. 49. infra.

per Marsos ac Sabinos petitori, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis consul fuit. dimicatum proelio utrimque atroci, atque incerto eventu est. et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, et (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit, dictatoremque dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse; nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul ⁵¹ Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum, auctoritate moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam acturus esset^c, legatis recessit. nocte deinde ⁵² silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit: cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui legatos dimisit, ut adpareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, ⁵³ legem curiatam de imperio ferenti, triste omen ⁵⁴ diem diffidit, quod Faucia curia fuit ⁵⁵ principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, et Caudinæ pacis: ⁵⁶ quod utroque anno eadem curia^d fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, ⁵⁷ abominandam eam curiam facit.

Fabius Papirium dictatorem dicit.

XXXIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis, per-

^c esset acturus Gron. Crev.

^d ejusdem curiæ Eæd.

⁵¹ *Fabius infestus privatim Papirio erat*] Nempe hic Fabius consul est ille ipse quem magistrum equitum Papirius dictator ultimo supplicio afficere voluerat, ut fuse naravit Livius l. VIII. supra c. 30. et seq.

⁵² *Silentio*] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

⁵³ *Legem curiatam de imperio ferenti*] Ferenti de solenni more legem ad populum curiatim convocatum, qua sibi daretur imperium militare. Magistratibus enim rem militarem attingere non licebat, priusquam comitiis curiatis imperium militare po-

pulus ipsis mandasset. Hinc l. V. c. 52. comitia curiata dicuntur rem militarem continere.

⁵⁴ *Diem diffidit*] Rem in posterum diem rejicere coegit.

⁵⁵ *Principium*] Principium est hic idem quod *prærogativa*. Centuria, curia, tribus principium dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

⁵⁶ *Quod utroque anno*] Gronovius ibid. legi jubet: *quo utroque anno eadem curia fuerat principium*.

⁵⁷ *Abominandam*] Male ominatam.

U. C. 444.
A. C. 308.

Res in E-
truria bene
gesta.

tulit legem: et, profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde armatosque (quum ab neutris praelium inciperet) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. ⁵⁸ Interea res in Etruria gestæ. nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est; (fusi tamen magis, quam cæsi, hostes, quia ceptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimonis lacum Etrusci, ⁵⁹ lege sacra coacto exercitu, ⁶⁰ quum vir virum legisset, quantis nunquam alias antea simul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est*, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit, et, acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movert fugæ: cadunt ⁶¹ antesignani: et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. Secuta deinde inpetum eorum, ⁶² utcumque adfecta erat, cetera multitudo tandem perumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cepta, et averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga, etiam certiolem capessere fugam.

* res gesta est Gron. Crev.

58 Interea res in Etruria gestæ] Totum hoc ab veteribus editis aberat. Adjecit Sigonius in quibusdam scriptis repertum, ubi tamen præpostere collocata erant hæc verba. Scilicet præfixa illa erant huic membro, quod paulo post sequitur, et ad Vadimonis lacum. Sigonius ea in ordinem quoque suum reposuit.

59 Lege sacra] Recte observat Dujatius hanc legem videri quid simile fuisse ei, qua Samnites delectum habuisse memorantur infra, l. X. c. 38. Ut nempe qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacrum esset. Lex enim sacra, ut jam ex Festo observavimus ad c. 33. l. II. est ea qua sancitum est, qui quid adversus eam fecerit, sacer alicui deorum sit.

60 Quum vir virum legisset] Vir virum legere dicebatur, quum in delectu habendo aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos notos sibi, quorumque virtuti confiderent, legebant; hi deinceps alios numero pares sibi, sicque eodem semper ritu ac tenore, donec is copiarum numerus efficeretur, qui opus erat. Vid. infra X. 38.

61 Antesignani] Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant. Vid. not. 17. ad c. 20. l. II. In eorum locum succedit secunda acies, nempe Principes apud Romanos, qui hoc pacto fiunt prima acies. Idem intellege factum etiam apud Etruscos.

62 Utcumque adfecta erat] Quantumcunque, quantumlibet ægra et fatigata erat.

Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fre- U. C. 444.
git opes. cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eo inpetu A. C. 308.
capta direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat; qui, præter ceteros belli adparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo Samnitium acies insignibus armis fulgens. exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cæla- verunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus at- que humeri teguntur, ⁶³ fastigio æquali; ad imum cuneator, mobilitatis caussa. ⁶⁴ spongia pectori tegumentum: et ⁶⁵ sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis adparatus insignium armorum fuerat; doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere; non cælatum auro et argento, sed ferro et animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma, esse; nitentia ante rem, deformia inter sanguinem et vulnera. Virtutem esse militis decus, et omnia illa victoriam seqtâ; et ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem et magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, ⁶⁶ sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste et paribus candore armis insignes. *eos se Orco mactare* Junius dicitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, et haud dubie inpulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *et dextrum cornu, dictatoris acies, ⁶⁷ alienam pugnam, sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* Concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capessero de- coris, in transversa latera hostium incurrunt. Is novus ad-

63 * Fastigio equali] Summa pars scuti erat quadrata, æqualibus inter se lineis terminata.

64 Spongia] Videtur intelligenda lorica in spongiæ formam texta: quemadmodum squama dicebatur, teste Isid. l. XVIII. c. 13. lorica ex laminis ferreis aut areis concatenata in modum squamarum.

65 Sinistrum crus ocrea tectum] Non raro apud antiquos una tantum

ocrea militi assignatur: ac pro vario populorum more alii sinistrum crus, alii dextrum tegebant. De ea re vide Lips. l. III. de Mil. Rom. dial. 7.

66 * Sacratos . . . milites] Vid. not. 59. ad c. 39. supra.

67 * Alienam pugnam sequetur] Pugnam ab aliis profligatam ipsa tantummodo prosequetur, et aliena virtute vincet.

U. C. 444.
A. C. 308.
Vincitur.

ditus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis⁶⁸ argentariarum † ad forum ornandum dividerentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum⁶⁹ teusæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deûm insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia et odio Samnitium,⁷⁰ gladiatores (quod spectaculum inter epulas erat) eo ornato armarunt,⁷¹ Samnitiumque nomine compellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ et ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ inposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul, præstantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans, urbem est inventus. Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum prætorem declaravit.

Samnites
gladiatores.

U. C. 445.
A. C. 307.
Q. Fabio
III. P. Decio
II. Coss.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus; Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem petentes, quod uti ea, quum daretur, nolissent, adspersatus, obpugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi: neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem for-

Bene res
gesta contra
Samnites.

† argentariorum Gron.

68 *Argentariarum*] Offinarum, in quibus argentea vasa fabricantur, et venalia prostant. Harum rursus mentionem facit Livius, XXVI. 27. et XL. 51. Libri habent *argentariorum*. Sed *argentarii* sunt iidem ac *mensarii*, quos vel servos fuisse, vel tabernas splendido fulgentes ornatu habuisse nullo modo probabile est. Ideo perlevi mutatione jussit legi Muretus *argentariarum*. Ejus emendationem ad-

misit in contextum Clericus.

69 *Thensæ*] Vid. not. 58. ad c. 41. l. V.

70 * *Gladiatores*] Hoc primum loco gladiatores memorat Livius.

71 * *Samnitium*] Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur. Horat. Ep. 2. l. II. *Cedimur, et totidem plagis consumimus hostem, Lentæ Samnites ad lumina prima duello.*

tunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere. Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil inpetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad obpugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit, et in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: et ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intuitam urbem incoherent. Itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam prope exercitum duceret. Dicto paruit consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. ⁷² Plaga una (Materinam ipsi adpellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam adpendicem Etrusci belli conficere jubet: et vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam obpugnatos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde ⁷³ cententu tubarum ac cornuum

U. C. 446.
A. C. 307.
Contra Etruscoa.

Contra Umbros.

⁷² Plaga una] Unus ex populis iis, in quos Umbrorum gens divisa erat. Plagam hic cum Dujatio intelligimus regionem. Addit Livius, Materinam ipsi adpellant, quia nempe hoc nomen ignobile erat, nec fortasse nisi

in ipsa regione notum.

⁷³ Cententu] Plenius ac melius quidam codices habent, teste Gronovio: ante cententum tubarum. Ad stipulatur Campani editio.

U. C. 445. cursu effuso in hostem feruntur. Non tamquam in viros
 A. C. 307. aut armatos incurrunt: (⁷⁴ mirabilia dictu!) signa primo
 eripi cœpta signiferis; deinde ipsi signiferi trahi ad consu-
 lem, armatique milites ex acie in aciem transferri. et, sicubi
 est certamen, scutis magis, quam gladiis, geritur res. Um-
 bonibus ⁷⁵ incussa que ala sternuntur hostes. plus capitur
 hominum, quam cœditur: atque una vox ponere arma ju-
 bentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certa-
 men facta deditio est a primis auctoribus belli. postero in-
 sequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur.
 Oerculani sponsione in amicitiam accepti.

U. C. 446.
 A. C. 306.
 Ap. Clau-
 dio, L. Vo-
 lumnio
 Coss.
 Sallentini
 victi.

XLII. Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provin-
 ciam exercitum reduxit. itaque ei, ob res tam feliciter ges-
 tas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita
 senatus in insequentem annum[§], quo Ap. Claudius, L. Vo-
 lumnio consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adver-
 sante, imperium. Appium censorem petisse consulatum,
 comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis inter pellata, do-
 nec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio.
 Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Sallentini
 hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes
 auget, quando belli decus penes alios esset. Volumnium
 provinciæ haud pœnituit. multa secunda prælio fecit: ali-
 quot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor, et benigni-
 tatem per se gratam comitate adjuvabat; militemque iis
 artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius
 proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis
 conlatis configit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes,
 atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exi-
 guum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumses-
 sa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die,
 vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: et pacti, qui Sam-
 nitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi
 omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad
 septem millia ⁷⁶ sub corona venire. qui se civem Hernicum
 dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius
 Romam ad senatum misit: et, quum quæsitum esset, de-
 lectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bel-
 lassent, per Latinos populos custodiendi dantur. jussique
 eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q.
 Marcius Tremulus, (ii enim jam creati erant) ad senatum

Samnites
 victi.

§ senatus insequente anno Gron. Crev.

⁷⁴ *Mirabilia dictu*] Unus e nostris, XXX. c. 34. *Ala deinde et umbonibus*
 quemadmodum Sigonii vetus liber, *pulsantes.*

⁷⁵ *Incussa . . . ala*] Incusso lacerto. 17. l. II.
 Eadem locutio rursus occurrit l.

⁷⁶ *Sub corona*] Vid. not. 98. ad c.

referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagnin^{is} in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

U. C. 447.
A. C. 305.
P. Cornelio, Q. Marcio Coss.

XLIII. In Samnio quoque, quia decusserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum fœde sævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra intercepterunt, ut pervadere expeditus nuncius non posset, ⁷⁷et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. ⁷⁸Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsentis terrore ⁷⁹ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum ⁸⁰inducias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium rejecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditiior erat. Omnia itinera obseperant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque adparebat, neque Samnitum certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos^h consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem, incomposito agmine Marcium adgrediuntur. Raptim conlatæ sarcinæ in medium; et, prout tempus patiebatur, in-

Bellum
Hernicum.

^h duo Gron. Crev.

⁷⁷ *Et per aliquot dies]* Expeditior videtur unius codicis allata a Gronovio scriptura a qua non multum abit optimus e nostris . . . nuncius non posset. *Per aliquot dies incerti rerum omnium . . . uterque consul agere: Romamque is metus manarat.*

⁷⁸ *Ceterum Hernicum bellum]* Reliqua Hernici belli. Vocem *ceterum*

hic accipimus pro nomine, non pro adverbio.

⁷⁹ *Ac vetustate gentis gloriæ]* Magis placeret, quod subjicit Gronovius: *ac vetusta gentis gloria.*

⁸⁰ ** Inducias . . . pacti sunt bimestri stipendio]* Inducias impetraverunt ea lege ut bimestre stipendium exercitui Romano præberent.

U. C. 447.
A. C. 305.

Victi Sam-
nites.

structa acies. Clamor primum in stativa perlatus, dein spectus procul pulvis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam, invadit; clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriae comitem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* Qua inpetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, et hostes respexere, tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes, nec in ullam partem tutum perfrugium est. Jam, triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant, conligebantque in unum copias, in vicem inter se gratantes: quum repente visæ hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integrare cædem. in quas, nec jussu consulum, nec signo accepto, victores vadunt; *malo tirocinio inbuendum Samnitum*, clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe scirent, novum militem hostium inter percussos fuga veteranos ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiarum, veteres novæque, montes proximos fuga capiunt. eo et Romana erigitur acies; nec quidquam satis tuti loci victis est; et de jugis, quæ ceperant, funduntur: jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, et annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcianus de Hernicis triumphans in urbem rediit; statuæque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati,⁸¹ quia maluerunt, quam civitatem, suæ leges reddita: connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu soli Hernicorum¹ habuerunt, permissum. Anagninis, quæ arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latone data: concilia connubiaque ademta:⁸² et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat. ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo visæ per agros publica in pensæ factæ.

¹ *Hernicorum soli* Gron. Crev.

81 * *Quia maluerunt quam civitatem*] Quia suis legibus vivere maluerunt, quam cives Romani fieri.

82 *Et magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum*] Et interdictum est iis qui magistratum

apud Anagninos gererent, ne quidquam negotii publici agerent, præter sacrorum curationem. Ita Anagninis in formam fere præfecturæ redacta. De præfecturis diximus ad c. 20. supra.

Et ⁸³ cum Karthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munerata missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio subgerit, biennio exempto, quo Claudium Voluminumque, et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules, falsos ratus, transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatam agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules, in Samnium missi, quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ⁸⁴ ac viginti millia^t hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum, et Postumium, metum simulantem nocturno itinere, clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis et ipsos consedissee. Consul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra firmavit, et omni adparatu rerum utilium instruxit; relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi, auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; et, quum anceps proelium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium inproviso invadit. Itaque, quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes, signa unum et viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus percussam jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex et viginti capta, et imperator Samnitium Staius Gellius, multique alii mortales, et castra utraque capta: et ⁸⁵ Bovianum, ubi postero die cœptum obpugnari,

U. C. 447.
A. C. 305.
Karthaginienses legati.

P. Cornelius dictator.

U. C. 448.
A. C. 304.

L. Postumio, Ti. Minucio
Coss.

Coss. in Samnium eunt.

Samnites vincuntur.

^t add. inde Gron.

83 Cum Carthaginiensibus . . . fœdus tertio renovatum] Tria fœdera Romanorum cum Carthaginiensibus ante Punica bella memorat Polyb. l. III. Primum refert ad primum constitutæ in urbe Roma libertatis annum. Secundum quo tempore ictum fuerit, non docet. Tertium Pyrrhi bello factum fuisse scribit. Livius unius tantum ante hoc tempus fœderis meminit, l. VII. c. 27.

84 Ac viginti millia hominum] Vulgati addunt inde ante hominum: sed contra scriptorum fidem.

85 Bovianum, ubi postero die cœptum] Vacat omnino particula ubi. Sed et tres e libris nostris antiquissimi, quemadmodum nonnulli e Gronovianis, habent cœptus. Inde suspicamur: Bovianum urbs postero die capta obpugnari. Quod Glareanus miratur Bovianum, quod supra c. 31. captum

U. C. 449. brevi capitur. magnaue gloria rerum gestarum consules
A. C. 304. triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum, quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum ejus consulem subfectum: et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. ⁸⁶Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

U. C. 449. XLV. P. Sulpicio Saverrione, ⁸⁷P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quaerentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi saepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse.* P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: cum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne praebito comite, peragrasset, foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidae pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos subactos, universa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: et postquam, icto Romae cum Samnitibus foedere, faciales venerant res repetitum, *tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum, quibus licuerit, suas leges Romanae civitati praeroptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro poena necessariam civitatem fore.* Ob haec vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis jussit: consulesque ambo, ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, (ut qui suo nomine permultos annos inbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii ex eundem in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerisque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus pra-

Bellum cum Aequis.

dicitur, hic rursus capi, quamvis nulla defectionis facta fuerit mentio, id non insolitum Livio est, qui res ejusmodi vetustas et tenues non maxima saepe diligentia persequitur. Vid. et not. 5. ad c. 2. hujus libri.

⁸⁶ *Herculis magnum simulacrum]* Sic sane plerique codices. In nonnullis tamen magni: recte. Nam hoc

cognomine Hercules colebatur, ut satis liquet ex Arnobio aliisque. HEARNIUS.

⁸⁷ P. Sempronio Sopho] Huic ex omnibus Romanis uni Σέφος cognomen a populo inditum est, ob excellentem juris scientiam. Pomponius, de Orig. juris.

sidiiis urbium relictarum excidia. Itaque, postquam inter U. C. 449. multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad A. C. 303. respectum suarum quemque rerum vertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti adsensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. Ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant; post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum et quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia obpugnando ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad interuersionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ amicitiaque. iis populis fœdus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre C. Flavius libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et fa- ædilis cu- cundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annali- rulis. bus, ⁸⁸quum adpareret ædilibus, fierique se ⁸⁹pro tribu ædilem videret, ⁹⁰neque accipi nomen, ⁹¹quia scriptum faceret; ⁹²tabulam posuisse, et jurasse, se scriptum non facturum. quem aliquanto ante desisse ¹scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto triumviratibusque, ⁹³nocturno altero, altero coloniae deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentem humilitatem

¹ antea desisse Gron. Crev.

⁸⁸ Quum appareret ædilibus] Quum inter apparitores ædiliū esset. Scribæ enim erant ex apparitorum numero. Plutarchus eos *ἀρχαίους* vocat in Cat. Min.

⁸⁹ Pro tribu] Hæc videtur esse solennis loquendi formula, quæ idem valeat, quod in prærogativa tribu: ita ut nempe tribus prærogativa vocetur *τὸ τριβύλιον* tribus; pro autem eodem modo sumatur, quo in illis usitatissimis locutionibus pro tribunali, pro rostris, et apud Cic. l. II. in Verr. n. 127. pro suffragio. Sic in fragmentis legum antiquarum apud Frontinum: Tribus Sergia principium fuit. Pro

tribu Sex. L. F. Varro primus sciuit. Vid. Gron. l. IV. Observ. c. 1.

⁹⁰ Neque accipi nomen] Neque rationem sui haberi ab eo qui comitiis præerat, tanquam legitimi candidati.

⁹¹ Quia scriptum faceret] Quod scribæ ministerio fungeretur. Scriptum hic a scriptus, ús.

⁹² Tabulam] Quæ erat velut insigne ministerii sui. Scribæ enim rationes publicas, leges, actaque in tabulis scribebant.

⁹³ Nocturno] Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis præerant.

U. C. 449.
A. C. 303.

suam nobiles certavit: ⁹⁴civile jus, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, ⁹⁵fastosque circa forum in albo proposuit, ut ⁹⁶quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus ⁹⁷verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu senatus aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeis libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flavium quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi adsidebant, adsurrectum ei non esset, curulem adferri sellam eo jussit, ⁹⁸ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui ⁹⁹senatum primus ¹libertinorum filiis lectis inquinaverat. et postquam eam lectionem nemo ratam habuit, ²nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisus, ³forum et campum conrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium ⁴annulos aureos et ⁵phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes

94 *Civile jus*] Legis actiones: i. e. solennes quasdam formulas a jurisconsultis compositas, quibus inter se homines in jure disceptarent. Hic actionum liber a Flavio prolatus, *jus civile Flavianum* appellabatur. Pompon. de Orig. juris.

95 *Fastus*] Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefastorumque ratio continebatur. Vid. not. 33. ad l. 19. et Cic. pro Mur. n. 25. et ad Att. l. VI. ep. 1.

96 * *Quando lege agi posset*] Quibus diebus possent legitimæ actiones ad persequendum jus suum suscipi.

97 * *Verba præire*] Vid. not. 8. ad IV. 21.

98 *Ac sede*] Et e sede.

99 *Senatum primus*] Campanus edidit *primus*.

1 *Libertinorum*] Constat Ciceronis temporibus ac deinceps *libertinos* ac *libertos* pro iisdem acceptos fuisse; ita tamen ut *libertus* ad patronum, *libertinus* ad ingenuum referretur. Itaque dicebatur *homo libertinus*; non vero *libertinus meus*, *libertinus Cæsaris*, sed *libertus meus*, *libertus Cæsaris*. At his temporibus, de quibus nunc

agit Livius, *libertinos* vocatos fuisse Suetonius ait in Claudio, c. 24. non ipsos qui *manumitterentur*, sed *ingenuos*, i. e. eos qui Suetonii ævo pro ingenuis habebantur, ex his *procreatos*. Sunt tamen e doctis quidam, qui Suetonium hac in re erroris insimulant, contendantque *libertinum* eundem semper fuisse, qui et *libertus* appellabatur.

2 *Nec in curia adeptus erat . . . opes urbanas*] Recte admonet Gronovius otiosam hic esse vocem *urbanas*, cui ut locus esset, oporteret factam fuisse mentionem quarundam diversi generis opum, v. g. opum apud exercitum. Legit igitur: *Nec in curia adeptus erat, quas petierat opes, urbanis humilibus . . .*

3 * *Forum et campum*] Comitibus tributa, quæ in foro, et comitia centuriata, quæ in campo Martio habebantur.

4 *Annulos aureos*] Vid. not. 21. ad c. 7. supra.

5 *Phaleras*] Ornamenti genus, quod proprium fuisse tum Equitum insigne colligitur ex Plinio, l. XXXIII. c. 1. Annulos aureos tunc a solis senatori-

discessit civitas. aliud integer populus, fautor et cultor bo- U. C. 449.
 norum, aliud forensis factio tenebat; donec ⁶ Q. Fabius et A. C. 303.
 P. Decius censores facti: et Fabius, simul concordia^e caus-
 sa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem
 forensem turbam excretam ⁷ in quatuor tribus conjecit, Forensis
 urbanasque eas adpellavit. adeoque eam rem acceptam gra- turba in tri-
 tis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis bus urbanas
 non pepererat, ⁸ hac ordinum temperatione pareret. Ab conjecta.
 eodem institutum dicitur, ⁹ ut equites Idibus Quinctilibus
 transveherentur.

bus, nec universis, sed eorum nobilissimis, gestatos fuisse idem scriptor affirmat ibidem.

6 Q. Fabius et P. Decius censores facti] Sigonius et Pighius ex fragmentis Fastorum Capitolinorum eos hoc ipso anno censuram gessisse volunt. Ac sane alium huic censuræ annum assignare ex ipso Livio difficile foret. Hoc tamen notatu dignum, biennio ante censores memorari C. Junium Bubulcum, M. Valerium Maximum, supra c. 43. quum ex solito more non crearentur, nisi quinquennio quoque, censores.

7 In quatuor tribus conjecit] Eas nempe, in quas Servius rex urbem discreverat, idemque jam tum, teste Dion. Hal. l. IV. referri jusserat, quidquid esset libertini generis. Itaque Fabius nihil hic instituit novi, sed veterem morem, ab Appio censore spretrum ac violatum, reduxit. Quod autem infra additur eas tribus urba-

nas appellatas esse a Fabio, ita ut id nominis, non a conditore Servio, sed hoc demum tempore acceperint, id parum videtur verisimile.

8 Hac ordinum temperatione] Ita temperando res, ut discrimina ordinum ac dignitatum rite servarentur.

9 Ut Equites Idibus Quinctilibus transveherentur] Ex hoc instituto Equites Romani quotannis Idibus Quinctilibus, i. e. die 15^a. mensis qui postea Julius appellatus est, per turmas distincti, olea coronati, et trabeati, equis insidentes, ab æde Martis extra urbem, sive, ut alii volunt, ab æde Honoris in Capitolium solenni pompa transvehebantur. Ita describit hanc transvectionem Equitum Dionys. l. VI. qui et eam post pugnam ad Regillum lacum institutam esse scribit. Vid. quoque Auctorem de Vir. Illustr. in Fab. Rulliano, et Val. Max. II. 2.

EPITOME LIBRI X.

COLONIÆ deductæ sunt ¹Sora, et Alba, et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatur est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule ²tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum, et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio et Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu, et morte sua victoriam ejus pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, et trecenta viginti duo.

¹ Sora, ac Alba, Carseoli. Marsi in deditionem accepti] Vulgo hic locus male interpungitur: Sora ac Alba. Carseoli Marsi. Sed Carseoli nomen est urbis, non populi, ut patet ex c. 3.

hujus libri. Libenter quoque deleremus particulam ac ante Alba.

² Tunc tertium lata est] Olim tunc primum. Correxerit Sigonius ex Livii et historiarum fide.

T. LIVII PATAVINI

LIBER X.

U. C. 450. **L. GENUCIO**, Ser. Cornelio consulibus, ab externis ferme
A. C. 302. bellis otium fuit. ¹Soram atque Albam coloniæ deductæ.
L. Genucio, ²Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri
Ser. Cornelio Coss. Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor millia
hominum missa. Eodem anno ³Arpinatibus Trebulanisque
civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod
Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitæque conjura-
tionis ejus, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita,
virgis cæsi ac securi percussi. Tamen, ne prorsus inbellem

Latrones in
spelunca
obpressi.

agerent annum, parva expeditio ⁴in Umbria facta est; quod
nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum
in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis
est: et ex eo loco obscuro multa vulnere accepta, maxime-
que lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam per-
vius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ:
ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia
novissime in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumta.

U. C. 451.
A. C. 301.
M. Livio,
M. Emilio
Coss.

⁵Marcis Livio Dentre et Æmilio consulibus, redintegratum
Æquicum bellum. Coloniam, ægre patientes velut arcem
suis finibus inpositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis
colonis pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fe-
cere, quia vix credibile erat, tam adfectis rebus solos per se
Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator
diceretur C. Junius Bubulcus. is, cum M. Titinio magistro
equitum profectus, primo congressu Æquos subegit, ac,

C. Junius
dictator.
Æquos sub-
igit.

¹ Soram atque Albam coloniæ] Supra
l. IX. c. 23. Sora jam tum colonia
Romana esse dicitur. Itaque non nunc
primum deducitur hæc colonia, sed
suppletur.

² Albam in Æquos] Albam Fucen-
tis intellige, a qua Albenses, ut ab
Alba Longa Albani. Eam urbem in
Marsis fuisse consentiunt omnes. Li-
vius in Æquis ponit eodem errore,
quo infra c. 3. Carseolos, qui Æquo-
rum erant, ut ipse agnoscit c. 12. hu-
jus quoque libri, Marsis adscribere vi-

detur. Nisi si vicinorum populorum
fines sæpe mutati. DUJATIUS.

³ * Arpinatibus] Arpinum in Volscis
patria fuit Marii et Ciceronis.

⁴ In Umbria] Unus Hearnii codex
in Umbriam: quod magis placet.

⁵ Marcis Livio Dentre et Emilio]
Utrique prænomen erat Marcus. Li-
bri habent M. quod legendum esse
Marcis recte monet Gronovius: ut
supra IV. 48. Spurii Mæcilius et Me-
tilius.

die octavo triumphans, in urbem quum redisset, ædem Salu-
tis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

U. C. 451.
A. C. 301.

II. Eodem anno classis Græcorum, ⁶Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, ⁷Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ reditæ veteri cultori: Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus inveno: et Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumvectus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva inportuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ, et magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse; quod transgressis stagna ab tergo sint, inrigua æstibus maritimis; ⁸agros haud procul proximos campestris cerni; ulteriora colles; inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nunciata, (semper autem eos in armis adcolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur; altera, ne cui prædonum obvia fieret, ⁹altero itinere ad stationem navium (¹⁰millia autem quatuordecim^a ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus inter-

Cleonymus
Lacon.

^a quindecim Gron. Crev.

6 *Cleonymo . . . Lacedæmonio*] Hic sine dubio est Cleonymus Cleomenis regis filius, Arei regis patruus, quem postea Pyrrhus in regnum revocare tentavit. Vid. Plut. in Agide et in Pyrrho, et Pausaniam in Att. et in Lacon. De ejus rebus gestis in Italia, hæc collegit Henr. Valesius. In prolego l. XV. Trogi Pompeii legitur: *Cleonymi deinde Spartani res gestæ Corcyræ, et in Illyrico, et in Italia.* Athenæus, l. XIII. c. 8. obsides puellas a Metapontinis eum exegisse auctor est. A Tarentinis autem in auxilium vocatus fuerat, ut testatur Strabo, l. VI. Sed rem totam urberius ex-

plicat Diodor. l. XX.

7 *Thurias . . . in Salentinis*] *Thurria*. sive *Thurii* eadem urbs fuit, quæ prius *Sybaris*, postea a Romanis coloniam eo deducentibus *Copia* dicta est. Ceterum a Salentinis Tarentino sinu dividitur.

8 *Agros haud procul*] Agros haud procul cerni, quorum proximi campestris essent et in planitiem porrecti, ulteriora colles esse.

9 *Altero itinere*] Mallet Gronovius *alio*.

10 *Millia . . . quindecim*] Quinque leucas.

U. C. 451. emtis, inpetus factus; territque nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere. et in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circumventi hostes cæsique; pars capti classem indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde, captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naves, et loca ignota plus, quam hostem, timentes, circumvadunt: fugientesque in altum acrius, quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra navium spoliaque Laconum, in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt, qui viderunt. Patavii ¹¹ monumentum navalis pugne eo die, quo pugnatum est, quotannis sollempni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis ceptum: simul ¹² Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum. id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus Valerio subjectum. ¹³ ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prælio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit: et parte agri multatis Marsis foedus restituit. Tum in Etruscos versus bellum. et, quum dictator auspicioꝝ repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum, pabulatum egressus,

M. Valerius
dictator.

Etruscum
bellum.

¹¹ *Monimentum navalis pugne . . . solenni certamine navium . . . exercetur*] Magis placeret *solenne certamen*, ut *monimentum* intelligatur per appositionem dictum. Nam nec recte dicitur *monimentum exerceri*: et quemadmodum hoc loco volumus, sic supra Livius, I. 13. *monimentum ejus pugne . . . Curtium lacum appellarunt*.

¹² *Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Carseoli deducta erat*] Vid. not.

2. ad c. 1. supra.

¹³ *Ceterum ex Maximi*] Hic magni errores implicant et nominum, et temporum: unde et aliqua apud Livium obscuritas. Vid. Sigon. in Fast. Capit. et Pighii Annales: qui ambo ex Fastorum fragmentis inserendum hic annum unum censent, quo dictatores sine consulibus fuerint 1°. Q. Fabius Maximus, deinde M. Valerius Corvus.

ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda U. C. 451. militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror A. C. 301. non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod, memor Papirianæ sævitiae, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset. 7

IV. Nunciata ea clades Romam majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum; custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator, ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit; exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo et hostes secuti.¹⁴ et quamquam ex bene gesta re summam et in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta vici, per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam inlecebram quum moveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus, progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes, *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent?* Hæc quum legato Cærites quidam interpretarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens esset^b, nec tamen injussu¹⁵ movere auderent^c; jubet peritos linguæ adtendere animum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, et corporum habitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *ite igitur, dicite*, inquit, *delegant nequidquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci, posse.* Hæc ubi audita sunt, et ad eos, qui considerant in insidiis, perlata, consurrectum repente ex latebris est, et in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque prope ad dictatorem auxilia adciutum mittit; interea ipse inpetus hostium sustinet.

V. Nuncio adlato, dictator signa ferri, ac sequi armatos

^b militum ingens esset indignatio Gron. Crev.

^c se auderent Gron.

¹⁴ Et quamquam] Particulam et insertam a Sigonio ignorant quinque nostri codices: nec sane illa quidquam opus est. *Eo et hostes secuti, quamquam...*

¹⁵ Movere auderent] Vulgati habent *movere se*. Sed prænomen *se* omittunt omnes nostri scripti, et sex Gronovio inspecti. Simile exemplum vide supra VII. 14.

U. C. 451. jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. Rapta
 A. C. 301. extemplo signa armaque; et vix ab inpetu et cursu tene-
 bantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum
 concitatio accidens clamor ab increcente certamine. Ur-
 guent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant.
 quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat
 agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, ¹⁶ prin-
 cipio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et super alios
 alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capes-
 sisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse: et ipse cernit
 ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset.
 Ceterum, satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini
 legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam
 maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus
 fessos. Quamquam lente procedunt, jam tamen ad inpe-
 tum capiendum, equi utique, modicum erat spatium. prima
 incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repen-
 tinum hostis timeret: sed reliquerat intervalva inter ordines
 peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. ¹⁷ Pa-
 riter sustulit clamorem acies; et emissus eques libero cursu
 in hostem invehitur, ¹⁸ incompositisque adversus equestrem
 procellam subitum pavorem obfundit. Itaque, ut prope
 serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies
 data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut
 anceps fuit. Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque
 jam signa Romanis cedunt, et in ultimam castrorum par-
 tem conglobantur. Haerent fugientes in angustiis porta-
 rum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut
 ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua et evadere
 possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere
¹⁹superstantium^d in fossam procubuit: atque ea quum
 Deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes,
 quam armati, evadunt. Hoc proelio fractae iterum Etrus-
 corum vires: et, pacto annuo stipendio, et duum mensium
 frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mit-
 terent Romam. Pax negata: induciae biennii datae. dicta-
 tor triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo
 memorabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, se-
 ditionibus tantum Arretinorum compositis, et Cilnio genere

^d *superstantium* Gron.

16* *Principio exciti pugnae*] Principio statim pugnae a suis insidiatoribus commissae exciti e castris.

17 *Pariter*] Uno eodemque tempore.

18* *Incompositis .. adversus*] Quum incompositi essent praere ardore pugnandi, atque adeo imparati ad exci-

piendum equitatus effuso cursu invadentis impetum.

19 *Superstantium*] Haec est scriptura nostrorum omnium codicum, ut et Sigoniani. Vulgo *superstantium*: quod fortasse mendum est operarum per multas deinceps editiones, ut fit, propagatum.

cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum ²⁰credidere quidam; et per interregem ea comitia facta. id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. M. Valerio et Q. Appuleio consulibus, satis pacatæ U. C. 462. foris res fuere. Etruscum ²¹adversa* belli res et induciæ A. C. 300. quietum tenebant: Samnitum, multorum annorum cladibus M. Valerio domitum, haud dum foederis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam et exoneratam deducta in colonias V. Q. Appuleio Cons. multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis. patricios Certamen plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et Cn. Ogulmis, qui, inter patricios et plebeios, de sacerdotiis, undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem suscepunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes, adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio; quum inter augures constet, ²²inparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. Simulabant ad Deos id magis, quam ad se, pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua pol-

* *adversæ* Gron. Crev.

²⁰ *Credidere quidam*] Magis placeret tradidere: et eo ducit unus e nostris libris, in quo legitur *tra credidere*. Nimirum librarius dum dubitat utrum apponere deberet, utriusque verbi primam syllabam expressit, ut eligeret peritus lector.

²¹ *Adversæ belli res*] Testatur Gronovius scriptos plerosque, et antiquius editos omnes habere *adversæ*. Consentiant quinque e nostris MSS. Atque quum in eodem versu paulo ante jam reperitur vocabulum *res*, illud hic temere additum esse suspicatur idem Gronovius, Liviumque dedisse hoc loco *adversæ belli*, ut alibi *incertæ*

belli, subita belli.

²² *Imparem numerum*] Nempe ternarium, vel e ternario factum. Hæc enim est Livii mens, non sat accurate fortasse ab auctore explicata. Constat tres esse primo debere augures, ut suum quæque tres antiquæ tribus augurem habeant: si pluribus sit opus, sacerdotum, i. e. augurum numerum ita debere ampliari, ut par sit augurum numerus in unaquaque antiquarum illarum tribuum. Unde colligitur illud collegium ad numerum *quatuor* redigi non potuisse nisi morte duorum.

U. C. 452. luantur. id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades,
A. C. 300. veniat. Minus autem tetendere, adsueti jam tali genere certaminum vinci. et cernebant, adversarios non id, quod olim vix speraverint, adfectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque et triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, et inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, quum plebeis consulatus rogabatur, disseruissent; ²³ retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis ^f devovisset. tum P. Decium consulem purum piisque Deis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, et religiosius Deos colere, quam se? ²⁴ quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebei, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi. ²⁵ jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, ²⁶ tunica palmata, et ²⁷ toga picta, et ²⁸ co-

Decii oratio de sacerdotiis cum plebe communicandis.

^f Romanis abest Gron. Crev.

²³ * Retulisse . . . parentis sui speciem] Revocasse et vi orationis præsentem quodammodo ob oculos stitisse imaginem parentis sui.

²⁴ * Quem pœnitere votorum] Ideo nempe neminem pœnituit illorum votorum, quia apparuit ex prospero bellorum eventu vota accepta diis fuisse.

²⁵ * Jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere] Nobilitas apud Romanos ducebatur ab majorum honoribus. Itaque ii plebei quorum patres consulatus, aut præturam, aut censuram, aut dictaturam gesserant, nobiles erant.

²⁶ Tunica palmata] Tunica intextis palmis ornata. Eam triumphantes gestabant.

²⁷ Toga picta] Toga purpurea,

quæ diversarum rerum figuras ac pictas haberet. Eam primo purpuream vocitatum, ac fuisse sine pictura tradit Festus in voce Picta. Et sane togam pictam et togam purpuream promiscue usurpasse Livius videri potest, si quis contulerit c. 15. l. XXX. cum c. 11. l. XXXI. Toga picta erat et ipsa triumphantium insignis. De toga picta fuse disserit Ald. Manut. in Quæsitis per Ep. De toga.

²⁸ Corona triumphali] Quam antiquitus e lauro fuisse, postea ex auro fieri cœptam scribit Gell. l. V. c. 6. Dionys. Hal. l. III. ad tempora usque Tarquinii Prisci refert originem coronarum aurearum a regibus primum, deinde a triumphantibus gestatarum.

rona triumphali laureaU. C. 452.que honoraritis,²⁹ quorum domos spo-A. C. 300.liis hostium adfixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? qui,³⁰ Jovis optimi maximi ornato decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium adscenderit, si conspiciatur cum³¹ capide ac³² lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, et triumphus, æquo animo legetur; si auguratum aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; et Deorum magis, quam nostra causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.

VIII. Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, et non jam in possessione unius amplissimi simul sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antisites eosdem³³ Apollinaris sacri ceremoniarumque aliarum, plebeios videmus. Nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebei nominentur; non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebei divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam, principem nobilitatis vestræ, seu Attium Clavsum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora adferimus; immo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe

²⁹ Quorum domos spoliis hostium affixis insignes . . . feceritis] Mos fuit Romanis, ut spolia hostium devictorum in postibus domorum suarum figerent. Vid. infra l. XXIII. c. 23. et XXXVIII. 43. Atque ea nec emptori refugere licuisse docet Plinius, l. XXXV. c. 2.

³⁰ Jovis Optimi Marimi ornato] Corona aurea, sceptro regio, quibus triumphantes, quemadmodum ipse Jupiter, decorabantur. Quin etiam faciem triumphantibus minio illini olim solitam, quemadmodum Jovi et quibusdam aliis diis, Plinius memorat, l. XXXIII. c. 7.

³¹ Capide] Capis proculi genus, a capiendo. Festus.

³² Lituo] Lituus fuit baculus sine nodo aduncus, ipso interpretante Livio, supra l. 13.

³³ Apollinaris sacri] His verbis designatur procul dubio peculiare sacrum, quod in honorem Apollinis per decemviros sacrorum perageretur. Quonam ritu, quo tempore anni, qua de causa illud celebraretur, non reperimus. Neque enim hic aut seculares ludi intelligi possunt, qui clarius a Livio et insignitius indicarentur, aut ludi Apollinares, qui nondum instituti erant.

U. C. 452. *consul est factus. C. Licinius Stolo primus magister equitum,*
 A. C. 300. *C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse,*³⁴ *vos solos gentem habere, vos solos justum imperium et auspiciam domi militiæque. Æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit.*³⁵ *En unquam fando audistis, patricos primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus.*³⁶ *Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ,*³⁷ *uti rogas, jubendam censeo.*

Pontifices
et augures
plebei.

Lex de pro-
vocatione
tertio lata.

IX. Vocare tribus extemplo populus jubebat, adparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est,³⁸ semper a familia eadem. Causam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam inprobe factum, adjecit. Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis.³⁹ nunc vix serio ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumscedit. locus erat arduus, atque in

³⁴ Vos solos gentem habere] Vid. not. 2. ad c. 1. l. IV.

³⁵ En unquam] Nunquamne? ut supra IX. 10.

³⁶ Nihil est aliud in re] Hoc unum agitur a patriciis, hoc unum volunt patricii, ut nihil adipiscamur, nisi negatum, nisi postquam ab ipsis negatum fuerit.

³⁷ Uti rogas] Vid. not. 52, ad VI. 38.

supra.

³⁸ Semper a familia eadem] Primo a Publicola, supra II. 8. Secundo, a Valerio Potito, III. 55.

³⁹ Nunc vix serio] Olim vix serio. Feliciter emendavit Pithœus. Quod tunc in sancienda maximi momenti lege satis grave visum est, id hodie in privatis rebus, in domestica disciplina, vix serio minetur quisquam.

parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est. nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, ceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiore annu: eo anno majori se usui reipublicæ fore, urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papi- rio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit ⁴⁰C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvili- um Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in ædi- libus fecisse: secutamque fabulam mixtam ex ædiliis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saver- rione censoribus: ⁴¹tribusque additæ duæ, ⁴²Aniensis ac ⁴³Terentina. Hæc Romæ gesta.

U. C. 463.
A. C. 299.
M. Fulvio,
T. Manlio
Coss.

Tribus no-
væ.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidio- ne tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædi- ficia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia et muros accepturos confirmant. Nec adspersanda res visa, neque incaute credenda. cum al- tero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti ar- mati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, consul exercitusque Ro- manus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in di- tionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, ⁴⁴a flumine Narnia adpellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adver- sus inducias paratum bellum. ⁴⁵sed eos alia molientes Gallo- rum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt bar- bari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, quum para- ta cetera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, infi-

Etrusci
bellum ad-
versus Ro-
manos mo-
liuntur.

40 C. Domitium] Hoc prænomen vix reperias in hac gente. Libri discrepant. Lege vel L. vel Cn. Do- mitium.

41 Tribusque additæ duæ] Tunc tres et triginta tribus factæ. Vid. IX. 20.

42 Aniensis] Fortasse ab Aniense an-
ne.

43 Terentina] Fortasse a Terento, qui locus erat in campo Martio.

44 A flumine Narnia appellata] Fluminis nomen, Nar.

45 Sed per alia molientes] Etruscos nihil de Gallis cogitantes, sed alia molientes, nempe Romanum bellum, Galli invadunt. Fortasse malis cum Clareano legere talia molientes.

U. C. 453. A. C. 299. *cias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos. quidquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistent. Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quidquam potuit; non tam quia inminui agrum, quam quia adcolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.*

T. Manlii
Coss. mors.

XL. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ, tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuncius fuit: ⁴⁶ut Patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint.

M. Valerius
subfectus.

⁴⁷M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud inmerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, sequæ ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, ⁴⁸et magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento,

Samnites
rebellant.

⁴⁶ *Ut Patres ab jubendo*] Ut nihil aliud Patres deterruerit ab jubendo dictatore, quam quod comitia consulis subrogandi ex sententia principum sunt habita: quod comitiis electus est in consul quem principes volebant.

⁴⁷ *M. Valerium consulem*] Hic sextus est M. Valerii Corvi consulatus. Vid. Pigh. Annales.

⁴⁸ *Et magna pars curæ*] Et Patres huc usque de sola Etruria solliciti, coacti sunt magnam partem curæ vertere in Samniticum bellum.

fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit. creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. U. C. 454. Fulvium consules. Principio hujus anni oratores Lucano- A. C. 298. rum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quum ut umquam postea ⁴⁹nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.* L.

XII. Brevis consultatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitium decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et Patres censuerunt, et populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenere; diversique, ad suum quisque bellum, proficiscuntur. Scipioni, segne bellum et simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit: lux insequens victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus, egressus in aciem, ubi profecione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam et stativa trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque inlatus ignis: urbibus obpugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambigua victoriæ fuit. Bovianum inde adgressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

49* Nomen Romanum violent] De peccare in id quod sacrum et sanctum nomine Romano loquuntur, tanquam est, puta deos, patriam, parentes, fas sacro et religioso. Violare enim est fidemque &c.

U. C. 454.
A. C. 298.

XIII. Eodem anno ⁵⁰Carseolos colonia in agrum Æquicorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit. Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus; palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod ⁵¹exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis: itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, et haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: et fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, et constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se gloriæ seniorum subcrevisse, et ad suam gloriam consurgentes alios lætium adspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros* Acuebat hac moderatione tam justa studia; quæ verecundia legum restinguenda ratus, ⁵²legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum, aiebant: se ad populum luros, uti legibus solveretur.* Et ille quidem in recusando perstabat, *quid ergo adtineret leges ferri, rogitant, quibus ⁵³per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: et, ut quæque ⁵⁴intro vocata erat centuria, consulem haud du-

Q. Fabius
invitus con-
sul creatur.

⁵⁰ * Carseolos . . . in agrum Æquicolarum] Vid. not. 2. ad c. 1. hujus libri: et observa insuper ex c. 3. hanc coloniam nunc potius suppleri, quam deduci.

⁵¹ Exercitum adversus Lucanum] Omnes nostri MSS. quemadmodum et Gronoviani, carent *q̄q̄* adversus. Antiquissimus regionum habet *exercitui Lucanum*: quod idem quum reperiret in aliquot e suis Gronovius, non incommode legi posse putabat *exercitum in Lucanum*.

⁵² Legem . . . qua intra decem annos] Hanc legem reperies c. 42. l. VII. Ejus hæc vis esse debuit, ut solidum decennium inter geminum ejusdem hominis consulatum effluxisse jubere- tur. Alioquin ea non teneretur Fabius, qui consul ultimum fuit anno 445. et nunc creatur in annum 455. Ceterum ea lex parum diligenter his temporibus servabatur, et aliquoties quum

in aliis, tum in ipso Fabio neglecta fuerat. Sed et doctissimi viri, Siginus, Pighius, Dodwellus, annum unum per duas ordine dictaturas transactum, etsi non ex Livii mente, at fortasse ex rei veritate inserendum censuere inter eos annos quos 451. et 452. numeravimus: qui annus insititius efficit ut toti decem anni ab ultimo Fabii consulatu jam elapsi sint. Inde judicat idem Dodwellus, Diss. X. de Cyclis Rom. sect. 68. quæ de decennali lege disseruisse memoratur ad populum Fabius, ea Livium in alienum locum transtulisse; et si quid ea in re veri sit, id potius locum habuisse quum in annum 453. consulem eum non petentem populus creare vellet, supra c. 9.

⁵³ Per eosdem qui tulissent] Nempè tribunos plebis.

⁵⁴ Intro vocata] In ovile. Vid. not. 45. ad c. 11. l. III.

bie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, U. C. 454. *Dii adprobent, inquit, quod agitis, acturique estis, Quirites.* A. C. 298. *Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium consules dixerunt. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent. nec quisquam ferme est purgatus: ⁵⁵vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et U. C. 455. P. Decius Mus tertium, quum inter se agitent, uti^s alter A. C. 297. Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in Q. Fabio hanc aut in illam provinciam copiæ satis, et uter ad utrum IV. P. Decio III. Coss. bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, ⁵⁶auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium avertunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus es- Ambo Coss. sent, et incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius in Samnium per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellerent ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico inposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras subcedit. Samnites, desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, et ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque et in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo, quam spe, committunt. Ceterum, sive quia Proelium ex omnium Samnitium populis, quodcumque roboris fue- atrox cum Samnitibus. rat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit^h, ⁵⁷M. Fulviumⁱ et M. Valerium, tribunos mi-

^g ut Gron. Crev.^h videt Eæd.ⁱ Maximum filium Crev.

⁵⁵ Vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est] Possis supplere possessoribus agrorum. Sed magis placeret legere cupiditati.

⁵⁶ Auctores] Quum nunciassent, edocuisissent.

⁵⁷ Maximum filium] Aliquot codices, tum Gronoviani, tum nostri, et

Campani editio, hanc lectionem exhibent. Eandem firmat ipse Livius, a quo mox consul memoratur hos juvenes, pari comitate utrumque, laudibus et promissis onerasse. Nimirum, quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen et præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque benignitatem

U. C. 455.
A. C. 297.

litum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, et adhortari, *ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die adnitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præsent. Peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in inpetu esse equitum.* et ipsos nominatim juvenes,⁵⁸ pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum,⁵⁹ quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus, quam suis, ex inproviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit inmotæ Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et, postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus; nec sustinere frons prima tam longum certamen increscentemque fiducia sui vim potuisset, nisi certa acies jussu consulis in primum subcessisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitium: et⁶⁰ tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus⁶¹ non vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam et Fabius Decium collegam adpropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones,* gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatu fugæ formidinisque Samnitium inplevit, maxime terrores, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi obprimerentur: et, quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia et quadringenti cæsi: capti trecenti^k ferme et triginta: signa militaria capta tria et viginti. ◀

Vincunt
Romani.

XV. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, nisi

^k ad trecentos Gron. Crev.

ostendit. Ideo nobis vulgata lectio, *M. Fulvium*, minime visa est a Livii manu profecta.

58 * *Pari comitate utrumque*] Quamvis alter ex his filius esset, nihil tamen ei præcipuum tribuit consul, sed parem in utrumque comitatem ostendit.

59 *Quando ne ea quoque tentata vis proficeret*] Hic aliquid mendi latere suspicamur. Sensus esse debet, si forte accideret ut ea quoque vis tentata nihil proficeret.

60 *Tempore*] In tempore, tempestive. Sic Cic. l. III. de Offic. n. 58. *Ad canam tempore venit Canius.*

61 *Non vero tantum*] Non verum tantum, i. e. a vera causa profectum metum injecerunt Samnitibus. Nam et vanum quoque iis terrorem obtulerunt, nempe advenire alterum consulem cum exercitu. Hæc clara sunt, nec sollicitari debuerant parum elegantia Clerici conjectura, qui otiosam immittit vocem, legitque *non vero tantum motos metu.*

P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopularunt. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum caussa Romam profectus, maturavit eam rem agere. quum ⁶²primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo, abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cæno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, consulem fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Ap. Claudium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

U. C. 455.
A. C. 297.
Apuli a Decio cæsi.

Q. Fabius
consulatum
recusat.

U. C. 456.
A. C. 296.
L. Volumnio II. Ap. Claudio II. Coss.

XVI. Comitiiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio consulis, P. Decius, qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum, nusquam se proelio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: et, quod legationibus nequidquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. Quo acto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis,

Samnites
pulsi finibus suis
Etruriam
petunt.

62 *Primo vocatæ . . . omnes centuriæ*] Omnes eæ centuriæ, quæ primæ in ovile vocabantur ad ferendum suffragium. Nimirum eæ centuriæ quæ primo loco, post prærogativam tamen,

ut apparet ex c. 22. infra, suffragia inibant, distinguebantur a ceteris, appellabanturque *primo vocatæ*. Omnes hic libri mendosi sunt, exhibentque *primo vocatum*. Correxerit Sigonius.

U. C. 456. exponunt. omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Romano, quam bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum, esset. Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire, gentem Italiae opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere adcolas Gallos, inter ferrum et arma natos, feroces quum suoapte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se auroque redemptum, haud vana jactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos, ⁶³omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiae regno, cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romunam urbem obpugnandam ducant. *℥*

Tres in Samnio urbes a Romanis captæ.

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes molientesque bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius, ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato consilio¹, *Quid per agros, inquit, vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes et mœnia adgredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus, ac sibimet ipsi exsilium conscivere.* Adprobantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, obpugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi captique: et alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine, inquit, victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis vos ⁶⁴pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot præliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et ilicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde subgeram, quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos ⁶⁵labor haud major^m, præda major manet.* Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a

¹ concilio Gron.

^m magnus Gron. Crev.

63 *Omni agro cis Tiberim] Intellige agrum ad dextram Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est. Spem faciunt Samnites Etruscis recuperandi quiddid agri a Romanis captum ex Etruria fuerat.

64 *Pro virtute spes gerere] Dignas

virtute vestra spes gerere.

65 Labor haud magnus] Concinnus est, quod complures MSS. teste Gronovio, et omaes nostri præferunt: Labor haud major, præda major manet.

muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in U. C. 456.
 mœnia evasere. captum oppidum ac direptum est. ad duo A. C. 296.
 millia et trecenti occisi; et sex millia hominum capta; et
 miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem,
 coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur,
 tamen summa alacritate ductus. Ceterum ibi plus laboris
 ac periculi fuit. et defensa summa vi mœnia sunt, et locus
 erat munimento naturaque tutus: sed evicit omnia aduetus
 prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præ-
 da militis fuit. Hujus obpugnatarum urbium decoris pars
 major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Mur-
 gantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque ob-
 pugnatas tradunt: sunt, qui novorum consulum hanc glo-
 riam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, L. Vo-
 lumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicio-
 que, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens Bellum Etruscum.
 multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius
⁶⁶ ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bel-
 lum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: et Gal-
 lica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo
 ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens
 postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius
 consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque mil-
 libus quindecim profectus in Samniam esset, Ap. Claudium
 primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Roma- Eo proficis-
 citur Ap-
 pius.
 næ legiones secutæ, prima et quarta, et sociorum duode-
 cim millia. castra haud procul ab hoste posita. ⁶⁷ Ceterum
 magis eo profectum est, quod mature ventum erat, ut
 quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos metus Ro-
 mani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis
 quidquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Nec quid-
 quam satis
 scite aut
 fortunate
 gerit. Multa
 prælia locis et temporibus iniquis commissa: spesque in
 dies graviosem hostem faciebat. et jam prope erat, ut nec
 duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad col-
 legam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus
 invenio. ⁶⁸ piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa
 inter consules populi Romani, jam iterum eodem honore
 fungentes, discrepatio fuerit: Appio abnuente missas: Vo-
 lumnio adfirmante, Appii se literis additum. Jam Volum-
 nius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria

66 * Ex Samnitibus] Magis placeret
 dux Samnitium.

67 Ceterum magis eo profectum]
 Ceterum eo quod mature ventum erat, id
 est, maturo ac celeri consulis adventu
 magis profectum est: sive, magis ad

id profuit maturus ac celer consulis
 adventus, ut

68 Piget tamen incertum ponere]
 Multo magis placeret certum ponere, i. e.
 pro certo ponere, scribere.

U. C. 456. millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum:
 A. C. 296. et Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus duci-
 bus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium
 proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compres-
 serat. Decio depopulandos hostium agros relinquit. ipse
 cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem
 advenientem læti omnes accepere. ⁶⁹ Appium ex con-
 scientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum,
 si nihil scripserat: inliberali et ingrato animo, si eguerat
 ope, dissimulantem. Vix enim salute mutua reddita, quum
 obviam egressus esset, *Satin' salvæ*, inquit, *L. Volumni? ut*
sese in Samnio res habent? Quæ te caussa, ut provincia tua
excederes, induxit? Volumnius in Samnio res prosperas esse
ait, literis ejus adcitum venisse. quæ si falsæ fuerint, nec usus
sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu
vero abeas, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime*
consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, ⁷⁰ hic te
ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene, Hercules, ver-
teret, dicere Volumnius: malle frustra operam insumentam,
quam quidquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus
consularis exercitus. L.

Volumnius
 it ad Ap-
 pium.

Altercatio
 Cons.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex
 Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum
 orare, *ne collegæ auxilium, quod adciendum ultro fuerit, sua*
sponse oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsis-
 tere atque obtestari, *ne pravo cum collegæ certamine rempub-*
licam prodant. Si qua clades incidisset, desertori magis, quam
deserto, noxiæ fore. Eo rem adductam, ut ⁷¹ omne^a rei bene
aut secus gesta in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium
sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed
quæ fortuna exercitus fuerit. Dimitti ab Appio eum, sed a
republica et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem
militum. Hæc monendo obtestandoque, prope restitantes
 consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores
 habitæ in eandem ferme sententiam, in quam ⁷² inter pau-
 cos certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius, caussa
 superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquen-

^a omnis Crev.

⁶⁹ Appium ex conscientia sua] Cre-
 do Appium, si nihil scripserat, quum
 sibi conscius esset a se non accitum
 esse collegam, habuisse animum haud
 immerito iratum: eundem illiberali
 et ingrato animo dissimulasse, si egue-
 rat ope, auxiliumque collegæ implo-
 raverat.

⁷⁰ Hic te . . . gloriari venisse] Ma-

gis placet huc, quod præferunt unus
 Hearnii codex, unus e nostris, et
 Campanus.

⁷¹ Omnis rei . . . decus] Aliquot
 scripti, tum Gronoviani, tum nostri,
 habent omni. Lege, omne.

⁷² Inter paucos certatum verbis fuerat]
 Coram paucis brevi altercatione certa-
 tum fuerat.

tiam collegæ visus esset; cavillansque Appius, *sibi acceptum* U. C. 456. *referre, diceret, debere, quod ex muto atque elingui facundum* A. C. 296. *etiam consulem haberent: priore consulatu, primis utique mensibus, hircere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere. Quam mallem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animadverso consensu, Volumnius, Quoniam in collegæ voluntate interpretanda, inquit, erravi; non committam, ut, quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis adreptis in aciem descendunt. et Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam et Samnitium dux Pugna cum Samnitibus et Tuscis. Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque inpetu magis milites, quam cujusquam ductu aut imperio, pugnam capescebant. et Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursus est: ⁷⁵ et, velut forte quadam mutante adsuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat, Appio obcurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam* ⁷⁴ *duis, ast ego templum tibi voveo. Hæc precatus, velut instigante Dea, ⁷⁵ et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit.* Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, adnituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere adsueta fuerant.*

° adæquavit Gron. Crev.

73 Et velut forte quadam] Sic habent quatuor e nostris codd. melius quam, ut vulgo editur, sorte quadam.

74 * Duis] Antiquæ pro des.

75 Et ipse collegæ et exercitus virtutem adæquavit] Ipse quoque parem

virtuti collegæ, parem virtuti exercitus virtutem præstitit. Et collegæ Appii, et exercitus virtute insigni erant: ipse huc usque timidus et segnis visus fuerat. Tum dignam et collegæ et exercitus virtute fortitudinem ostendit.

U. C. 456. A. C. 296. **urguendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque ⁷⁶ Sabellarum, paullisper recrudit pugna. iis quoque mox fuis, jam a victoribus castra obpugnabantur: et, quum Volumnius ipse portæ signa inferret; Appius, Bellonam victricem idem-tidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas iruperunt. Castra capta direptaque: præda ingens parta et militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.** †

Volumnius
in Samnium
redit.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnius, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint^p: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. Ea, quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem obprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire, ignobile agmen, et sua quemque molientem, ⁷⁷ nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus adgrediendi aptissimum visum est: et jam lux adpetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium adgreditur. Samnites, præda inpediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præse agere prædam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem obprimun-

Obprimit
Samnites
prædatores
Campaniæ.

^p explicari a. possit Gron. Crev.

⁷⁶ Sabellarum] Samniticarum.

videmus quomodo hæc intelligi queant.

⁷⁷ Nullo inter alios consensu.] Non

Optaremus inter se, vel inter ipsos.

tur. et Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti victos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, prælio ipso terribiliorem, intermixti agmini præbebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumque jam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum: duo millia et quingenti capti: ⁷⁸ in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: et, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; præda ingens sociorum: adictique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Præstituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: et per eos forte dies ex Etruria adlatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, ⁷⁹ et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari, et Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. nec ingenui modo aut juniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. et defendendæ urbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosque populatores Campaniæ cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt. justitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatione perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una

⁷⁸ In eis tribuni militum] An etiam apud Samnites tribuni militum? intelligendi videntur ductores qui in Samnitium exercitu eodem fere jure ac potestate essent, quo tribuni militum in Romano. Sic Cato in Origin. Annibalem appellat dictatorem Carthaginiensium, et Maharbalem magistrum equitum. Et ipse Livius dictatorem apud Pœnos nominat l. XXIII.

c. 13.

⁷⁹ Et Gellium Egnatium] Repete ex præcedentibus concitum in arma. Nisi quis malit, idque merito, cum Gronovio legere: Et Gellium Egnatium Samnitium ducem et Umbros ad defectionem vocare, et Gallos ingenti pretio sollicitare: *ita ut intelligatur Gellius et Umbros et Gallos vocare ad arma.

U. C. 456.
A. C. 296.

Quatuor
gentes in
Etruria
conferunt
arma adver-
sus Rom.

ad ostium Liris fluvii, ⁸⁰ quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum, et crebræ literæ Appii, monentis, ne regionis ejus motum neglegerent: *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* ⁸¹ Ob hæc, et (jam adpetebat tempus) comitiorum^q causa L. Volumnius consul Romanam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos* ⁸² *duces consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.* ↓

Fabius re-
cusans Cos.
eligitur.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et ⁸³ prærogativæ, ⁸⁴ et primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio di-

^q (et jam adp. temp. comitiorum) L. Vol. Gron. (et j. a. t.) comitiorum causam L. Vol. Crev. ^r duos Gron.

⁸⁰ Quæ Minturnæ appellata] Jam Minturnarum mentionem fecit Livius, supra VIII. 10. et 11. et IX. 25. Itaque non nova hoc loco urbs conditur, sed necesse est jam ante ibi oppidum fuisse, quod tamen alio nomine ante hanc coloniam deductam appellaretur, quemadmodum mox memoratur Sinope urbs Græca Sinuessæ nomen a colonis accepisse. Ubi autem Livius appellavit antea Minturnas, intelligenda scilicet ea est urbs cui postea Minturnæ nomen fuit. Sic et Sinuessam nuncupavit, l. VIII. c. 11. eam urbem quæ tunc temporis Sinopæ, postea Sinuessa appellata est.

⁸¹ Ob hæc, (et jam adpetebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius] Pro hac lectione stant veteres editi, duo scripti e Gronovianis, et omnes nostri. Et sane illa sapit Livianam manum. Gronovius ediderat: Ob

hæc (et jam adpetebat tempus comitiorum) L. Volumnius: minus eleganter, nec satis firma librorum auctoritate. Sensus est: Hac de causa, ad habenda comitia, quorum jam tempus appropinquabat. . .

⁸² Duces consules] Sigonius dederat duos: fregeratque, ut recte judicat Gronovius, vim sententiæ puerili lusu in numeris quatuor et duo. Antiqui editi et scripti omnes nostri habent duces.

⁸³ Prærogativæ] Reponendum videtur prærogativa. Sigonius quidem in not. ad V. 18. duas fuisse prærogativas centurias putat, unum juniorum, alteram seniorum. Sed hoc libri XXVI. Liviani, c. 22. unde videtur hanc opinionem sumpsisse Sigonius, ei potius repugnat.

⁸⁴ Et primo vocatæ] Vid. supra c. 15.

cebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut U. C. 466. vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium A. C. 296. poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se,*⁸⁵ *nil concordî collegio firmiter ad rempublicam tuendam esse. novo imperii socio vix jam adsuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus consul, quum meritis P. Decii laudibus, tum, quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent.⁸⁶ *esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsidēs habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* His agendis dies est consumtus. postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius prætor; ⁸⁷ omnes absentes. et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averuncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice ⁸⁸ vinum ac tus[†] præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitæ patriciæ, quæ in foro ^{Pudicitia} boario est ad ædem rotundam Herculis inter matronas or-^{patricia.} tum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. quum se Virginia et patriciam et pudicam in patriciæ Pudicitæ templum ingressam, et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri honorumve ejus ac rerum gestarum poenitere,⁸⁹ vero gloria-retur. Facto deinde egregio magna verba adauxit. in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit; aramque ibi posuit. et, convo-

* add. sacrificiis Gron. Crev.

† L. abest Eæd.

85 Nil concordî collegio firmiter] Nil firmiter, quam si concordî animo collegæ rem gerant.

86 Esse præterea] Fabium et Decium, præterquam quod concordia inter se clari sint, esse etiam viros . . .

87 Omnes absentes] Fabius et Decius aberant nimirum a campo; Ap-

pius, etiam ab urbe. Simile plane exemplum habetur et l. XXVI. c. 22.

88 Vinum ac thus sacrificiis præbitum] Vocem sacrificiis ignorant omnes MSS. a Gronovio inspecti, omnes item nostri, Andreas, et Campanus. Eam inseruit Sigonius.

89 Vero] Ex vero.

U. C. 456.
A. C. 296.
Pudicitia
plebeia.

catis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitiae plebeiae dedico: vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae inter matronas sit: detisque operam, ut haec ara, quam illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae matrona, et quae uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot foeneratoribus diem dixerunt: quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina, et trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, et ⁹⁰ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupae posuerunt; semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. et ab aedilibus plebeiis L. Aelio Pæto et C. Fulvio Curvo, ex multatitia item pecunia, quam exegerunt ⁹¹pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureae ad Cereris positæ. †

U. C. 457.
A. C. 295.
Q. Fabio
V. P. Decio
IV. Coss.
Inter Coss.
orta contentio
de provinciis.

XXIV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consulatum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ; nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia, inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se certamen intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in senatu; et, postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. in concione, ut inter militares viros, et factis potius, quam dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse, dicere; se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii, legisse, sensum exprobrat: et ⁹²invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo, se tendere nihil ultra, quam ut, ⁹³si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, et in potestate populi futurum.* P. Decius senatus injuriam querebatur: *quoad potuerint, Patres adnisos, ne plebeiis aditus*

90 * Ad ficum Ruminalem] Vid. supra I. 4.

91 Pecuariis] Pecuarii hic intelligendi videntur publicani, qui pascua publica redimebant.

92 Invidisse Decium] Noluisse Decium, tertio tum in consulatu colle-

gas eadem concordia inter se agere, qua duos jam consulatus simul gesserant.

93 Si se dignum] Nostri omnes scripti, ut aliquot e Gronovianis, carent $\tau\tilde{\nu}$ se.

ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, et in paucorum potestatem verlantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris ejus causa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut saveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriarî Fabium rebus in Etruria gestis. velle et P. Decium gloriari: et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex inproviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiæque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque; quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. et, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id et natura æquum, et exemplo utile esse, et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, nihil aliud precatur populum, quam ut prius, quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris adlatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

U. C. 467.
A. C. 295.

Fabio extra
sortem da-
tur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum: et pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia, inquit, peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus ^{Fabius in} ^{provinciam} ^{venit.} ⁹⁴ apto exercitu, et eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio obcurrunt; qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem acceperere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, quom pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, *ain' tandem, inquit, num castra vallata non habetis? Ad hoc*

94 * Apto] Idoneo, habili, nec ad majorem justo numerum excrecente.

U. C. 457.
A. C. 295.

quum subclamatum esset; *duplici quidem vallo, et fossa, et tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, adjatim lignorum. redite, et vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanserant⁹⁵, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere jussu.* Postero inde die castra mota, et Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse, uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum⁹⁵ nobiliorem ac salubriorem esse. fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haudum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad⁹⁶ Clusium, quod Camars^x olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto aditus. nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quam inde senatu et apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non subsecturum ducem unum, nec exercitum unum, adversus quatuor populos.*⁹⁷ *Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. Si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipublicæ posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset; a quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, et quod per duces esset.

XXVI. Fabius, ut Romam rediit, et in senatu et productus ad populum mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam; magisque in altero adsumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reipublicæ periculo consulere. *ceterum, si sibi adiutorem belli*

^u remanserunt Gron.

^x Camers Crev.

⁹⁵ Nobiliorem] Multo clarior et aptior huic loco videretur vox *mobiliorum*, id est, celeriorum, habiliorem ad motum. Atque illa extat in codice Victorino.

⁹⁶ * Clusium, quod Camers olim ap-

pellabant] Nempè Livii ævo cognomen illud exoleverat. Videtur tunc id oppidum appellatum fuisse *Clusium* et tus.

⁹⁷ *Periculosum esse*] Magis ex Liviano more esset, *periculum esse.*

Redit Romam ad consultandum de bello.

sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii U. C. 487. consulis per tot collegia experti posse? Neminem omnium secum A. C. 295. conjungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, et numquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ab ipso collega, Fabio permissum est. et quum P. Decius se in Sannium vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, ⁹⁸ ut præciperetur victoria animis, triumphusque, non bellum, decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit. adjecerunt et Appii criminationes de Fabio absente ad populum, et pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque obpugnaturi. Scipio, Galli legio-
 qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum nem Romanam circumveni-
 militum ratus, ⁹⁹ in colle, qui inter urbem et castra erat, unt.
 aciem erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique argueret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem; ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita; et lanceis infixæ, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant; nec tantum cladis acceptum: et circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prælio, victos esse, captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod, quum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod

Y collem Crev.

⁹⁸ * *Ut præciperetur victoria animis]* Ut victoriam animis et spe omnes jam tunc sibi desponderent.

⁹⁹ *In collem . . . aciem erexit]* Quomodo hactenus legebatur, *in colle, ora-*

tio vel solœca est, vel certe parum clari sensus. Igitur, auctoribus duobus scriptis, altero Hearnii, nostro altero, dedimus in collem.

U. C. 457. ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, et magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis, ad id bellum missis, et ¹ sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ obpositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, proprætores ambo, stativa in eis locis habere jussi. <

Ambo Cos.
in agro
Sentinati.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino, ² in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugna: Samniti³ Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana obpugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi. qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. Pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupo ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga, inquit, et cædes vertit: ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupo, integer et intactus, gentis nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.*

Etrusci
avocati ad
sua tuenda.

Prælium
cum Gallis
et Samnitibus.

Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. adversus Samnites Q. Fabius⁴ primam ac tertiam legiones pro dextro cornu; adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sex-

¹ Samnitibus Gron. Crev.

² Q. abest. Eæd.

¹ Sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani] Merito videtur utrique Gronovio vitium esse in duabus postremis vocibus. Emendat Jac. Gronovius: etiam Romani alii duo exercitus. . . . Unus e nostris scriptis

duas illas voces omnino omittit. Nihil horum satis placet. Sensus certe clarus est, * Latino exercitu majore, quam quantus erat Romanus.

² In agrum Sentinatem] In Umbria, ad Sentinum oppidum.

tam instruxit. secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si adfuissent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

XXVIII. Ceterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua data vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro lævoque cornu erat, Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant, pugnam; extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo inpetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere; primaque eorum prælia plus quam viro- rum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit. et, quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: et ipse, fortissimæ juvenum turmæ inmixtus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum inpetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, et jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnae conterruit genus: ⁴essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque adventit, et insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque inprovida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum: multique inpetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde, ut nulla vi percussos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror, inquit, familiare fatum?* ⁵*ut luendis periculis publicis pia-* Decius se devovet.

3 * *Fluere*] Labi, solvi, ex defatigatione deficere. Supra VII. 33. *et fluere* im lassitudine vires, sentirent.

4 *Essedis carrisque*] *Essedum* erat vehiculi vel currus genus, e quo pugnare solebant veteres Galli et Britanni. *Carris* impedimenta plerumque vehebantur: quantum et eorum erat

ad pugnam usus, ut ex hoc loco patet.

5 * *Ut luendis periculis publicis piacula simus*] Ut simus quasi quædam victimæ, destinatæ ad luendam deum iram, et ad excipiendam capitibus nostris pericula quæ reipublicæ impendent.

U. C. 457. *cula simus. Jam ego mecum hostium legiones^b mactandas*
 A. C. 295. *Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus M. Livium
 pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab
 se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro
 exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde
 eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius
 ad Vesperim bello Latino se jusserat devoveri. Quum secun-
 dum sollemnes precationes adjecisset, *præ se agere sese for-*
midinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum
iras: ⁶contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium;
locumque eundem suæ pestis et Gallorum ac Samnitium fore.
 Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat
 Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse
 infestis telis est interfectus. \angle

XXIX. ⁷Vix humanæ inde opis videri pugna potuit.
 Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere
 fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Gal-
 li, et maxime globus circumstans consulis corpus, velut aliena
 mente, vana incassum jactare tela. torpere quidam, et
 nec pugnae meminisse, nec fugæ. At ex parte altera ponti-
 fex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque pro-
 prætores esse, vociferari, *Vicisse Romanos, ⁸defunctos consu-*
lis fato. Gallos Samnitesque *Telluris matris ac Deorum Ma-*
nium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum
aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.
 Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius
 Scipio et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie jussu
 Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur
 P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica
 audenda. Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti
 starent, nec facilis pede conlato videretur pugna; jussu le-
 gatorum conlecta humi pila, quæ strata inter duas acies ja-
 cebant, atque in testudinem hostium conjecta: quibus ple-
 risque in scuta, ⁹verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cu-
 neus; ita ut magna pars integris corporibus ¹⁰adtoniti con-
 ciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna varia-
 verat. ¹¹Fabius in dextro^c, primo (ut ante dictum est)

Fabius in
 dextro cor-
 nu Samni-
 tes vincit.

^b legiones hostium Gron. Crev. ^c add. cornu Gron.

⁶ *Contacturum funebribus diris signa*
 hostium] Se devotum diris, velut
 contagione quadam transmissurum illas
 in signa hostium.

⁷ *Vix humanæ opis*] Supra hu-
 manam opem potentiamque.

⁸ *Defunctos consulis fato*] Liberatos
 jam, nec quidquam amplius cælestibus
 inferis diis debentes, post consulis
 mortem.

⁹ *Verutis in corpora ipsa*] Ergo ve-

ruta facilius penetrabant, quam pila;
 quia nempe teretioris erant mucro-
 nis.

¹⁰ *Attoniti*] Non minus stupentes,
 quam qui fulmine afflati sunt. Idque
 intelligit Livius factum divino numine,
 quod se, ex ejus mente, in hac pugna
 exeruit.

¹¹ *Fabius in dextro*] Vulgati adji-
 ciunt *cornu*. Sed supervacuum vo-
 cem, ut quæ proximè antecesserit,

cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor U. C. 457.
 hostium, nec inpetus, nec tela missa, eandem vim habere A. C. 395.
 visa; præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circum-
 ducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo
 possent inpetu, incurrerent; sensim suos signa inferre jus-
 sit, et commovere hostem. Postquam non resisti vidit, et
 haud dubiam lassitudinem esse; tum, conlectis omnibus
 subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, et legiones conci-
 tavit, et signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec
 sustinuerunt Samnites inpetum; præterque aciem ipsam
 Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cur-
 su ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Galli cir-
 cumventi.
 Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingen-
 tos fere equites, excedere acie jubet, et circumvectos ab ter-
 go Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subse-
 qui principes, et, qua turbatum agmen hostium viderent
 inpetu equitum, instare ac territos cædere. Ipse ædem Jovi
 Victori spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samni-
 tium perrexit; quo multitudo omnis consternata agebatur.
 Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non rece-
 pere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gel-
 lius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi dein-
 de intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra,
 et Galli ab tergo circumventi. Cæsa eo die hostium viginti
 quinque millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. Victoria
 Romano-
 rum cruen-
 ta.
 Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia; ex Fabii,
 mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ
 corpus, spolia hostium coniecta in acervum Jovi Victori
 cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstra-
 tis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die
 inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. In-
 termissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ
 funus omni honore laudibusque meritis celebrat. Res in E-
 truria bene
 gesta.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio pro
 prætore res ex sententia gesta; et, præter ingentem inlatam
 populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam
 egregie est: Perusinorumque et Clusinorum cæsa amplius
 millia tria^d, et signa militaria ad viginti capta. Samnitium
 agmen, quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum
 a Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna
 ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, ¹² etiam
 vero stanti. sed ¹² superjecere quidam augendo fidem; qui

^d tria millia Gron. Crev.

respuunt scripti omnes nostri, et plerique e Gronovianis.

¹² Etiam vero stanti] Etiam si

quis stet vero, contentus sit eo quod verum est.

¹³ Superjecere quidam augendo f-

U. C. 457. in hostium exercitu ¹⁴peditum quadraginta millia trecentos
 A. C. 295. triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere
 fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pug-
 næ adfuisse. et, ut Romanorum quoque auferent copias, L.
 Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque
 ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus
 duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in
 Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum, in Ti-
 fernum montem compulsum, non deterritis iniquitate loci,
 fundit fugatque. Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in
 Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etrus-
 cisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem se-
 cuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non
 magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est:
¹⁵excitataque memoria parentis, æquata eventu publico pri-
 vatoque filii laudibus. Data ex præda militibus ¹⁶æris oc-
 togeni bini, sagaque et tunicæ; præmia illa tempestate mi-
 litæ haudquaquam spernenda.

Etrusci et
 Samnites
 bellum re-
 parant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc,
 nec in Etruria pax erat. nam et, Perusinis auctoribus, post
 deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: et Sam-
 nites prædatum ¹⁷in agrum Vescinum Formianumque, et
 parte alia in Æserninum, quæ^e Vulturno adjacent flumini,
 descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exer-
 citu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo
 quatuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad

^e quaque Crev.

dem] Quidam superjecere fidem, sive
 rem ultra fidem, ultra quam credi
 possit, protulere augendo.

14 Peditum XL. millia CCCXXX.
 equitum VI. millia] Hic olim legebat-
 tur equitum VI. et XL. millia. Emenda-
 vit Sigonius, quomodo nunc habet-
 tur. Dubitamus tamen, an locum
 persanaverit. Omnino aliquis in his
 numeris error esse videtur. Neque
 enim satis apparet, cur hic, quem
 nunc libri præferunt, numerus fidem
 excedere Livio videretur, quum et c.
 præc. dixerit XXV. millia hostium
 cæsa, octo capta; et ex c. 26. supra
 colligi possit Romanos ipsos non pau-
 ciores fuisse quadraginta hominum
 millibus.

15 Excitataque memoria] Renovata
 est memoria patris, quam filii laudes
 aquaverant et eventu publico, præ-
 clara nempe populi Romani victoria;
 et eventu privato, gloriosa scilicet
 morte.

16 Æris octogeni bini] Supple, num-
 mi librales, sive asses. Porro 82. asses
 excedunt aliquanto pretium unius uncie
 argenti.

17 In agrum Vescinum Formia-
 numque, et parte alia in Æserninum,
 quæque Vulturno adjacent flumini]
 Sic edebatur ante Sigonium. Sic et
 suos habere scriptos testatur Grono-
 vius. Ea quæ vulgo nunc libros occu-
 pat lectio, quæ Vulturno adjacent
 flumini, procul dubio vitiosa est. Ne-
 que enim aut Vescinus ager, aut For-
 mianus, Vulturno, sed Liri adjacent.
 Præterquam quod ^{ed} quæ non satis
 commode referretur ad agrum. Quum
 tamen scripti omnes nostri præferant
 adjacent, et unus ex iis, quemadmo-
 dum et Sigoniani, ignoret ^{td} quæ, proba-
 bilis videtur Gronovii conjectura,
 qua Vulturno adjacent flumini: Æser-
 ninus nempe ager, qui ultimo nomina-
 tus est.

mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli ¹⁸æris U. C. 457. trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Sam- A. C. 295. nitium legiones, quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatam convenerunt. ibi et ¹⁹Samnitium legiones omnes considunt, et Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam, et terram multifariam pluuisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit. ex quo multatio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen ²⁰annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa peccora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: et vinci, quam non tentare victoriam, malebant. Quinam sit ille,

Belli Samnitici diurnitas, et atrocitas.

18 *Æris trecentis decem*] Assibus 310. qui æstimari possunt circiter quatuor uncis argenti Parisiensibus.

19 *Samnitium legiones omnes*] Vox *legiones* abest a libris Gronovio inspectis et a nostris. Campanus illam habet, sed omittit *omnes*. Atque hæc expeditissima lectio videtur. Tamen quum unus e codd. nostris habeat *Samniti*, alius *ad Samnitium*, suspicamur in illa voce latere posse nomen alicujus loci: Liviumque dedisse, *ibi ad . . .* (loci nomen supplere non possumus) *considunt*: recisis duabus vocibus *legiones omnes*, quas ambas prætermittit Victorinus liber.

20 *Annusque sextum et quadragesimum*] Intellegit Livius annum eum,

quo L. Postumius et M. Atilius consules fuerunt, ut patet ex eo quod annum quo Samnites in *Sentinati . . . cæsi fuerant*, id est, eum quo Fabius V. Decius IV. consulatum gessere, vocet paulo infra *proximum*, sive proxime præcedentem annum. Annus autem quo L. Postumius, M. Atilius Coss. fuerunt, est quidem ex calculo quem sequimur, septimus et quadragesimus Samnitici belli, ob unum nimirum annum, quem Livius non videtur agnoscere, adjectum, de quo vid. not. 20. ad VIII. 19. Sed Livius, qui ejus rationem non habuit, debuit annum de quo hic agimus, numerare sextum et quadragesimum.

quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

U. C. 458.

A. C. 294.

L. Postu-

mio II. M.

Atilio Cons.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus et M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est; quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos obprimeret. Velut ex composito ²¹ibi obvium habuere hostem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi Samnitium agrum prohiberentur: et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris conlata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana obpugnare. et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congregientium inter se conspectu. Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigiliis perveniunt. Inproviso obpressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum ²²decumana porta inpetus factus. itaque captum ²³quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma. /

Samnites
castra Ro-
mana ad-
gredimtur.

XXXIII. Consul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum ²⁴principali via inducit. Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: et clamore magis, quam oculis, hostem noscunt: nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortu-

²¹ Ibi obvium habuere hostem] Consul et exercitus Romanus.

²² Decumana porta] Vid. not. 15. ad c. 5. l. III.

²³ Quæstorium] Quæstoris tabernaculum, et ejus apparatus copiosaque destinata sedes. Polybius lib. VI. Quæstorium locat juxta Prætorium in fronte castrorum. At ex hoc loco et quibusdam aliis Lipsius colligit l. V. de Milit. Rom. Dial. 3. Quæstorium primis temporibus fuisse in inferiore castrorum parte, * haud procul a Decumana porta.

²⁴ Principali via] Lipsio, l. IV. de

Milit. Rom. Dial. 1. Principalis via eadem est quæ via Principiorum, quæ nempe per totam castrorum latitudinem ab una Principali porta ad alteram pertinebat. Sed hic locus repugnat. Siquidem, quum hostes sint in inferiore castrorum parte, non eundem consuli ad portas Principales in lateribus castrorum sitas, sed per longitudinem castrorum descendendum ad inferiorem partem. Itaque via Principalis de qua hic agitur, debuit a fronte castrorum porrigi versus portam Decumanam.

næ suæ, et hostem introrsum in media castra accipiunt. inde U. C. 458. quum consul vociferaretur, *expulsine extra vallum, castra* A. C. 294. *deinde sua obpugnaturi essent*, rogicans; clamore sublato con-nisi primo resistunt: deinde inferunt pedem urgentque, et impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt. Expel-lunt extra portam vallumque. inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, libe-ratis castris contenti, receperunt se intra vallum trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ vigi-lumque et eorum, qui circa quæstorium obpressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix au-dacia auxit; et non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos, patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem, vixdum validum, ²⁵ proficisci ex urbe. Prius tamen, quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire, ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnio ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi con-sules ad vastandos agros urbesque obpugnandas disce-dunt.

XXXIV. Postumius Milioniam obpugnare adortus, vi ^{Urbes Sam-} primo atque inpetu, dein^f, postquam ea parum procedebant, ^{nitium cap-} opere ac ^{tae.} ²⁶ vineis demum injunctis muro cepit. Ibi, capta jam urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam om-nibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. post-remo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. Inde ²⁷ Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum om-nibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus suc-cessit, tamquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certami-nis foret: deinde, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi de-

^f deinde Gron. Crev.

²⁵ *Proficisci ex urbe.* Prius tamen quam *exiret*] Hujus loci interpunctio-nem mutavimus: quod monemus, ne quis id sine consilio factum putet. Ratio hujus interpunctionis quam se-quitur, sponte occurret cuius paulo attentius legenti.

²⁶ * *Vineis*] Vid. not. 94. ad II. 17. ²⁷ *Ferentinum*] Mendi arguit hanc

vocem Gronovius. Ferentinum enim alterum in Latio est, alterum in Etruria, procul utrumque ab his regio-nibus in quibus nunc bellum geritur: nec ulla urbs ejus nominis in Samnio reperitur. Mirum in modum variant scripti. Gronovius suspicatur *Treven-tinum*, Dujatius *Ferentum*.

V. C. 463. **A. C. 204.** *serta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret.* Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia jubet. equites portam unam alteramque ²⁸eadem regione in propinquo patientes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnae hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id ²⁹perspicuum esse, et recentibus vestigiis fugæ, ac ³⁰strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis, consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, et, modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit; ceteros interim castra communitate jussit. ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictæque, quæ migratu difficilia essent. Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia profectos. credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides extitit: desertis oppidis consul potitur. †

Bellum
Atilio non
facile.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam obpugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. Prælium varium et anceps fuit: tristius tamen eventu Romanis; et quia insueti erant vinci, et quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnere ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantem cepisset, insignis accepta clades foret. ³¹Tum quoque sollicita nox fuit jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum, ad hostes erat. ubi primum inluxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes, erat: ³²quæ ingressi, præbu-

† quam Crev.

²⁸ Eadem regione in propinquo] Vicinas ubi invicem in eadem urbis regione.

²⁹ Perspicuum esse] Quatuor nominibus, non Gronoviani, et omnes vulnibus militi habent id perspicuum. ut sic interpungendus ac legendus esse hic locus videatur: ex-

cessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse.

³⁰ Strage rerum] Stratis passim per vias rebus.

³¹ Tum quoque] Etiam si minus periculi tum fuerit, quam si is terror pugnantem cepisset.

³² Quum ingressi] Hanc lectionem

ere speciem recta tendentium ad castra obpugnanda. Consul U. C. 458. arma capere milites jubet, et sequi se extra vallum: legatis, A. C. 294. tribunis, ⁵³præfectis sociorum imperat, ⁵⁴quod apud quemque facto opus est. Omnes adfirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos. tota nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse. Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimet ipsi circumeundos adloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat; *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, ⁵⁵nisi illi extra castra exissent: et pro tentoriis suis pugnaturus, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus ⁵⁶dubiam victoriam esse. ⁵⁷Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* Hæc iurganti increpantique respondebant: *Confectos se pugna hesternæ esse: nec virium quidquam, nec sanguinis superesse. majorem multitudinem hostium adparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc adpropinquabat agmen: et, jam brevior intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitum adfirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tunc, *enimvero, consul, indignum facinus esse, vociferari, tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur, inquit, in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem, moriamur? Dii bene verterent, facerentque, quod se dignum quisque ducerent. Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitum potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, et omnes turmæ equitum, et ⁵⁸centuriones primorum ordinum, adprobavere. Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt ⁵⁹adversus^b hostem, nec spe, nec animo certiorum. Itaque

^b versus Gron.

tuentur Campanus, Sigonius, unus Hearnii codex, et duo e nostris. Vulgo qua.

33 *Præfectis sociorum*] Vid. not. 89. ad c. 36. l. VIII.

34 *Quod apud quemque facto opus est*] Magis placeret quod cuique.

35 *Nisi illi extra castra exissent*] Vetus Sigonii liber, assentiente uno e nostris, nisi ipsi: quod placet.

36 *Dubiam victoriam esse*] Victoriam sperari posse: at si quiescant inermes, certam imminere servitutem aut mortem.

37 *Qui nudus atque inermis*] Melius

VOL. I.

inermis: quod habent quidam scripti, teste Gronovio. * *Nudus* enim hic intelligi debet *inermis*.

38 *Centuriones primorum ordinum*]

Hos, qui et nonnunquam *primi ordines* appellantur, intelligit Lipsius Primopilum, primum Principem, primum Hastatum: sive centuriones primi Triariorum ordinis, primi Principum, primi Hastatorum. Eum adi l. II. de Milit. Rom. dial. 8.

39 *Adversus hostem*] Sic Campanus, Andreas, Sigonius, et sex e nostris. Vulgo versus *hostem*.

U. C. 458. simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo
 A. C. 394. Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, *Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. Nullam inde ne fugæ quidem patere viam. illo loco aut cadendum esse, aut, stratis hostibus, per corpora eorum evadendum.*

XXXVI. ⁴⁰In medio sarcinas conjiciunt; armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant exspectantes, dum ab hostibus prius inpetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. Diversique integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque inpari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cepta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ⁴¹*ut, quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent;* ⁴²*hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. Quo pergis, inquit, miles? et hic arma et viros invenies, nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cupidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites, spatiumque circumgendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: et ostendere suis, paucos et ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc consul, manus ad cœlum adtollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constatisset a fuga Romana acies, redintegratoque proelio cecidisset vicissetque

^h pergeret Gron. Crev.

⁴⁰ In medio sarcinas conjiciunt] Lege cum Jac. Gronovio: in medium.

⁴¹ Ut quicumque ad vallum pergeret, . . pro hoste haberent] Haud multum interest. Sed plerique editi, et hæc Hearnii, et tres e nostris, ha-

bent ad vallum tenderet. Quidam quoque scripti, et vett. editi præferunt haberetur, non haberent.

⁴² Hæc ipsa minitans] Hæc ipsa, quæ stationi equitum imperarat, minitans fugientibus.

legiones Samnitium. Omnes undique ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis: ⁴³numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum. adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi, obiacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæserè impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. Tum vero eos a fronte arguere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum¹, qui omnes nudi sub jugum missi. cæsos ⁴⁴retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millium ac ducentorum². Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mixtam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi ⁴⁵longo atque impedito agmine incompressi cæduntur. Consul, Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, et exercitu ibi relicto, comitorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, et ob amissa tot millia militum, et ⁴⁶quod captivos sine pactione sub jugum mississet.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: dein¹ cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia octingenti^m Etruscorum cæsi: ceteros propinquitas urbis tutata est. In Rusellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ

¹ trecentorum Gron. Crev.
^m CC. Eæd.

^k septem millia trecenti Eæd.

^l deinde Eæd.

43 * Numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum] Dii quoque via respexisse Romanos.

44 * Retulere] Ii quibus datum negotium erat ut cæsorum corpora numerarent.

45 Longo ac impedito agmine] Longe et impedito. Vitant enim optimi scriptores concursum particulæ ac

cum sequente vacali.

46 Quod captivos sine pactione sub jugum mississet] Nempe sub jugum missi liberabantur et abire sinebantur. Id ergo indignatur Patres, tot captivos ita remissos esse, ut nihil inde commodi respublica Romana recepisset.

U. C. 458.
A. C. 294.

urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et, ⁴⁷vestimentis militum frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos inpetrauerunt. multa præsens ⁴⁸ quingentum millium æris in singulas civitates inposita. Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu, moris magis causa, quam spe inpetrandi, petisset, videretque alios, quod tardius ab urbe exisset; alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum: *Non ita, inquit, Patres conscripti, vestrae majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria et pace parata, triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta: pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebat; pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jacata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum ⁴⁹M. Horatium, L. Valerium consules, ⁵⁰C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem inpedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse,* ⁵¹*ac futura*^a. Posteroque die auxilio tribunorum plebis triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius, ambo^o consules in Samnio et ad Luceriam res gessisse, scribit, traductumque in Etruriam exercitum, (sed ab utro consule non adjecit) et ad Luceriam utrimque multos occisos. inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat: sed ⁵²fanum tantum, id est locus, templo effa-

Postumius triumphat senatu adversante.

^a futuram Gron. Crev.

^o ambos Eæd.

47 * Vestimentis . . . pacti . . . ut] vel futura.

Vid. not. 80. ad IX. 43.

48 Quingentum millium æris] Libræ æris 500000. pares censendæ sunt maris argenti Parisiensibus 781. cum duabus uncis.

49 M. Horatium, L. Valerium consules] Vid. III. 63.

50 C. Marcium Rutilum] Vid. VII. 17.

51 * Ac futuram] Lega futurum,

52 Fanum . . . id est, locus templo effatus] Fanum igitur et ædes, si proprie omnino loquerentur, sic differabant, ut fanum esset area nuda et solum alicui deo consecratum; ædes, ipsum ædificium. Hinc Festus: *sistere fana quum in condenda urbe dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere.*

tus, sacratus^p fuerat. Ceterum, hoc demum anno ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem ⁵³voti ⁵⁴damnata republica ⁵⁵in religionem venit.

XXXVIII. Sequitur hunc annum et consul insignis L. U. C. 459. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum in- A. C. 293. gens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam di- L. Papirio, em, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat: et for- Sp. Carvilio Coss. te eodem conatu adparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: et Deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut, qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris locus est conceptus cratibus ⁵⁶pluteisque, et linteis contextus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ⁵⁷ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, Sacramento sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se adiguntur id sacrum petere adfirmabat ex vetusta Samnitium religio- milites ne; qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adim- Samnitium mendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. horrendo quodam Sacrificio perfecto, per viatorem imperator adciri jubebat ritu. nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. Erat quum alius adparatus sacri, qui perfundere religione animum posset; tum in loco circa omni contexto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, et circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurjurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum. Dein jurare cogebatur diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: et si aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stra-

P. jum sacratus Gron. Crev.

53 *Voti damnata*] Voti solutionem debente. Vid. supra V. 25.

54 *Damnata republica*] Sic recte Gronovius, cui adstipulatur unus e nostris codd. Olim edebatur, *respublica*.

55 * *In religionem venit*] Religio exposcere visa est.

56 *Pluteisque*] Plutei sunt vel crates corio crudo intentæ, vel tabulæ

quibus quid præsepitur. Fæstus.

57 *Ex libro vetere linteo lecto*] Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat; nempe ab illo Ovio Paccio, qui sacerdos hujus sacri fuit; et fortasse coram imperatore et præcipuis ducum. Posset ultima vox abesse sine sensus dependio: et quidem eam omittit unus Hearnii codex.

U. C. 459.
A. C. 293.

genæ victimarum documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ⁵⁸ ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum conficissent. ea legio linteata ab integumento concepti, quo sacrata nobilitas erat, adpellata est. His arma insignia data, et cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec adparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam conseruit.

Samnium
vastant
Coss.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius, superioris anni cotasul, in agro Interamnata reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes, ⁶⁰ operati superstitionibus, conciliâ secreta agunt, Amiternam oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti; capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papius, novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samniunt consules, maxime depulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit. ⁶¹ ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: et absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, configere cum hoste. Opus esse, et illum, quanta maxima vi posset, Cominium obpugnare, ne quid lacramenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, adprobare collegam consulta referens. Papius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsentis hostium adparatu, vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; d*

Papius
milites hor-
tatur.

58 [U vir virum legerent] Vid. not. 60. ad I. X. 39.
59 [Operati] Vid. not. 31. ad I. 31.

60 [Ibi] Eo loco qui posterior memoratus est, nempe ad Aquiloniam.

per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam: spoliisque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Datum hoc forsitan nomini familiarique suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces; spoliisque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjecturâ mentis divinæ sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti Deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos, hinc iurisjurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore Deos, cives, hostes metuat.

XL. Hæc, comperta perfugarum indicis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam possunt; pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilla noctis, jam relatis literis a collega, Papirius⁶¹ silentio surgit, et pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnae: summi infimique aequè intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam, quum pulli non pascerentur, pullarius, auspicium mentiri ausus,⁶² tripudium solistimum consuli nunciavit. Consul lætus auspicium egregium esse, et Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnae proponit. Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringerariæ ferme erant) Cominium profectas, quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, et præfectos subsidiis adtribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus lega-

Auspicium
mentitur
pullarius.

⁶¹ * Ancipiti deam iræ] Utrisque minitanti, sive pugnaret contra fœdera, sive fugeret adversus susceptum jusjurandum.

⁶² * Silentio] Vid. not. 44. ad VIII. 23.

⁶³ Tripudium solistimum] Auspicium e pullis summa religione a Romanis captabatur, hoc modo. Pullos in cavea asservabant ii, qui ex eo ipso dicebantur pullarii. His igitur pullis, quando auspiciari opus erat, puls vel offa objiciebatur. Si pulli e cavea egressi non essent, aut progressi offam

non attigissent, inde colligebatur periculum imminere. Sin autem pascerentur, bonum augurium habebatur, præsertim, si iis vescentibus aliquid ex ore decidisset: idque tripudium solistimum appellabatur. Quia enim, inquit Cicero l. II. de Divin. n. 79. quum pascuntur pulli, necesse est aliquid ex ore cadere, et terram pavire, i. e. ferire, terripavium primo, mox tripudium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. Solistimum autem dicebatur a solo, quod feriebat offa ex ore pulli decidens.

U. C. 459. A. C. 298. tos alios, Caios Cædicium et Trebonium, præfecit. Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum ⁶⁴ cohortibus alariis¹ in tumulum conspectum prope circumducere jubet, ⁶⁵ atque inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset, moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis: qui, rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis, ambi de auspicio, renunciaverunt. Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. Cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, ⁶⁶ in semet ipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspiciū est.* Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ⁶⁷ ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emissio temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt, inquit; habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara obcinuit. quo lætus augurio consul, adfirmans numquam humanis rebus magis præsentēs interfuisse Deos, signa canere, et clamorem tolli jussit. ¹

Isque ictus
pilo cadit.

XLII. Prælium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque inpetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci adsueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga

¹ alaribus Gron. Crev.

⁶⁴ Cohortibus alaribus] Sive alariis. Sic enim habent et hoc loco, et infra c. 43. complures scripti, tum Gronovio, tum nobis excussi. Et sæpe alarios appellat Tacitus. Utcunque legas, intellige cohortes sociales. Alam enim proprie et signate de sociis in exercitu dici egregie probat Lipsius, l. II. de Milit. Rom. Dial. 7. Ceterum hic deesse videtur nota numeri. Neque enim profecto cohortes omnes alares, id est, pars longe maxima perditum sociorum, ierunt cum Sp. Nautio. Vid. not. ad XXV. 21. et XXVII. 12. ubi de sociali exercitu fusius agemus.

⁶⁵ Atque inde inter . . . dimicationem] Adjecimus voculam inde, quam in Gronovianis editionibus omissam Campanus, Andreas, et aliæ vetustæ editiones, cum quibusdam Hearnii MSS. et omnibus nostris agnoscunt.

⁶⁶ * In semetipsum religionem recipit] Semetipsum obligat crimine violatæ religionis, et suum caput pœnæ subjicit.

⁶⁷ Ut hostium quoque] Ut spectaculum illius, licet hostilis, aciei, Romanorum oculos magnificentia sua capere et quodammodo delectare posset.

retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus U. C. 459. sacri, et armati sacerdotes, et promiscua hominum pecu- A. C. 293. dumque strages, et respersæ ⁶⁸ fando nefandoque sanguine aræ, et dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quam hostem, timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et cædere Deorum hominumque adtonitum metu. repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa cædes pervererat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, adparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat. pulverem majorem, quam pro numero, excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo adparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: et consul adfirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse; adniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus feret.* Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam^r equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit; perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius et Scipio, et percussos sternunt. Tum, jam Deo-^{Victi Sam-}rum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: ^{nites.} pariter jurati injurati que fugiunt, nec quemquam, præter hostes, metuunt. ⁶⁹ Peditum agmen, quod superfuit pugnae, in castra ad Aquiloniam compulsus est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum, armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam conlegerentur animi trans-

^r vias Gron. Crev.

68 * Fando nefandoque sanguine] Et sanguine pecudum, quem fas erat fundi; et hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat.

69 Peditum agmen, quod superfuit pugnae] Peditum agmen, non totum,

sed quod ejus superfuit pugnae. Eodem fere modo locutus est Lælius supra, V. 34. *Is, quod his ex populis abundabat, Bituriges, Arvernorum.* Vid. et infra XXVI. 33.

U. C. 459.
A. C. 293.

acta res esset, lentio rem fore munitæ urbis obpugnati onem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur, ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuto super caput elato, pergat ad portam: secuti alii, testudine facta, in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupaverè. penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. (C).

XLII. Hæc primo ignorare consul, et intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceptis in occasum sol erat, et adpetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius ab dextra castra capta videt: ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse. et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quidquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, adiri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. ⁷⁰Ingressa proxima ex parte, quia nox adpropinquabat, quievit. Nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti et septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætior em in acie visum, seu suo pte ingenio, seu fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prælio potuit; et in ipso discrimine, quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, ⁷¹pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum Diis cordi fuit: et auspicia in bonum verterunt.

Pocillum
mulsi vo-
tum Jovi.

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis obposuit. Jam signum dantem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intantumque ad obpugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima et ⁷²decem cohortibus alariis^t equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; ma-

^a viginti Gron. Crev.

^t alaribus Eæd.

⁷⁰ Ingressi proxima ex parte] Ingressi per eam urbis partem quæ proxima fuit venientibus a castris.

⁷¹ Pocillum mulsi facturum] Magis placeret cum Dujatio legere, pocillo mulsi facturum, supple, sacra: quommodum apud Virgil. Ecl. III^a.

Quam faciam vitula. Mulsum est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres.

⁷² Viginti cohortibus] Aliquot scripti habent decem: atque is numerus sufficere videtur.

namque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad U. C. 469.
 Cominium esse copias admoveeri possent. Ipse scalas ferri ad A. C. 293.
 muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas Cominium
 successit. simul et refringebantur portæ, et vis undique in a Carvilio
 muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent captam.
 armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditum
 hostes; ita, postquam jam non ex intervallo nec missilibus,
 sed cominus gerebatur res; et, qui ægre successerant ex
 plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile
 in hostem inparem ex æquo pugnabant; relictis turribus
 murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tenta-
 verunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abjectis armis,
 ad undecim^u milia hominum et quadringenti in fidem con-
 sulis venerunt. cæsa ad quatuor milia trecenti octoginta.
 Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde me-
 dio inter duas urbes spatio, ubi tertia expectata erat pug-
 na, hostes non inventi. septem milia passuum quum abes-
 sent a Cominio, revocati ab suis neutri proelio obcurrerunt.
 Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam
 Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens
 sustinuit: deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Ro-
 manis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio pro-
 gredi longius prohibita. Eo ipso loco⁷³ prope temere sub
 armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expec-
 tando timendoque lucem, egere. prima luce, incerti⁷⁴ quam
 in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur,
 conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Sam-
 nites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non sta-
 tionibus firmatam. Conspicua et ex muris Aquiloniæ eâ
 multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequebati-
 tur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab
 equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta inter-
 fecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti
 reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione,
 Bovicum perventum est. *U*

XLIV. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab
 altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententiæ
 consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaus-
 tis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquiloniæ et
 Cominium deflagraverunt. et consules, cum gratulatione mu-

^u quindecim Gron. Crev.

⁷³ Prope temere] Gronovius mallet, forte temere: quæ loquendi forma apud Livium usitatissima est. Prope omittit Campanus.

⁷⁴ Quam in partem intenderent iter]

Tres MSS. Gronoviani, quatuor nostri tenderent iter: ut nempe Virgilius, iter ad naves tendebat Achates: et rursus, Tendere iter pennis.

U. C. 459. tua legionum suaque, castra conjungere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: juvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: ⁷⁵centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, ⁷⁶corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis conlatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium obpugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, et hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaque, literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volaniam obpugnandam legiones ducunt.

Etruscorum
rebellio.

XLV. Literæ consulum ingenti lætitia et in curia et in concione auditæ; et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam, ea victoria fuit; quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos adlatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, ⁷⁷si quid in Samnio adversi venisset; quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri et vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent: obtestabanturque Patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futu-*

⁷⁵ Centuriones militesque] Quatuor centuriones, manipulumque illum Hastatorum, de quibus modo mentio facta est.

⁷⁶ Corniculis] Parum constat de hujus vocis sensu. Suspiciantur interpretes ornamenta fuisse militaria, argentea vel aurea, ab figura cor-

num non abludentia, quæ in capitibus gestanda militibus iis qui strenue aliquid egissent, ab imperatore darentur.

⁷⁷ Si quid adversi venisset] Duo e nostris codd. cum uno e Grotnovianis, *evenisset*. Vid. not. 39. ad IX. 12. supra.

rum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum prope diem eam- U. C. 459.
dem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod A. C. 293.
 ad Etruriam adtinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque,
 qui per multos annos in amicitia fuerant, adlatum foret,
 arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit
 curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas
 censerent. quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu
 populi bellum Faliscis indictum est: jussique consules sorti-
 tiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret.
 Jam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum
 ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palum-
 binum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum
 bis etiam signis conlatis ancipiti prælio, et cum majore suâ,
 quam hostium, jactura dimicavit. Castris deinde positis,
 mœnibus hostem inclusit. obpugnatum oppidum captumque.
 In his tribus urbibus capta aut cæsa ⁷⁸ad decem millia
 hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sor-
 tientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit se-
 cundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non
 patiebantur. Papirio ad Sæpinum major vis hostium resti-
 tit. sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem
 adversus eruptiones hostium pugnatum: ⁷⁹neque obsidio,
 neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Sam-
 nites, quam armis ac viris mœnia, tutabantur. Tandem
 pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendo-
 que vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus
 cædis editum, capta urbe: septem millia quadringenti cæsi:
 capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit,
 congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa
 est.

XLVI. Nives jam omnia opleverant, nec durari extra Papirii tri-
 tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. ^{umphus.}
 Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus.
 triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum
 habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis
⁸⁰transiere, ac transvecti sunt: multæ ⁸¹civicæ coronæ,

⁷⁸ Ad decem millia hominum] De-
 est in editionibus Gronovianis *et ad*,
 procul dubio per incuriam operarum.

⁷⁶ Neque obsidio, neque bellum]
 Multum placet quæ in uno codice,
 teste Gronovio, scriptura reperitur:
Neque obsidio, sed bellum ex æquo erat.
Bellum ex æquo est illud quod aperto
 campo, et instructa utrimque acie
 geritur. Hanc lectionem firman quæ
 sequuntur.

⁸⁰ Transiere ac transvecti sunt]
 Transiere pedites, transvecti sunt equi-
 tes.

⁸¹ Civica coronæ, vallaresque, ac mu-
 rales] De civica et murali corona vid.
 ad VI. 20. *Vallis*, sive *Castrens*
 erat corona, qua donabat eum impe-
 rator, qui primus hostium castra
 pugnans introierat. Ea corona in-
 signe valli habebat. Fieri solebat ex
 auro. Hæc Gellius l. V. c. 6.

U. C. 459.
A. C. 293.

vallaresque, ac murales conspectæ. Inspectata spolia Samnitium: et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. ⁸²Æris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia^x. id æs redactum ex captivis dicebatur. ⁸³argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo millia trecenta triginta. omne æs argentumque in ærarium conditum. Militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum conlatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium inlatæ, et militi tum dari ex præda, et stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, ⁸⁴quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, Hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur; sed socii etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Carvilius consul, in Etruria Troilium primum obpugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit, pactus ⁸⁵centum millia gravis æris, et stipendium ejus anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo

Troilium in
Etruria
captum a
Carvilio.

Carvili tri-
umphus.

^x vicies centies millies et quingenta triginta tria millia Gron. Crev.

⁸² Æris gravis vicies centies millies, et quingenta tria millia] Immanis summa. Etenim æris gravis vicies centies millies centena millia, ut negligamus quod excurrit, sive asses librales 200000000000. æquant denarios 20000000000. libras argenti Romanas 200000000. marcas argenti Parisienses 312500000. Itaque hæc lectio, quam inveniit Sigonius, stare posse non videtur. Gronovius ex vestigiis MSS. reponit: Æris gravis . . . vicies centena, et ad triginta tria millia. Quis sunt asses 2083000. libra argenti Romanæ 2033. marcæ nostrates

3176. cum novem semunciis.

⁸³ Argenti . . pondo M. CCCXXX.] Marcæ nostrates 2078. cum una uncia.

⁸⁴ * Quam in ipsa dimicatione] In iis quæ includuntur parenthesi Livius opinionem refellit eorum qui crederent ædem Quirini votam ab hoc consule in ipsa ad Aquiloniam dimicatione. Itaque mens scribentis hæc fuit: Ædem Quirini ab dictatore patre votam, non ab hoc consule, utpote quam dedicavit.

⁸⁵ Centum millia gravis æris] Marcas argenti nostrates 156. cum duabus uncis.

Etrusci belli æquatam. ⁸⁶Æris gravis tulit in ærarium tre- U. C. 459.
centa octoginta⁷ millia: de reliquo ære ædem Fortis For- A. C. 293.
tunæ de manubiis faciendam locavit, prope ⁸⁷ædem ejus⁸
Deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam, et militibus ex præda
⁸⁸centenos binos asses, et ⁸⁹alterum tantum centurionibus
atque equitibus (⁹⁰malignitate collegæ gratius accipientibus
munus) divisit. Favor consulis tutatus ad populum est ⁹¹L.
Postumium legatum ejus: qui dicta die a M. Cantio⁹ tri-
buno plebis, ⁹²fugerat in legationem (ut fama ferebat) po-
puli judicium: jactarique magis, quam peragi, accusatio
ejus ⁹³poterat.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum
inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque
post dies alii subjecti. Lustrum conditum eo anno est a ^{Lustrum}
P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa ^{conditum.}
capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo.
Censores vicesimi sexti a primis censoribus; ⁹⁴lustrum un-
devicesimum fuit. Eodem anno coronati primum, ob res
bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque
tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ.
Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt,
damnatis aliquot pecuariis, via ⁹⁵a Martis silice ad Bovillas
⁹⁶perstrata est. Comitia consularia L. Papius habuit:
creavit consules Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D.
Junium Brutum Scævam. ipse Papius prætor factus. Mul-
tis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, pestilen- Pestilentia.

⁷ nonaginta Gron. Crev.

⁸ eadem Eæd.

⁹ Soantia Eæd.

⁸⁶ Æris trecenta nonaginta
millia] Marcas argenti 609. cum tri-
bus uncias.

⁸⁷ Ædem eadem deæ dedica-
tam] Scripti quamplurimi, Campa-
nus, et Andreas, habent ejus deæ. Et
sane magis solet Livius dicere ædem
alicujus divi dedicatam, quam alicui
divo, ut jam observavimus in not. 89.
ad V. 23. supra.

⁸⁸ Centenos binos asses] Unciam ar-
genti Paris. 1½ cum granis fere 15.

⁸⁹ Alterum tantum] Duplum. Vid.
not. 62. ad VIII. 8.

⁹⁰ Malignitate collegæ] Quia ma-
lignus, sive nimium parvus collega
nil militibus suis dederat.

⁹¹ L. Postumium] Eum nempe,
qui consul priore anno fuerat, virum
ingenii contumacis, cujus certamina
cum senatu (supra, c. 37.) videntur
huic accusationi materiam dedisse.

⁹² Fugerat in legationem po-

puli judicium] Legatum se a consule
eligendum curaverat, ut fugeret po-
puli judicium.

⁹³ Poterat] Magis placeret potuerat.

⁹⁴ Lustrum undevicesimum] Nempe
a primis censoribus. Hoc lustrum tri-
cesimum est in fastis Capitolinis, in
quibus nimirum numerantur decem
lustra ante primos censores condita.
Et sic quoque Livius a fastis uno lustro
discrepat.

⁹⁵ A Martis] A Martis æde. For-
tasse hic aliquod latet vitium. Cam-
panus habet arinatis, unus ex Hearnii
codd. Narniatis: tres e nostris Martis,
omissa vocula a.

⁹⁶ Perstrata] Nota particulam
per, qua indicare voluit Livius hanc
viam velut aliquod complementum
fuisse ejus semitæ, quam a porta Ca-
pena ad Martis stratum fuisse docuit,
supra c. 23.

U. C. 459. tise urentis simul urbem atque agros subfecit; portentoque
 A. C. 293. jam similis clades erat. et ⁹⁷libri aditi, quinam finis, aut
 quod remedium ejus mali ab Diis daretur. Inventum in li-
 bris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque
 eo anno, quia bello occupati consules erant, quidquam de ea
 re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio suppli-
 catio habita est.

⁹⁷ * Libri aditi, quidam finis] Libri Sibyllini aditi, ut ex iis disceretur, quinam
 finis

FINIS TOMI PRIMI.

